AUTHOR:
VREESE , WILLEM DE

TITLE:
DE HANDSCHRIFTEN VAN JAN RUUSBROEC'S WERKEN

PLACE:
GENT

DATE:
1900-

Master Negative #

92-80732.3

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

Vreese, Willem de, 1869-1938.
De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken. Gent, Siffer, 1900-
v.1-2 (Vlaamsche academie voor taal- & letterkunde. [Uitgaven. VI. reeks. Bekroonde werken. 24])

Cover-title.

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35mm REDUCTION RATIO: 12X
IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB
DATE FILMED: 9/15/92 INITIALS BAP
FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

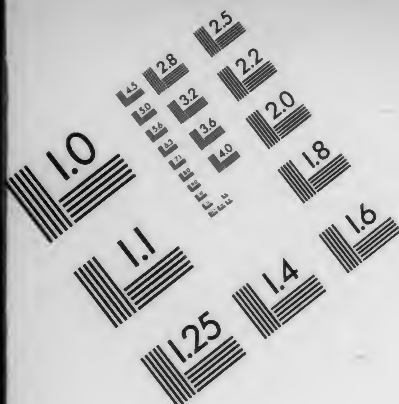
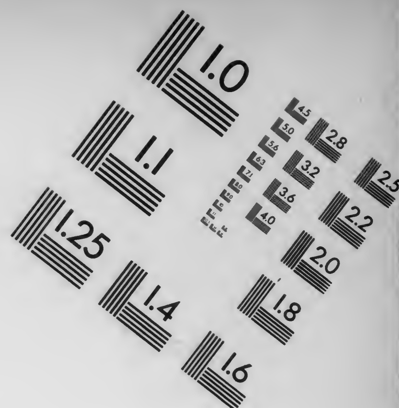
VOLUME 1

AIIM

Association for Information and Image Management

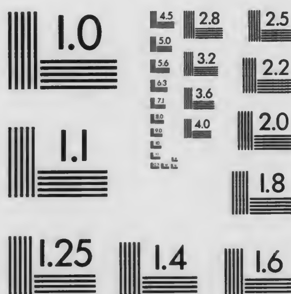
1100 Wayne Avenue, Suite 1100
Silver Spring, Maryland 20910
301/587-8202

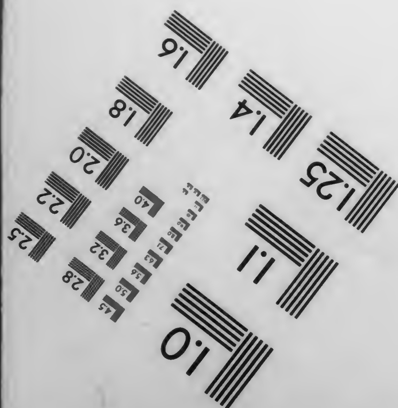
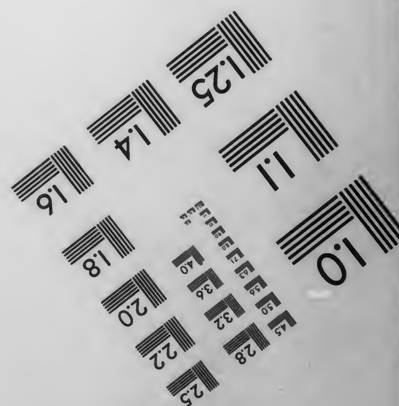

Centimeter

Inches

MANUFACTURED TO AIIM STANDARDS
BY APPLIED IMAGE, INC.

KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- & LETTERKUNDE

DE HANDSCHRIFTEN

VAN

JAN VAN RUUSBROEC'S WERKEN

DOOR

WILLEM DE VREESE

EERSTE STUK

GENT
A. SIFFER
Drukker der Koninklijke Vlaamsche Academie
1900

UITGAVEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE

I[e] REEKS.

1. **Jaarboek** voor 1887 (Met portretten van Z. M. *Leopold II,* en van de heeren *Beernaert* en ridder *de Moreau*), 190 blz. 2,50
2. **Jaarboek** voor 1888, 240 blz. 2,50
3. **Jaarboek** voor 1889 (Met de levensschets en het portret van D[r] *R. Snieders*), 148 blz. 1,50
4. **Jaarboek** voor 1890 (Met de levensschetsen en portretten van Dr. *L. Delgeur* en *G. Dodd*), 172 blz. 2,00
5. **Jaarboek** voor 1891 (Met de levensbeschrijvingen van *J.-A. Alberdingk Thijm* (met portret), van *J.-J.-L. ten Kate* en van *I.-J.-L. de Coussemaeker*), 202 blz. 2 00
6. **Jaarboek** voor 1892 (inhoudende de levensbeschrijvingen van *J.-A. de Laet* (met portret) en van *L. Roersch*), 188 blz. 2,00
7. **Jaarboek** voor 1893 (Met de levensschets van *Schuermans,* de portretten van *Roersch* en *Schuermans,* en de afbeelding des voorgevels van het Paleis der Academie), 138 blz. 2,00
8. **Jaarboek** voor 1894 (Met de levensbeschrijvingen van *J.-W. Brouwers* en van *Matthias de Vries* (met portret), 176 blz. 2,00
9. **Jaarboek** voor 1895 (Met de levensschetsen van *K.-Fr. Stallaert* (met portret) en van *J.-J. Habets*) 180 blz. 2,00
10. **Jaarboek** voor 1896. (Met de levensschetsen en de portretten van *L. Mathot* en *K. Boury*), 120 blz. 1,50
11. **Jaarboek** voor 1897. (Met de levensschetsen van *H.-E. Moltzer, Frans Willems* en *Willem-Jan-Frans Nuyens* en de portretten van *Zijne Kon. Hoogheid Prins Albrecht, Ministers Fr. Schollaert* en *L. de Bruyn*), 170 blz. 2,00
12. **Jaarboek** voor 1898. (Met de levensschetsen en portretten van *J.-J.-M. Micheels* en *Eug. Stroobant*), 180 blz. 2,00
13. **Jaarboek voor 1899.** (Met de levensschets van *J.-C.-H. Nolet de Brauwere van Steelandt* door *P. Alberdingk Thijm*) 1,00

II[e] REEKS.

1. **Verslagen,** van 1887 tot 1899, ieder 4,00

III[e] REEKS. — MIDDELNEDERLANDSCHE UITGAVEN

1. **De Zevenste Bliscap van Maria.** Mysteriespel der XV[e] eeuw, uitgegeven door K. Stallaert (1887), XXXII-116 blz. 2,50
2. **Woordenlijst** voor de **Zevenste Bliscap van Maria,** opgesteld door K. Stallaert (1888), 141 blz. 0,50
3. **Woordenlijst op de Alexanders Geesten** van Jacob van Maerlant, door L. Roersch, 1[ste] *aflevering* (1888), 68 blz. 1,00
4. **Van de vij Vroeden van binnen Rome,** bezorgd door K. Stallaert (1889), XX-182 blz. 3,00
5. **Het Roermondsch dialect,** getoetst aan het Oud-Saksisch en Oud-Nederfrankisch, door D[r] L. Simons (1889), 62 blz. 1,25
6. **Madelghijs' kintsheit,** al de gekende fragmenten, bezorgd door Jhr. Mr. Nap. de Pauw (1889), 208 blz. (met facsimile's) 2,50
7. **Dit is die Istory van Troyen,** bezorgd door Jhr. Mr. Nap. de Pauw en Edward Gailliard, 4 deelen, met facsimile's (1889-1892) . 25,50
8. **Middelnederlandsche Gedichten en Fragmenten,** uitgegeven door Jhr. Mr. N. de Pauw (1893-1897), 3 afl. elke 2,00

BESCHRIJVING DER HANDSCHRIFTEN

VAN

JAN VAN RUUSBROEC'S WERKEN.

In deze beschrijving der handschriften van Jan van Ruusbroec's werken heb ik ook opgenomen die der codices, welke reeds aan David bekend waren, en ze met dezelfde letter aangeduid als hij. Alleen voor de M is er een verschil : met deze letter bedoelde David A. VON ARNSWALDT's uitgave *Vier Schriften von Johann Rusbroec in Niederdeutscher Sprache;* ik bedoel er mede de handschriften die aan dezen geleerde hebben toebehoord. Om de eenmaal door David aangenomen letters te kunnen behouden, en tevens de verschillende handschriften van A. VON ARNSWALDT te kunnen onderscheiden, heb ik ze alle aangeduid met dezelfde letter M, doch elk met een verschillenden exponent.

Datgene, wat uit de handschriften in deze beschrijving wordt aangehaald, staat cursief gezet voor zoover het open onderschriften betreft welke oorspronkelijk tot het handschrift behooren, dat wil zeggen wanneer ze van den schrijver van het handschrift afkomstig zijn; wanneer het aangehaalde daarentegen met eene andere hand geschreven is dan de tekst zelf, dan staat het met eene kleinere romeinsche letter.

In deze aanhalingen zijn de verkortingen zonder aanwijzing opgelost en is het onderscheid tusschen *i* en *j*, *u* en *v*, korte en lange *s* opgegeven. Waar zulks om de eene of andere reden gewenscht scheen, wordt over de lezing of den toestand van het handschrift aan den voet der bladzijde nader bescheid gegeven.

Waar deze beschrijvingen verschillen van wat bij David en anderen opgegeven wordt, kan ik voor de juistheid mijner beweringen instaan.

A

(1)

ANDSCHRIFT op perkament, uit het einde der 14de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, n^r 19295 tot en met 19297 : elk tractaat, in het hs. vervat, heeft nl. een afzonderlijk nummer. De codex bestaat uit 171 bladen, 310 millimeter hoog bij 232 breed, twee kolommen per bladzijde; elke kolom zijnde 216 millim. hoog bij 74 breed.

Op het eerste blad, r^o, staat, bovenaan, met eene zeventiendeeuwsche hand :

Domini Joannis Ruysbrochii

Op het verso leest men dan, met eene eenigszins jongere hand dan die van het hs. zelf, t. w. uit het begin der 15de eeuw, de volgende inhoudsopgave :

In isto volumen continentur subscripti libri quos edidit in vulgari ydeomate || vir devotus et internus dominus ac presbiter venerabilis frater iohannes ruysbroeck primus || prior monasterii viridisvallis.

.1. Primo. liber de spirituali tabernaculo qui sic incipit. Loept alsoe dat ghy begrijpen moeght || Hunc librum edidit dominus Johannes ruysbroeck pro magna parte adhuc presbiter secularis existens || residuum autem post ingressum religionis complevit. Et est translatus in latinum per fratrem || wilhelmum jordani presbiterum professum in monasterio viridisvallis.

.2. Item. liber qui intitulatur speculum salutis externe Incipit sic. Dit boeck mach wel || een spieghel wesen. Hunc librum edidit idem dominus iohannes post ingressum religionis.

.3. Item. liber de . vij . gradibus spiritualis amoris Incipit. Gracie ende heyleghe vreese || Hunc librum edidit idem dominus iohannes post ingressum religionis. Et est translatus in || latinum per devotum virum magistrum gherardum groot.

Op het verso van het tweede blad is eene fraaie miniatuur geschilderd, 223 millim. hoog bij 157 breed. Aan den linkerkant van den lezer staat een boom, onder welks gebladerte een bejaard man met grijze haren, met bruinen mantel over de witte monnikspij, gezeten is. In de linkerhand houdt hij, bij een soort van handvat, een wassen tafeltje (1), dat tevens op zijne knieën rust; in de rechter een stift (*stilus*): blijkbaar is hij bezig zijne gedachten in het was te krassen. Boven zijn hoofd daalt de Heilige Geest, in den vorm eener witte duif, op hem neder. Aan zijne voeten links ligt een lijvig, gesloten boek, waarschijnlijk de Bijbel; aan zijn rechterhand ontspringt eene bron, uit een uit rooden steen gemetseld putje. Tegenover hem zit een jongere monnik, met zwartbruin haar en roode wangen, aan een lessenaar, waarop links een wassen tafeltje, rechts een vel perkament ligt; de pater houdt den wijsvinger der linkerhand op het wassen tafeltje, waarop hij tevens aandachtig den blik gevestigd houdt; zijne rechterhand, waarin hij eene pen houdt, rust op het vel perkament: hij is dus bezig op perkament over te schrijven, wat de oudere monnik in het was had gegrift.

---

(1) Eenigszins in navolging van den onbekende — hij noemt zich alleen « eenen liefhebber Christi » —, die de levensbeschrijving van Ruusbroec samenstelde, geplaatst vóór de uitgave van diens *Chierheit der gheesteliker Brulocht* in 1624 te Brussel verschenen, gebruik ik ter vertaling van het Latijnsche *tabula cerata* de benaming *wassen tafeltje* (zie beneden, blz. 7, de aanhaling uit die levensbeschrijving). Zooals bekend is, gebruiken de Duitschers *Wachstafel*, maar eene samenstelling als *Wastafel* strookt minder met den geest van het Nederlandsch. — Onlangs heeft Dr. J. W. MULLER (in *Taal en Letteren* 5, 145, noot) *gewaste plankjes* gebruikt, wat zeker met het oog op de hedendaagsche beteekenis van het woord *tafel*, eene correcter vertaling is. Maar, gewend als we zijn aan het Hoogduitsche *Wachstafel*, klinkt *gewast plankje* nog al vreemd en wat al te puristisch.

De miniatuur is voortreffelijk geteekend en gekleurd; de houding der twee monniken is zeer natuurlijk; aan den stilus ziet men zeer duidelijk het platte uiteinde, dienende om de letters uit te vegen en het was weer glad te strijken; ook de pen van den librarius is netjes gemaakt. De miniatuur heeft een zoogenaamden byzantijnschen achtergrond, zooals men ze in vele handschriften der Bourgondische school vaak aantreft: rood geschilderd, waarop met zwarte, dubbele lijnen ruiten getrokken zijn; in de ruiten een ornamentje bestaande uit vier afgeronde bladeren. De zwarte lijnen der ruiten en de omtrekken der bladeren zijn meestal met witte stippellijnen afgezet.

Het is blijkbaar, dat deze miniatuur op eene gedeeltelijk welbekende bijzonderheid uit Ruusbroec's leven slaat, welke door Henricus a Pomerio, wiens levensbeschrijving van onzen schrijver de oudste is welke bewaard gebleven en tevens de bron voor alle latere geweest is (1), aldus wordt medegedeeld:

---

(1) Deze levensbeschrijving maakt het tweede deel uit van Henricus a Pomerio's werk: *De origine Monasterii Viridisvallis*, naar het hs. nr 2926-'28 der Koninklijke Bibliotheek te Brussel uitgegeven in de *Analecta Bollandiana*, t. 4 (1885), pp. 257 seqq., met benutting van hs. nr 4380-84 derzelfde boekerij, waarin echter alleen de *Vita Rusbrochii* voorkomt. Een derde handschrift der Koninklijke Bibliotheek, t. w. nr 13525, dat het geheele werk van POMERIUS bevat, schijnt aan de aandacht der Bollandisten ontsnapt te zijn: zij hebben het althans niet gebruikt. Een vierde handschrift berust op de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Utrecht: reeds in 1837 werd het uitvoerig beschreven in KIST en ROYAARDS, *Archief voor kerkelijke Geschiedenis* 8, 360 vlg., door J. CLARISSE, die daar tevens Lib. II, cap. 8-10 liet afdrukken.

Deze levensbeschrijving is de oudste die we thans nog kennen, maar niet de eerste. In het obituarium van het klooster te Groenendaal, thans hs. II, 155 der Koninklijke Bibliotheek te Brussel leest men nl.: « *Anno Domini M. CCC. LXXXI° obiit venerabilis pater Dominus Johannes de Rusbroeck, primus prior ac fundamentum hujus monasterii. Hujus sancti patris vitam gloriosam frater Johannes Theodrici de Scoenhovia veraci atque egregio stilo, utpote qui eumdem*

« Hoc quoque mirum et admirabile quod de eo referunt patres nostri, de modo dictandi suos codices. Habebat enim pro consuetudine ut, dum divinæ illustrationis radio immadesceret, solus incederet in abdita silvæ. Ibique, dictante Spiritu sancto, ea quæ mente sibi occurebant in tabula cerea scripto commendans, secum solebat ad monasterium rediens apportare. Sicque interpolatis vicibus edidit præfatos suos codices, ut, non obstante mora diutina quandoque plurium hebdomadarum quibus dictandi gratia privabatur, tandem, reversus ad morem pristinum, tam compendiose tamque decenter absque priorum tamen memoria præteritis præsentia continuaret, ac si uno eodemque tempore sine qualibet vicissitudinis interpolatione eosdem codices compilasset. Verum, cum jam gravatus senio viribus inciperet ingravescere, languor tamen corporis splendorem mentis minime potuit obfuscare. Quamobrem ut cœpta possit perficere, assumpsit tandem sibi in socium unum e fratribus monasterii, qui in secum allata tabula arcana scriberet eructanda. Sicque continuando tam altam tamque sublimem utriusque vitæ contexit materiam, quod nemo dubitet sanæ mentis eum super humanæ facultatis ambitum omnem creaturam transiliendo, more illius aquilæ, Johannis dico evangelistæ, cui consimilis est in nomine, etiam ad contemplationem divinæ essentiæ transformata intelligentia penetrasse » (1).

De minstbekende dezer bijzonderheden zijn voor ons doel de hoofdzaak: Jan van Ruusbroec was gewoon zijne invallen op te teekenen op wassen tafeltjes,

---

novit, vidit, subque ac cum ipso hic vixit, fideliter conscripsit. » In een brief van 16 Dec. 1622 bericht Aub. Miræus aan H. Rosweyde : « *Recte mones de edenda Rusbroquii Vita per Joannem Sconhovium conscripta : sed, quod doleo, nulla spes est de Sconhovio inveniendo apud Brabantos. Notat enim Joannes Jonchærus in Virologio Viridis Vallis periisse Sconhovii libellum, ex quo Pomerius auctior prodiit.* » Van deze levensbeschrijving door Jan van Scoenhoven is sedert geen spoor meer gevonden. Zie de geheele zaak uitvoerig medegedeeld en critisch besproken, alsook een en ander over het leven van Henricus a Pomerio (= Van den Bogaerde) in de inleiding tot diens werk *De Origine Monasterii Viridis Vallis*, in de *Analecta Bollandiana*, t. 4, pp. 257-260 en 334.

(1) *Analecta Bollandiana*, t. 4, pp. 293-294.

welke hij meenam naar het klooster; op later leeftijd voegde hij zich een zijner kloosterbroeders toe, die de door hem uitgesproken gedachten in het was grifte, en ze waarschijnlijk naderhand op perkament overschreef. Dat Ruusbroec er inderdaad een copiïst op na hield, weten we door zekeren broeder Gheraert, uit het Karthuizerklooster te Herne (Hérinnes), die, een afschrift gemaakt hebbende van vijf werken van Ruusbroec, daarvoor een « prologhe » plaatste, waarvan een afschrift staat voor de hieronder beschreven hss. D en G, en waarin hij o. a. mededeelt dat hij van « een priester die her jans notarius gheweest hadde » een van Ruusbroecs werken geleend had, om het « uut te scriven » (1).

---

(1) Sedert is deze « prologhe » van Broeder Gheraert, waaruit David slechts eenige uittreksels had medegedeeld, door mij in haar geheel gedrukt in mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC (overgedrukt uit *Het Belfort* 1895, 2de deel), blz. 6 vlgg. De boven aangehaalde woorden van broeder Gheraert vindt men in de uitgave blz. 13 (= *Het Belfort* 1895, II, 13), in hs. D fol. 1 *c*, in hs. G fol. 1 *d*. — Deze bijzonderheid uit Ruusbroec's leven werd later, toen het schrijven in was niet meer bekend was, verkeerd verstaan. Reeds de samensteller van Ruusbroec's levensbeschrijving, welke men vindt vóór de uitgave van de *Chierheit der Gheesteliker Brulocht* in 1624 te Brussel verschenen, wist blijkbaar al niet meer wat eene *tabula cerata* eigenlijk wel was. Deze levensbeschrijving is niet veel anders dan eene vertaling van het tweede boek van het werk van Henricus Pomerius. Het zooeven daaruit aangehaalde hoofdstuk vindt men hier aldus terug :

« Pomerius seyt dattet oock seer is te verwonderen dat onse voor Vaderen van hem seggen ende verhalen, te weten de maniere van zijn boecken te dichten, want hy hadde voor een ghewoonte als hy verlicht werde met de straelen des Goddelijcken lichts, dat hy dan alleen ginck in een verborghen plaetse des boschs, ende daer schreef hy in een *wasse tafel oft schaylle* (*) alle het ghene dat hem den H. Geest innegaf, d'welck hy met hem plach te brenghen comende wederom na het Clooster. Ende soo op verscheyden tijden heeft hy zijn boecken gemaect, niet tegenstaende dat hy dicwils langen tijt ende sommige weecken berooft was van die gratie des schrijvens der Goddelijcker leeringen, maer ten lesten wederom ghekeert zijnde tot zijn voorgaende maniere, heeft hy seer profijtelijc

---

(*) Ik cursiveer.

Dit alles komt volkomen overeen met de voorstelling der miniatuur in dit handschrift, met dit onbelangrijk verschil, dat de jongere broeder de woorden, door Ruusbroec onder de inspiratie van den H. Geest in was gegrift, terstond op perkament overschrijft (1).

---

ende betamelijc (sonder nochtans memorie te hebben vande voorgaende dingen) de tegenwoordige met t' voorgaende soo vervolght, al oft hijse vervolgens op eenen tijt geschreven hadde. Ende al wast dat hy nu out wordende, zijne stercheyt hem begoste te begeven, soo en heeft nochtans die swacheyt zijns lichaems niet connen verduysteren die claerheyt zijns verstants. Om dat hy dan soude moghen volbrengen dat hy begost hadde, soo heeft hy tot hem ghenomen eenen broeder vanden Clooster, die inde medeghedraghen tafele soude schrijven de verborghen dinghen, die den Prior soude wtspreken » enz. (*T' Cieraet der Gheestelycker Brvyloft, Gemaeckt door den goddelijcken leeraer, ende seer vvtnemenden schouwer Heer* IAN RVYSBROECK, *Canonick Regulier ende eerste Prioor van* GROENENDALE. *Int licht ghebrocht door eenen liefhebber Christi. Met het leuen ende Miraculen des Autheurs... Tot Brvssel, By Ian van Meerbeeck, inde Putterye in S. Anna. Anno 1624*, blz. 21).

Deze levensbeschrijving heeft tot voorbeeld gediend (en zelfs meer dan dat) voor eene andere, verschenen in het begin der 18de eeuw. Daar leest men : « Den Hoogh-geleerden Doctor Joannes Gerson, Cancelier van Parijs, heeft met verwonderinge gelesen ende daer naer gepresen de Boeken van desen Goddelijken Leeraer, de welke hy op een vremde maniere gemaekt heeft : want als hy verlicht wiert met de Straelen van het Goddelijk Licht, gonk hy alleen in een verborgen plaetse van den Bosch, *alwaer hy schreef in een Schaillie het gene hem den Geest ingaf* (*), de welke hy met hem placht te brengen, komende weder naer 't Clooster, ende soo op verscheyde tijden heeft hy sijn Boeken gemaekt, de tegenwoordige met 't voorgaende soo vervolgt, al oft hy die vervolgens op eenen tijdt hadde geschreven » (*Het Leven van den Hoogh-verlichten Leeraer der verborghen Goddelijcke Wetenschap den salighen Joannes Ruysbrochius Uyt d'orden der Canoniken Regulieren van den grooten Vader Augustinus, Eersten Prior van Groenendael in Soniënbosch by Brussel... Door eenen Canonik vande selve Orden. Te Ghendt, By Augustinus Graet, in den Engel.* Z. j. (approbatien van 1717), blz. 67 vlg.)

(1) Sedert dit geschreven werd, heeft Dr. S.-G. DE VRIES, Conservator der handschriften aan de Universiteits-Bibliotheek te Leiden in *Oud-Holland* XII, 1 vlgg. een zeer lezenswaardig artikel geschreven, naar aanleiding dezer miniatuur, over « *Het Gebruik van « Wastafeltjes » in de Nederlanden* ». Eene vrij goed geslaagde reproductie der miniatuur in phototypie is, op eenigszins kleinere schaal, bij het artikel gevoegd.

(*) Ik cursiveer.

Deze bijzonderheid bewijst tevens, dat geen der talrijke nog bewaarde handschriften van Ruusbroec's werken eigenhandig door hem kan geschreven zijn, zooals J.-F. Willems (1) het eens heeft beweerd, en zooals het in den jongsten tijd nog werd herhaald door Jan te Winkel (2).

Op blad drie begint de tekst, geschreven door drie verschillende handen, welke in dit werk worden aangeduid door A^1, A^2 en A^3. De eerste loopt van bl. 3 tot 83 r°. Het geheele eerste blad is met eene strenge, hoekig gothische letter geschreven; doch te beginnen met blad vier (d. i. het *tweede* beschreven blad) wordt de letter ronder, breeder, dunner en vooral wijder. Van deze eerste hand zijn er 35 regels per kolom.

De tweede hand begint op fol. 83 v° en onderscheidt zich van de vorige hoofzakelijk hierdoor, dat de letters veel dichter bij elkaar staan en niet zóó rond zijn, ofschoon geene strenge gothiek zijnde. Ook de regels staan veel dichter bij elkander, zoodat er hier 38 per kolom zijn. Deze hand loopt tot fol. 125 v°.

Met fol. 126 begint de derde hand, grover, kleiner en hoekiger; weer 35 regels per kolom.

De tekst is aldus verdeeld :

Fol. 3-125 v° bevatten het *Tabernakel*, zonder opschrift noch verdeeling in capittels. Aan het einde leest men dan, met een kleine fijne vijftiendeeuwsche loopende hand :

---

(1) Zie het *Belgisch Museum* 9, 160 (1845).

(2) Zie zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* 1, 551, aanteekening.

A

Hunc librum edidit dominus Johannes de ruysbrocc primus prior hujus monasterii.

(1)

Fol. 126-154 v° bevatten den *Spieghel der ewigher Salicheit.* Bovenaan staat in het midden van 126 r° : *God woudS* ; en boven kolom *a*, van dezelfde hand als de aanteekening aan het einde van het *Tabernakel*:

Hunc librum edidit dominus Johannes de ruysbroeck primus prior hujus monasterii jam monachus effectus.

Onderaan van ditzelfde blad, leest men, geschreven met dezelfde hand als de reeds vermelde aanteekeningen op fol. 1 v° :

Incipit liber qui intitulatur Speculum salutis eterne Hier beghint dboec datmen heet. een spieghel der eeuwigher salicheit.

Aan het einde van het werk, met rooden inkt, met dezelfde hand als het hs. : *Explicit speculum salutis eterne.*

Boven kol. *a* van bl. 154 staat de volgende aanteekening, van dezelfde als die op fol. 1 v° :

Rectificat et excusat auctorem presentis libri in alio quodam operis passu reprobato a cancellario parisiensi. non satis informato de recta intentione illuminatissimi patris scriptorum hujus voluminis (1).

Fol. 154 v° tot 170 v° *a* bevatten *dboec vanden vij. Trappen*, met dit opschrift : *Dit es van .vij. trappen in den graed der gheestcleker minnen.*

Aan het einde :

Hier indt dboec van den .vij. trappen in den hemelschen graed der godlcker minnen ghedicht van her Janne van Rusbroec den iersten priooer van Gruenendale.

---

(1) Deze aanteekening slaat op een bekend voorval uit Ruusbroec's leven, waarover HENRICUS A POMERIO in zijne levensbeschrijving uitvoerig spreekt (Cap. VII, *Analecta Bollandiana*, t. 4, pp. 287-288).

A

Boven kol. *c* van bl. 154 staat, geschreven met de reeds meer vermelde vijftiendeeuwsche loopende hand :

(1)

Hunc librum edidit dominus Johannes de ruysbroec primus prior hujus monasterii jam monachus effectus.

En onderaan van dit blad, maar met dezelfde hand als de aanteekeningen op fol. 1 v° :

Incipit liber de . vij . gradibus amoris divini. translatus est.
Hier beghint dboec vanden . vij . trappen inden graet der minnen.

Eindelijk leest men op het allerlaatste blad r°, met eene zware letter :

Dit boeck hoert toe den cloester van gruenendae (*sic*, *l.* — dale) ligghende in zonien bi bruesel. Ende heeft ghemaeckt overmits inspiracie des heilichs geest brueder Jan ruysbroeck yerste prioer des voerseidens cloesters.

Deze herkomst geeft aan dit hs. een zeer groot belang, ook nog hierom, omdat wij er nog nader door kunnen bepalen, wanneer de codex geschreven werd. Het schrift wijst reeds op het einde der 14de eeuw; daar men nu uit deze aanteekening veilig mag besluiten, dat Ruusbroec reeds overleden was, toen het handschrift geschreven werd, moet dit dus in de jaren 1381-1400 gebeurd zijn.

Het geheele handschrift door hebben de nieuwe regels gekleurde hoofdletters, beurtelings rood en blauw, zich uitstrekkende over twee regels schrift; in de eerste bladen komen een viertal gekleurde hoofdletters in den tekst voor, doch slechts zoo groot als het schrift; ook in A^{3} vindt men er hier en daar. Die hoofdletters zijn daarenboven nog verder versierd, met rood als ze blauw zijn; met blauw als ze rood zijn; de hoofdletters die elk werk beginnen, zijn natuurlijk nog meer versierd.

De hoofdletters (L) waarmede het *Tabernakel* en de

A
(1)

Spieghel der ewigher saligheit beginnen, zijn 30 millim. hoog.

Het gedeelte van het handschrift, dat met de derde hand geschreven is, onderscheidt zich van het voorafgaande ook nog hierdoor, dat de hoofdletters, op een paar na, niet afgewerkt, ongelijk van grootte en niet zoo zuiver van lijnen zijn. Ze schijnen door een anderen rubricator geteekend te zijn dan die in A^1 en A^2. Daarenboven heeft de derde schrijver die hoofdletters, die op den eersten regel der kolom voorkomen, vaak versierd met de bekende comische gezichten, wat door zijne voorgangers slechts zelden gedaan werd.

Eene enkele maal, op bl. 43 v°, zijn de teekeningen aan eene M tot een visch uitgewerkt.

A^1 is op sommige plaatsen door A^2 verbeterd; bl. 11 v° en 16 r° zijn verbeteringen aangebracht door den schrijver van hs. B, of althans door eene hand die volkomen op die van B gelijkt.

Waar iets in den tekst overgeslagen is, staat het onderaan in margine, gevat in eene teekening; zoo b. v. staan onder 54*d* de volgende woorden in een kruis, op een gemetseld voetstuk:

ende
volcht
hare na met
eenvuldeghen
sie
ne

Elders, bl. 106*b*, 108*b* staan de overgeslagen woorden in een in de hoeken versierden driehoek. In het begin van het handschrift treft men vele woorden, met *g* beginnende aan, waar met eene zeer fijne hand eene *h* boven de *g* bijgeschreven werd.

Met eene burgondische hand (2de helft der

A
(1)

15de eeuw), leest men op enkele plaatsen, b. v, 95*b*, 106*b*, 108*b*, 109*a* eenige glossen en latijnsche vertalingen van enkele woorden, zonder belang.

Vermeld moet nog worden de zonderlinge wijze waarop de katernen geteekend zijn. Op het eerste katern treft men geene signaturen aan; te beginnen met het tweede dan:

2de . . . . . .
3de o oo ooo oooo
4de g gg ggg gggg
5de f ff fff ffff
6de z zz zzz zzzz
7de a aa aaa aaaa
8de v vv vvv vvvv vvvvv
9de b bb bbb bbbb
10de o oo ooo oooo
11de i ii iii iiii iiii
12de p pp ppp pppp
13de q qq qqq qqqq
14de .i. .ii. .iii. .iiij.
15de b bb bbb bbbb.
16de ê êê êêê êêêê êêêêê.

Hiermede (fol. 125) houden de signaturen op tot fol. 141. Het katern dat met fol. 142 begint heeft dan : cj, cij, ciij, ciiij. Anders is er niet, ten minste zichtbaar.

Het handschrift heeft reclamen, die vaak in een omlijsting gevat zijn.

Te beginnen met bl. 3 is de codex gefolieerd, met middeleeuwsch arabische cijfers. Deze folieering, soms met inkt, meestal echter met bruinkool geschreven, begint echter niet met 1, maar met 90 :

90 met inkt op fol. 3.
91-100 met bruinkool op fol. 4-13.
110 » » » » 23.

A
(1)

120	»	»	» »	33.
126-130	»	»	» »	39-43.
136	»	»	» »	49.
140	»	»	» »	53.
150	»	»	» »	63.
159	»	»	» »	72.
160	»	»	» »	73.
161	»	»	» »	74.
162	met inkt		» »	75.
163-173	met bruinkool		» »	76-86.
174	inkt op bruink.		» »	87.
175-180	met bruink.		» »	88-93.
190	»	»	» »	103.
195	met inkt		» »	108.
196	» bruink.		» »	109.
200-202	» inkt		» »	113-115.
203-210	» bruink.		» »	116-123.

Opmerkelijk is nu, dat blz. 126 niet draagt 213, maar **226** met bruinkool, en in aansluiting daaraan dan

227-233 met inkt op fol. 127-133.
238-259 » » » » 138-159.
260-262 » bruink. op fol. 160-162.
263-264 » inkt op fol. 163-164.
265 » inkt op bruink. op fol. 165.
266-268 » bruink. op fol. 166-168.
269-270 » inkt » » 169-170.

Deze folieering verdient hierom de aandacht, omdat er duidelijk uit blijkt dat dit handschrift A slechts een gedeelte is van een grooteren codex; en het zal ons niet veel moeite kosten om uit te vorschen van welken. Men leest namelijk in het bekende werk van Valerius Andreas over Ruusbroec o. a. het volgende :

« Scripsit verò Opuscula quædam sermone patrio sive Brabantino, cœlestis doctrinæ plena, ab aliis Latinè reddita... Leguntur in Vividi Valle, in pergameno scripta, hoc ordine :

A
(1)

Regnum Amantium Deum, sive *Summa Vitæ spiritualis.*
De Nuptiis Spiritualibus, libri III.
De Calculo, sive *De Perfectione Filiorum Dei.*
De quattuor Tentationibus.
De Fide et Iudicio.
De VII. *Seris* sive *Custodiis* : De norma bonæ ac Religiosæ Vitæ.
Liber Apologeticus, sive *Retractationis, De unione amantis Animæ cum Deo.*
De XII. *Beghinis* seu *Virginibus Deo devotis* : tractans de duplici Vita hominis, Contemplativa et Activa.
De Tabernaculo Spirituali Moysis.
Speculum Salutis æternæ.
De VII. *Gradibus scalæ Spiritualis Amoris* » (1).

Hier is dus spraak van een perkamenten handschrift, waarin het *Tabernakel*, *Die Spieghel der ewigher Salicheit* en *Dboec vanden vij. Trappen* op elkander volgen evenals in ons perkamenten handschrift A. En aangezien uit de folieering blijkt, dat deze codex A slechts een overblijfsel is van een grooteren en boven reeds gebleken is dat A uit het klooster te Groenendaal herkomstig is, zoo ligt de gevolgtrekking voor de hand dat A een gedeelte is van het handschrift vermeld door Valerius Andreas. Ongetwijfeld wordt dezelfde codex bedoeld met de opgave bij SANDERUS :

« Item IOHANNIS RVSBROCHII Prioris Monasterij Viridi Vallis, Opera omnia Manuscripta » (2).

aangezien de lijst der handschriften van het klooster te Groenendaal door niemand anders dan Valerius Andreas aan Sanderus verstrekt is (3).

(1) Zie VALERI ANDREAE, *Bibliotheca Belgica* etc. (Lovanii 1623), pp. 525-526; letterlijk hetzelfde leest men bij FOPPENS, *Bibliotheca Belgica* 721*a*, die het van VALERIUS ANDREAS overgenomen heeft.

(2) SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta* 2, 141.

(3) Men leest nl. onder de lijst van SANDERUS, t. a. p. : « *Finis Anno* 1640. *Suppeditatus a Doctissimo viro* ANDREA VALERIO *Iuris vtrique Doctore Professore Louaniensi* ».

A (1)

Waarschijnlijk is deze prachtige codex gedeeltelijk vernield, of althans uit zijn geheel gerukt, in de beroerlijke tijden welke Ruusbroec's klooster op het einde der 18de eeuw doorleefde (1). Gelukkig mogen wij ons achten, dat een niet onaanzienlijk deel bewaard is gebleven, en dubbel gelukkig, dat de miniatuur daarbij is (2).

Alle verhoudingen in acht genomen, zijn de afkortingen niet zeer talrijk te noemen. Buiten de bekende, zeer gewone afkortingen, die in alle handschriften voorkomen, mogen de volgende nader vermeld worden :

d', zoo niet altijd, toch heel vaak, is waarschijnlijk als *daer*, niet als *der* op te vatten; evenzoo

m' = *maer*, niet *mer*. Noch *der* noch *mer* komen voluit in den codex voor. Het teeken ' voor *aer* ook in :

ẇt = *waert* 1, 21, 21; *ẇachtech* = *waerachtech* 1, 141, 13;

ẇheit = *waerheit* 1, 115, 2; 1, 115, 8; 1, 115, 10; 1, 115, 11; 1, 115, 21; 1, 127, 21;

sw' = *swaer* 1, 17, 4; 1, 60, 3; 1, 179, 9;

w' = *waer* (verus *of* ubi) 1, 29, 7;

ẇde(n) = *waerde(n)* (verba) 1, 34, 2; 1, 51, 21; 1, 62, 8; 1, 141, 11; 1, 141, 13; 1, 143, 14;

beẇt = *bewaert* 1, 34, 12;

sẇheit = *swaerheit* 1, 61, 11; 1, 82, 9; 1, 104, 25; 1, 149, 8;

ẇomme = *waeromme* 1, 87, 3; 1, 104, 4;

---

(1) Het klooster te Groenendaal werd door keizer Jozef II in 1783 opgeheven, tijdens de Brabantsche omwenteling hersteld, en andermaal — en thans voorgoed — opgeheven onder de Fransche Republiek.

(2) Men zie verder nog de beschrijving der handschriften D en G, waarbij A en de codex waarvan A een gedeelte is nog ter sprake komen.

A (1)

sẇste = *swaerste* 1, 178, 19; 1, 179, 5.

Eene lettergreep *men* vaak voorgesteld door *m̄* :

diem̄ = *diemen* 1, 17, 8;

testam̄te = *testamente* 1, 19, 14;

colūm = *colummen* 1, 21, 12.

datm̄ = *datmen* 1, 27, 2;

nem̄ = *nemen* 1, 27, 16;

fundam̄t = *fundament* 1, 50, 3;

instrum̄te = *instrumente* 1, 89, 11;

elem̄te = *elemente* 1, 123, 9;

m̄ = *men* (pron. pers.) 1, 140, 28;

lenem̄t(e) = *lenement(e)* 1, 157, 10; 1, 169, 2;

eersam̄ = *eersamen* 1, 171, 9.

In plaats van het bovengeschreven *i*, *e* voor *ri*, *re* vindt men ' in :

p̉este = *priestere* passim

v̉cghen = *vercrighen* 1, 10, 27; 1, 21, 21;

p̉men = *priemen* 1, 26, 7.

Een paar maal *sp̄ke* = *spreken* 1, 171, 23; 1, 187, 22; *insp̄ken* = *inspreken* 1, 114, 21; 1, 115, 4; *q̄le* = *quelen* 1, 123, 14; 1, 124, 6; *h'* = *hier* 1, 111, 23; *ghefn̄deert* = *ghefundeert* 1, 101, 23; 1, 103, 17; 1, 136, 14.

-heit is meest altijd afgekort tot *h̉*.

Men vindt *stᵃcheit* naast *st̉cheit;* het eerste moet ongetwijfeld als *starcheit,* het tweede als *stercheit* gelezen worden.

De laatste letter van het woord op het einde van een regel staat vaak in de hoogte geschreven : *goed*ˢ; enkele malen treft men dit ook in den tekst aan.

Alleen in A^3 vindt men de afkortingen *mᵉ* = *minne* en *mⁿ* = *minnen* (passim); verder ook nog de bekende afkorting voor *het* (passim).

Als leesteeken vindt men in A^1 en A^2 de punt; in A^3 de punt en nog een ander leesteeken, bestaande

A (1) uit een punt met er boven een half rond haaltje: men stelle zich een grof geschreven omgekeerde comma voor boven een punt.

Het handschrift is gebonden in een half rood marokkijnen band.

B (2) Handschrift op perkament, uit het einde der 14de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 3091. Het bevat 226, met middeleeuwsch arabische cijfers gefolieerde bladen, plus vooraan één onbeschreven blad. Elk blad meet 103 millimeter hoog bij 68 breed; op elke bladzijde staan 22 regels, elk 44 millimeter breed, samen 70 mm. hoog.

Dit handschrift bevat ongeveer twee derden van Ruusbroec's *Tabernakel:* in het midden van blad 226 *a* breekt de tekst nl. af; de librarius is blijkbaar verhinderd geweest zijn werk voort te zetten, want bl. 227 was reeds genummerd; thans is het tegen het omslag geplakt; het cijfer is nog ongeschonden.

Op het onbeschreven blad vooraan leest men :

Dit boec es des cloesters van sente pauwels in zonien roedendale.

En lager :

Dat eerste deel des tabernakels dat ruusbroec ghemaket heeft.

Deze twee aanteekeningen zijn van verschillende handen, beide uit de 15[de] eeuw.

Het handschrift, voorzien van roode, doch geheel onversierde hoofdletters, is zeer zorgvuldig geschreven, met zeer veel afkortingen, doch volstrekt niet moeilijk te lezen, zooals David schijnt te willen beweren. (1)

(1) Zie zijne uitgave, dl. I, XXIII.

B (2) Buiten de afkortingen die in alle Middelnederlandsche handschriften voorkomen, vindt men in B nog veelvuldig de volgende, die zeldzamer zijn :

M (met e erboven) = *minne* (znw.).

M (met n erboven) = *minnen* (znw. of ww.).

h' = *hier.*

*w*ᵗ = *wet* (znw. of imperatief van *weten*).

gle en *gli'e* = *glorie;* of moet *gl'e* wellicht als *glore* gelezen worden?

*cl'h*ᵗ = *claerheit.*

*wh*ᵗ = *waerheit.*

Het is niet mogelijk te beslissen, of hs. B ouder of jonger is dan hs. A. Zooveel is zeker, dat er niet veel verschil tusschen den tijd hunner vervaardiging kan bestaan hebben.

Het perkament van dit handschrift moet bij het inbinden nog al afgesneden zijn : blad 181*a* was op den tweeden regel vergeten : *die in indien wast* (1). Deze woorden zijn door den copiïst met verwijzingsteeken in margine bijgeschreven, maar daarvan is thans alleen nog zichtbaar : *die ī w*

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken, middeleeuwschen band, welke zeer eenvoudig is. De haak van het slot is verloren gegaan.

C (3) Handschrift op papier, geschreven in 1472, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 15136, bevattende 266 bladen. Deze bladen zijn 208 millim. hoog bij 141 breed; beschreven met

(1) Vgl. de uitgave, dl. 1,249,8.

C
(3)

regels van 93 millim. breedte. Het aantal regels is nagenoeg regelmatig 29; alleen in het begin treft men er 25, 26 en 27 aan. Het allereerste blad is perkament.

Het handschrift bevat niets anders dan het *Tabernakel*, met het volgende opschrift :

Hier beghint die exposicie vanden tabernacule des orconscaps ende van datter toebehoert welke exposicie ruysbroec maecte ende het was sijn .vj. boeck

Aan het slot :

Hier ynt die expositie vanden tabernakele der ouder Wet

en iets lager de volgende uitvoerige, zeer belangrijke mededeeling, aangezien zij ons inlicht over den tijd aan het schrijven van den codex besteed :

Int Jaer ons heeren .M.cccc. lxxijtich, Op sinte peeters ende pauwels dach in Junio, Begonste suster katherina van ghiseghem, profes nonne in onsen cloester te jericho, aen dit boec vanden tabernakel te scriven. Ende sij volyndet int selve jaer .iiij. dage in april, op sinte ambrosius dach, die viel opten sondach. Dit heeftse ter eeren gods, ende om gemeyn stichtinge met groeter nersticheit bearbeit in allen wtgesochten tijden als sij int gemein werck niet sijn en moeste, doense was out xxvj.tich jaer. Bidt om die minne gods voer haer ewige salicheit.

« Zuster Katherina van Ghiseghem » heeft dus af en toe aan dit handschrift geschreven van den 29 Juni, feestdag van de HH. Pieter en Pauwel, tot den 4 April, d. i. gedurende negen maanden (1).

Eindelijk volgt nog deze mededeeling over de bezitters van den codex :

(1) Vergelijk hiermede de aanteekening van DAVID, I, XXV.

C
(3)

Dit boec behoert toe den cloestere van onser liever vrouwen rose geplant in jericho, bynnen bruesele bi sinte katherinen, der ordenen sinte augustijns, soe wie dat vint geeft den relygiosen joffrouwen weder om gods wille.

Het handschrift heeft toebehoord aan Ch. van Hulthem, en vóór hem aan Ch. L. van Bavière, blijkens de volgende aanteekening, welke men aantreft op het voorlaatste blad, verso, onderaan :

Acheté à Bruxelles, à la vente de M. V. Bav.
en avril 1817
Ch. Van Hulthem.

Vooraan in het omslag is het ex-libris van Ch. v. Bavière geplakt (1); achteraan dat van V. Hulthem, die er met zijne hand nogmaals onder schreef : 1817.

Verder komen op de voorste en achterste schutbladen aanteekeningen van V. Hulthem voor, van geen belang.

Het papier van dit handschrift heeft als watermerk eene Y, nagenoeg overeenstemmende met nr 18 van plaat XII bij DE STOPPELAAR.

Het handschrift, zeer regelmatig geschreven, en waarschijnlijk omstreeks het einde der vorige of in het begin van deze eeuw met een perkamenten band voorzien, is voortreffelijk bewaard; geene enkele vlek ontsiert het. Het schrift is groot en dik, t. w. eene nagemaakte gothische letter.

D
(4)

Handschrift op papier, geschreven in 1461, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 3416 tot en met 3424. Uit de onderstaande inhouds-

(1) Zie over CHARLES LOUIS VAN BAVIÈRE de *Bibliotheca Hulthemiana* 6, XXXV.

opgave blijkt echter, dat deze nummering onjuist is, want het was wèl de bedoeling, aan elk werk, waarvan de codex een afschrift bevat, een afzonderlijk nummer te geven.

Het handschrift bevat 291 bladen, 296 millimeter hoog bij 213 breed; op elke bladzijde staan twee kolommen, elk 225 millim. hoog bij 75 breed. Het aantal regels schrift per kolom is 48, 52, 53 of 54.

Het handschrift is geschreven in 1461, met de bekende rondachtige letter der 15de eeuw; althans den 17^{den} September van dit jaar waren de 212 eerste bladen « volscreven », zooals blijkt uit de volgende woorden, bl. 212, kol. *b*, te vinden :

Dit boeck was gheeint int jair ons heeren xiiijᶜ lxj opten s. lambrechtsdach in septembry der maent.

Het is immers niet op het geheele handschrift, maar op het « boeck », d i. het gedeelte van den codex, dat op bl. 212 eindigt, dat deze dagteekening slaat. Dat het overige gedeelte van het handschrift echter onmiddellijk of zeer kort daarop geschreven is, blijkt uit de omstandigheid dat schrift en inkt na blad 212 geheel dezelfde zijn als er voor.

Te beginnen met blad 5 heeft het hs. signaturen, t. w. Aj enz.; voor elk katern eene letter, eerst hoofd-, dan kleine letters; de signaturen, volgende op *c*, zijn meestal weggenomen; op de laatste bladzijde van elk katern heeft het handschrift reclamen, t. w. een, twee of drie woorden, waarmede het volgende katern begint.

Dit handschrift bevat bijna alles wat Ruusbroec geschreven heeft, zooals uit de onderstaande inhoudsopgave blijkt; wat daarbij tusschen rechthoekige haakjes staat, is bijvoegsel van eene andere fijne, vijftiendeeuwsche hand, waarschijnlijk de loopende hand van den broeder die het handschrift schreef :

Fol. 1-2 *b* bevatten een geschrift, ook voorkomende in den hieronder beschreven codex G, dat een zekere her Gherardus, in leven prior van het Karthuizerklooster te Herne, d. i. Herinnes in Waalsch Brabant, benoorden Enghien, vervaardigde, om tot « prologe » te dienen voor een handschrift bevattende een door hem gemaakt afschrift van vijf werken van Jan van Ruusbroec, t. w. *Dat Rike der Ghelieven, Die Chierheit der gheesteliker Brulocht, Dat Boec van den gheesteliken Tabernacule, Dat Hantvingherlijn* en *Dat Boec vander hoechster Waerheit.*

Uit dit geschrift blijkt, dat Her Gherardus niet alleen een tijdgenoot van Ruusbroec was, maar ook dat hij dezen persoonlijk gekend en met hem gesproken heeft, wat de waarde en het gezag van zijn « prologe » in geen geringe mate verhoogt, al zijn sommige der medegedeelde bijzonderheden ook reeds van elders bekend. Het geschrift van Her Gherardus bevat belangrijke mededeelingen over Ruusbroec's leven, over het ontstaan zijner werken en de ontvangst welke er aan ten deel viel; het bevat eene aannemelijke verklaring van eene bekende plaats uit *Dat Boec vander hoechster Waerheit*, eene plaats welke drie eeuwen later nog de critiek van niemand minder dan Bossuet zou uitlokken; het geeft over de taal der middeleeuwen enkele inlichtingen van het grootste gewicht. Persoonlijk wekt de schrijver onze hartelijke sympathie door de krachtige pleitrede voor de in onze eigen taal geschreven werken, en dat in een tijd toen het Latijn voor de « boeken van geestelicheden » alleen geschikt geacht werd (1).

---

(1) Door DAVID zijn eenige brokken van her Gherardus' « prologe » medegedeeld in zijne inleiding tot het *Tabernakel;* sedert heb ik zelf het werk in zijn geheel uitgegeven in mijne *Bijdragen tot de*

D (4) Deze « prologe » draagt het volgende opschrift : *Dit is die prologe her gherardus dier wilen prioer was inder oerden van tsartroysen* [van onser vrouwen huus ter kapelle bi harn] (1) *ende die dese boeke vergaderde.*

Fol. 2 v°, 3 en 4 zijn onbeschreven.

Fol. 5-25 *c* bevatten *Dat boec vanden . xij . Doghe-den,* met een opschrift afkomstig van de zooeven vermelde hand :

Dit sijn die xij dogheden

waarboven :

Prologus.

Fol. 25*c*-29*c* bevatten het tractaat *Vanden kersten Ghelocve,* met dit opschrift :

Hier beghint dat gheloef in duytsche ghemaect van her jan ruusbroec die prior was tot groenen dale in brabant.

Aan het einde :

Hier gaet uut dat ghelove van her Jan ruusbroec ende is te mael wel ende gherecht ghecorrigiert.

Fol. 29*c*-50*b* bevatten den *Spieghel der ewigher Salicheit,* met dit opschrift :

Dit boec heeft ghemaect heer Jan ruusbroec int Jair ons (Heren) (2) *M. ccc. ende lix ende heeftet ghesonnen eenre nonnen van clara.*

Boven deze titel, met de andere hand :

De sacramento.

---

kennis van het leven en de werken van Jan van Ruusbroec (overgedrukt uit *Het Belfort*, 1895, 2[de] deel), bl. 6 vlgg., waar het pas gaf met korte aanteekeningen voorzien.

(1) Dit bijvoegsel, dat met een verwijzingsteeken boven het opschrift zelf staat, is ontleend aan den tekst van den « prologhe ». Zie mijne uitgave blz. 11, r. 8-9.

(2) Niet in het hs.

D (4) Aan het einde :

Hier eindt die spiegel der ewigher salicheit als vanden heylighen sacramente dat her jan ruusbroec heeft ghemaect ende is te male wel ghecorrigeert. Ende ic bidde alle den ghenen die dit uutscriven oft doen scriven, dat sijt scarpelijc corrigeren om gods willen oft daer mochte grote onghelove uutcomen [Hier na volghet van vij trapen (*sic*), van vij sloten, van iiij becoringhen, van xij beghinen, tabernakel, trike der lieven, stienken, die hoechste waerheit]

Fol. 50 *b* en verso zijn onbeschreven.

Fol. 51-61 *d* bevatten *Van vij Trappen* met dit opschrift :

Hunc librum edidit dominus johannes Ruysbroec primus prior hujus monasterii jam monachus effectus. [Dit is van vij trappen inden graet der gheesteliker minnen].

Aan het einde :

Hier eyndt dboec vanden vij trappen inden hemelschen graet der godliker minnen. Ghedicht van her janne van rusbroec, den iersten prior van Gruenendale.

Fol. 61*d*-70*c* bevatten *Dat boec vanden seven Sloten,* met dit opschrift :

[Hier beghint dat boec van seven sloten her jan ruusbroec] *De quem scripsit monachus domicelle margarete de meerbeke sanctimoniali et cantrici monasterii sancte Clare bruxellis.* — Aan het einde niets.

Fol. 71 *c* onderaan -74 *d* bevatten *Dat boec vanden vier Becoringhen,* met dit opschrift :

Hier beghint dat boec vanden iiij becoringen her jan Ruusbroec. — Aan het einde niets.

Fol. 75 en 76 zijn onbeschreven,

Fol. 77-125 *c* bevatten *Dat boec vanden xij Beghinen,* doch zonder opschrift. Aan het einde niets.

Fol. 125 *d* is onbeschreven.

D (4) Fol. 126 *a*-126 *d* bevatten : *Dat is die tafel vanden derden boec als vanden tabernakel.*

Fol. 127-212 *b* bevatten den tekst van het *Tabernakel,* met dit opschrift :

Hier beghint dat boec vanden gheesteliken tabernakel.

Aan het einde de reeds vermelde mededeeling :

Dit boeck was gheeint int jair ons heeren xiiij^c lxj opten s. lambrechtsdach in septembry der maent.

Fol. 212*c* bevat : *Dit is die tafel vanden rike der ghelieven.*

Daarboven met de jongere hand :

Dat rike der lieven tafel.

Aan het einde der tafel :

Hier eindet die tafel vanden ierste (sic) *boec van viven dat is vanden rike der ghelieven.*

Fol. 213-233 *b* bevatten den tekst van dit tractaatje, met het opschrift :

Hier beghint dat boec vanden rike der ghelieven heren jans van ruusbroeck.

Aan het einde :

Hier eindet dat boec dat hetet dat rike der ghelieven heren jans van ruusbroec [Hier na hoert die gheestelike brulocht te staen ende dan hier na volghet vanden blenkende stien ende vander hoechster waerheit].

Fol. 233 verso is onbeschreven.

Fol. 234 *a* tot 235 *b* : *Dit is die tafele van desen anderen boeke ende op die gheestelike brulocht te vindene elken sin sonderlinghe biden getale dat daer op gescreven staet.*

D (4) Fol. 235*c*-270*c* bevatten *Die gheestelike Brulocht,* doch zonder opschrift. Aan het einde :

Hier gaet uut dat boec der gheesteliker brulocht.

Fol. 271 is onbeschreven.

Fol. 272-280 *b*: *Dit is die tafele vanden vierden boeke.*

Met « *den vierden boeke* » wordt bedoeld het vierde werk door Her Gherardus afgeschreven, nl. *Het Hantvingherlijn.* Deze tafel neemt eene halve kolom in, en dan volgt de tekst met dit opschrift :

Dit is dat hantvingherlijn of van den blinkenden steen her jans ruysbroec.

Aan het einde niets.

Fol. 280*c*-285*c* bovenaan bevatten eene tafel op *dboec vander Waerheit,* met het opschrift : *Dit is die tafel vanden vijften boec,* en iets lager den tekst zelf : *Hier beghint dat boec der hoechster waerheit.*

Met eene hand der 18de eeuw staan in dit opschrift deze interlineaire glossen : *verclaeringe vander,* tusschen *der* en *hoechster* te voegen; en achter *waerheit : synder leren.*

Aan het einde :

Hier eindet dat boec vander hoechster waerheit dat her jan Ruusbroec ghemaect heeft.

Het overige gedeelte van blad 285 v° is onbeschreven. Op blad 286 *a* treft men eerst aan de volgende verzen, behoorende tot het einde van het berijmd gedeelte der *Twaelf Beghinen,* t. w. de twee laatste verzen van cap. VI en geheel cap. VII bij David (5.18) :

Die is verbeelt in vremden dinghen,
Si en moghen noch scouwen noch wise vinden.
Maer wildi u te scouwen bereyden,
Soe moeti gaen die weghe die u daer toe leyden :
Dats inder consciencien onbevlecte puerheit
Ende in den leven wel gheordende onnoselheit;

D
(4)

In seden wel ghesaet in eersamheit;
In allen sinnen soberheit;
Die natuer dwinghen van ongheordender gheneichtheit,
Ende haer ghenadich sijn na reden ende besceydenheit;
Uutghekeert tot een yeghelijc die sijns behoeft,
Sedelike in God die moghentheit;
Inkeer sal sijn ledich, besloten jeghens verbeeltheyt;
Insien verheven ende open tot ewigher waerheit;
Inbliven simpel, ghesticht in rechter vreedsamheit;
Inwonen onbedruct ende onbeweecht van allen ongelijcheit;
Ende bernende liefte in ynnicheit;
Ende opgaende vierighe vlamme in devocien in Gods goetheit;
Een begherende minnende siele met Gode te sine in die ewicheit;
Alle eyghenheit uutgegaen ende verteghen in Gods vriwillicheit;
Alle crachten der sielen vergadert in des gheestes enicheit,
Ende Gode danken en (*sic*) loven, minnen ende dienen in ewiger weerdicheit:
Wildi deser duechden in minnen pleghen,
Soe moghedi hopen een scouwende leven;
Want leefdi Gode ende u in trouwen,
Als hi u vertoent soe suldi hem scouwen.

Daaraan sluit onmiddellijk aan :

Bernardus seit dat hoechste ende dat beste bekennen naest Gode dat is dat wi ons selven bekennen.

Fulgencius dicit Altissima contempla (*l.* contemplatio?) est seipsum cognoscere et aliorum facta non discutere.

Na eene kleine tusschenruimte komt nu het volgende tractaat :

fol. 285 *a* Alle minnare der waerheit die boeke lesen oft scriven of doen scriven, die bidde ic, vermane ende bevele bider ewigher wijsheit daer alle scriften ende waerheit uut comen is (want si is een overclaer spieghel Gods, der enghelen ende der heylighen), dat si die boeke ernstelic oversien ende ghetrouwelic corrigeren of doen verrechten ende verbeteren, ten minsten na horen exempelaren; en sijn die niet
fol. 286 *b* gherecht ende ghehelic gecor||rigeert, soe selen si ander lenen of si sellenre liever veel vergaderen, op dat sy doch uut enighen, of nu uut den eenen, dan uut den anderen, den gherechten sinne vinden ende setten moghen. Ende consten si den sinne uut den exempelaer niet trecken, soe mochten si hem vervullen met woerden ende die boven

D
(4)

tekenen, mer (1) laten een velt staen onder dat lichame vanden anderen scrifte, oftmen yet namaels vanden anderen scrifte des iersten dichters propere woerden vinden mochte. Ende ic daer van godsweghen allen denghenen loven ende arbeiden, omdat die wijsheit ghescreven werde of die gescreven gherecht ende versekert werde, ter beteringhen ende stichtinghen der heyligher kerken, datsi Gode daer liever aen doen ende meer eeren. ende daer uut oec meer ewichs loens an verdienen dan of sy dat lieten, ende tier wilen sonder noot of eyske der heyligher naturen born dronken ende alleen broet aten, veel pater noster of salme sonder hertelic aendachtelic (2) lasen, ende van steden te steden grote hope aflaets liever wouden ende waenden halen, want daer wert (3) God sonderlinge bekent ende ghecondicht, ende sijn gloriose naem wide ende verre ghebreet vander ghecorrigeerder waerheit der scrifturen (4).

Die levende stemme moet vergaen,
ghescreven waerheit blivet staen,
alle die werelt mach si doergaen,
alle tijt heet si bevaen.

Hier om heb ic, een nacomelinc des claer verlichts mans here Jans van Ruusbroec, die stichtede metten proest dat cloester te Groenendale, ende in sinen cloester hem na sine doot gheboren ende ontfaen vanden ghemeenen convente, na dien dat ic inden cloester in sinen boeken ghelesen hebbe, ende van sinen jongheren ende sine navolgheren den gheestelicsten ende den inwendichsten (5) ende verlichsten

---

(1) Hier en in het vervolg, waar niet het tegendeel opgegeven wordt, steeds voluit in het hs.

(2) *Sonder hertelic aendachtelic* kan natuurlijk niet in orde zijn; waarschijnlijk moet men lezen *sonder hertelic aendachtelicheit* = met innige oplettendheid, met vurige vroomheid. De fout zou verklaarbaar zijn, indien in het voorbeeld van **D** b. v. *aendachtelich'* stond.

(3) Hs. *werct*.

(4) Tusschen dit en het volgende woord staan in het handschrift drie stokjes; wat de bedoeling is: *in* of *iii* is niet duidelijk. Hoe ze in den context passen, is mij niet helder.

(5) Men lette op dit gebruik van het woord *inwendich*, van een persoon gezegd, een gebruik dat uitnemend in het taalgebruik van het mysticisme past. De bedoeling is: *in* zich zelven gekeerd en *van* de wereld afgekeerd. De schrijver van dit stuk geeft beneden de verklaring van een *inwendich mensch* (zie blz. 31). VERDAM, *Mnl. Wbd.* 3, 954 heeft maar een voorbeeld van een dergelijk gebruik van dit woord.

D (4) broederen ghehoirt hebbe, ende na dien dat ic anders vander scrifture of van binnen vander milder genaden Gods onfaen mach hebben ende na alder wise dat ict verstaen ende begripen mochte, soe hebbe ic met vlite ende met toeghegeven vergaderden crachte, na dien dat mine verstroeyde grofheit my dat verhenghede, over ghesien alle dit boec ende alle die boe-
fol. 286 c ken ‖ sonderlinghe die in desen .xij. boeken ghemeenlic begrepen sijn, die (1) welke ic u hier na elc bisonder noemen sal; ende ic hebse seer wel ende te recht ghecorrigeert, na dien dat ic ghelesen hebbe of die maniere van ons vaders scone voirtbringhen onthouden hebbe, ende naden eyschen sijns ghevoelens ende sijnre begheerliker ende bewegheliker wise; ende woerden dat ic meende dat vergeten of tonrecht was, dat heb ic boven den tex geset ofte buten den ghescrifte inder marginen, ende bewijst met teykenen waert (2) staen sal of tusschen welken woerden het ghebrect; voirt heb ic sine brabantsche of latijnsche woerde boven inder marginen met anderen woerden verclaert, ende somwil den sin van sinen woerden beduut plompe menschen verstandeliker, ende op wat sijnre woerden die bedudenisse hoerde dat heb ic sonderlinghe met dusdanighen streepkens bewiset, die ghemeenlic staen onder die woerde daer die verclaringe buten af is. Ende daer (3) ghelike woerde van sinne (4) of een bedudenisse der woerde of des sins buten staen, dat sijn mine woerde op die sine, ende si en behoren niet in sinen text binnen der marginen, mer si behoren buten, want sy sijn op den tex ende op des goets mans woerde ende een verclaren daer of (5). tot den ghenen die sine woerde of sinen sin niet en verstaen. Ende soe wat gheen streep onder en heeft of soe wat al boven oneghestreept ende ghetekent is dat opten canten staet, dat behoirt inden text.

Dese voirghenoemde vader, dierste prior inden voirscreven cloester, tonet wel in sijnre scrifte wat gevoelen hi hadde ende wat gheest hi leide allen minnende inwendighen verclaerden menschen, die eer inwaerder dan uutwaerder hem oefenen, ende weder si hem uutkeren tot werken der

(1) Hs. *dien.*
(2) Hs. *w't*, aan het einde van den regel.
(3) Hs. *naer.*
(4) Men lette op deze constructie; de bedoeling is natuurlijk *woerde ghelike van sinne* = woorden met dezelfde beteekenis.
(5) Hs. *oft.*

D (4) ghehoirsamheit of der broederliker minnen; of inkeren tot Gode hem te loven ende te begheren ende met trouwer heeter minnen te vervolghen; of hem selven ansien, berispen, versmaden, vernieten, ende van onwaerden op hem selven, van waerden ende eren te Gode, haers selves ‖ sterven; of fol. 286 d
oec voir die ghemeene kerstenheit bidden ende God alle noet claghen ende op draghen; die in allen ende boven allen Gode aensien ende begheren, ende met hem meer verbeelt sijn dan mit allen werken of wisen, daer alle werken ende wisen om gheoefent worden, ende die hem soeken in allen ende oec boven allen wisen; dese ghevoelen alle wel dat dese voirseide (1) boeke sijn meer een hemelsche leer dan een aertsche leer, dat si meer is godlic of enghels dan menschelic; ende daer om, dierise smaken sal, dien moeten meer ewighe dinghen dan verganclijc dinghen ghenoeghen. Ja hi moet meer soeken minnen dan kennen, ende meer oefenen al dat minne onsteect dan dat het verstant verlicht (2); dat begheert verwect meer dan dat kennisse instort; want die heilige gheest beweecht meer tot minnen dan tot kennen, tot liden dan tot doen, tot wesen dan tot hebben. Hier om heit hi ons doer den propheet : smaect ende siet. Dat liefste noemt hi voir, want verstandelic sien sonder begheerlic smaken en behaghet Gode niet, want dese leer sonderlinghe beweghelic is ende ofstekende (3) die begheerte meer dan si verlicht dat verstaen; hier om worden die hongherighe sielen van desen wine scier dronken ende van desen vier varinc (4) ontfuncket; mer luttel blijfs hem inden verstande, want die dronken verliest scier sijn ghesichte, mer niet sinen smaec. Die oec meer oefenen reden ende ondersceit dan sy met minnen boven redene comen, dien is dese leer onbekent ende dicwijl cume ghemint, want wi oec onledich, werkelic ende verbeelt sijn; hier om en connen wi die hemelsche leer niet begripen noch onthouden, want wi moesten boven redene rusten in ene wonderlike, weselike stille, souden wi alle dit enghelsche ghevoelen moghen onfaen ende soude ons dit onse verstant verbeelden, als ander leer die boven verstande niet en comt, soe moesten

(1) Hs. *voirs*, met een afkortingsteeken na de *s*.
(2) Hs. *dan dat verstant het verlicht.*
(3) In margine wordt *of-* geglozeerd met *ont-*.
(4) In het hs. verbeterd uit *warinc*: het eerste been der *w* is doorgeschrapt en onderstipt (« geëxpungeerd »)

D (4) wi boven verstande onverbeeldelic gevoelen ende stille wesen; want God, als Ysayas seit, alle dinc ghemaect heeft in ghewichte, in ghetale ende in maten : hier om moeten wi oec ordinan||cien fol. 287 a ende mate houden in allen dinghen sonder in minnen. Want Sinte Bernaert seit : « die mate Gode te minnen is sonder mate », dies die reden dese is, want God is een onghemeten goet ghedaen; hi berecht ons in d e s e r tijt ende versiet sonder mate; hi wil ons inder t o e c o m e n d e r tijt ende in ewicheit riic maken ende alle voirghegeven maten op hoepen ende doen overlopen. ende begaven ons ende vergoden ons boven ons selven ende boven alle creatuerlike onfancbaerheit met hem selven; mer na onse bequamelicheit met glorien sal hi ons cieren ende met alle sinen goede. Ende hier om heet hi ons gheboden na allen rechte ende van rechter behoirlicheit, dat wi hem hier voir weder selen minnen met al onser herten ende met al onser sielen, met al onsen crachten ende met al onsen ghedachten : dat is met allen dat wi hebben ende vermoghen, met al onser memorien, met al onsen verstande ende met al onsen wille ende begeerten. Nochtans loent hi desen dienst altoes onghemetelic, dat hi ons in desen dienste meer dient met sinen overvloedighen uutwendighen ende inwendighen gaven dan wi hem; ende dat wi inden voldoen deser scout alsoe veel groets, ewichs, vriedels (1) goets onfaen van hem; ende sinen dienst is soe edel ende soe ongemeten eerbaer ende hoech, dat sine knechte ende alle sine andere creaturen heren ende coninghen sijn. Ende si sijn onderlinghe des almachtichs conincs kinde, ende si besitten hem selven ende alle die rijcheit haers vaders in ewigher weelden, in vreden, in glorien ende in eren. Ende als die minnende siele die onbegrepen trouwe Gods aensiet en (*sic*) verwondert, dan begheert si hem met gheliker minnen te verantwoerden ende oneindelijc sonder mate weder (te) (2) minnen; ende al toent haer verlichte redene openbaer dat sijt bekent dat si dus niet en vermach, want een ghemeten ende begrepen creature en mach niet onmachtich haren onbegripeliken scepper minnen; mer dese kennisse en machse niet minnen oft stillen noch af setten : si en wil haers aerts pleghen ende ewelic begeren te doen fol. 287 b ende te liden, om hem na sijn||re onghemetenre waerde, al en woude si niet na ghemerc der reden dat si hem love ende met

(1) *vriedel = vri edel.*
(2) Niet in het hs.

D (4) dienste onderhalen mochten, want si en woude niet als sijt met reden aensiet datmen hem voldoen mochte. Want soe moest hi gheeint ende begripelic wesen, ende ghemeten ende bescreven, want al dat in sijnre volcomenheit ende (1) heet mate ende ghetal, dat en mach niet ghenoech wesen noch ghehelic ghenaken ende begripen ende volkennen ende noch volminnen dat ongheeint is in alle volcomenheden.

Die ordinancie, die in allen anderen dinghen sonder in minnen ende in hare wise, ende sonderlinghe na hare onwise noot is, die wil ic setten van desen boeke, op dat die lesers of die horers inden boeke die meer op ondersceit bouwen ende die meeste wise leren, ende een sedelic of een redelic leven ierst inden verstande verlicht ende ghevouwet worden, ende met verlichter redenen dan voirt van buten gheleert, van binnen gheleit moghen werden inden gevoeliken boeken tot smaken ende ghevoelen ende boven alle inwendighe oefeningen tot in ene weselike ruste, ende boven vereninghe (2) tot verenicht te sine met den eenvoldighen wesen Gods; aldus dunket mi dan den leseren wel noot wesen of doch sere orberlic, die ordinancie te houden inden lesen ende inden uutscriven van desen boeken, op dat si allenken van daer, laegster trap des geloefs, op moghen gaen der hoechster trappe, daer sterven der verloechender minnen, ende daer af opvlien of nederdalen, versmelten ende ontsinken inden gheminden.

Ierst (3) salmen dan lesen dat boec vanden . xij . dogheden; daer na vanden . xij . punten des rechten geloves; daer na vanden heylighen sacramenten; daer na vanden vij trappen; daer na vanden vij sloten; daer na vanden vier becoringhen; daer na vanden tabernakelen; daer na vanden rike der ghelieven; daer na vander gheesteliker brulocht; daer na vanden blinckenden steenkijn; daer na dat hi na alle dese scijnt ghemaect te hebben : vander hoechster waerheit, dat beghint: « Die prophete Samuel die beweende den coninc Saul ». || Na alle fol. 287 c dese boeke maecte hi noch een boec vanden xij beghinen, dat met rijm beghint ende comt sonder rijm op die passie ons heren; dat wert ghedicht na dat dit boec ghescreven wort als ic wane, ende daer om eest achter gheset inden boeke te

(1) D. i. *einde.*
(2) Hs. *vereninghe.*
(3) In het hs. hier in margine, met eene andere hand: *Catalogus librorum.*

D (4)

Groenendale, daer alle sine boeke staen; dat mochtemen lesen naden boexken van den vier becoringhen.

Nu berrt ende verbernt alle in godliker minnen, als u hier voer wel ontfunkelic ghewijst wort, ende daer toe sonderlinghen ende crachtelic vermaent wort ende gheramt wort met vasten bewegheliken woerden, ende met den gheeste daer bequaemst ende God ghelijcster ende liefster waerheit die met gelijc beweecht tot enighe(n) (1) ende uut verenighen drijft tot inverenicht te sine, ende een met den enen na dier onwise te wesen; ende si trect uut versmelten in minnen ende boven onghebeelt staren ende onredelic hongherich enıghen (2) tot in dat godlike weselike vier daer die siel is versmelten ende een gheworden boven haer selven met den ghebrukeliken goede, met een natuer, mer in ghebruken ende in onghemerct ghevoelen. Want in dier onwise en is gheen ghemerc, mer het es inder vergaderinghen der crachten daer si haer overste vergaderen ende onghebeelt altoes sien ende verlicht werden, daer onderscheit onspringhet, daer si mede bekennen wat si boven hem selven ghewerdene of gewaer worden. Amen.

Het groote belang van dit geschrift valt dadelijk in het oog (3).

Er blijkt uit, dat het geschreven werd door een volgeling van den grooten mysticus, die eerst na dezes dood in het klooster te Groenendaal kwam, waar hij ijverig in Ruusbroec's « boeken » studeerde en zich door de nog levende leerlingen des eersten priors in diens leer liet onderwijzen. Dit alles meldt de schrijver ons zelf; alleen zijn naam verzwijgt hij. Evenmin zegt hij iets waaruit we nader zouden kunnen opmaken

(1) Hs. *enighe*. Dat men *enighen* moet lezen, en b. v. niet *eninghe*, mag vermoed worden op grond van het weldra volgende *verenighen*.

(2) Hs. *eninghen*.

(3) Het werd voor de eerste maal in zijn geheel uitgegeven in mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* Jan van Ruusbroec, blz. 20 vlgg. David heeft er alleen de passage over de volgorde van 's priors werken uit medegedeeld (zie zijne uitgave I, XVI), en zegt van deze opsomming, dat ze staat aan het slot van het handschrift « onder andere vermaningen » !

D (4)

op wat tijdstip hij schreef, want het is de vraag of hij zijn geschrift samengesteld heeft met het oog op dezen codex **D**, dan wel of het door den schrijver van **D** mede uit zijn voorbeeld is overgenomen.

David, die het eerste aanneemt, schijnt aan dit tractaat betrekkelijk weinig aandacht te hebben geschonken. Eerst schrijft hij het toe aan Broeder Gheraert, den schrijver van den hierboven vermelden « prologe » (1) : dat zulks onmogelijk is, blijkt voldoende uit de zooeven aangehaalde mededeelingen van den schrijver over zich zelven; later vereenzelvigt David den auteur van dit geschrift met den « verzamelaar », d. i. met den afschrijver van handschrift **D** (2). Maar ook daartoe is geen voldoende grond. Immers wat zegt de schrijver van dit tractaat? Niets dan dit : « ic (hebbe) met vlite ende met toeghegeven vergaderden crachte, na dien dat mine verstroeyde grofheit my dat verhenghede, over ghesien alle dit boec ende alle die boeken sonderlinghe die in desen . xij . boeken ghemeenlic begrepen sijn, ... ende ic hebse seer wel ende te recht ghecorrigeert » enz. Hij verklaart dus wel uitdrukkelijk dat hij « dit boec », d. i. dit handschrift, « ende alle die boeken sonderlinghe », d. i. ieder werk in 't bijzonder, overzien en « ghecorrigeert » heeft, maar er staat geen enkel woord waaruit ontwijfelbaar blijkt dat met « dit boec » handschrift **D** gemeend is; en als we kunnen nagaan dat dit wezenlijk niet het geval is, dan is te zelfder tijd het bewijs geleverd dat de auteur van dit tractaat niet

(1) Zie de uitgave I, VI, aant. I : « Deze codex (t. w. **D**) werd in 1461 zorgvuldig afgeschreven, met alles wat broeder Geeraert voor en achter de werken van Ruusbroeck er had bygevoegd. »

(2) Zie I, XVI.

D (4)

de man is, door wien handschrift D vervaardigd werd. Wel zou men op het eerste gezicht wezenlijk wanen, dat zijn geschrift op D betrekking heeft, en dat hij dézen codex heeft gecollationneerd, want overal vindt men talrijke verbeteringen, hetzij in den tekst, hetzij aan den rand, en in margine zijn talrijke woorden, om den tekst « verstandeliker », d. i. verstaanbaarder, te maken, met andere omschreven. Dit komt dus oogenschijnlijk juist uit met hetgeen de auteur van dit tractaat zegt gedaan te hebben.

Maar het is slechts schijn. Immers 1° over Ruusbroec's werk *Vanden xij Beghinen* leest men in dit geschrift: « Na alle dese boeke maecte hi noch een boec vanden xij beghinen, dat met rijm beghint ende comt sonder rijm op die passie ons heren; dat wert ghedicht na dat dit boec ghescreven wort als ic wane, ende daer om eest achter gheset inden boeke te Groenendale, daer alle sine boeke staen ». Daaruit blijkt duidelijk, dat met « dit boec » niet kan bedoeld zijn dit handschrift D, dat geschreven werd in 1461, maar dat het geschrift van onzen onbekenden « nacomelinc » van Ruusbroec betrekking heeft op een codex die vervaardigd werd toen zijn meester nog leefde, lang vóór hij zelf in het klooster te Groenendaal kwam. Waarschijnlijk was hij geen Brabander, zooals Ruusbroec, aangezien hij het geraden vond de Brabantsche woorden van den eersten prior van Groenendaal « inder marginen met anderen woerden » te verklaren.

2° Dit geschrift is met dezelfde hand geschreven als alles wat er in handschrift D aan voorafgaat. Hetzelfde geldt van de verbeteringen en randglossen (die alleen soms wat kleiner en fijner geschreven zijn), op betrekkelijk weinig uitzonderingen na, die dan afkomstig zijn van den man die, zooals boven (blz. 22)

D (4)

aangeduid werd, de opschriften meende te moeten aanvullen. Daar onze schrijver nu niet de copiïst van dezen codex is, zoo zou zijn geschrift, wil het er op kunnen slaan, met eene andere hand moeten geschreven zijn dan alles wat er aan voorafgaat, met uitzondering der verbeteringen en glossen; of men zou moeten aannemen, dat onze auteur zijn geschrift eerst samenstelde en dan door den copiïst van handschrift D heeft laten overschrijven; doch dit laatste is wel niet waarschijnlijk.

Onze slotsom is dus dat de copiïst, die handschrift D vervaardigde, het besproken geschrift met de glossen uit zijn voorbeeld afgeschreven heeft. Het spreekt van zelf dat hetzelfde niet geldt van de correcties welke men in het handschrift aantreft: deze zijn afkomstig van den copiïst, toen hij zijn werk met zijn voorbeeld collationneerde. Het is echter niet zeker dat dit voorbeeld geweest is *het* « boec », waarop het geschrift van Ruusbroec's « nacomelinc » slaat: er blijkt immers niet uit dezes woorden, dat *zijn* handschrift ook *dat Boec vanden xij Beghinen* bevatte. Was dit *niet* het geval, dan kan men zeggen dat de loop der zaken als volgt is geweest: het door hem « gecorrigeerde » handschrift werd afgeschreven door een copiïst die in zijn codex het *Boec vanden xij Beghinen* opnam naar een ander voorbeeld; het handschrift aldus door dien copiïst vervaardigd, is dan het voorbeeld voor D geworden.

Uit het geheele stuk blijkt duidelijk, dat deze « nacomelinc » met het werk van zijn geestelijken vader zeer goed vertrouwd was; afgezien van de beschouwingen over Ruusbroec's philosophie, bevat het nog andere belangrijke mededeelingen.

In de eerste plaats wat in het begin gezegd wordt over het afschrijven en « corrigeren » van hand-

D (4)

schriften. Niet dat eene dergelijke, tot copiïsten gerichte aansporing om het geschrevene nauwkeurig te overzien, te collationneeren, op zich zelf iets buitengewoon is. Integendeel. Zoo leest men b. v. in denzelfden codex **D**, aan het einde van den *Spieghel der ewigher Salicheit :* « Hier eindt die spieghel der ewigher salicheit, als vanden heylighen sacramente, dat her Jan Ruusbroec heeft ghemaect, ende is te male wel ghecorrigeert. Ende ic bidde alle den ghenen die dit uutscriven of doen scriven, dat sijt scarpelijc corrigeren om Gods willen, oft daer mochte grote onghelove uut comen. » Dit is een voorbeeld onder vele. Soms komt er nog een hartig woordje bij : zoo besloot Suso zijn boek « *Van de eeuwige wijsheit* » met een vloek tegen iedereen, die het niet laten zou zooals hij zelf het geschreven had (1). Doch het is hier niet alleen eene aanmaning, het is eene volledige onderrichting voor afschrijvers van handschriften. Hier wordt ons een blik gegund in het scriptorium van een middeleeuwschen klerk, bezig met een tekst over te schrijven, en desnoods het juiste woord zoekende uit de verschillende codices die hem ten dienste staan. Alles samen is het eene aardige illustratie, eene kostbare toelichting voor sommige miniaturen, zooals ze in vele handschriften voorkomen, waarop een « notarius », omgeven door talrijke boeken, voorgesteld wordt (2). Tevens vinden wij er eene ongezochte, maar kostbare rechtvaardiging in — zelfs al kan die rechtvaardiging

---

(1) Zie over het « corrigeren » van handschriften, WATTENBACH, *Das Schriftwesen im Mittelalter*[3], ss. 317 ff.

(2) Dergelijke miniaturen zijn zeer talrijk. Van een paar der fraaiste en grootste, in handschriften der Koninklijke Bibliotheek te Brussel, vindt men afbeeldingen bij BARROIS, *Bibliothèque Protypographique* (Paris, 1830), tegenover blz. 158 en 259.

D (4)

in onzen tijd overbodig geacht worden — van een grondbeginsel der moderne tekstcritiek.

In de tweede plaats — en dit is van nog grooter gewicht — de belangrijke mededeeling, dat er te Groenendaal « daer alle sine boeke » stonden, een « boec » was, een handschrift, dat reeds bestond vóór dat *Dat boec vanden xij Beghinen* « gedicht » werd, zoodat dit er naderhand *achterin* werd bij geschreven. Het is zeker niet al te gewaagd daaruit de gevolgtrekking op te maken, dat de verschillende werken van Jan van Ruusbroec in dit « boec » om zoo te zeggen werden ingeschreven naarmate ze door den prior opgesteld werden. Dit boek bevatte dus den authentieken tekst van Ruusbroec's werken.

Nu weten wij immers dat er nog in de 17de eeuw in het klooster te Groenendaal eene volledige verzameling van de werken des eersten priors in handschrift bestond : dit wordt getuigd door Miræus, Valerius Andreas en Sanderus (1). Daarvan is het boven beschreven handschrift **A** zoogoed als zeker een overblijfsel. Zou nu die codex in zijn oorspronkelijken toestand, vóór hij in twee gescheiden werd, het handschrift geweest zijn, het standaardhandschrift, waarvan in het hierboven medegedeeld geschrift gewag wordt gemaakt? Het is twijfelachtig, onwaarschijnlijk zelfs, want 1° in de inhoudsopgave van Valerius Andreas komt het tractaat *vanden xij Beghinen* niet het laatst, en 2° *Dat boec vanden xij Dogheden*, door den « nacomelinc » van Ruusbroec toch uitdrukkelijk ook als een werk van dezen genoemd, komt er heelemaal niet in voor.

Onze twijfel wordt nog sterker, wordt bijna

---

(1) Zie boven blz. 14 vlg.

zekerheid, wanneer we nagaan dat Henricus a Pomerio de werken van den eersten prior zijns kloosters opnoemt in eene volgorde, waarbij *Dat boec vanden xij Beghinen* wel degelijk het laatste is (1), welke volgorde daarenboven, zoover we dit thans nog kunnen nagaan, (2) wezenlijk chronologisch juist schijnt te zijn, zoodat de gevolgtrekking voor de hand ligt dat Henricus a Pomerio het standaardhandschrift, waarvan Ruusbroec's « nacomelinc » gewaagt, gebruikt heeft. Maar dan kan het handschrift dat door Miræus en Valerius Andreas vermeld wordt, niet dat standaardhandschrift geweest zijn, daar de volgorde der daarin vervatte werken niet met die van Pomerius overeenstemt. Een geheel afdoend bewijs is dit alles echter ook weer niet, want Pomerius zegt niet uitdrukkelijk dat hij, om het getal en de volgorde der geschriften van Jan van Ruusbroec op te kunnen geven, zich van een handschrift uit het klooster te Groenendaal bediendt, hoe waarschijnlijk dit ook weze; en wat meer is, ook hij vermeldt *Dat boec vanden xij. Dogheden* niet : zoolang we geene volstrekte zekerheid hebben, of dit al dan niet een werk van Ruusbroec is, moet daarmede rekening gehouden worden.

Eindelijk bevat deze codex na het thans besproken geschrift nog de vier lofredenen op Jan van Ruusbroec door den welbekenden Jan van Leeuwen, « den goeden kok van Groenendaal » (3). Daarna komt

(1) Zie zijn werk *De Origine Monasterii Viridisvallis, Pars secunda, Capitulum XVI* (*Analecta Bollandiana* 4, 294 sq.).

(2) Zie over de chronologie van RUUSBROEC'S werken AUGER, *Etude sur les Mystiques des Pays-Bas au Moyen Age*, p. 184 suiv.

(3) Twee dezer lofreden, de eerste en de derde, werden op zeer gebrekkige wijze uitgegeven door J.-F. WILLEMS in zijn *Belgisch*

de volgende aanhaling uit een van Jan van Leeuwen's werken :

Dit seet brueder Jan die coc.

Met ghenen dinghen noch doechden soe en canmen den duvel bat verdriven noch verjagen dan met oetmoedicheden. Noch met en gheenre duecht soe en canmen onsen here God bat vercrighen noch versmeken noch behouden dan in oetmoedicheden ende in willigher ghedoechsamheit. Wie te verre utwaert (1) gheet, hi wert herde dicke ghestoert, eest hem lief oft eest hem leet; stuermoedicheit is hem dicke bi ende bereet. Tsuetste (2) liedeken datmen Gode in sijn ore runen ende singhen mach, dat is gront oetmoedicheit : des doe ic u ghewach.

Tot zoover de inhoud van dezen codex. Al de medegedeelde op- en onderschriften zijn met rooden inkt geschreven, uitgezonderd de aangeduide bijvoegselen en de onderschriften van *Dat boec vanden vij Trappen*, van *Die Brulocht* en van *Dboec vander hoechster Waerheit*, welke met zwarten inkt geschreven zijn. Verder heeft het handschrift roode hoofdletters, vrij slecht gemaakt en niet verder versierd.

Eigenaardig in dit handschrift zijn de signaturen, welke vaak, zooals boven reeds vermeld werd, weggesneden zijn. Toch kan men zich van de volgorde nog rekenschap geven. De vier eerste sexternen zijn regelmatig gemerkt a j - a vj; b j-b vj; c j-c vj; d j-d vj; doch het vijfde heeft ook d j-d vj, en het zesde dan e j-e vj, maar het zevende weer c j-c vj. Dan krijgen we weer a j-a vj, b j-b vj, c j-c vj. Na het tiende sextern, waar het *Tabernakel* begint, wordt er van meet af aan begonnen met a j- a vj tot f j-f vj,

Museum 1845, 221 vlgg.; voor de eerste maal werden de vier samen gedrukt in mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC, blz. 31 vlgg.

(1) Hs. *uwaert*.

(2) Hs. *tuestste*.

D (4) waarachter g j-g vij, wat in de middeleeuwen zeldzaam is. Na het *Tabernakel* komt *Dat Rike der Ghelieven*, en weer wordt er begonnen met a j-a vj, b j-b vj; daarna *Die Chierheit der gheesteliker Brulocht*: a j-a vj, b j-b vj, c j-c vj. Met het begin van *Dat blickende Steentje* alweer a j-a vj; daarna volgt nog een quatern, al de vermelde tractaten *over* Ruusbroec bevattende, gemerkt b j-b iiij.

Het niet doorloopen der signaturen leidt tot het besluit, dat de kopiïst willekeurig de verschillende werken rangschikken wilde, en het ook deed.

Een vel perkament, dat oorspronkelijk tegen het « berd » van den omslag vooraan was geplakt, is daarvan losgeraakt of -gemaakt. Met eene hand uit de 18de eeuw, of wellicht reeds uit het begin der 19de, is er eene lijst van de werken, in het hs. vervat, op geschreven, in de volgorde waarin ze in den codex voorkomen.

In het papier van dit handschrift treft men twee watermerken aan : in sommige bladen een hond, voorzien van halsband en bel, in eene teekening die bij De Stoppelaar niet voorkomt (de daar vermelde merken met een hond dagteekenen niet uit jaren vóór 1467). Het andere merk is een eenhoorn, t. w. eene varieteit van n^{r} 6 op plaat IX bij De Stoppelaar.

Men treft slechts weinig sporen van vroegere eigenaars in dezen codex aan : in de 17de eeuw behoorde dit hs. toe aan het Antwerpsch professenhuis der Jezuïten, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op het eerste blad, bovenaan :

Dom. profess. soctis Jesu Ant 1640.

Onderaan van hetzelfde blad staat : d. d. de Losbaij naar het schrift te oordeelen uit dezelfden tijd. Het kan zijn dat d. d. de eerste letters zijn van twee

D (4) voornamen; maar het is ook mogelijk dat het de bekende afkorting is voor *dono dedit*, in welk geval de Losbaij wellicht de man is die dezen codex aan het professenhuis te Antwerpen schonk.

Bij de opheffing der Jezuïtenorde in 1773 ging het handschrift over naar de toenmalige Bourgondische Bibliotheek (1).

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, leer op eiken borden. Die band is zeer gehavend.

De verkortingen in dit handschrift leveren niets bijzonders op.

E (5) « Perkamenten Codex uit de tweede helft der vyftiende eeuw, in klein kerkboek-formaet, hebbende 19 regels op iedere badzyde. Het schynt door eene vrouwenhand vervaerdigd en tot eigen gebruik bestemd te zyn geweest; want de afschryfster heeft niet alles opgenomen wat zy las in een ander Handschrift van hetzelfde werk, maer enkel datgene wat haer aenstond en belangrykst voorkwam. Van daer de leemten, welke in dezen Codex byzonder groot zyn in getal en uitgebreidheid.... Achter Ruysbroecks tractaet *vanden .xij. Dogheden*, dat er 185 bladzyden beslaet, heeft de schrijfster nog korte meditatiën en gebeden gevoegd, waeraen zy nagenoeg even zoo veel plaets heeft ingeruimd. Het geheel telt 366 bladzyden. »

Aldus wordt dit handschrift beschreven, naar de tegenwoordige eischen op vrij onvoldoende wijze,

(1) Zie, over den overgang van de handschriften der opgeheven Jezuïtenkloosters naar de Bourgondische Bibliotheek, Marchal, *Notice sur l'Histoire et le Catalogue de la Bibliothèque des Ducs de Bourgogne*, p. CLXXXVIII vlgg., vóór het eerste deel van den *Catalogue des Manuscrits* enz. der Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

E **(5)** door Prof. DAVID, in de inleiding (blz. x) tot het derde deel zijner uitgave. DAVID had den codex in bruikleen gekregen van den eerw. heer J. STERCKX, in leven leeraar aan het « St. Lodewijksgesticht » te Brussel (1). Het handschrift is echter nooit in de handen van zijn eigenaar teruggekomen, zooals blijkt uit eene mededeeling van den heer kanunnik P. VAN MESSEM (2), thans secretaris van het aartsbisdom te Mechelen, neef van den heer STERCKX, welke mededeeling mij door vriendelijke tusschenkomst van den heer J. BOLS (wien ik om inlichtingen over den heer STERCKX had verzocht) werd verstrekt. Niettegenstaande zeer ijverige nasporingen, is het mij niet mogen gelukken dit handschrift weer te vinden (3).

F **(6)** Handschrift op papier, geschreven in de tweede helft, waarschijnlijk zelfs pas in het laatste derde der 15[de] eeuw, berustende ter Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 1165 tot en met 1167. Evenals bij hs. **D**, is deze nummering onjuist, want in plaats van *drie*, bevat **F** *acht* werken van Ruusbroec.

(1) DAVID zegt, in de inleiding (blz. ix) tot het derde deel zijner uitgave, « professor aen het Instituet van St. Joseph te Brussel. » Blijkbaar eene vergissing.

(2) Bij brieve van 23 Januari 1894.

(3) Ik neem deze gelegenheid te baat om hier nogmaals mijn dank te betuigen aan de verschillende personen die mij bij mijne nasporingen hebben geholpen, vooral aan de zeer eerw. heeren P. VAN MESSEM en J. BOLS, alsook aan den zeer eerw. heer P. J. MAES, pastoor-deken te Lier, die te mijnen behoeve met groote bereidwilligheid inlichtingen nam bij Juffrouw BUDTS, thans begijn « op den hove » te Lier, in hare jeugd dienstmeid bij Prof. David, na zijn overlijden bij zijne zuster, begijn te Lier. Juffrouw BUDTS wist nog het een en ander te vertellen over de werkzaamheden van haren meester; zij is hem daarbij zelfs behulpzaam geweest : zij schikte o. a. alphabetisch het materiaal dat DAVID voor zijne *Glossaria* verzamelde.

F **(6)** Dit handschrift bestaat grootendeels uit quaternen, alles samen 237 bladen, 278 mm. hoog bij 93 breed; op elke bladzijde staan twee kolommen, met inkt « afgeschreven » en gelijnd, 93 mm. hoog bij 70 breed. Signaturen en reclamen zijn door het afsnijden verdwenen; van de eerste vindt men sporen op een achttal bladen, waaruit blijkt dat ze bestonden uit letters met Arabische cijfers; van de laatste slechts op een blad.

Het handschrift is geschreven door verscheidene kopiïsten; het is echter moeilijk beslist te zeggen door hoeveel. Duidelijk zijn ten minste vier handen te onderscheiden; waarschijnlijk was er onder de scribenten een die geene zeer vaste hand schreef, want meer dan eens verandert het schrift eenigszins, terwijl er toch nog zooveel overeenkomst blijft, dat het gewaagd schijnt er telkens eene andere hand in te zien.

De zes eerste bladen zijn onbeschreven (behoudens een paar aanteekeningen waarover beneden), doch gelijnd; op blad 7 leest men de volgende inhoudsopgave (wat hier met vette letter gedrukt staat, is in het hs. onderstreept) :

kol. *a.* *In isto volumen continentur libri subscripti quos edidit in vulgari ydeomate vir devotus et internus, dominus ac pater venerabilis frater* **Johannes Ruysbroec** *primus prior monasterij Viridisvallis.*

1. *Primus liber qui intitulatur:* **Regnum amantium** *vel amorosorum. Et in theutonico dicitur Dat rijcke der ghelieven. Incipit sic : Die heere hevet wederleydet. Hunc librum edidit dominus Johannes Ruysbroec adhuc presbiter secularis existens.*

2. *Item* **liber de nuptijs.** *Incipit sic : Siet de brudegom comt. Hunc librum edidit idem dominus Johannes*

F (6) *post ingressum religionis, qui etiam est translatus in latinum per fratrem Wilhelmum Jordani presbyterum professum in monasterio Viridisvallis.*

3. *Item liber de calculo, qui alias dicitur* **de perfecione** (*sic*) **filiorum.** *Incipit : Die mensce die leven wilt. Hunc librum edidit idem dominus Johannes adhuc manens in seculo presbyter secularis* ‖ *existens, qui etiam translatus est in latinum per eundem fratrem Wilhelmum Jordani predictum.*
kol. *b.*

4. *Item liber de* **quatuor temptacionibus.** *Incipit : Die ooren heeft te hoorne. Hunc librum transtulit in latinum quidem frater de Perca prope Lovanium ordinis premonstratensis.*

5. *Item* **liber de fide.** *Incipit : Soe wie behouden wilt zyn. Hunc librum edidit idem dominus Jhoannes adhuc manens in seculo presbyter secularis.*

6. *Item* **liber de .vij. seris** *in quo docet et instruit normam et ordinem bone et religiose* (1) *vite. Hunc librum scripsit idem dominus Joannes cuidam sancti moniali in monasterio sancte Clare Bruxelle. Et sic incipit : Lieve zuster boven alle dinc.*

7. *Item liber apologeticus sive retractationis loquens* **de unione amantis anime cum deo** *Incipit : De prophete Samuel. Iste libellus etiam translatus est in latinum per predictum* ‖ *fratrem premonstratensis de Perca.*
kol. *c.*

8. *Item* **liber de .xij. beghinis** *tractans de duplici vita hominis, contemplativa videlicet et activa. Incipit : Het saten .xij. beghinen. Hunc librum edidit idem dominus Johannes post ingressum religionis.*

Dat deze inhoudsopgave van groot belang is, valt dadelijk in het oog wanneer men ze vergelijkt met diegene welke men vooraan in **A** aantreft : de aanhef

(1) Hs. *religise.*

F (6) is dezelfde, en ook in de bewoordingen, waarmede ieder werk aangeduid wordt, is zoogoed als geen verschil (1). De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat beide aan een en dezelfde bron zijn ontleend, of wel dat de mededeelingen vóór **F** ontleend zijn aan eene bron, afkomstig van denzelfden man die de mededeelingen vóór **A** schreef. In elk geval moet die bron zijn : een handschrift dat toebehoorde aan Ruusbroec's eigen klooster, aangezien, in wat verder achter deze opsomming van 's priors werken nog volgt, het aanwijzend voornaamwoord *hujus* vóór *monasterii Viridisvallis* doorgehaald werd (2); de kopiïst die **F** ten behoeve van het Brusselsche fraterhuis vervaardigde (3), beging eene verklaarbare fout : zijn voorbeeld slaafs volgende schreef hij *hujus monasterii Viridisvallis*, en naderhand bemerkte hij — of *men* — dat *hujus* overbodig was.

Uit welk handschrift van het klooster te Groenendaal kan nu de bewuste inhoudsopgave vóór **F** genomen zijn? Het is niet moeilijk dit te beredeneeren. De orde, waarin de acht werken van Ruusbroec welke in dit handschrift voorkomen, daarin op elkander volgen, is dezelfde als bij Valerius Andreas, die, zooals we gezien hebben, den inhoud opgeeft van de twee codices die Miræus meer dan eens te Groenendaal gezien heeft; behalve deze acht, noemt Valerius Andreas er geene andere op dan de drie welke in hs. **A** staan; de overeenkomst tusschen de inhoudsopgave vóór **A** en die vóór **F** is volkomen; en in **F** leest men op blad 1*a* bovenaan :

Prima pars librorum fratris Johannis de Ruysbroeck primus prior monasterij Viridisvallis.

(1) Zie boven blz. 3. Daar staat echter in den aanhef verkeerdelijk *dominus ac presbiter*; men leze *dominus ac pater*.
(2) Zie beneden blz. 50.
(3) Zie beneden blz. 53.

F
(6)

Mij dunkt, het besluit kan niet anders luiden dan dat F middellijk of onmiddellijk afgeschreven is naar eene, t. w. naar de *prima pars* der handschriften door Miræus en Andreas Valerius bedoeld, en waarvan **A** de *altera pars* is; want F kan er niet mede identisch zijn, daar het een papieren codex is, terwijl Andreas Valerius uitdrukkelijk zegt dat de door hem opgenoemde werken op perkament geschreven zijn, zooals aan **A** dan ook blijkt.

Het heeft zijn belang dit alles na te gaan. Immers nu we om zoo te zeggen de afkomst van **F** hebben ontdekt, weten we ook in welke mate de vooraangeplaatste mededeelingen vertrouwbaar zijn.

Ze zijn dit in hooge mate, daar ze oorspronkelijk wel afkomstig zullen zijn van tijdgenooten van Jan van Ruusbroec, die met hem in het klooster te Groenendaal geleefd hebben : men bedenke dat hs. **A** waarschijnlijk betrekkelijk kort na Ruusbroec's dood vervaardigd werd. Nu vertaalde Willem Jordaens, volgens de mededeelingen vóór hs. **A**, *Die Chierheit der gheestelikcr Brulocht*, het *Tabernakel*, en daarenboven, volgens het nog onuitgegeven *Necrologium Viridis Vallis* (1), ook nog *Vanden .vij. Trappen*; maar volgens Mastelinus (2), *Vanden blickenden Steene*. De aanteekeningen vóór **F** stellen dus Mastelinus in het gelijk, al is dit nog geen bewijs dat de andere

---

(1) Hs. II, 155 der Koninklijke Bibliotheek te Brussel, *ad diem IX Kl.Decembris*, aldus aangehaald in de *Analecta Bollandiana* IV, 323: « *Anno Domini* MCCCLXXII *obiit frater Wilhelmus Jordani, presbyter. Quam excellens clericus iste fuerit, demonstrant libri* De tabernaculo, De nuptiis *et* De gradibus, *quos ipse in latinum de theutonico transtulit. Scripsit etiam plura, præcipue unum integrum antiphonarium in duobus voluminibus, ante præpositum locatum. Item unum integrum missale, jacens super altare apostolorum.* »

(2) MASTELINUS, *Necrologium Viridis Vallis*, p. 160.

F
(6)

opgave onjuist is : ook het *Necrologium* is eene vertrouwbare bron, en Jordaens kan heel goed *vier* werken van zijn prior vertaald hebben in plaats van drie.

Ook voor de chronologie van Ruusbroec's werken is het wel van eenig belang te weten of Jordaens het tractaat *Vanden blickenden Steene* wel degelijk vertaald heeft, daar we uit het *Necrologium Viridis-vallis* vernemen dat deze in 1372 stierf (1). We zouden daaruit dus kunnen besluiten dat Ruusbroec dit tractaat vóór dit jaar 1372 schreef, al is dit overbodig, daar de aanteekeningen vóór **F** tevens vermelden dat Ruusbroec nog wereldlijk priester was toen hij *Vanden blickenden Steene* samenstelde, dat is dus vóór 1349 (2).

Verder lezen we in deze berichten nog iets dat niet te versmaden is, t. w. dat een broeder uit de beroemde Norbertijner abdij te Perk bij Leuven (3) *Vanden vier Becoringhen* en *Vander hoechster Waerheit* in het Latijn vertaalde, eene bijzonderheid welke tot nog toe niet van elders bekend is.

Na eenige spatie volgt op de besprokene inhoudsopgave eene bekende plaats uit een werk van Dionysius a Rikel, ook een apologist van Jan van Ruusbroec tegenover Gerson (4) :

---

(1) Zie boven blz. 48, aant. 1.

(2) Zie b. v. AUGER, *Etude sur les Mystiques des Pays-Bas au Moyen Age*, p. 165.

(3) Zie over deze abdij E. VAN EVEN, *Louvain dans le passé et dans le présent* (Leuven 1895), p. 456 vlgg.

(4) Deze lofrede werd, zoover ik weet, voor het eerst vermeld en medegedeeld door SURIUS, vóór zijne vertaling van Ruusbroec's werken; de daar gedrukte tekst wijkt op enkele plaatsen af van de lezing in **F**; van SURIUS werd ze letterlijk overgenomen door THOMAS A JESU, in de *Relatio fide digna De sanctitate vitæ ac miraculis ... servi Dei Joannis Rvsbrcchii* (Antw. 1623), p. 17; ook door VALERIUS ANDREAS, *Bibliotheca Belgica*, p. 525 (1ste uitg.), wordt ze in dezer voege vermeld : « Scripsit vero Opuscula quædam sermone patrio sive Brabantino, cœlestis doctrinæ

F (6) *De hoc sancto viro domino ac patre reverendissimo fratre Jhoanne Ruysbroec, primo priore monasterij* (1) *Viridisvallis, cujus sunt opuscula prescripta, sic refert Dyonisius Rikel Carthusiensis in libro De Donis Sancti Spiritus, capitulo intitulato :*

Confirmatio omnium predictorum ex dictis doctoris divini. Cuius tenor sequitur in hec verba et sic incipit :

Vir autem mirabilis dominus Johannes Ruysbroec, quem qualiter apellem ignoro, nisi ut quemadmodum venerabilis ille Hugo de sancto Victore propter eminentem suam scientiam vocatus est alter Augustinus, sic Johan-
kol. *d.* *nes iste mira||bilis propter excellentissimam suam sapientiam nominatur* (2) *alter Dyonisius* (3). *Puto enim quia si libri ejus in tali essent stilo translati ut libri magni Dionisij non essent faciliores studenti quam libri Dyonisij. Quoniam igitur vir hic tante sapientie fuit, merito eum appello doctorem divinum, quoniam instructorem non habuit nisi Spiritum Sanctum. Erat enim alias ydeota eo utique modo quo Petrus et Johannes archi apostoli a Luca in actibus apostolorum illitterati fuisse narrantur. Unde et libros suos in vulgari scripsit ydeomate, quorum tamen profunditatem atque sententiam nemo ad plenum mirari jam valet. Quoniam itaque certus*

plena, ab aliis Latine reddita, a Dionysio Cartusiano eximie laudata et defensa, qui lib. 2 De Donis Sancti Spiritus Articul. 13 alterum Dionysium Areopagitam appellat. » Verder ook in *Het Leven des verlichten Leeraers en wtnemenden Schouwer Heer Jan Ruysbroec* door den Brusselschen Kapucijner P. GABRIEL *, vóór zijne uitgave van *T'Cieraet der Gheestelycker Brvyloft* (Brussel 1624), blz. 10; MASTELINUS, *Necrologium Monasterii Viridis Vallis* (Brussel, ca. 1630), p. 110 ; enz.

(1) Vóór dit woord is in het handschrift, met rooden inkt, het woordje *hujus* doorgehaald. Het heeft zijn belang dit op te merken (zie boven blz. 47).

(2) In het hs. verbeterd uit *nominetur*, zooals ook SURIUS heeft.

(3) Versta *alter Dyonisius Areopagita*.

* Zie MASTELINUS, *Necrologium Monasterii Viridis Vallis*, p. 123 (dit was me vroeger (zie boven blz. 4, aant.) ontgaan).

F (6) *sum virum istum a spiritu sancto instructum, propterea magna est apud me ejus auctoritas, et que de donis Spiritus Sancti scripsit. Ideo studiose inspexi hec ille.*

Iets lager

Sequitur liber qui dicitur Regnum amantium vel amorosorum.

Blad 8 is onbeschreven; op blad 9 begint de tekst; bl. 9-41*a* bevatten *Dat Rike der Ghelieve*, met het opschrift :

Incipit liber qui intitulatur regnum amantium vel amorosorum. Hunc librum edidit dominus Jhoannes Ruysbroec (1) *adhuc presbiter secularis existens.*

Aan het einde, rood onderstreept :

Dit voerscreven boeck heetet dat rijcke der ghelieve.

Het overige van blad 41 is wit, tot kol. *d* onderaan, waar het opschrift van het volgende tractaat, t. w. *die Chierheit der gheesteliker Brulocht*, begint :

Sequitur liber de nuptijs spiritualibus. Hunc librum
fol. 42 *a.* *edidit idem dominus Jhoannes post ingres||sum religionis, qui etiam translatus est in latinum per fratrem Wilhelmum Jordani presbiterum professum in monasterio Viridisvallis.*

Deze tekst loopt tot blad 95 *b*, waar onderaan het opschrift van het volgende tractaat, t. w. *Van den blickenden Steene*, staat :

Sequitur liber de calculo, qui alias dicitur de perfectione filiorum. Hunc librum edidit idem dominus Jhoannes adhuc manens in seculo presbiter secularis existens, qui etiam translatus est in latinum per eundem fratrem Wilhelmum Jordani predictum.

Dat Hantvingherlijn loopt tot blad 109 *c*, bovenaan; op 109 *d* onderaan weer het opschrift van het

(1) Hs. *ruybroec*.

F (6)

thans volgende werk, *Vanden vier Becoringhen*, dat loopt tot 115 *a* :

Sequitur liber de quatuor temtationibus. Hunc librum transtulit in latinum quidam frater de Perca prope Lovanium ordinis premonstratensis.

Thans volgt *Dat kersten Ghelove*, waarvan het opschrift 115 *b* onderaan staat :

Sequitur liber de fide. Hunc librum edidit idem dominus Jhoannes adhuc manens in seculo presbiter secularis.

Incipit liber.

Dit tractaat loopt tot 121*d*, bovenaan; onderaan van dezelfde kolom staat het opschrift van het thans volgende werk, t. w. *vanden seven Sloten :*

Sequitur liber de .vij. seris in quo docet et instruit normam et ordinem bone et religiose vite. Hunc librum scripsit idem dominus Jhoannes, cuidam sancti moniali in monasterio sancte Clare Bruxellis.

Vanden seven Sloten loopt tot 139*a*, bovenaan; iets lager begint *Dat boec vander hoechster Waerheit*, met dit opschrift :

Incipit liber apologeticus sive retractationis, loquens de unione amantis anime (1) *cum deo. Iste libellus etiam translatus est in latinum per predictum fratrem premonstratensis de Perca.*

Dit tractaat loopt tot bl. 147*c*; eindelijk volgt *Vanden XII Beghinen*, van 147*d* onderaan tot 235*c* bovenaan :

Sequitur liber de duodecim beginis, tractans (2) *de duplici vita hominis, contemplativa videlicet et activa. Hunc librum edidit idem dominus Jhoannes post ingressum religionis.*

---

(1) Hs. *aīa*.
(2) Hs. *tractrans*.

F (6)

Aan het slot : *Sit laus deo.*

De rest van blad 235, 236 en 237 zijn onbeschreven. Al de boven medegedeelde op- en onderschriften zijn in rooden inkt; aan het begin van elk werk staat eene versierde hoofdletter; verder in den tekst wisselen blauwe en roode hoofdletters elkander af.

F werd vervaardigd in het huis der Broeders des gemeenen levens te Brussel (1), zooals blijkt uit de volgende aanteekening op bl. 1 *a*, door den kopiïst van dit handschrift onder de reeds vermelde (2) geplaatst :

Iste liber pertinet fratribus domus Dei de Nazareth in Bruxella.

Of in dit godshuis ook een afschrift gemaakt werd van de *altera pars* der werken van Jan van Ruusbroec, is voorals nog onbekend, maar waarschijnlijk.

In later tijd heeft deze codex nog aan een ander Brusselsch klooster toebehoord, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op bl. 6*b* bovenaan, met eene hand uit het begin der 17[de] eeuw :

Desen hoort toe de liberay van S[te]. Elisabeth op den bergh Sion. In Brussel (3).

Met een lichte variante leest men hetzelfde fol. 235*b* onderaan, met : tot Brussel.

---

(1) Zie over het fraterhuis *Nazareth* te Brussel HENNE et WAUTERS, *Hist. de la ville de Bruxelles* 3,134 vlg., alsook DELPRAT, *Verhandeling over de Broederschap van G. Groote* enz., 2[de] druk, 177 vlgg.

(2) Zie boven blz. 47.

(3) Zie over dit klooster HENNE et WAUTERS, t. a. p. 3, 566-567. Naar aldaar wordt medegedeeld, ontstond het klooster « op den berg Sion » omstreeks 1429; in 1432 kwamen de zusters onder het bestuur van een kanunnik der orde van den H. Augustinus, wiens regel zij in 1434 aannamen; vruchteloos waren hunne pogingen om in de congregatie van Windesheim opgenomen te worden. Het klooster ontleende zijn naam aan een heuvel, den *berg Sion* genoemd.

F
(6)

Blijkbaar kwam dit handschrift bij de opheffing van het Elizabethsklooster in 1783 naar de toenmalige Bourgondische Bibliotheek te Brussel (1); in het 1794 ging het, als zoovele andere, naar Parijs: op bl. 7 *a* en 235 *b* staat nog de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar. In 1815 werd het met zijne lotgenooten aan de Bourgondische Bibliotheek teruggegeven.

In het papier van dezen codex bemerkt men drie verschillende watermerken.

1° Eene kleine kan met deksel waarop een kruis, iets kleiner dan nr 17 van plaat XIII bij DE STOPPELAAR, en daarvan verschillende door een veel kleiner, minder bolvormig deksel, eene versiering in den buik, en gebogen voet.

2° Eene vlak geopende hand met bloem er op, in teekening volkomen overeenstemmende met nr 4 van plaat XIII bij DE STOPPELAAR, maar smaller en een weinigje kleiner. Dit merk wordt aangetroffen in de rekeningen der O. L. Vrouwkerk te Sluis over het jaar 1494; het oudste der door DE STOPPELAAR aangetroffen *handen* als watermerk is niet ouder dan 1485 (2). Hetzelfde merk als in **F** treft men aan in **I** (hieronder onder nr 44 beschreven), een handschrift dat zeer stellig uit de allerlaatste jaren der 15de eeuw dagteekent.

---

(1) Hoe de overgang van de handschriften der opgeheven kloosters naar de Bourgondische Bibliotheek in zijn werk gegaan is, kan men lezen bij MARCHAL, in zijn *Notice sur l'Histoire et le Catalogue de la Bibliothèque des Ducs de Bourgogne*, pp. CXCVI vlgg., vóór het eerste deel van den *Catalogue des Manuscrits* enz. der Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

(2) Op plaat XIII bij DE STOPPELAAR zijn alleen wezenlijk *handen* de nummers 2 tot en met 6, en 11; nr 1 en 7 tot en met 10 zijn geene *handen*, zooals DE STOPPELAAR meende, maar *handschoenen*.

F
(6)

3° Een ossenkop, met stang en St Andrieskruis er op, welke zich hierdoor kenmerkt dat ooren en hoorns zoogoed als ongebogen zijn; bij DE STOPPELAAR komt geen merk voor dat er mede overeenstemt.

De afkortingen in dit handschrift leveren niets bijzonders op; het is gebonden in een modernen half rood marokijnen band.

G
(7)

Handschrift geschreven in 1480, berustende op de Universiteitsbibliotheek te Gent, nr 693, grootendeels bestaande uit quinternen samengesteld uit 4 vellen papier en in het midden een vel perkament, en een drietal sexternen samengesteld uit een vel perkament, 4 vellen papier en dan weer een vel perkament; verder éénmaal een katern van drie vellen papier, en daarenboven een voorwerk van drie bladen perkament en twee bladen papier, alles samen 397 bladen, 286 millim. hoog bij 202 breed, met twee kolommen, 205 mm. hoog bij 63 breed. De kolommen zijn met inkt « afgeschreven », maar verder niet gelijnd. Het aantal regels per kolom wisselt af tusschen 34 en 41. Te beginnen met bl. 6 is het handschrift met Romeinsche cijfers met rooden inkt gefolieerd; naar middeleeuwsch gebruik zijn de witte bladen, al werden ze naderhand ook beschreven, niet genummerd. In de folieering zijn de volgende fouten gemaakt, afgezien van dezulke welke door den kopiïst zelf verbeterd werden: Op *lxx* volgt *lxxiij*; *lxxi* en *lxxij* zijn vergeten, want er ontbreken geene bladen: de tekst loopt geregeld door; waar *lxxxvj* moest staan, staat *lxxxiii*, waarop echter regelmatig volgt *lxxxvii*; er is tweemaal geschreven *cc xci*, maar na de tweede maal

G (7)

volgt volkomen juist *cc xciii*. Deze fouten zijn hierdoor te verklaren : een gedeelte van den codex is eerst met potlood gefolieerd : toen de cijfers in het rood geschreven werden, waren die met potlood niet altijd duidelijk meer, of ze stemden met de nieuwe niet altijd meer overeen, en vandaar vergissingen.

Het handschrift heeft geene signaturen, en slechts een zevental reclamen. Er kunnen er niet meer aanwezig geweest zijn, want het handschrift werd waarschijnlijk onder- noch bovenaan afgesneden : de gaatjes, voor het afteekenen der kolommen geprikt, zijn nog zichtbaar. Daarentegen is het handschrift voorzien van opschrifttitels, zooals in onze moderne boeken.

Al wat vóór bl. 6 (= bl. 1 naar de oorspronkelijke folieering) komt, is met eene andere hand geschreven dan de werken van Jan van Ruusbroec. Daarover beneden nader. Op blad 1*b* bovenaan in den linkerhoek, op ongeveer 3 centimeter van den rand, leest men de volgende inhoudsopgave :

Moyses tabernakel
Spieghel der ewigher salicheit
Vanden .vij. trappen

De inhoud is echter wezenlijk als volgt :

Fol. 2 (perkament) tot 3*b* (papier) bevatten den zoogenaamden « prologhe » van broeder Gheraert, welke ook in hs. **D** voorkomt en welke boven reeds besproken werd (1). Het opschrift luidt :

Dit is die prologe here Gherarts die wilen prioer was in die ordene van chatrousen ende die dese boecken vergaderde.

(1) Zie boven blz. 7 en 23.

G (7)

Fol. 3*b*, onmiddellijk na den proloog, tot 4*a* eene tafel voor het *Tabernakel*, met het opschrift :

Dit es die tafele vanden derden boeke.

In deze tafel vindt men den inhoud der kapittels opgegeven, alsmede het nummer van het blad, waar ze te vinden zijn. Aan het einde :

Hier eyndet die tafele vandesen derden boecke.

Op fol. 4*b* komt dan nog eene andere inhoudsopgave van het handschrift, waarbij echter uitdrukkelijk wordt bemerkt dat de verschillende tractaten er in niet in de vereischte volgorde voorkomen :

Item dese boecken die hier in staen, en staen niet vervolgens soe hoert gescreven.
Item deerste boeck is rijcke der gelieve cc xii.
Item .ii. die geestelike bruloft ccc xxiii.
Item .iii. die exposicie vanden tabernakel i.
Item dat vierde is hantvingerlinc ccc lxix.
Item dat vijfste die hoechste waerheit cc ii.

Thans eene korte spatie, waarna :

Item noch een boeck vanden vier becoringen ccc lxxxi.
Item boeck vanden kerstenen geloeve ccc lxxxvi.
Item vanden vij sloten c lxxxvii.
Item spiegel der ewigher salicheit c xxxix.
Item vanden vij trappen c lxx.
Item die xii beghinen cc x.
Item een onderwijs cc xix.

Onderaan van fol. 4*b* :

Hier begint die exposicie vanden tabernakele des orconscaps ende van datter toe behoort.

Fol. 4 v° is onbeschreven; fol. 5 is perkament, met op het v° de miniatuur waarvan vóór het eerste deel

G (7) van David's uitgave een fac-simile voorkomt; daarover straks nader. Op bl. 6 begint de tekst van Ruusbroec's werken, welke tekst loopt tot 396*a*.

De inhoud is aldus verdeeld:

Fol. 6-141*a* bevatten *Vanden Tabernakele*, zonder opschrift; aan het einde stond oorspronkelijk : *Dit is dat boec vanden ghestelıken tabernakel.* Doch later zijn de drie eerste woorden doorgeschrapt, en heeft de rubricator er bovenop geschreven, in rooden inkt: Hier eyndet die exposicie des, en aan *boec* heeft hij eene s toegevoegd.

De opschrifttitel (1) is:

Exposicie de ‖ tabernakel .3.

of

Exposicie de ‖ tabernakel .iij.

Eene enkele maal is het cijfer weggelaten; de volgende varianten komen nog voor:

Bl. 26*a* tabernakel iij^de^ boeck.

Bl. 96*a* tabernakel derde boeck.

Bl. 137*a* en 138*a* tabernakel derde.

Deze opschrifttitel is blijkbaar half Latijn en half Nederlandsch, want hoe anders de praepositie *de* te verklaren, en de volgende varianten:

Bl. 50*a* Tabernaculus.

Bl. 53*b* Exposicio de.

Bl. 55*b* stond oorspronkelijk: Exposicie des, maar de s van des is weer uitgewischt.

Eenmaal op bl. 76*b* leest men: Exsposicie de.

Fol. 141*b* is onbeschreven, ten zij onderaan het opschrift voor het volgende tractaat:

---

(1) De verdeeling van den opschrifttitel over twee bladen wordt door de twee loodrechte streepjes aangewezen.

G (7) Hier begint dat spiegel der ewigher salicheit ende hevet gemaect heer Jan van Ruysbroeck, dierste prior vanden cloester, doen hi monick geworden was.

Fol. 141*c*-173*a* bevatten dan den *Spieghel der ewigher Salicheit.* De opschrifttitel is:

Spieg(h)el der ‖ ewig(h)er salicheit.

Eén maal, bl. 160*b*-161*a*:

Spiegel der ewiger ‖ salicheit.

Op blad 141*b* leest men één maal Spigel en 153*b* staat er verkeerdelijk Siegel.

Aan het einde:

Explicit speculum salutis eterne.

Met een kruis wordt verwezen naar het volgende toevoegsel, dat onder aan de kolom staat:

Dit boeck hevet gemaect heer Jan Ruysbroeck doen hi monick gewoerden was.

Onmiddellijk op het explicit van den *Spieghel der ewigher Salicheit* volgt de titel van *Dat boec vanden .vij. Trappen*, dat nu volgt:

Dit es van .vij. trappen in den graed der gheesteliker minnen.

Dit werk loopt van bl. 173*a* tot 189*d*. De opschrifttitel luidt:

Vanden vij ‖ trappen.

Aan het einde:

Hier indt dboec van den .vij. trappen in den hemelschen graed der godliker minnen, ghedicht van her Janne Rusbroec, den iersten priooer van Gruenendale.

Fol. 190*a*-204*c* bevatten *Dat Boec vanden seven Sloten*, met dit opschrift:

G (7)

Hier beghint dat boeck vanden heilighen sacramente of vanden vii sloten dat broeder Jan Ruysbroech (1) maecte, monick wesende, eender heiliger nonnen Joncvrouwe Mergriete van Meerbeke, cantersse des cloesters van sinte Claren te Brusele.

De opschrifttitel luidt :

Vanden vij ‖ sloten.

Fol. 204*d*, bovenaan :

Hier endet dat boexkscen van den seven sloten.

Op dezelfde kolom, na eenige spatie :

Dit es de tafele vanden vijfsten boeke dat daer heet die hoechste waerheit.

In dit boecsken der verclaringhe staet eerst vanden verworpenen coninc Saul ende vanden heydenen wive van Chanaan.
Vander eninghen der zielen met Gode mids middele.
Vander eninghen sonder middel cc iii. (2)
Vander eninghen sonder differencie.
Hier eyndet die tafele vanden v. boeke.

Onmiddellijk daarna het volgende opschrift :

Dit es dit boexken der verclaringhen van hoghen woerden die inden vore ghescrevene .iiij. boeke gheset sijn.

Fol. 205*a*-212*c* bevatten dan *Dat boec vander hoechster Waerheit*. De opschrifttitel luidt :

(1) Hs. *ruybroech*. Dezelfde fout werd gemaakt door den kopiïst van hs. F (zie boven blz. 51). — De vorm *Ruysbroech*, die ook nog elders (zie b. v. beneden blz. 64) voorkomt, is ongetwijfeld ontstaan onder den invloed van den gelatiniseerden vorm *Rusbrochius*; van dien vorm op *ch* komt voort die op *cht* in de lofredenen van Jan van Leeuwen, zooals zij in hs. 2559 der Koninklijke Bibliotheek voorkomen (zie mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* Jan van Ruusbroec, blz. 40 vlgg.).

(2) In het hs. staan deze en de voorgaande regel in omgekeerde volgorde; eene *a* in margine bij den tweeden en eene *b* bij den eersten wijzen de *vereischte* volgorde aan.

G (7)

Vander hoechster ‖ waerheit v.

op eene uitzondering na : bl. 210*b*-211*a* staat

Vander ‖ hoechster waerheit v.

Bl. 205*a* is de titel volledig :

Vander hoechster waerheit dat v^de^ boeck.

Bl. 208*b* staat er verkeerdelijk Vand voor Vand' en 209*a* ontbreekt het cijfer.

Aan het einde :

Hier endet dat vijfste boeck dat heer Jan Ruysbroeck maecte.

Fol. 212*d* onderaan staat het opschrift voor het volgende werk :

Dit boec heet vanden .xij. beghinen ende hevet gemaect here Jan Ruysbroeck nadat hi moenick was woerden.

Het tractaat *vanden .xij. Beghinen* beslaat fol. 213*a* tot 293*a*. Daarbij is het volgende opmerkelijk : wat bij David de zestien eerste hoofdstukken uitmaakt wordt in dit handschrift uitdrukkelijk als een afzonderlijk werk beschouwd, zooals reeds uit de boven medegedeelde tafel blijken kan. Voor dit gedeelte van het werk is de opschrifttitel :

Vanden xij ‖ beginen

met de variant begynen. Doch de tekst wordt midden in fol. 221*d* afgebroken, met de aanteekening :

Hier gaen die .xij. beginen wte.

En onderaan in dezelfde kolom het opschrift :

Hier beghint een onderwijs.

G (7) Daarna begint de tekst op fol. 222 opnieuw met eene groote versierde hoofdletter, en de opschrifttitel luidt thans :

Een ‖ onderwijs.

Een paar maal is de verdeeling anders :

Een onder ‖ wijs.

Aan het einde verder niets.

In de hss. **D**, **F** en **c** is ook eene dergelijke scheiding waar te nemen, maar is ze alleen merkbaar aan de groote hoofdletter, waarmede hoofdst. 17 begint.

De helft van 293*a* en het overige van het blad is onbeschreven. Fol. 294 heeft geen nummer en is op het r° onbeschreven. Op fol. 294*c* en *d* staat eene tafel voor het volgende werk :

Dit es die tafele vanden eersten boecke dat rike der gelieve.

Aan het einde der tafel, ongeveer in het midden van 294*d* :

Hier eyndet die tafele vanden eersten boeke dat es vanden rike der ghelieve.

Onder aan dezelfde kolom staat het opschrift voor het werk dat thans volgt :

Hier beghint dat rike der ghelieve.
Justum deduxit dominus per vias rectas et ostendit illi regnum dei.

Fol. 295*a*-326*d*, bovenaan, bevatten den tekst van *Dat rike der Ghelieve*. De opschrifttitel luidt :

Dat rijc(k) ‖ der g(h)elieve(n).

G (7) Aan het einde stond oorspronkelijk :

Dit boec heetet : Dat rike der ghelieve.

Maar de rubricator heeft er boven geplaatst, als moetende aan het geheel voorafgaan : Hier eyndet, terwijl *Dit* in dat gewijzigd en *heetet* geschrapt werd.

Onmiddellijk daarop volgt dan de tafel voor het volgende werk, met het opschrift :

Dit is die tafele vanden anderen boecke ende op die geestelike brulocht te vindene elken sin sonderlinghe biden ghetale dat daer op ghescreven staet.

Deze tafel beslaat fol. 326*d* en geheel fol. 327, welk laatste blad niet gefolieerd is.

De tekst van *Die gheestelike Brulocht* loopt van bl. 328*a* tot 373*c*, ongeveer in 't midden. De opschrifttitel luidt : G(h)eestelike ‖ bruloft, enkele keeren met de variante brulocht. Tegen het einde van het werk komt er het cijfer 2 bij, wat meer of minder onjuist is, daar het in de meeste gevallen boven het derde deel van het tractaat staat, en daar derhalve eene 3 vereischt wordt. Slechts op bl. 350*b*-351*a* staat

Die geestelike ‖ bruloft

Aan het einde staat niets; men kan dit einde zelfs zoogoed als niet bemerken, want zonder de minste spatie, zonder eenig opschrift begint, achter het *Amen* waarmede het vorige werk eindigt, de tekst van *Dat Hantvingherlijn* of *Vanden blickenden Steene*. Naderhand is daar in margine door den rubricator echter een rood kruis geplaatst. De opschrifttitel luidt thans

Dat ‖ vingerlinc(k) 4

eens zonder het cijfer, en zonderling genoeg, eens met het cijfer 2.

G (7) *Vanden blickenden Steene* loopt tot in het midden van bl. 385*c* waarvan de overige helft en kol. *d* geheel onbeschreven zijn, op dit opschrift na onderaan:

Hier begint dat boeck vanden vier becoringhen dat heer Jan Ruysbroech gemaect hevet.

Bl. 386*a* tot 390*c* bevatten den tekst van het tractaat *Vanden vier Becoringhen.* De opschrifttitel luidt:

Vanden vier || becoringen.

Alleen op 386*a*:

Van iiii becoringhen.

Aan het einde niets. Onmiddellijk daarop de titel voor het volgende werk, t. w. het tractaat *Vanden kersten Ghelove,* dat bl. 390*d* tot 395*d* beslaat:

Hier begint dat boeck vanden kerstenen ghelove dat her Jan Ruysbroeck gemaect hevet eer hi moninck wert.

De opschrifttitel luidt:

Vanden || g(h)elo(e)ve.

Aan het einde:

Desen boeck ghenoemt vanden geloeve maecte heer Jan Ruysbroeck noch weerlijc priester wesende.

Bl. 396*a* wordt bijna geheel ingenomen door eene passage welke op bl. 395*b* overgeslagen was, en naar dewelke daar verwezen wordt.

Op kol. 396*a*, onderaan, leest men ten slotte:

Dit boec was voleynt int jaer ons heeren dusent vier hondert ende .lxxx. opten xxsten dach in april, van suster Martine van Woelputte, procuratarsse te Berghen int besloeten cloester sinte Margrieten int dal van Josaphat.

G (7) Er wordt bedoeld het vrouwenklooster van St. Margaretha te Bergen-op-Zoom (1), zooals overigens ook blijkt uit de volgende aanteekening op bl. 1*b* onderaan:

Dit boeck hoert toe den susteren te Berghen opten Zoom int besloten cloester tsinte Margrieten int dal van Jozaphat.

Het overige van bl. 396 en geheel 397 is wit.

Het geheele hs. is zeer zorgvuldig geschreven, met de ronde letter uit dien tijd, doch klein, met rossen inkt. Het is versierd met gekleurde hoofdletters aan het begin van elk hoofdstuk, beurtelings blauw en rood, van zeer ongelijke grootte. De hoofdletters aan het begin van elk werk zijn in twee kleuren, de meeste niet onaardig versierd. De allereerste is in blauw, groen, geel en rood. Hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

De op- en onderschriften der verschillende werken (op eene enkele uitzondering na), de opschriften der hoofdstukken (voor zoover ze aanwezig zijn) en de opschrifttitels zijn met rooden inkt geschreven. Daarenboven zijn eene massa afzonderlijke woorden en geheele regels rood onderstreept. Dit alles is natuurlijk het werk van den rubricator. Slechts enkele opschriften van hoofdstukken zijn door de kopiïste zelf geschreven. Of de rubricator ook de afschrijver is van den prologe van broeder Gheraert,

(1) « De Kloostervoogdy van *Ste. Margreet* in de Vallye van Jozaphat te Bergen-op-Zoom, wierdt gesticht in 't jaar 1461, door *Jan* bygenaamd *Labeon,* Heer van Bergen-op-Zoom. In dit Klooster waaren in het begin *Graauwe Zusters,* in welker plaats de Stichter Geregelde Kanonnikerssen, onder de bestiering van de Kanonniken van Korsendonk stelde. Deeze Instelling wierdt in het jaar 1577, staande de Inlandsche beroerten te niet gedaan, » *Groot Kerkelyk Toneel van Brabant,* 161*b*.

G
(7)

van de bovenvermelde tafels en van de kantteekeningen in den codex schijnt waarschijnlijk, al is het schrift daarvan wel wat ongelijk. In de eerste hoofdstukken van het werk *Vanden .xij. Beghinen* treft men eenige glossen aan van nog eene andere hand, in loopend schrift, met rooden inkt.

In deze eeuw heeft dit handschrift toebehoord aan C. P. Serrure, die binnen in het omslag schreef:

C. P. Serrure, 1839.
van den Hr J. Barrois, te Parijs,
in ruiling.

Reeds in 1833 waren Willems en Serrure in de gelegenheid geweest dit handschrift te zien op het buitengoed van Barrois, te Bernem bij Brugge (1).

Het papier van dezen codex heeft als watermerk eene groote kan met deksel, doch in sommige vellen met een licht verschil : de buik der eene kan is dan ronder. Dit watermerk komt, op het kruis na, dat in **G** ontbreekt, overeen met nr 38 van plaat QB. bij SOTHEBY, welk merk bij Caxton' die al zijn papier uit de Nederlanden had, verschillende malen aangetroffen wordt, o. a. in uitgaven uit de jaren 1477 en 1483 (2). In slechts twee bladen, t. w. in 8 en 327, komt een ander merk voor, namelijk het wapen van Dauphiné, dat o. a. ook in de rekeningen der stad Middelburg — dus in de buurt van Bergen-op-Zoom — over 1480 aangetroffen wordt (3), alsook in uitgaven van Caxton, onder andere in dezulke verschenen in 1482 en 1485 (4).

---

(1) Mededeeling van J. F. WILLEMS in zijn *Belg. Mus.* 9, 161.

(2) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 85*b* en 86*b* en verg. RIS-PAQUOT, *Dictionnaire encyclopédique des marques et monogrammes*, nr 11493 (t. 2, p. 551*a*).

(3) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 90 en plaat XIV, nr 15.

(4) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 86*b* en 87*a*, en plaat QA, nr 7.

G
(7)

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken leeren band, met er in geslagen versieringen; de tongen der sloten zijn afgescheurd. Onder den rug van den band ziet men sporen van bladen uit een gedrukt boek.

Thans moeten wij nog eenigszins uitvoerig spreken over de miniatuur op bl. 5 v° : zij is van het grootste belang, omdat er duidelijk uit blijkt dat een gedeelte van **G**, t.w. bl. 1 tot en met 189, *Vanden Tabernakele*, den *Spieghel der ewigher Salicheit* en *Vanden .vij. Trappen* bevattende, naar **A** afgeschreven is.

Wanneer men deze miniatuur vergelijkt met diegene die in **A** voorkomt en boven beschreven werd, dan valt het namelijk onmiddellijk in het oog dat de eerste gekopieerd werd naar de laatste, maar slecht gekopieerd, door iemand die zoo min met de teekenstift als met 't penseel wist om te gaan, en daarenboven zijn voorbeeld niet verstond!

De kopie meet 199 bij 150 mm.; ze is dus wat kleiner dan het origineel. Desniettegenstaande zijn de beide monniken in **G** verscheidene mm. grooter, vooral in de hoogte. De houding der twee mannen is nog al trouw behouden, maar overigens welk verschil in de gezichten! Het bolle gezicht en ronden kin van den oudsten zijn scherp geworden; hij heeft een Griekschen neus, een klein oortje, een kleine hand en breede oogleden gekregen; beiden hebben nu een grijsachtigen baard! Van het verschil in leeftijd, in **A** zoo duidelijk merkbaar, is zoo goed als niets meer over. Het gebladerte der boomen heeft een heel ander uitzicht gekregen; het metselwerk der bron is hooger; de in het origineel daarnaast opschietende bloemen zijn verdwenen; de sloten aan den bijbel zijn geteekend alsof er nooit doorzichtkunde bestaan had. De stilus is in **G** van boven rond,

G (7)

in plaats van voorzien te zijn van het platte uiteinde om het was mee glad te wrijven; op de beide wassen tafels zijn *zwarte* stipjes aangebracht, welke zeker letters moeten verbeelden : twee afwijkingen die ons bewijzen dat het schrijven op wassen tafels dezen teekenaar niet meer bekend was. Ook de Heilige Geest, in het oorspronkelijke in den vorm eener witte duif op Ruusbroec neerdalende, is weggelaten, maar vervangen door een vogeltje (dat bezwaarlijk voor een duif kan doorgaan), dat op den boom zit waaronder Ruusbroec zit te schrijven : ook een verschil uit het niet begrijpen gesproten. Eindelijk is de Byzantijnsche achtergrond vervangen door een vergezicht, met landerijen en gebouwen met twee torens in het verschiet, waarschijnlijk het klooster te Groenendaal voorstellende, met een breeden weg die er heen leidt, en verschillende zijwegen, waarop menschen en honden loopen.

Wat echter het meest te wenschen overlaat is het koloriet. Van de frischheid van kleur, die het origineel kenmerkt, is in de kopie niets meer over : de kleuren zijn mat en leelijk.

Onder de miniatuur leest men :

Hier beghint die exposicie op Moyses tabernakel Die die eerweerdighe prior van Gruenendael, Here Jan Ruysbruck ghemaect hevet.

Van deze onbeholpen nabootsing staat eene reproductie vóór het eerste deel van David's uitgave. Het is onverklaarbaar waarom deze kopie, en niet de oorspronkelijke miniatuur uit handschrift **A** werd gereproduceerd. Dit is te meer te bejammeren, daar de gemaakte reproductie zeer slecht is uitgevallen (1).

---

(1) Ten onrechte zegt AUGER, *Étude sur les Mystiques des Pays-Bas*

G (7)

In weerwil van al deze afwijkingen is het niet twijfelachtig, of de teekening in **G** werd naar die in **A** gekopieerd, en te gelijk geheel den inhoud van **A**. Doch, zelfs al hadden we deze miniatuur niet, nog zou het blijken dat **A** der kopiïste van **G** tot voorbeeld heeft gediend.

Ten eerste, de aanteekening fol. 1 v° bovenaan (1) bewijst dat de afschrijfster eerst slechts de drie daar opgenoemde werken afgeschreven had : *Vanden Tabernakele*, den *Spieghel der ewigher Salicheit* en *Vanden .vij. Trappen*, juist den inhoud van **A**, in dezelfde volgorde. Het opschrift voor den *Spieghel der ewigher Salicheit* in **G** is de letterlijke vertaling van de Latijnsche aanteekening, in **A** bijgevoegd (2); evenals in **A** staat boven op het blad, waar de *Spieghel der ewigher Salicheit* begint : *God wouds;* de op- en onderschriften van *Dboec vanden .vij. Trappen* zijn in **A** en **G** letterlijk dezelfde ; alleen geeft **A** *-lek*, en **G** *-lic*, een verschil dat regelmatig weerkeert. Voeg daarbij de nagenoeg volkomen overeenstemming der twee teksten, ook in spelling, en men zal overtuigd wezen dat **G** naar **A** gekopieerd is. Om een paar voorbeelden te noemen : de spelling *ooe* is uit **A** in **G** mede overgenomen; aan het einde van het *Tabernakel* leest men in **A** : *Dit es dat boec van den ghesteleken tabernakele*, en niet : *gheesteleken*, zooals David opgeeft. Ook **G** heeft : *ghesteliken*.

---

au Moyen Age, p. 184, note 2, dat de miniatuur vóór **A** in de uitgave van DAVID gereproduceerd werd. — Zooals reeds bij de beschrijving van hs. **A** vermeld werd, heeft Dr. S.-G. DE VRIES eene reproductie van de oorspronkelijke miniatuur gevoegd bij zijn artikel in *Oud-Holland* XII, 1 vlgg.

(1) Zie boven blz. 56.

(2) Zie boven blz. 10 en 59.

G
(7)

Of het overige gedeelte van **G** ook naar een handschrift uit het klooster te Groenendaal werd afgeschreven, en zoo ja, naar hetwelk, kan moeilijk uitgemaakt worden; de volgorde der acht andere werken laat niet toe met zekerheid eenige onderstelling te opperen. De rubricator schijnt in elk geval een afschrift van de verzameling, vervaardigd door broeder Gheraert uit Herne, gebruikt te hebben : het voorkomen van diens « prologe » in **G**, de bovenvermelde aanmerkingen dat Ruusbroec's werken in den codex niet in de vereischte volgorde staan (1), de cijfers en opschriften enz. wettigen dit vermoeden (2).

H
(8)

Handschrift geschreven in de eerste helft der 15de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, n[rs] 2412 en 2413 (doch ook deze nummering is verkeerd, zooals uit de onderstaande inhoudsopgave blijken zal), bestaande uit vier sexternen, elk samengesteld uit één vel perkament, 4 vellen papier en dan weer één vel perkament in het midden, oorspronkelijk dus 48 bladen: het 47ste, dat waarschijnlijk wit was, is echter weggesneden. In zijn tegenwoordigen staat is het hs. ± 218 millimeter hoog bij 147 breed; elke bladzijde is beschreven over eene uitgestrektheid van ± 157 mill. bij 94; het aantal regels is zeer ongelijk: 36, 37, 41, 43, 44 of 45. Blad 47

(1) Zie boven blz. 57.

(2) Door AUGER, *Étude sur les Mystiques des Pays-Bas au Moyen Age*, 225, note 1, wordt gezegd dat **G** naar het handschrift van broeder Gheraert uit Herne werd afgeschreven. AUGER zegt echter niet waarop zijne bewering steunt; uit al het bovenstaande zal voldoende blijken dat ze onmogelijk juist kan zijn,

H
(8)

(= oorspronkelijk 48) is onbeschreven. Van de signaturen is niets meer te bespeuren; de drie reclamen daarentegen zijn nog duidelijk zichtbaar.

De inhoud is als volgt:

Fol. 1-27 v° bevatten *Die Spieghel der ewigher Salicheit*, met het opschrift:

Hier beghint een boec vanden heilighen sacramente dat her Johan van Ruusbroec ghemaect heeft, ende het tracteert van drien levenen, dat is van enen werkende leven, ende van enen ynnighen gheesteliken leven ende van enen scouwende leven.

Aan het einde:

Explicit liber de sacramento altaris divisus in tres partes. Prima pars tractat de vita activa; secunda de vita spiritali, docens qualiter debeamus nos preparare ad suscipiendum dominum Jhesum Christum spiritualiter et in sacramento. Tercia pars tractat de vita contemplativa.

Fol. 27 v°-34 r° bevatten *Dboec vander hoechster Waerheit*, met het opschrift:

Hier beghint een boec van hoeghen scouwen dat ghenoemt is Samuel, dat her Jan van Ruusbroec ghemaect heeft om sulker carthuser wille die hem dair om baden.

Aan het einde:

Explicit libellus de contemplacione qui intytulatur Samuel, quem fecit dominus Johannes de Ruusbroec de ordine regularium prior in Groenendael, ad preces et instanciam quorundam de ordine carthusiense.

Fol. 34 r°-45 r° bevatten *Vanden blickenden Steene*, met het opschrift:

Hier beghint een boec dat ghenoemt is vander volmaectheit der Kijnder Gods, dat her Johan van Ruusbroec ghemaect heeft.

H
(8)

Aan het einde:

Explicit liber de perfectione filiorum dei, qui cognominatur liber de calculo candido, dictatus a domino Johanne de Ruusbroec.

Bl. 45*b* tot 46*b* bovenaan worden nu nog ingenomen door een tekst, waarvoor bl. 45*a* onderaan het volgende opschrift staat:

Hic incipit quoddam delectabile excerptum vel sumptum ex libris [domini Johannis de Ruusbroec, de ordine regularium prioris in Groenendael].

Het gedeelte van dit opschrift dat tusschen haakjes staat, is met zwarten inkt doorgehaald, ongetwijfeld nog door den kopiïst van **H** zelf: de inkt, waarmede de doorhalingsstrepen getrokken zijn, is duidelijk dezelfde als die waarmede het handschrift geschreven werd; en onmiddellijk onder het opschrift, aan het begin van den regel, heeft de kopiïst het Latijnsche woord *cui* geschreven: blijkbaar heeft hij dit opschrift uit zijn voorbeeld overgenomen, maar naderhand bemerkende dat die tekst *niet* uit de werken van Ruusbroec getrokken was, heeft hij het verbeterd, en misschien wilde hij er eene opmerking daaromtrent bijvoegen. Na onderzoek bleek het dat dit excerpt gedeeltelijk overeenkomt met het einde van het 41ste der *Limburgsche Sermoenen.*

Een parallelle afdruk moge hier volgen: men krijgt er een uitnemend denkbeeld door van de twee dialecten, Brabantsch en Limburgsch. De tekst van het uittreksel uit de *Limburgsche Sermoenen* wordt natuurlijk medegedeeld naar de voortreffelijke uitgave van Dr. J. H. Kern.

H fol. 45*a*.
(8)

DIE *God mint, hi sal minnen sine werken, sijn doechde, dair omme mint hi Gode die die doechde mint. Dese minne is ghewarich ende vol troeste, want doechden prueven die minne uut soeticheiden, want het gheschiet sulke wile dat die min mint meer zueticheide ghevoelt. Nae dat yghelic zueticheit ghevoelt en is die minne niet in hem, mer na dat hi is ghefundeert in doechden ende ghewortelt in caritaten. Begheerte is sulke wile zoete te Gode wert; nochtan en is si niet al goet* (!), *mer meer van naturen dan van gheeste. Dese zoeticheit berret sulke wile min te Gode ende sulke wile meer te Gode. Ende dieper valt si, op dat haer smaket dan dat haer nutter is, want si natuert uut die sake dair si uut wert gheboren. Dusghedane zueticheit ghevoelt also wail die onvolmaecte alse die volmaecte, ende waent wesen in minnen om dat hi een cleyne zueticheit ghesmaect, nochtan niet puer mer ghemeyngt. Al is dese zueticheit oic herde puer ende al guet dat subtijl is te kennen, dair na en is die minne niet te meten, mer na die hebbinghe der doechden ende der karitaten, als ghi hebt ghehoert hier voer. Want wi prueven in sulken menschen*

ED. KERN, bl. 568. Di Gode mint, hi sal minnen sine werke, dat sin dogede, bi dien die heme mint, hi mint dogede. Dogede die pruuen minne, nit sutecheit, want het geschit sulke wile dat dergene die men mint, mere sutecheit gevult dan dergene die meer mint. Na din dat elc sutecheit gevult, en es minne in hem nit, mar na dien dat hi es gefondert in dogden ende gewortelt in caritaten. Begerde es sulke wile sute te Gode wart, ende en es nogtan nit al Got, mar meer purende uten gevulne der senne dan van gratien, ende meer van naturen dan van Gode. Dese sutheit beruert sulke wile die sile metten menren gude, ende valt diper op dat har smact dan op dat hare nůt es; want si naturt na die sake darse vt wert geboren. Dusgedaen sutheit gevult als wale die onuolmacde als die volmaecde, ende waent wesen in grote minne dis hi eenre cleenre sutheit gesmact, nogtan nit puer mar gemenct. Al est oec dat dese sutheit harde groet es ende al gut dassuptil es te kinne, dar na en es die minne nit te merkene mar na die hebbingen der dogde ende der caritaten, als gi hebt gehort hir vore. Want wi pruuen in sulke silen, die wile dat dese sutheit durt

H

(8)

also langhe als zucticheit duert in hem, soe sijn si sachte ende vett, ende alse die te gaet, soe blijft haer gront ruudt ende magher. Wair om is dit? Mar dat haer gront niet en is besett mit doechden. Alse die doechden tevoeren sijn gheplantt in die ziele ende mit langher oeffeninghe vast ghefundeert. alse waent (!) *die zucticheit, die doechden doen haer natuer ende werken altoes der minnen werke. Si en wachten nae ghene zucticheit, mar hoe si moeghen altoes ghedienen ghetrouwelic der minnen. Si en haken niet na smaken, mer si sucken orbar; si sien op haer hande ende niet op haren loen. Si bevelent* (2) *der minnen al* (3); *dies en hebben si meer te bat. Minne is so edel ende so reyne, aen haer en blijft nyemants lone. Niemant en derfte staen na zucticheit, want die doedet sine minne. Dit weten wel die guede vroede, die altoes na doechden staen : si en sucken mer der minnen wille, si en bidden gheen ander zucticheit mer dat si haer gheven altoes dat si moeghen mit allen dinghen bekennen haren liefsten*

in hen, so sinse sagte ende vet, ende alse tegaet, so blift har gront scaerp ende mager. War bi es dat? — Mar het compt bi dien dasse niet en sin besat met dogden. Want als die dogde tevoren sin gewortelt ende geplant in der silen, met langer vffeningen vaste gefundert drin, al wandelt dan die sutecheit, die dogde duen nogtan har nature ende werken altoes der minnen werc. Sin wagten na engene (1) sutheit, mar wiese mogen getruwelike dinen der minnen; sin haken nit na smake, maer si suken orber; si sien op har hande, nit op haren loen, ende beuelent der minnen. Al dis en hebbense mar te bat : minne es so edel ende so riue, an hare en bliuet nimans loen; niman en dorfte pruuen ombe sutheit, mar dade tsine: minne sout altoes thar wel duen. Dit weten wel die gude vrude die altoes na dogde staen : sin suken mar der minnen wille, sin bidden ander sutheit maer ligt, dasse mogen in allen dengen kinnen der minnen liftsten wille. Sinse bouene, si sin der minne;

(1) Hs. *eengene.*

(2) Hs. *bevelet.*

(3) Het hs. heeft hier ook een leesteeken; deze lezing schijnt ook beter dan die van de *Limburgsche Sermoenen.*

H

(8)

wille. Sijn si boven, si sijn der minnen; sijn si onder, si sijn der minnen; ach wat vrouden is dit! Want alle die menschen die Gods niet en moeghen ontberen noch ledich staen, hi en moetse troesten, die sijn Gods arme ende si hebben Gode in sine armoede. Mar die menschen die van Gode en begheren noch dit noch dat, troeste noch vroude, die sijn altoes mit hem verenicht. Want wat God gheeft, troest of vroude, dair bliven si in ghelijc, soe dat si gheen dinc dat teghenwoirdich is verren noch scheiden en moegen van den rike Gods, want si sijn ledich alles des men gheven mach, ghelike of

fol. 46*a*. *onghelike.* ‖ *Ende dit is dat leste middel dat die mensche af te leggen heeft. Sal dit den mensche gheschien, so moet hi ledich sijn ende Göde goet sijn ende ernste hebben hoe hi vervullen moege den liefsten wille Gods. Cristus* (1) *spreict : « sijt volcomen als u hemelsche vader volcomen is ». Wat is volcomenheit des wesens? Dat is dat die mensche ledich ende vri si, ende dat hi si onbecommert van allen ghescapenen dinghen, ende so verenicht si mit den ewigen woerde der godliker*

sinse onder, si sin dat selue.

(1) In het hs. voluit.

H (8)

also langhe als zueticheit duert in hem, soe sijn si sachte ende vett, ende alse die te gaet, soe blijft haer gront ruudt ende magher. Wair om is dit? Mar dat haer gront niet en is besett mit doechden. Alse die doechden tevoeren sijn gheplantt in die ziele ende mit langher oeffeninghe vast ghefundeert, alse waent (!) *die zueticheit, die doechden doen haer natuer ende werken altoes der minnen werke. Si en wachten nae ghene zueticheit, mar hoe si moeghen altoes ghedienen ghetrouwelic der minnen. Si en haken niet na smaken, mer si sucken orbar; si sien op haer hande ende niet op haren loen. Si bevelent* (2) *der minnen al* (3); *dies en hebben si meer te bat. Minne is so edel ende so reyne, aen haer en blijft nyemants lone. Niemant en derfte staen na zueticheit, want die doedet sine minne. Dit weten wel die guede vroede, die altoes na doechden staen : si en sueken mer der minnen wille, si en bidden gheen ander zueticheit mer dat si haer gheven altoes dat si moeghen mit allen dinghen bekennen haren liefsten*

in hen, so sinse sagte ende vet, ende alse tegaet, so blift har gront scaerp ende mager. War bi es dat? — Mar het compt bi dien dasse niet en sin besat met dogden. Want als die dogde tevoren sin gewortelt ende geplant in der silen, met langer vffeningen vaste gefundert drin, al wandelt dan die sutecheit, die dogde duen nogtan har nature ende werken altoes der minnen werc. Sin wagten na engene (1) sutheit, mar wiese mogen getruwelike dinen der minnen; sin haken nit na smake, maer si suken orber; si sien op har hande, nit op haren loen, ende beuelent der minnen. Al dis en hebbense mar te bat : minne es so edel ende so riue, an hare en bliuet nimans loen; niman en dorfte pruuen ombe sutheit, mar dade tsine: minne sout altoes thar wel duen. Dit weten wel die gude vrude die altoes na dogde staen : sin suken mar der minnen wille, sin bidden ander sutheit maer ligt, dasse mogen in allen dengen kinnen der minnen liftsten wille. Sinse bouene, si sin der minne;

(1) Hs. *eengene.*
(2) Hs. *bevelet.*
(3) Het hs. heeft hier ook een leesteeken; deze lezing schijnt ook beter dan die van de *Limburgsche Sermoenen.*

H (8)

wille. Sijn si boven, si sijn der minnen; sijn si onder, si sijn der minnen; ach wat vrouden is dit! Want alle die menschen die Gods niet en moeghen ontberen noch ledich staen, hi en moetse troesten, die sijn Gods arme ende si hebben Gode in sine armoede. Mar die menschen die van Gode en begheren noch dit noch dat, troeste noch vroude, die sijn altoes mit hem verenicht. Want wat God gheeft, troest of vroude, dair bliven si in ghelijc, soe dat si gheen dinc dat teghenwoirdich is verren noch scheiden en moegen van den rike Gods, want si sijn ledich alles des men gheven mach, ghelike of
fol. 46a. *onghelike.* ‖ *Ende dit is dat leste middel dat die mensche af te leggen heeft. Sal dit den mensche gheschien, so moet hi ledich sijn ende Gode goet sijn ende ernste hebben hoe hi vervullen moege den liefsten wille Gods. Cristus* (1) *spreict : « sijt volcomen als u hemelsche vader volcomen is ». Wat is volcomenheit des wesens? Dat is dat die mensche ledich ende vri si, ende dat hi si onbecommert van allen ghescapenen dinghen, ende so verenicht si mit den ewigen woerde der godliker*

sinse onder, si sin dat selue.

(1) In het hs. voluit.

H

(8)

volcomenheit des wesens, dat hi verghete alre dinghe. Ander menschen sijn arm van doechden: dese, als si ghevoelen zueticheit, so minnen si; ende alse die te gaet, so te gaet haer minne. In den daghe der gracien sijn si herde coen; mar inder nacht der tribulacien so keren si den rugghe. Dit sijn armhertighe lude: si werden licht verhaven int zuete ende licht bedruct int suere, want een cleyne gracie doet haer herte sere lachen ende een cleyne vernoye sere bedroeven. Hier om gheschiet sulke wile dat die lichthertige meer werdt beweghet dan die weghende, ende die arm van gracien dan die rike. Want als God coemt mit sire gracien ende hi troesten wil haer armherticheit, soe sijn si Gods lostich ende zueticheit begherende, ende werden meer beroert dan die van ghewoenten sijn toe gaen mit den goede Gods. Ende men waent sulke wile van dusghedanen luden dat si hebben grote gracie ende grote minne, die nochtant hebben harden dunnen tijt Gods. Hier om eest waer dat sulke wile sake der zueticheit meer is ghebrekenisse van Gode dan ghewoente. Sulke wile is oic die quade gheest zake der zueticheit. Want alse die mensche ghevoelt sulke wi-

Ander silen sin ende sin so arm van dogden ende so cranc in haren werken, ende sin altoes stande na smake. Als dese geuůlen sutecheit, so minnense; ende alse tegaet, so tegaet har minne. In den dach der gratien sinse kůne, mar in der nagt der tribulatien so kerense den rughe. Dit sin armhertge lide: si werden ligte verheuen int sute, ende oec ligte bedruct int sure; ene clene gratie dut har herte laghen, ende een cleen vernoy drvuen. Hir bi geschit sulke wile dat die lighertege meer wert berurt dan die wegende, ende die arme van gratien dan die rike. Want als Got comt met sinre gratien ende hi troesten wilt har armhertecheit ende sterken har crancheit, so sinse Gots lustech ende sutheit begerende, ende werden meer berurt ende in ruren dan degene die met gewonden sin metten gude Gods dorgaen. Ende waent mi sulke wile van susschedanen liden dasse hebben grote gratie ende grote minne, die nogtan hebben diren tit Gods. Hir ombe es bi wilen sutheit meer van gebreken dan van volheide. Sulke wile es oec sake der sutheit quaet geest. Want als die men-

H

(8)

le zueticheit, so delecteert hi dair zeer ynne, ende volghet der delectacien so verre dat hi vallet in crancheiden des lichaems, ende dat men daer bi verlett orbairlike dinghe. Ende oic als die mensche siet dat hi ghewoente heeft van zueticheiden, soe beghint hi hem selven te gheloeven van volmaectheiden ende ruect des kume sijn leven te hueden. Hier om salmen altoes gheerne in allen sinnen poghen na die doechde, tot dien male dat men mit den dienste der doechden verhoecht werde ende verhaven in soe groten onbegripelike wesene, dat dat ongrondelike ynnige werke doe vergheten der doechde. Soe welc mensche die verlichte reden niet en heeft, hi sal staen na die doechde, so mach hi verlicht werden; want doecht verlicht een yghelic die si werct. Die redelicheit die verlicht die redene mit en (sic) *licht, ende hi sal uut dien lichte oeffenen hem selven in die volcomenheit der doechde; want so sijn licht meerre is, so sijn leven puerre ende volmaecter is schuldich te sijn, want dien meer ghegeven werdt hem werdt meer gheeyscht. Dair omme bidde ic u dat ghi merct alle die punten dair gi in ghedoelt hebt, ende betert u in dien mit vliete. Want men doelt in harde voel*

sche gevult sutecheit, so est hem genuglike, ende volgt der genugden sulke wil so verre dat hi velt in crancheide dis lighamen. Oec wert sulke wile sutheit gegeuen ombe dat mi dar bi late orberliker denc, ende oec dar bi, als die mensche heft volheit van sutecheide, so begint hi hem seluer te geuulne van volmactheide, ende agt diste men te hoegene sin leuen.

H (8) fol. 46b. *dinghen die men goet achtet ende oic goet syn; nochtan doelter reden in alse ‖ men se niet in hare beste en verstaet noch en volghet : dair doelt reden. Als dan reden verdonckert wert, soe wort die wil kranc ende onmachtich; soe vernoyet hem des arbeits, want hem reden niet en verlicht. Hier bi verliest memorie hare hoghe ghedachte ende haren bliden toeverlaet.*

Al de medegedeelde op- en onderschriften, alsook de kapittelopschriften zijn met rooden inkt geschreven. Het handschrift is verder versierd met roode hoofdletters; de twee eerste zijn in twee kleuren, rood en blauw, en nog al aardig; hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Vooraan is in het handschrift, waarschijnlijk bij het inbinden, een blad grof papier ingevoegd waarop door eene zeer jonge, wellicht reeds negentiendeeuwsche hand geschreven werd:

Gemaeckt en geschreven door Jois Rusbrochius.

Willems ging blijkbaar op deze aanteekening af, toen hij zei dat **H** een autograaf van Ruusbroec is (1).

Op de keerzijde van dit blad leest men eene andere, belangrijker aanteekening, uit de allerlaatste jaren der 15de eeuw:

Dit boeck hoert tot Sinten Agneten bynnen
Arnhem by die beste boecke.

Dit handschrift heeft dus eens aan een Arnhemsch klooster toebehoord; deze aanteekening heeft David

(1) Zie *Belg. Mus.* 9, 161.

H (8) in den waan gebracht dat het dan ook in Gelderland zou geschreven zijn (1). Dit is echter zeer onwaarschijnlijk : het handschrift bevat wel degelijk een Brabantschen tekst, welke onder de pen van een Gelderschen afschrijver zeer zeker niet zoo gaaf zou gebleven zijn.

Op welke wijze het handschrift naar Brussel gekomen is, blijkt uit niets. Op bl. 1 r° en bl. 46 v° staat de stempel der Bibliothèque Nationale te Parijs: reeds in de vorige eeuw dus is **H** het eigendom geworden der Bourgondische Bibliotheek, werd in 1794 naar Parijs gebracht en in 1815 teruggegeven (2).

In het papier van dit handschrift treft men de volgende watermerken aan:

1° In verreweg de meeste vellen een hert, lang van lijf en hals, met den kop wat naar achter gebogen, zoodat het gewei plat ligt.

2° In een paar bladen een druiventros, waarvan de teekening nagenoeg volkomen overeenstemt met nr 349 bij Keinz en wat minder volkomen met nr 23 van plaat QB bij Sotheby, door wien het aangetroffen werd in eene uitgave van Caxton uit het jaar 1468 (3).

3° Een maal een dier, dat mij voorkomt een kat te zijn.

De afkortingen zijn in dit handschrift weinig talrijk, afgezien van de streep voor *m* of *n*; *er* is steeds voluit geschreven; een enkele maal vindt men *maia* = *maria* (3, 131, 17); eens *v* voor *w* aan het begin van 't woord (wat zeldzaam is): *vas* = *was* (praet. v. *sijn*) 3, 150, 18.

Het handschrift is gebonden in een modernen half lederen band.

(1) Zie de uitgave 3, XIV.
(2) Verg. boven blz. 54, noot 1.
(3) Zie Sotheby, *Paper-marks*, 87b.

I
(9)

Handschrift op papier, uit het laatste vierde der 15de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 3775, bestaande uit quaternen, quinternen en sexternen, alles samen 148 bladen, 275 mm. hoog bij 209 breed; op elke bladzijde twee kolommen, met potlood afgeschreven en gelijnd, ± 193 mm. hoog bij ± 63 breed; het aantal regels per kolom is meestal 37; een enkelen keer 36, soms 40. Signaturen en reclamen zijn door het afsnijden verdwenen; van de eerste vindt men hier en daar nauw zichtbare sporen: slechts op een blad kan men nog zien dat ze bestonden uit letters met Arabische cijfers; van de laatste op twee bladen. Fol. 1-4 en 146-148 zijn, behoudens met enkele aanteekeningen waarover straks nader, niet beschreven.

Het handschrift bevat:

Blad 5-66*a* *Die Chierheit der gheesteliker Brulocht,* met het volgende opschrift:

Dit es Ruysbroeck, vander chieringhen der brulocht oft vanden brulochten.

Onmiddellijk achter het *Amen,* waarmede het 3de boek van dit werk besloten wordt, volgt eene tafel:

Dit es die tafele vanden voerscreven boeke : Siet etc.

In deze tafel, welke nogal verschilt van die bij DAVID gedrukt, vooral wat het getal der opschriften betreft, worden opgegeven: de opschriften der hoofdstukken, hun nummer, en de twee of drie eerste woorden, waarmede ze aanvangen. Aan het einde der tafel, fol. 67*d*, onderaan:

Explicit Tabula vander gheesteliker brulocht, vander materie voerseil (1).

(1) Hs. *voe-* in plaats van *voer-*.

I
(9)

Fol. 68*a*-103*b* bevatten *Die Spieghel der ewigher Salicheit,* met het opschrift:

Ruysbroeck vanden heyleghe (*sic*) sacramente. Incipit.

Aan het einde niets dan *Explicit.* Onmiddellijk daarop volgt *Dat Rike der Ghelieve,* dat loopt tot fol. 145*d*, met dit opschrift:

Dit es trijcke der ghelieven Ruysbroeck, in latijn gheheten Regnum amorosorum.

Deze opschriften zijn, zooals uit de gebezigde lettertype reeds blijkt, niet door den kopiïst van het handschrift geschreven, maar met eene jongere hand, waarschijnlijk uit de allereerste jaren der 16de eeuw; ze zijn ook niet met rooden, maar met zwarten inkt geschreven, en natuurlijk niet met denzelfden welke voor den tekst gebruikt werd: deze is pikzwart; gene bleek en rosachtig. Van de hand, die deze opschriften schreef, zijn ook hier en daar kantteekeningen te zien, hetzij correcties die niet altijd verbeteringen zijn, hetzij jongere vormen voor verouderde woorden uit den tekst, zoo b. v. wordt fol. 76*d* *ontcusten* en *custen* veranderd in ontcuyschen en cuyschen; fol. 104*d*, naast den regel waarin 't ww. *vermen* (confirmare) staat, leest men vormen, tvormsel. Aan het einde van het tweede boek der *Gheestelike Brulocht,* bl. 61*d*, is met dezelfde hand geschreven:

Hier eyndet tweetste boeck

en

Dit es dat derde boeck.

Onder fol. 65*d*:

Hier eyndet tderde boeck vander gheestelijker bruylocht.

I (9) ofschoon de tekst nog tot in het midden van fol. 66*a* doorloopt, doch daar was geen plaats, daar onmiddellijk de reeds vermelde tafel volgt.

Verder nog, als kantteekening bij deze tafel, fol. 66*c*, naast het opschrift voor het 22ste hoofdstuk :

Hier beghinnen de capitelen vanden tweden boecke.

Ten slotte fol. 67*d*, naast het opschrift voor het 79ste hoofdstuk :

Capitula des derde (*sic*) boecks.

Dit handschrift is zeer duidelijk en met eene vaste hand geschreven, maar zonder andere versiering dan de eenvoudige, vrij onbeholpen roode hoofdletters waarmede de hoofdstukken beginnen. Aan het begin van elk werk zijn die hoofdletters natuurlijk wat grooter van afmeting; hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. In *Die Chierheit der gheesteliker Brulocht* zijn er nogal veel hoofdstukken van opschriften voorzien, doch steeds van de hand van den kopiïst, met zwarten inkt geschreven en soms rood onderlijnd; alle hoofdstukken zijn genummerd met Romeinsche cijfers, met potlood geschreven: de kopiïst, tevens miniator, heeft zijn werk niet ten einde gebracht. In de twee andere tractaten zijn kapittelopschriften zeer zeldzaam. Een paar maal treft men er aan in rooden inkt, van de hand van den kopiïst. Aldus bl. 113*b*, waar men leest:

Hier beghinnen die vij gaven des heren etc.

Dit staat daar waar bij DAVID het 14de hoofdstuk van *Dat boec vanden Rike der Ghelieven* begint; daar dergelijke opschriften in dit gedeelte van het handschrift zoo weinig voorkomen, zou men licht wanen dat hier een nieuw werk begint; blijkbaar heeft een vroeger bezitter of lezer er althans zoo over gedacht,

I (9) want naast dit opschrift leest men van eene achttiendeeuwsche hand :

Dit is éénen boec met het vgaende en hanchter aen.

Op bl. 148*a* leest men het volgende, geschreven door nog eene andere hand dan het handschrift en de vermelde opschriften, maar uit denzelfden tijd:

Numerus et ordo voluminum fratris Johannis Ruysbroeck.

(F) Actus igitur calamus illius (1), qui de ventre suorum fidelium aquas eviscerat fontis vite, vir Deo devotus et anagogicus Johannes Ruysbrock, prior monasterij Viridisvallis, libros egregios, quosdam manens adhuc in seculo, quosdam professus in monasterio, in vite poculum cuncte fidelibus liberalissime propinavit. — Primus est qui intitulatur *Regnum amorosorum* et incipit in nostro ydeomate : « De heere heeft wederleyt etc. » — Secundus qui dicitur *De nuptiis* incipit : « Siet de brudegom etc. » — Tertius intytulatur *De calculo* et incipit : « De mensche die leeven wilt etc. » — Quartus *De* 4^{or} *temptationibus* qui incipit : « die oeren (2) heeft te hoeren » — Quintus intitulatur *De fide* et incipit : « Soe wie behouden wilt syn etc. » — Sextus *De spirituali tabernaculo* incipit : « loept zoe dat ghi begrijpen moeghet etc. » — Septimus dicitur *De* 7tem *seris* et incipit : « lieve suster. » — Octavus qui dicitur *Speculum salutis eterne* incipit : « Dit boeck mach wel een spieghel wesen. » — Nonus *De septem gradibus amoris* incipit : « Gracie ende heyleghe vrese. » — Decimus est *Liber retractationis* loquens de unione amati cum amato et incipit : « de prophete Samuhel. » — Undecimus *De duodecim beghinis* incipit : « het saten xij beghynen. »

Excerptum est ex legenda, ejus capituli 16; pertinet monasterio de Bethleem prope Lovanium.

En daarenboven nog in margine:

$xiij^{us}$ *De sacramento* Die gloriose incipit.

---

(1) In het hs. eigenlijk *illius calamus illius calamus*, doch het eerste en het laatste dezer vier woorden zijn doorgeschrapt.

(2) In het hs. verbeterd uit *hoeren* : de *h* is doorgeschrapt.

I (9) eene vergissing natuurlijk, daar *Dat boec vanden Sacramente* hetzelfde is als de onder nr 8 vermelde *Spieghel der ewigher Salicheit,* eene vergissing veroorzaakt door een exemplaar van dit werk waarin de zes eerste verzen ontbreken.

Geheel deze aanteekening nu is op enkele woorden na en het bijvoegsel in margine, anders niet dan het 16de hoofdstuk van Henricus Pomerius' levensbeschrijving van Ruusbroec (1). Uit het onderschrift blijkt dat in het klooster te Bethlehem bij Leuven een afschrift daarvan aanwezig was, wat dan ook volkomen overeenkomt met de eigen woorden van Henricus Pomerius, in de voorrede tot het eerste deel van zijn werk: « Et ego, minimus frater Viridis Vallis, ... vobis in Bethleem dilectis fratribus, immo vobiscum cunctis fidelibus, præcipue tamen nostri Ordinis, Canonicis scilicet regularibus, ... vobis, inquam, laxabo retia, vitam pariter et originem ipsorum et nostri monasterii, cujus estis gratissimi filii, sub hoc inculto et humili stilo fideli titulo descripturus » (2).

Dat dit handschrift heeft toebehoord aan en waarschijnlijk vervaardigd werd in het beroemde Windesheimsche klooster « Domus B. Mariae in Bethlehem » nabij Leuven (3), kon men reeds opmaken uit het onderschrift van het uittreksel uit dit werk van Pomerius, en wordt bevestigd door de volgende aanteekening op bl. 1*a*, door eene andere hand dan die van den kopiïst geschreven, maar in denzelfden tijd:

Dit boeck hoort toe den godshuyse van Bethleem, voer de leeke broeders, van broeder Jan Wilhemaers weghen.

---

(1) Zie *Analecta Bollandiana* t. 4, pp. 294-295.
(2) *Analecta Bollandiana* t. 4, p. 264.
(3) Zie over dit klooster ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed* 3, 56-59.

I (9) Door dezelfde hand is op het perkament dat vooraan tegen het bord van den omslag geplakt is, bovenaan, nog eens geschreven:

Bethleem bi Loeven.

Daaronder staat eene groote gothische hoofdletter C, de kast der kloosterbibliotheek aanwijzende waarin de codex eenmaal gestaan heeft.

Ook in de *S*, waarmede fol. 5*a* de tekst begint, staat het woord Bethleem geschreven door eene veel jongere hand, uit het einde der 17de eeuw of nog later.

In dit klooster is I, en waarschijnlijk nog andere codices van gelijken inhoud, klaarblijkelijk onder het dictaat geschreven; de volgende (wezenlijke of vermeende) fouten, welke ongetwijfeld aan verkeerd verstaan te wijten zijn, werden door den kopiïst zelf naderhand verbeterd (1):

fol.	11*d*	*stat* (2)	veranderd in	*staet* (6, 23, 8).
»	35*a*	*innich*	» »	*eenich* (6, 100, 9).
»	45*a*	*gapende* (2)	» in	*ghescapende* (6, 133, 1).
»	45*d*	*eeweghen*	» »	*inneghen* (6, 135, 14).
»	46*b*	*siene*	» »	*sine* (6, 137, 4).
»	46*b*	*siene*	» »	*sine* (6, 137, 7).
»	47*c*	*beghinnen*	» »	*begripe* (6, 141, 8).
»	48*b*	*leeven*	» »	*nuwe* (6, 143, 19).
»	48*d*	*ernsticheit*	» »	*erenstachtich* (6, 145, 16).
»	50*b*	*verweent*	» »	*verwint* (6, 149, 13).
»	59*b*	*bat*	» »	*dat* (6, 174, 1).
»	65*c*	*ende*	» »	*in* (6, 192, 3).
»	66*a*	*weelde*	» »	*wilde* (6, 193, 9).
»	107*a*	*sinlijke* (2)	» »	*sienlike* (4, 138, 11).

---

(1) Tot recht verstand dezer fouten zal het raadzaam zijn den samenhang te raadplegen.
(2) Tevens ook lezing der uitgave.

I (9)

118*d* *vlieten* » » *vlieghen* (4, 176, 16).
129*b* *eenicheit*(1) » » *eenheit* (4, 214, 2).

Soms betreffen de correcties aangebracht door den afschrijver die later de opschriften schreef, dergelijke fouten, zoo b. v. :

fol. 70*d* *sy* veranderd in ghy (3, 128, 20).
72*b* *hij* » » ghy (3, 133, 8).
80*b* *wij* » » myn (3, 157, 20).
95*c* *wijn* » » sijn (3, 208, 1).

Met den inhoud van den codex stemmen overeen sommige opgaven, welke men leest onder het zooeven vermelde bibliotheeksmerk. Blijkbaar stond er eerst alleen dit, geschreven met eene onbedreven hand :

Dit es Ruijsbroeck vander gheesteliker bruilocht,
vanden nieuwen boeken.

De inkt waarmede dit geschreven is, schijnt wel dezelfde te zijn als die waarmede het bibliotheeksmerk C geteekend is; deze aanteekening kan dus wel afkomstig zijn van den toenmaligen boekbewaarder van het klooster te Bethleem; wij zien er ook uit dat de bibliotheek, op het tijdstip dat deze codex vervaardigd werd, met verschillende *nieuwe* handschriften verrijkt werd.

Naderhand bemerkte men blijkbaar dat deze inhoudsopgave niet volledig was; een ander (bibliothecaris?) vulde ze aan, zoodat er onmiddellijk onder de C nu staat :

Drie boecken Ruysbroec.
Dit es Ruijsbroeck vander gheesteliker bruilocht,
vanden nieuwen boeken.
Ende vanden heylegen sacramente.
Ende noch trijcke der gelieven.

(1) Tevens ook lezing der uitgave.

I (9)

Blijkbaar kwam dit handschrift bij de opheffing van het klooster te Bethleem in 1783 naar de toenmalige Bourgondische Bibliotheek te Brussel (1); evenals **A**, **F** en **H** ging het in 1794 naar Parijs : op bl. 5 r° en 145 v° staat nog de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar. In 1815 werd het met zijne lotgenooten aan de Bourgondische Bibliotheek teruggegeven.

In het papier, dat grof en sterk gelijmd is, net als dat van hs. **k** (beneden onder n^r^ 43 beschreven), treft men de volgende watermerken aan :

1° In verreweg de meeste bladen eene kan met deksel en daarop een kruis, dat echter ook soms ontbreekt, een watermerk dat dus veel overeenkomst heeft met dat in **G**, weinig verschilt van n^r^ 13 op plaat XIII bij De Stoppelaar, en geheel hetzelfde is als n^r^ 38 op plaat Q^B^ bij Sotheby, door dezen aangetroffen in uitgaven van Caxton o. a. uit de jaren 1477 en 1483 (2).

2° Van bl. 126 af tot het einde eene gekroonde lelie, waaronder links eene gothische J, rechts eene dergelijke b, blijkbaar de initialen van den papierfabrikant; eene afbeelding die nagenoeg niet verschilt vindt men bij Sotheby blz. 38, n^r^ 4, die het merk aangetroffen heeft in drukwerken uit de jaren 1475 en 1479 (3).

3° In de witte bladen vooraan het wapen van Provence, waarop een kruis met drie spijkers met puntige koppen, zooals men het afgebeeld ziet bij Sotheby blz. 35, bij De Stoppelaar, plaat XIV, n^r^ 12 (doch hier zijn de spijkers van afgeronde koppen

(1) Zie boven blz. 54, noot 1.
(2) Zie boven blz. 66.
(3) Zie Sotheby, *Paper-marks*, 39.

I (9) voorzien) en bij Boudon, pl. IX, nr 2 (1). Dit merk komt van het begin tot het einde der 15de eeuw voor, ook in Engeland, o. a. bij Caxton (2). De Stoppelaar trof het aan in een stuk uit het jaar 1480, in het Middelburgsch archief; Boudon vond het in de rekeningen van het Hôtel-Dieu te Amiens over het jaar 1480 (3).

4° Een paar malen een hond, in vier verschillende houdingen. Een juist overeenkomende teekening kan ik nergens aanwijzen; nr 9 op plaat XI bij De Stoppelaar (uit de rekeningen der Onze-Lieve-Vrouwkerk te Sluis over 1482, en in het archief te Middelburg (4)), komt nagenoeg overeen met eene der merken in **I** (in dit handschrift ontbreekt echter de ring aan den halsband, de stand der achterpooten verschilt en de staart is korter); en nr 28 van plaat Q^B bij Sotheby (in uitgaven van Caxton o. a. uit 1483) (5) met een ander (in **I** ontbreekt echter de bloem op den rug van het dier). Het is overigens bekend dat een hond als watermerk eerst in de tweede helft der 15de eeuw in zwang kwam.

5° Eene enkele maal komt eene P voor met eene lelie er op, in vorm en afmeting nagenoeg overeenkomende met nr 11 op plaat XII bij De Stoppelaar.

De verkortingen in dezen codex geven geene

---

(1) Boudon, in de *Mémoires de la Soc. d. Antiquaires de Picardie*, t. XXX, p. 471, ziet dit merk verkeerdelijk aan voor het wapen van Artois : dit laatste heeft *verscheidene* lelien in zijn veld en daarenboven kasteelen in den barensteel.

(2) Zie de uitvoerige beschouwingen en mededeelingen dit watermerk betreffende bij Sotheby, *Paper-marks*, 35 vlgg. en De Stoppelaar, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 87 vlgg.

(3) Boudon, t. a. p.

(4) Zie De Stoppelaar, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 66.

(5) Sotheby, *Paper-marks*, 86*a* en 87*b*.

I (9) aanleiding tot opmerkingen. Hij is gebonden in een nog mooien middeleeuwschen band, leder op hout; alleen de sloten zijn niet meer gaaf.

Binnen in het omslag, achteraan, leest men, geschreven met nog eene andere hand dan al de reeds vermelde, maar uit denzelfden tijd :

Praxis est opus quod operatur in Deo anima nostra, contemplando Deum.

Op de voorzijde van den band is een reepje papier geplakt, zooals men dat in dien tijd vaak aantreft (1), waarop staat bij wijze van titel :

Ruusbroeck vander gheesteliker bruylocht.

Ziet men scherp toe, dan bespeurt men dat hetzelfde opschrift eerst onder het strookje papier, dus op het leder zelf, geschreven werd, maar met eene andere hand.

K (10) Handschrift op perkament, ongeveer uit het midden of uit de tweede helft der 15de eeuw, uit de nalatenschap van Dr. Snellaert op de Universiteitsbibliotheek te Gent gekomen. Dr. Snellaert heeft het handschrift in drie afzonderlijke deeltjes laten binden, welke ik wederzijds **K**1, **K**2 en **K**3 zal noemen; alle drie hebben dezelfde afmetingen : 203 mm. bij 138 breed. **K**1 heeft 28 regels per bladzijde; **K**2 en **K**3, op het eerste blad na, steeds 30. Een regel schrift is 88 mm. breed. Van signaturen noch reclamen is iets overgebleven.

K2 bevat 34 en **K**3 35 bladen, met dien verstande dat in **K**2 blad 27 en 28 en in **K**3 bl. 25, 26 en 27 nieuwe onbeschreven bladen perkament zijn, welke

---

(1) Verg. Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter*3, s. 398.

K (10)

Dr. Snellaert er blijkbaar heeft laten in brengen in de plaats van de overeenkomstige, ontbrekende bladen, waarvan nog eenige sporen aanwezig zijn. De twee laatste bladen van K^3 zijn eenigszins beschadigd en het schrift daardoor moeilijk leesbaar.

Dat beide bandjes bij elkaar behoord hebben, blijkt niet alleen uit de gelijkheid van het schrift, maar ook uit de aansluiting der oorspronkelijke folieering: K^2 is genummerd *xiiij* tot *xlvj* en K^3 *xlvij* tot *lxxxiij*; in K^2 is er echter eene fout in de nummering, t. w. tweemaal *xlij*; de tweede maal is zulks reeds door den kopiïst verbeterd in *xliij*, waardoor dít cijfer nu natuurlijk op zijne beurt tweemaal voorkomt. Uit deze folieering blijkt tevens, dat er vóór K^2 nog iets moet geweest zijn, aangezien het eerste blad het cijfer *xiiij* draagt. Dat « iets », K^1, is gelukkig niet verloren gegaan : het is een ander perkamenten codex, ook uit de nalatenschap van Dr. Snellaert thans op de Universiteitsbibliotheek te Gent, waarvan het schrift en de geheele ordonnantie volkomen met die van K^2 en K^3 overeenkomen, en daarenboven gefolieerd 1 tot 113, met dien verstande :

1° dat, fol. 1-12, 14, 21, 76, 77 en 93 ontbrekende, deze door Snellaert door papier zijn vervangen;

2° dat de rand van fol. 110-113 is weggesneden, zoodat de folieering verloren gegaan is;

3° dat na bl. 102 het teeken $c = 100$ niet meer is herhaald, en daardoor K^2 met *xiiij* begint, terwijl eigenlijk *c xiiij* bedoeld wordt.

Door Dr. Snellaert is dus één codex in drie afzonderlijke deelen gescheiden. Doch al konden we dit niet zoo netjes beredeneeren, wij zouden het toch zeker weten uit eene nota door Snellaert bij het handschrift gevoegd, waarin hij eene vluchtige beschrijving geeft van den codex zooals hij oorspronkelijk was.

K (10)

De inhoud van het geheele handschrift, dat we in gedachten in zijn oorspronkelijken toestand herstellen, is als volgt :

K^1 bevat fol. 1-113*a* : *Wech der syelen Salicheyt*, een werk dat tot nog toe slechts als incunabel bekend is, in drie verschillende uitgaven : eene gedrukt in 1480 te Utrecht, en twee andere zonder plaats of jaartal, beide omstreeks 1479-1480, de eene waarschijnlijk te Gent bij Arn. de Keyser, en de andere waarschijnlijk ook te Utrecht (1). Daar de 12 eerste bladen van ons handschrift verloren zijn, is ook het incipit verloren. Naar een exemplaar van den vermoedelijken Gentschen druk, dat destijds aan den bekenden Gentschen boekenliefhebber Vergauwen toebehoorde, en op de veiling van diens bibliotheek voor de boekerij der Hoogeschool te Gent aangekocht werd, heeft Dr. Snellaert den tekst van het handschrift aangevuld daar waar bladen ontbreken (2). In deze uitgave luidt het incipit aldus :

« Om die minne van gode. ende mine*n* euinkerstin dat hy van alle*n* creatueren sy gheheert | ende dat sy alle In gode moeten in deughde*n* werden ghesticht | bem Ic beroert desen bouc te treckene ende vergaderene vten latine ten vlaemsche. Elcken bidde*n*de diene lesen sal | of hooren lesen | wies hy der Inne vindt d*at* hy ve*r*staet ende waer vindt dat hy daer af alleene gode dancke ende loue | die alleene eere ende lof weerdich es | » enz. (3)

---

(1) Zie CAMPBELL, *Annales de la Typographie néerlandaise au XV*e *siècle*, nr 1775-1777.

(2) Zelfs al berustte dit exemplaar niet op de Bibliotheek te Gent, dan nog zou men met zekerheid hebben kunnen opmaken dat het door Dr. Snellaert gebruikt werd, t. w. uit een ander inliggend briefje van zijne hand, waarin men o. a. leest : « Van dit werk zag ik twee uitgaven van de XVe eeuw in de rijke verzameling van den heer Vergauwen te Gent. » Het bewuste exemplaar, dat lichtelijk verschilt van dat bij CAMPBELL onder nr 1776 vermeld, staat in den *Cat. Vergauwen* (Brussel 1884) beschreven onder nr 360.

(3) De verkortingen zijn opgelost, maar cursief gezet.

K
(10)

In het handschrift leest men het einde :

Ende bid met minnen over den priester die dit boukelkin ghetrect heift uten latine, ende vergadert ten vlaemschen ter leeringhen van simplen menschen ute minnen. Explicit. Deo gracias.

Dit komt in hoofdzaak overeen met wat te lezen staat aan het einde der uitgave die vermoedelijk te Gent gedrukt werd, terwijl in de beide andere niet staat « *int vlaemsche* », maar « *in duutsche* ». Daaruit blijkt duidelijk dat het werk in Vlaanderen, en niet in Holland werd vervaardigd; de uitgave in 1480 te Utrecht verschenen zal dus ook niet de oudste zijn (1).

Op bl. 113*b* begint een tractaatje, geschreven door eene andere hand, waarvan het vervolg en het slot ontbreken, want men kan nog zien dat er een blad weggesneden is, wat moet gebeurd zijn vóór de folieering, aangezien deze goed in orde is.

Met fol. 114 begint $\mathbf{K}^2$, dat loopt tot 146, en Ruusbroec's tractaat *Vanden seven Sloten* bevat, zonder opschrift, ofschoon daarvoor de noodige ruimte opengelaten was.

Met bl. 147 begint $\mathbf{K}^3$, dat bl. 147-158*a* Ruusbroec's tractaat *Vanden vier Becoringhen* bevat, ook zonder opschrift, ofschoon ook hier de noodige ruimte opengelaten was.

Bl. 158*a*-161*b* bevatten een paar stichtelijke tractaatjes zonder opschrift, geschreven door dezelfde hand van bl. 113*b*. Het eerste daarvan, dat uit een taalkundig oogpunt wel eenig belang heeft, is eene soort van gelijkenis waarin de liefde tot God boven al het aardsche verheven wordt. Het begint aldus :

---

(1) Verg. CAMPBELL, t. a. p.

K
(10)

« *(H)Et waren twee priesters vander predecarenordine, die camen voer eens arms molenaers huus, ende vonden twee kinderkine in den huse ende si makeden husekene na kinderliker wise* » enz.

Einde, fol. 160*b* : « *Die heeren spreken :* « *goede vrouwe, waer hebdi dit gheleert, sittende in die woestine? Ghi hoert selden messe ende ghi siet selden volc.* » *Si sprac :* « *Die heilighe Gheest es een snel werkere ende hi werch* (sic) *daer hi wille.* » *Amen.* »

Met bl. 162 begint weer de hand waarmede de *Wech der Salicheit*, *Vanden seven Sloten* en *Vanden vier Becoringhen* geschreven zijn; zij loopt tot bl. 171. De inhoud bestaat hier eveneens uit verschillende geestelijke (ongetitelde) tractaatjes zonder veel belang en uittreksels uit kerkvaders; het uitvoerigste handelt over verschillende deugden, en begint fol. 165*b* :

« *(I)n den beghinsel mijns woords biddic ghenade den Vader, ende vrede den Zone, ende minne den helighen Gheest. Doe Jhesus upstond vander dood, daer na voer hi ten hemele, ende met hem vij. joncvrauwen. Die eene hiet minne, die ander caritate, de derde ontfaermicheit* » enz.

Het einde ontbreekt, daar na blad 171 vier bladen verloren gegaan zijn (door Snellaert door *drie* onbeschreven perkamentbladen vervangen). De laatste regels op bl. 171*b* luiden :

« *Doe sprac die minnende ziele :* « *Willic maken eene groote pasteide, dat ic minen lieve eerzamelic na zinen staet dienen mach* ».

Tusschen 171 en 176 moet een nieuw werkje begonnen zijn, waarvan men op 176*a* het einde aantreft; daar leest men :

Desen pointe voorscreven ende vanden sacramente hier naer volghende, screef die goede Sinte Bernaert,

K
(10) *sijnre suster dochter na te levene die eene nonne was, ende het es huten latine in dietsche ghetrocken.*

Daarop volgt dan inderdaad een kort tractaatje over het sacrament des altaars; verder nog andere geestelijke tractaatjes, de tien geboden op rijm (1), korte uittreksels uit allerlei kerkvaders en uit den bijbel. Geheel dit gedeelte, van bl. 176 af, is door eene derde hand geschreven.

Het handschrift heeft geene andere versieringen dan eenvoudige roode hoofdletters. Alleen in **K**^{1} zijn er roode kapittelopschriften.

Van vroegere eigenaars zijn geen andere sporen over dan een naam in **K**^{2}, bl. 126*b* onderaan : Vander Hagen, met eene hand uit het midden der 17de eeuw.

De verkortingen zijn weinig talrijk en van geen bijzonder belang; vermeldenswaard zijn:

d' = *daer* (b. v. 4, 68, 15; 73, 13; 73, 15; 74, 3; 76, 19; 111, 8); *w'* = *waer* (= ubi, 4, 80, 19);

$\overline{\textit{lren}}$ = *lettren* (4, 115, 18).

De drie deeltjes zijn gebonden in een modernen half leeren band.

L
(11) Handschrift op papier, in het begin van de tweede helft der 15de eeuw, waarschijnlijk in 1463, geschreven, berustende in de boekerij van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, n^{r} 343. De codex bestaat grootendeels uit quaternen, alles samen 189 bladen, 188 mm. hoog bij 137 breed; elke bladzijde is verdeeld in twee kolommen, met inkt afgeschreven, ieder ± 156 mm. hoog bij 42-52 breed. Het aantal regels per kolom is meestal 34 of 35; een enkelen keer 30, 32

(1) Door mij medegedeeld in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 14, 184.

L
(11) of 33. Van reclamen en signaturen zijn geene sporen meer over; blijkbaar is de codex zeer sterk afgesneden.

Het handschrift bevat :

Bl. 1-67*b* Ruusbroec's werk *Die Chierheit der gheesteliker Brulocht*, met het opschrift :

Hier beghint die cierheit der gheesteliker bruloft, die heer Jan van Ruusbroec, pape te Gronendael bi Bruesel, maecte in duutscher tale.

Aan het einde :

Hier gaet uut die gheestelike bruloft.

Bl. 67*b* onderaan tot 106*a* : Ruusbroec's *Spieghel der ewigher Salicheit*, met het opschrift :

Hier beghint dat boec vanden sacrament.

Aan het einde eene aanteekening waarover straks nader.

De rest van fol. 106 is onbeschreven; alleen op kol. *d* staat met eene zeventiendeeuwsche hand : Hier volgt het rijk der gelieve.

Tusschen blad 106 en bl. 107 is een blad uitgesneden.

Fol. 107*a* tot 153*d* : *Dat Rike der Ghelieven*, zonder opschrift; aan het einde :

Hier gaet uut dat rijc der ghelieven.

Fol. 153*d* onderaan tot 170*b* : *Dat Hantvingherlijn*, met het opschrift :

Dit is dat blenckende steentgijn.

Aan het einde niets.

Bl. 170*b* onderaan tot 180*d* : *Van der hoechster Waerheit*, met het opschrift :

Hier beghint die hoechste waerheit.

Aan het einde niets.

L (11) Tusschen blad 180 en 181 is weer een blad uitgesneden, doch ook zonder schade voor den tekst.

Bl. 181*a* - 189*b* *Vanden kersten Ghelove,* zonder opschrift. Boven de eerste kolom van fol. 181 staat: *Deus assit.* Aan het einde niets.

De ommezijde van fol. 189 wordt ingenomen. door eene soort van uitbreiding van het Symbolum des Geloofs, waarschijnlijk tegen het einde der 15de eeuw geschreven.

Begin : « Soe wie behouden wil wesen, dien is noet voer alle dinghen dat hi houde kersten gheloeve, welke een yghelijc houden moet gheheel ende onbevlect; ende hout hi se niet, hi sel ewelic verdoemt wesen. Dit is kersten ghelove dat wi eren sellen, enen God in drieheit ende drieheit in eenheit » enz.

Einde : « Ende die goet ghedaen hebben sellen gaen in dat ewighe leven, mar die quaet ghedaen hebben in dat ewighe vuer. Dit is kersten ghelove, ende is dat sake dat een yghelic dit niet trouwelic ende vastelic en ghelovet, soe en mach hi niet behouden wesen ».

Daaronder zijn een of twee regels uitgekrast, en wat lager staat J. R. Blijkbaar is daarmede bedoeld: JAN RUUSBROEC; doch die letters zijn zoo modern, dat zij er eerst in de vorige eeuw kunnen onder geschreven zijn. Het tractaatje is in elk geval niet van den prior van Groenendaal.

Bl. 106*a*, aan het einde van *Die Spieghel der ewigher Salicheit,* leest men de volgende aanteekening, waarop zooeven gedoeld werd :

Groenendal by Brusle anno. m. cccc. lxiii. Amen.

Daaruit zou blijken dat dit handschrift geschreven werd in 1463, en uit het klooster van Ruusbroec zelf herkomstig is. Al is het schrift van den kopiïst van L volstrekt niet in strijd met deze tijdsbepaling — integendeel : het eene past volkomen bij het

L (11) andere —, toch zou men geneigd kunnen zijn die aanteekening niet onvoorwaardelijk te vertrouwen. Ze is namelijk niet van dien kopiïst zelf afkomstig, maar werd door eene andere, blijkbaar zeer onbedreven hand geschreven, men zou zeggen door iemand die een schrift nabootste dat het zijne niet was. Bij nadere, aandachtiger beschouwing valt het echter in het oog dat er geenerlei verschil is tusschen den inkt waarmede de tekst en dien waarmede de aanteekening geschreven werd, zoodat men wel tot slotsom moet komen, dat beide zeer kort achtereen geschreven werden.

Het handschrift is geschreven met een kleine rotunda, met eene vaste hand. Het eenige opschrift, dat van den kopiïst zelf afkomstig is, is met zwarten inkt geschreven; de andere zijn met rooden inkt, van eene onbedreven hand. Het hs. heeft geene andere versieringen dan roode hoofdletters, die meest alle, ofschoon eenvoudig, nog al zuiver afgewerkt zijn. Hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

In de vorige eeuw heeft deze codex toebehoord aan een zekeren Jacobus Reewinkel te Leiden, die het handschrift liet binden in een zoogenaamden Franschen band, en daarbij vooraan zeven en achteraan vier witte bladen liet bijvoegen, waarop hij allerlei aanteekeningen schreef van ongelijk belang. Deze Reewinkel gaf daarbij blijk van gezond overleg, want de aanteekeningen die hij vond op de wegvallende schutbladen schreef hij over zoo goed als hij kon, waardoor bijzonderheden van betrekkelijk groot belang behouden bleven. Zoo vooraan, bl. 5 :

Dese vijf geestelijcke tractaten sijn gemaekt en met de eijgen handt geschreven van Heer Jan Van Ruijsbroek, Priester tot Groenendaal, aldaar overleden in het 88 ijaar sijns ouderdoms, het 64 sijns priesterschap (*sic*). Anno 1381.

L
(11)

Op bl. 6 en 7 heeft de goede Reewinkel eene beknopte levensbeschrijving van Ruusbroec geschreven, « uijt verscheijde autheurs int kort tesamen gestelt », wordt in het opschrift gezegd. Of ze het werk is van Reewinkel zelf, blijkt niet; vermoedelijk wel; in elk geval moet erkend worden dat ze niet onaardig gesteld is.

Op bl. 7 v° schreef Reewinkel eene inhoudsopgave van zijn hs.; het allereerste werk, de *Brulocht,* geeft hij op als : den arbeijt der geesteleijke bruijloft. De vergissing is verklaarbaar vanwege iemand die zeker in het lezen van handschriften niet zeer geoefend was : daar de twee eerste letters van *cier-* zeer dicht op elkander staan, hebben ze heel het voorkomen eener *a. Vanden kerstenen Ghelove* wordt genoemd geloofsbelijdenis, en dit is waarschijnlijk oorzaak geweest dat dit werkje in den Catalogus der Maatschappij van Nederl. Letterk. te Leiden in de inhoudsopgave van **L** niet genoemd wordt.

Wat Reewinkel achteraan in het handschrift heeft geschreven is van meer belang :

Dit boek is wel eer gekomen van suster Aelheijn Barentse, clarisse in Swol, anno 1495, die het ontfangen hadde van broeder Gerard de Groot.

Anno 1552 hoorden het toe Griete Melis, suster opt beghijnehof te Amsterdam.

Anno 1589 hoorden het toe Suster Clara Yanss, te Amsterdam.

Anno 1634 hoorden dit boek Fransina Raphelingius tot Leijden, woonende op het dussen hofken (moogleijk het hof van sessen, want in Leijden geen dussen hofken is).

Dit bovenstaande heeft geschreven gestaan op een oud bladt dat vergaan was, staande daar het boek begint genaamt *het Rijk der Gelieven.*

Anno 1685 heeft Albert Brink dit boek ontfangen tot een gedagtenis van ijuffrou Emmerencia Verhorst, geesteleijk dochter tot Leijden, op haar sterfbedden 1685 den 16 augustus.

L
(11)

Anno 1751 heb ik Yakobus Reewinkel dit boek op een boekverkoping tot Rotterdam gekogt, en heb de getekende atbeelsel van heer Yan van Ruijsbroek daar beijgevoegt, en hebt dit geschreven register vernieuwt alsmede laten binden in dese franse bandt.

Jakobus Reewinkel, in de witte raaf binnen Leijden. Den 5 ijulius 1759 (1).

Werkelijk staat op de keerzijde van het 4de blad vooraan eene met waterverf geschilderde prent, Ruusbroec voorstellende met het witte kanunniksgewaad aan en met de hermelijnen kraag over de schouders, aan den voet van een boom gezeten ; zijne muts ligt aan zijne linkerhand op den grond ; op de knieën houdt hij eene van boven afgeronde plaat, waarop zijne rechterhand rust, in dewelke hij iets houdt dat men bezwaarlijk anders kan noemen dan een stokje, ofschoon de bedoeling natuurlijk geheel anders is. Op deze plaat staat : ECCE SPONSUS VENIT. Ruusbroec staart ten hemel, waar een stralenglans te zien is. Op den achtergrond ziet men het bosch van Soniën met het klooster te Groenendaal. Op een blauw lint, onderaan, staat met gouden letters :

D'HEER JOHANNES RUYSBROEK.

Behoudens dit laatste, werd dit prentje (door Jacob Reewinkel ?) afgeteekend naar de houtgravure op het titelblad der bekende uitgave van Ruusbroec 's *Gheestelike Brulocht* in 1624, alsook op dat van Mastelinus' *Necrologium Viridis Vallis* omstreeks 1630, beide bij Jan van Meerbeek te Brussel verschenen, welke houtgravure (54 1/2 mm. breed bij 48 1/2 hoog) op hare beurt eene verkleinde, minder uitvoerige en van links naar rechts gekeerde

---

(1) De leesteekens in deze aanhalingen zijn door mij bijgevoegd.

L (11) kopie is van eene andere, t. w. van de fraaie ets (89 mm. breed bij 90 hoog) op het titelblad van Thomas a Jesu's *Relatio fide digna De sanctitate vitæ... servi Dei* JOANNIS RUSBROCHII, welke een jaar vóór de *Brulocht,* in 1623, te Antwerpen bij Plantijn het licht had gezien (1). Hier zit Ruusbroec links, het bosch is veel uitvoeriger geteekend, en men ziet twee monniken die blijkbaar iemand zoeken : de ets veraanschouwelijkt dus een bekend voorval uit Ruusbroec's leven (2). Op de prent van Reewinkel is de brandende boom, waaronder de prior gezeten is, een gewone boom geworden; het Soniënbosch heeft het uitzicht van eene lange dreef gekregen; de kerk der abdij, waarvan men op de houtgravure slechts de spits van den toren met het kruis er op bespeurt, ziet men hier in haar geheel; en op het oorspronkelijke (vooral op de ets bij Thomas a Jesu) kan men nog heel duidelijk zien dat Ruusbroec een pen of een stilus in de hand houdt.

---

(1) Deze *Relatio* was eerst, een jaar vroeger, in 1622, in het Spaansch verschenen. Van deze uitgave heb ik geen exemplaar kunnen zien, en weet dus niet of de ets daarin reeds voorkomt.

(2) Het voorval wordt bij POMERIUS aldus verhaald : « Testantur etenim adhuc vivi quod die quadam devotus prior, cum esset divinitus inspiratus, more solito in silvam properans, locum sibi solitarium, sub quadam arbore residens, vendicaret. Cumque, ut pie credi potest, ibidem gustans divina charismata, pius pater sui oblitus ultra solitum permansisset, fratres, de sui patris prioris absentia vehementer solliciti, cœperunt eum hinc inde quærere. Quem minime inventum in monasterio, extra per vasti nemoris diverticula absentis præsentiam investigarunt. Casu ergo frater quidam, satis sibi familiaris, cum eum diligentissime quæreret, prospiciens a longe, quamdam arborem contuitus est quasi ignis radio de sursum undique circumamictam. Qui silenter propius accedens, virum Dei adhuc semiraptum in magno fervore divinæ dulcedinis sub eadem arbore sedentem invenit. In quo profecto satis ostenditur quanto interius fervore spiritus quantoque splendore ardebat pariter et lucebat, cujus etiam infusa claritas foris resplenduit tam patenter » (*Vita B. Joannis Rusbrochii*, in *Analecta Bollandiana*, t. IV, p. 293).

L (11) Wat in deze lijst der vroegere bezitters het meest van al treffen zal, is ongetwijfeld de melding dat L eenmaal heeft toebehoord aan Geert Groote, die zooveel handschriften voor zich liet vervaardigen; al schijnt het wel wat zonderling dat iemand die misschien pas in 1495 overleed, dezen codex nog van den grooten man zelf zou gekregen hebben, daar deze toen reeds meer dan eene eeuw dood was.

Na Reewinkel, over wien ik tot mijne spijt niets heb kunnen vernemen, heeft het handschrift toebehoord aan Clignett, wiens handteeken op het eerste der voorgevoegde bladen staat; vóór of ná Clignett, aan een zekeren Van der Hoop, althans op het verso van het derde der voorgevoegde bladen leest men bovenaan :

12 gl. by v. d. Hoop 1801.

Ten slotte aan J. Meerman, op wiens auctie het (1), blijkens eene tweemaal herhaalde aanteekening (op het eerste en op het derde der voorgevoegde bladen) voor 11 gulden geveild werd.

In het papier van dit handschrift komen niet minder dan zeven watermerken voor, t. w. :

1° Een ossenkop met stang en St. Andrieskruis, waarvan de teekening overeenstemt met nr 15 van plaat VI bij DE STOPPELAAR, die het aantrof in de stadsrekening te Middelburg over 1454 (2).

2° Een ossenkop met stang en St. Andrieskruis, waarvan de teekening overeenstemt met nr 13 van plaat VI bij DE STOPPELAAR, die het aantrof in de rekening van den rentmeester van Zeeland bewesten Schelde over 1451 (2).

---

(1) Zie *Bibliotheca Meermanniana; sive Catalogus librorum impressorum et codicum manuscriptorum, quos ... collegerunt ...* GERARDUS *et* JOANNES MEERMAN, t. IV, p. 173, n° 1040 (1824).

(2) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 53.

L **(11)**

3° Een derde ossenkop en

4° Nog een vierde ossenkop, beide met stang en St. Andrieskruis. Een teekening met 3 en 4 wederzijds overeenstemmende kan ik nergens aanwijzen.

5° Een eenhoorn, waarvan ik in de gedrukte bronnen geene overeenstemmende teekening kan aanwijzen, maar in deze gedaante ook aangetroffen heb in hs. **M³** (beneden onder nr 20 beschreven), dat in 1468 werd vervaardigd. Dit is wel een nader bewijs dat de bovenbesproken aanteekening vertrouwbaar is.

6° Een anker, weinig verschillende van nr 12 op plaat VII bij De Stoppelaar, die het merk aantrof in de stedelijke rekening van Middelburg over het jaar 1460 (1).

7° Eene gothische P, ongeveer 58 mm. hoog. Eene geheel overeenstemmende teekening kan ik nergens aanwijzen; het is overigens bekend dat de P als watermerk heel de 15de eeuw door zeer gewoon was.

Ten slotte dient hier nog vermeld te worden dat in dit handschrift **L**, alsook in enkele andere hieronder beschreven, t. w. **Q**, **R** en **e**, het derde boek van *Die Gheestelike Brulocht* voorzien is van een soort van proloog, als volgt :

fol. 62 *d.* *Ecce sponsus venit, exite obviam ei. Siet die brudegom coemt, gaet uut hem te ontmoete. Dese woerde bescrijft ons sinte Matheus die ewangeliste, ende Cristus spracse tot sinen jongheren ende tot allen menschen, in een parabole of een ghelikenisse die men leest van den maechden. Dese brudegom is Cristus ende menschelike natuer is die bruut, die*

(1) De Stoppelaar, *a. w.* 56.

L **(11)**

God ghemaect heeft totten beelde ende totter ghelikenisse sijns selfs.

Nu spreect dan Cristus, die meister der waerheit : « Siet, die brudegom comt, gaet uut hem te ontmoete.» In desen woerden leert ons Cristus, onse minnaer, vier dinghen. Inden eersten gheeft hi ons een ghebod in dien dat hi spreect : « Siet. » Inden anderen woerden toent hi ons wat wi sien sellen, dat is die toecoemst des brudegoms, daer hi sprect : « die brudegom comt.» Ten derden mael leert hi ons ende ghebiet wat wi doen sellen in dien dat hi spreect : « Gaet uut. » Inden vierden woerde dat hi sprect : « hem te ontmoete », soe bewijst hi ons profijt ende orbaer al ons
fol. 63 *a.* *werkes ende al ons levens, dat is ‖ een minnelic ontmoet des brudegoms. Dese woerden willen wi nu verclaren ende ontbinden van enen leven dat men heet godscouwende leven, welc leven luttel menschen ghereyken in deser wijs of ghesmaken connen overmids hoocheit ende edelheit des levens.*

Als een mensche daer toe ghecomen is dat hi Gode kent ende ynnichliken mint ende hi Gode besit in ghebrukeliker rusten » enz.

Deze prologe bestaat uit een paar brokken genomen uit die voor het eerste boek, t. w. de volgende gedeelten der uitgave : 6, 1, 1 tot 6, 2, 2 = eerste paragraaf hierboven; 6, 3, 18 tot 6, 3, 21 + 6, 3, 23 tot 6, 4, 7 + 6, 4, 15 tot 6, 4, 17 = tweede paragraaf hierboven; het overblijvende zinnetje dient tot overgang tusschen het voorgaande en het vervolg dat, te beginnen met *Gode besit,* behoudens lichte varianten, met den gedrukten tekst overeenkomt tot 6, 193, 7 : *sijn verloren.* Wat in de uitgave verder nog volgt (ongeveer 8 regels) is in **L** weggelaten.

M
(12)

Zooals reeds vermeld werd, hebben al de handschriften, hier onder deze letter beschreven, laatstelijk toebehoord aan Freiherr August von Arnswaldt te Hannover († in 1855). Een daarvan, **M[10]**, bezat hij reeds « seit längerer Zeit », zooals hij zelf zegt, toen hij omstreeks 1846 in de gelegenheid kwam eene geheele verzameling Nederlandsche handschriften, waaronder **M[1]-M[9]**, aan te koopen (1). Volgens Von Arnswaldt waren alle deze laatste van het nonnenklooster Nazareth (bij Bredevoort) in Gelderland afkomstig. Aangezien dit niet in allen deele uit de door mij geziene handschriften blijkt — alleen in enkele staat eene des betreffende aanteekening —, is het waarschijnlijk dat Von Arnswaldt zulks van elders vernomen heeft.

Eene beschrijving der « Handschriftensammlung des Freiherrn August von Arnswaldt in Hannover » werd door Prof. Al. Reifferscheid medegedeeld in in het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* IX (1883), p. 132 vlgg.; X, 5 vlgg.; XI, 99 vlgg. De codices, welke geschriften van Ruusbroec bevatten, heb ik opnieuw onderzocht; waar mijne opgave van die van Reifferscheid verschillen, kan ik voor mijne lezing instaan.

Na den dood van Freiherr August von Arnswaldt bleef zijne handschriftenverzameling in het bezit zijner familie, tot in 1887 : toen werd ze op aansporing en door bemiddeling van Prof. Al. Reifferscheid door de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn in haar geheel aangekocht.

---

(1) Zie (Von Arnswaldt,) *Vier Schriften von Johann Rusbroek in niederdeutscher Sprache* (Hannover 1848), XIV.

M[1]
(12)

Handschrift op papier en perkament, *Ms. Germ. oct.* 352 (= *Von Arnswaldt* 3147), uit de tweede helft der 15[de] eeuw, bevattende 202 beschreven bladen, plus vooraan 1 perkamenten en 2 papieren bladen, en achteraan 1 papieren blad, onbeschreven; 145 mm. hoog bij 110 breed. Het getal regels per bladzijde varieert van 17 tot 20; elke regel schrift is 72 mm. breed. De perkamenten bladen zijn : 1, 10, 46, 47, 57, 58, 67, 68, 77, 78, 87, 88, 98, 99, 110, 119, 124, 125, 135, 136.

Dit handschrift bevat :

Bl. 1-109*b* een traktaat « van geesteliken leven ende geesteliken doet », met het volgende opschrift :

Dyt is een noetdorftige ende ynnichlike reden in allen vernuftigen duytschen boeken ende in allen subtilen sinnen, tot enen levendigen inwendigen afgescheiden geesteliken leven.

Begin : « *Inder ewiger wysheit ons heren Jhesu Cristi sullen wi weten, al die dit boec lesen of hoeren lesen, woe dat dese naevolgende leer een luyter ganse eenvoldige waerheit si, soe is si doch sorchlicken voer al den genen die oers selfs niet willichlic te mael vergeten noch gelaten en hebben in tegenwordigen reden, in eenre stervender oeffeninge oers bloets ende vleyschs, oerre sinnen ende oerre vernuftiger werken, nae dat si van Gade ende van sijnen heymelicken vrienden vermaent ende gedreven werden, niet en sterven in Gade. Want nu regnieren vier becaeringen inder werlt* » enz.

Einde : « *Ic hape al dat in desen boec staet gescreven dat die waerheit ende eendrachticheit daer mede is. Want onse ewige salicheit aen der heiliger drivoldicheit is geleecht. Daerom hape ic ganselicken wie*
fol. 109 *b* *daer geern af hoert, ‖ scrivet, spricket of peynsent, dattet van allen bedragenheit helpen ende vrien*

M¹ **(12)** *sal hem, die waerheit die hi mynt. Daer om laten wi ons onder dese drieheit ende onder al bekende waerheit. Des helpe ons Got ende Maria, sijn moeder. Amen. Deo gracias.* »

De inleiding van dit werk, welke eene groote overeenkomst met Ruusbroec's traktaat *Vanden vier Becoringhen* heeft, werd uitgegeven door A. von Arnswaldt in zijne *Vier Schriften van Johann Rusbroec*, blz. 223-225.

Fol. 110 *a* - 166 *b* bevatten het *eerste* boek van Ruusbroec's *Chierheit vander gheesteliker Brulocht*, met het opschrift :

Hier beghynt die sierheit der geesteliker bruloft die her Johan Rusbroec macten te Brusel te Groendael.

Aan het einde heeft dit hs. eenige regelen meer dan de gedrukte tekst : beide teksten zijn gelijk tot aan 6, 51, 5, en dan volgt in dit handschrift :

« *Ende gi hebt in deser irster wijsen voldaen dat Cristus sprict :* » *Ecce sponsus venit, exite obviam ei — Siet die brudegom coemt, gaet uut hem te gemoet*»; *ende soe hebdi beseten een werkende leven. Ende dit is die irste beduydinge ende ontbindinge die wi begeeren te doen op dese voerseechde woerde Cristi, ons brudegoms. Amen.*»

Deze tekst heeft slechts twee kapittelopschriften, t. w. daar waar bij David cap. 6 en 8 beginnen.

Fol. 166*b*-168*b* bevatten eene *Sequencie vanden Sacrament.*

Begin : « *Lavet Syon den behalder, lave den beleider ende den heyrde in lave ende in sange.* »

Einde : « *Ende du die al dingen wetes ende vermoeges, die ons sterflicke menschen hier voedes, make ons taffelgenoten ende gesellen der heiliger borgers. Amen.* »

Fol. 169 is geheel onbeschreven.

M¹ **(12)** Fol. 170*a*-189*b* bevatten een tekst met dezen titel :

Dit syn leeringen die genomen syn uuten spigel der joncfrouwen.

Begin : « *O Maget Cristi! haldet dattu hebste, op dat een ander dijn croen niet en ontfange, ende dattet overmits dijnen ontbliven niet te vergeefs en si dattu lange wael gelopen hebste. Biede di selven Gade als een heilich ende levende wael behagende offerhande* » enz.

Einde : « **Peregrynus**. *Hier om, o maget Cristi, sich voer di dat di dese richter niet onversienlic over en come. Mer voersich di te tijde dattu moeges seggen :* « *Ic*
fol. 189 *b* *slape, mer mijn* ‖ *herte waket* ». *Want soe wie dat hem te tijde voersiet ende om Cristus wil sterven, leert die wile dat hem die bloeyende werlt smalicken is. Syn siele en sal vander sentencie Gades niet onversienlijc geslagen werden, mer hem sal geapent werden die doer des hemels mitten wijsen meechden.* »

Een klein gedeelte dus van den nog onuitgegeven *Spieghel der Maechden*, waarvan in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden twee handschriften berusten (1). Eene vertaling van dit geschrift in een Middelfrankisch, t. w. in Keulsch dialect komt voor in **M¹⁰** (zie beneden).

Fol. 189*b*-191*b* bevatten een « exempel » van St. Elizabeth, zonder opschrift.

Begin : « *In eenre tijt op enen heiligen keersnacht, doe lach Elysabet in oeren gebede. Daer verscheen oer onse vrouwe, ende vrachden Elysabet ende sprac :* « *wie is die mensche die Gade mynnet van al sijnen herten? bistu dat, Elysabet ?* » » enz.

---

(1) Zie den *Catalogus van de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederl. Letterk.* 1, 22 : Hs. nr.341 en 342; hs. nr 237, opgegeven met den titel : *Spieghel der Maechden*, bevat dit werk niet, maar allerlei kleine traktaatjes, waaronder een met den titel *Spieghel der Menschen.*

M[1] **(12)**

Einde: « *Dese gracie moet ons allen gegeven werden op dat wi Got niet en verliesen in desen corten leven. Des helpe ons Got ende Maria, die moeder ons heren. Amen.* »

Fol. 192-196*a* : *Dit sijn die corte lexen vander vigelien.*

Fol. 196*a*-201*a* nog enkele liturgische gebeden.

Fol. 201*a*-202*a* het Symbolum des Geloofs.

Fol. 1-168 en 192-202 zijn door éene hand geschreven, fol. 170-191 waarschijnlijk door eene andere: dit schrift is kleiner, fijner en smaller.

De drie eerste traktaten, in dit handschrift vervat, beginnen met leelijke hoofdletters in drie kleuren : rood, groen en geel; verder is het handschrift voorzien van eenvoudige roode hoofdletters; de kleinere in den tekst zijn rood doorstreept. Uit de volgende aanteekening op het eerste witte blad vooraan, r°, blijkt dat dit handschrift tot de kloosterbibliotheek te Nazareth hoorde :

Dyt boeck hoert toe Nazareth bynnen Gelre, den susteren int gemeyn.

In het papier van dezen codex treft men twee watermerken aan : in de eerste helft meest altijd eene gotische P met een klaverbloem er op, in teekening overeenstemmende met, maar nagenoeg de helft kleiner dan nr 49 van plaat Qc bij SOTHEBY, door dezen aangetroffen in twee uitgaven van Caxton uit het jaar 1483 (1); overal elders een Y met een kruis er op, in teekening en afmeting zoogoed als niet verschillende van nr 12 van plaat Q en van nr 50 van plaat Qc bij SOTHEBY, waarvan het eerste werd aangetroffen in sommige exemplaren van het *Fasciculus Temporum*, in 1480 te Utrecht bij Vel-

(1) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 86*a*, 86*b*.

M[1] **(12)**

dener gedrukt (1), en het andere in uitgaven van Caxton o. a. uit de jaren 1464, 1480, 1483 en 1484 (2).

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, leder op eikenhout met sloten; de rug is wat beschadigd.

Von Arnswaldt heeft in zijne *Vier Schriften von Johann Rusbroek* zijn Keulschen tekst (naar **M**[10] afgedrukt) met dit handschrift, door hem met G aangeduid, vergeleken, en de belangrijkste varianten medegedeeld (3).

M[2] **(13)**

Handschrift op papier, *Ms. germ. oct.* 353 (= *Von Arnswaldt* 3148), uit de tweede helft der 15de eeuw, bevattende 179 beschreven bladen, en daarenboven vooraan 2 en achteraan 1 onbeschreven blad; 144 mm. hoog bij 102 breed. Het handschrift is door drie of vier verschillende handen geschreven; het getal regels per bladzijde wisselt af tusschen 18 en 21; iedere regel schrift is ± 68 mm. breed. Van de signaturen zijn na fol. 143 nog sporen over, waaruit blijkt dat zé bestonden uit kleine letters met Arabische cijfers : r 1, r 2, r 3, r 4, r 5; f 1, f 2, f 3, f 4, f 5; v. Van de reclamen ziet men niets meer.

Het handschrift bevat :

Fol. 1*a*-93*b* een afschrift van *Dat boeck van den oerspronc of vanden negen velzen* (4), met het opschrift:

(1) Zie SOTHEBY, *a. w.* 32.

(2) Zie SOTHEBY, *a. w.* 85*b*, 86*b*, 87*b*, 88*a*.

(3) Zie (VON ARNSWALDT,) *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, XVIII vlg.

(4) Dit werk, eene gedeeltelijke vertaling van Rulman Merswin's *Buch von den neun Felsen*, werd uitgegeven door G. H. VAN BORSSUM WAALKES in *De Vrije Fries* 15,117 vlgg., naar een jong, gemoderniseerd handschrift uit de 18de eeuw (en niet uit de tweede helft der 16de eeuw, zooals VAN BORSSUM WAALKES meent), meer naar

M²
(13)

Hier begynt dat boeck van den oersPronge off vanden negen velzen, hoe een mensche gedwongen was te scrwen.

Blad 94 is onbeschreven. Fol. 95-137*b* bevatten een traktaat met dezen titel :

Een suverlic gedichtenisse eens monincs van Sint Beernardusorden, daer af dat hi ghijnc te Bethleem te sien den gebaerenen (1) *heeren.*

Begin : « *Ic seecht die moenyck, doe gelesen wart dat ewangelium : « Die hierden spraken onderlingen : » laet ons gaen te Bethleem ende laet ons sien dat woert dat daer ghemact is, dat ons die heer ghetoent heft,* » *als benydende desen herden bijn ic na gegaen uuten huse myns vaders, mit vuerigher begheerten volgende na als ic best mocht den haestende heerden, op dat ic oec een weer van den pelgrym te Bethleem den geboren here te sien* » enz.

Einde : « *Dijt is gescreven tot ter enicheit des sueten kijndekijns dat nu ghebaren is, onse lieve here Jhesus Cristus, ende te verwecken ende te ontfencken die myn der geenre die dijt lesen ende hoeren lesen. Ghebenedijt si die scepper alre creatueren. Amen.* »

het einde dan naar het midden, met een Fransche kanselarijhand geschreven. Op zeer gebrekkige wijze zijn de varianten medegedeeld van twee andere handschriften, beide uit de 15de eeuw : het eene, A, berust op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, en was vroeger het eigendom van W. Moll (*); het andere, B, op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag; ongelukkig is van dit laatste « in den loop der tijden nagenoeg 2/3 verloren » (**) gegaan. Naar A zijn uitvoerige uittreksels medegedeeld door C. J. van der Kemp in de *Studiën en Bijdragen* van Moll en De Hoop Scheffer 1,285 vlgg. De tekst in het hier beschreven handschrift **M²** komt het meest overeen met B.

(1) Hs. *gebaereren.*

(*) Zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van* ... Willem Moll, ... *aangekocht ... voor de Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam* (Amsterdam 1880), nr 52.

(**) Van Borssum Waalkes, Inleiding, 120.

M²
(13)

Daaronder staat met eene andere, doch waarschijnlijk gelijktijdige hand geschreven :

Om Gaeds wil een Ave Maria voir die schriversche, dat si mit Gade ewilick moet leven.

Bl. 138-142*a* bevatten een sermoen voor Kerstdag, zonder opschrift.

Begin : « *In den name ons heren Jhesu Cristi. Een kijnt is ons gheboren ende een soen is ons ghegheven voer een groete. Wetet, lieve susteren in onsen here Jhesu Cristo, want wi nu altesamen in desen werdighen heilighen hoechtide hebben ontfanghen, als ic hope, dat lieve, suete, myldeherlighe* (1) *kijnt ende dat ghenuechlike kijnt Jhesum, den ghesontmaker* » enz.

Einde : « *Hier van seghet dan dat kijnt :* » *dijn lippen sijn een drupende honichraet, honich ende melic onder dijn lippen. Hier om wanneer des jofferkens aldes hore ambochten vervullen vlitelic, soe west dit kynt Jhesus in altheit ende in wijsheit bi Gade ende bi den menschen. Amen.* »

Fol. 143-159*a* bevatten een gedeelte uit Ruusbroec's *Chierheit der gheesteliker Brulocht*, t. w. hoofdstuk 8, laatste alinea (dl. 6, 66, r. 10-19); hoofdst. 9-16 en 28-34 uit het tweede boek.

Fol. 159*a*-179*a* bevatten « *een exempel* », vier sermoenen, het laatste met het opschrift : *Een sermoen vander geborten*, en een gebed met den titel : *Dit salmen lesen eer ment sacrament ontfinct.*

Begin : « *O overste priester ende ghewaerighe bisscop, here Jhesu Criste, die di selven offersten Gade den vader, een reine ende een ombevlecte* (2) *offerhande*

(1) In het hs *mylde hertighe*, duidelijk gescheiden. Ongetwijfeld wordt echter de samenstelling bedoeld : *hertigh* alleen zou hier niet passen.

(2) In het hs. *om-* voluit.

M² (13) *opden altaer des heilighen cruces om ons arme sondeiren* » enz.

Het stuk is niet af op bl. 179*b*, en het vervolg ontbreekt: de afschrijver heeft hier zijn werk afgebroken.

Het handschrift heeft hoegenaamd geene versieringen; in den tekst van *Dat boeck vanden Oersprone* komen roode hoofdletters en kapittelopschriften voor; in het overige gedeelte van het hs. vindt men nog een klein getal roode hoofdletters. De traktaten in fol. 159-179 hebben roode opschriften.

Op het eerste papieren blad vooraan leest men de volgende aanteekening, waaruit blijkt dat de codex aan de kloosterbibliotheek te Nazareth toehoorde:

Dijt boeck hoert toe Nazareth bynnen Gelre, int gemeyn.

In het papier van dit handschrift komen verschillende watermerken voor, welke maar moeilijk konden opgenomen worden, omdat ze niet altijd meer volledig zijn: het handschrift is van boven blijkbaar nog al veel afgesneden. Deze watermerken zijn:

1° Eene gothische P met eene klaverbloem er op, in drie variëteiten, welke met weinig afwijkingen in de 15de eeuw veelvuldig voorkomen. Geheel overstemmende teekeningen kan ik nergens aanwijzen.

2° De haan van St. Pieter, ongeveer zooals hij afgebeeld staat bij SOTHEBY, blz. 54, een merk dat aangetroffen wordt in het papier van een bundel rekeningen op het archief te Haarlem, gedagteekend 1442-1445.

3° Een ossenkop met stang en St. Andrieskruis, zooals hij ook voorkomt in **L**, en daar onder nr 2 besproken is (1).

4° Een andere ossenkop, waarvan slechts een paar

(1) Zie boven blz. 101.

M² (13) lijnen zichtbaar zijn, zoodat er niets kan over gezegd worden.

5° Een os in zijn geheel; eene juist overeenstemmende teekening kan ik nergens aanwijzen. Nr 18 van plaat QA bij SOTHEBY, dat voorkomt in eene uitgave van Caxton uit het jaar 1474 (1), komt er in groote trekken mede overeen. Dit merk komt ook voor in **M³**.

Het watermerk van fol. 96-103, waarvan men reeds op het eerste gezicht ziet dat ze van een andere papiersoort zijn dan de overige, is onherkenbaar.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band; de rug is beschadigd en de tong van 't slot ontbreekt.

Het in dit handschrift voorkomende gedeelte van Ruusbroec's *Gheestelike Brulocht* is door Von Arnswaldt met g aangeduid en met zijn Keulschen tekst (afgedrukt naar **M¹⁰**) vergeleken (2).

M³ (14) Handschrift op papier, *Ms. Germ. fol. qu.* 1082 (= *Von Arnswaldt* 3139), geschreven in 1519, bevattende 244 bladen, 204 mm. hoog bij 140 breed, met uitzondering van bl. 170-194, welke 195 mm. hoog zijn. Elke bladzijde is verdeeld in twee kolommen, ± 135 mm. hoog bij 45 breed. Het getal regels per kolom is zeer ongelijk, daar ook het schrift, ofschoon het geheele handschrift door eene hand geschreven is, niet overal even grof en groot is. Van bl. 1 tot 72 is het regelmatig, klein en nog al fijn; te

(1) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 86 *a*.
(2) Zie (VON ARNSWALDT,) *Vier Schriften van Johann Rusbroek*, XIX.

M³ **(14)**

beginnen met bl. 74 wordt het gaandeweg grooter en dikker, tot bl. 189, waarna het weer is als bl. 1-72.

Van de reclamen zijn geene sporen meer over, wel van de signaturen, waarover straks nader.

Het handschrift bevat :

Bl. 1*a*-72*d* het eerste deel van de *Bedudinge op Cantica Canticorum*, zonder opschrift (1).

Begin : « *Sinte Johan sach in apocalipsi een* (2) *boec in des gheens hant die opten throen sat, dat beide bynnen ende buten gheschreven was. Dit boec is die heylighe scrifture die, als sinte Gregorius seit, mitter historien van buten na der lettere die jonghe gheminde menschen eerst mitter melke opvoedet, ende nae mitten gheesteliken sinne daer dat boec van binnen mede ghescreven is, gheoefende menschen recht als van harder spisen te eten gheeft.* »

Einde : « *O hoe ghenochlick ist mit alsulken gast in eenre herberghe te rusten. O wat groter eeren ist eenen armen mensche een waerdinne van alsulken coninck te wesen. Amen.*

Hier eynden twie die eerste capittelen uut cantica canticorum.

Finitum anno 1519. »

Fol. 73 is onbeschreven.

Fol. 74*a*-198*c* bevatten eene Dietsche vertaling

(1) Andere hss. van dit werk : twee op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, vroeger het eigendom van W. MOLL (zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van* ...WILLEM MOLL ... *aangekocht... voor de Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam*, nr 5 en 6); een op de stadsboekerij te Deventer (zie *Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer* (Deventer 1892) blz. 6); een op de Koninklijke Boekerij te Berlijn, nr 3157 uit de verzameling van VON ARNSWALDT (beschreven in het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 10,35), dat alleen het tweede deel der *Bedudinge* bevat, dus een pendant van **M³**.

(2) Hs. *eens*.

M³ **(14)**

van Gerard Zerbolt's (ook Gerard van Zutphen genoemd) *Liber de spiritualibus ascensionibus*, in het Middelnederlandsch : *Vander gheesteliken Opclimmingen* (1). Vooraf gaat eene inhoudstafel, welke loopt tot fol. 77*a*; daar begint ook de eigenlijke tekst, met het opschrift :

Hier beghint een devoet boecskyn van gheesteliken opclymmen. Dat eerste capittel is van vyf punten, die den ghenen die daer in voert ghaen wil noettorftich syn.

Begin : « *Salich is die man wies hulpe van di here is; hi hevet die opclimminghe in synre herten*
fol. 77 *b* *ghesticket in dat dal der* ‖ *tranen in die stede die hi ghezettet hevet.* »

Einde : « *Soe sullen sie totter heymelicheit des herten sonder oflaten weder pynen te comen. God si ghebenedyt. Amen.*

Sic est finis; Deo laus et gloria trinis. Completum anno 1519. Oretur pro scriptore propter Deum. »

Uit dit onderschrift blijkt dat dit handschrift zeker niet in het klooster te Nazareth vervaardigd werd (2).

Bl. 199*a*-242*d* bevatten Ruusbroec's werk *Die Spieghel der ewigher Salicheit*, zonder opschrift.

Naar dit handschrift, met B aangeduid, is dit werk uitgegeven door A. Von Arnswaldt in zijne *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, blz. 229 vlgg., waarbij hij ook het thans volgende handschrift, **M⁴**, door hem A genoemd, gebruikte (3).

(1) Een handschrift van dit werk was in de 15de eeuw aanwezig in de boekerij van het St. Barbaraklooster te Delft (zie W. MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4,263); thans berust er een op de stadsboekerij te Deventer (zie *Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer*, blz. 25) en een ander in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, gemerkt N 432.

(2) Verg. (VON ARNSWALDT,) *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, XXVI.

(3) Zie over zijne wijze van uitgeven de inleiding. blz. XXV vlgg.

M³
(14)

beginnen met bl. 74 wordt het gaandeweg grooter en dikker, tot bl. 189, waarna het weer is als bl. 1-72.

Van de reclamen zijn geene sporen meer over, wel van de signaturen, waarover straks nader.

Het handschrift bevat :

Bl. 1*a*-72*d* het eerste deel van de *Bedudinge op Cantica Canticorum*, zonder opschrift (1).

Begin : « *Sinte Johan sach in apocalipsi een* (2) *boec in des gheens hant die opten throen sat, dat beide bynnen ende buten gheschreven was. Dit boec is die heylighe scrifture die, als sinte Gregorius seit, mitter historien van buten na der letterc die jonghe gheminde menschen eerst mitter melke opvoedet, ende nae mitten gheesteliken sinne daer dat boec van binnen mede ghescreven is, gheoefende menschen recht als van harder spisen te eten gheeft.* »

Einde : « *O hoe ghenochlick ist mit alsulken gast in eenre herberghe te rusten. O wat groter eeren ist eenen armen mensche een waerdinne van alsulken coninck te wesen. Amen.*

Hier eynden twie die eerste capittelen uut cantica canticorum.

Finitum anno 1519. »

Fol. 73 is onbeschreven.

Fol. 74*a*-198*c* bevatten eene Dietsche vertaling

(1) Andere hss. van dit werk : twee op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, vroeger het eigendom van W. MOLL (zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van* ...WILLEM MOLL ... *aangekocht... voor de Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam*, nr 5 en 6); een op de stadsboekerij te Deventer (zie *Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer* (Deventer 1892) blz. 6); een op de Koninklijke Boekerij te Berlijn, nr 3157 uit de verzameling van VON ARNSWALDT (beschreven in het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 10,35), dat alleen het tweede deel der *Bedudinge* bevat, dus een pendant van **M³**.

(2) Hs. *eens*.

M³
(14)

van Gerard Zerbolt's (ook Gerard van Zutphen genoemd) *Liber de spiritualibus ascensionibus*, in het Middelnederlandsch : *Vander gheesteliken Opclimmingen* (1). Vooraf gaat eene inhoudstafel, welke loopt tot fol. 77*a*; daar begint ook de eigenlijke tekst, met het opschrift :

Hier beghint een devoet boecskyn van gheesteliken opclymmen. Dat eerste capittel is van vyf punten, die den ghenen die daer in voert ghaen wil noettorftich syn.

Begin : « *Salich is die man wies hulpe van di here is; hi hevet die opclimminghe in synre herten*
fol. 77 *b* *ghesticket in dat dal der* ‖ *tranen in die stede die hi ghezettet hevet.* »

Einde : « *Soe sullen sie totter heymelicheit des herten sonder oflaten weder pynen te comen. God si ghebenedyt. Amen.*

Sic est finis; Deo laus et gloria trinis. Completum anno 1519. Oretur pro scriptore propter Deum. »

Uit dit onderschrift blijkt dat dit handschrift zeker niet in het klooster te Nazareth vervaardigd werd (2).

Bl. 199*a*-242*d* bevatten Ruusbroec's werk *Die Spieghel der ewigher Salicheit*, zonder opschrift.

Naar dit handschrift, met B aangeduid, is dit werk uitgegeven door A. Von Arnswaldt in zijne *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, blz. 229 vlgg., waarbij hij ook het thans volgende handschrift, **M⁴**, door hem A genoemd, gebruikte (3).

(1) Een handschrift van dit werk was in de 15de eeuw aanwezig in de boekerij van het St. Barbaraklooster te Delft (zie W. MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4,263); thans berust er een op de stadsboekerij te Deventer (zie *Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer*, blz. 25) en een ander in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, gemerkt N 432.

(2) Verg. (VON ARNSWALDT,) *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, XXVI.

(3) Zie over zijne wijze van uitgeven de inleiding. blz. XXV vlgg.

M³ **(14)** Bl. 243*a*-244*a* worden ingenomen door drie korte traktaatjes, waarvan alleen het eerste een opschrift draagt, t. w. *Een leeringhe*; bl. 244*b*-244*d* is onbeschreven.

Deze codex **M³** is ontbloot van alle versiering; alleen eenvoudige roode hoofdletters en op- en onderschriften komen er in voor. De drie verschillende werken, in den codex vervat, vormen elk een gedeelte dat afzonderlijke signaturen heeft. In het eerste, bl. 1-73: Ai, Aiij (Aij ontbreekt); Bi, Bij; Ci, Cij enz. tot Ii, Iij; in het tweede Aj, B2; Bj, B2 enz. tot Qj, Q2; in het derde: Ai, Aij tot Ei, E2; het laatste katern heeft geene signatuur. Deze signaturen, met zwarten inkt geschreven, staan in 't midden van het blad, een kleine twee centimeter onder het schrift.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor:

1° Een serpent, in de groote trekken overeenkomende met nr 12 van plaat VIII bij DE STOPPELAAR, aangetroffen in stukken op het Middelburgsch Archief, en wel voor het eerst uit het jaar 1520 (1). Het merk in **M³** levert met het zooeven vermelde de volgende verschillen op: het lijf, minder gekronkeld, is van onder niet puntig, maar plat; er is geen klaverblad in den muil, welke dieper geopend is; op den kop staat een eenvoudiger bloem.

2° Eene kleine gothische P met eene klaverbloem er op.

3° Een (fantastisch?) wapen, bestaande uit drie leliën in een schild met eene dwarsstreep, met eene kroon en klaverbloem er boven op en eene ꝛ er onder. Dit merk, afgebeeld als nr 11 op plaat XIV

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 60.

M³ **(14)** bij DE STOPPELAAR, werd door dezen aangetroffen in eene Middelburgsche rekening over 1513 (1), doch veeleer met eene ꞩ dan met eene ꝛ er onder.

4° Het fantastisch wapen, afgebeeld bij DE STOPPELAAR, plaat XV, nr 6; voorkomende in allerlei rekeningen op het gemeentearchief te Sluis over de jaren 1503, 1505, 1517, 1526 en 1530 (2).

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band uit leder op eikenhout met sloten.

M⁴ **(15)** Handschrift op papier, *Ms. Germ. oct.* 1083 (= *Von Arnswaldt* 3140), uit de 15de eeuw, bevattende 187 beschreven bladen, daarenboven vóór- en achteraan telkens twee onbeschreven bladen; 208 mm. hoog bij 146 breed. Het handschrift is door verschillende handen geschreven, waarover straks nader; de breedte van een regel schrift is zeer ongelijk: ze varieert van 90 tot 100 mm. De reclamen zijn door het afsnijden van het papier totaal verloren gegaan; van de signaturen zijn er nog een veertiental overgebleven: het blijkt dat ze bestonden uit kleine letters met Arabische cijfers.

Het handschrift bevat:

Fol. 1-62*b* Ruusbroec's traktaat *Die Spieghel der ewigher Salicheit*, zonder opschrift, zonder de zes eerste verzen, en daarenboven met veel leemten, welke, zonderling genoeg, aangevuld zijn met gansche brokken uit andere werken van Ruusbroec, t. w. uit het *Tabernakel*, *Vanden seven Sloten*, *Van-*

(1) DE STOPPELAAR, *a. w.* 87.
(2) DE STOPPELAAR, *a. w.* 94.

M[4] *den blickenden Steene* en uit den vierden brief (1).

(15) Aan het einde, met eene textuur-letter :

Int jaer ons heren m ccc lix wart dit ghedicht van her Johan Rusebroec, prior van der reguleer to Groenendale in Brabant by Brusel, ende sendent

fol. 62 *b* *enre* ‖ *nonnen van sunte Claren die hem langhe daer om ghebeden hadde.*

De rest van fol. 62*b* is onbeschreven.

Deze tekst is door A. Von Arnswaldt bij zijne uitgave van den *Spieghel der ewigher Salicheit* gebruikt en met de letter A aangeduid (2).

Bl. 63*a*-95*b* bevatten Ruusbroec's werkje *Vanden blickenden Steene*, met het opschrift :

Rusbroec vanden blickenden steen.

Deze tekst is door Von Arnswaldt uitgegeven in zijne *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, blz. 169 vlgg., waarbij hij ook gebruikte eene Opperduitsche vertaling in 1621 verschenen (3).

Aan het einde niets.

Fol. 95*b*-98*b* een traktaatje zonder opschrift.

Begin : « *Jhesus Cristus een brudegom alre oetmoediger joncfrouwen, die gevoet wort onder die lelien dat is inden reynen herten, die daer is een exemplaer alre heilicheit ende alre volcomenheit ende alre doechden, voergesat in der begerten hem nae te volgen ende overmits hem wederstaen al sunden* » enz.

Einde: « *Bistu geneycht tot mistroest ende wanhaep der genaden ende der gracien Gades, sich aen*

---

(1) Verg. (VON ARNSWALDT,) *Vier Schriften von Johann Rusbroec*, XXVI. Het fragment uit den vierden brief is uitgegeven in mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC, blz. 55 vlgg.

(2) Zie (VON ARNSWALDT,) *Vier Schriften von Johann Rusbroec*, bl. XXV vlgg. en verg. boven blz. 115.

(3) Zie (VON ARNSWALDT,) *a. w.* blz. XXIII vlg.

M[4] *dijnen brudegom die vol bermherticheit ende mildecheit is ende al menschen geern ende blidelic tot penetencien ontfanct, als hi den moerdener, die ter rechter*

(15) *hant hinck, ontfinck, die late berouwenis had ende crech soe dat paradijs. Amen.* »

Fol. 99*a*-153*b* een traktaat met den titel :

Vander ynwendigher conversyeringhe.

Begin : « *Dat rijck Gades is in u, secht die heer; keer di uut alre herten totten heer, ende laet achter dese onzalige werlt. Ende soe sal dijn ziel rust vijnden* » enz.

Einde : « *Waket ende sijt vlitych over u selven. Verwecket ende vermant u selven; soe wat van enen anderen gesichyet* (l. *geschyet?*), *en vergetet ummer uwes selves niet. Alsoe voel gady voert in doechdeliken leven, als ghi u selven gewalt doet* ·⁖· *Een Ave Maria voer die scryvers* (1) *dat sy ewelic myt Gade moet regnyeren. Amen. Dyt boeck wart geeyndet op die octave van paesschen.* »

Daaronder, met eene andere, waarschijnlijk ook jongere hand, dezelfde die eene dergelijke aanteekening schreef fol. 137*b* van **M**[2] :

Om Gaeds wil een Ave Maria voer die scriversche.

Fol. 154-177*b* bevatten verschillende kleine geestelijke traktaten :

1° fol. 154*a*-159*a* *Vanden aventmael ons heren Jhesu Cristi.*

2° fol. 159*a*-160*b* *Vanden heiligen Sacrament.*

3° fol. 160*b*-162*a*, zonder opschrift.

4° fol. 162*a*-164*a* *Een betrachtinge als men dat heilige sacrament ontfangen sal.*

---

(1) Versta *scryvers* met den klemtoon op de tweede lettergreep, = *scryverse*, zooals blijkt uit den afhankenlijken zin.

M[4]
(15)

5° fol. 164*a*-165*a*. *Vanden heiligen Sacrament; gebet.*

6° fol. 165*a*-177*b*. Eene samenspraak tusschen een meester en zijn leerling met het opschrift : *Vanden vierdach te halden.*

Begin : « *Et spryct een heilich ende heit sunte Tomas, dat men niet en bryct den vierdach mit genen dyngen dat recht noet is tot den live of totter zielen* » enz.

Einde : « *daer om spryckt een meyster dat de mensche spryct alre scoenste van Gade, die van rechten bekennen inwendichs rouwen van Gade can swigen. Amen.* »

Fol. 178*a*-187*b* een werkje met het opschrift : *Van Eufrosina een exempel.*

Begin : « *Et was een guet man int lant van Allexandrien, die hiet Pafuncius, eerlick allen luden ende hielt die ghebade Gads. Dese man nam een wijf sijns gheslechtes. Ende sy was vol van eersamheiden, mer sy was ontvruchber* » enz.

Einde : « *Ende hi leefde in enen heilige leven x jaer na sijnre dochter doet, ende doe halde on ons lieve heer, ende men begrof on beneven sijn dochter. Ende die dach dat sij verscheiden, den vieren die monicken in den cloester tot in desen dage ende laven ende dancken Gade den vader ende sijnen soen Jhesum Cristum, mitten heiligen geest, den eer is ende*
fol. 187 *b* *glorie* ‖ *ewelick Amen.*

Bit voer ons ende voer alle onse lieve vrynt, o heilighe joncfrouwe! O suete bruyt Cristi, mit dynen heiligen vader Pafuncius (1). »

---

(1) Dit werkje komt ook voor in hs. 351 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, fol. 180*b* vlgg., met het opschrift : *Van ener hilligher jonfrouwen dieEufrosine heet, eens rijckemans dochter, ende ghene in een manscloester daer sie achtendertich jaer in penitencien levede ende starff.*

M[4]
(15)

Daaronder staat met eene andere hand, dezelfde die op bl. 153*b* eene dergelijke nota schreef :

Om Gaeds wil een Ave Maria voer die schriversche.

Het handschrift is voorzien van roode hoofdletters en van roode opschriften, voor zoover die er zijn; in den *Spieghel der ewigher Salicheit* zijn daarnaast ook eenige kapittelopschriften in zwarten inkt met grooter letter. Zooals uit het einde van sommige traktaten blijkt, is het handschrift door vrouwen geschreven, enkele katernen misschien uitgezonderd. De verschillende handen zijn aldus verdeeld (1) :

1ste hand, eene strenge fractuur-letter : fol. 1 tot 10 (= een quintern) en 51 tot 62 (een sextern), wellicht eene mannenhand.

2de hand : fol. 11 tot 14, regel 1-5 (het is zelfs nog niet volkomen zeker dat deze drie bladen van eene zelfde hand zijn).

3de hand, fol. 14, r. 6 tot 50*b*.

4de hand, fol. 63 tot 95*b*, r. 1-4.

5de hand, fol. 95*b*, r. 5 tot 98*b*.

6de hand, fol. 154 tot 177*b*.

7de hand, fol. 178 tot het einde.

Het is bijna niet mogelijk te zeggen door hoevele handen fol. 99 tot bl. 153 geschreven zijn; elk oogenblik wisselt het schrift af.

Op bl. 143*a*, onder aan den rand, leest men in zwarten inkt het kapittelopschrift dat in den tekst met rooden inkt staat; ook op andere bladen ziet men nog sporen van dergelijke voorbeelden.

---

(1) Verg. (Von Arnswaldt,) *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, XXV.

M4 (15) Op het verso van het tweede witte blad vooraan leest men :

Rusbroeck ende die ynnge converscieringe.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin leder op houten borden; deze band is nagenoeg nog geheel gaaf; alleen de tongen der sloten ontbreken. Op den voorkant van den omslag, geheel bovenaan, staat geschreven :

Sacrament, vanden blinckenden steen

en een weinigje lager is een papiertje geplakt, 85 mm. breed bij 37 hoog, waarop bij wijze van titel staat :

Vanden aventmael ons heren,
oec vanden heilighen sacrament (1),
rusbruc ende enyghe conver-
sierynghe, oec Euffrosyn.

In het papier van dit handschrift treft men de volgende watermerken aan :

1° Eene gothische P met een klaverblad er boven op, in drie variëteiten : *a* de gewone gedaante; *b* de beide armen onder aan het been strekken zich nog al horizontaal uit, evenals nr 4 der onderste merken bij SOTHEBY blz. 77 (dat echter de bloem mist); *c* heeft een klaverblad met een stengel van 8 millimeter; volkomen overeenstemmende teekeningen kan ik nergens aanwijzen; alleen de bloem komt zoogoed als geheel overeen met die boven nr 5 van plaat XII bij DE STOPPELAAR.

2° Een anker met een kruis er op, ongeveer van gelijke gedaante en afmeting als nr 12 van plaat VII bij DE STOPPELAAR, door dezen aangetroffen in de stedelijke rekening van Middelburg over

(1) Hs. *sacramet.*

M4 (15) het jaar 1460 (1). In **M4** zijn de lepels alleen wat korter.

3° Een kleine ossenkop met stang en St. Andrieskruis, weinig verschillende van nr 17* van plaat QA bij SOTHEBY, door dezen aangetroffen in uitgaven van Caxton uit de jaren 1474 en 1482 (2). Dit merk komt, met geringe afwijkingen, ook voor in het hieronder beschreven hs. **N** uit het jaar 1466.

M5 (16) Handschrift op papier, *Ms. germ. qu.* 1084 (= *Von Arnswaldt* 3141), uit de tweede helft der 15de eeuw, bevattende 212 bladen, 202 mm. hoog bij ± 145 breed; daarenboven vooraan drie en achteraan vier (waarvan 1 perkament) onbeschreven bladen.

Het handschrift is voorzien van reclamen, en tot bl. 71 ook van signaturen : kleine letters met Arabische cijfers; nu eens zijn de vier eerste, dan eens de vijf eerste bladen geteekend. Vóór bl. 71 zijn de signaturen soms, na bl. 71 altijd door het afsnijden weggevallen.

De inhoud van dezen codex is als volgt :

Bl. 1*a*-70*a* bevatten eene verzameling sermoenen, ten getale van 24. Het eerste is het oorspronkelijke of de vertaling van het bekende zonderlinge Opperduitsche traktaat *Von der wirkenden und möglichen Vernunft* (3); het 21ste en het 23ste zijn vertalingen van twee sermoenen van Eckart (4).

(1) DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 56.

(2) SOTHEBY, *Paper-marks*, 86*a* en 86*b*.

(3) Uitgegeven naar een hem toebehoorend handschrift door DOCEN in zijne *Miscellaneen* (1807) I, 140 vlgg.; later door W. PREGER, naar een handschrift te Strassburg en naar een door FR. PFEIFFER gemaakt afschrift van een ander handschrift te Diepenbrock, in de *Berichte d. bayr. Akad. der Wissenschaften*, philol.-histor. Klasse 1871, 176 vlgg.

(4) Het oorspronkelijke van het 23ste kan men vinden onder nr IX der *Predigten von Meister Eckart*, uitgegeven door SIEVERS in *Zeitschrift für deutsches Alterthum* 15,373 vlgg.

M[5] (16) Fol. 70*b* en 71 zijn onbeschreven.

Fol. 72*a* - 122*a* bevatten een eigenaardig werk in berijmd proza, in twee deelen, zonder opschrift; voor het tweede gedeelte past de titel *Die XV graden*, welke in eene vooraanstaande inhoudsopgave vermeld wordt (1).

Begin : « *Jhesus, suete aen mate, een lutter honich al aen rate! Minne Jhesu, der minnen stracte, sette my also in dic saete dat ic di nummer en gelate, bis ic vinde die metige onmate ende die onmetige mate die du biste. Ic minne die du biste; lere mi di, so bin ic wys, want du heves der wysheit prys* » enz.

Einde : « *Ic geve loff, danc ende ere di, suete wise lerre, want du my heves gegeven dijn lere, du die allene biste meyster ende here; geweldich wijs ende guet scepper, barmhertich verloeser in allen noeden, gewis hulper, behalt my, vader ende leerre, dat ic dijn si ummermeer, dat ic niet en erre, mer dat ic dijnen loff alsoe mere dat ic di ummer mynne, seer suete wijs sterke mynre, sonder ic niet en weer of ic dijns allene onbere, soe ic si dijn hantwerc, suete vader, coninc here. Soe wat gueds in desen buecke steet, dat is dijn lof, suete wijsheit, vander alle guet ende wijsheit geet, van den trisore dijnre godheit, van dijnre sueter heimelicheit. Soe wat hier ymant dan [niet]*(2) *guet verstcet, dat is comen van mijnre mensliker cranckeit, ende dat te beteren bijn ic bereit alle tijt, soe wanneer my gewiset wort mijn dumheit vander gueder lude barmherticheit. Die it lesen sonder afgunsticheit, die moegen mit oere guetlicheit ontsculdigen mijn onwetenheit ende besculdigen my sonder hat mitter waerheit. Ic kier my ever an di nu, want mijn anbegijn weers du; sich oec an my, suete Jhesu! Amen.* »

(1) Zie beneden, blz. 129.
(2) Niet in het hs.

M[5] (16) Daaronder staat met dezelfde hand, die twee dergelijke aanteekeningen schreef in M[4] :

Een Ave Maria voer die schriversche.

Fol. 122*b* is onbeschreven.

Fol. 123*a*-128*b* bevatten eene « expositie » op het Onze Vader, met het opschrift :

Hier beghijnt een devote oefeninge opt pater noster.

Begin : « *Pater noster qui es in celis. Vader onse die biste inden hemel. O onghemeten mynne. O onsprekelike werdicheit. O lancheit, bretheit, hoecheit ende diepheit der gotliker mynnen* » enz.

Einde : « *Want wat soldet mi baeten dijn creatuer hebben geweest, ten waer dat ic di geheel hadde ende te mael in di worde ghevoert ende te mael in dat ewighe leven, dat ons die ghene verlene die in ewicheiden is ghebenedyt. Amen.*

Hier eyndet een devote oefeninghe op dat pater noster. »

Fol. 129*a*-130*a* bevatten een traktaatje zonder opschrift, handelende over de hemelsche blijdschap.

Begin : « *Totter eren al der hemelscher borgheren soe wil ic al lispende wat spreken, want die stede is alre hoechste, alre blenkenste, alre breetste ende alre vaste* » enz.

Einde : « *Hier om, mijn siel, love Got; ic sal mijnen Got laven in mijnen leven ende al creatueren moten mit mi loven. Amen.* »

Fol. 130*a*-153*b* een werk met het opschrift :

Van den sevenvoldigen vallen ende vanden opstaen des rechtverdigen menschen.

Begin : « *Salomon seget dat die gerechtverdige mensche* (1) *seven werve valt in den dage ende weder*

(1) Hs. *menschen*.

M5 (16) *opsteet. Ende in desen worden wil ons toenen die wise man dat niemant levet op ertrijck, hi en valt dicwile ende doet sunde* » enz.

Einde : « *Mer hiertoe moetti u ledighen van uutwendighe menvoldicheit* (1) *ende keren u te mael in u selven, ende anroepen die hulpe ons here Jhesu Cristi, die ghelaeft moet sijn in der ewicheit. Amen.* »

Ditzelfde werkje komt ook voor in *Ms. germ. qu.* 1080 (= *Von Arnswaldt* 3137) fol. 1-34*a* ; niet zonder waarschijnlijkheid werd reeds door Von Arnswaldt gegist (2), dat het wellicht eene vertaling kon zijn van het traktaat *de septemplici lapsu*, door Ruusbroec's leerling Willem Jordani.

Fol. 153*b* bevat verder nog het volgende, zijnde de aanhef van den vierden brief van Jan van Ruusbroec (3) :

« *Die ewighe wisheit Gaeds moet u verlenen enen gueden wil; want die van gueden willen sijn, die sijn Gade gehorsam ende der heliger kerken, ende sijn heblic die gracie Gaeds tonfaen. Mer die quaetwilighe en moghen die gracie Gads niet ontfaen noch die wysheit die uut Gade vloyet, die al doecht ende waerheit leert. Ende hier om wildi die wisheit Gaeds ontfaen in u, soe purgiert u van allen graven sunden van uwer kintheit.* »

Bl. 154*a*-161*b* bevatten een traktaat zonder

(1) Ik begrijp dit woord niet; in het hs. staat duidelijk *mēuoldicheit*. Misschien is het een andere vorm voor *menichvoldicheit* (een woord dat in de taal der mystieken een groote rol speelt) : het is bekend dat naast *menege* een vorm *mene* heeft bestaan, maar volgens Kiliaan was dit een Flandricisme. In een ander hs., dat hierboven genoemd wordt, staat *sorchvoldicheit*.

(2) Zie zijne *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, XXXIV.

(3) Verg. mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC, blz. 55.

M5 (16) opschrift, handelende over den weg welken men bewandelen moet om door Christus « gereinicht » te worden.

Begin : « « *Justicia et judicia preparacio sedis tue* ». *Dese woerde bescrift ons David die prophete in den salter, ende beduyden in duytsche aldus voel : « O heer, gherechticheit ende ordel is een bereydinghe dijns stoels.* » *Die suver reyn mensche die om Gades wille oem afkeert van eertschen verganckeliken ghenuchten, ende mit herten ende myt synnen ghekeert steet tot onsen lieven heer, oen barntnentlicken te mynnen ende mynnentliken te begheeren, die mach heyten een stoel Gades* » enz.

Einde : « *Die gene die ons reynigen ende wassen wolde mit sijnen bloede van onsen sunden, die moet ons gunnen dat [wi]* (1) *werden gereinycht mitten ordel ende gerechticheit, also dat wi mit bevindinge*
fol. 161 *a* *in danc ende lave mit reinen ‖ herten moegen singen totten here, mitten prophect David:* « *O heer, gerechticheit ende ordel is een bereidinge dyns stoels* » ».

Bl. 161*a*-174*b* bevatten een traktaat zonder opschrift, in de inhoudsopgave vooraan (2) geheeten *Vander minnen ende vanden anxt.*

Begin : « *Die propheet David seget in den psalme :* » *afneige van den quade ende doe dat guede.* » *In welken tween punten gelegen is alle vlijt eenes guetwilligen menschen, dat is den quade weder te staen ende in den guede voert te gaen. Hier om (want een mensche sijn vlijtticheit daer niet toe keeren en can, hi en hebbe den prickel des anxtes ende dat trecken of bewegen der mynnen), soe wil ic van beiden een wenych rueren.* »

(1) Niet in het hs.

(2) Zie beneden blz. 129.

M^5 (16)

Einde : « *den danckeren sijn se een groote orsaec der volhertteliker mynnen ende een verweeckinge des bereyden ende onderdanigen willen, alsoe dat die mensche daeruut bereit wort te doen ende te liden al dat Got gedaen ende gheleden wil hebben. Deo gracias. Amen.* »

Fol. 175*a*-183*a* bevatten Ruusbroec's traktaatje *Vanden vier Becoringhen,* op het laatste zinnetje na, zoodat het laatste woord is *bloed.* Naar dit handschrift werd dit werkje van Ruusbroec uitgegeven door Von Arnswaldt in zijne *Vier Schriften von Johann Rusbroek,* blz. 207 vlgg., die er reeds op wees dat het hier als inleiding geldt voor het thans volgende traktaat (1), wat wezenlijk blijkt uit den titel *Van den vier inspreken,* welke alleen voor het volgende werk past.

Bl. 183*a*-210*b* worden dan ook ingenomen door eene vertaling van Henricus de Vrimaria's werk *de quadruplici instinctu.*

Begin : «« *Saedt viel in die goede erde* ». *Dit waert spriet onse lieve here Jhesus Cristi* [sic] *in eenre ghelikenis in den ewangelio, ende dit waert mach men verstaen van den sade der inwindigher insprekinge ende bewegynge ende inwegynge. Insprekinge ende bewegynghen sijnt vierderhande* » enz.

Einde : « *Want zeker is dit : dat nyemandt in die ewighe salicheit ghekroent en wordt uut blijtscappen in des hemelschen loens, et en si dat hi hier die croene verdient hebbe in desen teghenwoerdighen leven willigheliken te striden ende te verwynnen die lijdene deser die om hier toecomen. Wellike croene ons Cristus overmyds sijn ghenade ghevc te verdienen hier in der tijt. Amen.* »

(1) Verg. zijne *Vier Schriften von Johann Rusbroek,* blz. XXIV.

M^5 (16)

Eindelijk fol. 210*b*-212*b* : een traktaatje zonder opschrift.

Begin : « *Och mijn lieve werde ziele, merke neerstelic die goedertierenheit ende die mynne ons heren, die hi ons bewiset heeft; want het en was hem niet genoch dat hi hem selven solde vernien aen te neme eens knechtes forme, oeck dat hi was die alre aermste ende versmaetste voer allen mannen.* » enz.

Einde : « *dat sal men enen yegelick lonen na sijnen werken, dat sullen sy geworpen werden in der hellen mitten duvelen, ende die doet sal sy knagende doden. Amen. Got sy gelavet.* »

Het handschrift is voorzien van met zorg geteekende, maar eenvoudige roode hoofdletters; het eenige opschrift, dat er in voorkomt, t. w. dat boven *Vanden vier Becoringhen,* is met vrij groote, roode letters geschreven.

De verschillende teksten zijn door meer dan eene hand geschreven; sommige hebben echter zóó veel overeenkomst met elkander, dat slechts een zeer gedetailleerd onderzoek de juiste grenzen zou kunnen trekken.

Op het recto van 't eerste witte blad vooraan leest men, met eene groote zwarte textura :

Dit boec hoert tot Gelre, in dat beslaten nonnencloester geheiten Nazareth.

en daaronder deze inhoudsopgave van den codex :

Item somige sermonen
Item die xv. graden
Item sipulclo
Item vander mynnen ende vanden anxt
Item die vier inspreken.

De volgende watermerken komen in het papier van dit handschrift voor :

1° Een ossenkop met stang en St. Andrieskruis,

M5 (16) overeenkomende met nr 2 der onderste rei merken bij SOTHEBY blz. 49, vaak voorkomende in de rekeningen van Den Haag en Haarlem, van 1430 af tot 1460 (1).

2° Een ossenkop met stang en St. Andrieskruis, overeenstemmende met nr 1 ter aangehaalde plaatse bij SOTHEBY, in dezelfde stukken voorkomende, en zoogoed als niet verschillende met nr 7 van plaat VI bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in eene Middelburgsche stadsrekening over 't jaar 1437 (2).

3° Een kleinere, smalle ossenkop met stang en St. Andrieskruis, zonder neus, van boven en van onderen nagenoeg volkomen plat. Eene geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen.

4° Een os in zijn geheel (een ander merk dan nr 5 in **M²**); eene overeenstemmende teekening kan ik nergens aanwijzen.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, geelbruin kalfsleer op eikenhouten borden, met sloten, waarvan de tongen verloren zijn.

M6 (17) Handschrift op papier, *Ms. Germ. qu.* 1085 (= *Von Arnswaldt* 3142), uit de laatste jaren der 15de eeuw, bevattende 263 beschreven bladen, en daarenboven een onbeschreven blad vooraan; 20½ mm. hoog bij 137 breed. Elke bladzijde is gelijnd met zwarten inkt; het getal regels varieert van 25 tot 29; te beginnen met fol. 252, 30 tot 32, daar het schrift daar kleiner is, en wellicht van eene andere hand dan die welke

(1) SOTHEBY, *Paper-marks*, 50.
(2) DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 53.

M6 (17) bl. 1-251 geschreven heeft. Elke regel schrift is 47 mm. breed. Van reclamen noch signaturen zijn sporen over.

Het handschrift bevat:

Bl. 1-170*b* een samenspraak tusschen een meester en zijn leerling over Israel's uittocht uit Egypte, beschouwd als een symbool van de reis door de wereld naar den hemel.

Begin: « «*Noli timere sed descende in Egiptum, quia in gentem magnam te faciam. Ibi ego descendam tecum illuc, et inde adducam te revertentem* », *Genesis, xlvi capittel. Alsoe staet gescreven in den iersten boeck der alder ewe, dat is der alder wijt, dat God sprac tot den heiligen patriarche Jacob:* « *Du en salt dy vresen niet, want ic wil dy tot enen groeten geslechte make* » enz.

Einde: « *Ende oec my, blijnden menschen, inden selven getale vyndes, dat ons dat ende allen kersten menschen wedervare. Des verleen ons die vader, die soen ende die heilige geest etc.*

Bidt voer der geenre die dijt heeft gescreven, dat si mit Gade ewelick moet leven, ende sprect om Gads wille een Ave Maria. »

Hieruit blijkt dus dat dit handschrift door eene vrouw geschreven is.

In dit werk zijn twee oorspronkelijk op zich zelf staande traktaten tot een geheel vereenigd, t. w. 1° de « bedudinge » van den uittocht der Joden uit Egypte (1), toegeschreven aan Johan Geiler von

(1) Te vinden in een ander hs. op de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn, nr 3166 uit de verzameling van VON ARNSWALDT (beschreven in het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 9,142) en in hs. 330 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (zie den *Catalogus* van de Maatschappij 1,22), in welke codices de Latijnsche aanhaling uit den Bijbel, waarmede het werk in **M⁶** begint, ontbreekt.

M[6] (17) Keiserberg (1) : het is dus eene vertaling naar het Hoogduitsch; de oudste druk van dit origineel dagteekent uit het jaar 1510 (2); 2° eene verklaring der Tien Geboden, ook voorkomende in **M**[10], waarvan in 1483 te Venetie bij Erh. Ratdolt een Hoogduitsche tekst gedrukt werd (3).

Fol. 171-225*b* bevatten Ruusbroec's werk *Vanden xij Dogheden*, met het opschrift :

Hier beghint een buecksken van xij dochden

en wel een tekst met vooraan eene inhoudsopgave. De telling der hoofdstukken komt niet met die van David's uitgave overeen ; ook de opschriften zijn niet gelijk, zoo verschilt b. v. dat voor het laatste hoofdstuk geheel :

Van cleynmodicheit in anxt, van welken dat comt oncusticheit of ongenoechsamheit. xij ca.

Op bl. 225*b* leest men, achter het boek *Vanden xij Dogheden*, het volgende :

« *Sunte Ancelmus seecht :* » *die mensche die der tijt onachsam is ende doecht onvlietich, ende die in sijnre traecheit blijft, die en mach niet staen sonder val doetliker sunden; nochtant dat God wonder mit hem doen wil, soe velt hi nochtant in vijfterley gebreken. Dat ierste is : hi en can niet innicliken beden. Dat ander is : hi en can niet luysterliken biechten. Dat derde is : hi en can den licham ons heren niet* (4) *vruchtbarliken ontfangen. Dat vierde is : die gotlike genade schijnt inden menschen als die sonne inden*

(1) Zie over hem E. Martin in de *Deutsche Biographie* VIII, 509 vlgg.

(2) Althans volgens Martin, t. a. p.

(3) Zie (Von Arnswaldt,) *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, XXXIV, noot 2.

(4) Aldus verbeterd door eene andere hand uit iets dat wel eene *m* lijkt.

M[6] (17) *duysteren. Dat vijfte is : die mensche is onder der versameninge als die deystel onder den weyt.* »

Fol. 226*a*-244*a* bevatten een werkje met den titel : *Dit is een geistclick bongart. Nota.*

Begin : « *God hevet geplant een paradijs van begijne der werlt, ja enen bongaert der genoechten, ende hevet daer in gesat enen mensche die hi sonderlinge gescapen hevet. Dat is die suete moeder Gades die desen bongart planten ende regieren sal, ende behoeden voer venynde dieren ende oncruyt, want die suete moeder Gads is geheiten bongaert vol alre genoechten* » enz.

Einde : « *O coningynne der hemelen, een milde fonteyn der bermherticheit, blenckende licht des hemels, sueticheit des paradijs, ic bid u, suete moeder Gades, beschermt my in der uren als mijn ziele vanden licham scheyden moet ende genomen sal werden van der eerden. Amen.* »

Fol. 245*a*-245*b* bevat een traktaatje met den titel : *Doe ons lieve vrouwe Elizabeth vanden, doe songen die engelen dese grueten.*

Begin : « *Du cierheit alre joncfrouwen, weest gegruet. Een moeder ons gesontmaeckers, een uutvercaren vat des sceppers* » enz.

Einde : « *Verblijt u, een porte doer welke nyemant en mach gaen dan alleen die soen Gads, Jhesus Cristus, onser alre here. Amen.* »

De rest van bl. 245*b* wordt ingenomen door een traktaatje, t. w. eene samenspraak tusschen Jezus en den H. Johannes, dat van het voorgaande alleen gescheiden is door eene rubriceering.

Begin : « *Op een tijt vragede S. Johannes ewangelist onsen here des vijf punten ende seide :* » *here, wat suldi den genen geven die sunde laten te doen om uwen wil* » enz.

M[6] (17)

Einde : « *Diet al laten ende mi navolgen, ic sal se daer boven croenen in mijn rijck ende dienen hem als een knecht sijnen here. Amen.* »

Bl. 245*a*-*b* bevat uittreksels uit kerkvaders; bl. 246*a*-248*a* bevatten een traktaatje met het opschrift :

Dit is enen geystelicken wagen.

Begin : « *Mijn kindeken, die wagen op welken ic al zielen begeer te brengen totten ewigen leven, hevet vier rader. Dat ierste is vrese. Dat ander gelatenheit. Dat derde lijdsamheit. Dat vierde myn. Dat ierste rat dat is dat wi* » enz.

Einde : « *Hier om, alre liefsten, laet ons alsoe leven dat die alre meeste myn an ons niet verlaren en blive. Dat verleen ons God. Amen.* »

Fol. 248*a* tot het midden van 251*b* bevatten een sermoen, met het opschrift :

Een schoen devote collacie.

Begin : « *Mijn here myn Got is een lanterne der duysternisse ende een troest der bedroefenisse, eyn meyster inder scholen, een suet woert in der zielen* » enz.

Einde : « *Hi is oec een gewisse toeverlaet in allen noeden, want waerlick hi is daer men sekerlick in allen noeden toe tijden mach, ende sal van noeden ende recht* (1) *mynnen. Amen.* »

De rest van bl. 251*b* wordt ingenomen door het volgende verhaaltje :

« *Een guet mensche was in groeten lijden ende bedroeffenissen. Doe verscheen hem onse lieve here ende sprack tot hem :* » *Siet an die wonden mijnre handen ende mijnre voeten, en sijn si niet wide genoech dattu dijn lijden ende druck daer in moeges verbergen?* » *Doe verschricten die mensche ende ontfinc voert meer dat lijden verduldelic. Et is een groete scande*

(1) Hs. *Van noeden recht ende.*

M[6] (17)

als die knecht sijns heren wonden siet bloeden, dat hi dan uuten strijde vliet. Al onse leven en is anders niet dan dat wi striden om die ewige ridderscap. Onse lieve [here] (1) *seecht :* » *Ic schiep eer lijden van niet, eer ic mijn vriende sonder lijden liet* ». *Onse lieve here secht :* » *van rechter liefden die ic totten menschen heb, en mach ic hem niet meer op leggen dan hi dragen en mach* ».

Fol. 252-263 bevatten een traktaat met opschrift :

Hier begynnen die gulden woerde [die] (1) *broeder Egidius seggeden.*

Begin : « *Die genade ende die doechden sijn recht als een leeder ende als een wech inden hemel mede te clymmen, ende die quaetheiden ende die sunden sijn recht als een wech neder te clymmen tot der hellen* » enz.

Einde : « *Ende gelijkerwijs als die sterren in onsen ogen oer licht verliesen als die sonne optrecket, alsoe verlieset die sonne ende die maen oer licht tegens dat licht van eenre glorificierder zielen. Amen* » (2).

Het handschrift is voorzien van eenige leelijke hoofdletters in verschillende kleuren : rood, blauw, groen en geel, en verder van eenvoudige roode hoofdletters, waarvan sommige nog al onbeholpen zijn. Opschriften, waar ze aanwezig zijn, zijn in 't rood. Op het witte blad vooraan leest men bovenaan :

Dit boec hoert toe Gelre, in dat kloester toe Nasareth, suster Leeuschoen toe; daer wilt dat weder bestell*en* (3) om Gaeds wyll.

(1) Niet in het hs.

(2) Dit traktaat komt ook voor in een ander hs. op de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn, nr 3135 uit de verzameling van VON ARNSWALDT (beschreven in het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 10,6 vlg.)

(3) Eenige letters door wormsteken verdwenen.

M[6] (17) en iets lager :

een boeck van xij doechden achter x gebade ij boeck.

In het papier van dezen codex komen de volgende watermerken voor :

1° Een klein hondje met een halsband aan en een klaverblad op den rug, weinig verschillende van nr 10 van plaat XI bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in de Middelburgsche stadsrekeningen over 1494 (1).

2° In verreweg het grootste gedeelte van het handschrift, te beginnen met blad 90, komt eene gekroonde star voor, overeenstemmende met nr 11 van plaat V bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in eene akte op het gemeentearchief te Middelburg uit het jaar 1480, en eenigszins grooter in een dergelijk stuk uit het jaar 1502 (2). Evenzoo in grooter afmeting komt dit merk voor in eene uitgave van Caxton uit het jaar 1480 (3).

3° Enkele malen hetzelfde merk, maar met gekronkelde, in plaats van rechte stralen. Eene overeenstemmende teekening kan ik nergens aanwijzen.

4° Eene kleine kan met deksel, kroon en een klaverblad, wat kleiner van afmeting dan nr 14 van plaat XIII bij DE STOPPELAAR, welk merk, dat voorkomt in de rekeningen van O.-L.-Vrouwkerk te Sluis over de jaren 1488, 1489, 1490, 1516 en 1518 (4), daarenboven twee klaverbladen boven op elkander vertoont, maar overigens volkomen met dat in **M**[6] overeenkomt.

(1) DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 66.
(2) DE STOPPELAAR, *a. w.* 46 vlg.
(3) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 85*b*, en de afbeelding nr 60 op plaat Qc
(4) DE STOPPELAAR, *a. w.* 80.

M[6] (17) 5° In één enkel katern komt eene breede, korte hand voor, met een spits toeloopenden duim. Een overeenstemmende teekening kan ik nergens aanwijzen; het is overigens bekend dat de hand vooral in 't laatste vierde der 15de eeuw in zwang was.

6° Eene kleine gothische P, met een klaverblad er boven op en een dwarsstreep door het groote been, overeenkomende met nr 12 van plaat XII bij DE STOPPELAAR, door dezen aangetroffen in de Middelburgsche stadsrekening over het jaar 1486 (1). Dit merk komt ook voor in hs. **M**[10], hieronder beschreven.

7° Eene kleine gothische P, met een klaverblad er boven op, van dezelfde afmeting als de voorgaande, maar zonder dwarsstreep, en met een klein krulletje links.

Het handschrift zit nog in zijn oorspronkelijken band, leder met ingeprente versieringen, die nog al mooi geweest zijn, op hout met koperen sloten die nog gaaf zijn; de rug is gerestaureerd.

M[7] (18) Handschrift op papier, *Ms. Germ. qu.* 1086 (= *Von Arnswaldt* 3143), uit de tweede helft der 15de eeuw, bevattende 217 beschreven bladen, 213 mm. hoog bij ± 140 breed. Elke bladzijde is verdeeld in twee kolommen, ieder 140 mm. hoog bij ± 45 breed; het getal regels per kolom varieert van 30 tot 35. Reclamen en signaturen zijn bijna geheel weggesneden; hier en daar bemerkt men er nog een spoor van.

De inhoud van den codex is als volgt :

Fol. 1-81*c* bevatten een werk met den titel

(1) Zie DE STOPPELAAR, *a. w.* 73.

M^{7}
(18)

Hier beghint die gheestelike boem mit synen drien telghen.

Begin : « *Een yghelic guet boem brenct guede vrucht. Soe wie dan wil sijn een goet gheestelic boem, ende tot sijnre ewigher salicheit overmits ghelove ende mynne wil comen tot enen ghewarighen heiligen leven, hi moet mit groten eernste daer nae staen dat hi gheerighe drie telgher* » enz.

Einde : « *Mer soe wat uut puere mynnen ghedaen*
fol. 81c *wert, hoe cleyn* ‖ *dattet is, dat moet smaken der sueticheit die die puerheit is die God is. Tot welker puerheit ons brenghen moet die mynnre der puerheit, Cristus Jhesus. Amen.* »

Fol. 81*c*-95*c* bevatten een gedeelte van Ruusbroec's werk *Vanden seven Sloten*, t. w. kap. 10 tot het einde, zonder verdeeling in hoofdstukken, maar met dezen titel :

Hier beghynnen die seven sloeten.

Op bl. 95*c*-95*d* staat een symbolisch stukje, waarin het hart bij een klooster vergeleken wordt.

Begin : « *Een vreedsam herte is een cloester, daer in is Gode selve abt; bescheidenheit is daer portier (?), oetmoedicheit is daer camerier, verduldicheit is daer portier* » enz.

Einde : « *Wilstu een goet mensche werden, so vaer in dit cloester voerscreven.* »

Dit traktaatje komt ook voor in het boven beschreven hs. **M^{3}**, fol. 243*d* (1).

---

(1) Zie boven bl. 116. Door een verzuim is daar het incipit en het explicit niet medegedeeld. Volgens VON REIFFERSCHEID (*Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 10, 14) luidt de aanhef in **M^{3}** aldus : « *Een vreedsaem herte dat is een cloester ende daer is God selve een abdinne* (l. *abd inne*) *bescheyheit is daer prior oetmoedicheit kelrenaer* ». Naar deze lezing moet in **M^{7}** *bescheidenheit is daer portier* ongetwijfeld verbeterd worden in *bescheidenheit is daer prior*, daar verder gezegd wordt *verduldicheit is daer portier*.

M^{7}
(18)

Bl. 95*d* bevat verder nog de volgende bladvulling :

Drie dinghen maken een goet : Scamelheit van aensichte, swigen van tonghe ende naersticheit inden werken.

Sinte Augustynus, onse heilighe vader, seyt : « *Versmaet u selven alsmen u eer doet of biet* ».

Fol. 96*a*-104*a* bevatten een traktaat zonder titel, handelende over de voorteekenen van den « doemsdach ».

Begin : « *Die gloriose leer,e sinte Jheronimus bescrijft ons dat hi uuten joedschen* (1) *boeken vijftien teykenen ghenomen hevet, die voer den doemsdaghe geschien sullen eer God ten ordel comen sal* » enz.

Einde : « *Gheen letter en can dat beduden noch gheen tonghe en volspreken. Mer diet bekennen, die moghent weten, wat claerheit daer is dar des menschen zoen mit sinen godliken vader ende mitten heilighen gheest allen menschen openbaert dat wi tot deser waerheit ende tot deser claerheit alle comen moeten. Des help ons die vader, die zoen ende die heilighe gheest.* »

Bl. 104*a*-104*d* bevat verder een paar traktaatjes die op sermoenen gelijken.

Fol. 105*a*-123*c* worden ingenomen door eene Dietsche vertaling van het eerste boek der *Imitatio Christi* (2), met den titel :

Hier beghint een devoet boec dat hiet Qui sequitur me.

Begin : « « *Soe wie my naevolghet, die en wandert niet in duusternisse* ». *Dit sijn die woerden Cristi, in welken wi vermaent worden dat wi naevolghen sullen*

---

(1) Hs. *joedsche*.

(2) Het tweede boek der *Imitatio Christi* komt voor in het boven beschreven hs. **M^{4}**, fol. 99*a*-153*b*, onder den titel *Vander ynwendigher conversyeringhe*, waarop ik verzuimd heb boven bl. 119 te wijzen.

M7 (18)

sijn leven ende sijn seden, ist dat wi waerliken willen werden verlicht ende van alre blintheit des herten verlost » enz.

Einde : « *Dat rijke Gods, dattu selven biste, lijt ghewelt; ende die hem selven ghewelt doen die besitten dat, hier inder tijt ende na desen leven sellen si besitten dat ewige leven, tot welken wy alle moeten comen ende besitten dat ewige goet. Des gonne ons God doer sijn oetmoet. Amen.* »

Fol. 123*d*-127*b* een traktaat met dezen titel, welke nog op bl. 122*c* staat :

Van een geestelic cloester.

Begin : « *Om dat een gheestelic cloester cleyn is, daer dat lichaem besloeten is in een cloester bynnen mueren, het en si sake dattet herte inden cloester dat ghemuert is mit goeder hoeden besloten si, soe wil ic u nu scriven een gheestelic cloester in welken dat een religiose siele is, het si inder oerden of der buten, si is sculdich haer selven te besluten* » enz.

Einde : « *Also begheert dese* (t. w. *Cristus*) *vervolt te werden in haer, soe nemetse die enghel ende voertse ynt paradijs van vroechden, daer sy ewelike leven sal mit horen brudegom in volmaecter bliscap, inden gheselscap vanden salighen sielen mitten patriarchen ende mitten propheten, mitten apostelen ende ewangelisten, mitten martelaren, mitten confessoren ende mitten maechden, ende gheselscap vanden heilighen enghelen; tot welker gheselscap ons moet brenghen die vader, die zoen ende die heilighe gheest. Amen.* »

Fol. 127*c*-170*d* worden ingenomen door een werk met den titel :

Hier beghynnen die vijf duechden : armoede, ghehoersamheit, oetmoedicheit, verduldicheit ende mynne. Mer eerst vander armoede.

Begin : « *Men leest doe onse verlosser Jhesus*

M7 (18)

nader menscheit van deser werlt scheiden woude, dat hi in sinen testament dat also vorsach, dat hi elken alsulken gaven besprac of naliet als na rechte elken behoert » enz.

Einde : « *Ende laet ons in desen edelen duechden voert an yn een alte samen loepen, als dat wi hier ymmer altoes een sijn ende een te samen eweliken bliven hier boven bi onsen here Jhesus Cristus.*

Ende leest om Gods willen doch nu een Ave Maria mit ynnicheit des herten, voer den ghenen die tot deser collacien ghesproken ende ghearbeit ende voert uut gescreven heeft of gehoert hebben. »

De overige helft van bl. 170*d* en de bovenste helft van 171*a* bevatten een soort van aanroeping van Maria. Verder volgt nu op bl. 171*a*-185 een werk met den titel :

Hier na volcht een goede ende seer nutte oefenynghe.

Begin : « « *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. Wye volherdet tot in dat eynde toe, die sal behouden wesen.* » *Lieve brueders ende ghemynde in dat herte ons lieves heren Jhesu Cristy, wilt dese voerscreven woerden voer oghen hebben ende volharden tot inden eynde* » enz.

Einde : « *Hier om, lieve brueders, provet u in desen voerghescreven punten of si uwen inspreken dienen mochten. Al is die materie menigher hande, nochtan en nemet niet dan dat u meest dient. Ende wes u in desen ghebreect, dat sal u die heilighe gheest volcomeliker* (1) *leren dan u yement scriven mochte, op dat ghi hem een onbecommert herte bereyt daer hi in werken mach. Des gonne u God. Amen. Fiat.* »

(1) Hs. *volcomelikēr*. Lees *volcomelikenre* ?

M7 (18)

De rest van fol. 182 is onbeschreven. Bl. 186*a*-196*b* bevatten de vertaling eener bekende levensbeschrijving van Johannes Chrysostomus, met het opschrift :

Van sinte Johannes Guldemonts leven.

Begin : « *Johannes Guldemont was van Anthiochien, Secundus sone ende Authuten, die edel luden waren. Ende syn leven ende syn geslachte ende syn wanderinghe ende syn vervolghinghe syn ghescreven in historia tripertita* » enz.

Einde : « *Dit is al ghetoghen uutter historien tripertita. Int jaer ons heren ccc. ende lxxx. so starf hi.* »

Fol. 196*b*-201*d* bevatten een drietal korte stichtelijke traktaatjes zonder belang.

De rest van het handschrift wordt ingenomen door een gedeelte van Ruusbroec's *Gheestelec Tabernakel*, t. w. de zes eerste hoofdstukken, en een drietal regels plus een paar woorden van het zevende (David's uitgave I, 27. 24 tot *sult maken*), met dit opschrift :

Hier beghint die exposici over Moyses tabernakel ende die dinghen die daer toe behoerden, dien heer Jan van Ruusbroec prior van Groendael by Bruesel in Brabant, [maecte] (1).

De Latijnsche tekst van de Vulgaat staat aldus vóór de vertaling waarmede de meeste andere handschriften beginnen : *Sich currite wt comprehendatus* (2).

Het handschrift moet echter meer bevat hebben van het *Tabernakel*; niet alleen breekt de tekst plotseling af, maar tusschen papier en band is zooveel ruimte, dat er zeker ten minste nog wel één quintern zal geweest zijn. Deze tekst van het *Tabernakel* is zonder indeeling in hoofdstukken.

---

(1) Niet in het hs.
(2) *Currite ut comprehendatis, I Cor.* 9,24.

M7 (18)

Dit handschrift is geheel door éene vaste hand geschreven, met eene regelmatige fractuur-letter. Het is voorzien van afwisselend roode en blauwe hoofdletters, waarvan er een drietal, aan 't begin der werken fol. 1, 104, 183, verder met rood, geel en groen versierd zijn. Opschriften zijn, voor zoover aanwezig, met rooden inkt geschreven; hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Op verscheidene plaatsen is de tekst door eene andere, maar gelijktijdige hand verbeterd.

In het papier van dezen codex komen de volgende watermerken voor :

1° Eene zeemeermin met een spiegel in de hand, niet noemenswaardig verschillende van nr 13 op plaat II bij De Stoppelaar, door dezen aangetroffen in de Middelburgsche stadsrekening over het jaar 1472 (1), en van nr 41 op plaat Q^{B} bij Sotheby, voorkomende in uitgaven van Caxton uit de jaren 1468, 1471 en 1477 (2). Dit merk komt ook voor in het hieronder beschreven handschrift **M10**.

2° Eene gekroonde lelie, waaronder links eene gothische J, rechts eene dergelijke b, een merk dat ook voorkomt in het boven beschreven hs. **I** en daar onder nr 2 besproken werd (3).

3° Het wapen van Champagne, met een kruis er boven op, overeenstemmende met nr 2 van plaat XIV bij De Stoppelaar, door hem aangetroffen in de rekening van 's graven rentmeesters in Zeeland bewesten Schelde over het jaar 1450, en in die over het jaar 1463 (4); en met nr 3 van plaat Q

---

(1) Zie De Stoppelaar, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 33.
(2) Zie Sotheby, *Paper-marks*, 85*a* en 87*b*.
(3) Zie boven blz. 87.
(4) Zie De Stoppelaar, *a. w.* 83.

M^{7} (18) bij SOTHEBY, uit het *Fasciculus Temporum* verschenen bij Veldener te Utrecht in 1480. Dit merk komt ook voor in vele andere wiegedrukken, in Haagsche rekeningen uit het jaar 1465 (1), en in het hieronder beschreven hs. **M**^{10}.

4° Eene gothische P, zonder bloem noch kruis; eene juist overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen.

5° Een eenhoorn; dit merk kon niet nauwkeurig worden opgenomen.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, die nog al gehavend is.

M^{8} (19) Handschrift op papier, met enkele bladen perkament, *Ms. germ. qu.* 1087 (= *Von Arnswaldt* 3144), uit het midden der 15de eeuw, bevattende 197 beschreven bladen, plus voor- en achteraan telkens een onbeschreven blad; 220 mm. hoog bij 145 breed. Bl. 111-134 zijn verdeeld in twee kolommen. De inhoud is door 11, ja wellicht door nog meer verschillende handen geschreven, waarover straks nader. De perkamenten bladen zijn : 1, 6, 7 en 12. Van reclamen en signaturen zijn geene sporen meer over.

Het handschrift bevat :

Bl. 1-90*b* eene verzameling sermoenen, 25 in getal, waarvan er *negen* een opschrift hebben. Het allerlaatste, dat op fol. 90*b* begint, is onvolledig.

Bl. 91 is onbeschreven.

Bl. 92-117 bevatten eene andere Dietsche vertaling van het *Libellus de raptu animae Tundali et*

(1) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 40, alsook plaat E.

M^{8} (19) *ejus visione* dan de reeds bekende (1). In eene inleiding wordt gezegd met welk doel de vertaling gemaakt is :

Sante Paulus die apostel seget tot Thimotheum, sijnen jonger : « In den lesten dagen sullen aen comen vreselike tijde, ende die menschen sullen wesen om selve mynnende, girich, hoverdich, ongehoersam, ondanckelic vader ende moeder, ende mysdaedich; sonder myn, sonder vrede, overdaedich; sonder suverheit, sonder guedertierenheit, verraders wreet; mynre der genuchten meer dan goets; oec hebben (2) *die gedaente of den schijn der heylicheit, mer die doegeden daer van niet, als men apenbaer sien mach. » Soe steet die werlt als dat* (3) *sunte Pouwel secht. Ende om dat [die]* (4) *myn Gaeds voel menschen ghenen anxt in en bringet, daer omme op dat se die anxt der pinen, die nae* (5) *komen sal, bedwingen moegen van den zunden ende brengen tot gewaeriger penetencien ende bekenninge oers selves, soe meyn ic Tondalus' visioen van Yrlant, vanden pijnen die hi sach* (6) *ende leet in den vegevuur, tot enen spiegel alre menschen in duitsche te scetsen* (7) *uuten latyn; ende Patricius',*

(1) Uitgegeven door BLOMMAERT, *Oudvl. Ged.* 2,29 vlgg., naar hs. 542 der Universiteitsbibliotheek te Gent. — Dezelfde tekst als in het hier beschreven hs. **M**^{8} is te vinden in n^{r} 9316 der *Bibliotheca Phillippica* te Cheltenham, fol. 49-85 (zie PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* 1 (Erlangen 1896), 101 vlg.

(2) Lees *hebbende* of *hebben si?*

(3) Hs. *dat als.*

(4) Niet in het hs.

(5) Hs. *nae die*, doch met aanwijzing dat de volgorde dezer twee woorden moet omgekeerd worden.

(6) Hs. *sach hi*, doch evenzoo met aanwijzing dat men moet lezen *hi sach.*

(7) De lezing is niet zeker; men zou namelijk ook kunnen lezen *stetsen*, zooals VON REIFFERSCHEID gedaan heeft, maar zoover men kan nagaan, bestaat er geen ww. *stetsen*. Indien de lezing *scetsen* juist is, zal dit zeker wel het oudst bekende voorbeeld zijn, en is ndl. *schetsen* ouder dan tot nog toe werd aangenomen.

M[8] (19) *des apostels van Yrlants vegevuer; alsoe alst enen ynnigen moenick van Irlant dient, dese Tondalus apenbaerden ende voert screef eenre ynniger abdissen diet van om begeerden.* »

Na deze inleiding begint de tekst met dit opschrift :

Heir begijnt dat visioen eens [ridders] (1) *van Irlant, ende woe Irlant van vruchten bynnen is.*

Begin : « *Irlant is een cylant int achterste vander wester see, ende staende ende gaende van suiden noertwert; ende is vruchbeer van staenden wateren ende van riveren, ende et hevet voel bosch; et is drachtich van vruchten, et is rijc van melic*
fol. 92b *ende van honich, van allen* ‖ *visschen ende jachten ; ende ten hevet ghenen wijngaerde, mer voel weits. Dit lant is soe suver van serpenten, van vorsschen, van pedden ende van allen besten die fenijn dragen, weert sake datmen holt, of riemen, of horne, of gemulle uutten lande in anderen landen brecht, men solde dat fenijnt mede veryagen. Het is oec vruchtber genoech van religiosen* (2) *mannen ende vrouwen, ende et [is]* (3) *eerber ende wreet van wapenen. Ter zuyt sijden heftet van verren Engelant; ende oestwert heftet die Scotten ende die Byrtonen, die somige luyde heiten Galoize; ende ten noerden wert hebbent die Latijnen ende Orkadijnen, ende recht daer tegens ten zuiden werts die van Spandien* » enz.

Aan het einde :

« *Hier eyndet Tondalus' apenbaringe, die mitter*

---

(1) Niet in het hs.; ontleend aan den tekst van het andere handschrift, op de vorige bladzijde, noot 1, vermeld. Verg. ook het opschrift bij Blommaert.

(2) Hs. *reliosen.*

(3) Niet in het hs.

M[8] (19) *heiliger scrijft ende den propheeten over een dreecht, als den ghenen apenbaer is die in der heiliger scrijft gheleert sijn. Ende die en verwonders om niet, mer si ontfruchten om; want et mocht stenen herten beweghen die dit nauer anmercten.* »

Bl. 117*b*-134*a* bevatten *St. Patricius Vagevier,* zonder opschrift; de tekst is dezelfde als de reeds bekende (1).

Begin : « *Die grote Patricius die men seecht den anderen na den apostel sunte Pauwels, doe hi dat woert Gads predicten in Yrlant ende veel myrakelen aaer dede, soe pynden hi om* » enz.

Aan het einde :

Hier yndet die hijstorie van sunte Patricius' vegevur.

Dese Patricius was int jaer ons heren (2) *.cccc. ende lxxx, als ghescreven steet int passionael ende occ van sinen leven* (3). *Et wart over ghesat uut den latijn in duitsche, inden jaer ons heren* (4) *.Mccc. lxxxvij bi sunte Remigius tijt. Got si gelaeft.*

En een weinigje lager :

Een Ave Maria voer den scriver, soe wie hiere in leset.

Bl. 134*b*-*d* is onbeschreven.

Bl. 135-157*b* bevatten een traktaat getiteld :

Hier begint die biechtdochter.

Begin : « *Gelavet ende geert si die naem ons heren Jhesu Cristi, dat hi ons dat beelde der waerheit voer gedragen heft, dat hi selver is, daer ons nyemant bedriegen en mach* » enz.

---

(1) Gedeeltelijk uitgegeven door V. Vloten, *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken van 1229-1476*, blz. 94 vlgg., naar een handschrift op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

(2) Hs. *h'e.*

(3) Blijkbaar is in dezen zin iets uitgevallen. Lees *Dese Patricius was geboren int jaer* enz. ?

(4) Hs. *her̄.*

M[8] (19)

Einde : « *Hier mede suldy u crachten snellicken op trecken. Dat suldi soe duck doen dat u crachten der zielen dat gewoenlic werden, thent ghi daer toe komet int wesen daer wy voer af gesproecken hebben. Gelavet ende geert si die naem* (1) *ons heren Jhesu Cristi, huyden ende ommermeer. Amen.*»

Daarop volgt eene kleine verhandeling, welke $^1/_3$ van fol. 157*a* en geheel 157*b* beslaat; er wordt in gehandeld over « *seven verstennissen der zielen* ».

Begin : « *Die werkende verstentenisse die ontfaet een gewoenlike stat in formen ende in formeloessicheit* » enz.

Einde : « *die sevende verstentenisse... der zielen die is soe verborgen, dat meyster Thomas ende meyster Heinric van Gent ende sunte Gregorius en konden oer genen naem vinden. Ic en cans oec niet genoemen; et is soe onbegripelic, soe edel ende soe claer dat men on niet wael naem en mach geven* ».

Daaronder eene spreuk van Beda :

« *Beda seecht* : « *Die en darf niet hapen dat hi is in den staet daer hi in behalden mach werden, die ydel ende lichtverdich is in worden, ende daer geen wroegen af en heft.* »

Fol. 158 is onbeschreven.

Fol. 159-197 bevatten een gedeelte van Ruusbroec's *Tabernakel*, t. w. de elf eerste hoofdstukken en de drie vierden van het twaalfde, overeenkomende met blz. 1-82 tot r. 17 van David's uitgave. De verdeeling der hoofdstukken komt met die bij David niet overeen; de opschriften zijn ook meestal niet eensluidend.

Thans nog eenige woorden over de manier waarop dit handschrift geschreven werd. Hier wordt

(1) Hs. *maen*!

M[8] (19)

ons een aardig kijkje in een middeleeuwsch scriptorium gegund en duidelijk blijkt het, hoe men in de kloosters de voordeelen van de verdeeling van den arbeid kende.

Eene 1[ste] hand schreef fol. 1 tot 89*b* bovenaan, 4 regels; de rest van de blz. is wit: alleen staat er, even over de helft : *hier en gebriet niet.*

Eene 2de hand heeft bl. 90*a* en *b* beschreven; merkwaardiger wijze sluit de tekst, die op bl. 90*a* begint, volkomen aan met de laatste woorden op bl. 89*b* : daarop doelt dus de zooeven vermelde aanteekening *hier en gebriet niet;* de tweede kopiïst was dus aan zijn werk gegaan, vóór de eerste met het zijne klaar was, waarschijnlijk te gelijk met dezen; of er nu meer of minder ruimte open blijven zou, kwam er dus minder op aan (1).

Eene 3de hand begint op fol. 92*a Tondalus' visioen*, en schrijft daaraan tot fol. 105, 12de regel;

Eene 4de hand schrijft van fol. 105, 13[de] regel tot fol. 110, regel 9.

Eene 5[de] hand schrijft de rest van bl. 110.

Eene 6[de] hand begint op bl. 111 in twee kolommen te schrijven, tot 130*b*, r. 3, 1[ste] woord.

Eene 7[de] hand, 130*b*, r. 3, gaat voort met in twee kolommen te schrijven, tot 134*a*.

Eene 8[ste] hand begint op fol. 135*a Die Biechtdochter*, doch houdt het maar 5 bladzijden vol.

Eene 9[de] hand zet het traktaat voort, te beginnen met 137*b;* eerst vrij groot, wordt het schrift kleiner en kleiner, tot fol. 157.

Eene 10[de] hand begint op bl. 159*a*, en loopt tot 179*b*.

(1) Verg. WATTENBACH, *Das Schriftwesen im Mittelalter*[3], 437 vlg.

M^{8} (19)

Eene 11de hand schrijft van 180*a* tot 196*a*, regel 10, waarna de 9de hand weer begint, tot het einde.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een ossenkop, met uithangende tong en met korte stang en St. Andrieskruis, in den aard van n^{r} 10 van plaat VI bij DE STOPPELAAR, aangetroffen in rekeningen te Goes over 't jaar 1445 en te Middelburg over 1460 (1); alsook in den aard van n^{r} 3 der merken bij SOTHEBY blz. 48.

2° Een ossenkop met stang en St. Andrieskruis, in groote trekken overeenkomende met n^{r} 17 van plaat VI bij DE STOPPELAAR, door dezen aangetroffen in de stadsrekening van Middelburg over 't jaar 1458 (2); het merk in het hier beschreven hs. **M**^{8} is echter wat breeder.

3° Een derde ossenkop met stang en St. Andrieskruis, waarvan ik geene juist overeenkomende teekening kan aanwijzen; dit watermerk verschilt weinig van datgene bedoeld onder n^{r} 3 van het boven beschreven hs. **L** (3), wat met het oog op de tijdsbepaling voor **M**^{8} van belang is.

4° Een os in zijn geheel, ook voorkomende in het boven beschreven hs. **M**^{3}, en daar onder 5° besproken (4).

5° Een andere os, waarvan de teekening gedeeltelijk onzichtbaar is. Het schijnt hetzelfde merk te zijn als datgene bedoeld onder n^{r} 4 van het boven beschreven hs. **M**^{5} (5).

---

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 53. Deze ossenkop wordt daar ten onrechte voor een menschengezicht genomen.
(2) Zie DE STOPPELAAR, *a. w.* 53.
(3) Zie boven blz. 102.
(4) Zie boven blz. 113.
(5) Zie boven blz. 130.

M^{8} (19)

6° Eene nog al groote gothische P met klaverblad er op; eene geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen.

7° Eene kleinere gothische P, met een klaverblad met een langen stengel, weinig verschillende van het merk bedoeld onder 1°, variëteit *c* van het boven beschreven hs. **M**^{4} (1).

M^{9} (20)

Handschrift op papier, *Ms. Germ. qu.* 1094 (= *Von Arnswaldt* 3158), geschreven in 1468, bevattende 112 beschreven bladen, en daarenboven vooraan twee onbeschreven bladen; 198 mm. hoog bij 144 breed. Elke bladzijde is verdeeld in twee kolommen, ieder 148 mm. hoog bij ± 45 breed; de hoogte is niet altijd gelijk : soms klimt ze tot 152 mm. Het getal regels per kolom varieert tusschen 27 en 30. Van reclamen of signaturen zijn geene sporen meer aanwezig.

Het handschrift bevat :

Fol. 1*a*-55*d* Ruusbroec's werk *Vanden xij Dogheden*, met het opschrift :

Hier beghijnt dat boec vander oetmoedicheyt; dat eerste capittel.

Aan het einde :

God si gheloeft. Amen. Deo grasias.

Dit boec wort gheeindet int jaer ons heren dusent cccc hondert ende lxviij, op alre kijnder dach.

Op bl. 56*a*-57*b* staat een traktaatje zonder opschrift, handelende « *vander gewaerger vervolginge* ».

---

(1) Zie boven blz. 122.

M[9] **(20)**

Begin : « *Een meester spreect vander ghewaergher vervolghynghe in dien men niet bedroghen en werde.* »

Einde : « *Dat ander teyken is dat si haer selfs ledich worden sijn ende ledighen hem ummer toe haer selfs; des gheven si alle dinghen vrien orlof: dat iij: si hebben hem Gode alte mael ghelaten des en heeft ghe....* »

Daar breekt de tekst af; het verso van bl. 57 is wit.

Bl. 58-102*b* worden ingenomen door een werk met dit opschrift :

Hier beghint een goet boec ende is ghehieten der mynnen regule (1).

Begin : « *Die mynne raet horen sonderlinghen vrienden te houden [dese regule]* (2). *Alle die vanden heilighen gheest ghedreven werden tot enen inghekeerden leven, die sellen dese regule houden* » enz.

Einde : « *Ende hier wart dat terwen coerne verheven ende verenycht mitten ghenen die si mitter herten ende mitter sielen ghemynt heeft boven al dat ghescapen hevet gheweest, ende des sel si ewelic ghebruken sonder eynde. Daer moeten wi alle comen.*
fol. 102*b* *Des gunne ons || die vader, die soen ende die heilighe gheest.* »

Bl. 102*b*-110*a* bevatten een bekend sermoen van Suso, zonder titel (3).

---

(1) Hetzelfde werkje komt voor in twee andere hss. op de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn, t. w. nr 3134 en 3136 uit de verzameling van VON ARNSWALDT, thans respectievelijk *Ms. Germ. qu.* 1077 en 1079, beschreven in het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 10,5 vlg. en 10,7 vlg.

(2) Niet in het hs.; ontleend aan den tekst der andere, in de voorgaande noot vermelde handschriften.

(3) Dit sermoen komt ook voor in hs. **Ee**, beneden onder nr 64 beschreven.

M[9] **(20)**

Begin : « «*Lectulus noster floridus* (1) »; *dese* (2) *woerden staen* (3) *bescreven inder mynnen boeck, ende sijn ghesproken te love eenre lutere consciencien; ende spreect aldus veel in duutschen :* « *Onse beddekijn is ghebloemt* » » enz.

Einde : « *Ende dat si sonder middel van Gode ontfanghen waer in dat ewige leven. Daer brenge ons die mynre der reynicheit, die gever der salicheit ende die troester inder gelatenheit, Cristus Jhesus* ».

Op bl. 110*a*-112*a* staat een traktaat zonder opschrift.

Begin : « *To den eynde van Tyrus ende Sidon*
fol. 110*b* *quam een cananeensch wijf, ende sei||de al roepende:* « *Jhesus, Davidt soen, ontfarmt mynre* » enz.

Einde : « *Mer die totter hoechster volcomenheit gheroepen sijn, die moeten ontroestelic ellendighe wegen bouwen. Des moet ons helpen die alre soetste brudegom, Jhesus Cristus, hier.* »

De rest van fol. 112 is onbeschreven.

Deze codex is door twee verschillende handen geschreven : fol. 1-57 door de eerste hand, het overige door de tweede.

Het handschrift is voorzien van roode opschriften en roode hoofdletters; één maal eene blauwe met roode versieringen, t. w. op fol. 58, aan 't begin van *Der mynnen Regule.*

Op het verso van fol. 112 leest men deze spreuk :

Sich voer
dich, trou
is weynych.

en iets lager :

Myn lieve suester in Cristo Jhesu, die op dese tijt lijt onbesmachelt (?) mit liden ende mit...

---

(1) Hs. *floridies.*
(2) Hs. *desen.*
(3) Hs. *staet.*

M^{9} (**20**) Verder nog een paar keeren : daer dat, en die, alles met eene andere hand dan het handschrift, maar toch ook uit het einde der 15de eeuw.

In het papier van dit handschrift komt als watermerk een eenhoorn voor, in twee licht afwijkende variëteiten. Eene volkomen overeenstemmende teekening kan ik nergens aanwijzen; ze hebben veel overeenkomst met het watermerk is hs. **D**.

De codex is voorzien van een hoornen band.

M^{10} (**21**) Handschrift op papier, *Ms. Germ. fol.* 1028 (= *Von Arnswaldt* 3112), geschreven in de jaren 1479 tot 1482, bestaande uit 365 beschreven bladen, en daarenboven twee witte bladen vooraan; 287 mm. hoog bij 210 breed. Elke bladzijde is verdeeld in twee kolommen; elke kolom is 205 mm. hoog bij ± 60 breed. Daar het handschrift door verschillende handen geschreven is, de eene klein, de andere groot, weer een andere breed, is het aantal regels per kolom zeer ongelijkmatig. Hier en daar treft men nog eene signatuur aan, of een overblijfsel er van : ze bestaan uit eene hoofdletter met Romeinsche cijfers, in rooden inkt geschreven, en staan in het midden van de bladzijde. De reclamen zijn weggesneden.

De verschillende werken, in dit handschrift vervat, zijn alle in een Middelfrankisch dialect geschreven; voor eene uitvoerige inhoudsopgave zij hier derhalve verwezen naar de beschrijving van den codex door Prof. Reifferscheid (1).

(1) Zie het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 11, 105 vlgg.

M^{10} (**21**) Hoofdzaak voor ons is, dat bl. 160*a*-213*c* van dit handschrift worden ingenomen door eene vertaling in Keulsch dialect van Ruusbroec's werk *Vander gheesteliker Brulocht*, met den titel :

Hie beghint die tzierheit der geistlicher broulofft, die Her Johan Ruysbroech, priester zo Groynendale bi Brusel, machte in duytscher zalen.

Aan het einde blijkt dat dit gedeelte van het handschrift in 1479 geschreven werd :

Dit boich wart geendet do men zalt die jair ons heren dusent vier hondert ind nuyn ind sevendich, up der heiliger mertler dach Felix ind Nabor; ir reliquien rasten zo Colen in dem doym. Bit der schriverse die ewige rast umb Gotz willen.

« Der heiliger mertler dach Felix ind Nabor » nu valt op den 12^{den} Juli (1). Dit afschrift van *Die Chierheit der gheesteliker Bruloft*, wellicht samen met alles wat er in het handschrift aan voorafgaat, werd dus den 12^{den} Juli 1479 voltooid.

Het is deze Middelfrankische vertaling van Ruusbroec's hoofdwerk welke in 1848 — naar ik me heb kunnen overtuigen met veel zorg — werd uitgegeven door A. von Arnswaldt in zijne *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, blz. 3 vlgg.; dit zijn tekst-handschrift heeft hij met de letter C aangeduid; voor het vaststellen van zijn tekst heeft hij ook twee andere hem toebehoorende handschriften gebruikt, hier beschreven als **M^{1}** en **M^{2}** (2).

Het is waarschijnlijk dat alle de traktaten, welke den inhoud van dezen codex uitmaken, uit

(1) Zie den kalender voor het aartsbisdom Keulen bij H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* 2^{1}, 82 vlgg.

(2) Zie (Von Arnswaldt,) *Vier Schriften von Johann Rusbroek*, XV vlgg. en hierboven blz. 106 en 111.

het Dietsch zijn vertaald; van nog enkele andere dan van Ruusbroec's werk is het met zekerheid te zeggen.

Zoo komt het eerste werk, dat dit hs. bevat, t. w. « *cyn tractaet Meister Richardes van sunte Victoer op Cantica Canticorum* » volkomen overeen met de Dietsche « bedudinge », die in **M[3]** en in verschillende andere Middeleeuwsche handschriften te vinden is (1).

Evenzoo bevatten fol. 252*a*-309 eene vertaling van de vijf eerste boeken van den *Spieghel der Maechden,* waarvan het bovenbeschreven handschrift **M[1]** een fragment bevat, terwijl het werk volledig is in de handschriften n° 341 en 342 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (2) en in hs. n[r] 1021 op de Universiteitsbibliotheek te Utrecht (3); in hs. **Ee**, beneden onder n[r] 64 beschreven, komt alleen het negende boek voor.

Verder komt fol. 81*b*-158*a* een Middelfrankische tekst voor van de samenspraak tusschen een meester en zijn leerling over Israel's uittocht uit Egypte, waarvan een Dietsche tekst in het boven beschreven handschrift **M[6]** en in hs. 330 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden staat (4), alsook in hs. 59 op de Bibliotheek te Deventer (5); in de

(1) Zie boven blz. 114.

(2) Verg. boven blz. 107. Het vertaald gedeelte in dit hs. **M[10]** komt overeen met fol. 1-78*b* van hs. 341 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

(3) Zie *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*, blz. 248.

(4) Zie boven blz. 131 vlg. Het ander hs. uit de verzameling van Von Arnswaldt, daar vermeld, bevat niet een Dietschen, maar een Opperduitschen tekst, die misschien de oorspronkelijke is.

(5) Zie *Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer*, blz. 28.

beide eerste dezer codices tot een geheel verbonden met eene vertaling van de verklaring der Tien Geboden, waarvan de Dietsche tekst alleen in hs. **Ee** voorkomt.

Al moge het nu waar zijn — wat boven (1) wellicht wat lichtvaardig, althans zonder opzettelijk onderzoek, op gezag van anderen werd aangenomen — dat dit werk oorspronkelijk in het Opperduitsch werd geschreven, toch lijdt het geen twijfel, of de Middelfrankische tekst welke in dit hs. **M[10]** voorkomt, is naar een Middelnederlandsch voorbeeld vertaald, niet naar een Opperduitsch, want evenals alle overige stukken, in den codex vervat, wemelt het van Nederlandsche woorden en vormen.

Aan het einde van het fragment van den *Spieghel der Maechden*, bl. 309*d*, leest men eene aanteekening welke stof tot opmerking levert :

Dit is volbracht op den dach des gloriosen Servacius, in den jairen uns heren dusent vier hondert twey ind echtzich; bid Got vur die schryvers (2).

De dag van den H. Servatius ep. valt den 13[den] Mei (3). Aangezien men den 12[den] Juli 1479 tot bl. 213*c* gekomen was, en den 13[den] Mei 1482 tot 309*d*, zoo blijkt het dat er bijna drie volle jaren verliepen tusschen het « volscriven » dezer twee gedeelten van den codex, wat natuurlijk niet wil zeggen, dat men over 96 $^1/_4$ bladen, d. i. over 385 kolommen, ongeveer 300 bladzijden druks van een gewoon octavo formaat, drie jaren geschreven heeft, wat alleen reeds hierom onwaarschijnlijk, ja zelfs onmogelijk is, omdat bl. 252-309 door twee andere handen geschreven zijn

(1) Zie boven blz. 131-132.

(2) D. i. *schryvérs* = *schriverse*, evenals boven blz. 119.

(3) Zie H. Grotefend t. a. p.

M^{10} **(21)** dan het overige gedeelte van den codex; maar wel dat men dus eerst na den 13^{den} Mei 1482 verschillende schritten, die in de pas verloopen jaren geschreven waren, samengevoegd heeft.

Het handschrift is versierd met roode en blauwe hoofdletters, de grootere in twee kleuren. Opschriften zijn steeds met rooden inkt geschreven.

In den codex komen de volgende watermerken voor:

1° Eene groote kan met een deksel en daarop een kruis, volmaakt hetzelfde merk dat in hs. **I** voorkomt en daar onder 1° besproken werd (1).

2° Het wapen van Champagne, ook voorkomende in hs. **M^{7}**, en daar onder 3° besproken (2).

3° Een fantastisch wapen, bestaande uit een gekroond schild met drie lelies er in, en daaronder eene **f**, overeenkomende met n^{r} 6 van plaat XIV bij DE STOPPELAAR, met een licht verschil — indien dit een verschil kan genoemd worden : in **M^{10}** is de **f** zeer duidelijk te onderkennen, wat bij DE STOPPELAAR niet het geval is; deze ziet er dan ook een F in. Het watermerk wordt aangetroffen in de Middelburgsche stadsrekeningen over de jaren 1474, 1475 en 1476 (3); in de rekeningen der rentmeesters van Zeeland bewesten Schelde over de jaren 1478 en 1479 (3); in de drukwerken der Broeders des gemeenen Levens te Brussel (4); in uitgaven van Caxton o. a. uit de jaren 1468, 1471, 1477, 1480, 1482, 1483 (5); en in hs. **m**, beneden onder n^{r} 46 beschreven.

(1) Zie boven blz. 87.
(2) Zie boven blz. 143.
(3) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 85.
(4) Volgens DE LA SERNA bij (JANSEN,) *Essai sur l'origine de la Gravure en bois* enz. 1, 387.
(5) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 85*b*, 86*b*, 87*b*.

M^{10} **(21)** 4° Hetzelfde wapen, doch iets kleiner, en daarenboven op de kroon een stangje met een klaverblad; eene overeenstemmende teekening, minder fraai dan in dit hs. **M^{10}**, kan men vinden bij HERMANS, volgens wien dit watermerk aangetroffen wordt in de rekening van het O.-L.-Vrouwebroederschap te 's Hertogenbosch over het jaar 1495 (1). Dit merk komt ook voor in hs. **g**, beneden onder n^{r} 41 beschreven, uit het jaar 1510, met dit verschil, dat men daar in de onder het schild hangende letter niet zoo duidelijk als in **M^{10}** eene **f** kan herkennen.

5° Eene zeemeermin, met een spiegel in de hand, ook voorkomende in **M^{7}**, en daar onder 1° besproken (2).

6° Het wapen van Dauphiné, ook voorkomende in hs. **G**, en daar besproken (3); dit merk treft men ook aan in het Leidsche handschrift van Dirc Potter's *Minneloep*, dat in 1486 geschreven werd.

7° Een kleine ossenkop, met een stang en een bloem (?) daarop, volkomen overeenstemmende met de teekening bij SOTHEBY blz. 108, die dit merk aangetroffen heeft in de « Spencer copy » van het blokboek *Der Endkrist* dat in Duitschland (te Ulm bij Jan Zainer?) gedrukt werd.

8° Eene gothische Y met een kruis er op, ook voorkomende in hs. **M^{1}** en daar besproken (4). Dit merk treft men ook aan in de hss. **h** en **k**, beneden respectievelijk beschreven onder n^{r} 42 en 44 (5), en

(1) Zie de plaat in de *Handelingen v. h. Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant*, 1847.
(2) Zie boven blz. 143.
(3) Zie boven blz. 66.
(4) Zie boven blz. 108 vlg.
(5) Boven blz. 54 is ditzelfde n^{r} 44 opgegeven als behoorende bij hs. **l**, doch dit cijfer is fout; men leze : 45; evenzoo is op blz. 87 aan hs. **k** verkeerdelijk n^{r} 43 toegekend; men leze : 44.

M^{10} **(21)** in een hs. uit het jaar 1460, berustende op de Universiteitsbibliotheek te Gent.

9° Eene kleine gothische P, met klaverblad er boven op en eene dwarsstreep door 't groote been overeenkomende met n^r^ 12 van plaat XII bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in de stadsrekening te Middelburg over het jaar 1486 (1).

10° Eene gothische P van middelbare grootte, zonder klaverblad, in twee variëteiten, t. w.:

a) in wat men heeten kan de gewone gedaante.

b) met eene dwarsstreep door het groote been, welke uit een stuk is met de krul van het kleine been.

11° Eene grootere gothische P met klaverblad er boven op, in twee variëteiten:

a) in wat men heeten kan de gewone gedaante, ook voorkomende in **M^4** en in het hs. **z**, uit het jaar 1478, beneden onder n^r^ 59 beschreven.

b) ongeveer in de gedaante van n^r^ 11 van plaat XII bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in de stadsrekening te Middelburg over het jaar 1477 (2), en zoogoed als niet verschillende van het merk uit hs. **I** onder 5° bedoeld (3).

12° Een eenhoorn, in vier verschillende variëteiten; van geen enkelen kan ik een overeenstemmende teekening aanwijzen:

a) met een zeer dik lijf; *b)* met een zeer dun lijf en een vrij kleine kop; *c)* met een dun lijf, maar breeden hals; *d)* met een hoorn waarvan de bovenste lijn gedeeltelijk naar binnen gebogen is.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, kalfsleer op eiken borden; in

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 73.
(2) Zie DE STOPPELAAR, *a. w.* 73.
(3) Zie boven blz. 88.

M^{10} **(21)** het leer zijn zeer aardige tafereelen geprent. De rug is gerestaureerd.

De verkortingen in de hss. **M^1-M^{10}** leveren niet veel buitengewoons op; vermeldenswaardig zijn:

h̄ g = *heilige geest* in **M^6**, bl. 170*b* (1).

h̄ = *heilighen* (in *vanden heilighen sacrament*), op het omslag van **M^4** (2).

her̄ = *heren* (genitief van *here*, znw. m.) in **M^8**, bl. 134*a* (3).

m̃a = *maria* in **M^5**, bl. 21*cd* (=uitgave 3,147,22).

N **(22)** Handschrift op papier, geschreven in 1466, berustende in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, n^r^ 344. Het bevat 78 beschreven bladen en achteraan één wit blad, 198 mm. hoog bij 141 breed. Elke bladzijde is verdeeld in twee kolommen, ieder 132 mm. hoog bij 40 breed; het getal regels per kolom wisselt af tusschen 25 en 33. Van reclamen en signaturen zijn geene sporen meer over.

Het handschrift bevat:

Blad 1-9*d* Ruusbroec's traktaatje *Vanden vier Becoringhen*, met het opschrift:

Hier beghint dat boec vanden vier becoringhen...

Wat verder volgde is uitgekrast; aan het einde niets.

(1) Zie den tekst, waarin de verkorting voorkomt, boven blz. 131.
(2) Zie boven blz. 122.
(3) Zie boven bl. 147.

N
(22)

Bl. 10*a*-22*a* bevatten *Dat boec vander hoechster Waerheit*, met het opschrift:

Hier beghint een suverlijc boec vander hoechster waerheit, dat heer Jan Ruusbroec van Groenendael ghemaect hevet.

Aan het einde niets. Daarop volgt bl. 22*b*-74*a* *Die Spieghel der ewigher Salicheit*, met dit opschrift:

Dit dat hier na volcht is vanden heilighen sacrament, ende heeft ghemaect her Jan Ruusbroec van Groenendael.

Aan het einde niets; fol. 70*a*, tweede helft, tot en met 74*d* zijn onbeschreven.

Ten slotte worden bl. 75*a*-78*d* ingenomen door het traktaatje *Vanden kersten Ghelove*, met het opschrift:

Hier beghint dat kersten ghelove, die xij artikelen, Ruusbroecs glose.

De tekst van dit hs. is door eene andere hand verbeterd, maar zoo slecht niet als David het wil laten voorkomen; het schrift is wel niet mooi, maar toch duidelijk.

Het handschrift is voorzien van onbeholpen roode hoofdletters; hier en daar heeft de rubricator zijn werk niet volbracht: sommige vakken voor hoofdletters zijn open gebleven. Ook de medegedeelde opschriften zijn in rooden inkt; hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Aan het einde, bl. 78*d* staat de volgende aanteekening:

Dit boeck hevet ghescreven [...] *int jaer ons heren dusent vier hondert ende sesentsestich. Bit daer voer om Gods willen. Ende gheyndt op Sinte Pieter ende Paulwes avont.*

De naam van den kopiïst is uitgekrast. St. Pieter en Paulusdag valt den 29sten Juni; den 28sten Juni 1466 werd het handschrift dus voleindigd.

N
(22)

Het handschrift heeft laatstelijk toebehoord aan de predikanten D. C. en J. J. van Voorst (1); op de op de veiling hunner handschriften, in Januari 1860, werd het door de Leidsche Maatschappij aangekocht.

De codex is gebonden in een hoornen band.

De afkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

O
(23)

Handschrift op perkament, uit het begin der 15de eeuw, berustende in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, nr 1029. De codex bevat 95 bladen, plus voor- en achteraan telkens één schutblad, ± 145 mm. hoog bij 100 breed; op elke bladzijde, met inkt gelijnd, staan 22 regels, ± 60 mm. breed. Van signaturen en reclamen zijn geene sporen meer over.

Het handschrift bevat niet anders dan Ruusbroec's traktaat *Vanden .xij. Dogheden*, en wel een tekst met vooraan eene inhoudsopgave, evenals hs. **M**6 (2). Het is met eene vaste, regelmatige hand zorgvuldig geschreven.

De opschriften der hoofdstukken zijn in rooden inkt; elk hoofdstuk begint met eene gekleurde hoofdletter, beurtelings rood en blauw, ± 1 centim. groot. De allereerste hoofdletter van het werk (eene W) is in de beide kleuren, op de gewone wijze verder versierd; zij is ongeveer 5 centim. breed bij 4 hoog en strekt zich uit over 8 regels schrift.

(1) Zie den *Catalogue abrégé de la précieuse collection de Manuscrits et d'Autographes de M.* D.-C. VAN VOORST, *Père et M.* J.-J. VAN VOORST, *Fils* (Amsterdam 1859), nr 155.

(2) Zie boven blz. 132.

O (23) Op de schutbladen staan een paar aanteekeningen van vroegere eigenaars. Zoo op het eerste, verso :

Dit bouck hoort toe Heynrick Jans dochter van Persijn.
Dit boeck hoert toe Anna Michchiels doechter; die dat wint (*sic*) die brenc hoer weder om Gods willen.
Dit boeck

Deze laatste aanteekening werd echter niet voortgezet.

En op het andere :

Dit boec hoert den regulieren bi Amsterdam, ende is een brueder an ghecomen van Elizabet Jan (1) van Persyns dochter, beghijn; ende Jan Claeszoen dochter van Persyn sal dit boec moeghen hebben haer leven lanc, als si daer bequeem to is ende haer dat ghelievet te hebben.

Hieruit blijkt dus o. a. dat dit handschrift ook aan een broeder uit het bekende Reguliersklooster, dat tot 1529 te Amsterdam heeft bestaan, heeft toebehoord (2).

Op de allerlaatste bladzijde bovenaan staat met dezelfde hand als de voorgaande aanteekening geschreven :

Dit boec is ghecomen van gec

Dit gec, ongetwijfeld het begin van gecomen, is natuurlijk eene schrijffout, en deze is wellicht oorzaak dat de aanteekening niet verder voortgezet werd.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, donkerbruin leder op hout, met koperen midden- en hoekstukken, en sloten, waarvan de haken echter verloren gegaan zijn. Op die hoekstukken staat: MARIA GRACIA.

---

(1) Hs. oorspronkelijk *ians*; de *s* is echter doorgehaald.
(2) Zie over dit klooster WAGENAAR, *Amsterdam in zijne Opkomst, Aanwas* enz. 2, 51*b* (folio-uitgave).

P (24) Handschrift op perkament, uit het midden der 15de eeuw, berustende in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, n^r^ 335. De codex bestaat uit 51 bladen, 184 mm. hoog bij 132 breed; elke bladzijde is verdeeld in twee kolommen, ieder 145 mm. hoog bij 45 breed; het getal regels per kolom wisselt af tusschen 25 en 32. Van signaturen en reclamen zijn geene sporen meer over.

Het handschrift bevat Ruusbroec's traktaat *Vanden xij. Dogheden*, evenals hs. **M^6^** en **O** vooraan voorzien van eene inhoudsopgave (1). Tusschen 21 en 22 ontbreekt een blad, aldus overeenkomende met den gedrukten tekst: 3, 49, 20 *al begheven* tot 3, 52, 16 *en mach sijn.* Op een drietal plaatsen zijn (door eene andere hand?) verbeteringen aangebracht, t. w. uitlatingen hersteld : bl. 33*a*, 47*c*, 50*b*, 50*c*. Ook 25*b* is eene verbetering gemaakt, doch hier stellig door den kopiïst zelf.

Het handschrift is versierd met roode opschriften, en aan 't begin der hoofdstukken afwisselend met blauwe en roode hoofdletters, zich uitstrekkende over twee regels schrift; alleen de twee eersten zijn iets grooter.

Dit handschrift is samengebonden met een ander, t. w. met een afschrift van den proloog en van de vijf eerste van Cassianus' *Collacien*, bestaande uit 72 bladen perkament, geschreven met eene fractuurletter, misschien nog in de 14de eeuw, in elk geval ouder dan **P.** Nu leest men daar op het verso van het tweede blad (d. i. vóór de *Collacien*) bovenaan :

Item dit boec hoecht (*sic*) die susteren van sinte Barbara in de nes tot tamsteream (*sic*).

---

(1) Zie boven blz. 132 en 163.

P (24) Dit handschrift der *Collacien* heeft dus eenmaal toebehoord aan het Sint Barbara-klooster te Amsterdam (1); maar is dit ook het geval met dat Ruusbroec's traktaat *Vanden .xij. Dogheden?* Met andere woorden, slaat deze aanteekening op de *Collacien* alleen, of op de beide handschriften samen? Dit is niet met volkomen zekerheid uit te maken, ofschoon ik zeer geneigd ben de vraag ontkennend te beantwoorden, daar beide werken in een modernen band zitten: waarschijnlijk zijn ze dus eerst in later tijd samengevoegd.

De codex heeft toebehoord aan Van Wijn, van wiens hand men op het recto van het tweede blad leest :

Ex bibliotheca Henrici Van Wijn
ao 1789.

Blijkbaar waren de *Collacien* dus reeds in 1789 met **P** samengebonden; in den verkoopcatalogus van de bibliotheek van Van Wijn worden dan ook slechts de *Collacien* vermeld (2); op **P** heeft men geen acht geslagen. Wellicht werden beide door Van Wijn samengevoegd.

De verkortingen in dit handschrift geven geen stof tot opmerkingen.

Q (25) Handschrift op papier, uit het midden der 15de eeuw, berustende in de bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden, gemerkt *Codex Vossianus var.*

(1) Zie over dit klooster b. v. WAGENAAR, *Amsterdam* I, 20*a*.
(2) Zie den *Catalogus der handschriften, oude drukken en boekwerken,... nagelaten door* MR. HENRIK VAN WIJN (Den Haag 1834), nr 6 (blz. 1).

Q (25) *ling. quarto n° 12.* De codex bestaat uit elf sexternen zwaar papier, 215 mm. hoog bij 145 breed, en bevatte dus oorspronkelijk 132 bladen; maar tusschen 86 en 87 zijn er twee weggesneden, waarvan alleen stroken over zijn; elk bladzijde is verdeeld in twee kolommen, met inkt afgeschreven, 45 mm. breed bij 145 hoog. Tot bl. 90 r° zijn er meer of minder regelmatig 33 regelen per kolom, met het verso begint het schrift dichter en kleiner te worden, zoodat men thans 34, weldra 35, en zoo voort tot 42 regels krijgt, dit laatste getal nagenoeg regelmatig van bl. 98*c* af. Reclamen en signaturen zijn op de meeste bladen nog goed bewaard; deze laatste bestaan uit kleine letters en Romeinsche cijfers : aj tot avj; tot bvj enz.

Het handschrift bevat :

Fol. 1*a*-11*c* een traktaatje zonder opschrift, blijkbaar een sermoen op den tekst waarmede het begint :

« *Ego sum vitis vera; vos autem palmites mei. Ic bin die ware wijnstock; gij zint die palmen, die in my blivet ende ic in hem, die sel vele vrucht voirt brenghen, want sonder my moghet gij niet doen* » enz.

De kopiïst heeft het tractaat niet geheel afgeschreven, zooals blijkt uit dit slot :

« *Want onbegripeliken groet was die mynne die God hevet ghehat tot onse salicheit. Daer om leet hij soe groete pyne van onse ondancberheyt. Och die lieflike* »....

De tekst breekt daar af; de rest der kolom, ongeveer 1/4, is wit.

Op bl. 11*d*-23*a* staat een soort van « devote oefeninge » op het *Onze Vader*, in den aard van die welke voorkomt in hs. **M**5 (1), zonder opschrift.

(1) Zie boven blz. 125.

Q (25) Begin : « *Pater noster, dat is Vader onse. O wonderlike guetheit, dat die afgrondige snoetheit ende nietheit sal wesen een uutvercoren soen der godliker guetheit. O vader, o soen! O vader, oneyntlick in moghentheyt, overdraghende in hoecheit, wonderlijc ende een onbegrypelike wijsheit, oneyntlick in dyne suete barmhertichelt ende afgrondighe mynnentlicheit* » enz.

Einde : « *Ende daer om, lieve suete God, wil du mijns, ellendighe creatuer, ontfermen, ende in den smaec ende kenninghe mijnre crancheit ende snoetheit leyden; ende alsoe veel machstu my leyden als ic my di wil offeren ende myne wille wil versaken*
fol. 23a *ende vernieten, op dat dine suete welbehagende ‖ wille in my mach schien, alstu seggheste dat wij solden bidden dat dyne wille gheschie. Des gonne ons God, die uutvloyende guetheit Godes. Amen.* »

Daarop volgen nu, van bl. 23*a* tot 28*d* een drietal korte mystieke traktaaktjes, waarvan het laatste, beginnende bl. 26*c*, handelt over Ons Heren lijden, met het opschrift :

Van die passie ons heren, een lere.

Bl. 28*d*-41*a* bevatten een traktaat met het volgende opschrift :

Een lere hoe dat die zoen Godes is ghecomen in die menscheit ende heeft hem gheleyt in die krebbe, om dat die mensche solde leren van hem selven niet te wesen, niet te weten ende niet te moghen.

Begin : «« *Ego sum via, veritas et vita; si quis per me non introierit, fur est et latro. Nota. O homo cur te extolles cum habeas tale exemplar, qui, Deus, se humiliavit ad presepe.* » *Dat sal ju een teyken wesen : ghij sult een kijnt vynden in doeken ghewonden ende in die crebbe gelecht. O oetmoedige teyken van die hoghe mogentheit Gods, o wonderlike sueticheit! God die lecht in die crebbe ende schreyet, die joncfrouwe Maria, sijn moeder, byndet hem sijn handen ende voeten te samen* » enz.

Q (25) Einde : « *O suete glorie ende wallust der gheenre die hem snode ende cranck kennen! Och hoe verdoemlick is dat, dat dy alle dinck smaket, ende die suete liefte dijns sceppers, uutghestort tot dy ende om dy, dy niet en smaket* (1) *! Och wat hoecheit ende sueticheit ende wat eerweerdicheit versmadestu!* »

Thans volgen nog eenige korte traktaatjes van denzelfden aard, t. w.

Bl. 33*a*-34*c* : *Hoe dat een yeghelic mensche is een kijnt des toerns van naturen.*

fol. 33b Begin : ‖ « *O mijn heer, mijn God, ic belye di ende gheve lof dinen naem. Och du doeste wonderlike dinghen; dijn ewige raet moet waer werden* » enz.

fol. 34c Einde : « *Daer om, als* ‖ *onse here seyt, dat weyten koern moet sterven, salt anders wassen. Dyonisius : « In die stercke vernyetinghe dijns selfs saltu opstighen tot die vereninge* (2) *Godes!* »

Bl. 34*c*-35*d* : *Hoe dat een yeghelic siele is een heel hemelrijke, et cetera.*

Begin : « *Want een siele een hemelrijc is, ende al dat God ye gescapen hevet in den hemel of inder eerden, dat heeft hij uut afgrondigher guetheyt gescapen om een siele, ende oec den bitteren doot heeft hij geleden om een siele* » enz.

Einde : « *Ende als een aerne die boven sijn jongheren vlieghet, alsoe heebste boven ons gevloeghen ende hebste ons gheleert nae dijnre menscheit hoe dat wij ons selven sullen versmaden, op dat nae dijnre gotheyt du dy mit ons verenighen mochste.* »

---

(1) Hs. *smaket* verbeterd uit *smaken* : de *t* is boven op de *n* geschreven.

(2) Hs. *verenige.*

Q
(25)

Bl. 35*d*-36*a* : *Men en sal alle geesten niet loven.*

Begin : ‖ « *Och want die slanghe slapet in die* fol. 36*a*
scheme des guedes, ende die enghel der duusternisse overformet hem in den enghel des lichtes » enz.

Einde : « *Ende Godes hulpe en moghen wij niet ontfaen sonder pine ende arbeit om onse erfzonden; daer om moeten wij Gods hulpe sueken in ware oetmoedighe ghelatenheit ende hoersamheit.* »

Bl. 36*a*-37*d* : *Leer sterven.*

Begin : « *Och die hem hier konde sterven ende laten, hoe seer lieflic ende claerlic solde hij weder*
fol. 36*b* *in Got leven! Och die afgront der wal‖lustigher verclaerder bliscapen solden hem ommebevanghen* » enz.

Einde : « *Och suete Got, het en hevet ghien oghe ghesien, noch oer ghehoert, noch hart verstaen, wattu den ghenen bereyt heveste die dy mynnen. Toe welke blijscappen te vercrighen, helpe ons Got. Amen.* »

Bl. 37*d*-39*a* : *Een heilich leerer vander gotheit sprect ende secht.*

Begin : « *Een daghelix sonde te vermyden, of een spottelic loghen, of een boertelic woert of werck,*
fol. 38*a* ‖ *of oec wat sonde wesen mach, te scuwen, dat is Gode liever ende behagheliker, ende den menschen nutter, dan of die mensche* (1) *in penitencie alsoe vele tranen schreyde als alle menschen ye geschreyet hebben* » enz.

Einde : « *Dese dinghen sprac een groet vrient Gods al te samen, ende hy seyde dat hy des seker waer ende oec voirwaer wijste, ende daer op wolde hij oec sterven, dat sij waer sijnt.* »

Bl. 39*a*-39*c* : *Obediencia.*

---

(1) Hs. *menschen.*

Q
(25)

Begin : « *Ghehoersamheit is een moeder alre doechden, want in hoer is oetmoedicheit, vreedsamheit, puerheit, ledicheit, lijdsamheit ende alle doechden* » enz.

Einde : « *Onse salicheit en leyt niet an veel*
fol. 39*c* *vastens ofte waken, noch te wercken, noch in* ‖ *aelmissen te gheven, noch in misse te hoeren, noch in bidden, mer an een nauwe bewaringhe van sonden ende an een scaerp doechsamich levent, ende dat die quade nature onder die voeten ghetreden wort.* »

Bl. 39*c*-41*a* : *Een lere van die barmherticheit Godes tot ons sondighe menschen.*

Begin : « *Nae die groetheit diner moghentheit soe is oec dine barmherticheit. Och hoe suet is dine lieflike afgrondighe barmherticheit tot ons armen, snoden* (1), *onreynen menschen* » enz.

Einde : « *Daer om helpe my, suete God, dat ic niet van dy keer. Och hoe verdomelic waer ick, of ic op aldusdanigher barmherticheit sondigheds. Och wat valscher danceberheit waer dat! Och keer my totti, och my na dy, op dat wij moghen lopen in die suete roeke dynre* (2) *verclaerde liefte. Tot welck help ons God! Amen.* »

Daarop volgt, van bl. 41*a* tot 44*d*, een traktaatje met het opschrift :

Van den phariseo ende publicaen.

Begin : «« *Duo homines ascenderunt in templum ut orarent, unus phariseus et alter publicanus. Twie menschen ghinghen in den tempel om dat si bidden mochten. Die een was een phariseus, ende die ander was een publicaen* ». *Dese tempel daer twie menschen in ghinghen, is die ynwendighe overmynlike gront der sielen daer die heilige drievoldicheit soe*

---

(1) Hs. *snode.*
(2) Hs. *dyne.*

Q (25) *lieflike in woent, ende alsoe ghenoechlike in rustet* » enz.

Einde : « *Ende hier om, want dese publicaen bekende hem inden nedersten, alsoe dat hi sine oghen niet op en dorste slaen totten hemel, daer om wert hi verheven in die hoecheit, want hi ghinc gherechtverdicht in sijn huus. Dat wij allen myt desen publicaen alsoe veroetmoedighet moghen werden, dat wij ymmer myt hem verrechtveerdicht werden in der waerheit, des help ons Got. Amen.* »

Onmiddellijk daarachter komen twee sermoenen, blijkbaar voor den sacramentsdag, met geen ander opschrift dan telkens *Item*.

Het eerste loopt van bl. 44*d* onderaan tot 49*a*.

Begin : « « *Qui manducat carnem meam et bibit* fol. 45*a* *sanguinem meum* » *etc.* ‖ *Men begaet hueden die vierlike hoechtijt des weerdigen heilighen sacraments ende lichaems ons heren Jhesu Cristi, ende al isset dat wy dat alt hele jaer doer begaen, ende sonderlinghe opten wytten donnersdach, nochtant soe heeft die moeder der heiligher kercken desen dach sonderlinghe daer toe gheordiniert, om sonderlinghe weerdicheit ende mynnentlicheit den weerdighe lychaem* (1) *ons heren te bewysen* » enz.

Einde : « *Ende dit heilighe sacramente sal die mensche gheestelic begheren doer alle priesters, want dat brenct grote vrucht in den mensche myt mynnen. Dat wy nu dat heilighe sacramente moeten alsoe ontfanghen, dat wi in hem verwandelt werden, des helpe ons Got. Amen.* »

(1) Hs. *lychaen.*— Daar bij VERDAM (*Mnl. Wdb.* 4, 453) een *Mnd.* vorm *likan* vermeld wordt, zou men licht kunnen meenen dat op déze plaats *lychaen* zou kunnen behouden worden; maar dit *likan* bij VERDAM is blijkbaar eene drukfout voor *likam* (d. i. *líkam*); althans LÜBBEN-WALTHER vermeldt alleen vormen met *m*, die overigens ook in alle andere Germaansche dialecten maar alleen voorkomen.

Q (25) Het tweede sermoen volgt onmiddellijk en loopt tot 53*c*.

Begin : « « *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem* » *etc. Onse here seyt : « Die mijn* fol. 49*b* *vleisch etet* ‖ *ende mijn bloet drincket, die blijft in my ende ic in hem. Toe die bekennisse des heilighen mynnentliken sacramente daer wij vele van hebben ghesproken, mach ghien tonghe noch verstandenisse comen, ende hier op gaet al ons oefeninghe* » enz.

Einde : « *Men en mach daer oec niet of spreken sonder veel woerden. Nu synner veel menschen die staen in die voerste oefeninghe, dien dese* (1) *overforminghe inlicht, onder wilen in die weke eens, ya of oec menichwerf. Dit is alst God ghift ende si hem al hier toe keren, onder wilen myt onderscheyt, onder wilen sonder onderscheyt in een duusternysse. In desen werden die menschen gheroert myt die ghewonde mynne, mer die ander sijn ingheformeert ende inghenomen in die ghewanghen (?) mynne. Hoet gaet in die inghenomenheit* (2) *daer waert beter of te bevynden dan te spreken. Ende die menschen werden dan die alre sachste menschen. Dat wi dat vervolghen, des gon ons God. Amen.* »

Blad 53*d*-57*c* bevatten evenzoo een sermoen, zonder opschrift, voor den H. Drievuldigheidsdag.

Begin : « « *Quod scimus, loquimur; et quod vidimus, testamur.* » *Onse lieve here Jhesus Cristus seit in dat ewangelio : « Dat wij weten dat spreken wij, ende dat wij ghesien hebben dat tughen wij, ende gij en hebt niet ontfanghen onsen tuuch. Hebbe ic ju van eertschen*

(1) Hs. *desen.*

(2) Dank zij deze plaats, kan een gedeelte der aanmerking op *Innemen* bij VERDAM (*Mnl. Wdb.* 3, 961) vervallen. *Ingenomenheit* was dus reeds in de middeleeuwen in gebruik, alleen met eene andere beteekenis dan thans.

Q (25) *dinghen ghesproken ende gij gheloeft des niet, of ic ju dan seyde van hemelsche dinghen, hoe solt gij dat loven ?* » *Dese woerden leestmen inden ewangelio van desen hoghen weerdighen hoechtijt der hogher ontsprekeliker weerdigher drievoudicheit* » enz.

fol. 57c Einde : « *Dit* ‖ *en is niet een eenvoldich sinlic Got myenen, mer het is een aensiende mynne mitten ghemoede. Dat wy nu allen in desen gront raken ende dat waerachtighe beelde der heiligher drievoldicheit in ons bevinden moeten, des help ons die drievoldicheit. Amen.* »

Blad 57*c*-63*d* worden ingenomen door een traktaatje van Ruusbroec's kok, met dit opschrift :

Ruusbroecs kock leert ons wat dat beghinsel is der heilicheyt.

Begin : « *Dit is een beghinsel van alle waerachtighe heilicheit, dat wi ons ontcommeren ende ontladen sellen konen van alle vreemde ghebreclike letsamheit. Want niet eer en mach des menschen herte vry noch te vrede sijn van bynnen voer die oghen Gods, eer dat sijn herte los ende leedich is van allen dinghen die sijn siele van Gode, horen brudegom, scheyden, ofte verren mochten sijnre mynnen.* » enz.

Einde : « *Siet, hier hebdi ghehoert den syn van den eerste partye die Gode trouwelic naevolghen, ende des hoers niets niet en sueken in enighen dinghen, noch in uutkeer noch in inkeer. Ende hier om syn die menschen puer ende suver van buten ende van bynnen, ende in allen lyden volmaect, ende altoes onderworpen der heiliger kercken.* »

Thans volgen weer eenige sermoenen, van bl. 63*d* af tot 85*a*, ten getale van zes; van enkele wordt aangegeven bij welke gelegenheid ze uitgesproken werden.

Het eerste, bl. 63*d* onderaan tot bl. 66*a*.

Begin : « **Die seventiende sonnendach na**

Q (25) **pynxter.** « *Fratres, obsecro vos ego vinctus* ‖ *in domino.* fol. 64a
Broders, ic ghebonden mensche bidde ju in God dat ghi weerdelic wanderen in den roepen, daer gij in gheroepen sijt, mit alle oetmoedicheit, ende sachtmoedicheit, ende verduldicheit, ende verdraecht malcander in mynnen. Weest sorchvoldich te holden enicheit des gheestes in den bant des vredes. Een lichaem ende een gheest als gij geropen sijt in die hope juwes ropens.» *Dese mynnentlike woerden solde die mensche voer hem setten, weer dat hi waer* » enz.

Einde : « *Want dat hem die mensche inwendichlic keerde tot Gode, ende hem te gronde voer*
fol. 66a *Gode sculdich gave, soe vielt al of.* ‖ *Ende als hi dan totten biechtvader quaem ende niet en wiste te segghen, dat en waer niet quaet. Dat wy hier toe komen moeten, des help ons God. Amen.* »

Het tweede sermoen, bl. 66*a*-70*d*.

Begin : « **Die derde sonnendach na beloken pinxter.** « *Karissimi, humiliamini sub potenti manu* » *etc.* « *O alreliefste, veroetmoedicht ju onder die moghende hant Godes, op dat hi ju verheffe in die tijt sijnre vandinghe. Werpt al ju sorchvoldicheit in den heer, want hi heeft sorghe voer ju...* » *Dit is die epistel die ons sinte Pieter bescrift* » enz.

Einde : « *Kijnder, veel menschen synnen opghe- clommen in vernuftighe wisen ende hebben ghebloyt*
fol. 70d *in een hoghe verstant, die door* ‖ *desen wech niet hebben ghewandert; mer dese vallen al daer neder inden gront, want hoe hogher berch, hoe dieper dal. Dat wij nu alle in den gront der duechden ghevonden moeten werden, alsoe dat God ons op trecke ende spreke :* « *vrient, ganc op !* », *des help hi ons. Amen.* »

Het derde sermoen, bl. 70*d*-74*c*.

Begin : «« *Primum querite regnum Dei* » *etc.* « *Sueket ten eerste dat rike Godes ende sine recht-*

Q (25) *verdicheit, ende alle dinck sal ju toegheworpen werden.* » *Ende onse heer ghift hier een merckelike ghelikenysse, ende wijst die mensche op dat cruut des veldes, ende op die onvernuftighe voeghelen des hemels, ende seyt :* « *Merckct an die lelyen des ackers, hoe si wassen! si en arbeyden niet noch si en spynnen niet. Ende ic segghe ju, dat Salomon in alle sijn glorie alsoe niet versiert en was als een van desen* » enz.

Einde : « *Want onse here seit :* « *Wie sijn siele verliest om my, die sel se beholden.* » *Dit verliesen ghcschiet den mensche in verlochenen sijns selves in al dien daer hi hem selven in vynt van bynnen ende van buten. Des helpe ons allen die hem selven om ons verloes. Amen.* »

Het vierde sermoen, fol. 74*c*-79*c*.

Begin : «« *Flecto genua mea ad patrem domini nostri Jhesu Cristi* ». *Sinte Pauwels spreet :* « *Ick*
fol. 74*d* *bughe mynen knyen totten* ‖ *vader ons heren Jhesu Cristi, uut wyen alle vaderlicheit is in den hemel ende inder eerden, dat hi ju gheve na rijcheit sijnre glorie ghestarct te werden mit die duechden overmits sinen geest...* » *Dese reden is soe rijck ende soe vol sijns dattet ghien noet en is, dat wy hier om (in)* (1) *die boeken yet over dorren sueken* » enz.

Einde : « *Ende men sel sueken hulpe an God. Want die inwendelic hulpe an hem sueken, die* (2) *starct hi mit sijnre cracht ende verlicht se mit sijn wijsheit ende doergaet se mit sijn gotheit. Dat wy nu allen den mynneliken vermaninghen* (3) *sinte Pauwels*

(1) Niet in het hs.
(2) Hs. *dit.*
(3) Hs. *vermaninghe.*

Q (25) *alsoe nae moeten gaen, dat wy die waerheit vervolghen ende die ewighe salicheit vercrighen, des help ons God. Amen.* »

Het vijfde sermoen, fol. 79*c*-84*c*.

Begin : «« *Fratres, renovamini spiritum mentis*
fol. 79*d* *vestre. Broders, wert vernyet inden gheeste* ‖ *uwes ghemodes ende treet an enen nyen mensche die nae God ghescapen is in rechtverdicheit ende heilicheit der waerheit...* » *Dit is die Epistel die sinte Pauwels beschrivet ende is vol edel sijns ende lere; ende sonderlinghe sellen wy hier die vermaninghe Gods ontfanghen opdat wy vernyet werden inden gheeste onses ghemodes* » enz.

Einde : « *Mer kijnder, het moet sijn rechtver-*
fol. 84*c* *dicheit* ‖ *bevoelen sijn, niet in enich onser wisen ofte woerden, ofte yet des onses, sonder allien in hem. Dat wi hier alle toecomen moeten, des help ons God. Amen.* »

Het zesde sermoen, fol 84*c*-85*a*.

Begin : «« *Justicia nostra est sicut pannus menstruate* », *Ysaie, lxiiii° ca°.* « *Id est pannus quo mulier mundat menstruum sanguinem suum valde abhominabilem.* » *Die propheet Isaias seyt :* « *Onse rechtverdicheit is als een doeck eens onreynen wives, dat is een doeck daer si hoer onreynicheit mede wisschet.* » enz.

Einde : « *Ende des ghelikes die publicaen die was in der waerheit onpuer ende altemael lelic om*
fol. 85*a* *sijn grote sonden, die God boven mate* ‖ *in ons hatet. Mer want hi hem selven myshaechde, soe wert hi puer ende Gode alheel behaechlic, ende ghinc ghe-rechtverdighet in sijn huus.* »

Naast het incipit van het derde, het vierde en het vijfde dezer sermoenen staat in margine respectievelijk het cijfer *xv, xvi* en *xix*; waarschijnlijk

Q (25) hunne nummers in de verzameling waaruit ze genomen werden.

Thans volgt onmiddellijk :

Item een ander exempel in Lucifer ende in David, een traktaatje dat nog geene twintig regels beslaat; en nog op dezelfde kolom begint een uittreksel uit S. Augustinus over de gratie Gods.

Bl. 85*c*-86*d* volgt een kort traktaatje, verdeeld in zes kleine hoofdstukjes, met dit opschrift :

Hoe dat een mensche sel maken een inkeer tot Gode sijn scepper.

Begin : « *Eerst sel een sonder beghynnen te dencken op sijn sonden, ende mach aldus spreken :*

« *O mijn lieve ghesontmaker, Jhesu Criste! Ic bin die grote sonder die dijn grote moghentheit heeft vertoernt mit alsoe menighe grove sonden, dat ic se niet en weet te tellen* » enz.

Einde : «Eyndelicken so dencke aldus : dat veel menschen sijnnen overmits de rechtveerdicheyt Godes in den ewigen brandt der hellen, die Godt also seer niet en hebben vertoornt alstu hebste, ende nochtans heeft dij Godt overmits sijn afgrondige barmherticheijt gespaert ende ontholden in dijn sonden; op dattu alhier van Gode soldeste loven ende dancken nacht ende dach in alle dijn wercken ende ommeganc ».

Dit slot staat met andere hand in margine van 86*d* geschreven, op de vier eerste woorden na, die onder die kolom zelf staan. Waarschijnlijk stonden ze oorspronkelijk op het eerste der twee bladen die tusschen fol. 86 en 87 uitgesneden zijn, en heeft een der vroegere eigenaars, die die bladen bij het inbinden liet wegvallen, ze op die manier bewaard.

Het overige gedeelte van het handschrift, bl. 87-129*d* bovenaan, wordt ingenomen door een afschrift van Ruusbroec's werk *Vander gheestelikcr Brulocht*, met dit opschrift :

Q (25) *Hier beghint die cyerheit der gheestelikcr* (1) *bruloft, die heer Jan van Russchebroec, pape te Groenendale bi Broesele, maecte in duutscher tale.*

Het derde boek komt hier in dezelfde redactie voor als in hs. **L** (2). De laatste lettergreep van het woord *verloren* waarmee het eindigt, stond oorspronkelijk op 129*d*; ze is daar echter uitgekrast en door dezelfde hand die op bl. 86*d* aan het werk geweest is, onder aan 129*c* bij *verlo* gevoegd.

Bl. 129*d* leest men ten slotte nog het volgende onderschrift :

Hier eyndet die Cyerheyt der gheestelikcr bruloft, die Heer Jan van Ruschebroec, pape te Gronendale bi Broesele, maecte in duutscher tale. Daer hem God voer gheven wil sijn ewighe vroechde.

Een Ave Maria om Gods willen voer den schriver.

Blad 130 is onbeschreven.

Het handschrift is met eene vaste, regelmatige hand zeer zorgvuldig geschreven. De opschriften zijn door den kopiïst zelf met rooden inkt geschreven; tot bl. 86 zijn er afwisselend blauwe en roode hoofdletters, maar daarna zijn de daartoe bestemde vakjes oningevuld gebleven. Hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Sporen van vroegere eigenaars zijn in eigenlijken zin niet aanwezig; op de keerzijde van bl. 130 is er nog al veel gekrast : misschien is daar eene aanteekening van een vroegeren bezitter weggemaakt.

In de 17[de] eeuw behoorde de codex toe aan Isaac Vossius, die, zooals bekend is, eene belangrijke bibliotheek bezat, welke na zijn dood werd aan-

(1) Hs. *gheesteeliker*.

(2) Zie boven blz. 102 vlg.

Q
(25)

gekocht voor de Universiteitsboekerij te Leiden (1). Op de eerste bladzijde van het hs. onderaan werd dan, evenals in alle van Vossius afkomstige handschriften, een reepje papier geplakt, waarop gedrukt staat :

Ex Bibliotheca Viri Illust. Isaaci Vossii.

Daarnaast staat, met de hand geschreven, een nummer, t. w. 359, dat in den linkerhoek van de bladzijde bovenaan nog eens herhaald is: dit is het volgnummer volgens de lijst der handschriften door de erven Vossius geleverd.

Op een wit blad vooraan, dat naderhand ingeplakt is, kleeft een uitknipsel uit den catalogus in folio der Leidsche bibliotheek uit het jaar 1716, waarop de volgende beschrijving van dit hs. **Q** te lezen staat :

> Verscheyde sermoenen, en gebeden van verscheyde auteurs, en onder andere van de cierlikheid der geesteeliker bruyloft van Jan van Russchebroec Pape tot Groenendale by Broesele, en van Brueder Johans Schoenhovien van versmaenisse der werlt. Chartacei & membranacei. 12

Hiernaar te oordeelen, mag men met eenig recht vermoeden dat dit hs. **Q** eenmaal deel uitmaakte van een grooteren codex, waarin ook het vermelde, bekende werk van Ruusbroec's geestelijken zoon voorkwam. Wel is die catalogus uit het jaar 1716 zeer onnauwkeurig en vol fouten, wat ook hier het geval zou kunnen zijn. In dit handschrift althans vindt men geen spoor van een werk van Jan van Scoenhoven, zooals uit de bovenstaande inhoudsopgave duidelijk blijkt; ook in de overige

(1) Zie b. v. VAN DER AA, *Biographisch Wdb.* 19, 417.

Q
(25)

catalogi der Leidsche bibliotheek wordt niets vermeld omtrent dezen Groenendaler noch omtrent perkamenten bladen, zoodat men het waarschijnlijk zou kunnen achten dat hs. **Q** nooit meer bevat heeft dan wat er thans in zit, indien het thans onvindbare werkje niet zoo duidelijk aangegeven was. Daarenboven is die inhoudsopgave voor het gedeelte dat we thans nog bezitten, vrij nauwkeurig — zelfs *geesteeliker* is goed overgeschreven —, zoodat ze 't voor 't verloren of althans niet meer aanwezige gedeelte ook wel zijn zal.

Het geheele handschrift door bestaat uit een zelfde soort van papier. Als watermerk komt er in voor een ossenkop met stang en St Andrieskruis, overeenkomende met nr 15 van plaat VI bij DE STOPPELAAR (door hem aangetroffen in de stadsrekening te Middelburg over 't jaar 1454) (1), soms met eene lichte variante : de linkerkaak loopt dan wat schuiner. Dit merk komt ook voor in hs. **L** (2); dit hs. **Q** zal dus wel omstreeks 1460 geschreven zijn.

De verkortingen in dit handschrift geven geen aanleiding tot opmerkingen.

De codex is gebonden in een modernen, heel lederen band.

R
(26)

Handschrift op papier, uit de laatste jaren der 15de eeuw, berustende op de boekerij der Hoogeschool te Gent, nr 255, bestaande uit elf heele en twee halve quaternen, oorspronkelijk dus 96 bladen; de twee laatste zijn er echter uitgescheurd, van het allerlaatste is nog een hoekje over. Het papier is

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Middeleeuwen*, 53.
(2) Zie boven blz. 101.

R
(26)

214 mm. hoog bij ± 143 breed; de bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd; er zijn 28 regels ieder ± 100 mm. breed. Signaturen bespeurt men niet; blijkbaar zijn er geene geweest, want het handschrift is zeer waarschijnlijk in 't geheel niet afgesneden. Daarentegen staan er twee soorten van reclamen : niet alleen op het *laatste* blad van elk quatern, maar ook op ieder *tweede* blad, wat eene zeldzaamheid is.

De codex bevat :

Bl. 1-82*a* Ruusbroec's traktaat *Vander Chierheit der gheesteliker Bruloft*, met het opschrift :

Hier beghint die cierheit der gheesteliker brulocht, die dheere Jan van Rusebroec, een pape van Groenendale bij Bruesele, was dese bouc ghemacct (1).

Het derde boek komt hier in dezelfde redactie voor als in de hss. **L** en **Q** (2); het tweede boek is niet volledig, het loopt slechts tot en met kapittel 74; het ontbrekende gedeelte volgt echter onmiddellijk op het derde boek, en beslaat bl. 82*a* onderaan tot bl. 89*b*, met den afzonderlijken titel : *de tribus lectis*.

Daarop volgt, van bl. 89*b* tot 93*b* een traktaatje over « *vrede ende onvrede* », met het opschrift :

Dit sprac onse heere met sinen monde (3).

Begin : « *Onse heere leerde inder ewangelien sinen jongheren : in wat huse dat si quamen, dat si souden segghen :* « *Vrede si in desen huse.* » *Dat onse heere leerde sinen jongheren, dat beleefde hi selve inden werken; daer omme sprac onse heere, doe hi beslotenre doren tote sinen jongheren quam :* « *Pax vobis* » enz.

---

(1) Deze foutieve constructie is natuurlijk aan eene contaminatie in de gedachten van den kopiïst te wijten.

(2) Zie boven blz. 102 vlg. en 179.

(3) Ook te vinden in hs. 25042 op het British Museum te Londen (zie De Flou en Gailliard, *Eerste Verslag*, blz. 126).

R
(26)

Einde : « *Nu biddenwi onsen heere God, dat hi ons vervulle met ziere gratien ende met ziere godliker ghenaden, dat wi den eewighen vrede met hem besitten moeten. Des helpe ons die zoete name Jhesus Cristus, die leeft ende regneert sonder ende in ewicheden. Amen.* »

De rest van bl. 93*b* wordt dan nog ingenomen door het volgende :

« *.Vij. manieren sijn die de biechte verchieren. Deerste es datsi met vrien wille si ghedaen. Dander es datsi van ons selves mesdaet si. Dat derde, dat si warachtich si. Dat iiij.de es dat si gheheel ende onghedeelt [si]* (1). *Dat v.te, dat si openbare ende ombedect* (2) *si. Dat vj.ste es dat si snelle ende onvertoeghen si. Dat vij.ste, dat si met scaemten si ghedaen.* »

Op bl. 94*a* ten slotte iets in denzelfden zin :

Begin : « *Sente Benedictus leert ons .xij. graden daer men mede clemmet of clemmen mach toten ewighen leven. Dat eerste es dattu niet ydelic en sult lachen. Dander es dattu suls zwighen tent men di vraghet* » enz.

Einde : « *Dat .xij.ste es dattu di suls bedroeven in erdschen goede, ofte in gheluck, ofte in ydelre eeren ofte si di dan toe comen. Die mensche die alleene vulcomeliken Gode mint, die hevet alleene alle dese xij. poynten. Gode lof.* »

Het handschrift is geschreven door eene zelfde, vaste hand, met nog al groote fractuurletter, met zeer rossen inkt. Door den kopiïst zelf zijn de opschriften in rooden inkt geschreven; de hoofdletters

---

(1) Niet in het hs.

(2) In het hs. *om-* voluit.

R (26) in den tekst zijn rood doorstreept. Daar de zwarte inkt zoo ros en bleek is, kan men hem soms nauwelijks onderscheiden van den roode. Door den kopiïst zelf is het handschrift gecorrigeerd, zoodat er op talrijke plaatsen verbeteringen in margine voorkomen. De tekst is voorzien van roode hoofdletters, die nog al onbeholpen zijn.

In vroeger tijd hoorde dit handschrift toe aan het Recollettenklooster te Gent, zooals blijkt uit de volgende aanteekening uit het einde der 16de eeuw, geschreven op het blad perkament dat vooraan tegen het bord van het omslag geplakt is :

Coventus Gand. ff. Min. Recoll.

Deze aanteekening staat ook op bl. 1*a* onderaan, met eene andere hand uit hetzelfde tijdperk, en op de keerzijde van bl. 94 leest men :

Wt de bibliotheke
Vande Paters Recollecten Tot
Ghendt.
1530.

Het schijnt echter twijfelachtig of deze aanteekening wel uit het jaar 1530 dagteekent; het schrift komt met die tijdsbepaling niet te best overeen.

Op het overblijfsel van het allerlaatste blad, zijn ook nog sporen van aanteekeningen te zien; men kan er echter niets uit opmaken.

Toen bij de wet van 3 Brumaire van 't jaar IV (25 October 1795) de departementsbibliotheken, waarvan er ook eene te Gent zou gevestigd worden, ingericht werden, werden dadelijk de boeken en handschriften afkomstig van de afgeschafte kloosters, van den Raad en van de Staten van Vlaanderen enz.

R (26) verzameld onder toezicht eener commissie, welke den weidschen naam droeg van *Jury temporaire des arts et des sciences* (voorzitter was B. Coppens; secretaris Ch. van Hulthem). Den 14^{den} Floreal van 't jaar V (3^{den} Mei 1797) waren reeds de bibliotheken der Recolletten, der geschoeide en ongeschoeide Carmelieten, der Predikheeren en Augustijnen, der abdijen te Waarschoot en te Drongen, van de regeering des Ouden Burchts, van den voormaligen Raad van Vlaanderen en van St Pieter naar de voormalige abdij van Boudeloo, welke tot bibliotheeksgebouw zou dienen (en nog dient), overgebracht (1). Men kan dus zeggen dat dit hs. R van de Gentsche Universiteitsbibliotheek van haren oorsprong af deel uitmaakt.

Op het perkamenten blad vooraan leest men ook het volgende versje :

Het is die suete Jhesus alleyne
die my verbliden mach : der
Menschen troest is also cleyne,
Dat ondervindic al den dach (2).

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een engel, wiens hoofd met een aureool omringd is, die een stang met een kruis in de handen houdt. Eene overeenstemmende teekening kan men vinden bij Midoux-Matton, afd. 15de eeuw, n^{r} 2, door

(1) Zie Aug. Voisin, *Recherches historiques et bibliographiques sur la bibliothèque de l'Université et de la ville de Gand* (Gand 1839, ook overgedrukt in zijne *Documents pour servir à l'histoire des bibliothèques en Belgique*, Gand 1840), p. 20 vlgg.

(2) Dit rijmpje werd met een paar fouten medegedeeld in den *Catalogue... des Manuscrits de la Bibliothèque de la ville et de l'Université de Gand* (Gand 1849-'52, p. 417), door Baron de Saint Genois, en blijkbaar naar diens lezing door F. de Potter in *Het Belfort* 1892, II, p. 355.

R
(26)

hen aangetroffen in archiefstukken te Soissons over de jaren 1426-1427; met nr 8 van plaat III bij De Stoppelaar, slechts eenmaal aangetroffen, t. w. in het schutblad der rekening van den rentmeester van Zeeland beoosten Schelde over het jaar 1413 (1), heeft dit merk alleen het kruis gemeen; de teekening van den engel verschilt geheel.

2° Een gespannen handboog met een pijl er op, in 't algemeen overeenstemmende met de volgende merken bij Midoux-Matton : afd. 14de eeuw, nr *21*, uit een archiefstuk te St-Quentin omstreeks 1390; afd. 15de eeuw, nrs *220* en *221*, uit archiefstukken te Laon uit de jaren 1405-1407; en nrs *222* en *223*, uit archiefstukken te St-Quentin uit het jaar 1413.

3° Eén maal een watermerk dat gedeeltelijk zeer moeilijk te onderscheiden is, en daar ik nergens een merk heb aangetroffen dat er eenige overeenkomst mede heeft, zie ik geene kans te gissen welk voorwerp het voorstelt.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, leder op eiken borden, met sloten, die thans geheel verloren gegaan zijn. Deze band is eenmaal zeer mooi geweest; in het leder zijn zeer fraaie teekeningen geprent, t. w. verschillende dieren en eene jachtpartij, alsook, wat wel meer voorkomt (2), maar daarom niet minder belangrijk

---

(1) Zie De Stoppelaar, *Het Papier in de Nederlanden*, 36.

(2) Verg. Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter*³, 390 vlgg. Daar Wattenbach slechts een paar voorbeelden vermeldt, moge aan de volgende een plaatsje ingeruimd worden. Op de bibliotheek te Gent wordt een handschrift bewaard, bevattende sermoenen aldaar gepredikt in 1463, waarschijnlijk in of kort na dit jaar vervaardigd, en gebonden in een zeer mooi, goed bewaard omslag, waarin, behalve de versieringen, geprent staat : Johannes Guilebert, terwijl binnen op het perkament dat tegen het « berd » geplakt is, geschreven staat, met eene andere hand dan de sermoenen en waarschijnlijk met die van den binder zelf :

R
(26)

is, de naam van den binder, met gothische hoofdletters:

Petrus dux me fecit.

Het is waarschijnlijk dat de man zijn naam gelatiniseerd heeft en De Hertoghe heette.

De verkortingen in dit handschrift geven geene aanleiding tot opmerkingen.

Jan Guillebert die men heet meese heft desen bouc ghebonde (sic). Een tweede handschrift, dat vroeger in Mechelen thuis hoorde, ook uit de tweede helft der 15de eeuw, met een volmaakt gelijken band voorzien als het voorgaande door denzelfden Guilebert, was voor een dertigtal jaren in 't bezit van Heinrich Lempertz, die een fraai uitgevoerd fac-simile van het omslag heeft gegeven in zijne bekende *Bilder-Hefte zur Geschichte des Bücherhandels und der mit demselben verwandten Künste und Gewerbe* (Cöln 1853-1865); een derde handschrift, door Joannes Guilebert gebonden, zijnde een Latijnsch getijdenboek, in de tweede helft der 15de eeuw waarschijnlijk ook te Gent vervaardigd, was in deze eeuw het eigendom van E. de Coussemaker (zie *Bulletin du Comité flamand de France* 2,178 en 210 vlg.), en na hem van Baron della Faille (zie *Catalogue des livres et manuscrits composant la collection de* M. René della Faille, Anvers, 1878, n° 144), na wiens dood het aangekocht werd door den Antwerpschen boekhandelaar Pieter Kockx. Op den band van een handschrift vroeger in de bibliotheek der abdij te Heeswijk, staat te lezen: Johannes de Wouda Antwerpie me fecit (zie *Catalogue d'une précieuse Bibliothèque... provenant d'une ancienne abbaye, dont la vente aura lieu le Mardi 13 décembre 1887 à Leide,... sous la direction de J.-W. Van Leeuwen*, nr 32, blz. 10). Op het omslag van een handschrift met sermoenen uit het jaar 1507, dat op de koninklijke bibliotheek te Brussel berust, vroeger het eigendom van Serrure (*Cat.* n° 2123), daarna van della Faille (*Cat.* n° 367 bis), leest men : Johannes die Dutsche me fecit. In de bibliotheek van Z. H. den hertog van Arenberg te Brussel wordt een incunabel uit het jaar 1455 bewaard, *Sermones notabiles et formales per eximium dominum ... Jacobum Cartusiensem domus extra muros Erfordnenses* (Hain, n° *9329), op welks omslag geprent staan : de titel van 't werk en de namen des schrijvers, des bezitters en des binders, met gothische letters, t. w. op de voorzijde: *Sermones ‖ cartusiensm̄ ‖ pro dn̄o ‖ johan̄e sprincz ‖* en op de achterzijde : *illi · gati ‖ in gys · lingen ‖ Per · me ‖ rich · en · bach.* Een exemplaar van den *Liber Confessionum S. Augustini*, zonder naam van drukker, plaats noch jaartal, doch waarschijnlijk kort voor of in

S
(27)

Handschrift op perkament, uit het midden der 15[de] eeuw, berustende op de stadsbibliotheek te Hamburg, *Theol. Ms. 1547*, bestaande uit 15 bladen, 214 mm. hoog bij 151 breed; op iedere bladzijde 26, eene enkele maal ook 27 regels; elke regel is ± 109 mm. breed. Signaturen en reclamen zijn blijkbaar weggesneden.

Fol. 1*a*-11*b* bevatten den *Spieghel der sondaers*, vertaald naar het *Speculum Peccatorum* van Gregorius den Groote (1).

1470 verschenen (*) (waarschijnlijk te Straatsburg bij Johan. Mentelin : zie HAIN nr *2030), dat door denzelfden Richenbach gebonden werd, is in dezelfde boekerij aanwezig. Doch de band is minder goed bewaard. De inprentingen luiden op de voorzijde : *Agustinus* || *in libro* || *confessionū* || · *pertz* · (d. i. *pertinet*) *dño* · *i* · *ruch* || en op de achterzijde : *Per me* || *rich* · *en* · *bach* || *in gislingē* || *illigatus* · *año 1470* || (dit jaartal met middeleeuwsch Arabische cijfers). Zie verder nog de afbeeldingen bij LEMPERTZ t. a. p.

(1) Ook te vinden : in een hs. op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, nr 30 der handschriften uit Weesp afkomstig (zie b. v. beschrijving en inhoudsopgave van dezen codex bij F. G. H. VAN ITERSON, *Stemmen uit den Voortijd, die wel verdienen nog eens gehoord te worden, verzameld uit een viertal handschriften der XIVe en XVe eeuw* (Leiden, 1857), blz. 188 vlgg.); in een hs. op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, vroeger het eigendom van W. MOLL (zie MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4, 264 vlg. en den *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van* ... WILLEM MOLL..., nr 35); in hs. 351 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, bl. 152*a* vlgg. (vgl. den *Catalogus* der Maatschappij 1,23*b*); in hs. 11857 op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (zie den *Inventaire Général* op dat nummer); alsook in hs. 4022 der *Bibliotheca Phillippica* te Cheltenham, fol. 69*a*-82*a* (zie PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* 1,85, waar ook verwezen wordt naar J. GEFFCKEN, *Der Bildercatechismus des fünfzehnten Jahrhunderts* (Leipzig 1855), *Beilagen*, 47 vlgg.; daar wordt werkelijk gehandeld over en uittreksels medegedeeld uit een werk getiteld *Der Spieghel der Sünders*, maar dit heeft niets te maken met het hier behandelde, veel kleiner traktaat).

(*) Immers, op het einde van 't werk staat geschreven : *Anno domini 1470 emi istum libellum pro 30 grossis in sexternis et quaternis non ligatis nec rubricatis et cum aliquanto labore integravi literas incompletas.*

S
(27)

Begin : « *O Mijn aller leifste vrunt, want wi sijn in den weghe der blinder werelt unde onse daghe vervaren unde verghaen alse die scheine der sunnen of der manen, daer omme so is uns noet mit sorghvoldigen herten dat wi dicwile overdencken dat onse crancheyt dicwile doet Gods vergheten* » enz.

Einde : « *Altohant hevestu ghelesen inden speghel des sunders wattu smaken salt, unde wattu verstaen salt, unde wattu vorseyn salt up dattu den ewighen doet moghest untgaen unde mit Cristo unsen leven heren ewelicken moghest leven. Dat verlene uns die ghene die ewelike benedijt is. Amen.* »

Aan het einde :

Hijr endet dat boek dat gheheiten is eyn speghel des sunders, ghemaket uyt deme latine als ment best ende nauwest mochte gheraken.

Bl. 12*a*-14*b* bevatten een uittreksel uit Ruusbroec's traktaat *Vanden twaelf Dogheden*, t. w. het 12[de] hoofdstuk, *Vander Penitencien* (in de uitgave van David dl. 3, 105, 8 tot blz. 111), en wel met dit opschrift dat nog op fol. 11*b* onderaan staat :

Van vulkomene penitencie, uyt en boec dat Rusbroech ghemaket hevet van gheesteliken oeffenenghen.

Alleenlijk is het laatste zinnetje van dit hoofdstuk (« *Ende al hier toe doet dat ghi vermoghet na dat ghy bekent ende verstaet : soe doet ghi ghewarighe penitencien* ») vervangen door het laatste zinnetje van het geheele werk (« *Want nye nyement ghehorsamer en was dan he selven, die ghelovet mot sijn unde ghebenedijt ewelijc. Amen.* »)

Bl. 15 is onbeschreven.

De tekst is voorzien van twee eenvoudige roode hoofdletters; het op- en onderschrift zijn ook met rooden inkt geschreven. Kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

S
(27)

Het handschrift heeft vroeger toebehoord aan Dr. J. Geffcken, den bekenden theoloog; zijn stempel staat onderaan op blad 1*a*; zijn ex-libris is vooraan in het omslag geplakt. Sedert is het, na den dood van Geffcken (gestorven den 2^{den} October 1864) met vele andere boeken en manuscripten van dezen geleerde, op de stadsbibliotheek te Hamburg gekomen (1).

Reeds in 1847 heeft M. de Vries het bestaan van dit handschrift bekend gemaakt (2).

Het is gebonden in een modernen half leeren band.

T
(28)

Handschrift op papier, uit het begin van de tweede helft der 15de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, n^r **K** 34. De codex bestaat uit 4 sexternen, 4 quinternen, 7 quaternen, en eenmaal een cahier dat uit 7 bladen bestaat, alles samen dus 170 bladen, plus achteraan drie witte bladen; 211 mm. hoog bij 143 breed. Het handschrift is door verschillende kopiïsten vervaardigd, zoodat het aantal regels per bladzijde zeer ongelijk is (zie beneden). Tot en met bl. 114 is elke regel schrift ± 94 mm. breed, en alle samen 153 mm. hoog. Signaturen zijn niet meer aanwezig, en nog slechts eenmaal eene reclame, t. w. op bl. 60.

Het handschrift bevat :

Blad 1*a*-53*b* een verzameling van 16 sermoenen van Tauler, met dit opschrift :

Desc sermoen sprack die goede Tauwele.

(1) Zie over GEFFCKEN, *Allgemeine Deutsche Biographie* 8,494.
(2) Zie de *Verslagen en Berichten uitgeg. d. de Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde* 4, 28.

T
(28)

Op het einde, in 't midden van bl. 53*a* :

Hier eynden die sermoen des gueden Tauwelcers.

Op de keerzijde van bl. 53 leest men het volgend register voor deze sermoenen (tusschen haakjes wordt hier bijgevoegd welke bladen ze beslaan) :

Vanden heilighen sacramente (bl. 1-7*b*).

Vander ewangelien daer Jhoannes sprac : « non sum » (bl. 7*b*-13*a*).

Vander ewangelien daer Jhoannes sprac : « ich ben een stemme roepende inder woestinen : bereyt den wech des heren ende macht recht sijn pade ». Dat is vander eenvoldicheit (bl. 13*a*-16*b*).

Vander ewangelien : « die scrift dodet ende die gheest macht levendech », dat es die oude wet ende die nuwe wet (bl. 16*b*-18*b*).

Vander verheffinghen des weerden mijnliken heilighen crucen (bl. 18*b*-22*a*).

Vander ewangelien daer onse heer sprac tot sinen jongheren : « sijt ontfermhertich als u hiemelsche vader ontfermhertich es ende en ordelt nyemant » (bl. 22*b*-27*a*).

Onse here Jhesus Cristus sprac : « bedroeft es mine zile tot inden doot » (bl. 27*a*-28*b*).

Vander ewangelien : « het es u nutte[r] (1) *dat een mynsche sterve dan alle* (2) *dat volc verderve »* (bl. 28*a*-30*a*).

Een goede leere tot der ewigher salicheit (bl. 30*a*-31*b*).

Vander oetmoedicheit (bl. 31*b*-32*b*).

Vanden minre der werelt (bl. 33*a*-35*b*).

Waer omme dat die mynsche vresende waert, wanneer dat God van hem ghegaen [es] (3) (bl. 45*b*-46*b*).

(1) Hs. *nutte*.
(2) Hs. *allen*.
(3) Niet in het hs.

Vander sotheit der gheenre die hon scamen wel te doene (1) (bl. 46*b*-48*a*).

Vanden sunden die de scamende menschen doen (bl. 48*a*-49*b*).

Hoe dat die goede werken den menschen eeren suelen (bl. 49*b*-50*b*).

Vanden boeten jeghen die quade scaempten (bl. 50*b*-53*a*).

Hier volgt thans van elk dezer sermoenen de aanhef en het slot.

I. Begin : « *Scriptum est in Johannis Ewangelio : « caro mea vere est cibus et sangwis meus vere est potus. Et sic de alijs. Mijn vleesch es ghewaerlike een spise. Ende mijn bloet es ghewaerlike een dranc. Ende wie hier af etet die sal ewelike leven. Soe die mynsche hier meer ghenaden ontfaet, soe hi meer sculdich es* » enz.

Einde : « *Ende dit en is niet ghesproken weder dien dat dit sijn soude. Bidden wi onsen lieven here, wat aen ons ghebreect, dat hi dat volbrenghe. Amen* » (2).

II. Begin : « « *Miserunt judei ab Jerosolimis sacer-*
fol. 8*a*. *dotes etc. Die joden ende die phariseen* ‖ *die senden van Jherusalem tote Johannes, ende vragheden wie hi waere, oft hi Elyas waere? Hi lide ende en loeghende niet, ende sprac : « Non sum. » — « Bistu dan Cristus?» — « Non sum. » — « Oft een prophete? » — « Non sum. » » Kinder, dese phariseen vintmen noch voele, die noch gaen met onnutten vraghen omme* » enz.

Einde : « *Ende wie di op dijn niet- ende cleyn-*
fol. 13*a*. *heit wilt wisen, dien* ‖ *ontfanck met groter danc-*

(1) Hs. *te te doene.*

(2) Dit sermoen komt ook voor in een hs. op de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn, *Ms. germ. qu.* 1079 (= *Von Arnswaldt* 3136), bl. 151*b*-160*b*; zie b. v. de beschrijving in het *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 10, 8.

baerheit ende met mynnen, dattu inder waerheit wordest vonden, dattu bist « non sum ». Dat wy nu alle soe in deser vernietheit comen, dat wi in dat godlike yet daer met versincken, des helpe ons God etc. » (1).

III. Begin : «« *Vox clamantis in deserto : parate vias domini* (2) ». *Sinte Johannes sprac : « ic ben een stemme roepende inder woestinen : bereit den wech des heren, ende maect recht sijn pade. » Wy hebben nu voer een alte werden mynliken hoechtijt dat dat ewighe wort gheboren wert in menscheliker natueren, ende dat dat selve ewighe woert, sonder onderlaet, in eenre yegheliker heyligher zielen sal gheboren werden* » enz.

Einde : « *Merke selve in dinen gronde welck werck oft wise oft oefeninghen, die di alre naest inleide ende invoere in dit onverbeeldende overweselike beelde, ende diere wisen oft dier oefeninghen, dier volghe alre meest, tote dier tijt dattu dijns selves ende alre creaturen wert ontbeeldet, ende inden godliken beelde wert gheslonden over alle beelden. Dat wy alle hier toe comen, des helpe ons God. Amen* » (3).

IV. Begin : « « *Littera autem occidit, spiritus autem vivificat. Die scrift die dodet, mer die gheest maket levende* ». *Het sijn twee wisen des volcs ende der vrinde Gods. Dat een dat was die oude wet, ende dat oude ghesette. Dat ander die nuwe wet, ende dat nuwe ghesette* » enz.

Einde : « *Daer omme en moghen wy niet ghe-liden noch oeck gheweerken. Dat wi dat jock Gods*

(1) Dit tweede sermoen komt ook voor in hs. **W**, beneden onder nr 31 beschreven: zie blz. 231.

(2) Hs. *domine.*

(3) Dit derde sermoen komt ook voor in hs. **W**, beneden onder nr 31 beschreven : zie blz. 231.

T
(28)

alsoe moeten draghen werdelike, des helpe ons God. Amen. »

V. Begin : « « *Ego si exaltatus fuero, omnia traham ad me ipsum* ». *Men begaet huden den dach des werden mynliken crucen dat het verhaven waert, van des weerdicheit nyement te vollen ghespreken noch voldencken en mach* » enz.

Einde : « *Dat wi ons dit cruce alsoe laten nae hem trecken, dat wy alle dinck ende ons selven laten, ende alle dinck willichlicke liden, des helpe ons die ghene die aen dat cruce doer ons verhaven waert. Amen.* »

VI. Begin : « « *Estote misericordes sicut et pater vester misericors est.*» *Sinte Lucas bescrivet inden ewangelio, dat onse here tot sinen jongheren sprac : « Sijt ontfermhertich als u hemelsche vader ontfermhertich is, ende en ordelt nyemant, dat ghi niet verordelt en wert...* » *In deser ewangelien werden ons twee dinghen gheleert* » enz.

Einde : « *Onder hondert mynschen die doch goede liede willen sijn, soe vintmen comme enen mynsche, die hon gansselike totter waerheit keren. Dat wi ons nu allen alsoe moeten keeren, dat ons dese volle maete ende overvloedeghe mate werde, des helpe ons God allen. Amen.* »

VII. Begin : « *Onse lieve here Jhesus sprac : « Bedroeft es myne ziele tot inden doot* ». *Ende inden eersten boeke Moysy staet aldus : « Beruert met wee des herten van binnen* ». *Dese woerde gheven ons te verstaene ende te bekennen dat innerlike liden ons lieven heren Jhesu Cristi* » enz.

Einde : « *Dat derde (druck) neemt inden dootstotenne, doe die ghetrouwe ziele in pijnliken wee liet den reynen lichaeme. Ende doe was Cristus van mynnen doot. Helpt ons, here, uut alle onser noot. Amen.* »

T
(28)

VIII. Begin : « « *Expedit vobis uut unus moriatur homo.* » *Sinte Jhohannes scrijft inden ewangelio : « het es u nutter dat een mynsche sterve, dan alle dat volck verderve. Dese mynsche doet grote tekenne, laten wine dus, soe comen die romeine ende nemen onse stat, ende al onse volck doot* » » enz.

Einde : « *Dat beelde bewijsde ons onse lieve here Jhesus Cristus, doen sijn edele natuere haer soe sere verscricte, ende water ende bloet sweetede. Lieve kinder, leert u aldus liden onder God ende onder alle creatueren, dat wy aldus sterven moeten. Des helpe mi ende u die vader, ende die sone ende die heilighe gheest. Amen* ».

IX. Begin : « *Dese lere ontfaet van Gode, want waer ghi deser leren volghet, soe es hiemelrike u eyghen. Vreest Gode altoes, danct hem met devoeteliker minnender herten* » enz.

Einde : « *Verblijt u altoes inden heylighen gheest. Bidt voer uwen viant, versmaet nyemenne, ende weest Gode ghetruwe, ende u selven, ende alle creatueren in Gode ewelike. Amen.* »

X. Begin : « *Te gherechter godliker mynnen en can ic naerderen wech vinden, nocht rechtere[n]* (1) *nocht sekerren, dan gherechte oetmoedicheit. Want oetmoedicheit es een gave* (2) *Gods boven alle ghescapene creaturen* » enz.

Einde : « *Dit sijn die weghe cort ende gherecht inder waerheit, waer mede dat die mynsche mach comen in godliker mynnen, ende volcomelike daer in bliven ewelike. Des helpe ons God. Amen.* »

XI. Begin : « *Ic hebbe aenghesien groet ghescheelt ende ellende tusschen de mynneren der werelt,*

---

(1) Hs. *rechtere*.
(2) Hs. *gove*.

T (28) *ende die ghene die Gode gherne dienen souden, die welke minneren der werelt willen danderen van Gode trecken* » enz.

Einde : « *David spreect : « Eest dat ic wandele in midden den scaduwen der doot, ic en sal my niet ontsien, want du, here, beist met my.* »

XII. Opschrift : *Waer omme dat die mensche vresende woert, wanneer God van hem ghegaen es.*

Begin : « *Dat die mensche hem ontsiende woert, wanneer dat God van hem ghegaen es, dat mach men openbaerlic mercken in Caym* » enz.

Einde : « *Dese es ghewaerichlic van dien daer David af seit : « Niet also, ghi scalke, niet alsoe, mer als ghemul, dat die wint worpt vanden aensichte der eerden.* »

XIII. Opschrift : *Vander sotheit der gheenre die hon scamen wel te doene.*

Begin : « *Ten anderen maele machmen bewisen hoe diese scaemte te verstotenne sij, om dat grote sotheit sy van schaemten laten wel te doene. Dat machmen te iersten bewisen, omme dat sy hon laten verwinnen vanden bespotters* » enz.

Einde : « *Nummermeer en peynset om vele liede te behaghenne, mer wien dat ghi behaecht.* »

XIV. Opschrift : *Van sunden die de scamende menschen doen.*

Begin : « *Omme te meerre verwitenisse der quader schaemten, machmen ten derden male bewisen wat groter sunden dat dese liede doen teghen gode* » enz.

Einde : « *Van dat dese glorie te nieute sal gaen seit David : « Wanneer dat hi te nieute gaet, dan en sal hy alle dinck niet nemen, noch sine glorie en sal met hem niet nederwert gaen.* »

XV. Opschrift : *Hoe dat die guede werken den mynsche eren suelen.*

T (28) Begin : « *De guede werken suelen in drie manieren den mensche eren. Ten iersten in dien dat sij suelen den mensche gheselscap houden na der doot. Hier af es ghescreven : « Haere werken volghen hon na* » » enz.

Einde : « *Nochtan sijn voele liede die t[c]ruce* (1) *van buten eeren, ende van bynnen tgheestelike cruce onder haere voete treden, in dien dat sijt versmaden ende scuwen in hem. Het scijnt wel dat sij groten haet hebben op die kersten waerheit, die oec strijt nemen yeghen haere tekenne.* »

XVI. Opschrift : *Vanden boeten yeghen die quade scaemten.*

Begin : « *[N]a* (2) *dat gheseit es vander quaeder scaemten willic u yet segghen vanden boeten teghen die quade scaemten, metten welken ghi u yeghen haere behelpen moeghet. Ende dit sal sijn met vierderhande herdinckenne ochte ghepeynsen* » enz.

Einde : « *Alsoe dat wy hier moeten te gadere den here dienen in gracien, ende dat hi ons nae deser tijt moet roepen tot sijnre glorien, segghende : « coemt, ghi ghebenedide mijns vaders, ontfaet dat rike dat u bereet heeft ghewest van aenbeghynne der werelt ». Des gonne u ende my die vader, die sone ende die heilighe gheest. Amen.* »

Tusschen het 10de en het 11de dezer sermoenen leest men, bl. 33*a*, de volgende verzen, zijnde het slot van het tweede hoofdstuk van Hendrik Mande's *Boecskijn van drien Staten* (3) :

---

(1) Hs. *truce.*

(2) In het hs. is de *N* niet ingevuld.

(3) Uitgegeven door W. Moll in zijn *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw* (Amsterdam 1854) I, blz. 263 vlgg. Behalve de door Moll gebruikte (Den Haag, Weesper hs. nr 30 en Leiden, Maatsch. Ndl. Letterkunde nr 224, vroeger 153), bestaan

T (28)

Vertijt uws selfs in allen dinghen.
Neemt altoes ware uws gronds van binnen
Ende leert natuere met redenen dwinghen,
Ende hanct aen Gode met rechter mynnen.
Meynt Gods ere in allen dinghen.
Leert allen dinck ten besten bringhen.
Selden spreken, luttel onderwinden
Ende metter werelt luttel minghen,
Gode vresen sunderlinghe,
Dat doet den mynsche vrede ghewinnen.

Blad 54 is onbeschreven.

Op blad 55*a* begint een sermoen in drie deelen, loopende tot 59*b*.

Begin : « *Inden ewangelio, dat sent Lucas bescrijft, inden derteende Capittel, sprach onse lieve here eyn gelijckenisse : « yt was eyn mensche, die had eynen wy[n]gart*(1)*,ende had daer yn geplant eynen vygebome etc.» In eynen geistelicken senne beteykent diese wingart eyn ygelicke kersten ziele ende die vigebome dat werde leven ende liden Cristi, ende sonderlinghen soe onse here aenden cruce stonde* » enz.

Einde : « *Ende den volcomen mynschen werden och sonderlinghen drie vrochten in hoere toekeren gegeven. Die erste is eyn leissinghe alre vergen[c]licker* (2) *minnen. Die ander is eyn stedege vrolich dienste God te dienen oen eyn onderlaet. Die derde is eyn rech vereyninghe met Gode, as onse lieve here selver sprach tot sijnen hemelschen vader : « Vader, ic bid*

---

nog de volgende handschriften : een in het seminarie van het aartsbisdom te Utrecht (zie *De Katholiek* 91, 295), een ander in de boekerij der Emmanuelshuizen te Zwolle, nr 1, en een derde op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (niet hetzelfde als het Weesper hs. nr 30 : zie Moll in *Kerkhistorisch Archief* 4, 264).

(1) Hs. *wygart.*

(2) Hs. *vergenlicker.*

T (28)

dich dat sij eyn met ons werden, soe du ende ich eyns sijn ». *Die vrucht geve ons God te gebrucken inder tijt ende in ewicheiden, dor dat verdienen Jhesu Cristi. Amen.* »

Bl. 60*a*-83*a* bevatten zeven « collacien » der « oude vaderen » t. w. :

I, bl. 60*a*-64*b* : « *Hier volghen .vii. collacien also hier voertijts die oude vadere plaghen te collacien als sy te gader quamen, ende te sprekenne van gheestelicken ende hemelschen dinghen. Deerste callacie* (sic) *is vanden hoge tijde van paschen. Aen desen hoghetiden sijn .ii. poenten decke vermaent in dewangelio* » enz.

Einde : « *Dat wy aldus met Gode verheven moeten werden in die hoecheit des hiemels van boven, ende dat onse wandelinghe daer moet sijn, des gonne ons God onse here, die es ghebenedijt in ewicheiden* (1). *Amen.* »

II, bl. 64*b*-71*a* : « *Dander collacie vanden hoghentide van penxten, dat is dat hoghetide vanden heilighen gheest. Alse die heilighe gheest inden mynsche comt, ende die mynsche alsoe goetwillich es dat hy gherne volghet die vermaninghen vanden heilighen gheest, ende hi ghehoersam wille sijn de insprekenne dat God spriet in sine ziele, in dusdanighen mynschen werct die heylighe gheest seere mynlike ende seere moeghentlike werke, want hine werct ghene vreemde werken, hi werct nae sine eyghenscap. Sine eyghenscap is mynne* » enz.

Einde : « *Nu bidden wy den heilighen gheest dat hy ons make goede pelgerine, alsoe dat wy moeten haestelike weder comen in onse vaderlike* (2) *lantscape. Dat ghonne ons God die hiemelsche vader. Amen.* »

---

(1) Hs. *enicheiden.*

(2) Hs. *waderlike.*

T
(28)

III, bl. 71*a*-72*a* : « *Dit is die deerde collacie vander epystolen daer sinte Johan seghet : « Broeders, en laet u niet verwonderen dat u die werelt haet ». Die dinck die wonderlic sijn, daer pleecht men na te vraghen. Nu is dit wonderlic dat gheestelike mynschen die inder waerheit gheestelike mynschen sijn, die en mesdoen nyemanne niet, maer dat hen* (1) *mesdaen es ende mesdaen wort, dat vergheven sy alle om Gods wille ende omme godliker eeren wille, ende daer toe soe bidden sy omme salicheit der gheenre die hon mesdoen ende mesdaen hebben. Tes wonderlic dat dusghedaen mynschen ghehaet werden; men mach daer wel nae vraghen* » enz.

Einde : « *Nu hebdi ghehoert redenen ende sake waer omme dat gheestelike mynschen ghehaet ende vert versmaet werden vander werelt. Nu sijt voert meer goets moets ende in goeden vreden ende en laet u niet verwonderen dat ons die werelt haet.* »

IV, fol. 72*a*-74*b* : « *Die vierde collacie vander ewangelien die men leest in alre heilighen avende. Vander ewangelien die men leest in alre heylighen avende, daer af onse here spriet aldus : « Salich syn die arme luede, want dat rike der heymele es haere* » enz.

Einde : « *Dese erme ende deser gheliken vervolghen haere salicheit in enen ermen levenne metten apostelen, in enen voele hogheren graet dan enich van dien die daer voere ghenoemt sijn. Nu willen wy onsen here loven ende benedien, nu ende in alre tijt, die aldus mynlike ende aldus moeghelike werct in sine creatueren.* »

V, fol. 74*b*-78*a* : « *Dit es die .v. collacie etc. Vanden hoghetide van allen heilighen, daer af dat onse here spriet : » Salich sijn sy die aerm sijn van gheste,*

(1) *hen* verbeterd uit *hem* : het laatste been der *m* is uitgekrast.

T
(28)

want rike der hiemele es haere ». Omme dat ghemeynlike alle heylighen erm van gheest sijn ghewest ende haers selfs verloeghent hebben, soe » enz.

Einde : « *Ende aldus soe eest in desen mynschen wonderlike vruchtbarich dat God loen gheloeft heeft ende loen gheven wil; ya nochtan dat sy om loen niet en werken noch om den loen niet en sien. Nu willen wy onsen here loven ende ghebenedien die aldus mynlike ende aldus loveliken werct in sinen creatueren. Amen.* »

VI, fol. 78*b*-82*a* : « *Dit es die .vj. collacie vander ewangelien die onse here sprack ende seide aldus : « Trike der hiemele es ghelijc x meechden; die .v. die waeren wijs ende die .v. waeren sot ». Ic spreke een meechdelic leven ende een reyne leven dat behout woert ende beleit woert omme godliker eeren wille, dats alsoe lovelic in eens mans persone, als in eenre vrouwen persone* » enz.

Einde : « *Ic spreke sinte Peter ende oeck alle die hem gheliken moeghen, die boven clemmen in hoghen love, ende oeck in eenre andere wise gheloeft ende gheëert werden in onsen vaderliken lantscape boven menighe Meechden die daer comen ende sijn soelen, ende nochtan alle hebben behouden die eerste bloeme der reynicheit ende die doch in alsoe groete graet der mynnen noet en quamen. Nu willen wy onsen here loven ende benedien, nu ende in alre tijt, die aldus mynlic ende aldus moghelike werct in synen creaturen. Amen.* »

De laatste collacie, bl. 82*a*-83*a*, heeft geen opschrift : « *Die nu metten meechden wil behouden een reyn ende een suver herte, ende oeck metten jongheren ons heren willen behouden broederlike mynne, die merke dese .v. poenten* » enz.

Einde : « *Die dese .v. poenten oeck wel behout*

T *ende oec metten meechden een reyne suver herte,*
daer onse here segt : « Salich sijn die suver van herten
(28) *sijn, want si sullen Gode sien », ende hi behout oeck metten jongheren ons heren broederlike mynne, daer af dat onse here segt : « In desen sullen sy allen bekennen dat ghi mine jongheren sijt, eest dat ghi mynne hebt underlinghe. »*

Thans volgt, fol. 83*a*-83*b*, een klein traktaatje, met het opschrift : *En* (sic) *doctriene.*

Begin : « *Een aflaeten van groven sonden ende hem oeffenen in ghenaden dat maect den mynsche enen vrint Gods. Ende versmaden allen tijtlics goets dat maect den mensche een kint Gods* » enz.

Einde : « *Die volcomenheit eens volcomende levens es, dat die mynsche gheleit woert van vrouden in vrouden, van wonne te wonne, vander eenre wellust in die andere.* »

Daarop volgt, bl. 83*b*-84*a*, een ander dergelijk traktaatje, met het opschrift : *Guede doctrinen.*

Begin : « *Brudere, ghi sult uwes selves gheweldich syn. Ghi sult u ghemoede altoes voer trecken in God oft tot godlike werken ende woerde* » enz.

Einde : « *Ghi en sult nyemenne te heymelic syn, soe en werdy niet bedroeft. Ghi en sult aen nyemenne troest sueken dan in Gode, over waer hy sal u troest syn.* »

Het overige van bl. 84 wordt ingenomen door *Een exempel vanden enghel.*

Begin : « *Het was een enghel ghesent van Gode tot enen ghesteliken mynsche van ordenne, ende leerde hem te levenne alsoe hi wilde daer hi mede te hiemelrike comen soude* » enz.

Einde : « *Ende dit was die selve enghel die den mynschen in hoeden ghegheven was. Amen.* »

Daaronder komen nog de volgende rijmspreuken :

T *Verkiest en gheen dat mach vergaen,*
Soe mach u herte in Gode volstaen.
(28) *Kint u cleyne, Mint ghemeyne.*
Hout u reyne, Blijft alleyne.
God sy gheloeft, gheëert, ghebenedijt,
Nu ende inder ewicheit. Amen.

Bl. 85*a*-97*a* bevatten een soort van « expositie » op de tien Geboden Gods en op de twaalf raden der evangelien, zooals er in de middeleeuwsche letterkunde zooveel bestaan. Er is geen opschrift.

Begin : « *Onse here Jhesus Cristus hevet ons gheleert een volcomen leven, ende hevet ons ghelaten een reghele van levene inder heyligher scrifturen. Wi vinden inder scriftueren drie maniren van doechdeliken werken, daer men met vercrighet die cierheit alre doechden. Dat sijn : die x gheboeden vander ouder wet, die xii rade der ewanghelien, ende die vii werken der ontfermherticheit. Dat yerste ghebot is* » enz.

Volgens dezen aanhef, zou men dus ook eene expositie op de zeven werken van barmhartigheid verwachten, maar zulk eene komt in 't handschrift niet voor; die op de tien geboden loopt tot bl. 89*b* boven aan, en eindigt aldus : « *Dit sijn die x gheboden ghetughet metter heilegher screfturen, daer ons alle volcomenheit kerstens gheloves in gheleert wert ende alle zonden ende ghebreckelicheit in verboden is ; ende wise hout metten werken ende metten levenne, die blijft behouden; ende wise bricht, die wert verdoemt*
fol. 89*b* *ende van Gode* ‖ *ewelic vermalendijt.* »

Daarop volgt onmiddellijk de tweede expositie.

Begin : « *Het sijn .xii. rade der heylegher ewangelien, die den mensche te hemelrike brenghen sonder middel en* (sic) *sonder veghevier. Die .iii. yerste rade hebben in drie gheloeften der prophessien van allen relegione ende van ordenen* » enz.

T (28) Einde : « *Mer die mensche sal hem hoeden uut alle sijnre macht van ghewoenheiden dagheliker sonden, hoe cleine dat si sijn, want si brenghen ommer eneghe scade in der zielen; want het coemt vierderande scade van dagheliken sonden : want si vercouden ende menderen godlike mynne ende inwendeghen ernste tot Gode, si benemen vortganc ende toenemen in doghe-den ende in heileghen levenne, si beroven der heimelicheit Gods ende sy trecken tot dootsonden : dat es dat quaetste. Hier omme en sal der mensche niet onachsam sijn clei[n]der* (1) *ghebreke. Amen.* »

Het overige van bl. 97, en verder bl. 98, 99 en 100 zijn wit. Op bl. 101*a* komen een drietal zeer korte traktaatjes voor, het eerste over de passie ons heeren, het tweede over de voortreffelijkheid van 't stilzwijgen, en het derde over *wat van onnulten clappen comt*. In dit laatste wordt in plaats van *v* steeds *w* geschreven, zoowel in 't midden als aan 't begin van 't woord.

Bl. 101*b*-102*b* bevatten een gedicht als proza geschreven. Begin :

In enen advent, des willic liden,
Soe dachtich in dat herte mijn,
Hoe Jesus inder maecht Marien
Woude .ix. maende ghesloten sijn.
Doen docht mi goet dat ic soechte
Eenen bogaert, na mijn verstaen,
Dair hem dat kindekijn mochte
Vrolijc in vermeyen gaen.
Den bogaert willic hier begynnen
Met .vii. boemen, dat dunc my goet;
Dat ic se in mi mochte versinnen,
Des gonne my God doer syn oetmoet » enz.

(1) Hs. *cleider*.

T (28) Aan het einde :

« *Met goeder herten bidt voir haer diet ghedicht heeft ende ghescreven, datse God make een heilighe ende claer, ende wille haer een heilighe leven gheven, sonder eynde. Amen.* »

Bl. 102*b*-103*a* bevatten verder een viertal korte godsdienstige overwegingen op de volgende onderwerpen :

De eerste : « *Het sijn xii. poenten die sere hinderen ende letten gheesteliken mynschen te enen volcomenen levene te comene* » enz.

De tweede : « *Wildi dese ghebreke verwinnen ende alle zonden, soe moetti hebben vier poenten* » enz.

De derde : « *Dat liden ons heren heeft .vi. vruchten* » enz.

De vierde luidt in haar geheel :

« *Kennisse ons selves ende oetmoedicheit,*
Godlike mynne ende reynicheit,
dese vier doechden voer waer gheseit
verdriven alle ghebreclicheit ».

De keerzijde van bl. 103 wordt ingenomen door een kort traktaatje, waarin voor elken dag der week het onderwerp eener godvruchtige overdenking wordt opgegeven :

« *Een goede corte oefeninghe alle daghe te overdencken. Op dat een yeghelijc mensche mach die gracie Gods vercrighen ende daer in staende bliven, soe sall hi hem in desen navolghende*(1) *poenten stedelijc oefenen, ja also verre als hi egheen beter oefeninghe voirhanden* (2) *en heeft* » enz.

(1) Hs. *nawolghende*.
(2) Hs. *wirhanden*.

T
(82)

Bl. 104*a*-107*b* bevatten een traktaatje met het volgende opschrift:

Dit sijn sinte Franciscus vermaninghen, hoe dat hem nyemant verhoverdighen en sal, mer verbliden inden cruce ons heren Jhesu Cristi. etc.

Begin : « *O mensche, merke in hoe groter hoecheit onse here di gesettet heeft, want hy heeft di ghescapen ende ghemaect totten beelde sijns ghebenediden soens lichaem, ende tot sinen ghelikenisse vanden gheeste* » enz.

Einde : « *Salich is die knecht die die heimelicke dinghen Gods verberghet in sijnre herten. Amen.* »

Bl. 108*a*-112*b* bevatten: *Dit is van Clijmacus' leere* (1).

Begin : « *Climacus seyt: als ijemant quaet van di sprect ende en eest alsoe niet inder waerheit, soe en eest di niet scadelijc, maer den ghenen dijt van di sprect, eest hinderlijc. Exempel: oft ijemant seide dat gout drec waere, wat hinderde dat den goude? Maer eest waer dat quaet datmen van dij seit, so wertstu gheleert wattu dij huden selt ende beteren* » enz.

Einde : « *Wat batet dattu dijn lichaem gheysels van buten ende therte niet ghereynicht en wort van binnen.* »

Bl. 113-114*b* bovenaan bevatten korte aanhalingen uit kerkvaders. Het overige gedeelte van den codex wordt nu ingenomen door een afschrift van Ruusbroec's werk *Vanden twaelf Dogheden*, met het opschrift:

Heir beghint dat boexken van den xij doechden ende ten iersten van oetmoedicheit.

(1) De hier medegedeelde aanhef van dit traktaatje is uitgegeven door VAN VLOTEN, *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 137, naar een hs. op de Koninklijke Bibliotheek in den Haag, waarschijnlijk hetzelfde als het hier beschrevene: wel wijkt zijne spelling af, maar dit bewijst in het voorkomend geval niets: zie beneden, blz. 213, noot 2). — Dit traktaatje staat niet in hs. 14121 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, zooals men, afgaande op de beschrijving in het *Inventaire général*, allicht meenen zou.

T
(28)

Bl. 135*b* is onbeschreven gebleven maar zonder schade voor den tekst.

Aan het einde:

Heir eyndet dat boec van den xij dogheden. Biddet trouwelic voer den scryver om God.

En onmiddellijk daarachter, met rooden inkt:

Ende voer den genen diet geroet heeft.

Daaronder staan nog eenige wijze raadgevingen in 't Latijn, en ten slotte het volgende rijmpje:

Wie in lijden can verblij
Die is blijde tot allen tij > *den*

Bl. 171, 172 en 173 zijn onbeschreven.

Aan het handschrift hebben drie kopiïsten, waaronder waarschijnlijk twee vrouwen, gewerkt. De eerste hand omvat de 103 eerste bladen en de onderste helft met de ommezijde van bl. 114; het is een zeer duidelijke, vaste rotunda, al is het schrift op het éene blad soms wat kleiner dan op het andere. Elke regel is ± 95 mm. breed; het getal regels wisselt af tusschen 31 en 39, samen steeds 155 mm. hoog.

De tweede kopiïste heeft bl. 104 tot 114, in 't midden, beschreven, met een duidelijke, afgeronde gothische letter. Elke regel is ± 90 mm. breed; het getal regels is regelmatig 30, samen ± 155 mm. hoog. Tot hier toe zijn de bladzijden meestal met inkt, een enkele maal met potlood, afgeschreven en gelijnd.

Het overige gedeelte van het handschrift, dat is dus de tekst van Ruusbroec's werk, is met eene duidelijke, maar vrij leelijke hand geschreven, zooals aan het zooeven vermelde onderschrift blijkt, door eene man; de bladzijden zijn noch afgeschreven noch gelijnd, zoodat de regels schrift zeer ongelijk van breedte zijn, t. w. ± 110 mm., nu eens dicht dan eens wijd

T
(28)

van elkander staan, waardoor hun getal buiten mate ongelijk is : het wisselt af tusschen 24 en 31. Met een woord : het geheel ziet er onbehaaglijk uit.

De twee eerste kopiïsten hebben zelf hun tekst voorzien van roode opschriften en hoofdletters, die zeer onbeholpen zijn; dit is overigens ook het geval in het derde gedeelte, waar ze echter door een anderen rubricator gemaakt zijn, zooals blijkt uit het medegedeelde verzoek om een gebed van zijnentwege, een verzoek dat niet vaak voorkomt (1). De eerste kopiïste maakt, behalve van de punt, ook gebruik van het commastreepje. Hoofdletters in den tekst zijn overal rood doorstreept.

In vroeger tijd heeft het handschrift het eerst toebehoord aan de tertiarissen (2) te Maastricht, zooals blijkt uit de volgende aanteekening, door eene hand uit het begin der 16[de] eeuw geschreven op het perkament dat vooraan tegen het omslag geplakt is :

Dit boeck hoert toe den broeders vander deerder orden Sinte Francisci wonende te Maestriecht te Sinte Bartholomeus int Convent.

Achter het laatste woord zijn er een paar andere uitgekrast, t. w. te begharden.

Deze aanteekening werd door denzelfden kopiïst nog eens overgeschreven, doch hij bracht het slechts tot het derde woord; een andere ondernam hetzelfde, doch bleef steken na Francisci.

Daarna kwam de codex in 't bezit van het College der Jezuiten, en later in dat der Beggarden in

(1) Zie een ander voorbeeld bij WATTENBACH, *Das Schriftwesen im Mittelalter*³, blz. 347, noot 4.

(2) Zie over de tertiarissen b. v. W. MOLL, *Kerkgesch. v. Nederland voor de Hervorming* II, ii, 86-89 en 94-102.

T
(28)

dezelfde stad : op bl. *1a* bovenaan leest men namelijk deze aanteekeningen uit het einde der 17[de] eeuw :

Collegii societatis Jesu Trajecti

en

Bibl : Begg : Traj.

De tweede dezer aanteekeningen schijnt wel de jongste te zijn.

In deze eeuw werden de overblijfselen van Limburgsche kloosterbibliotheken te Maatstricht verzameld en in October 1840 op last des Konings naar de Koninklijke Boekerij te 's Gravenhage overgebracht. Als behoorende tot dit fonds, voert deze codex dan ook het merk *Traj. ad. M. 428.*

In het papier van dezen codex komen de volgende watermerken voor, in de orde waarin ze hier beschreven worden :

1° Een anker met een Latijnsch kruis er op, met kort omgebogen lepels, veel overeenkomst hebbende met nr 11 van plaat VII bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in de stadsrekening van Middelburg over het jaar 1457 (1). Het merk in dit hs. **T** is een kleinen centimeter langer.

2° Eene gothische P, met eene bloem er los boven op. Wat den vorm der letter betreft komt dit merk overeen met nr 47 op plaat Q[c] bij SOTHEBY, maar het is grooter en zonder dwarsstreep door het groote been. Eene dergelijke P, maar zonder de bloem, komt voor in de grafelijke rekening te Haarlem over 't jaar 1432 (2).

3° Hetzelfde merk, eenige millimeter hooger en het groote been wat breeder.

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 56.

(2) Zie KONING, *Verhandeling over den oorsprong, de uitvinding, verbetering en volmaking der boekdrukkunst* (Haarlem, 1816), blz. 18 en bijbehoorende plaat.

T
(28)

4° Eén maal een hertenkop, met zwaar gewei, zonder Latijnsch kruis; eene geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen. Eenige overeenkomst vertoonen : *a*) n^{r} 52 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Soissons en La Fère uit het jaar 1469; *b*) n^{r} 61 van plaat Q^{C} bij SOTHEBY, o. a. voorkomende in eene uitgave van Caxton uit het jaar 1486 (1); *c*) n^{r} 3 van plaat VIII bij DE STOPPELAAR, die dit merk aantrof in de stadsrekeningen van Middelburg over het jaar 1464 (2).

5° Een kleine ossenkop, met stang en St-Andrieskruis, zoogoed als niet verschillende van n^{r} 5 op plaat VI bij DE STOPPELAAR, een merk dat van 1431 tot 1448 « door den rentmeester bewesten Schelde doorgaand voor zijne rekeningen (werd) gebezigd » (3); veel overeenkomst vertoont ook n^{r} 14 derzelfde plaat, welk merk in de stedelijke rekening te Middelburg over 1454 voorkomt (4).

6° Een maal het Lam Gods in een cirkel, weinig verschillende van het 5de papiermerk in het exemplaar van de vijfde uitgave van de *Biblia Pauperum*, dat op het British Museum te Londen berust (5), welk merk afgebeeld is bij SOTHEBY, plaat E.

7° Eene gothische P, met eene bloem er los boven op, en het groote been doorsneden door de krul van het kleine. Zonder noemenswaardig verschil komt dit merk voor in een handschrift uit het jaar 1460 op de Universiteitsbibliotheek te Gent, bevattende o. a. S. Jheronimus' « vite ». Veel overeenkomst vertoont het eerste merk uit het exemplaar van de vierde

(1) Zie SOTHEBY, *Papermarks*, 88*b*.
(2) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 58.
(3) Zie DE STOPPELAAR, *a. w.* 52.
(4) Zie DE STOPPELAAR, *a. w.* 53.
(5) Zie SOTHEBY, *a. w.* 24.

T
(28)

uitgave der *Apocalypsis*, dat op de Bodleian library te Oxford berust, welk merk afgebeeld is bij SOTHEBY, plaat B.

8° Een kleine ossenkop, met korte stang en St-Andrieskruis, wat de afmetingen en vorm van den kop zelven betreft weinig verschillende van n^{r} 19 van plaat VI bij DE STOPPELAAR, dat voorkomt in de rekening der stad Middelburg over 1460 (1); het merk in hs. **T** heeft den muil van onderen geheel gesloten en de oogen zijn wat grooter; geheel hetzelfde merk, een weinigje grooter, komt voor in het boven beschreven hs. **N**.

9° Eén maal een anker, niet hetzelfde als het merk onder 1° vermeld : dit is kleiner, smal van steel, klein van oog en van kruis. Veel overeenkomst vertoont het eerste merk uit de « Pembroke Copy » van de 3de uitgave der *Apocalypsis*, afgebeeld bij SOTHEBY, plaat C.

10° Een druiventros, overeenstemmende met n^{r} 14 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit het jaar 1453.

11° Een os in zijn geheel, met een staart in drieën verdeeld, in afmeting en teekening weinig verschillende van n^{r} 27 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw. Dit merk komt vooral in de eerste helft der 15de eeuw voor.

12° Hetzelfde merk, alleenlijk is het lijf wat dikker en de stand der voorste poorten is wat gewijzigd.

De afkortingen in dit handschrift leveren niets bijzonders op; in het gedeelte vooral, dat het *Bocc vanden xij Dogheden* bevat, zijn ze, betrekkelijk gesproken, weinig talrijk : *er* en *ende* worden gewoonlijk afgekort; *m* en *n* gewoonlijk niet.

(1) Zie DE STOPPELAAR, *a. w.* 53.

T
(28) De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band : hout met leder overtrokken, met koperen sloten, waarvan echter de haken verloren gegaan zijn; de rug is zeer onhandig gerestaureerd (1).

U
(29) Handschrift op papier, geschreven in 1471, berustende op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, K 35, bestaande uit 22 quinternen, oorspronkelijk dus 220 bladen; in de tweede helft van het laatste quintern zijn echter drie bladen weggesneden, waarvan alleen stroken, ongeveer 1 centimeter breed, bewaard zijn, zoodat er slechts 217 overbleven. Het papier is 215 mm. hoog bij ± 144 breed; de bladzijden zijn met inkt of potlood afgeschreven, maar met de griffel gelijnd; er zijn regelmatig 22 regels per bladzijde, ± 95 mm. breed en samen ± 148 mm. hoog. Van de reclamen zijn geene sporen meer over; wel echter van de signaturen, die bestaan uit kleine letters met Arabische cijfers.

Het handschrift bevat :

Bl. *4a*-*73b* een der vele zoogenaamde biecht-

---

(1) Dit is de toestand op het oogenblik als ik de proef van dit vel druks verbeter (October 1897). Toen ik het handschrift voor de eerste maal zag, in 't najaar van 1892, was de rug volkomen stuk, en waren er vooraan drie witte bladen, welke thans verdwenen zijn. Op het recto van het derde dezer bladen stond de volgende, vrij juiste inhoudsopgave van het handschrift :

Dit sijn die collacien Tauwels.
Dat boixken van vij. collacien.
Sinte Franciscus vermaeninghe.
Van verduldicheit eyn boexken
Van den xij doechden. Ruysbroeck.

Toebehoerende den broederen vander derden orden Sancti Francisci der stat van Maestriecht, wonende in die roitmekerstraet.

U
(29) boeken, die in de 15[de] eeuw gebruikt werden (1), met het opschrift :

Dit boeck het der cancellier boeck.

Begin : « *Onse here seghet in den prophete Ysayas dat men sijnen luden sal hoer sunden cond maken ende gheven hoer sunden te verstaen. Ende om dat voel lude sijn die dat latijn niet en verstaen, ende die nochtan kunnen duytsche lesen, ende herde gherne bat hoer sunden kennen solden, om te bat hoer biecht te spreken ende int ghetal te komen der vrinden ons heren, soe is dit boexken ghemaect in duytschen ende versament uter heiligher scrift, ende mach heyten een boexken van der biechten, omme dattet leert eens deyls wie dat men biechten sal, ende wat der biechten toe behoert, ende duet*
fol. 4b *ghedencken voel* ‖ *sunden die in den mensche sijn die hij nochtan niet wael ghedencken en soude. Dit boexken is ghedeilt in .ix. deylen* » enz.

De titel van het werk wordt in de inleiding volgenderwijze verklaard : (2)

---

(1) Ook heden nog kan men over de biechtboeken met veel vrucht het bekende werk van JOHANNES GEFFCKEN raadplegen, t. w. *Der Bildercatechismus des fünfzehnten Jahrhunderts und die catechetischen Hauptstücke in dieser Zeit bis auf Luther.* I. *Die zehn Gebote* (Leipzig 1855; er is nooit meer dan dit eerste stuk verschenen).

(2) Deze inleiding is met nog wat meer uitvoerigheid dan hier uitgegeven door VAN VLOTEN in zijne *Nederlandsche Prozastukken van 1229-1476*, blz. 328 vlgg., maar met veel fouten. Wel staat er in zijne voorrede (blz. XII) : « *Wij hebben ons zoo stipt mogelijk aan den oorspronkelijken tekst gehouden, wat ons bij eene eerste uitgave der medegedeelde stukken nog te meer noodig scheen; wij hebben daarom ook geene onregelmatigheden van spelling en geslacht, als dikwijls in hetzelfde stuk veelvuldig voorkomen, veranderd, slechts eene blijkbare schrijffout hebben wij, hoe wel misschien niet altijd, verbeterd. Waar wij ons op enkele plaatsen eene wijziging veroorloofd hebben, hebben wij daarvan door eene aanteekening rekenschap gegeven* », maar de daad is niet in overeenstemming geweest met het woord : alle vormen, die van het gewone Middelnederlandsch afwijken, heeft hij steeds stilzwijgend genormaliseerd, — om over de overige (meestal zeer talrijke) fouten te zwijgen.

U (29) *« Eyn clerc die misantwoert voer den cancellier van Parijs ende orlof wort ontseit, sijn confusie is cleyn, want dat en weten niet dan hoere .v. of .vj. die by den cansellier sijn; mer die misantwoert in den boeck der consciencie voer den cancellier van hemelrijc, ende daer wort gherefutiert ende orlof wort ontseyt, dat sullen sien ende hoeren al die enghelen ende al die heilighen ende alle die menschen die ye ghewaren, ende alle die duvelen. Ten was nye niement soe blint, hij en salt sien, noch nyement ‖ soe douf, hij en salt hoeren, noch nyement soe sot, hij en salt verstaen ende bekennen dat hij mit recht wederseecht is. Want onse here seyt doer den prophete : « ic sal bloet maken dijn ghebreke voer alle dijn vrinde ende voer dijn viande, ende sij sullen alle dijn lelike sunden sien »... Als eynen clerc wort orlof ontseyt voer den cancellier van Parijs, sijn confucie vergaet, want men vergetter, mer die wederseecht wort voer den cancellier van hemelrijc, sijn confusie moet dueren ewelic even groet ende even nuwe... ‖ ... Al wort eynen clerc voer den cancellier van Parijs orlof ontseyt, hij blijft ongheslaghen ende onghepijnt. Mer dien orlof wort ontseyt voer den cancellier van hemelrijc, tot al sijnre confusie wort hij gheslaghen sonder ophalden ende sonder ghenesen mit yseren ruyden, ende alsoe ghetorment dat die doet, die al die werelt schuwet, van hem is begheert, ende sij en mach hem niet werden! Ende niet alleen en wort hij gheslaghen, mer men bint hem hande ende vuete, dat hy niet ontslupen en mach, ende men worpten in die ewighe donckerheit ende in dat ewighe helsche vuer... Nu moechdi sien ende merken dat gheen meirre sotheit en ‖ is noch verwoetheit, dan dat boec der consciencie te verruekelosen ende ander onlede meer te oeffenen. Die cancellier van Parijs en proeft gheinen clerc,*

fol. 8a

fol. 8b

fol. 9a

U (29) *noch en deyt hem orlof heischen sijns ondancs, mer alsoe en eest niet voer den almechtighen cancellier van hemelrijc, want niement, al wolde hijt, en mocht gheschien dat hy altoes hier leven mochte. Mer wi moeten al voer den groten cancellier comen. Ende hij sal ons proeven weert lief of leyt is, mer wij en weten niet wanneer. Daer om seyt ons here : « wacht ende sijt altoes op ure hoede : als ghij mynste waent, soe sal comen des menschen sone, dats die grote cancellier die ons proeven sal int boec der consciencien »* enz.

Einde : *« Nu bidden wij Gode onsen here dat hij ons int boeck der consciencien alsoe wijslick leer studeren, ende alsoe rouwelic te lesen in warechtigher biechten, ende van onsen sunden alsoe hier te beteren, dat wij nae dit corte leven moeten van den hoghen Cancellier Jhesu Cristi oerlof hebben te lesen mitten salighen int boeck des ewich levens, nu ende ewelic. Amen. »*

Bl. 74*a*-80*a* bevatten een dergelijk, doch veel korter traktaat, met het opschrift :

Hier nae volcht een ander manier van biechten.

Begin : *« Benedicite dominus. Ic sundich mensche, ick coem te biechten Gode van hemelrijc, mijne vrouwe sinte Marien ende alle Gods heilighen ende uch, priester, alder sunden die ic ye ghedede, van mijnen kijntliken daghen went op dese tijt »* enz.

Einde : *« Ende ic bidde, here God, ghenade! spaert* fol. 80a *my ‖ alsoe langhe in desen cranken leven, here, dat ic mijn sunden ghebueten moet ende, here, ure hulde verdienen moet. »*

Thans volgen een paar handleidingen voor het gewetensonderzoek; de eerste, bl. 80*a*-81*a*, over het symbolum des geloofs, met het opschrift :

Hier nae volcht der ghelove mitter dagelixer biechten.

U
(29)

De andere, bl. 81*b*-84*a*, over de zes zonden tegen den H. Geest.

Begin : « *Hier beghinnen die .vj. sunden in den heilighen gheest. Die sunden inden heilighen gheest die comen uut pueren quaden wille, ende is recht teghenvechtende die gracie des heilighen gheest* » enz.

Einde : « ... *als een mensche nijt heeft als sijn evenkersten waelvaert* (1). *Ende dits die sesde sunde teghen den heilighen gheest.* »

Bl. 84*a*-95*a* worden ingenomen door een traktaatje met het opschrift :

Dit is vander schoenheit Gods ende van sijnen enghelen.

Begin : « *Mi lust van ghenuechten mijns herten een luttel te spreken vanden here alre heren, ende sijnre cracht ende schoenheit, soe wie ichs nochtan niet weerdich en ben, noch egheen creatuer daer van te spreken* » enz.

Einde : « *Duet penitencie ende dat rijc Gods sal dich nakende sijn, ende wes volstendich in doechden, ende dat ewighe leven saltu hebben.* »

Thans volgt op bl. 92*a*-116*b* een traktaat over de twee laatste der vier uitersten, met het opschrift :

Hier beghint vanden anxten des oerdels ende vanden ydelheiden der werelt, ende van eynen deyle der tormenten der hellen, alsoe als ons die heilighen beschrijven hier nae.

Begin : « *God onse here sal ellics menschen boesheit ordelen in den dale van Josaphat, ende eens yeghelic saken in sijnen properen persoen prueven ende verhoeren. Daer om soe hoert ende arbeit ende pijnt u in doechden te verdrijven boesheit der sunden,*

(1) Hs. *vaeluaert.*

U
(29)

op dat hy u met boesheit der sunden niet en oerdel » enz.

Einde : « ... *inder hellen, daer du sonder eyn||de in wonen moets sonder troest ende hope der ghenaden ende der ontfermherticheit, ewelic ende sonder eynde moets verbornen. Ende hier voer en mach di beden noch ghiften noch rouwe stade doen.* » bl. 116*b*

Thans volgt op bl. 116*b*-119*a* een uittreksel uit een werk van Petrus Damianus, zooals uit het opschrift blijkt :

Hier nae volcht der sunderen spieghel, ende is ghenomen uut eynre epistelen die Petrus Damianus schreif tot eenre grevinnen.

Begin : « *Het is aen te dencken als te hants die sundighe siele, die beghint ontbonden te werden vanden banden des vleische[s]* (1), *met wie bitterre verveernisse si wort gheslaghen, mit wat groten prikelen der bitender consciencien si ghestuert wort* » enz.

Einde : « *Wat is dat anders dan die putyersche smeykinghe der werelt een aflatinghe te gheven, ende die onghEorlofden beweghinghe des vleisches te bedrucken, ende eyn sterc opsat totter volcomen||heit te vercrighen ende onbeweghelic te behalden.* » bl. 119*a*

Bl. 119*a*-121*b* bevatten een dergelijk uittreksel uit een bekend werk van den heiligen Bernardus :

Dits genomen uut den boeck datmen het vander consciencien Sinten Bernardus.

Begin : « *Siet een merkinghe wie du sterven sals, wanneer du ghemoyt werdes met eenre swaerre crancheit, ende ghecomen best totten utersten ende gheleecht op dat bedde* » enz.

Einde : « *Wilstu alle quade ghedachten van*

(1) Hs. *vleische.*

U *dijnen herten verdrijven, soe ghedencke decwile aen dese dinghen.* »

(29) Daarop volgt eene verklaring der tien geboden Gods, waarvan de titel nog op bl. 121*b* onderaan staat; de tekst loopt dan van bl. 122*a* tot 142*b* (1).

Hier nae soe beghinnen die tyen gheboden ons lieven heren; die voerrede.

Begin : « *Hier beghinnen die .x. ghebode die Moyses van Gode ontfinc op den berghe Synay, mit hoeren verclaringhen ende bedudinghen nae den woerden der heiligher leerres, als Sint Augustinus, Sint Thomaes van Aquinen, ende Raymundus Innocencius ende Hostiensus, ende ander leeres der heiligher scriften ende des gheesteliken rechts* » enz.

Einde : « *Want die ghewoente of onachsamheit daghelicscher sunden maect den menschen bereyt te vallen in doetsunden, als ghewoente te sweren maect den menschen bereit te vallen in versweren, dat is valsche te sweren, als Johannes seecht in Summa Confessorum, libro iij°, tytulo xxxiij, q Capitulo .li.* (2) *etc.* »

Bl. 143*a*-157*b* worden ingenomen door een afschrift van Ruusbroec's traktaatje *Vanden vier Becoringhen* (3), met het opschrift :

Hier nae volcht van der becoringhen daer men
bl. 143*a* *in vint wie dat leyen ende ‖ gheestelic lude ende groet meysteren bedroghen werden.*

(1) Ook te vinden in een handschrift op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, vroeger het eigendom van W. MOLL (zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van*... WILLEM MOLL, nr 35).

(2) In het hs. aldus afgekort : *.li. iij° ty. xxxiij. q Capittel' .li.* De beteekenis van *q*, eene ongewone afkorting, is mij onbekend.

(3) Uit dit afschrift van Ruusbroec's werkje heeft VAN VLOTEN, onder den titel van *Vierderlei Verzoeking*, uittreksels medegedeeld in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 362 vlgg., met talrijke fouten en willekeurige veranderingen (verg. boven blz. 213, noot 2). Met eenig recht mag men dus wel zeggen, dat DAVID dit hs. **U** had kunnen kennen.

U Aan het einde niets. Daarop volgt een traktaatje dat bl. 157*b*-163*a* beslaat, met het opschrift :

(29) *Van lijden ende verduldicheit.*

Begin : « *Die heilighe schrift seet:* » *alle die werken die sonder gracie ghedaen werden in bloter natueren, die en sijn niet loenbaer ten ewighen leven mede te comen* » enz.

Einde : « *Dat sevende is dat hi my hope ghaf tot den ewighen salighen leven. Tot welken ons help te samen die ewighe waerheit. Amen.* »

Blad 163*a* onderaan-166*b* bevatten een uittreksel uit een werk van S. Basilius, met dit opschrift :

bl. 163*b* *Hier leert ons der heilighe sinte ‖ Basilius wie voel nutter dattet is in eyne guede vergaderinghe te sijn dan alleyne.*

Begin : « *In voel dinghen verstaen ic dat orberlic is een ghemeyne leven te leyden mit alsoe ghedanen menschen, die eynen opsat ende eynen wille hebben* » enz.

Einde : « *Waer sal hi barmherticheit in bewisen, die vreemde is van alre gheselschap ende ghemeynschap.* »

Daarop volgt bl. 166*b*-176*b* de vertaling van een ander werkje van denzelfden kerkvader, t. w.

Hier beghint eyne boeck van den eynliken leven dat ghemaect heeft der heilighe bisscop sinte Basilius van Cesarien (1).

(1) Uittreksels uit dit werkje zijn medegedeeld door V. VLOTEN in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 330 vlgg., met talrijke fouten (waaronder vele willekeurige veranderingen aan den tekst). Dezelfde tekst komt voor in een handschrift op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, vroeger het eigendom van W. MOLL (zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van*...WILLEM MOLL, nr 12, en MOLL in *Kerkhistorisch Archief* 4,255), en een handschrift er van was in de 15de eeuw aanwezig in de boekerij van het St. Barbaraklooster te Delft (zie MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4,255 ; de daar gegeven aanwijzing naar een « Hs. Maastricht nr 459 » op de Koninklijke Bibliotheek in den Haag, is fout; bedoeld wordt de hier beschreven codex **U** = Maastr. 429 : zie beneden blz. 223).

U *dijnen herten verdrijven, soe ghedencke decwile aen dese dinghen.* »

(29) Daarop volgt eene verklaring der tien geboden Gods, waarvan de titel nog op bl. 121*b* onderaan staat; de tekst loopt dan van bl. 122*a* tot 142*b* (1).

Hier nae soe beghinnen die tyen gheboden ons lieven heren; die voerrede.

Begin : « *Hier beghinnen die .x. ghebode die Moyses van Gode ontfinc op den berghe Synay, mit hoeren verclaringhen ende bedudinghen nae den woerden der heiligher leerres, als Sint Augustinus, Sint Thomaes van Aquinen, ende Raymundus Innocencius ende Hostiensus, ende ander leeres der heiligher scriften ende des gheesteliken rechts* » enz.

Einde : « *Want die ghewoente of onachsamheit daghelicscher sunden maect den menschen bereyt te vallen in doetsunden, als ghewoente te sweren maect den menschen bereit te vallen in versweren, dat is valsche te sweren, als Johannes seecht in Summa Confessorum, libro iij°, tytulo xxxiij, q Capitulo .li.* (2) *etc.* »

Bl. 143*a*-157*b* worden ingenomen door een afschrift van Ruusbroec's traktaatje *Vanden vier Becoringhen* (3), met het opschrift :

Hier nae volcht van der becoringhen daer men
bl. 143*a* *in vint wie dat leyen ende ‖ gheestelic lude ende groet meysteren bedroghen werden.*

---

(1) Ook te vinden in een handschrift op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, vroeger het eigendom van W. MOLL (zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van...* WILLEM MOLL, nr 35).

(2) In het hs. aldus afgekort : *.li. iij° ty. xxxiij. q Capittel' .li.* De beteekenis van *q*, eene ongewone afkorting, is mij onbekend.

(3) Uit dit afschrift van Ruusbroec's werkje heeft VAN VLOTEN, onder den titel van *Vierderlei Verzoeking*, uittreksels medegedeeld in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 362 vlgg., met talrijke fouten en willekeurige veranderingen (verg. boven blz. 213, noot 2). Met eenig recht mag men dus wel zeggen, dat DAVID dit hs. **U** had kunnen kennen.

U Aan het einde niets. Daarop volgt een traktaatje dat bl. 157*b*-163*a* beslaat, met het opschrift :

(29) *Van lijden ende verduldicheit.*

Begin : « *Die heilighe schrift seet :* » *alle die werken die sonder gracie ghedaen werden in bloter natueren, die en sijn niet loenbaer ten ewighen leven mede te comen* » enz.

Einde : « *Dat sevende is dat hi my hope ghaf tot den ewighen salighen leven. Tot welken ons help te samen die ewighe waerheit. Amen.* »

Blad 163*a* onderaan-166*b* bevatten een uittreksel uit een werk van S. Basilius, met dit opschrift :

bl. 163*b* *Hier leert ons der heilighe sinte ‖ Basilius wie voel nutter dattet is in eyne guede vergaderinghe te sijn dan alleyne.*

Begin : « *In voel dinghen verstaen ic dat orberlic is een ghemeyne leven te leyden mit alsoe ghedanen menschen, die eynen opsat ende eynen wille hebben* » enz.

Einde : « *Waer sal hi barmherticheit in bewisen, die vreemde is van alre gheselschap ende ghemeynschap.* »

Daarop volgt bl. 166*b*-176*b* de vertaling van een ander werkje van denzelfden kerkvader, t. w.

Hier beghint eyne boeck van den eynliken leven dat ghemaect heeft der heilighe bisscop sinte Basilius van Cesarien (1).

---

(1) Uittreksels uit dit werkje zijn medegedeeld door V. VLOTEN in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 330 vlgg., met talrijke fouten (waaronder vele willekeurige veranderingen aan den tekst). Dezelfde tekst komt voor in een handschrift op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, vroeger het eigendom van W. MOLL (zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van...* WILLEM MOLL, nr 12, en MOLL in *Kerkhistorisch Archief* 4,255), en een handschrift er van was in de 15de eeuw aanwezig in de boekerij van het St. Barbaraklooster te Delft (zie MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4,255 ; de daar gegeven aanwijzing naar een « Hs. Maastricht nr 459 » op de Koninklijke Bibliotheek in den Haag, is fout; bedoeld wordt de hier beschreven codex **U** = Maastr. 429 : zie beneden blz. 223).

U
(29)

Begin : « *My lust van den verdienten eyns eynliken* ‖ *levens te schrijven eyne luttel, ende soe wat* fol. 167*a*
ic ghevuel van der hoecheit des levens, dat wille ic, meer sijn prisende dan disputerende, cortelic voertbrenghen » enz.

Einde : « *Ende dat segghe ic, betrouwende soe wie dat behalt om der mynnen Gods eyne* ‖ *eynlic* bl. 176*b*
leven tot inden eynde sijns levens, vander inwoeninghen sijns vleischs soe ghaet hi uut, ende sal comen totter ewigher tymmeringhen des huis (sic) *dat met gheinen handen ghemaect en is in den hemel. Des gonne ons God. Amen.* »

Daarop volgt een traktaatje zonder opschrift, dat loopt tot bl. 181*a*, over de verdienste welke er in gelegen is de bekoring te wederstaan.

Begin : « *Men vijnt sommighe menschen overmits cleynen moet die si hebben, wanen si dat si wanhopen, ende in desen inval wanen si dat consent is* » enz.

Einde : « *Want dat aenvechten ons meer reinicht dan besmet, want wat den mensche gheyselt, dat is hem eyne pijne.* »

Op bl. 181*a*-183*b* treft men een paar uittreksels uit Ruusbroec's werk *Vanden xij Dogheden* aan.

Het eerste heeft tot opschrift : *Van goeden wille*, en begint met de woorden : « *Brueder Johan Ruysbroec seet* » ; 't is een brok uit het negende hoofdstuk volgens David's uitgave, t. w. 3, 85, 20 tot 3, 88, 20, met verschillende groote gapingen. Dit laatste is ook het geval met het andere uittreksel, dat alleen aan een groote roode hoofdletter kenbaar is, en overeenkomt met 3, 58, 12 tot 3, 61, 18 (1).

Bl. 183*b*-206*b* zijn gevuld met uittreksels uit

(1) Deze uittreksels zijn medegedeeld door Van Vloten in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 360 vlgg., met talrijke fouten en willekeurige verandering aan den tekst, het eerste onder den titel *Van een goeden wil*, het andere onder dien van *Gelatenheid*.

U
(29)

kerkvaders, zoogenaamde *dicta patrum*, hier meestal uit S. Augustinus, met het opschrift :

Hier beghinnen die reden der heilighen leeres (1).

De overige bladen van het handschrift, bl. 206*b*-216*b*, worden ingenomen door een reeds bekend werkje van Geert Groote, met het opschrift :

Dit bueckskcn dat hier nae volcht, dat schreif meyster Geraert der Groet eynen pair luyds om hoerren staet te berichten, ende seynden hem dat, ende beghint aldus (2).

Blad 217 is wit.

Het handschrift is met een zware, vaste hand geschreven, met bewonderenswaardige regelmatigheid; de laatste bladzijde is zoo mooi als de eerste. Het werd vervaardigd door een vrouw, zooals blijkt uit de volgende aanteekening aan het einde :

Gheeynt int jaer ons heren .M. cccc. ende lxxi. op senten Urselendach. Bidt voer die scriversche om Gods wil (3).

(1) Uit deze verzameling is getrokken het stuk getiteld *Maagdelijke Reinheid*, bij Van Vloten, *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 332 vlgg. De tekst is op dezelfde wijze verminkt als in de zooeven vermelde gevallen.

(2) Daaruit is getrokken het stuk, onder den titel van *Huwelijkslessen van Geert Groote*, medegedeeld door Van Vloten in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 366 vlgg.; later heeft hij het traktaatje in zijn geheel uitgegeven in het *Nieuw Archief voor kerkelijke Geschiedenis* II (1854), blz. 295 vlgg. ; natuurlijk altijd op *zijne* manier.

(3) Het is jammer dat de « scriversche » haar naam niet opgeeft, want zij heeft blijkbaar meer handschriften geschreven : o. a. althans in 1476 datgene, waarin onder meer de collaciën van Brugman, uitgegeven door Ds. Wüstenhoff in 't *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis* IV (1893), blz. 85 vlgg., vervat zijn en op de Universiteitsbibliotheek te Gent bewaard wordt. De identiteit van 't schrift is onmiskenbaar, al is hs. **U** vijf jaar ouder (ten onrechte heeft de heer Wüstenhoff gemeend dat de Gentsche codex door twee handen geschreven werd : wat hij zegt over het verschil in de grootte van het schrift, is juist, maar dat is een zeer gewoon verschijnsel ; in den vorm der letters is niet alleen « niet veel onderscheid op te merken », maar zelfs geen), ook de taal is dezelfde, en gedeeltelijk zelfs het papier, zooals blijkt aan een der watermerken : zie beneden blz. 223.

U

(29)

« Sinte Urselendach » valt den 21 October.

Toen de « scriversche » haar arbeid begon, ving zij aan te schrijven op bl. 1; na vijf en een halven regel hield zij op, en begon opnieuw op het volgende blad, waar zij na drie regels ophield. Zij heeft zelf alle opschriften met rooden inkt geschreven, en misschien is zij de maakster van de roode en blauwe hoofdletters en van de randversieringen die in 't boek voorkomen : ze zijn niet leelijk, maar toch blijkbaar door een minder of meer onbedreven hand gemaakt. De allereerste hoofdletter, op bl. 4*a*, beslaat eene oppervlakte van 56 mm. breed en hoog : ze strekt zich uit over acht regels schrift; ze is in 't blauw, met roode en groene versieringen. Alle andere blauwe hoofdletters in het handschrift zijn met roode krulletjes wat verder versierd, de roode daarentegen, en slechts weinig in getal, met zwarten inkt. Deze kleine hoofdletters strekken zich gewoonlijk uit over drie regels schrift wanneer ze versierd zijn; over twee, wanneer ze 't niet zijn.

Het handschrift is door de « scriversche » zelf « gecorrigeerd » : verbeteringen van hare hand zijn overal te bespeuren. Op bl. 40*b* is zelfs op de twee onderste regels een strookje papier geplakt, waarop de verbeterde tekst geschreven staat. Zoo is ook op bl. 84*a* de daar voorkomende hoofdletter geteekend op een papiertje dat boven op de oude letter geplakt is. Deze hoofdletter is rood, en de eenige met purperen inkt versierd.

Men kan zien dat het geheele handschrift met uitnemende zorg vervaardigd werd.

Sporen van vroegere eigenaars zijn er in 't geheel niet. Het behoort tot de verzameling van overblijfselen van de bibliotheken der Limburgsche kloosters, welke in 1840 naar de Koninklijke Bibliotheek

U

(29)

te 's Gravenhage werd overgebracht. Als zoodanig draagt de codex ook het merk *Traj. ad M. 429*.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een eenhoorn, in twee verschillende variëteiten. Een geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen; ze hebben zeer veel overeenkomst met de merken in hs. **D** en in $\mathbf{M}^9$ (1), en vooral met n^r 80 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken uit de jaren 1469-70.

2° Eene enkele maal eene gothische P, met eene bloem er boven waarvan het onderste blad langwerpig is, zoodat het geheel den vorm van een kruis vertoont; geheel in den aard van het merk in hs. $\mathbf{M}^4$ onder n^r 1, variëteit *c*, en in hs. $\mathbf{M}^8$ onder n^r 7 beschreven (2), en bijna niet verschillende van n^r 327 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1476. Hetzelfde merk komt voor in het bovenvermelde hs. te Gent dat door dezelfde kopiïste als het hier beschrevene vervaardigd werd : in 1476 kocht zij, of haar klooster, dus nog haar papier bij denzelfden fabrikant als in 1471.

De afkortingen zijn in dit handschrift weinig talrijk; *m* en *n* worden meestal geschreven; alleen *ende* is altijd en *met* hier en daar nog verkort.

---

(1) Zie boven blz. 42 en 154.
(2) Zie boven blz. 122 en 151.

V

(30)

Handschrift op papier, uit de tweede helft der 15de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek in den Haag, K 36, bestaande uit 18 sexternen, twee quinternen, een quatern en twee maal twee bladen, alles samen 249 bladen, zijnde 215 mm. hoog bij 146 breed. De bladzijden zijn afgeschreven en gelijnd met potlood, dat echter meestal minder of meer uitgewischt is. Het aantal regels per bladzijde wisselt af van 32 tot 36; het laatste getal komt nagenoeg regelmatig voor in de tweede helft van het hs; elke regel is 98 mm. breed; alle samen 156 mm. hoog. Het papier is dik en grof. De oorspronkelijke bladen 246 en 247 zijn vervangen door andere van licht, wit papier, beschreven door eene andere hand, met zeer zwarten inkt. De 206 eerste bladen zijn gefolieerd met Romeinsche cijfers : van bl. 1-100 staan die cijfers op het recto, in den rechterbovenhoek; van bl. 101 tot 130 op het verso, in den linkerbovenhoek; van bl. 131 tot 206 weer op het r°, doch in den rechterbenedenhoek. Te beginnen met bl. 209 zijn, in een drietal sexternen, signaturen zichtbaar, bestaande uit letters met middeleeuwsch Arabische cijfers, t. w. Aj - A 6, bj - b 6, cj - c 6. Het geheele handschrift door is daarentegen regelmatig voorzien van reclamen. Tot bl. 118 is de inkt zeer zwart; daarna wordt hij al rosser en rosser, behalve op de twee ingevoegde bladen.

Het handschrift bevat :

Bl. 1-206*b* Ruusbroec's werk *Vanden gheestcliken Tabernakele,* doch zonder opschrift; het explicit en het versje, dat in al de andere handschriften voorkomt, is in het hier beschrevene niet te vinden; doch met eene andere, en waarschijnlijk jongere hand, is er later bijgevoegd eene aanteekening, waarover straks nader.

Bl. 207, 208 en 209 zijn onbeschreven.

Bl. 210-249 bevatten Ruusbroec's traktaat *Vanden xij. Dogheden,* met het opschrift :

V

(30)

Hier beghint dat boecxsken vanden xij doochden, ten eersten van oetmoedicheit I.

Maar dit werk is er niet geheel, daar na fol. 249 blijkbaar eenige bladen verloren gegaan zijn. De tekst loopt tot 3, 115, r. 14 incluis van David's uitgave : veel ontbreekt er dus niet.

Het handschrift is met eene vaste hand geschreven. Het schrift is eene kleine fractuurletter; het is versierd met eenvoudige kleine roode hoofdletters, en met een klein getal groene; opschriften, voor zoover ze voorkomen, zijn met rooden inkt geschreven; hoofdletters en talrijke kleine letters in den tekst zijn rood doorstreept; daarenboven zijn een massa woorden en zinnen rood onderstreept.

De tekst van het *Tabernakel* is slechts gedeeltelijk voorzien van kapittelopschriften; die van het *Boec vanden xij. Dogheden* in zijn geheel, en hier zijn ze daarenboven met Romeinsche cijfers genummerd. De telling stemt echter met die bij DAVID niet overeen, daar kap. 2 van den gedrukten tekst in dit handschrift geen afzonderlijk hoofdstuk uitmaakt.

Oorspronkelijk hoorde deze codex toe aan de Tertiarissen te Maastricht, zooals blijkt uit deze twee aanteekeningen : vooreerst leest men op het recto van het perkamenten schutblad vooraan, met eene hand uit het begin der 16de eeuw :

Item dit boeck hoert toe den broederen van penitencien te Mæstriecht.

En door denzelfden, aan het einde van den tekst van het *Tabernakel,* bl. 206*b* onderaan :

Item dit boeck is vanden tabbernakel ende vanden xij doechden, ende ten iersten van oetmoedicheit. Toe behoerende den broederen vander derder orden Beati Francisci, wonende te Maestriecht.

V (30) Evenals hs. T, kwam dit hs. **V** later in het bezit der Beggarden te Maastricht; bovenaan op bl. *1a* leest men nl., geschreven door eene hand uit het einde der 17de eeuw :

Bibliothece p:p: beggard: Traject.

Met de andere overblijfselen van bibliotheken van Limburgsche kloosters werd de codex in 1840 naar de koninklijke boekerij in Den Haag overgebracht; als zoodanig voert hij ook het merk *Traj. ad M. 431*.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een hart, met de spitse punt naar omhoog gekeerd, en daar boven op eene spiraalvormig gekrulde lijn; wat dit merk wil beduiden, weet ik niet. Een overeenkomstige teekening kan ik nergens aanwijzen.

2° Een wapenschild in den vorm van een met de spits naar onder gekeerd hart, waarin een posthoorn met een riem, en daar boven op eene fantastische lelie. Hetzelfde merk komt voor in de rekeningen te Haarlem over het jaar 1442 (1); eene nagenoeg volkomen overeenstemmende teekening vindt men bij SOTHEBY, blz. 38, nr 7.

3° Een anker met een kruis er boven op, in teekening en afmeting nagenoeg volkomen overeenstemmende met nr 8 op plaat VII bij DE STOPPELAAR, die dit merk aantrof in de stadsrekening te Domburg over het jaar 1450 (2).

4° Een merk dat blijkbaar een hamer voorstelt; eene nagenoeg overeenstemmende teekening, wat

(1) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 40.
(2) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 56.

V (30) den vorm, maar niet wat de afmetingen betreft, vindt men bij KEINZ, nr 16; het merk in dit hs. **V** is 47 mm. breed bij 40 hoog; het papier, waarin het voorkomt, is buitengewoon dik.

5° In de naderhand na bl. 244 nieuw ingevoegde bladen komt eene kleine gothische P voor, met een merkwaardig zuiver geteekend klaverblad er boven op. Afgezien van de bloem, komt dit merk volkomen overeen met nr 335 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Soissons uit de jaren 1497-'98.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band (1), versierd met koperen beslag op de hoeken en in het midden, en van sloten, welke echter verloren zijn, alsook het beslag op den voorkant, bovenaan. Daar is ook nog een overblijfsel van het strookje papier, waarop eenmaal een titel stond; niets is nog leesbaar. Een dergelijk strookje papier werd in later tijd op den rug geplakt; door het herstellen van den rug van den codex is die daar geschrevene, onbelangrijke inhoudsopgave nog slechts gedeeltelijk leesbaar.

Bij het inbinden is eene vergissing gebeurd : op fol. 24 volgen : 27, 28, 25, 26, 31, 32, 29, 30, 33, enz. Er zijn dus *vier* bladen verkeerd gevouwen geworden. Reeds eene 15de eeuwsche hand, dezelfde die de aanteekening op het perkamenten blad vooraan, en die aan het einde van het *Tabernakel*, geschreven heeft, zette onderaan op 24 v°.

Dit is mesbonden : merket aen dat ghetael boven aen die blader ∴ slaet over ij blader xxv.

(1) De rug, die in 't najaar 1892 volkomen stuk viel, is in den laatsten tijd zeer onhandig gerestaureerd.

V (30) En op fol. 28*b* onderaan :

Slaet nu over iiij blader xxix.

Op fol. 26*b* onderaan :

Slaet nu achterwaert iiij blader om xxvij.

Op fol. 32*b* onderaan :

Slaet over ij blader xxxiij ende dan eest goet.

De afkortingen zijn in dit handschrift zeer zeldzaam.

W (31) Handschrift op papier, uit het midden der 15[de] eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, K 44, bestaande uit negen sexternen, een halve sextern, een quatern, en eenmaal een boek dat uit zeven bladen bestaat; uit het vierde sextern en uit het halve sextern is telkens een blad uitgesneden, alles samen derhalve 134 bladen, niet medegerekend een strook ter hoogte van 58 ¹/₂ mm., welke na bl. 122 ingevoegd is. Het papier is 217 mm. hoog bij 148 mm. breed; het schijnt niet gelijnd geweest te zijn; wel bemerkt men hier en daar dat het met de griffel afgeschreven werd. Het getal regels per bladzijde wisselt af tusschen 22 en 27, het hoogste getal in de tweede helft van het handschrift, waar het schrift niet kleiner, maar wat dichter is. De breedte der regels is gewoonlijk ± 95 mm.; op een zeker getal bladen echter ± 101 mm.; de hoogte der gezamenlijke regels wisselt af tusschen 150 en 160 mm. Het handschrift is zeer regelmatig voorzien van reclamen en signaturen, wat deze laatste betreft ter uitzondering van het eerste boek papier, waar ze blijkbaar weggesneden zijn: alleen op bl. 4 ziet men nog heel kleine sporen. Deze signaturen bestaan

W (31) uit kleine letters en Romeinsche cijfers : a i, a ii, a iii, a iiii, a v, a vi, enz.; telkens als op het eerste blad een nieuw traktaat begint, wordt met eene nieuwe reeks signaturen weer begonnen. Het halve sextern volgt op een sextern dat de signaturen a i tot a vi draagt, en daar heeft men nu voortgeteld tot a ix, in deze volgorde echter : a viij, a vij, a ix.

Het handschrift bevat :

Bl. 1-36*a* Ruusbroec's traktaat *Vanden seven Sloten* (1), zonder op- noch onderschrift; wel leest men op bl. 1*a* bovenaan :

In nomine Jhesu Cristi † *et beate Marie virginis et gloriosa*

en op bl. 36*a*, onder het einde van Ruusbroec's werk :

Finico libro sic laus et gloria Cristo. Gloria, laus et honor ter sic rex Criste redemptor. Scriptoris munus deus sic trinus et unus. Amen. Amen (2).

Men ziet dat het Latijn in deze op- en onderschriften verknoeid is; dit is ook zoo in andere, straks te vermelden gevallen. De kopiïst van dit handschrift kon waarschijnlijk met het Latijn en de Latijnsche verkortingen, die meestal fout of zonderling zijn, niet goed over den weg; blijkbaar had hij een voorbeeld waarin *c* en *t* veel op elkaar geleken, zooals veel voorkomt. In zijn eigen schrift zijn die beide letters goed onderscheiden.

Bl. 36*b* is onbeschreven.

Bl. 37*a*-67*a* de twintig eerste hoofdstukken van Ruusbroec's werk *Vanden Rike der Ghelieve*, met

---

(1) Naar dit hs. zijn uit dit traktaat uittreksels medegedeeld door VAN VLOTEN in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 23 vlgg. en blz. 33* vlgg., met veel fouten.

(2) Verg. voor dit en dergelijke onderschriften WATTENBACH, *Das Schriftwesen im Mittelalter*[3], blz. 498 vlgg. en 512 vlgg.

W (31) het opschrift voor het een en twintigste; daar is de kopiïst blijven steken.

Aan het hoofd van bl. 37*a* staat:

Ave Maria gracia plena

en daaronder het opschrift voor Ruusbroec's werk:

[J]ustum (1) *deduxit dominus per vias rectas. Et ostendit illi regnum dei.*

Incipit regnum dilectorum prologus.

Bl. 67*b* is onbeschreven.

Bl. 68*a*-105*a* Ruusbroec's werk *Vanden seven Trappen* (2), met het opschrift:

Dyt is vanden grade der mynnen myt vij trappen.

Aan het einde:

Hyr ghaet uut dat boeck van den grade der mynnen myt vij trappen. Ghemaect van her Johan Ruusbroec.

Bl. 105*b* is onbeschreven.

Aan het hoofd van bl. 106*a* leest men de volgende woorden, die ongetwijfeld voor het einde van 't vorige werkje bestemd waren:

Finico libro sit laus gloria Xpristo; qui scripsit scripca sua dexcra sit benedicta.

Daarop volgen een drietal preeken, zonder opschrift, t. w. de eerste, bl. 106*a*-113*b* (3).

Begin: « « *Ich byn eyn guet heerde* ». *Dit woert is gheschreven inden x*[de] *capittel des heylighen ewangilij sancte Johannes. Dit woert sprack onse lyeve heer Jhesus Cristus van hem selver : « Ich byn eyn*

---

(1) De *J* is niet ingevuld.

(2) Naar dezen tekst zijn uit dit traktaat uittreksels medegedeeld door VAN VLOTEN in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 36* en vlgg. (altijd met veel fouten). Ook dit hs. had DAVID dus kunnen kennen.

(3) Ook te vinden in het hs. 1027 op de Universiteitsbibliotheek te Utrecht (zie *Catal. codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno Trajectinae*, op dat nummer).

W (31) *guet heerde* ». *Kristen mynschen synt dye schaep sijnre weyden* » enz.

Einde: « *Selich sijn sij de dis heerde weyden sal ewelichen in den ghebirchte des ewigen levens. Eer ende loff sy den gueden hirden in desen ende in allen [tiden]* (1). *Amen. Amen.* »

De beide andere zijn sermoenen van Tauler (2), waarvan het eerste loopt van bl. 113*b* tot 118*b*.

Begin: « « *Miserunt judei ab Jherosolimis sacerdotes et levitas* (3) *ad Jerusalem ut interrogarent eum* : » *tum quis es* ». *Dye joden ende die pharisei die sanden tot Jerusalem ende vraechden we her weer, of hi weer Helias. He en lijde ende he en loynde niet. Ende sprac : Nun sum* » enz.

Einde: « *Ende we dich ende dijn niet wilt wijsen, den ontfanc* (4) *mit groter dancsamicheit, ende mit mynnen, dattu inder waerheit woert gemaent dattu bist « Nun sum ». Dat wij nu alle in dese vernietinge komen, dat wij in dat godlike yet dat mit versinken, des helpe ons God. Amen.* »

Het laatste sermoen beslaat bl. 118*b* tot 122*b* en de strook die na dit blad ingevoegd is.

Begin: « « *[V]ox* (5) *clamantis in deserto : parate* (6) *vias domini* ». *Sancte Johannes sprack : « Ich byn eyn stymme des ruepens inder woestijnen : bereyt den wech des hern end maecht ghercht sijne pade* ». *Wij hebben*
bl. 119a *nu voer eyn alte wonnentlike hogetijde* ‖ *dat dat ewighe woert gheboren waert in mynscheliche natuer, ende*

---

(1) Niet in het hs.

(2) Ze komen althans op zijn naam voor in hs. **T**; zie boven blz. 192 vlg.

(3) Hs. *sacertotes et levicas*. Verg. boven blz. 229.

(4) Hs. *ontfant*.

(5) De *V* is niet ingevuld.

(6) In het hs.: *clamantes* en *parace*. Verg. boven bl. 229.

W *dat dat selve ewighe woert aen onderlaet in eynre ygeliker heiliger selen sal gheboren werden* » enz.

(31) Einde : « *Hijr voer maels inden gulden daghen doe sprach eyn godlic meyster : « mirke selver in dijnen grunde wile werck of willighe oefeninghe inleyde*
strook *‖ ende invoere in dit onverbieldende overweseliche vielde, ende der wijsen of der oevynghen der volghe alre meyst; bistu dijns selves ende alle creaturen woert ontbieldet ende inden godlichen vielde woerter gheslonden over alle vielden. Dat wij hijr toe komen, des helpe ons God. Amen.* »

Bl. 123*a*-131*b* bevatten de vertaling van een bekend sermoen van Henric Suso (1), zonder opschrift :

Begin : «« *Lectulus noster floridus est* » *etc. Dese woerde staent ghescreven inder mynnen boeke, inde sijn ghesproeken toe love eynre lutere consciencie, ind spreken toe duytschen also : « onse beddekijn es ghebluemet, als es eyn wonnentlike bedde dat schoen mit roesen, inde mit lylien ind mit mennygher bluemen ghebluemet is* » enz.

Einde : « *Alsoe gheschiede toe eynen mael : het was eyn joncfrouwe in eynen cloester, ind hadde deser lijden eyn. Het gheschiede doe si starff, doe quaem her weder, ind sacht dat het hoer veghevyer hij was, ind dat si aen allen myddel van Gode ontfanghen were in die ewicheit. Des help ons die mynnentlic here, Jhesus Cristus. Amen.* »

Hier volgt nu nog ten slotte een traktaatje zonder opschrift, dat ook wel een sermoen schijnt te zijn :

Begin : « *[D]eer* (2) *duvel, inde die ander boese*
bl. 132*a* *geisten ‖ van Gode sekerlic nader naturen sijnt ghe-*

(1) Behalve is hss. **M³** en **Ee**, zooals boven blz. 152, noot 2, vermeld staat, komt dit traktaat ook voor in hs. nr 1 in de bibliotheek der Emmanuelshuizen te Zwolle.

(2) De *D* is niet ingevuld.

W *schapen guet, mer overmyts sich selven ghewoerden synt si boese. Want toe hants nader gheschapennysse, soe sijnt die enghel ghedeylt woerden* » enz.

(31) Einde : « *Hyr umme so ist billich ind recht boven alle maet, den eynighen conynck [des]* (1) *hemels ind [der]* (2) *eerden van al sijnre ghenaden, cleyn ende groet, mit oetmoedigher bekantheit ind alre onderworpenheit eerweerdelic mit rechter truwen dancbaer toe sijn ind herten, ind synne, alle onse crachten, ghedencken, woerde ende werken, ind alle onse lederen buyghen nae synen liefsten wille, ind si onthalden mit heyligher vrouden ind waelghemoetheit van allen dingen die hi verboeden heet ind voer inde sint.* »

Blad 134*b* is onbeschreven, behoudens de beneden medegedeelde aanteekening.

Het handschrift is geschreven met eene duidelijke, doch zeer onvaste hand, door iemand die blijkbaar geen schoonschrijver was, noch zeer geleerd. Op het eerste gezicht zou men licht meenen dat verschillende kopiïsten aan den codex gewerkt hebben; bij nader onderzoek blijkt het dat het verschil in het schrift hieraan ligt, dat de kopiïst eerst schoonschrift heeft willen leveren, doch naderhand zijne gewone, cursieve hand is gaan gebruiken.

Het handschrift is veeleer ontsierd dan versierd met leelijke roode hoofdletters, waarvoor op menige plaats de ruimte open gebleven is. Opschriften en dergelijke, welke boven medegedeeld werden, zijn met zwarten inkt geschreven en met rooden door- of onderstreept, uitgezonderd op bl. 1*a* bovenaan, waar het in 't rood geschreven is. Hoofdletters in

(1) *des* niet in het hs.

(2) *der* niet in het hs.

W den tekst, welke kwistig van roode rubriceeringteekens voorzien is, zijn rood doorstreept.

(31) Oorspronkelijk heeft de codex toebehoord aan een vrouwenconvent te Maaseik, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op bl. 134*b* bovenaan :

Dit boeck hoert toe den regularissen int besloten cloester by Maeyseyck.

Andere sporen van vroegere bezitters zijn niet aanwezig. Met de overige overblijfsels der Limburgsche kloosterboekerijen werd de codex in 1840 naar de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage gebracht; als zoodanig voert hij ook het merk *Traj. ad M. 443*.

In het papier van dit handschrift komen twee watermerken voor :

1° Een opgespannen kruisboog, met pijl, zoo goed als niet verschillende van nr 218 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit het jaar 1430.

2° Een ontspannen kruisboog, zonder pijl, maar *met* de pees, zoo goed als niet verschillende van nr 216 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken uit het jaar 1423.

De kruisboog is een merk dat in de Nederlanden niet voor 1400 schijnt voor te komen. Bij HERMANS vindt men een paar merken, in het slag der in **W** voorkomende, uit de jaren 1419 en 1429; bij KONING vindt men er een uit de thesauriersrekeningen te Haarlem over 1420 (1). Zoover ik kan nagaan, zijn dat de eenige voorbeelden van dit papiermerk die in de Nederlanden tot dusverre aangetroffen werden.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oor-

(1) Zie KONING, *Bijdragen tot de geschiedenis der boekdrukkunst* (Haarlem 1818), blz. 16 en nr 1 der plaat.

W spronkelijken band, hout overtrokken met kalfsleer, met sloten, waarvan echter de haken verloren zijn.

(31) De rug is op onhandige wijze gerestaureerd.

De afkortingen geven geene aanleiding tot opmerkingen.

X Handschrift op papier, uit de tweede helft der 15de eeuw, berustende in de Koninklijke Bibliotheek

(32) in Den Haag, K 49, bestaande uit elf sexternen en een quintern, plus achteraan één bijgevoegd blad, maar uit het quintern zijn er daarentegen twee weggesneden, alles samen dus 141 bladen, ± 152 mm. hoog bij ± 110 breed. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd; toch is het aantal regels niet gelijk : het wisselt af tusschen 21 en 25; elke regel is ± 64 mm. breed, alle samen 97 mm. hoog. Te beginnen met het achtste sextern heeft het handschrift reclamen; signaturen zijn nergens te bespeuren, ze zijn er ongetwijfeld niet geweest, want het papier is klaarblijkelijk van onderen niet afgesneden.

Het handschrift bevat :

Bl. 1-77*b* een afschrift van Ruusbroec's werk *Die Spieghel der ewigher Salicheit*, met het opschrift :

Ruysbroec vanden sacrament.

Het is een tekst zonder de zes eerste verzen.

Aan het einde niets; bl. 78-80 zijn onbeschreven.

Bl. 81-106*b* een traktaat over het sacrament des altaars, met het opschrift :

Dit is vanden heilighen sacrament.

Begin : « *Dit boeck is van den weerden heilighen sacrament, inden welken twee dinghen te merken sijn. Ten iersten : die grote gracie ende ghenade die daer in te halen is die daer weerdichlic toe gaen ende oetmoedelic sonder dootsunde* » enz.

X (32) Einde : « *Ende soe een mensche hoeger in dese verdiente coemt, soe hi hoeger soude comen int ewighe leven. Tot welken ewighen leven u ende my brengen moet die vader, die soen ende die heilige geest. Amen.* »

Onmiddellijk daarop :

« *Sinte Dyonisius seit : « die vereninge Gods of die toekeer is overmits versakinge alre creatueren.* »»

Bl. 106*b*-122*b* bevatten een traktaat in denzelfden aard als het voorgaande; het opschrift luidt :

Vanden heiligen sacrament.

Begin : « *Dat heilige werdige sacrament is ons*
bl. 107*a* ‖ *gefygueriert inder figueren des honichs, waer af gescreven is int ierste boec der coningen, van Jonathas' roeden, uut welker druppelen des honichs uutdrupten* » enz.

Einde : « *Ende daer en is gheen twivel aen : ist*
bl. 122*b* *dat wij* ‖ *alleysken onser natueren pijnen te sterven, wi en sullen haestelic comen tot enen volcomenen leven. Ende dit is die vierde gracie die wi ontfangen in toeganc des heiligen sacraments, als een volcomen sterven al onser gebreken. Amen.* »

Bl. 122*b*-125*b* bevatten allerlei korte uittreksels uit kerkvaders en uit den bijbel, meestal betrekking hebbende op het sacrament des altaars. Een dezer uittreksels bl. 124 schijnt uit Ruusbroec's werken genomen te zijn : op den regel, waar het begint, staat met rooden inkt *Rusbroec,* en van onder aan de bladzijde is deze naam, in cursief schrift, nog eens herhaald. Het is mij echter niet mogen gelukken de passage in David's uitgave terug te vinden, en ik ben wel eenigszins geneigd de aanwijzing in het handschrift voor onjuist te houden.

Bl. 125*b*-139*b* worden ingenomen door een sermoen over 'tzelfde onderwerp, met het opschrift :

Dit is een suverlijc sermoen op sinte Stephanusdach.

X (32) Begin : ‖ «« *Stephanus ante pleno gracia* ». *Dese woerde sprect sinte Lucas inder epistolen ende spreken aldus in duitschen : « Stephanus vol gracien ende starcheiden ende dede grote teyken inden volke* » enz. bl. 126*a*

Einde : « *Soe is dat teyken volbracht ende is die ziele gesont worden, dat is die wille. Den wille heeft dan die mensche verweet mit oeffeninghe goeder werke, soe is dat teyken geschiet. Dat wi aldus die teykene aen ons selven begaen moeten, des helpe ons God. Amen.* »

Ten slotte worden bl. 139*b*-140*b* weer ingenomen door een paar uittreksels uit kerkvaders. Bl. 141 is onbeschreven.

Het handschrift is geschreven door eene vrouw, zooals ten overvloede blijkt uit de volgende aanteekening op bl. 140*b* onderaan :

bid voer die onutte (sic) *scrijverse.*

Het schrift, nogal hoekig, is vast en duidelijk. Opschriften van werken of kapittels zijn door de kopiïste zelve met rooden inkt geschreven. De tekst is verder versierd met beurtelings blauwe en roode hoofdletters, die gewoonlijk maar een goeden centimeter groot zijn, ter uitzondering der eerste, die zich over vijf regels schrift uitstrekt, en verder met rood, groen en een weinigje goud versierd is, niet onaardig, wanneer men in aanmerking neemt dat het handschrift uit een tijdperk van verval dagteekent. Ook de tweede hoofdletter is een weinigje met groen en goud versierd; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Het handschrift is genaaid in een slappen perkamenten omslag met eene klep en een leeren riempje, waarvan echter maar een eindje meer over

X
(32)

is. Merkwaardiger wijze treft men van binnen in de klep van dit omslag de volgende aanteekening aan, waardoor we over de herkomst van het handschrift ingelicht worden :

Dit boeck hoert toe ten susteren van Maesick in Sinten Agneten closter.

Deze aanteekening dagteekent uit de eerste jaren der 16[de] eeuw. Andere sporen van vroegere eigenaars zijn niet aanwezig; met de andere overblijfsels van Limburgsche kloosterboekerijen kwam de codex in 1840 naar de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, en voert als zoodanig ook het merk *Traj. ad. M. 453.*

In het papier van dit opschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een eenhoorn, soms met eene lichte variante : het lijf is dan wat nauwer.

2° Een eenhoorn, met slechts één oor, maar overigens weinig verschillende van het merk onder 1° vermeld.

Eene overeenstemmende teekening kan ik voor deze merken niet aanwijzen, ze hebben veel overeenkomst met die uit de hss. **D**, **M**[9] en **U** (1).

3° Eenmaal eene gothische P, met een klaverblad er boven op en eene dwarsstreep door het groote been. Dit merk komt, wat den vorm betreft, volkomen overeen met n[r] 49 op plaat Q[C] bij SOTHEBY, dat aangetroffen wordt in uitgaven van Caxton uit het jaar 1483 (2). Alleenlijk is het merk in dit hs. **X** ongeveer een derde kleiner dan dat bij SOTHEBY.

4° Een dolfijn, dicht in tweeën gevouwen. Eene overeenkomstige teekening kan ik niet aanwijzen.

---

(1) Zie boven blz. 223.
(2) SOTHEBY, *Paper-marks*, 86*a* en 86*b*.

X
(32)

Op het omslag staat, met eene hand die niet veel jonger is dan de tekst zelf :

Merckelike leer vanden heiligen sacrament.

De afkortingen zijn zeer weinig in getal.

Y
(33)

Handschrift op papier, uit de laatste jaren der 15[de] eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, K 52, bestaande uit : een half sextern, twee sexternen, achttien quinternen en dan nog zeven bladen, alles samen 217, 147 mm. hoog bij 105 breed. De bladzijden zijn met de griffel afgeschreven, en niet gelijnd; het getal regels is gewoonlijk 14; anders 15; iedere regel is ± 64 mm. breed, alle samen gewoonlijk ± 86 hoog, soms ± 92. Signaturen en reclamen zijn blijkbaar weggesneden : van de laatste vindt men op een paar plaatsen nog kleine sporen.

Het handschrift bevat bl. 6*a*-214*b* Ruusbroec's werk *Vanden xij Dogheden,* met dit opschrift :

Hier beghint dat bueck vanden gheesteliken oefenynghen. Ende heet xij capittelen.

Het is een tekst met vooraan eene inhoudsopgave, zooals in de hss. **M**[6], **O** en **P**. Bl. 1-5 en 215-217 zijn ongebruikt gebleven.

Het handschrift is met eene grove hand geschreven, waarschijnlijk door eene vrouw. Het is versierd met ééne blauwe en verschillende roode hoofdletters, die niet al te slecht gemaakt zijn. Kapittelopschriften, voor zoover aanwezig, zijn door de(n) kopiïst(e) zelf met rooden inkt geschreven. Kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

In vroeger tijd heeft dit hs. **Y** toebehoord aan

Y
(33) hetzelfde vrouwenklooster te Maaseik als hs. **W** : aan het einde van den tekst, bl. 214*b*, vindt men dezelfde aanteekening, geschreven met dezelfde hand, als in **W**.

Dit boeck hoert toe den regularissen int besloten cloester te Maeseyck.

Andere sporen van vroegere bezitters zijn niet aanwezig. Met de overige overblijfsels der Limburgsche kloosterboekerijen werd de codex in 1840 naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag overgebracht. Als zoodanig voert hij ook het merk *Traj. ad. M. 456*.

In het papier, dat sterk gelijmd is, komt één watermerk voor, t. w. een eenhoorn, in den aard van de merken die ook in hs. **X** voorkomen (1).

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, eikenhout met kalfsleer overtrokken, met een slot, waarvan de tong ontbreekt. Overigens is deze band goed bewaard.

De afkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

Z
(34) Handschrift op papier, uit het tweede vierde der 16de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, K 60, bestaande uit : een half quatern, 20 quaternen, 1 quintern, 1 quatern, 1 quintern waaruit reeds door den kopiïst een blad uitgesneden werd, en ten slotte twee halve quaternen, uit het laatste derwelke ook een blad is weggesneden, alles samen 198 bladen, 202 mm. hoog bij 147 breed.

(1) Zie boven blz. 238.

Z
(34) De bladzijden zijn met rooden inkt afgeschreven en met de griffel gelijnd. Er staan meestal 30 of 31 regels op iedere bladzijde; eerst tegen het einde hier en daar 28 of 29. Iedere regel is ± 106 mm. breed; alle samen ± 155, tegen het einde ± 150 hoog. Reclamen en signaturen zijn blijkbaar weggesneden, wat de laatste betreft op twee plaatsen na : bl. 175-178 zijn geteekend y i - y iiij; bl. 184-186 : z ij - z iij.

Het handschrift bevat :

Bl. 5*a*-12*a* Ruusbroec's traktaatje *Vanden vier Becoringhen*, met dit opschrift :

Johannes Ruysbrouck van vier manyeren van becoringen.

Aan het einde niets.

Bl. 12*a*-14*b* een traktaatje van zekeren Broeder Heinric van Santen, met dit opschrift :

Broeder Hynricus van Santen sprict in sijnre collacien vanden scouwenden leven.

Begin : « *Die tot enen schouwenden leven comen wil, die moet hem ierst oeffenen in enen wirckenden leven, daer hi mede sal comen tot enen schouwenden leven* » enz.

Einde : « *Want het mach gevallen dat men eyn oetmoedich sympel cleyt aen heeft, ende nochtan eyn hoeverdich hert daer onder heeft. Mer dit moet* (1) *al gestorven ende verwonnen sijn. Ende daer moet al om gearbeyt werden, ende God ynnichlic daer om bidden, want hijt al geven moet. Amen.* »

Bl. 15*a*-167*a* volgen eene verzameling sermoenen, t. w.

I, bl. 15*a*-23*a* : « *Opten paesdach eyn scoen sermoen op dat ewangelie dat sinte Marcus bescrijft : « Maria*

(1) Hs. *Mer dit dit moet.*

Z
(34)

Magdalena et Maria Jacobi et Salome emerunt aromata [ut] (1) *venientes ungerent Jhesum. Maria Magdalena ende Maria Jacobi ende Salome cochten waelruykende crude, om dat si solden comen ende Jhesum salven.» Marcus in sijn leste capittel. Sinte Augustinus opten psalm: Soe wat men met groten arbeyt suect, dat plecht met groter blijtscap gevonden te werden»* enz.

Einde : « ... *totten staet des vaderlants inder hemelscher glorien. Daer sullen wij hem claerlic sien regneerende metten vader in enicheit des heiligen geist. Des is ons Christus* (2) *eyn exempel, die verresen is totter onsterflicheit, dien glorie ende eer moet sijn van ewen tot ewen. Amen.»*

II, bl. 23*a*-31*b* : « *Op die octave van paschen eyn sermoen.» Doent avont was op enen dach der sabbaten ende die doeren gesloeten waren daer die jongeren vergadert waren om die vreyse der joeden, quam Jhesus ende stont int middel van hom ende seechde : « vrede si u »; Johannes in sijn xx. capittel»* enz.

Einde : « *Soe waer die geist, ziel ende licham over eyn dragen, ende genen strijt onder hem en hebben, si vercrijgen hoeren wil vanden vader van alle dingen die si begeren. Want nyemant en twijvelt daer aen, daer en si begerlicheit gueder dingen, als die licham wil hebben die dingen die die geist begert.»*

III, bl. 32*a*-41*a* : « *Opten anderen sondach nae paeschen, sermoen.* « *Ego sum pastor bone. Ic byn eyn guet heerde,» Johannes in dat x*[de]. *capittel. Alsoe Augustinus seet op dat selve woert : Die here sprekende tot sijnen scapen die tegenwordich waren, ende ons die toecomende waren »»* enz.

---

(1) Hs. *et*.

(2) Hier en overal in dit hs. steeds met *ch*, wat zeldzaam is. Men denke echter aan het tijdstip waarop deze codex geschreven werd!

Z
(34)

Einde : « *Met welker menigerhande verwe ons om te doen ende te verscieren hi hem moet gewerdige[n]* (1) *ons te verlenen onse guede heerde Jhesus Christus, overmitz* (sic) *sijnre guetheit. Amen.»*

IV, bl. 41*a*-51*a* : « *Opten derden sondach nae paeschen eyn schoen sermoen : « Gi sult weynen ende screyen, mer die werelt sal verblijden. Gij sult bedrueft werden, mer u droefheit sal verwandelt werden in blijtscappen,» Johannes in [dat]* (2) *xvj capittel. Al ist dat die voergesproken woerden naeder litteren genomen moegen werden»* enz.

Einde : « *Hier om mach die propheet wael seggen : « O here beter is enen dach in dijnen huys boven duysent!» Tot welken zale deser hemelschen Jherusalem gewerdigen moet ons [te]* (2) *brengen Jhesus Christus ons gesontmake[re]* (3), *die leeft ende regneert ewelic. Amen.»*

V, bl. 51*a*-64*b* : « *Opden vierden sondach nae paeschen.* « *Ic gaen totten genen die my gesant heeft ende nyemant van uch en vraecht my : « waer gaestu?» Mer want ic dese dingen gesproken heb, soe heeft droefheit u herte vervult,» Johannes xiij capittel. Dese woerde naeder litteren sijn geweest Christi ons behalders, die wolde weder gaen tot sijnen vader van welken hi geseynt was inder menscheit»* enz.

Einde : « *Laet ons dan hier alsoe willichlic Gode offeren alle onsen arbeyt ende lijden, dat wij alsoe moeten overlijden dese tijtlike dingen dat wij weder moeten keeren tot onsen iersten oerspronck, die fonteyn alles guets, den scepper alre creaturen, van welken wij uutgevloeten sijn, ende nummermeer rusten en sullen eer wij wederkeeren tot hem, dat wij inder*

---

(1) Hs. *gewerdige*.

(2) Niet in het hs.

(3) Hs. *gesontmakē*.

Z
(34)

waerheit moegen seggen : « Ic gaen tot hem die my geseynt heeft », op dat wij dat ewich guet met hem moeten gebruyken. Amen. »

VI, bl. 64*b*-72*b* : « *Opten vijften sondach nae paeschen, sermoen. « Biddet ende gi sult ontfangen, op dat u blijtscap vol si, » Johannes xvj capittel. In dese voersproken woerden, daer onse here sijn jongeren in leert bidden, ruert hi drie dingen. Ten iersten »* enz.

Einde : « *Die lichamen sullen weder leven in den dage des ordels, ende aendoen onsterflicheit, op dat alsoe si gedient hebben inden licham ende inder zielen hier inder tijt, also sullen si ontfangen ewich loen in lijve ende in ziel. Dat ons allen gonnen moet Christus Jhesus onse behalder, die met [den]* (1) *vader ende den heiligen geist leeft ende regneert in der ewicheit. Amen. »*

VII, bl. 72*b*-83*a* : « *Op ons heren hemelvaertsdach, sermoen.* ‖ « *Doen onse here dit gesproken had*
bl. 73*a* *is hi opgenomen inden hemel, ende sittet ter rechter hant Gods », Marcus in sijn leste capittel. In welken woerden drie dingen begrepen werden. Ten iersten wort daer geruert die dingen die voergaen dat opclymmen des heren »* enz.

Einde : « *Want die rechter sal geven benedictie ende si sullen gaen van doechden tot doechden hent dat God der goeden gesien wort in Syon. Dat ons verlenen moet Jhesus Christus ons here, die opclymmende inden hemel ons bereyt heeft die stede in sijns vaders huys, daer voel woeningen sijn, nae onderscheit der verdienten enen yegelic te ontfangen in die ewige glorie. Amen. »*

VIII, bl. 83*a*-90*a* : « *Opten sondach voer pinxten*

(1) Niet in het hs.

Z
(34)

eyn sermoen. « Als coemt die troester dien ic u seynden sal vanden vader, den geist der waerheit die daer voertgaet vanden vader die sal eyn getuych geven van my, » Johannes in dat xv. capittel. Gelijcker wijs als inden toecomenden sondach, als opten pinxtendach wort begaen die seyndinge des heilige[n] (1) *geist die doen den apostelen geschieden, aldus wort huyden begaen die belovinge daer van dat hi hem solde gesant werden met eynre bekantmakinge des heiligen geist »* enz.

Einde : « *Aldus was gesterct Paulus die apostel, doen hi sprack ad romanos : « Ic byns seker dat doet noch leven, engel noch archangel, noch enich ander creatuer ons sal moegen scheyden vander mynnen Christi. » Dat ons wil gonnen ende geven die leeft ende regneert metten vader ende metten heiligen geist, eyn God inder ewich[eit]* (2). *Amen. »*

IX, bl. 90*b*-102*b* : « *Opten pinxtdach eyn sermoen. Ende het wort gedeylt in drie sermonen. « Die my mynnet die halt mijn reden, ende mijn vader sal hem mynnen ende wij sullen tot hem comen, ende eyn woeninge maken by hem, » Johannes xiij*[de] *capittel. Want die sendinge des heiligen geist tweerhande is »* enz.

Einde : « *Laet ons dan bidden in deser hoechtijt des heiligen geist ... dat hi alsoe moet maken in ons eyn woenninge te samen metten vader ende metten soen, dat wij inden toecomenden leven nummermeer en moeten werden verdreven uut dier ewiger woeningen des hemelschen Jerusalems. Amen. »*

X, bl. 102*b*-107*b* : « *Opten sondach inder hoechtijt der alre heilichster drievoldicheit. « Drye sijnre die*

(1) Hs. *heilige*.
(2) Hs. *ewich*, waarschijnlijk bij vergissing voor *ewichz* (met eene *z* onder den regel, in dit hs. de afkorting voor *-eit*).

Z (34) *getuych geven inden hemel: die vader, die soen ende die heilige geist. Ende dese drie syn eyn,* » *Johannes in sijnre ierster epistolen int .v. capittel. Wij sien van buyten dat kijnder of jongen in eynre manyeren onbequaem sijn, hoege dingen en* (sic) *swaer materien te verstaen. Ende daer om salmen luttel daer van seggen* » enz.

Einde : « *Hier om sal in ons sijn eynheit der mynnen, des anxts ende der eeren, ende wij en sullen*
bl. 107b *‖ van God niet verscheyden werden in desen tijt noch in der toecomender tijt. Dat ons moet gonnen die vader, die soen ende die heilige geist, eyn ende drievoldich, die alreoverste scepper alre dingen, mechtich ende seer te ontsien. Amen.* »

XI, bl. 107*b*-117*a* : « *Eyn sermoen des sondachs nae beloken pinxten.* « *God is die mynne ende die inder mynnen blijft, die blijvet in God ende God in hem,* » *Johannes in sijnre epistolen in den vierden capittel. Niet en seet hi, in Gode is die mynne, of God heeft die mynne, als wij seggen van den creatueren* » enz.

Einde : « *Si sullen uutgaen te beschouwen sijn menscheit, ende si sullen ingaen te beschouwen sijn*
bl. 117a *godheit. ‖ Ende si sullen weyde vinden of vrucht der ewiger sueticheit, tot welker ons moet brengen Jhesus Christus, die suete mynne. Amen.* »

XII, bl. 117*a*-134*a* : « *Opten anderen sondach nae pinxten eyn sermoen.* « *Eenrehande mensche hevet gemacet eyn groet avontmael en* (sic) *heeft er voel geroepen,* » *Lucas ix capittel. Sinte Augustinus inden boeck vanden woerden ons heren, sprekende van desen tegenwordigen ewangelio, seet aldus :* « *Wie is die eynrehande mensche, dan die middelaer Gods ende der menschen, Jhesus Christus ?* »» enz.

Einde : « *Mer die mensche prove hem selven,*

Z (34) *want soe wie hem selven te voeren wael geproeft heeft, die sal vercrijgen die vrucht ende nutticheit des heiligen sacraments, dat hi ons gewerdigen wil te geven, die daer selve is priester, altaer ende offerande des heiligen sacraments, Jhesus Christus, die leeft ende regneert van ewen tot ewen. Amen.* »

XIII, bl. 134*a*-141*a* : « *Opten derden sondach nae pinxten eyn scoen sermoen.* « *Het is blijtscap den engelen Gods van enen sunder die penitencie duet* ». *Luce .xi*[de]. *capitulo. Want als sinte Augustinus seet inden boeck van den wonderen der heiliger scrijftueren,* « *die gene die overmits penitencie die sunden afdwaet, die sal in ewicheit wesen in dat geselscap der engelscher salicheit,* » *hier om ist dat* » enz.

Einde : « *Welke blijtscap hier begonnen wort inden gelove der geenre die weder geboren werden, ende sal vervult werden inden loen der geenre die weder verrijsen. Ende dese blijtscap moet ons verlenen die gene die wil dat alle menschen behalden werden, Jhesus Christus, onse here die inder ewicheit is gebenedijt. Amen.* »

XIV, bl. 141*a*-149*a* : « *Opten vierden sondach nae pinxten, sermoen.* « *Weest barmhertich als u hemelsche vader barmhertich is,* » *Lucas vj capittel.*
bl. 141b *Onse behalder ons ‖ noedende metten geloeve ende werken tot dien dingen die onser salicheit toebehoeren, hi leecht ons te voeren twee dingen inden voersprokenen woerden* » enz.

Einde : « *Want als Matheus tuycht :* « *Salich sijn die barmhertige, want si sullen barmherticheit vercrijgen* ». *Dat ons moet gonnen Jhesus Christus, die vader der barmherticheit, ende God alles troest, die van ewen* (1) *tot ewen regneerende is metten vader ende metten heiligen geist. Amen.* »

---

(1) Hs. *ewigen*, voluit.

Z
(34)

XV, bl. 149*a*-157*a* : « *Opten vijften sondach nae pinxten eyn sermoen. Alle dingen achterlatende sijn si hem gevolcht. Totter volcomenheit eyns kerstenen levens toebehoeren twee dingen. Dat ierste is alle dingen te laten om Christo. Dat ander is eyn volcomen naevolgen des levens ende der leeringe Christi* » enz.

Einde : « *Laet ons ... pijnen metter hulpen sijnre gracien soe voel als wij vermoegen nae onser cleynre maten hem hier te volgen overmits beschouwinge, dat wij inder toecomender tijt moeten gebruycken sijn volcomen gesicht. Dat moet hi ons gewerdigen te geven die daer leeft ende regneert, eyn God inder ewicheit. Amen.* »

XVI, bl. 157*a*-163*b* : « *Opten sesten sondach nae pinxten eyn sermoen.* « *Ten si sake dat u rechtverdicheit overvloediger si dan der scriben ende pharizeen, gij*
bl. 157*b* *en sult niet ingaen dat rijck der* || *hemelen,* » *Matheus .v. capittel. Al ist sake dat die rechtverdicheit properlic genomen wort voer eyn principael doecht overmits welcken enen iegelic wort gegeven dat sijn is, nochtan* » enz.

Einde : « *Ende die ziele des sympelen pelgrijms is gebracht totter rijck der hemelen. Tot welken ons allen moet brengen die leeft ende regneert, eyn God van ewen tot ewen. Amen.* »

XVII, bl. 163*b*-167*a* : « *Opten sevenden sondach nae pinxten, sermoen.* « *Geloeve, hoep ende mynne, dese drie. Die meiste van desen is die mynne,* » *Ad corintheos xiij. capittel. Gregorius in eynre omelien :* « *Lieve brueders, keert u selve inwarts, ende ondersuect of gi God waerachtelic mynnet* »» enz.

Einde : « *Dit mocht sinte Pauwels wael segge[n]* (1)

(1) Hs. *segge.*

Z
(34)

als eyn waerachtich myn[n]aer (1), *die alleyn totten oversten mynliken ende begerliken guede om sijns self wil alleyn boven allen verstaen trecket ende criget, ende sijn wandelinge van bynnen derwaerts maect, daer ons toe helpen moet die vader, die soen ende die heilige geist* (2). *Amen.* »

Op deze sermoenen volgt thans, bl. 167*a*-175*a*, een traktaatje met het opschrift :

Hier nae volgen merckelike punten ende seer guede leeringen.

Begin : « *Sancte Johannes in apocalipsi ende Thomas in compendio spreken, dat geyn bevlect mensche en mach comen in dat ewige leven, die vleck en si ierst afgedelicht. Nu die vol vlecken is overmits sijnen sundigen quaden wil, den hi gevolcht heeft ende selden luyterlic wederstaen heeft, ende dicwijle*
bl. 167*b* *moetwillens ge*||*daen heeft tegen God ende tegen die doecht, wie mocht hi dat anders ende lichteliker gebeteren dan nu met uutgaen sijns willen ende sterven sijn natueren* » enz.

Het is eigenlijk eene verzameling uittreksels uit kerkvaders; een daarvan, bl. 171*a*, begint b. v. met : « *Die honichvloyende leere sinte Bernardus seecht* », waaruit blijkt dat niet alleen Brugman den H. Bernardus « den honigvloeienden leeraar » noemt (3).

Bl. 175*a*-192*b* bevatten :

Vanden love der doet ende const wael te sterven.

Begin : « *Want al is die doet des lichams boven alle dingen alre verveerlicste, alsoe die philosophie*

(1) Hs. *mynaer.*

(2) Er staat eigenlijk : *die h g geist*, d. i. *die heilige geist geist.*

(3) Zooals nl. MOLL in zijn *Johannes Brugman* I, 94 gemeend heeft.

*spric*t, *soe is nochtan die doet der zielen alsoe voel meer verveerliker ende verwiteliker als die ziel edelre is dan die licham* » enz.

Dit traktaat wordt besloten met eenige gebeden in proza die « *eyn mensche spreken (sal) in sijnen utersten, ist dat hijt vermach.* »

Bl. 193-198 zijn ongebruikt.

Het handschrift is in eene regelmatige hand geschreven, maar met die leelijke Gothische letter welke men in de eerste helft der 16[de] eeuw gebruikte. Het is voorzien van meestal leelijke hoofdletters, beurtelings rood en blauw, ter uitzondering van twee : de D aan 't hoofd van Ruusbroec's werk en de M aan 't begin der sermoenen, die beide groen zijn, in gebloemden Italiaanschen stijl door een zeer onbedreven hand geteekend in een vierkant met gelen achtergrond, waarop eenige roode krulletjes. De opschriften zijn steeds rood, door de(n) kopiïst(e) zelf geschreven; de rubriceeringsteekens echter even als de hoofdletters beurtelings rood en blauw. Hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Aanteekeningen van vroegere bezitters zijn in het handschrift niet aanwezig. Toch kunnen we zijn herkomst nagaan. De taal wijst reeds aan, dat de codex uit Limburg komt; met andere overblijfsels van Limburgsche kloosterboekerijen kwam hij in 1840 naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, en voert als zoodanig ook het merk *Traj. ad M.* 442 (1). Op de daarvan opgemaakte lijst wordt dit nummer aldus beschreven :

Ruijsbroek van vier manieren van becoring.

(1) De geschiedenis dezer verzameling, die in 1839 in een donker kamertje van het provinciaal gouvernement te Maastricht werd ontdekt, is als volgt. Toen, zooals bekend is, door de Fransche republiek alle seminarien, wereldlijke kapittels en kloosters, waren afgeschaft, werden te Maastricht, in het gebouw der pas opgerichte centrale administratie (het tegenwoordig provinciaal gouvernementsgebouw), ruim 30000 boekdeelen, afkomstig van dergelijke in Limburg opgeheven instellingen, bijeengebracht. Al wal niet dienstig werd geacht voor de bibliotheek der « école centrale » (dergelijke scholen waren in alle hoofdplaatsen ingericht ter vervanging der oude Latijnsche scholen en colleges), zou verkocht worden. Dit geschiedde van 31 October tot 2 November 1801. Maar het kostbaarste deel werd toevalligerwijze *niet* als pondpapier verkocht : een aantal boeken en handschriften waren namelijk niet, zooals de andere, naar de bibliotheek der « école centrale » gebracht, maar in het gebouw der centrale administratie (sedert prefectuur geworden) gebleven, waar men ze gaandeweg vergat. In den herfst van 1802 werd zekere citoyen Camus o. a. naar de Belgische departementen gezonden, met den last verslag uit te brengen over den staat van archieven en bibliotheken. Aangaande Maastricht bericht Camus : « La bibliothèque n'a rien de particulier; dans les dépôts, beaucoup de livres de nulle valeur, quelques manuscrits qui ne sont précieux ni par leur ancienneté ni par leur contenu : ce sont des sermonnaires, des commentateurs de théologie, ou du droit, quelques éditions anciennes ». Daar dit eene vrij juiste omschrijving is van den inhoud der in 1839 weergevonden handschriften en incunabelen, blijkt het dat Camus de verzameling nog gezien heeft, maar een jaar later was men ze reeds geheel vergeten. Immers toen, in October 1803, een nieuwe inspecteur, citoyen Maugerard, verscheen, en deze den prefect zijne instructies mededeelde, kreeg hij tot antwoord dat de kloosterbibliotheken reeds waren verkocht en de archieven in het zevende jaar der Republiek naar Parijs gezonden, zoodat er niets overbleef dan de « Bibliothèque de l'École centrale » en de archieven der nationale domeinen. Zoo bleef de geheele verzameling vergeten tot in 1839 : toen werd ze gevonden « op een donker vertrekje, deel makende van de derde verdieping van het Provinciaal Gouvernementshotel te Maastricht, dan op last van den Heer waarnemenden gouverneur in orde gebragt, en geplaatst op de kamer n° 97, zelfde verdieping ». Aldus luidt het opschrift van de lijst, die er destijds van opgemaakt werd. Op verzoek der regeering werd de geheele verzameling, 472 nummers, naar Den Haag gezonden; het leeuwendeel kwam op de Koninklijke Bibliotheek aldaar; een ander deel werd aan de universiteitsbibliotheek te Utrecht, een derde aan die te Groningen toegewezen; twee nummers werden aan de stadsbibliotheek te Maastricht geschonken.

Nu komt op den catalogus der boeken en handschriften, welke in 1795 aan het St.-Agnetenklooster

Dit alles had dienen vermeld te worden boven bij hs. **T**, maar ik was er toen nog niet in geslaagd een exemplaar machtig te worden van het werk, waarin de geheele toedracht uitvoerig wordt medegedeeld, nl. den *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht, bewerkt vooral als « Bibliotheca Limburgensis », door* AUG. JEAN FLAMENT (Maastricht

Z (34)

spriet, soe is nochtan die doet der zielen alsoe voel meer verveerliker ende verwiteliker als die ziel edelre is dan die licham » enz.

Dit traktaat wordt besloten met eenige gebeden in proza die « *eyn mensche spreken (sal) in sijnen utersten, ist dat hijt vermach.* »

Bl. 193-198 zijn ongebruikt.

Het handschrift is in eene regelmatige hand geschreven, maar met die leelijke Gothische letter welke men in de eerste helft der 16de eeuw gebruikte. Het is voorzien van meestal leelijke hoofdletters, beurtelings rood en blauw, ter uitzondering van twee : de D aan 't hoofd van Ruusbroec's werk en de M aan 't begin der sermoenen, die beide groen zijn, in gebloemden Italiaanschen stijl door een zeer onbedreven hand geteekend in een vierkant met gelen achtergrond, waarop eenige roode krulletjes. De opschriften zijn steeds rood, door de(n) kopiïst(e) zelf geschreven; de rubriceeringsteekens echter even als de hoofdletters beurtelings rood en blauw. Hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Aanteekeningen van vroegere bezitters zijn in het handschrift niet aanwezig. Toch kunnen we zijn herkomst nagaan. De taal wijst reeds aan, dat de codex uit Limburg komt; met andere overblijfsels van Limburgsche kloosterboekerijen kwam hij in 1840 naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, en voert als zoodanig ook het merk *Traj. ad M.* 442 (1). Op de daarvan opgemaakte lijst wordt dit nummer aldus beschreven :

Ruijsbroek van vier manieren van becoring.

(1) De geschiedenis dezer verzameling, die in 1839 in een donker kamertje van het provinciaal gouvernement te Maastricht werd ontdekt, is als volgt. Toen, zooals bekend is, door de Fransche republiek alle seminarien,

Z (34)

Nu komt op den catalogus der boeken en handschriften, welke in 1795 aan het St.-Agnetenklooster

wereldlijke kapittels en kloosters, waren afgeschaft, werden te Maastricht, in het gebouw der pas opgerichte centrale administratie (het tegenwoordig provinciaal gouvernementsgebouw), ruim 30000 boekdeelen, afkomstig van dergelijke in Limburg opgeheven instellingen, bijeengebracht. Al wat niet dienstig werd geacht voor de bibliotheek der « école centrale » (dergelijke scholen waren in alle hoofdplaatsen ingericht ter vervanging der oude Latijnsche scholen en colleges), zou verkocht worden. Dit geschiedde van 31 October tot 2 November 1801. Maar het kostbaarste deel werd toevalligerwijze *niet* als pondpapier verkocht : een aantal boeken en handschriften waren namelijk niet, zooals de andere, naar de bibliotheek der « école centrale » gebracht, maar in het gebouw der centrale administratie (sedert prefectuur geworden) gebleven, waar men ze gaandeweg vergat. In den herfst van 1802 werd zekere citoyen Camus o. a. naar de Belgische departementen gezonden, met den last verslag uit te brengen over den staat van archieven en bibliotheken. Aangaande Maastricht bericht Camus : « La bibliothèque n'a rien de particulier; dans les dépôts, beaucoup de livres de nulle valeur, quelques manuscrits qui ne sont précieux ni par leur ancienneté ni par leur contenu : ce sont des sermonnaires, des commentateurs de théologie, ou du droit, quelques éditions anciennes ». Daar dit eene vrij juiste omschrijving is van den inhoud der in 1839 weergevonden handschriften en incunabelen, blijkt het dat Camus de verzameling nog gezien heeft, maar een jaar later was men ze reeds geheel vergeten. Immers toen, in October 1803, een nieuwe inspecteur, citoyen Maugerard, verscheen, en deze den prefect zijne instructies mededeelde, kreeg hij tot antwoord dat de kloosterbibliotheken reeds waren verkocht en de archieven in het zevende jaar der Republiek naar Parijs gezonden, zoodat er niets overbleef dan de « Bibliothèque de l'École centrale » en de archieven der nationale domeinen. Zoo bleef de geheele verzameling vergeten tot in 1839 : toen werd ze gevonden « op een donker vertrekje, deel makende van de derde verdieping van het Provinciaal Gouvernementshotel te Maastricht, dan op last van den Heer waarnemenden gouverneur in orde gebragt, en geplaatst op de kamer n° 97, zelfde verdieping ». Aldus luidt het opschrift van de lijst, die er destijds van opgemaakt werd. Op verzoek der regeering werd de geheele verzameling, 472 nummers, naar Den Haag gezonden; het leeuwendeel kwam op de Koninklijke Bibliotheek aldaar; een ander deel werd aan de universiteitsbibliotheek te Utrecht, een derde aan die te Groningen toegewezen; twee nummers werden aan de stadsbibliotheek te Maastricht geschonken.

Dit alles had dienen vermeld te worden boven bij hs. **T**, maar ik was er toen nog niet in geslaagd een exemplaar machtig te worden van het werk, waarin de geheele toedracht uitvoerig wordt medegedeeld, nl. den *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht, bewerkt vooral als « Bibliotheca Limburgensis », door* AUG. JEAN FLAMENT (Maastricht

Z te Maaseik toebehoorden (1), onder nummer 43 voor :
(34)

Joës Rusbroek 4 manieren van bekoeringe

waaruit we met volkomen zekerheid mogen afleiden, dat dit hs. Z uit dit convent afkomstig is.

In het papier komen de volgende watermerken voor :

1889), met eene zeer lezenswaardige geschiedenis der Maastrichtsche stadsbibliotheek als inleiding, waarbij natuurlijk veel belangrijks, de andere boekerijen in Limburg betreffende, ter sprake komt; men zie daar, met betrekking tot het bovenstaande, blz. 66-94 dier inleiding, waarachter, onder Bijlage N° XVI, den « *Catalogus van boeken en handschriften gevonden op het Provinciaal Gouvernementshotel te Maastricht in 1839* » medegedeeld wordt, en onder Bijlage n° XVII, de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen en in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage geplaatst in October 1840* (« uittreksel uit Register C. (1830-1841) van de aanwinsten der Koninklijke Bibliotheek »).

(1) Dit klooster, bewoond door reguliere kanunnikessen van St. Augustinus, behoorde tot de Congregatie van Windesheim ; zijne geschiedenis leert men het best kennen uit de *Notice historique sur la ville de Maeseyck* (Gand, 1855), p. 57 vlgg. door M. J. W(OLTERS), die door een gelukkig toeval het archief van dit convent kon aankoopen en aldus voor een gewisse vernieling redden. Als bijlagen tot zijn werk heeft WOLTERS den korten inhoud van 48 oorkonden uit dit archief opgegeven, alsook een uittreksel uit een kronijkje, door de kloosterzusters geschreven. Drie andere dergelijke kronijkjes berusten in handschrift op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nrs 21867, 21943 en 21971; de twee eerste werden in hun geheel en een uittreksel uit het derde werd uitgegeven door J. HABETS in de *Publications de la Société historique et archéologique dans le duché de Limbourg* 6 (1869), 383 vlgg. Voor zoover vergelijking mogelijk is, blijkt het dat WOLTERS' kronijkje gedeeltelijk met nr 21943 te Brussel (het eerste bij HABETS) overeenkomt. Bij (SAUMERY,) *Les Delices du Païs de Liege* IV, 138 wordt er van dit gesticht dat, naar de kronijkjes vermelden, den 21sten Mei 1430 ingesloten werd, te nauwernood, en bij ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed*, in 't geheel geene melding gemaakt. Ook bij DARIS, *Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liège pendant le XIIIe et le XIVe siècle* (Liège 1891), p. 209 vlg., staat er bijna niets. Het St.-Agnesklooster bezat eene rijke bibliotheek, zooals blijkt uit den catalogus, den 20 brumaire an IV (11 November 1795) op bevel van het Fransch bestuur opgemaakt en ingeleverd door de toenmalige priorin, moeder J. BOLLEN, welke catalogus nog op het rijksarchief te Maastricht bewaard wordt en afgedrukt werd door FLAMENT in zijn zooeven aangehaald werk, onder Bijlage n° V.

Z 1° Eene kleine kan met oor en deksel, waarop eene kroon en daarboven nog een vierblad, zoogoed
(34)
als niet verschillende van nr 14 op plaat XIII bij DE STOPPELAAR, hetwelk voorkomt in de rekeningen der O. L. V. Kerk te Sluis over de jaren 1488, 1489 1490, 1516 en 1518 (1); evenzoo bij MIDOUX-MATTON, nr 200, uit archiefstukken te Laon uit de jaren 1499-1504. Dit merk was met lichte varianten even vóór en bijzonderlijk ná 1500 zeer in zwang.

2° Eene grootere kan met oor en deksel, daarop eene versiering die op een hanekam gelijkt, waarboven dan nog een vierblad; in den buik staat de naam van den papierfabrikant op twee regels. In enkele bladen is die naam duidelijk herkenbaar : er staat dan nl.

SIMO
NƎT

d. i. SIMONET, maar in de meeste staat er

SIMO
TNSƎ

wat zeker als SIMONEST te lezen is. In hs. 58 op de universiteitsbibliotheek te Gent, dat in 1557 geschreven werd, staat de naam net eender, en in een anderen codex dierzelfde boekerij, t. w. nr 530, zeker even vóór 1550 geschreven, wordt de naam aldus gespeld :

SMO
TNSƎ

Blijkbaar hebben we hier met hetzelfde merk te doen als nr 18 van plaat XIII bij DE STOPPELAAR, aangetroffen in de rekeningen te Middelburg over de jaren 1541, 1542 en 1543 (2).

---

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 80.
(2) Zie DE STOPPELAAR, t. a. p.

Z
(**34**)

3° Het wapen van Troyes in Champagne, met de drie Fransche lelien als schildhoofd, een vierblad boven de kroon, en onder het schild nu eens de initialen I P, dan eens D E. Men vindt dit merk als nr 1 op plaat XV bij DE STOPPELAAR en als nr 6 op plaat 23 bij WIENER : met de letters I P vindt men het in de rekening te Middelburg over 1540; met D E in die over 1537; zonder eenig aanhangsel in de schepenregisters te Sluis over de jaren 1547 tot 1549 en 1550 tot 1554 (1); mèt eene D er onder komt het voor in het register der Rekenkamer van Lotharingen over het jaar 1535 (2).

4° Een schild waarop een vierblad en in 't midden eene loodrechte lijn die eindigt op een figuur, dat ik nauwelijks weet te benoemen : men stelle zich een St.-Andrieskruis voor, waarvan alle uiteinden van naar binnen gekeerde haken voorzien zijn (3). Boven dit figuur wordt de loodrechte lijn nog door een horizontale doorsneden ; daarmede wordt ongetwijfeld een Latijnsch kruis bedoeld; even boven deze waterpaslijn staat, aan den rechterkant der loodrechte lijn, eene W (wat die letter moet beteekenen, is mij onbekend: ze komt in watermerken, maar vooral in drukkersmerken uit de 16de eeuw tallooze malen voor, en slechts in zeer enkele gevallen kan men verband zien tusschen die W en den naam van den fabrikant of drukker); onder het schild is

---

(1) Zie DE STOPPELAAR, *a. w.* 92.

(2) Zie WIENER, *Étude sur les Filigranes des Papiers Lorrains* (Nancy 1893), p. 65-66.

(3) Wien deze beschrijving te onduidelijk mocht voorkomen, zie het drukkersmerk van Henricus Gran uit Hagenau bij M. L.-C. SILVESTRE, *Marques Typographiques* (Paris 1867), nr 576 : daarin komt dit figuur voor, alleenlijk zijn de hoeken van 't kruis wat grooter.

Z
(**34**)

er een lint waarop de naam van den papierfabriekant staat, t. w.

J DE VOGHELER

Begrijpelijkerwijze is deze Nederlandsche naam hier van het grootste gewicht: waar het merk elders voorkomt, staan er Fransche namen onder het schild. Zoo treft men het aan onder nr 10 en 11 van plaat XV bij DE STOPPELAAR (waarvan de haken aan het St.-Andrieskruis blijkbaar niet geheel juist nageteekend werden), uit stukken op het archief te Middelburg uit de jaren 1530, 1533 èn 1539 (1) : onder het eerste staan daar onduidelijke initialen, onder het tweede een lint met den naam I NIVELLE; met eene andere, onduidelijke, letter in het schild en den naam van den fabrikant C PINETTE op het lint, trof ik het merk aan in 't papier van een in 1547 geschreven renteboek der abdij te Eename (nabij Oudenaarde), dat thans op de universiteitsbibliotheek te Gent berust.

5° Eene nogal kleine hand, waarvan ook in den duim het gewricht geteekend is, en op den middenvinger een 12 mm. hooge stang, waarop dan een bloem. Dit merk kan ik nergens elders aanwijzen; zeer gewoon, op het einde der 15de en in 't begin der 16de eeuw, is de hand met de bloem onmiddellijk er op, of althans zeer dicht erbij, zonder stang.

Het handschrift is genaaid in een slappen perkamenten omslag, met over de snede gevouwen klep, waaraan een koperen slot met haak.

De afkortingen zijn zeer talrijk, niet alleen in den gewonen zin van dit woord, maar ook wat de verscheidenheid betreft : de meeste zijn afkortingen

---

(1) Zie DE STOPPELAAR, *a. w.* 96-97.

Z (34) die in de 16de eeuw zoo niet geheel ongebruikelijk, dan toch reeds zeldzaam waren; daaruit blijkt dat dit handschrift naar een veel ouder werd afgeschreven. Tot diegene die daarentegen het jongere tijdperk eigen zijn, behooren : *h3* = *heit* (de oudere afkorting is *h'*); *h* met een dwarsstreep door het oog = *heilig* of (in de verbogen naamvallen) *heiligen*; *h g* = *heilige geest* (*geist*) (1). Eene elders zeldzame afkorting is *glo* (met *s* boven de *o*) = *glorie*. Zooals reeds vermeld werd, wordt *christus*, hetzij voluit of afgekort, steeds met *ch* geschreven.

Aanhangsel voor de beschrijving der handschriften T tot en met Y (2).

T (28) In den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden... te Maastricht in 1839* wordt deze codex aldus vermeld :

428 Tauwels Collatien en meer.

en in de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen en in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage geplaatst in October 1840* aldus :

428 Sermoenen van Tauwels. Acced. varia opuscula Ruysbroeck, v. d. XII doechden, etc.

U (29) In den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden... te Maastricht in 1839* en in de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen* enz. staat deze codex vermeld als :

429 Het (Dat) Cancelier boek (boec).

---

(1) Dezelfde afkorting komt voor in hs. M^4 en M^6; zie boven blz. 161

(2) Verg. het einde der noot blz. 251 vlg.

U (29) Daar nu in den catalogus van de bibliotheek van het Sint-Agnetenklooster te Maaseik, in 1795 opgemaakt, onder nr 10 te lezen staat :

Het cancelierboec om wel te bichten de anno 1471

lijdt het geen twijfel, of het is het handschrift uit dit gesticht dat hier beschreven is (1).

V (30) In den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden... te Maastricht in 1839* wordt deze codex vermeld als

431 Van de tabernakelen en de 12 deugden.

en in de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen* enz. als :

431 Tabernaculus Moisis (Belg. acced. v. d. XII doechden. (Ruysbroek).

Eene teekening van het watermerk onder 1° vermeld vindt men bij SCHMIDT onder nr 116, uit het einde der 14de eeuw (2). Het watermerk onder 2° vermeld komt ook voor in hs. 1027 op de universiteitsbibliotheek te Utrecht, dat uit het Sint-Agnetenklooster te Maaseik afkomstig is en daar in 1442 geschreven werd. Daar de rekeningen van Haarlem waarin het merk nog voorkomt, ook in dit jaar geschreven werden, is het niet te gewaagd te besluiten dat hs. **V** ook omtrent dit tijdstip zal vervaardigd zijn.

---

(1) Een ander handschrift berust op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr II, 2047; er was er ook een in de boekerij van het Sint-Barbaraklooster te Delft, nr 70 van den catalogus (zie MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4,226 en 277).

(2) Aldus op de plaat; in de tabel, blz. 543, staat echter, waarschijnlijk ten onrechte : einde der 15de eeuw.

W
(31)

In den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden... te Maastricht in 1839* wordt dit handschrift aldus vermeld:

443 Verscheidene tractaten van Ruijsbroek en anderen.

In de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen* enz. staat niets dan

443 J. Ruysbrouck.

Uit de medegedeelde aanteekening weten we dat de codex tot de boekerij van het Sint-Agnetenklooster behoorde; blijkbaar is hij dezelfde als die, welke in den catalogus uit 't jaar 1795 onder nr 39 aldus beschreven wordt:

Het boek der minnen met 7 trappen door Joës Rusbroek.

X
(32)

In den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden... te Maastricht in 1839* wordt dit handschrift aldus vermeld:

453 Ruysbroek, van de Sacramenten.

Hetzelfde staat in de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen* enz., met eenig verschil in de spelling.

In den in 1795 opgemaakten catalogus der bibliotheek van het St.-Agnesklooster te Maaseik, waartoe, zooals boven blijkt, dit hs. **X** behoorde, komt geen enkel nummer voor waarvan de beschrijving het mogelijk maakt er dezen codex mede te identificeeren.

Y
(33)

In den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden... te Maastricht in 1839* wordt dit hs. **Y** aldus beschreven:

456 Boek van de geestelijke oefeningen.

en in de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen* enz.:

456 Geestel. oefeningen.

Waarschijnlijk wordt dit handschrift bedoeld onder nr 56 van den catalogus der bibliotheek van het Sint-Agnesklooster te Maaseik, waartoe dit handschrift, zooals boven gebleken is, behoort:

Manuscript van d'ootmoedighijd, lijdzaamhijd en andere deugden.

Men zou ook aan nr 78 kunnen denken, beschreven als:

Leeringe en gheestelijke oeffeninge.

maar hs. **Y** bevat geene « Leeringe », al is het niet onmogelijk dat daarmede geen afzonderlijk traktaat bedoeld is; of wel aan nr 32:

Manuscript inhoudende het boek der deugden *etc.*

doch dit is blijkbaar hetzelfde als nr 430 der boeken en handschriften gevonden te Maastricht in 1839 en in den catalogus beschreven als

Over de deugden enz. (defect.)

eene beschrijving die op dit hs. **Y** volstrekt niet toepasselijk is.

---

a
(35)

Handschrift geschreven in 1452, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, L 37, bestaande uit 14 sexternen, ieder sextern samengesteld uit 1 vel perkament, 4 vellen papier en dan weer een vel perkament in 't midden, oorspronkelijk dus 168 bladen; van de tweede helft van het 14de sextern zijn echter vier bladen verloren gegaan; er blijven er dus nog 164 over (1). De bladen zijn ± 215 mm. hoog bij 143 breed; elke bladzijde is met inkt afgeschreven en gelijnd, met regelmatig 35 regels, ieder ± 95 mm. breed en samen ± 160 mm. hoog. Het handschrift is voorzien van reclamen en signaturen; de eerste zijn meestal gedeeltelijk weggesneden; de laatste zijn meestal gaaf en bestaan uit kleine letters met Arabische cijfers: aj-a6, bj-b6 enz; te beginnen met het twaalfde sextern, d. i. met bl. 133, staat het cijfer vóór de letter: 1 m, 2 m, 3 m enz., 1 n enz., 1 o enz.

De codex bevat bl. 1-164*a* Ruusbroec's uitgebreidste werk, *Dat boec vanden gheesteliken Tabernacule,* zonder opschrift; aan het einde, onder het versje waarmede het werk besloten wordt, heeft de kopiïst echter deze belangrijke aanteekening geschreven:

Dit boec is gheeyndt int jaer ons heren M cccc lii, daechs na Sint Benedictus dach in maerte.

« Sint Benedictusdach » valt den 21sten Maart; dit hs. **a** werd dus den 22sten Maart 1452 voltooid.

Bl. 164*b* is wit.

Het handschrift is voorzien van roode hoofdletters, die nog al klein zijn, met uitzondering der

(1) Het handschrift is door VAN ITERSON (zie beneden blz. 261, noot 2), gefolieerd; daarbij is echter na bl. 118 een blad overgeslagen, zoodat het volgens deze foliëering maar 163 bladen bevat.

a
(35)

allereerste, die zich over vijf regels uitstrekt; ze is op de gewone, bekende manier verder versierd.

In den codex zijn geene sporen van zijn herkomst meer aanwezig. Toch is die niet onbekend: hij behoort nl. tot eene verzameling van boeken, 57 wiegedrukken en 51 handschriften, die uit de bibliotheek van het nonnenklooster der « oude susteren » te Weesp, « in Sinte Johans ewangelisten huus », waarin men « den derden regel van St. Franciscus beleefde », afkomstig zijn (1). « Die boeken werden daar ter stede, sedert onheugelijken tijd, in eene kast van der kerkmeesteren kamer in de kerk der hervormde Gemeente » (2), de oude St. Laurentiuskerk, bewaard, daar in 1837 gevonden door P. H. G. van Iterson, die den 23en Maart van dat jaar predikant werd te Weesp, en in 1847 door genoemde kerk-

(1) Zie over dit klooster b. v. R. C. H. RÖMER, *Geschiedkundig Overzigt van de Kloosters en Abdijen in de voormalige Graafschappen van Holland en Zeeland* (Nieuwe Reeks van Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, achtste deel, 1854) 1, 539 vlgg. en passim.

(2) Aldus VAN ITERSON in zijne *Stemmen uit den Voortijd, die wel verdienen nog eens gehoord te worden* (Leiden 1857), — welk boek eene bloemlezing is uit vier dezer Weesper handschriften — blz. 178 vlg. Hoe de ontdekking gebeurde, werd uitvoerig medegedeeld door Dr. W. N. DU RIEU, in zijn levensbericht van Van Iterson, van wien hij een goed vriend was, en het dus wel zelf zal vernomen hebben; hij schrijft: « Bij hunne beraadslagingen waren de leden van den kerkeraad aldaar (*te Weesp*) gewoon een glas wijn te gebruiken, waarvan de voorraad in een kast der kerkmeesteren geborgen was; doch in die kast lagen behalve de geledigde en gevulde flesschen een menigte oude boeken, want de oude planken schenen den last moede te zijn geworden, en zoo kwamen bij elke kerkeraadsvergadering die flesschen in botsing daarmede. « Die boeken waren ook zoo oud, dat men ze toch nauwelijks zou kunnen lezen », zeiden de heeren broederen. De jonge predikant, een geletterd man, kreeg deernis met die verschoppelingen; hij kon niet aanzien, dat perkamenten boeken, hoe vuil en bestoven ook, zoo dooreen lagen met de flesschen, alsof het op een studentenkamer was. Hij vroeg aan de kerkvoogden verlof, hetgeen

a
(35)

meesteren aan de koninklijke boekerij te 's Gravenhage afgestaan (1). Als zoodanig voert dit handschrift ook het merk *Weesp* 23.

---

hem met alle genoegen werd verleend, die boeken aan huis te mogen hebben, om ze eens te onderzoeken » (*Levensberichten der afgestorvene Medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1885, blz. 93). Het oudst gedrukt bericht van de vondst werd gegeven door N. C. K(IST) in zijn *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland* 10 (1840), 183, waar echter blijkbaar minder juist gesproken wordt van eene « verborgene, sedert onheugelijke jaren, niet geopende, kist. » Het juiste tijdstip, waarop V. ITERSON de verzameling uit haar bergplaats haalde, wordt nergens vermeld, maar 't zal zeker wel kort na zijne komst te Weesp, waar hij den 28 Mei 1837 bevestigd was, gebeurd zijn. Twee catalogussen, een van de wiegedrukken en een van de handschriften, werden door V. ITERSON bewerkt en eigenhandig geschreven, en zijn thans nog op de Bibliotheek in Den Haag in gebruik. Toen V. ITERSON daar in 1847 (zie straks de volgende noot) mede klaar was, werd hij (2 Mei) door Koning Willem II met de Ridderorde van den Nederlandschen Leeuw versierd (zie 't levensbericht van Dr. W. N. DU RIEU, t. a. p., blz. 94, die daar ook meedeelt, dat het intusschen gebleken was, dat in vroeger eeuwen een deel van de Weesper kloosterbibliotheek als scheurpapier verkocht was geworden). Nog gedurende verscheidene jaren daarna heeft VAN ITERSON die handschriften bestudeerd (te gemakkelijker, daar hij in Januari 1847 naar Leiden beroepen was), vooral ten behoeve zijner zooeven genoemde bloemlezing; hij heeft ook aan R. C. H. RÖMER veel materiaal geleverd voor zijn in de voorgaande noot genoemd werk (zie DU RIEU, t. a. p., blz. 96, en verg. RÖMER's voorbericht, blz. x).

(1) Door Dr. W. N. DU RIEU wordt de zaak aldus verhaald: « Toen de gelukkige predikant na nauwkeurig onderzoek en drukke briefwisseling met deskundigen wist, wat hij gevonden had, stelde hij aan de heeren kerkvoogden de vraag, wat zij met die codices en incunabelen wenschten te doen. Uit hun antwoord bleek dat zij niet meer al dat moois in de kerkekast terug verlangden, en « domine moest liever die oude boeken dan maar zelvers houden. » Deze opvatting is door den onbaatzuchtigen predikant in dien zin uitgelegd, dat al die kostbare boeken en handschriften aan het Rijk voor de Koninklijke Bibliotheek werden aangeboden ». Maar VAN ITERSON zelf heeft het eenigszins anders voorgesteld. Men leest nl. in een uittreksel uit een brief, door hem gericht aan N. C. KIST en door dezen medegedeeld in zijn *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland* 18 (1847), 179 vlg., o. a. het volgende: « Maar daar die arbeid (*t. w. het bewerken der catalogussen*) dan nu voltooid is, wat er nu mede gedaan?.... Heeren Kerkmeesters te Weesp hebben besloten de geheele verzameling ten geschenk aan te bieden aan de Koninklijke Bibliotheek in 's Hage; met die bepaling, dat het mij vooraf vrij zou staan, tot eenige vergoeding voor mijne moeite, daaruit zoodanige Boeken of Handschriften voor mij te kiezen, als ik zou verlangen te bezitten. Van deze vergunning heb ik evenwel geen gebruik willen maken. In het belang der Koninklijke Bibliotheek heb ik daarvan onvoorwaardelijk afstand gedaan, den ganschen boekenschat, dezer dagen, in degelijke kisten gepakt, aan den Heer Bibliothecaris gezonden en de beide door mij vervaardigde Catalogussen, in marokijn ledere banden gebonden, met een officieel extract uit het besluit van Heeren Kerkmeesteren, aan Zijne Majesteit aangeboden ». Op de voorstelling van DU RIEU berust die bij J. G. FREDERIKS en P. JOS. VAN DEN BRANDEN, *Biographisch Woordenboek*[2] 388*b*.

a
(35)

In het papier van dezen codex komen slechts twee watermerken voor, eigenlijk slechts twee varianten van een zelfde merk, nl. een ossenkop met stang en St.-Andrieskruis, volmaakt hetzelfde als de merken in hs. Q, en evenals daar met dezelfde variante (1).

De afkortingen in dit handschrift geven geen stof tot aanmerkingen.

De oorspronkelijke band was zoo gehavend, dat hij door een modernen half leeren band is moeten vervangen worden.

---

b
(36)

Handschrift op perkament, uit het midden der 15[de] eeuw (± 1460), berustende in de Koninklijke boekerij in Den Haag, O 20, bestaande uit 146 bladen, 268 mm. hoog bij 185 breed, in twee kolommen, ieder 199 mm. hoog bij ± 55 breed, met inkt afgeschreven en gelijnd, met regelmatig 35 regels. Signaturen en reclamen zijn bij het inbinden weggesneden: slechts op een paar plaatsen zijn nog sporen van letters met moeite zichtbaar.

---

(1) Zie boven blz. 181.

b (36)

Het handschrift bevat bl. 2-109 het zoogenaamde Bonaventura-Ludolphiaansche *Leven van Jezus* (1); 't is een tekst zonder de voor- en narede van den Dietschen bewerker, maar met die van Ludolphus van Saxen zelf (2).

Het overige gedeelte van den codex, bl. 110-145*d*, wordt ingenomen door een afschrift van Ruusbroec's werk *Vanden xij. Dogheden*, en wel een tekst met eene inhoudsopgave vooraan, evenals de hss. **M**[6], **O**, **P** en **Y** (3).

Het handschrift is geschreven met eene fraaie, vaste hand, met Gothische letter, versierd met beurtelings roode en blauwe hoofdletters, zuiver van stijl, gewoonlijk drie regels schrift hoog. Drie zijn grooter, en in de beide kleuren, met randversieringen. De allereerste, acht regels hoog, is ook met groen versierd. Alle kapittelopschriften, waarvan het handschrift ruim voorzien is, zijn door den kopiïst zelven met rooden inkt geschreven. Hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

De codex heeft weleer toebehoord aan den bekenden geschied- en oudheidkundige Cornelis van Alkemade, die in 1737 overleed. Zijne handteekening staat op bl. 1*b*, in den linkerbovenhoek, met die eigenaardige drukletters die hij voor net schrift gewoon was te gebruiken (4). Later -- wanneer

(1) Zie daarover MOLL, *Johannes Brugman* 2, 39 vlgg.

(2) Verg. MOLL, t. a. p., blz. 262 vlgg., waar acht andere handschriften van dit werk beschreven en besproken worden; behalve de daar vermelde, bestaan er nog talrijke andere, te veel om ze hier op te geven.

(3) Zie boven blz. 132. 163, 165 en 239.

(4) Zie daaromtrent G. D. J. SCHOTEL, *Leven, gedrukte werken en handschriften van Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling* (Breda, 1833), blz. 33 vlgg. en 249. Het handteeken in dit hs. komt volkomen overeen met dat op het facsimile bij SCHOTEL tusschen blz. 248 en 249.

b (36)

blijkt niet —, kwam het handschrift in 't bezit der Enchedé's te Haarlem; bij de veiling dezer beroemde bibliotheek, in 1867, werd hij toegewezen voor 75 gulden aan den Rotterdamschen boekhandelaar Dunk (1), die waarschijnlijk voor rekening van A. Bogaers handelde, of aan dezen het handschrift later althans overdeed: Bogaers' handteekening staat onder die van C. V. Alkemade, en op bl. 1*a* is een blaadje papier geplakt, waarop hij, Bogaers, uit den ouden catalogus van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden de beschrijving van het hierboven behandelde hs. **P** afgeschreven heeft (2), en verder nog eenige regelen betreffende het uittreksel dat V. VLOTEN uit dit hs. in zijne bloemlezing opgenomen heeft, zonder belang. Na het overlijden van Mr. A. Bogaers werd, in September 1870, dit handschrift, met 46 andere en duizenden boeken, door zijne dochter, Mejuffrouw J. M. Bogaers, aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage aangeboden (3).

De codex is gebonden in een geheel zwart lederen band, met ingeprente versieringen, blijkbaar na 1867, daar de initialen van A. BOGAERS, A. B., onderaan op den rug staan.

(1) Zie *Catalogue de la Bibliothèque... formée pendant le 18e siècle par messieurs Izaak, Johannes et le Dr. Johannes Enschedé* (Amsterdam et La Haye, 1867), nr 363, benevens de na de verkooping verschenen lijst van koopers en prijzen.

(2) *Catalogus van de Bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, 1 (Leiden 1847), blz. 27.

(3) Zie het *Verslag van de aanwinsten der Koninklijke Bibliotheek gedurende het jaar 1870*, blz. 1 vlgg.

C (37)

Handschrift op perkament, berustende op de Bibliothèque de l'Arsenal te Parijs, n^{r} 8217, bevattende 126 beschreven bladen, 174 mm. hoog bij 123 breed, en daarenboven vóór- en achteraan telkens een schutblad.

Deze codex bestaat uit verschillende deelen, uit verschillende tijdperken der 15de eeuw, die met elkander in den grond niets te maken hebben, maar omstreeks 1500 zullen saamgebonden zijn omdat hun formaat hetzelfde was en zij elk een stichtelijk geschrift bevatten. De inhoud van het handschrift is voor het oogenblik als volgt :

Bl. 1-70 bevatten eene Dietsche vertaling van de bekende *Regula sancti Augustini episcopi* (1), ge-

(1) Sedert door mij uitgegeven in *Het Belfort* 1894, II, 5 vlgg. en 98 vlgg. Andere handschriften bestaan in de volgende boekerijen : Brugge, stadsbibliotheek n^{r} 385 (zie LAUDE, *Catalogue ... des Manuscrits de la Bibliothèque publique de Bruges* (Bruges 1859), blz. 325); Brussel, Koninklijke Bibliotheek, n^{r} 2192 (zie den *Inventaire général* op dat nummer), en nog een ander : II, 297, eerst in bezit van Serrure (*Cat.* n^{r} 2056), aangekocht door den Antwerpschen boekhandelaar P. Kockx (zie *Cat. Kockx 1876*, n^{r} 290) door hem overgedaan aan Della Faille (*Cat. Della Faille* n^{r} 315) en op de verkooping dezer verzameling door de Brusselsche bibliotheek gekocht; Gent, Universiteitsbibliotheek n^{r} 607 (zie J. DE SAINT-GENOIS, *Catalogue ... des Manuscrits de la Bibliothèque... de l'Université de Gand*, p. 363); Leiden, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, n^{r} 606 (zie den *Catalogus* 38*a*); Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Weesper-hs. 8 (volgens de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen en in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage geplaatst in October 1840* [gedrukt bij FLAMENT, *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht* I, LVI vlgg.], n^{r} « 413 H. Augustijns reghel. (p.) », zou er op deze bibliotheek nog een ander handschrift moeten berusten; dit is echter niet het geval; vergelijkt men den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden... te Maastricht in 1839*, bij FLAMENT I, LIV, dan vindt men daar n^{r} 413 opgegeven als aan de bibliotheek te Utrecht toegewezen; in den Utrechtschen catalogus wordt een dergelijke codex echter niet vermeld; blijkbaar is het handschrift dus zoek geraakt); Groningen, Universiteitsbibliotheek, hs. Maastricht 412 (zie den zooeven vermelden *Catalogus van boeken en handschriften gevonden... te Maastricht in 1839*, op dat nummer, en den *Catalogus codicum manu*

C (37)

schreven in de eerste helft der 15de eeuw (1); er zijn 30 regels schrift per bladzijde, iedere regel is 90 mm. breed, alle samen 132 mm. hoog; oorspronkelijk was er geen opschrift, naderhand werd het volgende er door eene andere hand uit hetzelfde tijdperk op bl. 1 bovenaan geschreven :

In nomine domini. Amen. Sente Augustijns regele.

Deze tekst begint met eene groote roode hoofdletter B, zonder versieringen, onhandig gemaakt. Elke paragraaf van den *Regel* begint met eene kleine roode hoofdletter. De twintig eerste regels op bl. 1 r° zijn later nog eens overgedaan met eene grovere pen, blijkbaar omdat op sommige plaatsen de oorspronkelijke inkt min of meer verdwenen was. Op een paar plaatsen zijn bij dit overdoen fouten gemaakt.

Aan het einde van den *Regel* leest men (de eerste regel is rood, de twee andere in 't zwart, doch rood doorstreept) :

Bidt vore mi omme Gode onsen heere.
Hier es utę sente Augustijns regule in dietsche.
Des hebbe God sunderlinghen lof ende Maria. Amen.

scriptorum universitatis Groninganae Bibliothecae, p. 101, n^{r} 216), afkomstig uit de boekerij van het St.-Agnesklooster te Maaseik : op den in 1795 opgemaakten catalogus (gedrukt bij FLAMENT, t. a. p. I, XIV vlgg.), wordt dit hs. daar aldus onder n^{r} 17 vermeld : *Uitlegging van Ste Augustinus regel. 1435*; Oudenaarde, Stadsarchief. In alle deze handschriften volgt op den *Regel* een volledige tekst der *Bedudenisse* (verg. beneden blz. 268 vlg.), waarvan de hier beschreven codex slechts een fragment bevat. De *Reghel* alleen komt voor in hs. II 563 te Brussel.

(1) In de inleiding tot mijne uitgave heb ik ten onrechte gezegd dat dit gedeelte van den codex geschreven werd « omstreeks het einde der 14de, wellicht reeds in het begin der 15de eeuw ».

C (37) Blad 7 v° is onbeschreven; op bl. 8*a* begint eene « expositie » op den *Regel*, zooals men dat in de middeleeuwen noemde, vertaald uit het Latijn van Hugo de S. Victore, met het volgende opschrift in rooden inkt :

Hier beghint de bediedenesse na den zinne van Sente Augustijns regele.

Deze tekst (1), welke met eene roode, leelijke hoofdletter D begint, is in eene andere hand dan die voorafgaande *Regel* geschreven, ofschoon uit hetzelfde tijdperk, en loopt tot blad 11*b*, zonder dat op blad 12 het vervolg te vinden is. Dat de codex nooit meer dan dit fragment bevat heeft, blijkt ten overvloede hieruit, dat bl. 11 en 12 dicht aan elkander sluiten, zonder de gaping die door het uitscheuren van bladen onvermijdelijk is, en zal beneden ook nog verder blijken.

Blad 12, een hard en ruw vel perkament, blijkbaar oorspronkelijk een schutblad, is onbeschreven; alleen op het verso, bovenaan, leest men :

Desen boec es der broedere van Sente Pauwels in Zoninghen gheheeten te rooden dale.

waarover straks nader.

Het werk, waarvan dit bl. 12 oorspronkelijk het schutblad was, begint fol. 13*a* en loopt tot 57*a*. Dit gedeelte van onzen codex, eens een handschrift op zich zelf, werd geschreven in de eerste helft, waarschijnlijk tegen 't midden der 15[de] eeuw, met eene fraaie, regelmatige Gothische letter, over twee kolommen, 128 mm. hoog bij 39 breed, steeds met 28 regels. Het bevat een stichtelijk traktaat, getiteld *Vander vier oefeninghen.*

---

(1) Mede door mij uitgegeven, achter *St. Augustijns Regele* in *Het Belfort* 1894 II, 165 vlgg.; zie verder hiervoor bl. 266, noot 1.

C (37) Vooraf gaat een proloog, waarboven in eene latere hand uit dezelfde eeuw staat geschreven :

Hier beghint die prologhe ofte voereredene int dboecke vander .iiij. oeffeninghen.

Deze proloog begint aldus :

« *Jhesus Cristus ons lieve behouder sprect : « Ic ben comen een vier te senden inder eerden, ende wat willic anders dan dattet berne.» Dat es dat vier zijnre enegher minnen, daer ic hope dat ghi mede ontsteken zijt, want wat ghi ons liefs sceppers ghebruuct, het dunct u alte clene, suchtende ende carmende al om meer. Ghi scrijft mi eenwerf ende anderwerf, ende bidt dat ic u van inwendegher oeffeninghen scriven wille* » enz.

De eigenlijke tekst begint bl. 13*a*, met eene blauwe versierde hoofdletter; in margine staat daar, met rooden inkt :

Van .iiij.derande oeffeninghe der zielen (1).

Begin : « *Die apostel sinte Pauwels scrijft tote dien Ephesien : « Ic boghe mine knien tote den vader ons heren Jhesu Cristi, daer alle vaderlijcheit inden hemel ende inder eerden af ghenoemt wert, op dat hi na der rijcheit zijnre glorien u gheve cracht te werden gesterct bi sinen gheest in den inwendeghen mensche ende Cristum te wonen, overmids den ghelove in uwer herten ghewortelt ende ghesticht in minnen, op dat ghi met allen heyleghen gripen moecht*

---

(1) Andere handschriften van dit werk zijn : Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, vroeger het eigendom van W. Moll (zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van...* Willem Moll, n[r] 38); Koninklijke bibliotheek te Berlijn, *ms. germ. qu.* 1090 (*Von Arnswaldt* 3154; zie *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 10,31); Koninklijke Bibliotheek te Brussel, n[r] 2554 (zie b. v. den *Inventaire général* op dat nummer).

C
(37)

welc si die breitheit, die lancheit, die hoecheit, die diepheit » enz.

Aan het einde geeft de schrijver van het werk eenige eigenaardige mededeelingen over zichzelven :

fol. 57*a*. « *Want als die leraer seit Jan Guldemont :* « *Daer na dat elc es, so ordelt hi al dat hi siet ende hoert* », *ende daer omme, of ghi yemant eneghe leer die hier in es hoert verkeren, daer bid onsen here voer, want ic ducht dat hi selver verkeert es ende van den kersten ghelove ghesceyden, ende daer hoet u vore alse voer uwen dootviant.*

« *Ende om onsen lieven here so bidt vore mi, arm onzaleghe mensche* (*die moncs name ontfaen hebbe, mer leyder noch nie monicleec en leefde !*), *dat ic noch den scyn dien ic draghe in werken vervullen moet, ende met u allen hier die gratie ons heren ende hier na eweghe glorie moete* (1) *vercrighen. Des onne ons die vader, die zone, die heyleghe* (2) *gheest, drie persone ende een ghewarich God. Amen. Explicit.* »

Blad 57*b-d* en geheel bl. 58 zijn onbeschreven; op 58*b* zijn nog sporen van Latijnsche en Nederlandsche aanteekeningen, die thans onontcijferbaar zijn.

Bl. 59-126 maken het vierde gedeelte van den codex uit, en bevatten een gedeelte van Ruusbroec's tractaat *Vanden .xij. Beghinen*, met eene roode, onversierde hoofdletter, zonder opschrift. Tot bl. 78*b*, 8ste regel, is het schrift Gothisch, doch in eene ongelijkmatige, onvaste hand; het overige van bl. 78*b* is loopend schrift. Op bl. 79*a* staan eerst 13 regels Gothisch; daarna begint weer het loopend schrift, tot en met bl. 86; dan weer een blad Gothisch, 87*a* en *b*, doch eenigszins regelmatiger, waarna het cursief schrift weer aanvangt, tot het einde.

---

(1) Hs. *moeten*.
(2) Hs. *heyleghen*.

C
(37)

Bl. 65 tot en met 86 zijn met roode Romeinsche cijfers in Gothisch schrift, genummerd : .vij. tot .xxviij.; waarschijnlijk zijn de nummers der voorgaande en der volgende bladen weggesneden; de .vij. staat in den rechterbovenhoek van het blad; de andere cijfers staan in het midden.

Op bl. 119*a* staat slechts anderhalve regel : het einde van het 33ste hoofdstuk naar de uitgave, en nu komt eene groote gaping in den tekst, want op bl. 119*b* begint hoofdstuk 68. In het midden van bl. 126*a*, waar hoofdstuk 69 eindigt, breekt de tekst alweer, en thans voorgoed, af; de rest ontbreekt.

Dit gedeelte van den codex werd in de tweede helft der 15de eeuw geschreven.

Tot zooverre de inhoud van het handschrift; doch deze inhoud is niet altijd zoo geweest; de codex heeft meer bevat. Op de keerzijde van het voorste schutblad leest men nl. de volgende inhoudsopgave, geschreven in eene hand uit het einde der 15de eeuw :

In desen boeck staet bescreven :
Yerst ons heyleghen vaders Sint Augustijns regule,
Item .i. deel vander expositien opter voirscreven regulen,
Item die .iiij.' oeffeninghen,
Item Ruysbroeck vanden xij beghijnen.
Item .j. deel van broeder Jan des kocs boeke.

Hieruit blijkt nu dat deze codex, toen hij samengesteld en gebonden werd, wat wel zal gebeurd zijn tegen het einde der 15de eeuw, te oordeelen naar het schrift dezer inhoudsopgave, 1° toen reeds slechts een fragment van de *Bedudenisse van Sente Augustijns regele* bevatte (waarom niet meer dan er nu in is, werd boven reeds gezegd); 2° dat hij ook bevatte een fragment van een werk van den beroemden kok van Groenendaal, Jan van Leeuwen. Dit fragment nu is in het handschrift niet meer aanwezig :

C
(37)

het is dus blijkbaar verloren geraakt, of althans verwijderd. Dit is ook nog duidelijk zichtbaar aan de ruimte tusschen het laatste katern en het bord van den band: naar deze ruimte te oordeelen echter kan dit fragment slechts uit een klein getal bladen bestaan hebben.

Oorspronkelijk heeft de codex, evenals hs. **B**, toebehoord aan het beroemde Rooklooster in 't Zonienbosch (1) : op bl. 126*b* onderaan leest men nl. dezelfde aanteekening als op bl. 12*b*, doch met eene lichte variante :

Dit boec es der broedere van Sente Pauwels in Zoninghen gheheeten te rooden dale.

Eene dergelijke aanteekening staat ook in hs. **B** (2), en alle drie zijn in dezelfde hand, waarschijnlijk door den boekbewaarder des kloosters, geschreven. De inhoud der aanteekening wordt bevestigd door de merkwaardigerwijze in dezelfde hand gestelde lijst der Dietsche boeken die in de 15de eeuw de bibliotheek van 't Rooklooster uitmaakten (3), welke lijst wederkeerig door de beschrijving van dit handschrift **c** wordt opgehelderd. Immers daarin wordt

---

(1) Zie b. v. over dit klooster vooral WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles* 3,352 vlgg. en ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed* 3, 16.

(2) Zie boven blz. 18.

(3) Deze lijst staat op de keerzijde van het eerste schutblad van een ander handschrift uit het Rooklooster af komstig, t. w. nr 1351-1372 der Koninklijke Bibliotheek te Brussel. De belangrijke catalogus werd voor het eerst uitgegeven door K. STALLAERT in *De Klauwaert, Veertiendaegsch Kunst- en Letterblad* 2, 87 vlg. (1857, 22 Maart); daaruit overgenomen in de *Dietsche Warande* 1857, blz. 191, en opnieuw en vollediger uitgegeven met eenigen commentaar door K. L. VAN W... TOT Y... E in de *Annales du Bibliophile Belge et Hollandais* (Brussel 1865), 105 vlgg.

C
(37)

ook vermeld : « *Item de regule in dietsche* », en wat kan daarmede anders bedoeld zijn dan een afschrift van den regel van St. Augustijn, aangezien de kloosterlingen uit het Zonienbosch reguliere kanunniken waren, voor wie *St. Augustijns regule* voor alles **de** *Regule* was? Twijfel is niet mogelijk, evenmin als dat het in de lijst bedoelde afschrift het hier beschreven hs. **c** zou zijn: dit wordt door de door mij vastgestelde identiteit van het schrift van lijst en aanteekening buiten kijf gesteld; en indien er destijds in de bibliotheek van 't Rooklooster meer dan een hs. met « de regule in dietsche » geweest was, zou dit in den catalogus zeker vermeld staan, evenals dit voor andere werken gedaan werd.

Op blad 126*b*, bovenaan, leest men, in eene hand uit het einde der 15de eeuw, een uittreksel uit Augustinus' *Enarratio in Psalmum Lxx* :

Augustinus supra psalmum lxxm : In ea re sola filius non debet obedire patri suo, si aliquid jusserit pater ipsius contra dominum deum ipsius. Ubi autem jubet hoc pater quod contra dominum non sit, sic audiendus est quomodo deus, quia obediri (!) patri jussit deus (1).

Op het voorste schutblad leest men op het recto in eene hand uit de laatste jaren der 17de eeuw :

Laus Deo Semper

—

Oft goet oft quaedt,
het komt al van Godts raedt.
Oft scat, oft eer,
het komt van den heer!

---

(1) Bij AUGUSTINUS, *In Psalmum Lxx Enarratio, Sermo* 1, cap. 2 staat : « *In ea ergo re sola filius non debet obedire patri suo, si aliquid pater ipsius jusserit contra Dominum Deum ipsius... Ubi autem hoc jubet pater quod contra Deum non sit, sic audiendus est, quomodo Deus; quia obedire patri jussit Deus.* »

C
(37)

niet by geval :
Godt stiert het al.
geen hair en valter op der eerdt
als door Godts wil, die het soo begerdt.

en op de keerzijde, in dezelfde hand :

In het jaer 1692, den 2 julius, heeft al hier sulken water geweest, als dat al te mael de vijvers quamen door het clooster geloopen, soo dat wij den grooten vijver mosten door stecken om den selven (*d. i. het klooster*) te salveren, niet sonder groote schade.

1692 den 19 — 7^{ber}.

Naer den noen ten 2 huere is al hier een scroomelijcke etbeving (*sic, l.* ert-) opgestaen, niet sonder groote schede, maer sy en durde maer eenen pater noster, ende den 12 (*lees* 21?) is wederoom begonst, maer het en durde soo lanck niet (1).

Het klooster, in deze aanteekening bedoeld, is ongetwijfeld nog altijd het Rooklooster. Sporen van latere eigenaars zijn in den codex niet te vinden; op de Bibliothèque de l'Arsenal te Parijs weet men

---

(1) Dergelijke aanteekeningen zijn natuurlijk niet zeer zeldzaam; men vindt er een paar medegedeeld in *Biekorf* 8, 224 en 240. De volgende leest men in een handschrift dat vroeger aan J. A. Alberdingk Thijm toebehoorde (zie *Collections scientifiques et artistiques formées par feu Monsieur le Dr. J. A. Alberdingk Thijm*, verkocht bij Frederik Muller en C^{o}, 10-14 April 1890, n^{r} 1364) :

Daer dit boec uut ghescreven is,
Dies sijt seker ende ghewijs,
Dat wert ghedicht ende ghemaect
Doen den harinc was dorre ende qualic ghecaect,
Dat was int jaer ons heren
Dusent CCCC ende lxij meere.
Bidt voor diet becoste ende screef,
Want daer groot ghebrect noch bleef.

Het belang dezer aanteekening is zooveel te grooter, daar ze het eenig bekende voorbeeld oplevert voor het ww. ***kaken*** (haringhaken) vóór Kiliaan; in het *Mnl. Wdb.* worden er althans geene vermeld.

C
(37)

niet hoe het handschrift daar gekomen is; waarschijnlijk behoort het tot die, welke in 1790 naar Parijs werden gezonden, maar werd niet teruggegeven.

Aan de afkortingen in den tekst van Ruusbroec's *Vanden xij Beghinen* blijkt, dat dit gedeelte van den codex naar een voorbeeld uit de 14de eeuw afgeschreven werd; ze zijn zeer talrijk; buiten de algemeen gebruikelijke dienen de volgende vermeld te worden :

M^{e} = minne;
M^{n} = minnen;
nate (met ² boven de *t*) = nature;
r'gneert = regneert;
r'ligien = religien;
f'mamente naast *f*^{i}*mamente* = firmamente.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, eikenhouten borden met kalfsleer overtrokken, en sloten, waarvan de haken echter verloren zijn. De rug is eenigszins beschadigd.

Het bestaan van dit handschrift werd voor het eerst bekend gemaakt door L. Ph. C. van den Bergh, die het op eene studiereis, in 1838 van regeeringswege naar Parijs ondernomen, in handen kreeg (1); van een door hem gemaakt afschrift van 't berijmde gedeelte van Ruusbroec's traktaat werd door Van Vloten gebruik gemaakt voor zijne bekende Middelnederlandsche bloemlezing (2).

---

(1) Zie Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Verslag der historische Nasporingen, op gezag van het Gouvernement, in den jare 1838, in Frankrijk gedaan* (Arnhem, 1839), blz. 93.

2) Zie zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 354 vlgg. en de inhoudstafel, blz. XVIII. Ook dit hs. had David dus kunnen kennen.

d (38) Handschrift op perkament, op de keizerlijke boekerij te Weenen, n^{r} 13708 (olim Suppl. 2644), geschreven in de jaren 1393 tot 1402, de bekende codex waarin o. a. de tweede partie van Jacob van Maerlant's *Spieghel Historiael* en zijn *Derde Martijn* te vinden zijn.

Eene uitvoerige beschrijving kan hier achterwege blijven, daar zulk eene te vinden is in de *Inleiding* van Prof. De Vries tot zijne beroemde uitgave. Hier kan volstaan worden met de vermelding dat bl. 221*a*-224*c* ingenomen worden door een afschrift van Jan van Ruusbroec's traktaatje *Vanden kersten Ghelove,* met het opschrift :

Dit maecte her Jan van Rusbroec te Gruenendale, ende es vanden geloeve.

Als opschrifttitel staat er boven aan de bladzijden :

Her jan van rusbroec. tgeloeve.

En aan het einde :

Volscreven in desen boec doemen screef .m. .ccc. xciij. op den viijtenden dach van aprille, op den goensdach vore palmsondach.

Volgens dit onderschrift zou de kopiïst dit gedeelte van den codex dus den 8^{n} April 1393 voltooid hebben; doch reeds door De Vries werd aangetoond dat er eene *i* « in de pen gebleven is » en er moet gelezen worden 1394 : « immers de volgende dagteekening, toen de schrijver nog maar twee bladen verder was gekomen, is van 24 April 1394, dus 16 dagen later. De vergissing blijkt afdoende uit den datum zelven; want in 1394 viel Paschen op 19 April: de Woensdag voor Palmzondag was dus juist 8 April. In 1393 was die Woensdag 26 Maart geweest, daar de Paaschdag van dat jaar 6 April was. » (1)

(1) De Vries, *Inleiding tot de Tweede Partie van den Spieghel Historiael,* blz. III.

d (38) Het handschrift werd, blijkbaar in de laatste jaren, van een eenvoudigen halfleeren band voorzien.

---

e (39) Handschrift op papier, uit de tweede helft der 15de eeuw, toebehoorende aan de Norbertijner abdij te Averbode, nabij Diest. De codex bestaat uit twee gedeelten : in het eerste beurtelings een septern en een quintern, van elks vijf; in het tweede 9 sexternen; in het eerste septern ontbreekt het eerste blad, evenzoo in het zesde sextern, en van het laatste sextern ontbreken de vijf laatste bladen, een en ander zonder schade voor den tekst; alles samen 221 bladen, waarvan 1 perkament, nl. fol. 188, plus vooraan een schutblad dat naderhand werd ingevoegd. De afmetingen zijn : 271 mm. hoog bij 203 breed. Op iedere bladzijde twee kolommen, met potlood afgeschreven en gelijnd, 190 mm. hoog bij ± 70 breed (de breedte is zeer ongelijk), met meestal 34, soms 33 of 32 regels op iedere kolom. Signaturen zijn overal weggesneden; reclamen zijn hier en daar nog aanwezig.

Het handschrift bevat bl. 1-43*a* kap. 36 tot en met kap. 85 van Ruusbroec's werk *Vanden gheesteliken Tabernakele,* met een later, tegen het einde der 15de of 't begin der 16de eeuw bijgevoegd opschrift :

Dit es dyerste boec vanden tabernakel Johannis Ruysbroeck

en aan het einde :

Hier eyndt dit vorste boec.

Een en ander is echter onjuist; zie daaromtrent beneden.

Bl. 43*a*-119*a* worden ingenomen door Ruusbroec's traktaat *Vander gheesteliker Brulocht,* met dit opschrift :

e (39) *Hier beghint een ander boec, die chierheit der gheesteliker brulocht, die her Jan van Ruschebroec, een pape te Grunendale, maecte bi Bruesele etc.*

Het derde boek komt hier in dezelfde redactie voor als in de hss. **L**, **Q** en **R** (1).

Bl. 116*b*-119*b* bevatten een klein traktaatje over het « scouwende leven » in den trant van Ruusbroec, zonder opschrift.

Begin : « *Inden name ons heeren, Amen. Op dat hem nieman, die dese lere lesen sal oft horen lesen, der* (2) *ane niet en stote ende hem mids dien die spise des levens niet verkeert werde in venine (want he[t]s* (3) *al edelle godlike waerheit diese verstaet inden gront daerse uut ghesproken es), hier om ic, met betrouwenesse nemende in mi selven, maer principalijc indie ghenadicheit ons heeren, ende uuter auctoriteit des gheloefs ende der heilegher scrifturen ende uute der leren der heileghen ende der meesters van godliker sciencien, so hebbic na der donckerheit mijns verstaens ende der grofheit mire spraken eenderhande onderscheet hier bewijst, hoe men* » enz.

Einde : « *Maer naden weseliken sine so houdt hem God in eenre simpelre eenvuldicheit sonder wise ende sonder onderscheet. Ende dat es de persoene wiken ende vervlieten of verwielen inde bloetheit des wesens, want si na weseliken sine altemale een sijn sonder wise ende sonder onderscheet, ende gheen ander onderscheet of verclaeren soene wetic hiertoe te segghen. Explicit.* »

Bl. 119*b* is wit. Daarop volgen, van bl. 120*a*-183*b* de vijf en dertig *eerste* hoofdstukken van Ruus-

(1) Zie boven blz. 102 vlg., 179 en 182.
(2) In het hs. voluit.
(3) Hs. *hes*.

e (39) broec's werk *Vanden Tabernakel*, met dit opschrift, later bijgevoegd in dezelfde hand als dat op bl. 1 *a* :

Dit es dat ander boec vanden gheesteliken tabernakel Johannis Ruysbroeck.

Aan het einde van het 35ste hoofdstuk staat niets.

Dit gedeelte en het andere, boven reeds vermeld, aan 't begin van den codex, maken dus een geheel uit (dit handschrift **e** bevat dus juist zooveel als hs. **B**) (1). Hoe is nu die zonderlinge volgorde te verklaren? Blijkbaar is het boek verkeerd ingebonden. Niet echter in dien zin, dat bl. 1-43 achter bl. 183 zouden dienen te staan, daar kap. 35 midden in de tweede kolom van bl. 183 eindigt, en de kopiïst onmiddellijk daaronder een ander werk begonnen is. Maar wel in dézen zin, dat bl. 1-119 achter 120-221 dienden te staan, daar deze laatste vóór de eerste geschreven zijn (zie verder beneden); dat bl. 221*a-d* onbeschreven bleef, is daartegen geen overwegend bezwaar. Dan is hetgeen de kopiïst bl. 43*a*, aan het einde van kap. 85 van het *Tabernakel*, geschreven heeft, waarschijnlijk niets meer dan eene vergissing. Hij vond in zijn voorbeeld : *Hier eyndt dat vorste boec*, en bedacht niet, dat hij ook reeds *Vanden .vij. Trappen* afgeschreven had, zoodat *vorste*, met het oog op zijn codex, volstrekt niet meer juist was. Dit verkeerd inbinden moet echter al heel vroeg geschied zijn, denkelijk al dadelijk nadat de codex « volscreven » was, want toen niet zeer lang daarna een ander scribent op bl. 1*a* en 120*a* de medegedeelde opschriften schreef, heeft deze niets bemerkt, en daardoor verkeerde geplaatst.

(1) Zie boven bl. 18.

e Bl. 183*b*-203*d* worden ingenomen door Ruusbroec's tractaat *Vanden .vij. Trappen*, met het opschrift :
(39) *Dit es dboec vanden .vij. trappen.*

Aan het einde niets; het overige gedeelte van den codex, bl. 203*d*-221*a* bevat Ruusbroec's *Hantvingherlijn*, met het opschrift :

Dit es dboect vanden blinckende steen.

Aan het einde niets; wat lager, als proza geschreven, de volgende rijmspreukjes, welke met eene lichte variante en in een andere volgorde ook in het hs. T. voorkomen (1) :

Kent u cleyne, Blijft alleyne.
Mint ghemeine, Hout u reyne.
Verkiest negheyne Die mach vergaen,
Soe mach dijn hert in rusten staen.

Het overige van bl. 221 is wit.

Over 't algemeen is het geschrift niet mooi. Bl. 120 tot 172 zijn nog al sierlijk en regelmatig geschreven, met Gothische letter; maar te beginnen met bl. 173 wordt het schrift hoe langer hoe minder verzorgd, zoodat het weldra zeer leelijk is. Blad 1 tot 20 zijn ook een weinigje beter, maar toch niet zoo goed als bl. 120-172; maar na bl. 20 wordt het schrift weldra nog leelijker dan op het einde van den codex. Toch is het geheele handschrift ontwijfelbaar door denzelfden kopiïst geschreven; 't verschil in 't schrift bewijst niets anders dan dat bl. 120-221 vóór bl. 1-119 geschreven werden.

Met slordigheid in 't schrijven is blijkbaar slordigheid in 't afschrijven gepaard gegaan. Zoo luiden b. v. op bl. 53*d* de twee eerste regels aldus : « *vertijnghe*

---

(1) Zie boven blz. 203.

e *eighens willen in doene in latene ende in lidene* », maar na *willen* ontbreken negen regels naar de uit-
(39) gave van David (6, 28, 8-16), wat men dadelijk begrijpt als men ziet dat in den tienden regel *vertijnghe eighens willen* weerkeert. Op bl. 67*b* eindigt kap. 10 van het tweede boek der *Gheestelike Brulocht*; onmiddellijk daarop volgt kap. 15 : 11 tot en met 14 ontbreken. Evenzoo ontbreken bl. 91*b* kap. 52, 53 en 54; bl. 99*b* twee derden van kap. 66 en geheel kap. 67 : de leemte komt overeen met 6, 152, 15 tot 6, 156, 7 der uitgave. De meeste dezer leemten werden reeds vroeger opgemerkt : op bl. 53*d* staat naast den tweeden regel een kruis; op bl. 91*b* en 99*b* staat in den tekst een verwijzingsteeken dat in margine herhaald werd met eene aanduiding waarvan nu alleen overblijft : hier g op de eerste en hier gh op de tweede plaats; de rest is weggesneden. Natuurlijk stond er : hier ghebrect. In dezelfde hand vindt men hier en daar verbeteringen aangebracht, maar veel talrijker zijn die in eene andere hand, uit de laatste jaren der 15de of uit de eerste der 16de eeuw. Op bl. 103*b* staat in deze hand tusschen de twee kolommen ook : hier gebrect met een verwijzingsteeken; in kol. *d* ontbreekt daar namelijk een groot gedeelte van kap. 73 uit het tweede boek der *Gheestelike Brulocht* : de leemte komt overeen met 6, 165, 11 tot 6, 166, 21 der uitgave. Maar bovendien heeft deze corrector op tallooze plaatsen de door den kopiïst overgeslagen woorden, ja soms heele zinnen, in margine of tusschen de regels bijgeschreven, alsook aan het einde der *Brulocht*, bl. 116*a* onderaan, de zinnetjes welke in de hier gevolgde redactie van het derde boek zijn weggelaten (1).

---

(1) Zie boven blz. 103.

e (39)

Er komen nog verbeteringen voor in eene derde hand, doch die zijn niet zeer talrijk.

Men treft al die correcties aan in die gedeelten van het handschrift welke het slordigst geschreven zijn : het blijkt duidelijk dat de kopiïst op een bepaald oogenblik met overhaasting is beginnen te werken. Hij heeft dan ook niet veel zorg besteed aan het rubriceeren : de roode hoofdletters zijn leelijk; op de eerste regels der kolommen zijn aan de letters, die boven den regel uitsteken, meestal eenige krulletjes aangebracht, en hier en daar de bekende grappige gezichten. De medegedeelde opschriften zijn in rooden inkt; hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Sporen van eigenaars uit de 15de eeuw zijn in het handschrift niet te vinden. In later tijd was de codex in 't bezit van J. C. Gevartius, den bekenden secretaris der stad Antwerpen: zijn ex-libris is vooren achteraan in het omslag geplakt; daarna in dat van J. B. Verdussen, die op de keerzijde van het schutblad vooraan heeft geschreven :

obijt 1381.

Joannes Rusbrochius scripsit hæc opuscula sermone patrio sive brabantino; vide val. and. N. t. 2. f. 721. vide theologicos.

1. De tabernaculo . . . fol. 1.
2. de nuptijs spiritualibus 43.
3. de vita spirituali . . . 111.
4. liber alter de tabernaculo spirit. f. 121.

iets lager :

Joannis Rusbrochij Prioris Monasterij Viridis Vallis opera omnia manuscripta : vide Sanderi Bibliothecam mss. tom. 2 f. 141.

Deze laatste verwijzing is juist; maar de eerste, waarmede blijkbaar het bekende werk van Valerius

e (39)

Andreas bedoeld wordt, niet: daarvan bestaat geene uitgave in twee deelen; maar hetgeen door dezen aangaande Ruusbroec gezegd wordt, is overgenomen door FOPPENS, en komt bij hém voor in het tweede deel, blz. 721.

Men zal ook bemerken dat de foutieve opschriften de aandacht van Verdussen niet getrokken hebben (zijne kennis van Ruusbroec's werken zal dus niet zeer groot geweest zijn), en ook dat in zijne inhoudsopgave van den codex de bladcijfers niet volkomen overeenstemmen met die welke in deze beschrijving opgegeven staan. Verdussen heeft het handschrift nl. gefolieerd, en daarbij het cijfer 66 overgeslagen : 111 en 121 moeten dus eigenlijk luiden 110 en 120.

Na het overlijden van J. B. Verdussen werd het handschrift, bij de veiling zijner bibliotheek, toegewezen voor 2 gulden, Brabantsche munt (1); volgens eene vriendelijke mededeeling van Kan. S. Daems, die er voor het eerst de aandacht op vestigde (2), werd het toen aangekocht door de Norbertijner abdij te Tongerloo (3). Toen, onder de Fransche overheersching, de kanunniken verdreven werden, versukkelde het handschrift bij eenen particulier te Westerloo, van wien het voor de boekerij der abdij

(1) Zie den *Catalogus librorum Joannis Baptistæ Verdussen* enz. (Antw. 1776), waar dit hs. e vermeld wordt onder de afdeeling *Theologia Ascetica*, in folio, nr 4 (dl. 1, 73), en aldus beschreven : *Joannes Ruysbroeck van het Tabernakel, van de geestelyke Bruyloft, van het schouwende Leven en van het geestelyk Tabernakel* MSS. *van de XV. Eeuw.* De bovenvermelde prijs vond ik in het exemplaar dat op de universiteitsbibliotheek te Gent berust.

(2) In de *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie* 1892, blz. 146 vlg.

(3) Zie over deze beroemde abdij het werk van FR. WALTMAN VAN SPILBEECK, *De Abdij van Tongerloo, Geschiedkundige Navorschingen* (Lier en Geel, 1888), waar oudere bronnen uitvoerig vermeld worden.

e
(39)

te Averbode (1) gekocht werd door wijlen Kan. Joris, van 1842 tot 1849 bibliothecaris aldaar (2).

Naar den verkoopcatalogus van Verdussen's bibliotheek verwijst de volgende aanteekening, in den rechterbovenhoek van het schutblad :

vide Catal. Dni Verdussen 1776.

Deze aanteekening is waarschijnlijk geschreven door den toenmaligen bibliothecaris der abdij te Tongerloo. In den rechterbovenhoek van bl. 1*a* staat, volkomen in dezelfde hand, ook het jaartal 1776, en vóór dit jaartal is iets uitgekrast.

In het papier van dit handschrift komt als watermerk voor een ossenkop met stang en Sint-Andrieskruis, hetzelfde merk als in de hss. **L, Q** en **a**, evenals daar met dezelfde variante (3).

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, hout met leer overtrokken, en sloten; de rug is gerestaureerd.

De afkortingen geven geene aanleiding tot opmerkingen.

---

(1) Zie over dit gesticht vooral A. SANDERUS, *Chorographia Sacra Averbodij*, Brux. 1659, waar de oudere bronnen vermeld worden, alsook (M. J. WOLTERS,) *Notice historique sur l'ancienne Abbaye d'Averboden* (Gand, 1849), waarop aanvullingen in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* III, 128 en X, 129 en 137, en CH. PIOT, *Note sur des manuscrits de l'abbaye d'Everbode*, in het *Compte Rendu des séances de la Commission royale d'Histoire* 12, 184 vlgg.

(2) Zie ED. VAN EVEN, *De Eerwaarde Heer Stanislas Joris herdacht* (Averbode, 1890), blz. 6 vlgg.

(3) Zie boven blz. 101, 181 en 263.

f
(40)

Handschrift op papier, geschreven in het jaar 1521, berustende in de koninklijke boekerij te Brussel, nr 11151-11155, bestaande uit 43 heele en een halve quatern; uit het derde is het middelste vel weggescheurd, zoodat de geheele codex bestaat uit 346 bladen, 207 mm. hoog bij 140 breed. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en met potlood gelijnd; het getal regels is zeer ongelijk, tusschen 20 en 25; gewoonlijk 22. Iedere regel schrift is ± 100 mm. breed, alle samen van ± 142 a ± 155 mm. hoog. Te beginnen met bl. 27 is het handschrift voorzien van signaturen : op het eerste blad van elk quatern meestal een hoofdletter, op het derde blad de overeenkomstige kleine letter; daartoe een maal het alphabet geheel (zonder J en U als afzonderlijke letters, en ook zonder W), dan een quatern geteekend met een soort van een kruis, en dan weer het alphabet van A tot Q. De allereerste signatuur, A, is met rooden inkt geschreven, de andere met zwarten. Een paar keeren zijn de vier eerste bladen der quaternen geteekend, nl. I, j, i, y en K, k, ki, kii. Het quatern V heeft als tweede signatuur : u. In het tweede alphabet zijn de signaturen a, B, C, c, E, e, f en g weggesneden; van b en d is slechts een stipje overgebleven; het quatern P dezer reeks is geteekend P, p, p. Sporen van reclamen zijn er niet.

Het handschrift bevat :

Bl. 3*a*-20*b* een werkje, dat eerst in de 17de eeuw op die blijkbaar tot dan toe wit gebleven bladen, geschreven werd, zonder opschrift, zeker door een priester, want boven aan blad 3*a* staat een kruisje (†). Waarschijnlijk is het een sermoen, over « *een ghecstelijck ende cloosterlijck leven,* » en vermoedelijk een afschrift van een veel ouder traktaat uit de 15de eeuw.

f (40)

Begin : « Nademael Godt deur sijn groote bermherticheijt u heeft wt ghesundert ende vercoosen (1) tot sijnen dienst, ende mijn betrouwen is dat ghij al die daeghen ws levens ghewelt doen sult om trijck der hemelen, ende wt strecken de crachten uwer sielen ende ledekens ws lichaems om wel ende salich te voleijnden dat ghij dit jaer begonnen hebt, soo en can ick ghelaeten oft moet u voor ooghen stellen niet al maer tprincipaelste dat hier toe dient en dese saeck vereijst » enz.

Einde : « Ghij hebt, seer in Christo Jesu beminde, hier int cort mijn ghevoelen van een gheestelijck ende cloosterlijck (2) leeven, ghij hebt de fundamenten uwer professien, en het principael, leeft dan altijt in ghehoorsaemheijt, soo en sullen u de vijf paer ossen gheen letsel sijn, leeft sonder eijghendom, soo en [sal] (3) u het pachthuijs niet weeder houden, leeft in reijnicheijt, soo en sal u gheen huijsvrou eenich hinder sijn, maer sult tallen tijden ghereet u selven mughen vinden om te avontmael inne te gaen, dwelck u ghun onsen heer Jesus Christus. Amen! Bidt om Gods wil voor mij ».

Blad 21-25*a* zijn onbeschreven; op bl. 25*b* staat eene teekening waarover beneden nader; bl. 27*a*-113*a* worden ingenomen door een afschrift van Jan van Ruusbroec's werk *Vanden .xij. Dogheden,* waarvoor op bl. 26*b*, in het midden, den volgenden titel staat :

Hier beghint een schoen boeck van der oetmoedicheit ende goede leringhe

waarachter door eene andere zestiendeeuwsche hand naderhand bijgevoegd werd :

gheheten den groten ezel

en weer daarachter in eene derde gelijktijdige hand :

Om beter te segghen den wech der volmaecktheijt.

Bl. 113*a*-184*a* bevatten de acht collatiën van

(1) Hs. *verscoosen.*
(2) Hs. *cloorsterlijck.*
(3) Niet in het hs.

f (40)

Jan Brinckerinck, voor het eerst volledig uitgegeven door W. Moll (1), met dit opschrift :

Hier beghint heer Jan Brynckelincks leringhe.

De verschillende collatiën zijn aldus verdeeld :

Fol. 113*a*-124*a*. *Vander bekeringhe van Magdalena* (2).

Fol. 124*a*-129*b*. *Van berespinghe.*

Fol. 129*b*-138*b*. *Vander ghehoersamheit.*

Fol. 138*b*-150*b*. *Vander oetmoedicheit.*

Fol. 150*b*-155*a*. *Vanden heilighen sacrament.*

Fol. 155*a*-165*a*. *Hoe wi sellen striden teghen die ghebreken ende teghen die sinlicheiden.*

Fol. 165*a*-175*a*. *Vanden arbeide van buten ende van binnen, ende hoe wi ons oefenen sullen inden ghebeden des daghes ende des nachtes.*

Fol. 175*a*-181*b*. *Hoe wi dat leven ende die passe ons liefs heren na sellen volghen.*

Fol. 181*b*-184*a* eindelijk bevatten nog een collatie, getiteld *Van swighen,* door Moll zonder noodzaak een fragment genoemd, en naar zijne meening « waarschijnlijk » niet van Brinckerinck (3); men ziet niet in waarom. Immers aan het einde daarvan leest men :

Hier eyndet dese gheestelike leringe des eerbaren priesters heer Jan Brinckelinc van Deventer.

Bl. 184*a*-196*b* bevatten een sermoen van zekeren

(1) In het *Kerkhistorisch Archief, verzameld door* N. C. Kist en W. Moll 4, 97 vlgg. Een fragment uit het tweede sermoen en een ander uit het vierde waren reeds vroeger door V. Vloten opgenomen in zijne *Nederl. Prozastukk. van 1229-1476*, blz. 129 vlgg.; het eerste dezer beide fragmenten komt ook voor bij J. M. Schrant, *Oud-Nederlandsch Rijm en Onrijm* (Leiden 1851), blz. 201 vlgg.
(2) De woorden *van Magdalena* zijn met zwarten inkt doorgehaald.
(3) Sedert door mij uitgegeven in *Het Belfort*, 1898, I, bl. 231, vggl., waar de beweringen van Moll nader besproken worden.

f (40) broeder Mathijs van Dordrecht, zooals uit dit opschrift blijkt :

Hier beghint een scoen sermoen op die olyvenboems condicien, hoe een claeris hoert te leven, dat welck ghepreckt heeft die eerwaerdighe vader broeder Mathys van Dordrecht, Gardejaen tAn[t]werpen (1) *ende doe commessarius of vysentierder wesende.*

Begin : « *Ego sum sicut olyva fructifera in domo dei et cetera. Ic ben als een olyvenboem die daer vruchten voertbrenct inden huisse Gods.* » *Myn alderliefste kinderen in Cristo Jhesu, ic heb voer my* fol. 184*b* *gheno‖men u te beduden die gheestelike beteyckenisse op die condicie vanden olyvenboem, welke condicien ofte beteykenissen een yghelike suster van die clarissen int leven ende in al haer conversacien moet hebben, sal si een rechte claris ghevonden worden in die ure haers doets* » enz.

Einde : « *Als Bernaerdus seit, elck pyn hem altoes te hebben weynich woerden ende veel levens, soe seldi alderbest een scone vruchtber boem wesen, hier in gracien ende hierna in volcomen ghebruken der glorien. Tot welke glori u ende my wil brenghen die vader, die soen ende die heilighe gheest. Amen.* »

Bl. 196*b*-198*b* bevatten een uittreksel uit een sermoen van denzelfden, met het opschrift :

Item noch drie schone punten van des voerseyden vaders sermoen.

Begin : « *Daer mocht nu yemant segghen : « ja lieve pater, ic ben in dese sware oerde ende aldus vast ghesloten, ende ic en weet nochtans niet of ic inden* fol. 197*a* *hemel sal comen of niet* », *daer op sal ic ‖ u drie punten segghen* » enz.

(1) Hs. *tanwerpen.*

f (40) Einde : « *Ende ic seg u dat, ghevoeldi dese drie punten in u, wie ghi oec syt, soe hebdi een brief mit drie seghelen, also dat ghyt seker syt dat ghi bent een kynt des eweghen levens, ja also waerachtich als God is. Deo gracias* ».

Bl. 198*b*-205*b* bevatten nog een ander sermoen met dit opschrift :

Item dit navolghende sermoen is ons hier gepreect van die eerwaerdighe vader ... pater (1) *Michghiel van Oerderen.*

Begin : « *Een suverlick sermoen hoe dat ‖ die* fol. 199*a* *siel mit God verenicht wort also dat sy ten laesten sterft van minnen. Vanc* (2) *ons die cleine voskens die daer den wyngaert omwroten, want onse wyngaert die heeft gheblocit, myn gheminde, is mi ende ic ben hem* » enz.

Einde : « *Nu hebdi wat ghehoert van dat anderde vier, maer dat derde vier en denck ic u nu niet van te segghen, want die tyt is ghegaen. Och dat wi alle samen aldus moeten sterven van minnen, des help ons God. Amen.* »

Bl. 205*b*-217*b* leest men een sermoen met dit opschrift :

Hier na volicht een scoen sermoen hoemen dat een sullen kennen dat noet is, ende alsoe in dat enyghe een, dat God is, verslonnen sullen worden. Ende is ‖ den cortsten ende den naesten wech der fol. 206*a* *hoechster volcomenheit : och een is noet.*

Begin : « *Onsen heer spreckt : « och een is noet.* » *Dat een is dattu dyn snoethcit bekenste dat dyn*

(1) Tusschen *vader* en *pater*, die onderscheidenlijk aan 't begin en einde van den regel staan, zijn verschillende woorden weggekrast.

(2) Hs. oorspronkelijk *Vant*, eerst door de kopiïste zelf verbeterd in *Vanc*, en dit naderhand nog veranderd in *vanckt*. Verg. beneden blz. 298 vlg.

f **(40)** *eyghen is. Ende weet datstu om dat een onsen heer also banghe hebste ghemaeckt, dat hi bloet swiete* (1); *om dit een dattu niet en wilste bekennen riep hi anden cruce*: » *myn God, myn God! waer om hebstu myn ghelaten?* » *Dit dede hi, want hi sach dattet een, dat also groet noet was, soe schier vanden menschen ghelaten soude worden. Het en sal niet wesen ghemaeckte oetmodicheit, want si is een suster der hoverdien. Het sal wesen inden gront* » enz.

Einde : « *Ende oec mede so wort God sonderlinghe overmits dese godformyge menschen gheloeft van alle die lieve burghers des hemels. Want sy scouwen inden lieven goedertieren God, dat dese een syn gheworden mit hem sonder middel. Dat wy nu allen dat een moghen kennen, dat noet is, ende van dat enich een verslonnen moghen worden, des help ons den almachtighen goedertieren God. Amen.*

Bidt voer myn om die minne Gods, dat ic dat een dat noet is mach leren kennen ende minnen.

Item ghescreven int jaer ons heren M vif hondert ende xxi. Deo gracias.

Bl. 218*a*-299*a* bevatten een vrij uitgebreid werk in 38 hoofdstukken, getiteld *die epistel den jonghen gheesteliken menschen te leren* (2).

Vooraf gaat eene inhoudsopgave, met dit opschrift :

Hier beghinnen die capittelen van desen boecke, te gader ghescreven om lichtelic te weten soe wat dit boeck inhoudt ende elcke capittel bysonderlynck.

Deze lijst beslaat bl. 218*a*-220*a*; daarop volgt een prologus :

---

(1) Hs. *suiete*.

(2) Ook te vinden in hs. 52 op de bibliotheek te Deventer (zie (J. C. van Slee,) *Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer* (Deventer 1892), blz. 25, waar echter verkeerdelijk staat : *Die epistel den jongen geesteliken menschen te lezen*, blijkbaar eene drukfout).

f **(40)** *Hier beghint dat prologus inder epistelen den novicien ende den jonghen gheesteliken personen te leren.*

Begin : « *In Cristo Jhesu alreliefste, du hebste mi lange tyt ghebeden ende mit ghestadigher anhanghen van mi begheert di wat te scryven tot leringhe tot salicheit dynre sielen, daer ic diewile mede begaen gheweest hebbe, aensiende an die een side myn eyghen sonden ende ghebreken, overdenckende oeck dat woert des heilighen ewangelys* : « *Meester, maeck di selven eerst ghesont* », *ende dat ic eerst soude selve beghinnen te wercken ende daer na ander menschen leren, dat ic noch niet begonnen en hebbe, als men van onsen lieven heer Jhesum Cristum leest in dat boec van der werken der apostelen. Oeck mede aensiende an die ander side dyn anhanghende begheerte en* (sic) *minne, dien ic niet lichtelic weder segghen en mach* » enz.

Het eigenlijke werk begint midden op fol. 221*a* :

Hier beghint die epistel den jonghen gheesteliken menschen te leren. Dat eerste capittel, hoe hem een te rechte bereiden sal te gaen inder oerden.

« *O alreliefste, want du in een heilighen oerde gaen wilste, annemende een beghinsel eens waerachtichs gheestelics levens ende mitten viant alre doechden ende alre goeder werken te stride gaen, soe is di ten eersten noet ende orberlick alle vleischelike*
bl. 221*b* *minne, begeerte* ‖ *ende toeneyghen van dynre herten te doen, ende mit enen goedertieren herte u ouderen vrienden ende maghen, ende alle dat den vleische ende die werlt toebehoert, afterlaten ende mit allen te vergheten* » enz.

Het einde is merkwaardig :

« *Dit hebbe ic di ghescreven om dynre anhanghende begheerte ende om dynre minnen willen, ende hebt mit groten arbeit volbrocht als onse lieven heer*

f (40) *verleende, ende hebbe sommighe dinghen om der cortheit over gheslaghen. Daer om rade ic di dattu dicwyl leeste dat spieghel der goeder susteren* (1), *dat*

(1) Bedoeld wordt een naar allen schijn oorspronkelijk, « niet vertaald » traktaat, dat in verschillende handschriften bewaard is, zoo b. v. te : Gent, universiteitsbibliotheek, nr 1301, uit het jaar 1476, hetzelfde handschrift waarover boven, blz. 221, noot 3, gesproken wordt (zie eene beschrijving in het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis* 4,88 vlgg.); Den Haag, uit de nalatenschap van Prof. Acquoy, uit het jaar 1464 (nog zonder nummer; doch zie Acquoy's bericht in de *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1891-1892* (Leiden 1892), blz. 31 vlg., alsook de mededeeling aan het hoofd van den catalogus zijner boeken, *Catalogue de la bibliothèque importante de feu M. le Dr. J. G. R. Acquoy... dont la vente aura lieu à Leyde du 1 au 10 Novembre 1897 à la librairie Burgersdijk et Niermans*); Leiden, bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, hs. 1030 (zie den *Catalogus* der handschriften, blz. 80*a*, en GALLÉE in het *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.* 4, 1 vlgg.). Een handschrift uit het jaar 1474 was in 't bezit van Is. Le Long (zie den catalogus zijner boeken : *Een uitgezochte Bibliotheeck van de allerraarste Boecken, in allerhande Faculteiten, Wetenschappen en Taalen, waar in uytmunten eenige ongemeene Verzaamelingen..., alsmede een Atlas van Amsterdam,... Alle het welke... staat verkogt te worden op den 17 Augusti 1744. en volgende dagen ten huize van S. Schouten, Boeckverkoper in de Kalverstraat,* afdeeling *Libri manuscripti, in Octavo* nr 21). In het Gentsche handschrift is het werk getiteld : *Hier nae volghet hoe een mensche eyn gheestelic suster sal sijne*; in de andere : *De spieghel der susteren*. In al de vier codices komt tevens een traktaat voor, waarvan de volledige titel luidt : *Der susteren gheestelike Apteke*; zonder den *Spieghel* komt dit laatste voor in hs. 358 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde (zie den *Catalogus*, blz. 24*b*, blijkbaar hetzelfde hs. dat vroeger aan de Van Voorst's toebehoorde [zie den *Catalogue raisonné de la précieuse collection de manuscrits et d'autographes de MM. D.-C. Van Voorst, père et J.-J. Van Voorst, fils*, Amsterdam 1859, nr 158*], door hen aangekocht uit de bekende verzameling van Jan Schouten [zie den *Catalogus van de kunstkeurige en wetenschappelijke Nalatenschap van den wel-edelen heer Jan Schouten*, Amsterdam 1852, eerste gedeelte, afdeeling Manuscripten, nr 17]). Beide traktaten schijnen door denzelfden auteur geschreven te zijn; men leest althans in de inleiding tot de *Gheestelike Apteke* in het Leidsche handschrift, fol. 28*a* : « *Ende want gijt gern hebt ende al yn caritaten ontfanght dat ick yu scrijff, soe is my yngevallen dat ick yu nae dat spegel, dat ick yu last sande, vorder wat scriven sold*

f (40) *spiegel* ‖ *sinte Bernaerts* (1), *die epistel totten broederen* bl. 298*b*
inden berghe Gods (2), *profectus* (3) *ende sinte Jheroni-*

van ghebreke die daer uuten seven hofftsunden sprueten ». Maar in het Gentsche handschrift zijn de woorden *nae dat spegel dat ic yu last sande vorder* weggelaten, en het blijkt niet uit de aanteekening 12) van Prof. Acquoy (t. a. p., blz. 45), dat ze in zijn handschrift wél staan. In het Gentsche handschrift staat de *Apteke* vóór den *Spieghel der susteren*, in de andere codices is de volgorde omgekeerd : is deze laatste de oorspronkelijke, dan kan die wijziging in de volgorde de weglating der bewuste woorden veroorzaakt hebben; zooniet, dan kunnen deze van een kopiïst afkomstig zijn.

(1) Bedoeld wordt het *Speculum de honestate vitae*, waarvan eene Middelnederlandsche vertaling uitgegeven is door R. PRIEBSCH in het *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde* 14,20 vlgg., naar een hs. te Oxford, beschreven in zijne *Deutsche Handschriften in England* 1, 164.

(2) Blijkbaar wordt bedoeld een traktaat dat in de middeleeuwen algemeen aan S. Bernardus toegeschreven werd, t. w. *Epistola seu Liber ad Fratres de Monte-Dei*. Handschriften der Middelnederlandsche vertaling kan ik niet aanwijzen.

(3) Bedoeld wordt de *Profectus Religiosorum*, in de middeleeuwen gewoonlijk aan S. Bonaventura toegeschreven. Van de Middelnederlandsche vertaling bestaan nog talrijke handschriften, zoo b. v. te : Amsterdam, universiteitsbibliotheek, vroeger het eigendom van W. MOLL (zie *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van*... WILLEM MOLL, nr 39); Berlijn, Koninklijke Bibliotheek, hs. *V. Arnswaldt 3137* (zie b. v. eene beschrijving in het *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 10,10; Gent, universiteitsbibliotheek, nr 258; Den Haag, koninklijke bibliotheek, hs. O 108, uit het jaar 1401, hetzelfde waarover MOLL bericht in het *Kerkhistorisch Archief* 4, 258; verder nog hs. X 51* en twee andere, aanwinsten uit het jaar 1897, nog ongenummerd, waarvan een uit de nalatenschap van Prof. Acquoy; Utrecht, universiteitsbibliotheek, nr 1019, uit het jaar 1403 (zie den *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Rheno-Trajectinae*, op dat nummer), = hs. Maastricht 435 (zie den *Catalogus van*

(*) Volgens de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen en in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage geplaatst in October 1840* [gedrukt bij FLAMENT, *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht* 1, LVI vlgg.], nr 435, zou die boekerij nóg een handschrift van den *Profectus Religiosorum* moeten bezitten, maar dit is niet het geval. Zooals hierboven staat, werd hs. Maastricht 435 aan de bibliotheek te Utrecht toegewezen, en is daar dan ook aanwezig, terwijl in Register C van ingekomen boeken op de Haagsche boekerij (uit welk register FLAMENT zijne lijst overnam) vóór dit nummer 435 met potlood geschreven staat : « *N*(*iet*) *G*(*evonden*). *1876* », zoodat men toen reeds ervoer dat die aanwijzing onjuist was. Zooals boven blz. 266, noot, reeds gebleken is, komen er op de *Lijst* wel meer nummers voor, die thans blijken niet te bestaan.

f (40) *mus sterven* (1), *in wilken ic hope dattu vele selste vinden die di noet syn tot salicheit dynre sielen.*

---

boeken en handschriften gevonden op het provinciaal Gouvernementshotel te Maastricht in 1839 [gedrukt bij FLAMENT, *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht* I, XL vlgg.] op dat nummer), afkomstig uit het Sint-Agnesklooster te Maaseik, op den in 1795 opgemaakten catalogus vermeld onder nr 16; zelfde bibliotheek, nr 1020-vroeger het eigendom van B. Huydecoper, hetzelfde handschrift waar, over V. LELYVELD bericht in zijne aanteekening op diens *Proeve van Taal- en Dichtkunde* I, 53. In de librije van het St.-Agnesklooster te Maaseik was nog een tweede handschrift, uit het jaar 1445, op den catalogus vermeld onder nr 31; er was er ook een in de verzameling van J. A. Alberdingk Thijm (zie *Collections Scientifiques et Artistiques formées par feu Monsieur le* Dr. J. A. ALBERDINGK THIJM, nr 1365); ook A. IJPEIJ bezat er een (zie zijne *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale* (Utrecht 1812), blz. 384, hetzelfde handschrift waaromtrent bericht wordt door V. LELYVELD in de aanteekening op HUYDECOPER's *Proeve* I, 53 vlgg.). Van een handschrift in eene particuliere verzameling te Amsterdam wordt melding gemaakt door MOLL, *Johannes Brugman* I, 39. Ten slotte : ook in de boekerij van het Sint-Barbaraklooster te Delft was er een, nr 20 van den catalogus (zie MOLL in *Kerkhistorisch Archief* 4, 225 en 258). — Een onbeduidend uittreksel uit het hem toebehoorend handschrift heeft YPEIJ medegedeeld in zijn zooeven aangehaald werk, blz. 385; een ander, uitgebreider, vindt men blz. 29 vlg. van de *Proeven van Nederlandschen Prozastijl, uit zeven eeuwen* (Gent 1829), later opnieuw gedrukt blz. 194 vlg. van het *Oud-Neêrlandsch Rijm en Onrijm*, beide van J. M. SCHRANT, die echter zijne bronnen niet opgeeft.

(1) Bedoeld wordt een werk, waarvan de volledige Middelnederlandsche titel luidt: *Die epistel des heilighen Eusebii tot Damacium, bisscop, ende tot Theodosium, senatoer van Romen, van der doot des gloriosen confessoers ende leeraers S. Jheronimi.* Handschriften van dit werk berusten te : Brussel, koninklijke bibliotheek, nr 2810 (zie den *Inventaire Général* op dat nummer); Deventer, stadsbibliotheek nr 64 (zie (J. C. VAN SLEE,) *Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer*, blz. 31); Gent, universiteitsbibliotheek, hs. 904, vroeger in 't bezit van Serrure (zie *Catalogue de la Bibliothèque de M. C. P. Serrure*, Brussel 1872, nr 2007); Den Haag, hs. Maastricht 419 (zie den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden op het Provinciaal-Gouvernementshotel te Maastricht in 1839* [gedrukt bij FLAMENT, *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht* I, XL vlgg.], op dat nummer: de codex is afkomstig uit het St.-Agnetenklooster te Maaseik, en blijkbaar dezelfde die in den in 1795 opgemaakten catalogus beschreven wordt onder nr 11 als *St.-Hyronimus boek*; verder hs. O 24 (oud K 24), uit de jaren 1443-45, en hs. T 297; Leiden, bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, hs. 277 en hs. 351 (zie den *Catalogus* der Maatschappij, 15*b* en 23*b*), waarvan het laatste afkom-

f (40) *Nu alre liefste, ic hebbe mi selven onwys ende dwaes ghemaeckt* (1) *om dynre salicheit, ende hebbe mi meester ghemaect eer ic discipel te rechte ghewordcn bin, ende hebbe mi onderwonden anderen menschen te leren; het hadde mi salichliker gheweest dat ic mi selven gheleert hadde, want ic heb di gheleert te houden dat ic selve leider niet en doe, ende hebbe di gheleert sommighe dinghen te doen die ic selve niet en doe, ende sommighe dinghen te laten die ic selve alle daghe doe. Nochtan ic hebbe opset nu, ende wil mi mitti beteren, ende werden oec discipel myns eighen leringhe. Ende so wattu hier in vindste nutte tot dynre salicheit, daer dancke ende love Gode, onsen scepper ende dinen leidsman, van dient ghegheven heeft. Want wi sonder hem niet* ‖ fol. 299a
goets en vermoghen. Ende vinstu hier oec iets onnuts in of dat te begripen is, daer wil mi in sparen ende scrivent mynre dwaesheit toe, die di niet en woude verhoren. Oec bidde onsen lieven heer herteliken voer mi, dat het mi niet en come tot minen oerdel ende pyn, dat ic di ghescreven hebbe tot dynre salicheit ende tot beteringhe dyns levens. Ic bevele mi dijnre ghestadigher ghebeden, ende als ic doot bin, so en wil mi niet vergheten in dynre memorien in der missen. Onse lieven heer moet di bewaren ende

---

stig is uit de verzamelingen der Van Voorst's (zie den boven blz. 292, noot, aangehaalden catalogus hunner handschriften en autographen, nr 161), door hen gekocht uit de nalatenschap van J. Schouten (zie diens boven, t. a. p., aangehaalden catalogus, nr 10); Londen, Brit. Museum, hs. Egert. 676 (zie DE FLOU en GAILLIARD, *Eerste Verslag*, blz. 109, of H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland* ('s-Gravenhage, 1895), blz. 408); nog een ander hs. was in de bibliotheek van Lelong (zie den catalogus zijner boeken, *Libri Manuscripti, in Quarto*, nr 44).

(1) Hs. eigenlijk *ghemaecht*, doch aan de *h* is gekrast, blijkbaar met het doel er eene *k* van te maken.

f
(40)

di volstandicheit gheven tot enen salighen einde toe. Want so wie volstandich is tot inden einde toe, die sal behouden bliven. Dat gonne di, ende ons allen mitti, die vader, die soen ende die heilighe gheest. Amen. »

Het overige gedeelte van den codex, bl. 299*b*-342*a*, wordt ingenomen door een afschrift van de vertaling der *Meditationes piissimae*, meestal aan St. Bernardus toegeschreven (1) :

Hier beghinnen sinte Bernaerdus ghedachten ende overpensinghe der menscheliker onsalicheit ende kativicheit. Ende eerst vanden inwendigh mensche. Dat eerste capittel.

Begin : « *Veel luden weten veel, maer hem selven en weten si niet. Ander luden ansien si ende versumen hem selven. Gode sueken si in desen uutwendighen dinghen, dien God noch inwendigher is. Daer omme sel ic mi keren vanden uutwendighen dinghen tot inwendighen dinghen, op dat ic van inwendighen dinghen opclimme tot hogher dinghen, ende op dat ic mach bekennen van waen ic come ende waerwaerts ic gae* » enz.

Einde : « *Wat baten dese letteren ghescreven ende verstaen, ten si dattu di selven leeste ende verstaeste?*

---

(1) Andere handschriften zijn te : Brussel, koninklijke bibliotheek nrs 426 (uit het jaar 1460) en 3094; Gent, universiteitsbibliotheek, hs. 1339, uit het jaar 1443; Parijs, Bibliothèque Nationale, Suppl. franç. 25412 (zie G. HUET, *Catalogue des Manuscrits Néerlandais de la Bibliothèque Nationale* (Paris 1886), nr 32, blz. 38; Zwolle, bibliotheek der Emmanuelshuizen; Cheltenham, ms. Phillipps 1175 (zie PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* I, 76); er was er ook een in de boekerij van het St.-Barbaraklooster te Delft, nr 23 van den catalogus (zie MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* IV, 225 en 257); ook Le Long bezat er een (zie den catalogus zijner boeken, afdeeling *Libri Manuscripti in Quarto*, nr 49).

f
(40)

daer om ghif vlyt totter inwendiger lexen (1), *dattu leeste ende bekenste di selven. Ende occ dattu leeste ende minste Gode, dattu stritste ende verwinste die werlt ende alle die vianden, also dat dyn arbeit werde verwandelt in ruste ende dyn screien in vroechden, ende na dese duusternisse des levens du moechste sien die claerheit der opclimmender dagheraet, ende du moechste sien den middach die sonne der gherechticheit, in welken du besien selste den brudegom mitter bruut ende den selven heer der glorien die leeft ende regniert inder ewicheit. Amen.* »

Daaronder staat dan nog de vrome bede :

Bidt voer myn om gods willen.

Bl. 342*b*-346 zijn ongebruikt.

Het handschrift is geschreven in eene vaste, regelmatige hand, blijkbaar door eene vrouw, temeer daar de codex uit vrouwenkloosters afkomstig is. Door de kopiïste zelf is het voorzien van roode hoofdletters, en zijn de titels en opschriften in rooden inkt geschreven; hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. De afkortingen zijn weinig talrijk en geven geen stof tot opmerkingen.

Zeer waarschijnlijk is door de kopiïste ook gemaakt eene leelijke, zeer slecht geteekende miniatuur op de keerzijde van bl. 25, aangezien het geschrevene, dat er op voorkomt, in dezelfde hand is als de tekst. De teekening stelt Christus aan het kruis voor. Dit kruis is geel gekleurd; de Godmensch geheel rood, met een witten doek om de lendenen; de doornenkroon groen. Uit de handen droppelt, uit de borst en de voeten stroomt het bloed; de grond is groen, met bloemen, en beestjes die schijnen te grazen; links staat een

---

(1) In het hs. oorspronkelijk *leren*; de *r* is door de kopiïste zelf in *x* verbeterd.

f
(40)

lans en daarnaast *Ecce*, rechts een spons op een staak, en daarnaast *Homo*, beide woorden in rooden inkt; boven aan het kruis het spotschrift *i n r i* met zwarten inkt op ongekleurden grond; aan den voet van 't kruis ligt een doodshoofd en een been. Het geheel is gevat in eene even leelijke randversiering in drie kleuren : geel, groen en hoogrose.

De geschiedenis van dit handschrift is nogal merkwaardig. In vroeger tijd, nl. reeds in de 16de eeuw, behoorde het tot de librije van het klooster der Arme Klaren te Brussel (1), zooals blijkt uit de volgende aanteekening, geschreven op een strookje papier dat op de keerzijde van blad 1, bovenaan, werd geplakt :

Desen boek hoert toe die heilige Ghemeijnte der aermer Clarissen binnen Bruessele, bij het begijnhof, om ter tafelen te lesen.

Maar als men goed toeziet, dan bespeurt men alras dat dit strookje papier geplakt is op eene andere aanteekening, nl. de volgende :

Desen boeck hoort toe de Clarissen van Amsterdam de heilige ghemeijnte.

Deze aanteekening maakt het dus waarschijnlijk dat dit hs. **f** in het Clarissenklooster te Amsterdam (2) geschreven werd, en dit wordt volkomen zekerheid,

---

(1) Zie over dit klooster HENNE et WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles* 3, 538 vlg.; eerst in 1501 hadden de zusters den strengen regel der H. Coleta aangenomen; daarvoor behoorden zij tot de tertiarissen (zie b. v. over deze beide orden MOLL, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming* II, ii, 83-86).

(2) Zie over dit gesticht, dat in 1494 ingericht, maar niet vóór 1513 voltooid en erkend was, R. C. H. RÖMER, *Geschiedkundig Overzigt van de Kloosters en Abdijen in de voormalige Graafschappen van Holland en Zeeland* 1, 523 vlg. en J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam* 5, (Amsterdam 1886), 174 vlgg.

f
(40)

wanneer men de taal nagaat. Merkwaardigerwijze zijn daarenboven in de sermoenen van pater Mathijs van Dordrecht en in dat van pater Michiel van Oederen eigenaardigheden, die het noordelijk Middelnederlandsch kenmerken, toen de codex door het Amsterdamsche klooster aan het Brusselsche was overgedaan, veranderd en met het Brabantsch taaleigen in overeenstemming gebracht; sommige oudere vormen zijn gemoderniseerd. Zoo werd *ure* veranderd in uwer, *liefte* in liefde; *bet* in beter; *tusken* in tusschen; *bent* in sijt; *vanc* in vanckt; *tellighen* in telgheren; *veelreleye* in veelderleye, *meenen* in meynen, enz. Verder zijn allerlei fouten, door de kopiïste bij het afschrijven gemaakt, verbeterd. Al deze veranderingen zijn van de hand die later de opgeplakte aanteekening schreef; van deze hand is ook de tweede aanvulling van den titel van Ruusbroec's werk, boven vermeld (1) : ze moeten dus. in het Brusselsch Clarissenklooster aangebracht zijn

Blijkbaar kwam dit handschrift, bij de opheffing van dit gesticht in 1783 (2), op de toenmalige Bourgondische bibliotheek te Brussel (3); in 1794 ging het, als zoovele andere, naar Parijs : op bl. 3*a*, 27*a* en 342*a* staat nog de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar. In 1815 werd het met zijne lotgenooten aan de Bourgondische bibliotheek teruggegeven (4).

---

(1) Zie boven blz. 286.

(2) In 1790 keerden de verjaagde zusters in hun klooster terug; toen ze in 1795 bij het Fransch bestuur een inventaris van al hunne goederen moesten inleveren, verklaarden ze hoegenaamd geene boeken te bezitten (die stukken berusten op het rijksarchief te Brussel).

(3) Zie boven blz. 54, noot 1).

(4) Zie over de in 1815 teruggegeven handschriften L. DELISLE, *Le Cabinet des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale* (Paris 1868-1881) 2, 35 vlg. Het heeft zijn nut, met het daargezegde te vergelijken CH. PIOT, *Rapport à Mr le Ministre de l'Intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794 et restitués en 1815* (Bruxelles 1883), p. 64 vlgg.

f
(40)

In het papier van dezen codex komen de volgende watermerken voor:

1° Een kleine Gothische P, 43 mm. hoog, zonder bloem.

2° Eene dergelijke kleine Gothische P, waarboven een stang met een bloem, in verscheidene varianten: *a*) eene groote bloem op een kleine stang, ± 4 mm., nagenoeg niet verschillende van het merk bedoeld onder n^{r} 2 in het hs. **M**^{3}, uit het jaar 1516; *b*) eene kleinere bloem op een grootere stang, ± 10 mm.; daarenboven is de buitenste lijn der P niet recht, maar naar buiten gebogen, zooals in een Romeinsche P, zoodat de scherpe hoeken vervallen.

3° Eene kleine kan met oor en deksel, waarop een kruis; eene geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, kalfsleer op eikenhouten borden, met ingeprente versieringen op het plat, en sloten, waarvan de haken verloren zijn; de rug is gerestaureerd. In het boek zit een leeswijzer, bestaande uit vijf groene zijden lintjes aan een klosje.

---

g
(41)

Handschrift op papier, geschreven in 1510, berustende op de koninklijke bibliotheek te Brussel, serie II, n^{r} 296, bestaande uit 18 sexternen, een half sextern, 1 quintern, 2 quaternen en een half quatern, waaraan daarenboven één blad ontbreekt, maar zonder schade voor den tekst; alles samen 251 bladen, 207 mm. hoog bij 140 breed. Vooraan zijn er twee, achteraan één perkamenten blad, waarvan het eerste en het laatste oorspronkelijk tegen het bord van het omslag geplakt waren. Iedere bladzijde is ver-

g
(41)

deeld in twee kolommen, met inkt, soms met potlood, soms met bruinkool afgeschreven en met potlood gelijnd, 135 mm. hoog bij 46 breed; op iedere kolom gewoonlijk 30 regels, op enkele bladzijden na, die er 26, 27 of 28 hebben. Reclamen en signaturen zijn blijkbaar weggesneden; alleen van de laatste zijn op enkele bladen nog sporen over.

Het handschrift bevat Ruusbroec's werk *Vanden gheesteliken Tabernakele*; op bl. 4-6*a* staat eene tafel, met dit opschrift:

Dit is die tafele van den boeke gheheten vanden tabernakel.

Bl. 8*a*-249*c* bevatten den tekst, met dit opschrift:

Hier beghynt dat boec vanden gheestelijken tabernakel.

Aan het einde, bl. 249*d*, staat de volgende aanteekening:

Dit boeck was gheeynt int jaer ons heeren xv^{c}*. ende x. op die ix. kalende Septembris, op sinte Bertholomeus avent, by my broeder Andries Blileven.*

Daaruit blijkt dat deze kopiïst den 23 Augustus 1510 met zijn afschrift klaar was.

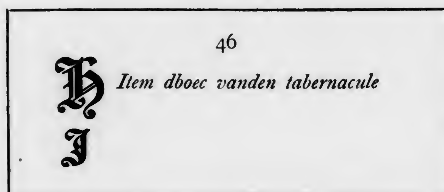
Bl. 1, 2, 3, 6*b*, 7, 250 en 251 zijn onbeschreven.

Uit een palaeographisch oogpunt is de codex merkwaardig, wijl men hier een goed voorbeeld heeft van de afwijkingen welke in de hand van éénzelfden kopiïst kunnen aangetroffen worden. Het geheele handschrift is met eene zeer duidelijke, zelfs fraaie hand geschreven, zeer vast en regelmatig; alleen komen hier en daar enkele bladen voor, vooral fol. 224-23:*b*, welke men op het eerste gezicht door een andere hand zou wanen geschreven te zijn; nadere vergelijking toont echter dat zulks niet het geval is. De tekst is voorzien van roode opschriften, door den kopiïst zelf geschreven, en roode hoofd-

g (41) letters, nogal zuiver van stijl. Hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. De verkortingen zijn weinig talrijk en geven geen stof tot opmerkingen.

Er zijn geene sporen van vroegere bezitters te vinden. Het is waarlijk jammer dat broeder Anton Blileven het klooster, waarin hij leefde, niet noemt (1). In deze eeuw heeft het handschrift toebehoord aan Baron della Faille; het kwam althans bij de veiling zijner nalatenschap onder den hamer (2), en werd voor 95 fr. aan de Brusselsche bibliotheek toegewezen.

Op het eerste perkamenten blad vooraan, dat oorspronkelijk aan het omslag kleefde, is een ander strookje perkament geplakt, 95 1/2 mm. breed bij 37 hoog, waarop de signatuur van den codex staat, waaruit blijkt welke zijne plaats was in de boekerij waarin hij oorspronkelijk thuishoorde.

De H is geschreven met rooden inkt; het overige met zwarten. De beteekenis der signatuur zal wel zijn : afdeeling H van 't geheele boekenrek; vak I (dat misschien als cijfer 1 moet opgevat worden) in de afdeeling H; nummer 46 in vak I. Onderaan, op

(1) Verg. echter beneden, blz. 303 noot, aan het einde.

(2) Zie *Catalogue des livres et manuscrits composant la collection de M. René della Faille* (Antwerpen, P. Kockx, 1878), nr 290.

g (41) het blad zelf, is de H nog eens herhaald, met zwarten inkt (1).

(1) Van alles wat over het merken der codices in de middeleeuwen bekend is, wordt een niet zeer helder overzicht gevonden bij TH. GOTTLIEB, *Ueber mittelalterliche Bibliotheken* (Leipzig 1890), blz. 310 vlgg. (zoover het de Nederlanden betreft, is het daar geleverde echter zeer onvolledig, evenals overigens het geheele werk; men moet echter erkennen dat de middeleeuwsche bibliotheken der Nederlanden nog maar betrekkelijk weinig bestudeerd werden, zoodat zelfs de allernoodigste « vorarbeiten » nog ontbreken). Eene populaire samenvatting vindt men in het overigens zeer lezenswaardig artikel van DOM W. VAN HETEREN, *Kloosterboekerijen in de Middeleeuwen*, in den *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken voor 1893*, blz. 113 vlgg. — Het voorkomen dezer uit drie bestanddeelen samengestelde signatuur in een handschrift uit het jaar 1510 is merkwaardig : op dat tijdstip bestaan de signaturen in de Nederlanden reeds sedert lang gewoonlijk uit twee bestanddeelen : eene Gothische hoofdletter met een volgnummer. Signaturen uit een letter alleen bestaande, komen ook wel voor, doch minder vaak. De letter nu wijst een bepaald vak van een boekenrek aan, welke ruimte dan meteen bestemd was voor alle boeken van een bepaald vak van wetenschap, zoodat die letter niet alleen de plaats, waar een boek te vinden was, voor den geest bracht, maar desnoods ook eene afdeeling van hetgeen wij een methodischen catalogus noemen. Waren er meer vakken dan er letters in 't alphabet zijn, dan werd dit opnieuw begonnen, doch thans met een kruisje voor of achter de letter. Het volgnummer, gewoonlijk door een Romeinsch cijfer uitgedrukt, geeft de plaats van het boek in het door de letter aangeduide vak aan, d. w. z. dat voor ieder vak van 't boekenrek de nummering opnieuw begint; eene doorloopende nummering voor de geheele librije is betrekkelijk zeldzaam. In den loop der 16de eeuw wordt de Gothische hoofdletter langzamerhand door de Romeinsche en het Romeinsche cijfer door het in de 15de in dezen nog vrij zeldzame Arabische verdrongen, zoodat men ten slotte natuurlijkerwijze tot signaturen komt, die uit twee Arabische cijfers bestaan (*).

Signaturen, in den aard van die welke in dit hs. **g** voorkomt, hooren in de 14de eeuw thuis. Zoo is er eene lijst bewaard gebleven van de boeken, welke in de jaren 1372, 1373 en 1378 uit de boekerij van het klooster te St. Ouen (nabij Rouen) uitgeleend werden: bij ieder boek wordt zijne signatuur opgegeven, en wel aldus : 1° den kant der zaal, rechts of links (is het rechts, dan staat het niet vermeld); 2° de plank, het bord; 3° het

(*) Deze voorstelling berust op de studie van een aantal in de Belgische boekerijen en archieven verspreide oude catalogi, welke ik later nog wel eens hoop uit te geven.

g
(41)

In het papier van het handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Eene kleine Gothische P, zonder bloem, evenals n° 1 in hs. **f** ongeveer 43 mm. hoog.

2° Eene dergelijke P, met eene bloem er op.

3° Eene dergelijke P, wat grooter, met eene bloem, niet er boven op, maar in de schacht, onder den dwarsbalk.

4° Eene kleine kan, met oor en deksel, waarop eene kroon en daarboven nog een vierblad; hetzelfde merk als n[r] 1 in hs. **Z**, en daar besproken (1).

5° Het wapen van Frankrijk, met, boven op de kroon, een stangje met een bloem (een vierblad), en onder aan het schild eene niet zeer goed getee-

---

vakje op die plank; 4° het nummer in het vak. Zoo beteekent « a parte sinistra, linea II, B, VI » : het boek staande aan den linkerwand der zaal, op de tweede plank, in het vak B, op de zesde plaats in dit vak. Voor de planken komen slechts de cijfers I, II en III voor; voor de vakken loopen de letters van A tot P (zie de lijst uitgegeven en toegelicht door L. DELISLE in de *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, 3e série, t. I (1849), p. 225 suiv.). Ook de verschillende kleuren, waarmede de bestanddeelen eener signatuur geschreven zijn, hebben hun beteekenis : gewoonlijk rood voor de godgeleerdheid; zwart voor de rechten ; groen voor de geneeskunde : zie daaromtrent GOTTLIEB, t. a. p., blz. 315, noot, en vooral de *Biblionomie* van RICHARD DE FOURNIVAL, uitgegeven en toegelicht door L. DELISLE in *Le Cabinet des Manuscrits de la Bibliothèque nationale* (Paris 1868-1881) 2, 518 vlgg. Deze *Biblionomie* is de beschrijving eener denkbeeldige boekerij, blijkbaar gemaakt naar het voorbeeld van werkelijke bestaande verzamelingen.

Doch niet alleen voor de kennis van de inrichting der middeleeuwsche boekerijen zijn deze signaturen van belang; ze kunnen ook dienen om de herkomst van een codex te bepalen, wanneer men weet welke signatuur in een bepaalde bibliotheek gebruikt werd. Treffende voorbeelden daarvan vindt men bij L. DELISLE, *Le Cabinet des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale* 2, 409 en in zijne *Notice sur des Manuscrits du fonds Libri conservés à la Laurentienne à Florence* (*Extrait des Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, etc. Tome XXXII, 1re partie, Paris 1886), p. 54, alsook bij GOTTLIEB, t. a. p., s. 311.

(1) Zie boven blz. 253.

kende **f**: hetzelfde merk dat in hs. **M**[10] voorkomt en daar onder n[r] 4° beschreven werd (1); overeenkomstige teekeningen vindt men, behalve bij HERMANS, boven genoemd, bij MIDOUX-MATTON, afdeeling 15de eeuw, n[r] 265, 266 en 267, uit archiefstukken te Laon en te Soissons de eerste uit de jaren 1481-1487, de andere uit de jaren 1482-1498.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, kalfsleer op houten borden, met ingeprente versieringen op het plat, met sloten, waarvan de haken gerestaureerd zijn, evenals de rug. Blijkbaar zijn de borden ook voorzien geweest van koperen beslag : aan beide zijden ziet men nog de vijf gaatjes.

---

h
(42)

Handschrift op papier, uit de laatste jaren der 15de eeuw, toebehoorende aan de Norbertijner abdij te Heeswijk, de zoogenaamde abdij van Bern, in Noord-Brabant (2); het bestaat uit 19 quaternen,

---

(1) Zie boven blz. 159.

(2) Zie over dit beroemd gesticht R. C. H. RÖMER, *Geschiedkundig overzigt van de Kloosters en Abdijen in de voormalige Graafschappen van Holland en Zeeland* 1, passim (zie het register), waar de oudere bronnen vermeld worden; alsook, vooral voor de jongere geschiedenis der abdij, J. A. COPPENS, *Nieuwe Beschrijving van het Bisdom 's Hertogenbosch* ('s Hertogenbosch 1843) 4, 269 vlg., en L. H. C. SCHUTJES, *Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch* ('s Bosch 1870) 1, 273 vlgg. In 1648 ging de eenmaal zoo vermaarde abdij, oorspronkelijk te Herpt nabij Heusden (ten westen van 's-Hertogenbosch) gevestigd, te gronde; de kanunniken bouwden een refugiehuis te Vilvoorden, waar ze tot het einde der 18de eeuw verbleven. In 1857 werd de abdij opnieuw ingericht in het heerenhuis te Heeswijk, ten zuid-oosten van 's-Hertogenbosch, dat tot dan toe onafgebroken in 't bezit der abdijheeren was gebleven. Daar werden

h (42) 1 sextern en twee bladen, alles samen derhalve 166 bladen, 146 mm. hoog bij 105 breed; op blad 1-75 staan er gewoonlijk 25 tot 29 regels; daarna slechts 19, 20 tot 25, daar dit gedeelte minder dicht beschreven is. Aan het einde van de meeste vellen zijn de reclamen bewaard; de signaturen zijn daarentegen meestal weggesneden, op een paar quaternen na, waar nog Arabische cijfers zichtbaar zijn.

Het handschrift bevat bl. 2*b* tot 76*b* een afschrift van Ruusbroec's traktaat *Vanden .xij. Dogheden*, en wel een tekst met een tafel vooraan, evenals de hss. **M**[6], **O**, **P** en **Y** (1), met dit opschrift :

Hier volghet een zeer devote boucxkin van gheesteliken duegden, dwelke heeft ghemaect her Jan Ruysbrouc, prior van Groenendale.

De tekst zelf begint bl. 3*a*, met dit opschrift :

Vander ootmoedicheit, der duegden fondament. Dat eerste capitel.

Aan het einde :

Hier endet een merkelic bouxkijn dat heeft ghemaect her Jan Rusbrouc, prior van Groenendale, die wan duegden scriven wale (2).

Bl. 77-80*a* en 82 zijn onbeschreven, behoudens, op het eerste daarvan, de woorden :

Regle van S. Bernart

in eene veel jongere hand.

Bl. 83*a*-165*a* worden ingenomen door eene vertaling van het in de middeleeuwen aan St. Augustinus

---

voor een twaalftal jaren de fragmenten *Vanden Borchgrave van Couchi* ontdekt (zie M. DE VRIES in het *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.* 7, 97 vlgg.)

(1) Zie boven blz. 132, 163, 165, 239.

(2) Waarschijnlijk te verbeteren : *die van duegden conste scriven wale.*

h (42) toegeschreven traktaat *Soliloquiorum animæ ad Deum liber unus*, met het volgende opschrift :

Hier beghint dat bouc vander eenliker spraken sente Augustijns.

Daarbij behoort eene tafel, welke op bl. 80*b*-81*b* staat, met dit opschrift :

Hier volghen die capitulen vander eenliker spraken Sente Augustijns.

Begin : « *Bekennen moet ic di, o heere, mijn bekender; bekennen moet ic di, o cracht mijnre zielen. O mijn vertrooster, vertooghe di mi, up dat ic di zien moghe, licht mijnre ooghen. Comt, bliscap mijns gheests, di moet ic zien, vruegde mijnre herten. Minnen moet ic di, leven mijnre zielen. O heere mijn God, mijn groote ghenouchten ende mijn zoete troost, openbaer u mi, leven ende gheheele glorie mijnre zielen. Vinden moet ic di, begheerte mijns herten, houden moet ic di, minne mijnre zielen. Omhelsen moet ic di, o hemelsche brudegoom, mijn groote vruegde binnen ende buten* » enz. (1).

---

(1) Men ziet dat deze tekst niet letterlijk overeenkomt met dien van het fragment uitgegeven door MOLTZER in zijne *Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde*, afl. 44 (1891), blz. 41 vlgg. Behalve het daartoe gebruikte, bestaan nog de volgende handschriften : Berlijn, keizerlijke-koninklijke bibliotheek, hs. *V. Arnswaldt* 3136 (zie b. v. eene beschrijving in het *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 10, 7); Brussel, nr 19552, vroeger in 't bezit van J. F. Willems; Den Haag, koninklijke bibliotheek, hs. AA 351 (verg. het *Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1895*, blz. 8), gekocht bij J. W. van Leeuwen te Leiden (zie *Catalogus van boeken voorhanden en... te bekomen in het magazijn van J. W. van Leeuwen*, April 1895, nr 1826) voor f 15, vroeger in 't bezit van Dr. Ledeboer (zie *Catalogue des livres, incunables, manuscrits formant la bibliothèque de feu M.-A. M. Ledeboer*, Leiden, Brill 1888, nr 421); Leiden, boekerij van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, nr 221 (zie den *Catalogus* der Maatschappij, blz. 23*a*); Amsterdam, magazijn der firma Van Langenhuysen, te koop voor f 30 (zie *Bulletin 58*, Mars-Avril 1897, nr 118, op het oogenblik als deze proef gelezen wordt, 24 Maart 1898, nog niet verkocht); een

h
(42

Einde : « *O vader der ontfaermicheden, hoort aen ‖ dat deerlic kaermen dijnre weesen, ende reeke uut dijn alre beste hulpetike kant, up dat zij my trecke uter diepten der wateren, ende vanden poele der keylivicheit, ende vander mosen der onreynicheit, up dat ic niet en vergae daert die ontfaermicheit dijnre ooghen aensiende es, ende daert die ghenadicheit dijnre binnensten aenmerkende es, maer dat ic ontgaen mach tot di, heere mijn God, ende up dat ic zien moghe die rijcheden dijns riken, ende altoos aenscauwen moghen dijn lieflijc aensichte ende segghen mach* : « *heere, lof dinen helighen name, die wonderlike dinghen does, die mijn herte blide makes met dijnre ghedinckenessen, die verlichtes mine yoghet, noch en versindes niet mine outheit, maer does jubileren alle mine ghebeente, ende does vernieuwen mijn graeuwe haer alse die arent.* » bl. 165*a*

Alle lof, alle glorie, alle duegt ende alle wijsheit, alle grootdadicheit ende zalicheit ende alle goedertierheit zij Gode den vader, ende den zone ende den helighen gheest. Amen. Deo gracias semper.

‖ *Hier hendet dat bouc vander eenliker spraken sente Augustijns.* » bl. 165*b*

---

zevende handschrift is in mijn bezit, gekocht bij J. W. van Leeuwen te Leiden (zie den zooeven aangehaalden *Catalogus*, nr 1812); een achtste komt waarschijnlijk voor in het beneden onder nr 64 beschreven hs. **Ee**. Er was er ook een in de boekerij van het Sint-Agnetenklooster te Maaseik, in den *Catalogus van de boeken en handschriften* van dit klooster, in 1795 opgemaakt (zie Flament, *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht* I, XIV vlgg.), onder nr 63 aldus vermeld : *Ste Augustinus vereeninge of aenspraek*, 1437; nog een ander was in 't bezit van Simon Emtinck (zie *Bibliotheca Emtinckiana* (Amst., S. Schouten, Juni en Juli 1753), afdeeling *Theologia, Libri in Octavo* n° 48, dl. I, blz. 172). — Uit het verschil in de teksten blijkt, dat het oorspronkelijke verscheidene malen is vertaald, onafhankelijk van elkander, zooals overigens ook nog na de middeleeuwen, in de 16de en in de 17de eeuw, gebeurd is.

h
(42)

Bl. 166 is onbeschreven.

Het handschrift is geschreven met eene duidelijke, regelmatige rotunda; door de(n) kopiïst(e) zelf is het voorzien van roode opschriften en kleine roode hoofdletters. Aan 't begin van de beide er in vervatte traktaten staat er eene grootere, in drie kleuren : rood, blauw en groen voor de eerste; rood, zwart en blauw voor de tweede. De tekst op blad 3*a* is gevat in eene randversiering, waarin o. a. aan drie zijden een lint, dat om een staak geslingerd is en waarop in blauwen inkt te lezen staat :

Cristi leven fijn
draghet int herte dijn :
tdoet vruchten menigherande.
Gheen dinc vordert meer
dan druc, lachter, zeer
van minnen uut liden.
Tgoet Gode toescrijft,
up dijn verniet blijft (1).

Hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. De afkortingen zijn weinig talrijk. Door de(n) kopiïst(e) is op fol. 2*a* het volgende uittreksel uit den catalogus geschreven, waaruit blijkt welke de plaats

---

(1) De woorden van dit vers zijn op het lint aldus verdeeld : *Tgoet | gode | toescr | ijft. up | dȳ v̇- | n₃ blijft.* | Het streepje naast de *v* duidt aan dat dit *ver* met het volgende *n₃* één woord uitmaakt; de *f* van *blijft* is zoo goed als vergaan : met een sterk vergrootglas kan men zien dat ze bijna boven op de *j* stond. Het versje moet blijkbaar beteekenen : blijf er bij, leg er u op toe, u zelf te vernietigen, te verloochenen. *Hem vernieten* is in het spraakgebruik van Jan van Ruusbroec en zijne geestverwanten zeer gewoon, en synoniem met *hem vertien*, dat in de jongere handschriften gewoonlijk door *hem verloochenen* vervangen wordt; een zelfstandig naamwoord *verniet* is dus zeer goed denkbaar, en synoniem met *vertiinghe*. Voor *bliven op* zie Verdam, *Mnl. Wdb.* I, 1303.

h (42) van dit handschrift was in de boekerij van het klooster :

𝕲 .x.

Item Ruysbrouc vanden .xij. duegden
Item Sente Augustijns eenlike sprake.

De signatuur 𝕲 *.x.* is met rooden inkt geschreven ; de bedoeling is, dat het handschrift met den opgegeven inhoud nummer *tien* was uit vak G (1).

Op fol. 165*b* staat met eene zeer jonge hand geschreven :

> Hic liber conscriptus est ab Joanne Ruijsbrouc
> Priore abbatiae Groeneldaal (*sic*) obiit an° 1381
> ut legitur in dictionaro (*sic*) Hominum illust. etc.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Eene Gothische Y met een Latijnsch kruis er op, ook voorkomende in hss. **M**[1] en **M**[10] en daar besproken (2); behalve op de daargenoemde plaatsen, kan men weinig verschillende teekeningen vinden bij MIDOUX-MATTON, afd. 15[de] eeuw, n[rs] 345, 346, 348 en 424.

2° Een ossenkop, smal en scherp, met stang en St.-Andrieskruis; een nagenoeg geheel overeenkomend merk vindt men bij MIDOUX-MATTON, afd. 15[de] eeuw, n[r] 36, uit archiefstukken te Soissons uit de jaren 1467-1468, en bij DE KRUYFF, onder littera *h*, uit een leenregister van het archief te Nijenrode uit de jaren 1478-1493.

3° Een paus op den troon gezeten, met de driedubbele kroon op het hoofd, en den St.-Pieterssleutel

---

(1) Men heeft hier een goed voorbeeld der vijftiendeeuwsche signatuur, waarover boven blz. 303, noot, reeds uitgesproken werd.
(2) Zie boven blz. 108 vlg. en 159 vlg.

h (42) in de eene hand. Eene nagenoeg volkomen overeenstemmende teekening vindt men bij MIDOUX-MATTON, afd. 15[de] eeuw, n[r] 3, uit archiefstukken te Laon, St.-Quentin en Soissons, uit de jaren 1456-'64; bij HERMANS, uit het jaar 1466; en bij LA SERNA, *Cat.* n[r] 38, uit eene uitgave omstreeks 1470-1473 bij Zell te Keulen verschenen (1); met eenige afwijking vindt men hetzelfde merk onder n[r] 10 op plaat III bij DE STOPPELAAR, aangetroffen in eene rekening van Krabbendijke over 't jaar 1461, en in de stadsrekeningen te Middelburg over 1467 en 1470 (2).

4° Eenmaal eene Gothische P, met een dwarsstreep door de schacht; het papier is te veel afgesneden om het merk juist te kunnen opnemen.

5° Ten slotte eenmaal een eenhoorn, die evenmin juist kon opgenomen worden.

Toen de abdij van Bern in 1887 een gedeelte harer boeken en handschriften liet verkoopen, behoorde daaronder ook dit handschrift (3); daar er niet genoeg voor geboden werd, werd het ingehouden.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, kalfsleer op houten borden, met een slot, waarvan de haak echter verloren is. De rug is eenigszins beschadigd.

---

(1) Zie C. DE LA SERNA Y SANTANDER, *Catalogue des livres... de feu Don Simon de Santander* (Brussel 1792) I, 190, n[r] 767.
(2) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 36 vlg.
(3) Zie *Catalogue d'une précieuse Bibliothèque (Manuscrits, Incunables et Impressions du XVIe siècle) provenant d'une ancienne Abbaye, dont la vente aura lieu le Mardi 13 décembre 1887 à Leide... sous la direction de* J. W. VAN LEEUWEN, n[r] 42. — Zie eene aankondiging en later een verslag dezer veiling in den *Nederlandschen Spectator* 1887, blz. 387 en 425.

Handschrift op perkament, uit de tweede helft der 15de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, serie II, nr 2055, bestaande uit 18 quaternen, en een zestal bladen, gedeelten van quaternen, alles samen 150 bladen. ± 215 mm. hoog bij ± 145 breed; iedere bladzijde is verdeeld in twee kolommen, met inkt afgeschreven en gelijnd, 147 mm. hoog bij 43 breed, met 30, 31 of 32 regels per kolom. Blad 74 is op de keerzijde onbeschreven, zonder schade voor den tekst. Het handschrift is nog voorzien van reclamen en signaturen; deze laatste, *a* tot *v*, zijn in rooden inkt geschreven Gothische letters.

De codex bevat een gedeelte van Ruusbroec's werk *Vanden gheesteliken Tabernakel*, t. w. hoofdstuk 1 tot en met 80, met dit opschrift:

Hier beghint dat boec her Yohans Ruysbroec van den tabernakel.

Aan het einde niets.

De tekst is geschreven met eene vaste, regelmatige hand, zonder andere opschriften dan het zooeven aangehaalde, dat met rooden inkt geschreven is. De kapittelverdeeling, die niet dezelfde is als bij DAVID, wordt alleen aangewezen door roode hoofdletters, die nog al goed gemaakt zijn. Kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. De afkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

Door de volgende aanteekening op bl. *1a* worden we omtrent de herkomst van dit handschrift ingelicht:

Dit boec hoert den susteren buten vorster poerten te Witenhuys.

Een vrouwenklooster, dat onder de bescherming stond van de H. Agatha, en het « Wytenhuis » heette,

werd in 1462 te Zwolle gesticht (1). Zeer waarschijnlijk wordt dit huis in deze aanteekening bedoeld; te meer daar, aan den eenen kant, de taal van den tekst van het handschrift op deze streek wijst en dit, aan den anderen kant, misschien wel kort na —, maar zeker niet vóór 1462 geschreven werd. Sedert de 17de eeuw behoorde de codex tot de boekerij der Emanuelshuizen, een hofje (d. i. een « godshuis », zooals men in Vlaanderen veelal zegt) voor twaalf Roomschgezinde personen in dezelfde stad, aldus genoemd naar en in 1636 bij uitersten wil gesticht door een Zwolsch patricier, Emanuel van Twenhuizen, en zijne huisvrouw, Anna van Haersolte (2). Hoe deze boekerij, die thans nog uit een twintigtal handschriften (achttien Nederlandsche en twee Latijnsche), eenige incunabelen en andere oude drukken (waaronder een Nederlandsche) en enkele schilderijen bestaat, daar gekomen is, weet men niet met zekerheid; vermoedelijk is dit geschied na het overlijden van de weduwe Van Twenhuizen in 1639, en werd de verzameling tijdens de godsdienstige beroerten te Zwolle en elders in Overijsel bijeengebracht door haar echtgenoot of diens verwanten, die tot de oude regeeringsfamilien

(1) Zie [VAN HEUSSEN], *Oudheden en Gestichten van het Bisdom van Deventer,... uit het Latyn vertaalt, en met aantekeningen opgeheldert, door* H. V[AN] R[IJN] (Leiden 1725) 2, 201 vlgg.

(2) Zie D. VAN HOOGSTRATEN en J. W. SCHUER, *Groot algemeen historisch, geographisch, genealogisch en oordeelkundig Woordenboek* (Leiden 1725-1733), op het artikel *Zwol;* het daar medegedeelde is overgenomen bij [G. DUMBAR], *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van alle volkeren, behelzende de Beschrijving der Vereenigde Nederlanden, En wel in 't byzonder van Overyssel* (Amsterdam 1801) 3,528.

Bij SPITZEN, *Thomas a Kempis als schrijver der Navolging van Christus gehandhaafd* (Utrecht 1880), blz. 58, wordt Emanuel van Twenhuizen's echtgenoote Johanna van Haerst genoemd. Ik kan niet nagaan wie waarheid spreekt.

i **(43)** behoorden (1). Een catalogus werd er omstreeks 1825 van opgemaakt door Mr. F. Ph. A. Heerkens, in leven raadsheer aan het gerechtshof te Zwolle en regent der Emanuelshuizen; daarin wordt dan ook een handschrift van het *Gheestelijk Tabernakel* van Ruusbroec opgegeven, en daarbij de zooeven vermelde aanteekening der oorspronkelijke bezitsters aangehaald. Aan de identiteit is dus niet te twijfelen. Tusschen 1882 en 1886 (2) ging de codex door ruil over in 't bezit van wijlen Mgr. O. A. Spitzen, in leven kanunnik van het metropolitaan kapittel van Utrecht, den 1 Augustus 1889 overleden als pastoor te Zwolle, met eere bekend door verschillende geschriften over Thomas a Kempis (3). Zijne handteekening : Otto Ant. Spitzen, staat op bl. 1*a* in den rechterbovenhoek (4), en wat lager eene onbelangrijke aanteekening van zijne hand.

---

(1) De herkomst van de meeste codices, voor zoover die blijkt, wettigt dit vermoeden : nr 5 heeft toebehoord aan het Florenshuis te Deventer; nr 6 (d. i. het handschrift dat o. a. het eerste boek der *Navolging Christi* bevat, en een halve eeuw jonger is dan SPITZEN, wiens palaeographische kennis zeer gering was, in zijn zooeven aangehaald werk, blz. 58 vlgg., beweerd heeft) komt uit het beroemde klooster te Windesheim; nr 7 (hier onder nr 47 als hs. **n** beschreven) uit het Windesheimsche vrouwenkonvent te Brunnepe; nr 9 heeft, evenals dit Ruusbroec-hs. **i**, aan het « Witenhuys buten Zwolle » toebehoord; nr 4, 8, en 11 aan de « susteren int olde convent, » dat niet nader aangeduid wordt, maar waarschijnlijk het aldusgenoemde klooster te Kampen is.

(2) Zie beneden blz. 344 vlg.

(3) Een kort opstel te zijner gedachtenis door E. GEERDINCK verscheen in *De Katholiek* 96, 321 vlgg. Zie ook FREDERIKS en VAN DEN BRANDEN, *Biographisch Woordenboek*[2] 749*b*.

(4) Dat hij dit en het volgende hs. **k** bezat, heeft Mgr. Spitzen zelf aldus medegedeeld in zijn bekend werk *Thomas a Kempis als schrijver der Navolging van Christus gehandhaafd* (Utrecht 1880), blz. 72, noot : « Van een paar werkjes bezit ik twee handschriften, een in Ruysbroeck's eigen Belgischen tongval, een ander naar den Noord-Nederlandschen tongval hier en daar gewijzigd. » Er valt niet aan te twijfelen, of de hss. **i** en **k** worden hier bedoeld.

i **(43)** Na het overlijden van Mgr. Spitzen werd zijne geheele bibliotheek aangekocht door de bekende firma C. L. Van Langenhuysen te Amsterdam; in den er van door haar uitgegeven prijscatalogus komt dit hs. **i** voor onder nr 161; samen met een ander Ruusbroec-hs., hier als **k** onder nr 44 beschreven, werd er 150 gulden voor gevraagd (1). Daar de beide codices geene koopers vonden, werden ze in veiling gebracht onder de boeken van pastoor Brouwers (2), en toen voor 60 gulden aangekocht door de Amsterdamsche firma Frederik Muller & Co, die ze in October 1897 voor 225 fr. verkocht aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, waarvan het bestuur door schrijver dezes met hun bestaan bekend gemaakt was.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin leder op eikenhouten borden, met sloten, waarvan slechts een nog gaaf is. De rug, die voor de komst van den codex op de Brusselsche bibliotheek nog al beschadigd was, is thans vernieuwd.

---

k **(44)** Handschrift op papier, uit de laatste jaren der 15de eeuw, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, serie II, nr 2054, bestaande uit 10 sexternen, plus vooraan een half en achteraan een heel quatern, dus 132 bladen, 195 mm. hoog bij 142 breed, met inkt afgeschreven en met potlood gelijnd. Het

---

(1) *Bibliothèque de Mgr. O. A. Spitzen. Bulletin n° 34* en *35 [de la librairie ancienne C. L. van Langenhuysen]*, met doorloopende nummering, nr 161 en 162.

(2) Zie den *Catalogus van de belangrijke Bibliotheek ... nagelaten door* ... J. W. BROUWERS (Amsterdam, R. W. P. de Vries, 19 Februari 1894 vlgg.), nr 131 en 132.

k
(44) getal regels wisselt af van 26 tot 29; iedere regel is ± 90 mm. breed, alle samen ± 130 hoog. Het handschrift is nog voorzien van reclamen en signaturen; deze laatste bestaan uit hoofd- en kleine letters, met Arabische cijfers: Ai — A6 tot l 1; hier en daar zijn de reclamen en signaturen weggesneden.

Het handschrift bevat bl. *5a* tot *125b* een gedeelte van Ruusbroec's werk *Vanden Tabernakel*, t. w. hoofdstuk 81 tot het einde, behalve het onderschrift en het versje; het sluit dus net aan met hs. **i**, wat echter louter toeval is. Wel heeft dit echter ongetwijfeld voor gevolg gehad, dat de beide codices **i** en **k**, toen ze in deze eeuw in de handen van eenzelfden bezitter waren gekomen, ook verder dezelfde lotgevallen hebben gehad en bijeen zijn gebleven.

Dit hs. is geschreven in eene grove rotunda, met rossen inkt; aan 't begin staat er eene nogal sierlijke blauwe hoofdletter, met roode versiering; overal elders eenvoudige, zelfs slecht geteekende roode hoofdletters; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; die welke op den eersten regel bovenaan staan, zijn vaak met allerlei krullen versierd, een drietal keeren ook met de bekende grappige gezichten. De afkortingen zijn zeer weinig talrijk en leveren geen stof tot opmerkingen.

Op het blad perkament dat achteraan oorspronkelijk tegen het omslag geplakt was, leest men de volgende aanteekening uit de 16de eeuw:

Dit boeck hoert tot Aecht Pieters Steffens dochter opten groten beghinhof.

Op blad *4b* werd deze aanteekening in deze eeuw overgeschreven. Daar er vele steden zijn waar vroeger een groot en een klein begijnhof bestond, is het verloren gegist, waar de vroegere bezitster van dit handschrift verbleef.

k
(44) In deze eeuw heeft de codex toebehoord aan Mgr. Spitzen, evenals hs. **i**, wiens lotgevallen hij sedert gedeeld heeft, zooals boven werd uiteengezet. Spitzen's handteekening staat bovenaan op bl. *2a*; de codex is, te beginnen met bl. 5, door hem gefolieerd, waarbij echter verschillende vergissingen ingeslopen zijn; van zijne hand staan op bl. *3b* en *4b* een paar onbelangrijke aanteekeningen, waarin de inhoud van het handschrift aangegeven wordt, alsook de volgende:

« In een zeer oud handschrift der Emmanuelshuizen wordt dit boek genoemd » Dat boec her Johans Ruusbroec van den tabernakel ». In dat handschrift ontbreekt van dit werk het *laatste* gedeelte. »

De codex, welke in deze aanteekening bedoeld wordt, is het hiervoor beschreven hs. **i**.

Het papier van dit handschrift is zeer dik en sterk gelijmd. Men vindt er slechts één watermerk in, t. w. eene Gothische Y met een Latijnsch kruis er op, ook voorkomende in hss. **M^{1}**, **M^{10}** en **h** en daar besproken (1).

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin leer op eikenhouten borden, met sloten, waarvan de haken verloren gegaan zijn. De rug, die voor de komst van 't handschrift op de Brusselsche bibliotheek eenigszins beschadigd was, is thans vernieuwd.

---

l
(45) Handschrift op papier, uit de laatste jaren der 15de eeuw, berustende in de boekerij van het seminarie « Bovendonk » te Hoeven (2), nabij Oudenbosch

(1) Zie boven blz. 108 vlg., 159 vlg. en 310.

(2) Zie over dit seminarie, dat in den zomer van dit jaar 1898 zijn honderdjarig bestaan zal vieren, KRUGER, *Geschiedenis van het Bisdom van Breda* (oorspronkelijk Rozendaal 1874; naderhand Bergen-op-Zoom, z. j.), 2,409 vlgg.

1 (45) in Noord-Brabant, bestaande uit 28 quinternen, drie sexternen en drie quaternen; daar reeds onder het schrijven in verschillende vellen een blad uitgesneden werd, alles samen maar 333 bladen, 136 mm. hoog bij 105 breed. Het eerste vel bestaat uit 2 bladen perkament, t. w. bl. 2 en 9, en 8 bladen papier. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en met potlood gelijnd; op elke bladzijde staan gewoonlijk 21 of 22 regels, soms 24; iedere regel is ± 70 mm. breed; alle samen ± 95 hoog. Het papier is nog al sterk afgesneden, vooral van onderen, zoodat er nergens meer sporen van signaturen te zien zijn; de reclamen daarentegen zijn nog hier en daar bewaard gebleven; aan de sporen daarvan blijkt zelfs, dat ook het eerste en het tweede blad van ieder vel er steeds van voorzien waren, ja ook zelfs eens het derde. Op bl. 252*b* is er sprake van « *die hertoghe vanden berghe ende van gulic, die regnerende was inden jaer ons heren M. CCCC. hondert. ende lxxix* », zoodat we daardoor zeker weten dat het handschrift niet vóór 1479 geschreven werd.

De codex bevat:

Bl. 1*a*-76*b* Ruusbroec's traktaat *Vanden .xij. Dogheden*, evenals de hss. **M⁶**, **O**, **P**, **Y** en **h** met vooraan eene tafel (1), met het opschrift:

Hier beghinnen die capittelen van desen na bescreven boeck.

Bl. 1*b* is onbeschreven; op bl. 2*a* begint de tekst, met dit opschrift:

Dit boec hier nae bescreven leert van .xij. graden der doechden, ende hoe die een doecht comt uuter anderre.

Aan het einde heeft dit handschrift enkele

(1) Zie boven blz, 132, 163, 165, 139, 306.

1 (45) regels meer dan de andere, welke er blijkbaar door den kopiïst bijgevoegd zijn:

« *Want nyemant oetmoedigher en was, noch ghehoersamer, dan hi selver, die gheloeft moet sijn ende ghebenedijt inder ewicheit ende ummermeer. Die moeghentheit des vaders inder ewicheit, die wijsheit des soens, die gracie ende die goedertierenheit des heilighen gheests, wilt gonnen dat dit boeck voerscreven moet werken ende becleven allen den ghenen diet hoeren of lesen sullen. AMEN.* »

Als bladvulling volgt dan nog een dictum van den H. Bernardus:

« *Sinte Bernaert seit : dat loen der heiligen is soe grot* (1), *dat ment niet meten en mach; het is alsoe overvloedich, dattet nummermeer eynde nemen en mach; het is also costelic, datmen daer niet tegen werdigen en mach.* »

Bl. 77*a*-106*b* bevatten Ruusbroec's werkje *Vanden seven Sloten*, doch met andere hoofdstukkenverdeeling en zonder het laatste kapittel der andere hss. en der uitgave, met het opschrift:

Hier beghint een epistel die her Jan Rusbruck seynde sijnder suster, ende is vanden seven gheesteliken sloten.

Aan het einde:

Hier eynden die seven geestelike (sic) *sloten.*

Bl. 106*b*-110*b* bevatten een aantal uittreksels uit kerkvaders en uit den bijbel over eenzelfde onderwerp, met het opschrift:

Hier nae volcht, hoe hem een mensche sal hebben als hi yemant berispen sal in sijn gebreken.

Het overgroot gedeelte van de rest van het

(1) Hs. *gi*.

1
(**45**) handschrift wordt ingenomen door de legende (1) der H. Katharina. Vooraf gaat, bl. 111-116*b* eene soort van inleiding, met dit opschrift :

Hier beghint der glorioser maget ende martelerssen sinte Katherinen voersprake ende dat prologus.

Op bl. 117*a* begint het werk zelf; het bevat de volgende onderdeelen :

Bl. 117*a*-137*b* bevatten het eerste, waarin het leven der heilige in acht hoofdstukken beschreven wordt, met dit opschrift :

Hier beghint die legende der hoegher edeler glorioser weerdigher coningynne, ende joncfrouwe, ende mertelerssen sancta Katherina, vanden oerspronc haerre geboerten, ende haerre bekeringen, haer passie, ende haer doot.

Bl. 137*b*-212*a* omvatten het tweede deel, bestaande uit twee en dertig hoofdstukken :

Hier beghint dat ander deel, als vander passien der edelre coninghinnen ende der glorioser bruyt Cristi, sinte Katherina. Ende hoe Maxencius die keyser quam in die stat van Alexandrien, ende dwanc die kerstenen dat si aenbeden souden sine afgode.

Aan het einde :

Hier eyndet dat leven ende die passie der glorioser edelre gheboertigher coninckliker maghet sinte Ka-

---

(1) Men verstond door *legende* de gezamenlijke verhalen omtrent het leven, den dood en de mirakelen van een heilige (verg. VERDAM, *Mnl. Wdb.* 4, 307). — Geheel dezelfde legende als de hier vermelde staat in een handschrift dat vroeger aan de VAN VOORST 's toebehoorde (zie den *Catalogue raisonné de la précieuse collection de Manuscrits et d'Autographes de MM. D.-C. Van Voorst, père et J.-J. Van Voorst, fils* (Amsterdam 1859), nr 217, verkocht voor 200 gulden); verder ook in hs. 1683-1687 der koninklijke bibliotheek te Brussel, dat daarenboven nog veel meer, de H. Katharina betreffende, bevat. Er zijn nog vele andere handschriften, die een *Leven* of *Legende van de H. Catherina* bevatten, maar zonder dat ik met zekerheid zeggen kan, of de inhoud identisch is met dien van dit hs. **1** en de beide andere hier vermelde codices.

1
(**45**) *therina. Ende hier sal nae volghen haer geestelike crone ende haer transelacie, ende daer nae haer myraculen die si ghedaen heeft ende die doer haer gesciet sijn.*

Bl. 212*b*-224*b* omvatten het derde deel, in zes hoofdstukken :

Hier beghint dat derde deel van desen boeke, sprekende van sinte Katherinen geesteliker cronen ende myraculen.

Daarop volgt, fol. 225*a*-228*a* een klein traktaatje dezelfde heilige betreffende, getiteld :

Men sal merken dat sinte Katherina te verwonderen is in vijf punten, die si in haer hadde.

Bl. 228*a*-233*b* bevatten het verhaal der translatie :

Hier beghint die translacie ende overvoringe der werdigher glorioser coninclikcr maghet sinte Katherinen. Ende hoe dat die werdige moeder Gods eenen abt openbaerde, dat hi den gloriosen schonen lichame van sinte Katherinen soude sueken inden berch van Synay.

Daarop volgt, bl. 234*a*-278*b*, het verhaal van vier en twintig mirakelen der H. Katharina, telkens met een speciaal opschrift, en dezen algemeenen titel :

Hier beghinnen sommyghe schoene myrakelen vander glorioser maghet ende martelerssen sinte Katherinen.

Op bl. 279*a*-284*b* staat een klein traktaaktje over den eigendom onder geestelijken, getiteld :

Dit is een zeer mer||ckelic capittel van eyghenscap, Bl. 279*a*.
als die doctoren bescrieven hebben.

Begin : « *Eygenscap der geesteliker personen wort in twee manieren gelastert. Ten iersten uutten geesteliken recht. Ten anderen uut sinte Benedictus regel ende uut ander heiliger regulen. Inden iersten so ist te bewijsen, dat gheenen geesteliken personen en betamet gelt te hebben voer hen eyghen goet, uut-*

1 (45) *genomen van officien weghen om int gemeyn te dienen* » enz.

Einde : « *Want Augustijn seet : « als ic niet beter en heb gevonden dan die in geesteliken staet hebn* (1) *toe genomen, also en vijnde ic niet quader dan die daer in afnemen ende versumelic leven, want een moninc is een engel oft duvel, alte goet oft alte quaet.* » *Deo gracias.* »

Bl. 285 en 286 zijn onbeschreven; bl. 287*a*-326*b* worden ingenomen door de *Legende van S. Agnes* (2), in drie deelen, t. w.

Het eerste, bl. 287*a*-300*b*, bevat de vertaling harer in de middeleeuwen ten onrechte aan S. Ambrosius toegeschreven levenbeschrijving, met dit opschrift :

Den hoechtijtliken dach der alre heilichste joncfrouwen sinte Agnes sullen wi vieren ende eren, van haer gheven een suet gheluyt in ymnen, ende in salmen, ende in lessen.

Begin : « *Agnes, als Ambrosius seit, was een alten vroeden maget. Hi bescrivet haer passie ende seit : « Doen si dertien jaer out was, waert si gepassit : soe verloes si den doot ende vant dat leven, want si alleen hevet ghemynt den ghever der levens* » enz.

Aan het einde :

« *Hier gaet uut sinte Ambrosius sermoen, des heiligen leerres, vanden leven der heiliger joncfrouwen der schoenre Agneten, der wi bidden dat si haren bruydegom Jhesum Cristum wil voer ons bidden ende*

(1) Wellicht niet meer dan eene schrijffout voor *hebñ* (verg. beneden blz. 323), ofschoon aldus meermalen in dit stukje.

(2) Deze legende komt veel minder voor dan die van St. Katherina ; men vindt ze ook in hs. 354 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (zie den *Catalogus*, blz. 24*a*) ; er was er een in de librije van 't Sint-Agnetenklooster te Maaseik, in den in 1795 opgemaakten catalogus vermeld onder nr 33.

1 (45) *sine gracie ende ghenaede hier also verwerven, dat wi nae desen verganckeliken leven moeten met hem besitten die vrouden des ewighen levens. Amen.* »

Het tweede deel, eene lofrede op de heilige, beslaat bl. 300*b*-320*a*, met het opschrift :

Hier volget nae een sermoen ofte prijs der heiliger joncfrouwen der schoenre Agneten.

Eindelijk volgen, bl. 320*b*-326*b*, acht mirakelen door de heilige bewerkt, met den titel :

Hier beghinnen sommyghe myraculen vander schoenre Agneten.

Bl. 327-333 zijn wit.

Het handschrift is grootendeels geschreven in eene zeer fraaie, vaste hand, in eene kleine fractuurletter; alleen zijn bl. 2 tot en met 9 en bl. 11 tot met 31*b* wat minder hoekig, wat meer rotunda-achtig, doch zeker van dezelfden afschrijver, die zelf alle opschriften in rooden inkt gesteld heeft; verder is de tekst van een groot getal roode hoofdletters voorzien. Aan het hoofd van elk nieuw werk zijn die hoofdletters met groen, zwart en geel versierd — de allereerste, aan 't hoofd van Ruusbroec's werk, is blauw —, en met randversieringen in dezelfde kleuren, alles echter niet zeer mooi. De verkortingen zijn veel talrijker dan 't gewoonlijk in handschriften uit de laatste jaren der 15de eeuw het geval is; vermeldenswaardig daaronder is *hebñ* voor *hebben*, alsook het gebruik van het teeken voor *er* enkelijk voor *r*, het geheele handschrift door, zoowel aan het einde als in 't midden der woorden.

In dit handschrift vindt men geene aanteekeningen van vroegere bezitters; op bl. 1*a* bovenaan heeft er eene gestaan, maar zij is uitgekrast; wat er nog van overblijft is niet genoeg om met voldoende zekerheid eene gissing te wagen.

l (45) In het papier komen de volgende watermerken voor :

1° Eene kleine Gothische P, waarboven een stangje met een bloem, ongeveer hetzelfde merk bedoeld onder nr *2a* uit hs. **f** (1).

2° Eene kleine hand met een bloem op den grooten vinger, hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **F** en daar onder nr 2 besproken (2). Behalve op de daargenoemde plaats kan men zoogoed als niet verschillende teekeningen vinden bij MIDOUX-MATTON, afdeeling 15de eeuw, nrs 120-124, 126 en 128, uit archiefstukken te Laon en te Soissons uit de jaren 1485-1502.

3° Een bekroond wapenschild met drie lelies en een dwarsbalk, klein van afmetingen. Een geheel overeenkomstige teekening kan ik niet aanwijzen; de meeste overeenkomst vertoont nr 8 op plaat XIV bij DE STOPPELAAR, dat echter den dwarsbalk mist en daarentegen nog een bloem op de kroon heeft.

4° Het wapen van Dauphiné, ook voorkomende in de hss. **G** en **M**10, en daar besproken (3); behalve op de daargenoemde plaatsen kan men het ook vinden bij MIDOUX-MATTON, afdeeling 15de eeuw, nr 286, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1497.

Het handschrift is voorzien van een geheel kalfsleeren band, met sloten, uit de 17de eeuw.

---

(1) Zie boven blz. 300.
(2) Zie boven blz. 54.
(3) Zie boven blz. 66 en 159.

m (46) Handschrift op papier en perkament, uit de tweede helft der 15de eeuw, berustende in de boekerij van het Redemptoristenklooster te Wittem (in Nederlandsch Limburg, ten Z. O. van Maastricht), gemerkt *Sectio Ascetica*, nr *4c*. De codex bestaat uit twee gedeelten, ieder door eene andere hand geschreven, en blijkbaar om de gelijksoortigheid van den inhoud samengevoegd, samen 178 bladen, 140 mm. hoog bij 100 breed. Het eerste gedeelte omvat bl. 1 tot en met bl. 130; tot bl. 79 zijn daarin gewoonlijk 25 regels op iedere bladzijde, soms 22, 23 of 24; na bl. 79 tot 130 wisselt het getal regels zeer af. Het tweede gedeelte, geschreven in 1470, omvat bl. 131-178, en bestaat uit 4 sexternen, waarvan het middelste vel perkament is; daar zijn regelmatig 23 regels schrift. Het geheele handschrift door zijn de reclamen nog zoo goed als gaaf, maar de signaturen zijn niet meer te bespeuren.

Het eerste gedeelte van het handschrift bevat bl. *1a*-*79a* Ruusbroec's werk *Vanden xij. Dogheden*, met het opschrift : *Ruysbroccs oefeninghe*, waaronder staat, in eene hand uit de 17de eeuw : vande oetmoedicheyd.

Aan het einde leest men :

Hier eyndt dat boeck vander ghcestelijker oefeninghen zeer wel gheordineert van her Janne Ruysbroec, priester ende prior te Grunendael by Brusel.

Bl. *79b* en 80 zijn onbeschreven.

Bl. *81a*-*86a* een stichtelijk traktaatje zonder opschrift.

Begin : « *Mijn gheminde in Gode, al eest by alsoe dat ghij altijt gheen devocie en ghevoelt, daer omme en seldi niet laten ghy en selt voertgaen in doechden ende niet laten staen, ghi en selt doen dat in u es* » enz.

l In het papier komen de volgende watermerken voor :

(45) 1° Eene kleine Gothische P, waarboven een stangje met een bloem, ongeveer hetzelfde merk bedoeld onder nr *2a* uit hs. **f** (1).

2° Eene kleine hand met een bloem op den grooten vinger, hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **F** en daar onder nr 2 besproken (2). Behalve op de daargenoemde plaats kan men zoogoed als niet verschillende teekeningen vinden bij MIDOUX-MATTON, afdeeling 15de eeuw, nrs 120-124, 126 en 128, uit archiefstukken te Laon en te Soissons uit de jaren 1485-1502.

3° Een bekroond wapenschild met drie lelies en een dwarsbalk, klein van afmetingen. Een geheel overeenkomstige teekening kan ik niet aanwijzen; de meeste overeenkomst vertoont nr 8 op plaat XIV bij DE STOPPELAAR, dat echter den dwarsbalk mist en daarentegen nog een bloem op de kroon heeft.

4° Het wapen van Dauphiné, ook voorkomende in de hss. **G** en **M**10, en daar besproken (3); behalve op de daargenoemde plaatsen kan men het ook vinden bij MIDOUX-MATTON, afdeeling 15de eeuw, nr 286, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1497.

Het handschrift is voorzien van een geheel kalfsleeren band, met sloten, uit de 17de eeuw.

---

(1) Zie boven blz. 300.
(2) Zie boven blz. 54.
(3) Zie boven blz. 66 en 159.

m Handschrift op papier en perkament, uit de tweede helft der 15de eeuw, berustende in de boekerij van het

(46) Redemptoristenklooster te Wittem (in Nederlandsch Limburg, ten Z. O. van Maastricht), gemerkt *Sectio Ascetica*, nr *4c*. De codex bestaat uit twee gedeelten, ieder door eene andere hand geschreven, en blijkbaar om de gelijksoortigheid van den inhoud samengevoegd, samen 178 bladen, 140 mm. hoog bij 100 breed. Het eerste gedeelte omvat bl. 1 tot en met bl. 130; tot bl. 79 zijn daarin gewoonlijk 25 regels op iedere bladzijde, soms 22, 23 of 24; na bl. 79 tot 130 wisselt het getal regels zeer af. Het tweede gedeelte, geschreven in 1470, omvat bl. 131-178, en bestaat uit 4 sexternen, waarvan het middelste vel perkament is; daar zijn regelmatig 23 regels schrift. Het geheele handschrift door zijn de reclamen nog zoo goed als gaaf, maar de signaturen zijn niet meer te bespeuren.

Het eerste gedeelte van het handschrift bevat bl. *1a*-*79a* Ruusbroec's werk *Vanden .xij. Dogheden*, met het opschrift : *Ruysbroecs oefeninghe*, waaronder staat, in eene hand uit de 17de eeuw : vande oetmoedicheyd.

Aan het einde leest men :

Hier eyndt dat boeck vander gheestelijker oefeninghen zeer wel gheordineert van her Janne Ruysbroec, priester ende prior te Grunendael by Brusel.

Bl. *79b* en 80 zijn onbeschreven.

Bl. *81a*-*86a* een stichtelijk traktaatje zonder opschrift.

Begin : « *Mijn gheminde in Gode, al eest by alsoe dat ghij altijt gheen devocie en ghevoelt, daer omme en seldi niet laten ghy en selt voertgaen in doechden ende niet laten staen, ghi en selt doen dat in u es* » enz.

Einde : « *Gaet voert in simpelheiden, discretie ende doechden : u brudegom en sal u niet laten ; sijn oeghen sijn by u; dat hemelsche ghesijn bewaer u. Ghij en sult niet van uwen brudegom ghesceiden worden, mer inder ewicheit altijt verenicht sijn* ».

Bl. 86*a*-92*b* bevatten een drietal « exempelen », met deze opschriften :

1° *Van eenen joncghelinc die starf ende waert weder levende. Nota exemplum.*

2° *Van eenen clerc die Gode versaecte. Exempel.*

3° *Van eenre goeder keyserinnen.*

Bl. 92*b*-98*b* een traktaatje getiteld :

Hoe drie elc bysonder haer testament begheren in des menschen doot. Ende nyemant en begheert des anders testament; dit is merckelijc.

Bl. 98*b*-100*a* een traktaatje over het dansen : *Van dansen zeer merkelijc.*

Daarachter nog een dictum van St. Jheronimus.

Bl. 100*b*-101*a* een traktaatje zonder opschrift, beginnende : *In vijf dinghen troest onse here den mensche die gheestelijc es te vernoie* ».

Bl. 101*a* ook nog een dictum van S. Paulus.

Bl. 101*b* is onbeschreven.

Bl. 102*a*-104*b* zijn ingenomen door Latijnsche en Nederlandsche gebeden, in eene hand uit de 17de eeuw, o. a. de litanie van O. L. Vrouw in het Latijn, de *Letanien der H. Maget Maria van Lauretten* en *Noch andere Letanien uut die h. schriftuere.*

Bl. 105*a*-122*a* bevatten een stichtelijk traktaat in den vorm van een brief, zonder opschrift.

Begin : « *Vroude ende vrede inden heilighen gheest, ende al dat ic goets vermach met minen oetmoedighen ghebede voerscreven. Lieve joncvrouwe ende gheminde dochter in Gode, der welker salicheit ende stedich toenemen in doechden ic sonderlinghe zeer ende uut al minre herten beghere* » enz.

Einde : « *Ende boven al soe beghere ic, hoe voele ghi vanden lesen achter moet laten, soudt een moeten wesen dat ghi u emmer tollen liden ons liefs heren keert, alsoet voerscreven es. Amen. Staet na een beter* ».

De helft van bl. 122*a* en 122*b* geheel is onbeschreven.

Bl. 123*a*-*b* bevat het einde van Latijnsche gebeden, waaruit blijkt dat tusschen bl. 122 en 123 verscheiden bladen moeten weggeraakt zijn.

Bl. 124*a*-129*b* bevatten Latijnsche misgebeden; onderaan van bl. 129*b* nog de volgende aanroeping :

O suete Jhesu ontfermt onser.

O heilige maghet Maria met allen den heilighen, bidt voer ons.

Bl. 130 is onbeschreven.

Het tweede gedeelte van den codex, bl. 131*a*-178*b* bovenaan, bevat een traktaat met dit opschrift :

Een scoen leringhe vanden papegacy der ydelheit.

Begin : « *Vrolijc solaes ende warich blijscappe des vreden inder tijt ende namaels, ewyghe jolijt tot eenre minlijker grueten, voirseide lieve uutvercoren in Cristo, tot uwen troest ende verlichtenisse in allen uwen lijden ende teghenheyden die u ende onse allen vele vallen inder tijt, soe hebbe ic u dit ghedicht vergadert ende gheordineert te seyndene, omdat* » enz.

Einde : « *Dese woirde sijn my zuete, here, alte zere ghenuechlijc te overdencken. Ende oec dat ghy my ghelaten hebt u weerde licham, vleesch ende bloet, inden heylighen sacrament. Ende my dair mede ghespijst ende ghelaeft, ghesterct ende vertroest in deser wilder woestinen, in deser pelgrimagien, op dat ic in sekeren hoep hier soude leven om te comen int lant van beloeften hier boven, dair ons toe moet brenghen die vader inder ewicheit, Jhesus die wairheit, ende*

m (46) fol. 178b *die heylighe gheest die ewyghe goetheit. Amen. Dit is vergadert, ghescreven ende voleynt op den xxviij dach in Julio, van brueder ‖ Gielijs vander Schueren, anno domini 1470, dat is doen men screef duysent vierhondert ende tseventich* ».

Het eerste gedeelte van het handschrift is geschreven in eene nog al regelmatige rotunda, in zwarten inkt, versierd met gekleurde hoofdletters, rood en blauw, en een enkele, bl. 124, rood, blauw, geel en groen, en alle opschriften in rooden inkt. Het andere gedeelte, van de hand van broeder Gielis van der Schueren, is met rossen inkt geschreven, in eene kleine, hoekige letter, met eene enkele, eenvoudige roode hoofdletter, en dergelijke opschriften. Kleine hoofdletters in den tekst zijn 't geheele handschrift door rood doorstreept. Blijkbaar zijn de beide gedeelten in hetzelfde klooster en omstreeks hetzelfde tijdstip geschreven, zooals blijkt uit het feit, dat in beide deelen dezelfde watermerken voorkomen. Deze zijn ten getale van vier, t. w.

1° Een gekroond schild met drie lelies er in, en daaronder eene f, hetzelfde merk dat ook in hs. M[10] voorkomt, en daaronder 3° besproken (1).

2° Eene Gothische P, met eene bloem er op en eene dwarstreep door de schacht, doch in tweeërlei teekening:

a) de dwarsstreep zit vrij door de schacht; ditzelfde merk komt ook voor in hs. **M**[10] en is daar onder 9° beschreven (2); een dergelijk vindt men bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, n[r] 338, uit archiefstukken te Laon uit de jaren 1473-1475.

(1) Zie boven bl. 158.
(2) Zie boven blz. 160.

m (46) *b*) de dwarsstreep is de verlenging van de krul der P: hetzelfde merk komt voor in hss. **M**[1] en **X**, en is daar besproken (1).

3° Een eenhoorn; door het afsnijden van het papier is er echter te weinig van de teekening overgebleven om ze met zekerheid met eenig ander merk te kunnen vergelijken.

Sporen van vroegere bezitters zijn in het handschrift niet te vinden; ongetwijfeld echter werd het in een Limburgsch klooster geschreven. De volgende aanteekening, in eene hand uit de 16[de] eeuw, staat op de laatste bladzijde:

Dit godtshuis of cloester ys erst gewest eynen beginhof gelegen buiten der stat van Maeseick, ende die graeve Arnolt van Loen en syn vrouwe hebben voort plaets daer toe gegeven, en sy hebben erst hun fondacie genomen uten cloester der regularissen binnen Vinlo gelegen.

Inden jaer ons heren M IIIJ[c] en XXX, opten XXJ sten dach inden mey, waert dit cloester besloten, in den XIIJ den jaer des paus Martinus.

Inden jaer M IIIJ[c] en LXVJ woerden dese susteren gedwongen wt haren cloester te gaen overmits grooten orloch, en sy deilden sich yn twee deylen: tot Venlo en Rurnmunde yn Mariengarde, en waren ontrent v of vj weken wt.

Int jaer M IIIJ[c] en LXXXIJ waert dit cloester al te mael verbrant en vernielt, op st Lenaertsdach, van myn heer van Luidich volck, heer Yohan van Hoern, om dat sy sorchden dat dy ariborchsen daer in solden comen liggen en dit lant verderven, en doen togen sy tot Tirmelen by

Dit is de plotseling afgebroken aanhef van de eerste kronijk van het Sint-Agnetenklooster te Maaseik (2); het is dus niet onmogelijk, dat dit hs. **m** eenmaal tot de librije van dit gesticht heeft behoord; 't is echter weinig waarschijnlijk, daar op den in 1795

(1) Zie boven blz. 108 en 238.
(2) Zie boven blz. 252, noot.

m (46) opgemaakten catalogus, die met zorg schijnt opgesteld te zijn, onder geen enkel nummer eenig werk vermeld wordt, dat met die, in dezen codex vervat, kan geïdentificeerd worden. Voor een twaalftal jaren kwam het handschrift, te gelijk met vele andere, zoo gedrukte als geschrevene werken, in 't klooster te Wittem.

Het handschrift is gebonden in een modernen half kalfsleeren band.

---

n (47) Handschrift uit de eerste helft, ofschoon toch meer naar het midden der 15de eeuw, berustende in de bibliotheek der Emanuelshuizen te Zwolle (1), n^{r} 7. De codex bestond oorspronkelijk uit dertien sexternen, waarvan het eerste en het zesde vel perkament zijn, de overige papier; maar uit het laatste sextern is de tweede helft der papieren vellen uitgescheurd, en vooraan zijn twee perkamenten bladen, bij wijze van schutbladen, ingevoegd; alles samen dus 154 bladen, ± 143 mm. hoog bij ± 105 breed, met inkt afgeschreven en met potlood gelijnd. Het getal regels per bladzijde varieert tusschen 18 en 23; meestal 20; ieder regel is ± 70 mm. breed, een enkele maal ± 75 mm.; de verschillende regels samen gewoonlijk ± 100 mm. hoog, een enkele maal ± 105 mm. Hier en daar zijn er nog signaturen: ze bestaan uit kleine letters met Romeinsche cijfers; de reclamen zijn overal bewaard.

Het handschrift bevat drie werken van Jan van Ruusbroec, t. w. :

(1) Zie boven blz. 313 vlg.

n (47) Bl. 3*a*-108*b* *Vanden Rike der Ghelieve*, zonder opschrift maar voorzien van den Latijnschen tekst van 't bijbelvers, waarmede het werk begint. Aan het einde :

Hier eyndet dat boec vanden rike der lieven.

Bl. 108*b*-134*b* het traktaat *Vander hoechster Waerheit*, met dit opschrift :

Hier beghint dat boec heren Johans van Ru||sebroec vander hoechster waerheit. Bl. 109*b*

Aan het einde :

Hier eyndet dat boec vander hoechster waerheit.

Ten slotte *Dat boec vanden vier Becoringhen*, met dit opschrift :

Hier beghint dat boec heren Johans van Ruusbroec van vier becoringhen.

Aan het einde :

Hier eyndet dat boec heren Johans Rusebroec van vier becoringhen.

Op bl. 153*a* staat een recept, uit het midden der 16de eeuw; bl. 153*b* en 154 zijn leeg.

Aan het handschrift hebben twee kopiïsten gewerkt. De eene heeft, met rotunda, bl. 3-122 beschreven: zijn hand is duidelijk, maar niet zeer vast; gaandeweg wordt de letter grooter en « cursiever », en na bl. 110 wordt de *r* zelfs aldoor anders gevormd, zoodat men op het eerste gezicht met een andere hand meent te doen te hebben. Bij nader onderzoek blijkt dit niet het geval te zijn.

Door den tweeden kopiïst werd het overige gedeelte van het handschrift, van bl. 123*a* af tot het einde, geschreven, met eene vaste, Gothische letter. Door hem zijn ook geschreven, in rooden inkt, de verschillende medegedeelde op- en onderschriften, en is de arbeid van den eersten kopiïst « gecorrigeerd ». Waarschijnlijk is hij ook de teekenaar der eenvoudige

n (47) roode hoofdletters en der roode rubriceeringteekens welke het geheele handschrift door voorkomen. Kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Geen der beiden kopiïsten heeft afkortingen gebruikt die stof tot opmerkingen leveren.

Door den tweeden kopiïst is ook geschreven de volgende aanteekening op bl. 1*a*, waardoor we ingelicht worden over de plaats waar de codex vervaardigd werd :

Dit boec hoert int cloester toe Bronop.

Dit hs. **n** is dus afkomstig uit het merkwaardigste onder de Windesheimsche vrouwenconventen na dat te Diepenveen : het klooster van St. Jan den Dooper te Bronope (thans veelal Brunnepe gespeld) nabij Kampen in Overijsel, thans eene voorstad dezer gemeente (1).

Hoe en wanneer, althans naar alle waarschijnlijkheid, het handschrift in de boekerij der Emanuelshuizen te Zwolle belandde, kan uit de beschrijving van hs. **i** blijken. (2)

Nog in het klooster te Bronope werd op bl. 1*a*, waarschijnlijk door een ander dan een der beide kopiïsten, bij wijze van inhoudsopgave geschreven :

Van vier becoringhen Johannes Ruusbroec.

In deze eeuw werd deze inhoudsopgave aangevuld door Mgr. O. A. Spitzen, die het hs. gedeeltelijk folieerde te beginnen met bl. 3, en aan het hoofd van deze eene onbelangrijke aanteekening schreef.

---

(1) Zie over dit gesticht het uitvoerig bericht bij ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed* 3, 294 vlgg. Niemand minder dan Johan van Kampen, broeder van Thomas en Kempis, en Johannes Busch zijn daar rector geweest.

(2) Zie boven blz. 313 vlg.

n (47) Het papier van dit handschrift is dik en grof; de volgende watermerken komen er in voor :

1° Eénmaal een drieberg, zonder meer, in teekening overeenkomende met nr 471 bij BRIQUET, uit stukken uit het jaar 1434.

2° Eénmaal een drieberg in een cirkel, overeenstemmende met nr 12 van plaat I bij DE STOPPELAER, dat aangetroffen wordt in een brief door Jan van Beieren aan zijn rentmeester van Zeeland beoosten Schelde, heer Floris van Borsselen, den 20 Maart 1424 geschreven (1), en merkwaardiger wijze ook in de rekeningen van Texel (op het Rijksarchief te 's-Gravenhage) over de jaren 1360 tot en met 1434 (2); verder met nr 81 bij KEINZ, uit een hs. uit het jaar 1436 en met de nrs 455 en 457 bij BRIQUET, uit stukken uit de jaren 1442 en 1451.

Dit merk is in zijne verschillende gedaanten in de Nederlanden zeldzaam geweest.

3° Eénmaal een Romeinsche hoofdletter T, waarvan de zijkanten zoo lang zijn als de schacht en aan het uiteinde omgekruld (of van een ring voorzien?) zijn, en waarop een Latijnsch kruis dat aan zijn drie uiteinden van een ring voorzien is. Een geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen. Een T met een dergelijk kruis, maar zonder de verlengingen op zijde, komt voor in stukken uit het jaar 1428 te Straatsburg bij SCHMIDT nr 192, en uit het Zuiden van Frankrijk uit het jaar 1442 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, nr LXXVIII.

4° Meestal een anker, met een Latijnsch kruis op het

---

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 27.

(2) Zie SOTHEBY, *Paper-Marks*, 58. DE STOPPELAAR, t. a. p. zegt verkeerdelijk alleen « over het jaar 1434 ».

n (47) oog. Dit merk was in de eerste helft der 15de eeuw zeer gewoon. Voor zoover het mogelijk is het hier op te nemen — het papier is van boven nogal sterk afgesneden —, schijnt het in dit hs. overeen te komen met dat bij HERMANS uit het jaar 1428.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, kalfsleer op eikenhouten borden, met sloten waarvan de haken verloren zijn. Daarvan afgezien, is de band uitnemend bewaard. Op het plat vooraan staat geschreven, zeer waarschijnlijk door den tweeden kopiïst :

Justum deduxit

d. i. de aanhef van Ruusbroec's traktaat *Vanden rike der Ghelieve.*

---

o (48) Handschrift op papier, uit de eerste jaren der 15de eeuw, berustende in de bibliotheek der Emanuelshuizen te Zwolle, nr 13. Het bestaat uit 35 quaternen, één half quatern, één sextern, 2 halve sexternen en één septern. Daar op twee plaatsen reeds onder het schrijven, en dus zonder schade voor den tekst, een blad uitgesneden werd, en aan den anderen kant het blad perkament dat oorspronkelijk vóóraan tegen het omslag geplakt was, ook gebruikt werd, zijn er eigenlijk 321 bladen, 97 mm. hoog bij 68 breed, met inkt afgeschreven, maar niet gelijnd, zoodat het getal regels per bladzijde zeer ongelijk is, al is daar tevens nog iets anders oorzaak van, nl. dat het handschrift het werk van twee, of meer, verschillende schrijvers of schrijfsters is. Van reclamen en signaturen zijn geene sporen meer te zien.

De codex is een zoogenaamd « rapiarium », eene bloemlezing van meestal korte gebeden en uittreksels uit een aantal kerkleeraars en mystieke schrijvers; de inhoud kan daardoor alleen met een zekere beknoptheid aangegeven worden, maar daarom vestig ik er met nadruk de aandacht op, dat deze voor de kennis der Middelnederlandsche dialecten van niet gering belang is.

o (48)

De vijf eerste quaternen zijn met rotunda geschreven, oogenschijnlijk door eene vrouw, en bevatten :

Bl. *2b*-*4a* een klein traktaatje *Vander reynicheit.*

Bl. *4b*-*41b* een aantal meestal zeer korte gebeden; aan het einde leest men :

Een ave maria om Gades wil voer die arme scryfster.

Thans volgt een gedeelte, geschreven in eene andere hand, die ik voorloopig de tweede zal noemen; het bevat :

Bl. *42a*-*48a* een gebed, getiteld:

Hier begynnen vyftyn pater noster vander passien ons lieven heren Jhesu Cristi.

Daarop volgen, tot bl. *72b*, een aantal andere gebeden, de meeste om te lezen vóór en ná het ontvangen van 't heilig sacrament des altaars.

Bl. *73a*-*75a* een klein traktaatje, met het opschrift :

Dyt synt xij doegden daer die salige sielen mede begaevet woert als sie verscheiden is vanden licham, of xij duerbaer stene.

Bl. *75a*-*75b* een uittreksel uit S. Dionysius over de « *dre yerarch[i]en* (1) *der enghelen* ».

Verder verschillende traktaatjes, met de volgende opschriften :

Bl. *76a*-*76b* *Vander joncferen croen.*

Bl. *76b*-*78a* *Hoe scoen dat dee enghelen sin inden ewigen leven.*

---

(1) Hs. *yerarchen.*

O (48) Bl. 78*a* *Van costelheit der tyt.*

Bl. 78*a*-80*a* *Van verduldich lyden.*

Bl. 80*a*-81*b* *Een exempel van enen groeten heren, die enen ghevanghen onder hem hevet ende daer hi gheerne voele ghelde van hadde, ende niet gheven en wil.*

Bl. 81*b*-84*a* een ander exempel : « *Ene devoete vrouwe begeerde toe weten van onsen lieven heren waer mede hi sine sonderlinge vrende pleget toe begaeven* ».

Bl. 84*a*-86*b* bevatten twee uittreksels, telkens met het opschrift :

Uutder wysheit

waarmede bedoeld wordt het *Horologie der ewigher Wysheit* van Heinric Suso.

Bl. 86*b*-88*a* een uittreksel met het opschrift :

Uut Coenradus sermoen

d. i. uit Johan Tauler, die ook genoemd werd Conradus van Prucien, en wel uit zijn eerste sermoen op den vierden Zondag na den H. Drievuldigheidsdag (op den tekst Luc. 6, 36-38).

Bl. 88*a*-99*a* en 102*b*-107*b* allerlei *dicta Patrum*, uit de werken van de HH. Bernardus, Isidorus, Augustinus, Jheronimus, Gilbertus, Bonaventura, Thomas van Aquinen, Paulus, uit cantica en uit de psalmen; daaronder ook een zonder naam of opschrift, bl. 92*a*-92*b*, dat aldus begint :

« *Die mensche dee der doeghet weynich achtet ende altoes bi synre traecheit blyvet, die staet altyt bereyt toe vallen in doetliken sunden. Mer ist dat hi niet en valt, dat is des ghebedes schult der uutvercoerenre vrende Godes; doch soe volghen hem altoes vyf scaeden. Die eerste scaede is dat hem dat godlike licht niet en lichtet* » enz.

Bl. 99*b*-102*b* een uittreksel uit de Dietsche ver-

O (48) taling van de *Imitatio Cristi* (1), met het opschrift :

Suete troestinge.

Bl. 107*b*-110*b* een uittreksel uit Ruusbroec's traktaat *Vanden .xij. Dogheden*, t. w. het 8ste hoofdstuk naar de uitgave van David, met dit opschrift :

Hoe neyginge tot ondoegden sonder consent vromet altoes den gueden menschen.

Bl. 110*b*-111*b* een exempel : « *Het was een hilich eensetel, ende sat in sinre cellen ende badt onsen lieven heren myt enen ynnyghen herten, dat hi hem bewysen wolde welc dienst hem alre anghenaemste waer* » enz.

Bl. 111*b*-112*b* een ander exempel : « *Op ene tyt openbaerde hoer onse lieve vrouwe Maria Elysabeth ende sprac : « du salste weten dat die gracie, die ic had,* ‖ *die waert my mit arbeyde ghegeven* » enz. bl. 112*a*

Bl. 112*b*-127*a* bevatten een groot gedeelte (2) van Suso's bekend sermoen op den tekst « *Lectulus noster floridus est* », met het opschrift :

Tegen swaermoedicheit troestinge.

Daarop volgen nu weer een aantal uittreksels uit de HH. Augustinus, Ambrosius, Richardus de S. Victore « *op der mynnen boec* » (d. i. zijne verklaring van het Hooglied), Paulus, Thomas van Aquinen « *opden boec van den hoghen synnen* », Bernardus, Gregorius, uit het *Vaderboec*, meest alle betrekking hebbende op de noodzakelijkheid der bekoring en op de middelen daartegen.

Op bl. 140*a*-149*a* komt dan een traktaatje met

---

(1) Althans volgens Mgr. Spitzen (zie beneden blz. 344, noot 1), die onderaan op bl. 99*b* geschreven heeft : « *Uit de Imitatio Christi* ». Ik kan 't niet nagaan of 't wel waar is; maar Spitzen is in dezen een betrouwbare zegsman.

(2) En niet het geheele sermoen, zooals Mgr. Spitzen gezegd heeft (zie beneden blz. 344, noot 1).

het opschrift *Exempel*, waarin het visioen verhaald wordt van een broeder, die « *begeerde van onsen lieven heren toe weten, wa[er]t* (1) *dattet syn lof ende sin eer waer, van sommygen susteren, die gestorven waeren uut eenre vergaederinghe, hoe dattet met hem waer, ende of dat leven dat die susteren leyden hem behaechlic waer* ». Het stukje is bekend door de uitgave van Mgr. Spitzen (2), die er niet zonder grond een gedeelte in gezien heeft van een werk van Hendrik Mande, dat door Johannes Busch geheeten wordt *De raptibus et collocutionibus cum Deo et Dei secum*.

Op dit exempel volgen nu weer, bl. 149*a*-152*b*, een paar uittreksels, zonder eenige aanwijzing van de bron, het eene met het opschrift *Merket an*, het andere getiteld *Van verduldicheit* : « *Een leere secht...* »; en verder nog een paar uit St. Bernardus.

Hier eindigt het gedeelte dat in de tweede hand geschreven is; in dezelfde zijn nog hier en daar een paar bladzijden gevuld, t. w. bl. 1*b*-2*a*, 263*a*-264*a*, 292*a*-*b*, 300*a*-302*b* en 321*b* met uittreksels uit St. Arsenius, Cyprianus, Bernardus, Gregorius, Joh. Chrysostomus en Ambrosius.

Nagenoeg het geheele overige gedeelte van het handschrift is geschreven in eene hand, waarin men bezwaarlijk eene andere kan zien dan die waarin bl. 1-41 beschreven zijn; maar daartegen bestaat een bezwaar. Bl. 153*a*-256*b* zijn nl. gevuld met allerlei korte gebeden, de meeste tot de H. Maagd, maar bl. 184*b* onderaan leest men :

(1) Hs. *wat*.
(2) In *De Katholiek* 89, 169 vlgg. Als men bedenkt, dat vooral deze tweede hand overduidelijk is, dan kan SPITZEN's uitgave niet anders dan zeer slordig genoemd worden.

Een ave maria voerden scryver omme godes wil
en evenzoo bl. 256*b* onderaan :

Een ave maria voerden scryver om Gode.

Volgens deze onderschriften dus zouden ten minste bl. 153*a*-256*b* door een man geschreven zijn; maar hoe dit te rijmen met het *scryfster* op bl. 41*b*, gelet op de onmiskenbare overeenkomst van het schrift, te meer daar ook in 't gebruik der afkortingen overeenstemming bestaat? 't Valt moeilijk aan een gedachteloosheid te denken: dat de *kopiïst* zich op bl. 41*a*, of de *kopiïste* zich op bl. 184*a* en 256*b*, en dus tot twee maal toe, zou vergist hebben, is wel niet geheel onmogelijk, maar toch weinig waarschijnlijk. Aannemelijker schijnt het mij toe, dat de drie onderschriften met tekst en al uit het voorbeeld overgenomen zijn door den- of degene die dit hs. vervaardigde. Dit kan nu heel wel een vrouw geweest zijn, en, op het schrift afgaande, acht ik dit het waarschijnlijkste; maar dit is niet noodzakelijk, omdat woorden als *sundersche* (bl. 22*b*, 42*a*, 68*b*, 135*a*), *dienresche* (68*b*, 181*b*, 194*b*), *sustere* (134*b*) in den tekst voorkomen; evenmin als het noodzakelijk is het tegenovergestelde aan te nemen, omdat men er ook *arme sunder* in leest (bl. 47*a*, 47*b*).

Bl. 257*a*-275*b* worden ingenomen door allerlei gebeden, daaronder een tot het H. Sacrament en een tot de H. Anna, dit laatste met het opschrift :

Hijr beghynt eyn krensken van der hilger unde erwerdiger vrouwen (1) *sunte Annen.*

Onder deze bladen zijn er negen, bl. 265-273, die in eene derde hand geschreven zijn, en ofschoon de tekst op bl. 273*b* en 274*a* volmaakt aansluit, begint op deze laatste de eerste hand opnieuw. Nu is daar

(1) Hs. *vrouven*. Zie echter beneden blz. 344.

O (48) juist een blad uitgesneden, t. w. de wedergade van bl. 265 : blijkbaar zijn bl. 265-273 dus nog onder 't vervaardigen van den codex ingevoegd.

Bl. 276*a*-285*a* bevatten eene reeks gebeden voor den maandag tot den vrijdag incluis, met het opschrift :

Dit syn die bondekyn van merren.

Bl. 285*b*-288*b* eene andere reeks, getiteld :

Van soven segelen.

Bl. 288*b*-291*b* drie kleinere gebeden.

Bl. 293*a*-296*b* : *Een mynlike troestynge totten armen sundaren.*

Bl. 296*b*-299*a* een uittreksel uit een ongenoemden « leeraar » met het opschrift *Merket.*

Bl. 299*a*-299*b* *een exsempel* van een non die, ziek zijnde, « ten sacramente niet kon gaan ».

Bl. 303*a*-305*b* verscheidene andere korte exempelen.

Bl. 305*b*-312*a* een afschrift van het bekend sermoen van den « leesmeester » van Straatsburg (1), met het opschrift :

Vande (2) *gulden berch.*

Begin : « *Dyt sermoen predicte die pryor van Straesborch inden capittel toe Loven. Ick wyl u seggen een waerheit die pynt u te holden. Ick en wolde niet*
bl. 306*a* *dat alle die werlt myne ‖ waer, ick en verstonde dese waerheit* » enz.

---

(1) Uitgegeven door SERRURE in zijn *Vaderl. Mus.* 2, 215, naar hs. 15598 te Brussel (het zoogenaamde groote Hulthemsche hs.); andere afschriften bestaan te : Amsterdam, universiteitsbibliotheek, in drie hss. vroeger het eigendom van MOLL (zie *Catalogus van Handschriften uit de Bibliotheek van* ... WILLEM MOLL, nr 10, 30 en 32); Gent, universiteitsbibliotheek, nr 1376, slechts gedeeltelijk en met nog al veel afwijkingen, naar welk hs. het sermoen opnieuw uitgegeven werd door Dr. L. SCHARPÉ in *Biekorf* 1893, blz. 228 en vlgg.; verder nog een hs. te Heidelberg (zie MONE, *Uebersicht*, nr 232 en verg. SCHARPÉ, t. a. p., blz. 225 vlg.).

(2) Sic, en aldus meermalen in het hs.

O (48) Bl. 312*a*-316*b* een uittreksel uit Seneca, met het opschrift : *Vanden sterven.*

Bl. 316*b*-317*b* korte uittreksels met het opschrift : *Van lijdsamheit.*

Bl. 317*b*-321*a* *Een exempel. Het was een hilige nonne in eenre langer quaelen van siecten, ende sy badt van onsen heren dat si mochte hoeren een guet woert van Gade* » enz., gevolgd door uittreksels uit ongenoemde leeraars en uit St. Augustijn.

Het handschrift is niet sierlijk geschreven, ter uitzondering van de bladen in de tweede hand. In alle drie is de tekst van roode opschriften voorzien, alsook van roode hoofdletters, leelijk geteekend en geschilderd, die den tekst heeten op te luisteren. Op bl. 5*a* en 34*a* is er eene blauwe hoofdletter, nog wat met groen en rood versierd, die, zonder fraai te zijn, toch blijkbaar door een bekwamer hand geteekend werden. Kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Onder de afkortingen verdienen vermeld te worden :

In de eerste hand :

A˘ = *Amen*, bl. 32*b*.

Am̄ = *Amen*, bl. 35*a*, 37*a*.

ht̄ = *-heit* (het achtervoegsel), zeer vaak.

ō = *ou*, b. v. in *berōwe* bl. 303*b*; *beschōwen* 17*a*, 296*b*; *beschōwer* 164*a*; *bedōwe* (imperat. van *bedouwen*) 22*a*; *rōwich* 295*a*; *trōwe* 165*b*, 304*b*; *trōwelike* 22*a*; *vrōde* 298*b*; *vrōwe* 39*b*, 153*a*, 264*b* bis, enz.; *joncfrōwe* 154*a*; 167*b*, 237*a* enz., enz., naast de vormen met *ou* voluit.

Eenmaal *ā* = *au* in *sante pāwel* bl. 321*a*.

h = *hiligen* in *vande* (sic) *h geest* bl. 291*a*.

go˘ = *gode*, bl. 256*b* (1).

---

(1) Bij VAN DRUTEN, *Nederl. Bijbelvertaling* I, II wordt uit hs. 235 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden het volgende

O (48)

Eene zeker wel toevallig gebruikte afkorting is *mensch̆* = *menschen*, bl. 296*b*, op het einde van den regel.

In de tweede hand :

hēr = *heren* (genit. enk. van *here*), bl. 42*a*.

Evenzoo *ō* = *ou*, b. v. in *betrōwen* bl. 122*a*, 126*b*; *ghetrōwe* 119*b*; *vrōwe* 112*b*, 128*b*; *joncfrōwe* 54*b*; *rōwe* 126*a* driemaal, 126*b*; maar daarnaast ook

ow̄ = *ouw* b. v. in *joncfrow̄e* bl. 53*a*, 56*a* bis, 132*a*; *rowe* 126*a*; *trow̄e* 55*b*, 85*b*; *vrow̄e* 81*b*, 91*a*, naast de vormen met *ouw* voluit.

Een enkele maal ook *ōw̄* : *vervrōw̄et* bl. 115*b*.

Eenmaal komt voor : *ma*ᵘ = *maria*, bl. 149*a*; *s̆* = *sermoen* bl. 86*b*, in het opschrift voor het uittreksel uit Tauler, eene afkorting die ook wel in andere handschriften voorkomt. Maar toevallig is zeker wel de volgende, vanwege plaatsgebrek : *ontfā*. in het volgende opschrift, bl. 48*b* : *Vanden hiligen geest Dyt machmen lesen voer der ontfā*. naar de voluitgeschreven vormen op te lossen als *ontfangenisse*.

-heit is gewoonlijk voluit geschreven; maar naast de gewone afkorting *h*ᵗ komt ook *hī* voor.

Op de *u* (hetzij dan *u* of *v* bedoeld worde) staan zeer vaak twee kleine, fijne schuine streepjes, ongeveer het teeken voor den « umlaut ».

In de *beide* handen wordt *rm* vaak afgekort tot *r̄*, wat anders zeldzaam is, in *bar̄hertich* bl. 37*b*, 40*a* *barherticheit* 119*a*, 126*a*, 286*a*; *bar̄hertelike* 176*a*; *ontfar̄hertelic* 293*b*.

Eén maal staat *r̄* voor *rn* in *toer̄* bl. 162*a*.

Evenzoo vindt men in de beide handen *w* voor

---

zinnetje aangehaald : « *Die quade menschen solen gepijnget worden als sie hem verheffen tegen go* ». In dat hs. zal wel eene dergelijke afkorting staan als de hier vermelde.

O (48)

v, b. v. in de eerste : in *druwe van sypers* bl. 17*b*; *die wyf wonden* (*ons lieven heren*) bl. 41*b*, 156*a*;

in de tweede alleen aan 't begin van 't woord, vóór een *l* : *wleisch* bl. 55*b*, 72*a*, 129*a*, 132*b* twee maal, 133*b*, 136*b*, 149*a*, 321*b*, twee maal; *wleischelike* bl. 139*b*; *wlasses* (gen. enk.) bl. 86*a*.

Nog minder dan in andere handschriften, is, bij het afbreken aan het einde van den regel, op de verdeeling van het woord in lettergrepen gelet. Een paar malen vindt men in de tweede hand een stelsel als in het handschrift der Limburgsche sermoenen (1) : *we|eerden* bl. 2*a*, *se|eer* 134*a*, als dat althans geen fouten zijn, wat natuurlijk op zichzelf al heel wel mogelijk is, maar hier te meer, daar op verschillende plaatsen een of meer woorden of lettergrepen twee keeren geschreven zijn, zonder dat hetgeen er te veel staat naderhand werd geschrapt. Daaruit blijkt dat het handschrift niet werd « gecorrigeerd ».

Eene andere eigenaardigheid welke het geheele handschrift door voorkomt : het streepje voor *n* bovenop een klinker staat in talrijke gevallen boven den eerstvolgenden medeklinker : *gewot̄* 22*a*; *soes̄* 22*b*; *os* 22*a*, 23*b*; *wat̄* 160*a*, 297*a*, 300*b*; *stot̄* 153*a*; *conyc* 159*b*; *kyt̄* 161*a*; *vrac̄krike* 168*b*; *gesat̄* 170*a*; *brat̄* 173*a*; *joc̄frōwe* 237*a* enz.

De onmiskenbare overeenkomst van de gebruikte afkortingen — zooals men boven zien kan vindt men zelfs op ééne bladzijde *rōwe* en *row̄e* — en van sommige letters wettigen het vermoeden, dat we hier met twee handen van één persoon, hetzij dan kopiïst of kopiïste, te doen hebben : een loopend en een

---

(1) Zie Dr. J. H. Kern Hz., *Klankleer der Limburgsche Sermoenen* (Leiden 1891), blz. 14, § 10.

O (48) schoon schrift, wat, zooals bekend is, zeer wel mogelijk is. Daarentegen is de derde hand blijkbaar van een ander persoon; daarin wordt voor *w* een paar maal *v* geschreven in *vrouve; unde* wordt afgekort *vñ*.

Er zijn geene sporen van vroegere bezitters in het handschrift te vinden. Aan de taal blijkt, dat het uit de omstreken van Zwolle afkomstig is. In deze eeuw heeft het toebehoord aan Mgr. Spitzen, die er het eerst de aandacht op vestigde en meende, dat het geschreven werd door eene zuster die tot den derden regel van St. Franciscus behoorde (1). Uit het bovenstaande blijkt, dat het handschrift ook wel door een man zou kunnen vervaardigd zijn. Maar ook daarvan afgezien : al kan de gissing juist zijn, ze hoeft het daarom nog niet te zijn. Van de hand van Spitzen komen op een viertal plaatsen onbelangrijke aanteekeningen voor. Zooals reeds boven vermeld werd, kwam het handschrift door ruil in de boekerij der Emanuelshuizen te Zwolle (2), en wel tusschen 1882 en 1886. Immers in 1882 raakte het bestaan er van voor het eerst bekend bij gelegenheid der geschiedkundig-overijsselsche tentoonstelling, waarmede de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Recht en Geschiedenis in Augustus van dat jaar haar vijf en twintigjarig bestaan op waardige wijze herdacht : het boekje werd toen door Mgr. Spitzen ingezonden (3);

(1) Zie de door SPITZEN geleverde beschrijving in *De Katholiek* 89 (1886), 168, die op verschillende punten van de hier gegevene afwijkt. Voor de juistheid der mijne kan ik, menschelijker wijze gesproken, instaan.

(2) Zie boven bl. 314.

(3) Zie den *Catalogus der Geschiedkundig-Overijsselsche Tentoonstelling, gehouden te Zwolle den 18 Augustus 1882* (Zwolle 1882), nr 1576.

O (48) en als deze het in 1886 beschrijft, heet het : « Het stukje van Mande, dat ik ga mededeelen..., ontdekte ik in een manuscript der « Emmanuelshuizen » hier ter stede. »

In het papier van den codex komt als watermerk voor eene kleine Gothische P, met eene bloem er op en nu eens met, dan eens zonder dwarsstreep door de schacht. Daar 't papier nogal afgesneden is, kan het merk niet heel juist opgenomen worden.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, leer op eikenhouten borden, en een slot. Die band is blijkbaar nog al mooi geweest; thans is de rug defect, de haak van 't slot verloren en de op het plat ingeprente versieringen en spreuken bijna geheel uitgesleten en onleesbaar geworden.

P (49) Handschrift op papier, uit de eerste jaren der 16de eeuw, misschien pas uit het jaar 1528, berustende op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam, nr I G 32 (= *hs. Moll* 21). Het bestaat uit : negen sexternen; een octern, waarvan de twee eerste bladen weggesneden zijn zonder bezwaar voor den tekst; een half quatern; een octern; een quatern; een quintern; drie octernen, waarvan het middelste een blad mist, weer zonder bezwaar voor den tekst, en een sextern; alles samen 235 bladen, 137 mm. hoog bij ± 102 mm. breed, met inkt afgeschreven en bl. 177-235 ook gelijnd. De afschrijving is zeer onregelmatig : bl. 1-122 is ze ± 107 mm. hoog bij ± 75 breed; bl. 123-235, ± 98 hoog bij ± 67 breed. Tot bl. 122 is het schrift vrij klein, en zijn er 25-29 regels per bladzijde; na 122 wordt het wat grooter en minder dicht, met 20-24 regels per bladzijde; bl. 176 onderaan wordt het weer zeer dicht, blijkbaar om er alles op te krijgen, zoo-

p
(49)

dat 176*b* weer 29 regels heeft; het getal regels op bl. 177-235 is even onregelmatig : 18-22. Door het afsnijden zijn de meeste signaturen en reclamen weggevallen; aan de overblijfsels der eerste ziet men dat ze bestonden uit Romeinsche cijfers : i-viij en dergelijke.

Naar den inhoud kan het handschrift gevoeglijk verdeeld worden in twee gedeelten. Het eerste bestaat uit eene uitgebreide verzameling gebeden, hoofdzakelijk voor hoog-, heilig- en vastendagen, voor een eerste mis en voor de hoogmis; verder allerlei dicta patrum, gebeden als men « ten sacramente gaet », een uittreksel uit den *Spiegel der Volcomenheit* van St. Franciscus, alsook, bl. 168*a*-169*b*, een uit Ruusbroec's *Gheestelike Brulocht*, overeenkomende met 6, 18, 8 tot 6, 19, 18 der uitgave.

Het tweede gedeelte bevat :

bl. 177*a*-198*a* eenige beschouwingen naar aanleiding van den tekst 1 Petr. 2, 21, met dit opschrift :

Dat hier navolcht, dat hoert opten epistelen die sunte Peter bescrijft en (sic) *die men helt opten anderen sonnendach nae paesschen.*

bl. 198*a*-213*b* verschillende uittreksels uit Ruusbroec's werk *vanden Tabernakel;* het eerste, bl. 198*a*-207*b* met het opschrift :

Wat biden arcken beteikent wort utten tabernakel des ortconts

komt overeen met de volgende plaatsen der uitgave : 2, 225, 17 tot 2, 231, 9; 2, 231, 24 tot 2, 232, 2; 2, 232, 12 tot 2, 237, 14;

het tweede, bl. 207*b*-210*b*, met het opschrift :

Noch utten tabernakel vanden (1) *tween bocken dat oeck een offerhande was*

(1) In het hs. *vanden* tweemaal.

p
(49)

met de volgende : 2, 105, 2 tot 2, 105, 4; 2, 105, 11 tot 2, 107, 16; 2, 108, 7 tot 2, 108, 22.

Een derde, bl. 211*a*-213*b*, met het opschrift :

Noch utten tabernakel, met 1, 277, 10 tot 1, 279, 23.

Verder bevatten bl. 213*a*-225*b* weer een uittreksel uit de *Brulocht,* met het opschrift : *Ut der geesteliker brulloften,* overeenkomende met 6, 104, 4 tot 6, 116, 19 der uitgave.

De overige bladen van den codex worden ingenomen door een traktaatje met het opschrift :

Mit desen drie graden mach een devote ziel opcly[m]men (1) *en* (sic) *comen totter heymeliker verenynghinghe hoers brugoms.*

't Is een verklaring van een plaats uit het hoogelied :

« *Die mynne[n]de* (2) *ziele seecht in canticis : Mijn utvercoren is bekeert tot mi ende ic weder tot mynnen*
bl. 226*a* *utvercorenen, die daer is rus||tende onder mynnen borsten. In desen woerden gheeft ons die bruut te verstaen een wonderlike verenynghinghe ende een sunderlijnghe heymelicheit* » enz.

De twee gedeelten van het handschrift zijn ook onderscheiden door het schrift. Bl. 1-176 zijn beschreven met rond schrift, bl. 177-235 met namaaksel van Gothisch schrift. Beide zijn voorzien van groote en kleine roode hoofdletters en talrijke roode opschriften; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; de talrijke « schriftuur » teksten zijn rood onderstreept; als leesteeken is gebruikt de punt, gewoonlijk rood op zwart. Het verkortingsteeken voor *er* doet ook dienst voor *r* alleen.

(1) Hs. *opclymen.*
(2) Hs. *mÿnede.*

p
(49)

In het papier van dezen codex komen de volgende watermerken voor :

1° Een Gothische P met een bloem met korten stengel er boven op, weinig verschillende met nr 334 uit de afdeeling 15de eeuw bij MIDOUX-MATTON;

2° Een dergelijke met langen stengel, t. w. 12 mm.

3° Een dergelijke, met een schuine dwarsstreep door het been, hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **M10** en **m** (daar echter eenigszins grooter), en daar beschreven is (1). Het hier bedoelde merk komt nagenoeg geheel overeen met nr 339 uit de afd. 15de eeuw bij MIDOUX-MATTON, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1493; met weinig verschil vindt men het ook in hs. 223 der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, dat uit het jaar 1503 dagteekent.

4° Een gekroond hart, en daaronder twee Gothische letters, links 𝕳, rechts 𝕵, hetzelfde merk als nr 22 van plaat V bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in een archiefstuk te Middelburg uit het jaar 1496, in de rekeningen van de O.-L.-Vrouwkerk te Sluis over de jaren 1498, 1501, 1503 enz. tot 1514, en in de schepenregisters aldaar over 1501-1506 (2). Met eenig verschil in den vorm der letters vindt men dit merk bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, nr 250, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1497.

5° Een kleine kan met deksel, met een dwarsstreep in 't midden en een in den buik, en misschien met een Latijnsch kruis op het deksel : daar het merk juist in de vouw der bladen zit, is 't niet mogelijk dienaangaande met zekerheid te spreken. Over-

(1) Zie boven blz. 328.

(2) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 49. DE STOPPELAAR ziet in de genoemde letters ten onrechte een D en een C.

p
(49)

eenkomstige merken, zonder kruis, vindt men bij MIDOUX-MATTON, afdeeling 15de eeuw, nr 191 en nr 193, respectievelijk uit stukken uit de jaren 1482-'88 te Soissons en uit de jaren 1488-'90 te Laon; mèt kruis, nr 185-187, uit stukken te Roucy en te Laon uit de jaren 1493-1504.

In het handschrift zijn geene sporen van bezitters uit vroeger eeuwen aanwezig; het kwam op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam uit de nalatenschap van Prof. W. Moll, wiens verzameling manuscripten door curatoren dier instelling werd aangekocht (1). Volgens een aanteekening van Moll op het eerste der later voorgevoegde bladen, gedagteekend *Jan. 1853*, kocht hij zelf het op de auctie der verzamelingen van den bekenden liefhebber Jan Schouten te Dordrecht (2).

(1) Zie den *Catalogus van Handschriften uit de Bibliotheek van wijlen den Hoogleeraar* WILLEM MOLL, *door Curatoren der Universiteit van Amsterdam aangekocht uit de schenking van* Mr. C. M. J. WILLEUMIER *voor de bibliotheek der Universiteit van Amsterdam* (*door* H. C. ROGGE), Amst. 1880. Dit handschrift **p** wordt daar vermeld onder nr 21.

(2) Het is niet met volstrekte zekerheid te zeggen, met welk nummer uit den catalogus der auctie-Schouten dit handschrift identisch is; zoogoed als zeker met nr 26 der afdeeling *Getijden en Passieboeken*, aldus luidende : « Godvruchtige oefeningen, op papier, geschreven in den beginne van de 15e eeuw. Oude band » (zie den *Catalogus van eene kunstkeurige en wetenschappelijke Verzameling ... nagelaten door wijlen den ... Heer* JAN SCHOUTEN, ... *Al hetwelk publiek verkocht zal worden ... den 22sten November 1852 en volgende dagen, ... ten huize van den Boekhandelaar* C. WEDDEPOHL, *te Amsterdam*, blz. 70). Dit nummer werd verkocht voor *f* 4,50. Ik ben in de gelegenheid geweest een lijst van koopers en prijzen van die veiling te zien (t. w. het exemplaar uit de boekerij van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden), en onder de handschriften, door MOLL gekocht, is er in elk geval *geen* ander, dat met het hier beschrevene identisch kan zijn. De aanwijzing : « geschreven in den beginne van de 15e eeuw » hoeft geen bezwaar te zijn : het jaartal *1528* op den band zal men gelezen hebben als *1428;* in middeleeuwsch schrift lijkt de *5* veel op onze tegenwoordige geschreven *4* (dus **4**), en het is een vaak voorkomende fout, dat de *5* voor een *4* aangezien wordt.

p (49) Het handschrift is gevat in een modernen perkamenten band, afkomstig van Moll, die oude banden, die versleten waren, door andere liet vervangen, maar er soms brokken van bewaarde, als 't pas gaf (1). Zoo ook hier: vooraan in het omslag is een overblijfsel van den ouden band geplakt, een stukje leer 70 mm. breed bij 35 hoog, waarop geprent is een medaillon dat door twee engelen wordt vastgehouden; in het medaillon het profil van een mannenhoofd, naar rechts; er om heen:

· ADRIANVS : VAN : HOOLWICK : 1528 ✠

Dit is blijkbaar de naam van den binder of den bezitter (2), en door het jaartal weten we zeker dat het handschrift uiterlijk in 1528 werd geschreven.

Moll heeft echter meer gedaan dan het door hem gekochte handschrift in een anderen band te laten steken; hij heeft van één codex, twee gemaakt. Inderdaad, een ander handschrift uit zijne verzameling, nr 51, op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam gemerkt I G 24, is door denzelfden kopiïst geschreven als dit hs. **p**; de ordinantie is dezelfde; vooraan in het omslag is een dergelijk overblijfsel van den oorspronkelijken band geplakt als in ditzelfde hs. **p**, en op het eerste der bij het verbinden voorgevoegde bladen heeft Moll een dergelijke aanteekening geschreven als in **p**. Twijfel is dus niet mogelijk. Nu is het overblijfsel van den ouden band, in I G 24 ge-

(1) Zie het bericht van H. C. ROGGE voor den zooeven vermelden catalogus van MOLL's handschriften.

(2) Verg. de noot boven blz. 186 vlg.; sedert deze geschreven werd, verscheen de belangwekkende catalogus van W. H. JAMES WEALE, *Bookbindings and Rubbings of Bindings in the National art Library South Kensington Museum* (London 1894-1898), waarvan ook een afdeeling aan de Nederlandsche binderskunst is gewijd.

p (49) plakt, veel beter bewaard dan dat in **p**, waaruit men mag besluiten dan in I G 24 een stukje uit de voorzijde van den band zit, en in I G 32 een stukje uit de achterzijde, die door het liggen het meest te lijden had.

Bij het verbinden zijn vooraan 6, achteraan 4 witte bladen aangebracht; vooraan op bl. I*a* heeft Moll de aanteekening geschreven, boven vermeld; op bl. II*a*, III*a* en IV*a*, eene tafel van de voornaamste stukken uit het handschrift.

---

q (50) Handschrift op papier, uit de laatste jaren der 15de of de eerste der 16de eeuw, berustende op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam, nr I G 34 (= *hs. Moll 23*). Het bestaat uit: 14 sexternen, waarvan aan het derde één blad ontbreekt; 1 octern; 2 septernen min één blad; 1 sextern min 5 bladen; 1 half quatern, en voor- en achteraan telkens een half quatern, waarvan het eerste en het laatste blad respectievelijk tegen het omslag geplakt zijn, terwijl achteraan het tweede witte blad daarenboven is uitgesneden; alles samen 230 bladen, 142 mm. hoog bij ± 101 breed, met inkt afgeschreven en gelijnd. De afschrijving is echter het geheele handschrift door zeer ongelijkmatig: tot bl. 62, ± 99 mm. bij ± 76; daarna 95-98 mm. hoog bij 70-73 breed. Tot en met bl. 62 is het getal regels zeer ongelijk, varieerende van 16 tot 22; te beginnen met bl. 63 is het schrift veel kleiner en dichter, zoodat het getal regels nooit onder de 24, gewoonlijk 26, soms 27 en 28 is. Bij het afsnijden zijn alle signaturen en meest alle custodes weggevallen; van de laatste zijn nog maar een viertal geheel of gedeeltelijk overgebleven.

Het handschrift bevat:

bl. 1*a*-3*a* zijn wit, afgezien van hetgeen voorgere

q
(50)

bezitters er op geschreven hebben, waarover beneden nader;

bl. 4*a*-32*b* een vertaling van de negende *Meditatio* van S. Anselmus, *De humanitate Christi*, ook geheeten *Stimulus Amoris* en *Speculum Evangeli Sermonis* (1), met dit opschrift :

Hier beghint Sinte Ancelmus prekel van dat leven ende passie ons heren Jhesu Cristi.

Begin : « *Laet ons kersten luden Jhesum nasarenum, die onnoselic vanden joden verordelt, ende vanden heidenen anden cruce gheslaghen was, mit godliken dienst eren. Het is behoerlijk, het is salichlic, het is eerlic dat wi, die Cristus toebehoeren, ons behouders menschelike natuere waerdelic eeren, mynlic ombevangen* (2) *ende sterkeliken volghen.* » enz.

Einde : « *O edele Jhesu, overste Jhesu, O alre beste Jhesu, dy sy mit god den vader ende mitten heiligen gheest, der heiliger ende onverscheidender dryevoudicheit glorie, danc, lof* ‖ *ende een* (3) *ghebot van ewen tot ewen, Amen* » bl. 32*b*

bl. 32*b*-34*a* een uittreksel uit S. Bernardus, met dit opschrift :

Item xv. vruchten die een mensche ontfanct die hem oeffent in die passie Jhesu.

bl. 34*a*-38*a* een gebed « *uut die minnen prekel* », waarmede waarschijnlijk bedoeld wordt het aldus genoemde werk van S. Bonaventura, want in het bovengenoemde van S. Anselmus komt het niet voor :

---

(1) S. ANSELMI *Opera*, ed. Gerberon (Lutetiae Paris 1675), p. 217. De in dit hs. **q** voorkomende vertaling is echter niet gemaakt naar den daar afgedrukten tekst, maar naar een ander, waarvan de afwijkende lezingen bij GERBERON te vinden zijn p. 646*b* vlgg. Vooral het einde luidt geheel anders.

(2) *Om-* in het hs. voluit.

(3) Hs. *een ende.*

q
(50)

Hier beghint een suverlic ghebet van die passie ons liefs heren Jhesu Cristi, uut die mynnen prekel.

Begin : ‖ « *Heer Jhesu Cristi, O waerachtighe vrient,* bl. 34*b* *O alre overste brudegom, maec vanden spekel slijc ende bestrijc daer mede mijn oghen, op dat ic blinde mensche dijn wonden mach sien* » enz.

Blad 38*b* is wit.

bl. 39*a*-54*a* een traktaat met het opschrift :

Dit sijn vier heymelike ghedachten die in Cristus Jhesus waren.

Begin : « *Al hadde Cristus Jhesus in hem alle goet ende alle waerheit, nochtans soe willen wi vier manyeren van ghedachten ende ghevoelen nemen, die specialiken waren in Cristo, in welken datmen mach vinden al Cristus leven ende sijn heilicheit* » enz.

Einde : « *Want die wel verstaen heeft dat hier ghescit is..., hem sel meer van bynnen gheleert werden dan hem alle tonghen van buten leren connen. Ende oec en soude hijt enen anderen mensche al niet connen ghetonen ende leren, dat hem van bynnen gheopenbaert sel werden. Ende oec soe selt bet smaken dat hem van bynnen ghetoent wert dan datmen hem van buten leren mochten, ende dit moet my ghescyen* bl. 54*a* *biden vader ende biden* ‖ *soen ende biden heilighen gheest. Amen* ».

bl. 54*a*-62*a* nog twee andere, kleine stukjes over de passie, het eerste met opschrift *Van dat ynwendige lyden Jhesu Cristi*, waarin gehandeld wordt over « *twalef redenen daer in dat stont dat ynwendyghe liden Cristi.* »

Op bl. 62*a* een dictum van S. Augustinus en een gebed met het opschrift :

Dit sijn die vij stralen mit welken sinte Barna[r]dinus (1) *te wonden plach dat soete herte Jhesu.*

---

(1) Hs. *barnadinus.*

q
(50)

bl. 63*a*-98*b* een soort van biechtspiegel, handleiding tot het gewetensonderzoek en voorbereiding tot de biecht, blijkbaar een compilatie, en waarschijnlijk maar een fragment van een uitvoeriger werk, met het opschrift :

Hier beghynnen sommyghe capittelen vanden ondersoeken der sonden. Ende oec van onderscheit der dootliker ende daghelixer sonde. Mer dat eerste capittel roert vanden ondersoeken der hoverdyen, der ghiericheit ende der nydicheit, ende oec der toernicheit.

Begin : « *Want wy nu wat geroert hebben vanden rouwe der sonden ende van anderen punten die daer toe dienen, soe willen wy nu voert beghynnen te scryven vanden ondersoeken der sonden, op dat wi onse ghebreken te bet mogen bekennen, ende oec weten moghen waer van wi berou hebben sellen ende wat boesheiden of sonden ons behoert te biechten* » enz.

In het laatste hoofdstuk wordt gehandeld over « *scade of last der sonden ende vanden ghelove. Ende dient totter vresen ende tot berouwe der sonden.* »

Einde : « *Mer op dat wy onse sonden te bet bekennen, soe laet wy ons selven meer anmerken dan een ander, want Bernaerdus seit* : « *Also lanc blyven den mensche syn sonden onbekent, die hi billex* (1) *bewenen ende* (2) *bescreyen soude, also lanc als hi ander menschen sonden curioselic ondersoect. Soe wie dat volcomelic sijn selfs sonden ondersoect, die en acht niements sonden den sinen gelijc, want hi des anders menschen sonden also niet en verstaet als sijn selfs sonden.* » *Nota bene.* »

---

(1) Hs. *bellix*, doch door een punt boven op de *e* en *i* wordt aangewezen dat er *billex* behoort gelezen te worden.

(2) *ende* in het hs. tweemaal.

q
(50)

bl. 99*a* vlgg. een tractaat over de gratie Gods, met het opschrift :

Van drien punten die ons noottruftech sijn totter gracien Gods ende tot allen duechden.

Begin : « *Ghi selt weten, alre liefste, dat dit navolghende boec gheordinyert is tot een volmakinc des boecs datter beghint*: « *Convertimini* (1) *ad me in toto corde vestro* », *daer dat eerste capittel of roert van die anxtelike staet des sondaers ende vander goetheit Gods. Ende dit navolghende capittel roert van drien punten, die den sondaer ende den beghynnenden mensche behoeftich sijn totter gracien Gods. Als inden eersten dat licht der gracien Gods. Ten anderen vrye toekeringe des willes. Ten derden een suver consciencie van allen dootsonden ghevryet. Ende op bedudinc of verclaerinc deser drier punten is dit navolghende boec meest gheordyniert.* » enz.

Dit is blijkbaar een oorspronkelijk werk, het woord « oorspronkelijk » genomen in den zin van : niet vertaald. Naast allerlei kerkvaders worden er nl. in aangehaald : eens Thomas a Kempis, uit het derde boek zijner *Navolging;* een paar keeren « Meester Eggert », d. i. Eckart; verschillende keeren « Ruusbruucs coc », Jan van Leeuwen, eens zelfs met een uittreksel dat drie bladzijden lang is; terwijl ten slotte gansche hoofdstukken uit Ruusbroec zelf zijn opgenomen. Zoo leest men bl. 129*a*-132*b* het geheele twaalfde hoofdstuk van *Dboec vanden twaelf Dogheden*, met het opschrift :

---

(1) Hs. *convertinū*. — Welk « boec » hier bedoeld wordt, kan ik niet aanwijzen; zeker niet het sermoen van S. Bernardus op dien tekst, nl. Joel 2,12 (zie S. Bernardi *Opera* (ed. J. Mabillon, Paris. 1680), vol. I, col. 816), noch het werkje dat voorkomt in een anderen codex op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam, nr I F 7, als hs. **s** hier onder nr 52 beschreven. Zie beneden blz. 365.

Van ghewarighe penitencie, ende wat tot ghewaerrighe penitencie behoert.

terwijl verder, bl. 141*b*-145*b*, het geheele elfde kapittel van 't zelfde werk opgenomen werd, met het opschrift :

Dit capittel leert hoe een mensche bekennen mach ondersceit der droevicheit of der rouwen, weder hi nader werlt droevich is dan na Gode, ende homen quade drovicheit verwynnen mach.

Dit tweede uittreksel is gemakkelijk te herkennen, doordien het begint met : « *Inden xij duechden staet* » enz.

Het is waarlijk niet uit te maken, waar dit traktaat over de gratie eindigt; met de hoofdstukken over het berouw is de schrijver nog geheel bij zijn onderwerp, maar weldra gaat zijn werk hoe langer hoe meer gelijken op een biechtspiegel, zoodat de gedachte zich opdringt, dat men te doen heeft met hoofdstukken die in het voorafgaande, dergelijke werk thuis hooren, te meer, daar bl. 214*b*-220*b* een stuk voorkomt met het opschrift :

Hier beghynnen sommyghe lerynghe of punten die inden voerscreven capittelen achter gheblevcn sijn.

en waarin uiteengezet wordt, « *wat biecht is.* »

bl. 221*a*-225*a* staan dan nog een paar hoofdstukjes over aflaten, die blijkens den aanhef, nog bij hetzelfde werk behooren :

Van oflaet ende van alrhande saken die totten oflaet behoeren of dienende sijn.

« *Voert so seldy weten, alre liefste, datter noch een punt is mit welken wi onse sonden vryen ende quiten mogen, ende dat is mitten scat der heiliger kerken* » enz.

De overige bladen van het handschrift, 225*a*-228*b*, worden ingenomen door : een uittreksel uit S. Thomas van Aquinen, een uit Heinric van Gent, een uit

« Alexander [1], een uit S. Bernardus, een exempel van S. Remigius, twee andere van S. Margriet en nog een ander van S. Gregorius, de vijf laatste samen onder het opschrift :

Noch alrehande leringhe of punten.

Het handschrift is geschreven in eene niet zeer fraaie, maar toch duidelijke hand. Tot en met bl. 62 is het schrift grooter dan in het volgende gedeelte, maar toch van de(n)zelfde(n) kopiïst(e), die blijkbaar af en toe met een minder goede pen heeft gewerkt. Als leesteeken komt voor de punt, gewoonlijk rood op zwart. Aan het begin van elk werk en van de kapittels staan gekleurde, vrij slecht gemaakte hoofdletters, tot en met bl. 62 rood, daarna blauw tot en met bl. 93, en daarna altijd rood, uitgezonderd de initiaal van het traktaat over de gratie bl. 99*a*, die blauw is. Zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Opschriften zijn steeds rood. De verkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

In het papier van den codex komen de volgende watermerken voor :

1° Eene kleine kan met deksel en een Latijnsch kruis er boven op, geheel overeenkomende met nr 187 uit de afdeeling 15de eeuw bij MIDOUX-MATTON, een merk dat aangetroffen wordt in archiefstukken te Laon en te Roucy uit de jaren 1494-1504.

2° Een dergelijke, hierin van de voorgaande verschillende, dat ze smaller is, zoodat de versieringen aan het oor de geheele helft van het deksel beslaan, en zoodoende den ring van dit deksel raken; een overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen.

3° Een dergelijke, met een oor dat van onderen niet omgekruld is, weinig verschillende van nr 186 bij MIDOUX-MATTON, afdeeling 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon uit de jaren 1494-'96.

q (50)

4° Een kleine Gothische P met een bloem er op; daar het merk juist in de vouwen van 't papier zit, kan het niet geheel opgenomen worden.

5° Het wapen van Dauphiné, ook voorkomende in de hss. **G**, **M^{10}** en **I**, en daar besproken (1); behalve op de daar genoemde plaatsen, komt het ook voor in een leenregister van het archief Nijenrode over de jaren 1493-1504.

6° Een hand met een vrij groote bloem op den middenvinger; onder de talrijke bekende teekeningen kan ik er geen aanwijzen die geheel overeenkomt. Het meeste is dit nog het geval met n^{r} 128 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Soissons uit de jaren 1500-1502.

7° Een hand met een zeer kleine bloem op den middenvinger, waarvoor ik evenmin een overeenkomstige teekening kan aanwijzen, te minder, daar alleen de bovenste helft van 't bedoelde merk in het handschrift aanwezig is.

8° Een kan met een tuit, een keet, een merk dat nog nergens aangetroffen schijnt.

Uit een paar aanteekeningen op bl. 1-3 leeren we de namen van bezitters uit vroeger tijd kennen. In 't midden van bl. 1*a* staat nl. in calligraphisch schrift, dat naar de laatste jaren der 16de eeuw of de eerste der 17de wijst, met zwarten inkt :

Ex Bibliotheca
Dionys Pauli
Husanus

Door dezen Dionys Pauli (een inwoner der stad Huisen?), zijn bl. 3-38 met inkt gefolieerd 1-35.

Later in de 17de eeuw heeft dit handschrift toebehoord aan zekeren Arend Jansen : op bl. 1*a* staat nl.

(1) Zie boven blz. 66, 159 en 324.

q (50)

Aerent Jansen

en op bl. 3*a*

Arent Janssen 1641

telkens met rossen inkt.

In deze eeuw heeft het toebehoord aan den Leidschen hoogleeraar N. C. Kist, wiens naam op bl. 1*b* in den linker bovenhoek staat. Misschien door Kist, maar waarschijnlijk door een bezitter uit deze eeuw vóór hem, is op bl. 3*b* een inhoudsopgave geplaatst, bestaande uit een afschrift van zes opschriften uit den tekst, en is de codex hier en daar gepagineerd. Een en ander was er in elk geval bij Kist's overlijden, zooals blijkt uit de beschrijving van het handschrift in den catalogus voor de veiling zijner bibliotheek (1). Toen schijnt het aangekocht te zijn door J. J. Nieuwenhuizen : het kwam althans bij de auctie van diens boeken onder den hamer, (2) en werd toen aangekocht door Moll, uit wiens nalatenschap het overging naar de universiteitsbibliotheek te Amsterdam. (3) Moll's handteekening staat op bl. 1*b* onder die van Kist en de oude inhoudsopgave op bl. 3*b* vulde hij aan met een verwijzing naar het uittreksel uit Jan van Leeuwen, dat bl. 119*b* voorkomt; in den catalogus zijner manuscripten wordt het vermeld onder n^{r} 23.

(1) Zie *Catalogue de la Bibliothèque délaissée par* M^{r}. N. C. KIST (Leiden, E. J. BRILL, 11 Febr. 1861), onder n^{r} 17, aldus luidende : *Manuscrit du 16me siècle sur papier en 12°. Contenant 6 pièces réligieuses* (sic) *ensembles* (resic) *de 414 pages. velin.* Men is blijkbaar afgegaan op de inhoudsopgave op bl. 3*b* en op de oude pagineering; zie boven.

(2) Zie *Catalogue d'une belle collection de Manuscrits ... et de Livres rares ... provenants principalement de feu* ... J. J. NIEUWENHUIZEN, *à Amsterdam* (Amst., Fr. Muller, 28 Oct. 1861), onder n^{r} 51, waar de inhoudsopgave op bl. 3*b* van het hs. met eenige verkorting afgeschreven is.

(3) Verg. boven blz. 349.

q
(50) Het handschrift zit in een hoornen band, die blijkbaar eenmaal voorzien was van zijden linten om het toe te strikken. Op den rug staat, in de hand van Dionys Pauli :

Ancelmus en andere schriften

en daaronder, in een andere hand :

MANISCRIP

---

r
(51) Handschrift op papier, uit de eerste helft der 15de eeuw, berustende op de bibliotheek der hoogeschool te Amsterdam, nr I E 31 (= *hs. Moll 29*), bestaande uit 4 quaternen en 1 quintern (zie echter beneden), samen dus 42 bladen, ± 213 mm. hoog bij ± 145 breed, met de griffel afgeschreven, 168 mm. bij 107 mm., en gelijnd, met 32 regels, waaraan de kopiïst(e) zich echter weinig gehouden heeft, want het getal regels schrift wisselt af van 29 tot 34. Er zijn geene sporen van signaturen; op ééne plaats, aan 't einde van 't vierde quatern, is er een custode.

Het handschrift bevat :

bl. 1*a*-38*a* een afschrift van Ruusbroec's werk *Die Spieghel der ewigher Salicheit*, zonder opschrift. De tekst eindigt eigenlijk op bl. 37*b*, maar er volgt een inhoudsopgave met het opschrift :

Dit is een tafel op die voerscreven epistele.

Het berijmde einde van het werk heeft in dit handschrift een apart opschrift, t. w.

Een liedekijn der jubilerender zielen.

De rest van het handschrift wordt ingenomen door een traktaat, denkelijk een sermoen, in Ruusbroekiaanschen trant, met talrijke kortere en langere zinnen die uit de werken van den prior van Groenendaal woordelijk overgenomen zijn, met dit opschrift :

r
(51) *Nupcie facte sunt in Chana Ghalilee.*

Daer is bruylocht ghemaect in Chana Ghalilee.

Begin : « *Mer die nu weten woude wie die brudegom waer, die salt merken bi desen woerden : Ghod die ewighe vader dat is die brudegom, ende die ziel des menschen dat is die bruut, in sinen ewighen wesen, inden spieghel sijnre gotheyt, welke bruut die hi makede van hem zelven ende loefde haer dat hi hem zelven haer geven zoude, ende beeldese na hem zelven* » enz.

Daar het handschrift onvolledig is, kan het explicit niet opgegeven worden. De laatste regels van bl. 42*b* luiden (wat door gaten en scheuren verdwenen is, staat tusschen rechthoekige haakjes) :

« *Eest dat een mensche weert alle tijt minnezamer, verduldigher, oetmoedigher, gheh*[*o*]*ersamer, vreedzamer ende liever* [...]*t op een stede, dan is die gave van Gode. Mer eest dat hi dese punten niet in en br*[*inct*], *hoe groot of hoe scone dat het scijnt, soe is die gave niet van Gode, want alle Gods gaven sijn al vol vredes, verduldicheyd*[*e*]*n, minnen ende ghehoersaemhey*[*den* ...] *in gheven des via*[*nts*] ‖

De tekst is voorzien van roode opschriften en roode, weinig beteekenende hoofdletters; zwarte hoofdletters zijn rood doorstreept; als leesteeken komen voor de punt en de dubbele punt. De afkortingen geven geen stof tot opmerkingen. Het handschrift heeft veel geleden van de vocht : ofschoon met zwarten inkt geschreven, is het schrift op meer dan de helft der bladen nagenoeg vergaan (zie beneden), en in bl. 33-42 zijn vele gaten en scheuren. In het papier komt als waterwerk voor een ossenkop met stang en St.-Andrieskruis; een geheel overeenstemmend merk kan ik nergens elders aanwijzen.

Er zijn geene sporen van bezitters uit vroeger tijd in het handschrift aanwezig. Het kwam op de

r (51) Amsterdamsche universiteitsbibliotheek uit de nalatenschap van W. Moll (1), die in eene aanteekening, gedagteekend *18 Oct. 1855*, mededeelt, dat dit handschrift afkomstig is « uit het convent « der Susteren van der derder oerde toe Hoesden » in N.-Braband, waarvan de Bibliotheek in Oct. 1855 te 's Gravenhage verkocht werd door den Boekhandelaar M. Nijhoff ». Alleen deze laatste opgave is te controleeren: op den catalogus dier verkooping wordt wel gesproken van een klooster in Noord-Brabant, maar het gesticht wordt niet nader aangewezen (2). Waarschijnlijk had Moll zijne inlichting door een mondelinge mededeeling van den auctionaris. Het handschrift wordt in den catalogus der bedoelde veiling vermeld onder nr *21*; het werd aan Moll toegewezen voor *f. 2.*— (3). Deze heeft pogingen gedaan, om het vergane schrift weer leesbaar te maken, wat vrij wel gelukte; daaromtrent leest men in eene andere aanteekening van zijne hand:

« De door vocht onleesbaar geworden plaatsen in dit H. S. zijn opgehaald met *Acidum Tannicum* (looizuur), nadat de bladen met alcohol waren bevochtigd. De Alcohol werd met eene spons op het papier gebragt; het looizuur met een penseel op de regels. Sommige regels, die volkomen weg waren, als of er niets geschreven was geweest, zijn althans weder leesbaar geworden. »

Het handschrift steekt in een modernen, half

(1) Zie boven blz. 349; in den catalogus van Moll's handschriften wordt het hier besprokene onder nr 29 vermeld.

(2) *Catalogue d'une belle collection de Manuscrits et Lettres Autographes, Impressions du 15e siècle ... etc. provenant de la bibliothèque d'un couvent du Brabant septentrional* (Den Haag, M. Nijhoff 15 Oct. 1855). — Zie over het bedoelde klooster te Heusden de *Oudheden en Gestichten van de Bisschoppelyke Stadt en Meyereye van 's Hertogen-Bosch* (Leiden, 1749), blz. 669.

(3) Volgens eene vriendelijke mededeeling van den Heer Wouter Nijhoff.

r (51) perkamenten band, waarschijnlijk afkomstig van Moll (1). Bij het verbinden zijn vooraan vier, en achteraan twee witte bladen bijgevoegd; op bl. III*b* en IV*a* staan de bovenvermelde aanteekeningen van Moll, alsook nog eene andere, den inhoud van het handschrift betreffende, maar thans zonder belang. Er is daarenboven een vergissing begaan: bl. 33 is verkeerd ingezet; wat nu het recto is, is eigenlijk het verso.

S (52) Handschrift op perkament, uit de eerste helft der 15de eeuw, berustende op de bibliotheek der hoogeschool te Amsterdam, nr I F 7 (= *hs. Moll 31*), bestaande uit één halve quatern, waarvan de twee eerste bladen weggesneden zijn, en 16 quaternen, samen dus 130 bladen, 190 mm. hoog bij ± 138 mm. breed, met inkt afgeschreven, gewoonlijk 141 mm., soms maar 140 en 138 mm. hoog bij gewoonlijk 93 mm., op de eerste bladen 91 of 92 breed; maar niet gelijnd. Het getal regels per bladzijde varieert van 22 tot 25. Bij het afsnijden zijn signaturen en reclamen overal weggevallen, zoo die er geweest zijn, want te beginnen met bl. 3 is het handschrift gefolieerd met Romeinsche cijfers, met rooden inkt, telkens midden in het blad bovenaan staande.

Het handschrift bevat:

bl. *1a-2b* eene nauwkeurige inhoudsopgave, met het opschrift:

Dit sijn die capitulen of materien deses boekes, welke men vinden mach bi den ghetale als hier na volghet ghescreven.

(1) Zie boven bl. 350; in Nijhoff's catalogus wordt geen band vermeld.

S (52)

bl. 2*b*-34*a* een afschrift van de Middelnederlandsche vertaling van *S*[te] *Bernaerts Gedachten*, met het opschrift :

Hier beghinnen Sente Bernaerts ghedachten vandes menschen onsalicheit. (1)

bl. 34*a*-68*b* een handleiding om behoorlijk te leeren biechten, een « biechtboec » of « biechtspiegel » zoals men in de middeleeuwen zeide, met het opschrift :

Hier beghint dat spieghel der biechten.

Begin : « « *Letare, filia syon, quia ego venio et habitabo in medio tui, dicit dominus.* » *Dese woerde spreect onze lieve heer totter saligher zielen doer den mont Zacharie des propheten :* « *Verblide di, dochter van syon, want ic wil comen ende sal wonen midden in di.* » *Syon dat is een spieghel; die dochter van syon dat is* bl. 34*b* *die salighe ziele die hoer zelven wel besiet ende spie||ghelt of si erghent enighe vlecke aen haer aensicht heeft die onzen lieven here mach mishaghen, dat si die ofwassche mit biechten ende mit rouwighen tranen. Dye ziele die haer aldus spieghelt ende reynighet, die sal hoer des vervrouwen dat onze lieve here coemt mit sijnre ghenaden ende wil een woninghe maken midden in haer.* »

Einde : « *Vander biecht spieghel eynde. Nu wil ic desen spieghel vander biecht een eynde gheven, opdat u dies te min verdriete. Ghi zult desen spieghel vander biecht dicke oversien ende proeven of hier yet in staet dat u aen gaet, ende daer hoet u voer; ende en vijndi daer niet in dat u aen gaet, so danct onzen lieven here ende bidt hem, dat hi u voertmeer moet bewaren; ende oec soe bewaert u selven, so wil onze lieve here u bewaren. Ende oec so hebbe ic vele zunden onder weghe*

(1) Ook voorkomende in hs. **f** : zie boven blz. 296, waar nog andere handschriften vermeld worden.

S (52)

ghelaten die ic niet en dorste scriven, op dat hem niement en arghede. Ende hebbe ghescreven dat leyder inder werlt ghemeen is, dat die lude niet alle en connen ghedencken, men en vermaents hem.

Ic bidde alle den ghene die dit boeke lezen, dat si mit ynnigher herten voer mi bidden onzen lieven here, dat ic haerre moet ghenieten ende wi alle moeten te samen comen in dat ewighe leven. Des help mi ende u die vader, die soen ende die heylighe gheest. Amen » (1).

bl. 68*b*-70*b* kleinigheden *Vanden heylighen sacramente te ontfaen.*

bl. 70*b*-78*a* een traktaat zonder opschrift, maar dat in de inhoudstafel vooraan aldus aangewezen wordt :

Hoe wi ons vander werlt keren zullen, ende der minnen Gods ghecheliken aenhanghen (2).

Begin : « « *Convertimini ad me in toto corde vestro.* » ... « *Keert u tot mi van al uwer herten.* » *Dese woerde bescrivet Johel die prophete, ende daer in so werden ons gheleert drie punten. Dat ierste is onze grote dwalinghe daer wi langhe in*

(1) Andere afschriften van dezen *Spieghel der Biechten* vindt men te : Brussel, Koninkl. Bibliotheek nr 21940; Deventer, nr 52 (niet vermeld in den gedrukten catalogus); Den Haag, Koninkl. Bibliotheek, hs. V 54; Parijs, Bibliothèque Nationale, suppl. franç. 254[42] (zie HUET, *Catal. des Manuscrits néerlandais* etc. nr 32); Keulen, Stadsarchief, hs. nr G B fol. 50 en hs. nr G B fol. 136; Zwolle, Emmanuelshuizen, nr 5; waarschijnlijk ook te Amsterdam, Bibliotheek der Koninkl. Academie van Wetenschappen, hs. nr 35, in den catalogus vermeld als *Den Spieghel der penitencien ende der biechten* (*met vele exempelen*). — Naar aanleiding van dit werk schreef MOLL zijn opstel *Bijdragen tot de kennis van het Middeleeuwsch Bijgeloof*, verschenen in de *Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische Theologie*, II, 387 vlgg., en ontstonden verschillende onderzoekingen en verhandelingen, ald. blz. 395 vlg. vermeld.

(2) Verg. boven blz. 355. — Het vel was nauwelijks afgedrukt, toen het mij inviel dat daar zoogoed als zeker bedoeld wordt het eerste hoofdstuk van HENDRIK MANDE's *Boecskijn van drien staten eens bekierden mensche* (uitgegeven door W. MOLL in zijn *Johannes Brugman* I, 263 vlgg.)

S
(52)
gheleghen hebben. Daer om so zeit hi : keert u, of hi segghen woude : ghi hebt langhe ghenoech ghedoelt. Dat ander is, dat wi ons vander werlt keren
bl. 71a ‖ *zullen* » enz.

Einde : « *O here, du die alre hoechste biste, du heveste ons, die niet en zijn, zeer ghemint; waer om en minnen wi onsalighe di niet, du die biste alle goet? Want hi hevet gheleden voer ons inden werken wedersprekers, inden woerden begripers, inden gheselen bespotters, inden dode verwiters, ja inden alre versmaetsten doot.* »

bl. 78*b*-83*b* een traktaatje met het opschrift :

Hier na volghet een oerberlike lere

maar dat in de inhoudstafel vooraan duidelijker genoemd wordt :

Van xij. punten die den mensche hinderen aen der minnen Gods.

Begin : « *Isayas die prophete seit : « zueket den here dier wile dat hi bi u is, biddet hem die wile dat hi u horen wil.* » *Ic vinde twelf punten die den menschen hinderen dat si Gode niet gheminnen en connen. Dat ierste is dat si alte zeer sorghen om die tijtlike dinghen, want* » enz.

Einde : « *Dat twelfte punt is dat si niet en kennen die glorie Gods ende die blijscap vanden ewighen leven, die God sinen vrienden bereet heeft… Hier of zeit David die prophete : dan so sal ic zat werden als mi dine glorie openbaer wert. Ende als ghi aldus die glorie Gods kennet, zo moechdi den here te recht zueken ende vinden hier in droefheyden ende ghinder in blijscapen. Tot welker blijscapen ons moet helpen die vader, die soen ende die heylighe gheest. Amen.* »

bl. 83*b*-87*b* nog een dergelijk traktaat met het opschrift :

S
(52)

Smaket ende siet dat die here zuete is.
Hier begint een ander oerberlike leere

in de inhoudstafel aldus aangewezen :

Hoe onse here ghelijc is der sonnen in drie manieren. Ende van schoenheit des ewighen levens.

Begin : ‖ « *Onse lieve here seit inden ewange-* bl. 84a
lio : « Ic bin die wech ende ic bin die doere; soe wie dat doer mi niet en gaet, die sal dolen ». *Hier op so zeit sente Augustijn : « Ic sochte Gode in allen creaturen ende ic verloes Gode in mi selven, ende doen so keerde ic weder in mi selven, ende dat so was bi oetmoedicheiden* » enz.

Einde : « *Ende hier of soe seit sente Gregorius : « hoe groot of hoe swaer dat die sunden sijn, als hem een mensche in die ghewoente brenghet, soe en duncken hem die sunden niet groot wesen.* »»

bl. 87*b*-92*a* een traktaatje zonder opschrift, hoofdzakelijk bestaande uit gedeelten van een in de middeleeuwen aan S. Isidorus Hispalensis toegeschreven sermoen (1), in de inhoudstafel vooraan aldus aangewezen :

Van stride teghens hoverdie, ghiericheit ende gulsicheit. Ende hoe die werlt bedrieghende is ende wat loen dat hoeren minren navolghende is.

Begin : « *Sente Ysidorus die seit dese lere : Alre liefste vriende ende broeders. Het is ons noot dat wi ons eernsteliken wachten sunderlinghe van drien zunden, alse ho‖verdicheit, ghiericheit ende gulsicheit, mit-* bl. 88a
ten welken Adam, die ierste mensche, vanden duvel wert bedroeghen, » enz.

Einde : « *We we! datter so mennich sijn die Cristus name draghen ende sine teykene hebben ende die*

(1) Zie den oorspronkelijken tekst bij MIGNE, *Patrol. Latin.* t. LXXXIII, kol. 1423, en verg. t. LXXXI, kol. 484.

woerde, mer die werken niet. ... Daer om seit die almachtighe here : « Si en wouden niet verstaen minen wech, den welken ic hebbe ghesworen in minen toorne dat si niet en zullen gaen in mine glorie. »

Daarop volgt dan een brokje berijmd proza :

« *Dits een goet punte : Houdet u bedeet ende onbevleet, so blijfdi vri ende altoes reyn, van binnen cleyn, voer wien dattet si; bekeert u gheheel, ghi crighet een deel dat ewich duert. Leert rechte minnen, u selven kennen; wildi hier raken, ghi moeghet hier*
11. 92*b* *smaken der ‖ enghelen goet. Leert u bedwinghen ende hier doer dringhen, dat dunct mi goet; hier in dwinc dijn herte sonder losen wenc* ».

Daarop volgen tot bl. 93*b* eenige raadgevingen hoe men zich behoort te gedragen in 't leven :

a) *Aldus soe hebt u tot u selven; — b*) *Aldus so hebt u tot Gode; — c*) *Het sijn vier punten die enen mensche zeer bedrieghen, ende leyden inden wech der hellen; — d*) *Het sijn ses punten die Gode onzen here zeer ghename sijn.*

Daarop volgt thans de vertaling van twee bekende « epistelen » van Geert de Groote, de eerste :

bl. 93*b*-97*a* met het opschrift :

Dese epistel wert ghesent tot enen mensche die cranc van hoefde was, uutter wortel van gheboerten, die oec van complexien was melancolicus. Ende oec beswaert van nywicheiden des levens ende van enicheiden, ende van ingheven des viants, die hem brenghen woude tot wanhope (1).

Begin : « *Broeder zeer ghemint in Cristo. Ic heb verstaen dijn becoringhe. Vermoedet alle blijsscap, als*

(1) Het oorspronkelijke is uitgegeven door J. CLARISSE in het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis* van KIST en ROYAARDS, III, Bijl. 1.

sente Jacob die apostel seit, als ghi in mennigherhande becoringhe valt » enz.

Einde : « *Ander boete moechdi oec vinden, als bedinghe die niet te lanc en sijn ende die bedinghe der ghesellen, ende der wiser lude raet gheerne te horen; ende di selven altoes pines te laten. Aldus moeghestu ghedien in caritaten.*

Hier eyndet die epistel ghesent bi Meyster Gherijt die Groote. » (1)

De tweede epistel, bl. 97*b*-101*a*, met het opschrift :

Dese epistele wert aen eenre clusennersse ghesent van meister Gherijt die Groot (2).

bl. 101*a*-105*a* een stuk getiteld *Een goede lere*, maar in de inhoudsopgave vooraan volgenderwijze aangegeven :

Item van mennigherhande goede punten tot enen goeden leven. Ende hoe men vleyschelike becoringhe wederstaen sal.

Begin : « *Inden iersten : waer dat ghi moeghet, daer scuwet boetscappen buten huze ende sunderlinghe daer vergaderinghe van volke is. Item mit alre neersticheit soe scuwet lude die schinen ghenuechte ter werlt te hebben.* » enz.

Einde : « *want God sonder mate meerre is dan alle die andere creaturen Gods, daer alle ghenade, alle goedertierenheit, alle minsamheit, alle vroude, alle blijsscap of coemt. Laet alle die werlt verbliden mit*

(1) Er was blijkbaar een ander hs., waarin dit werk van Geert Groote voorkwam, in de boekerij van het S.-Agneskloostcr te Maaseik, zooals blijkt uit den catalogus op bevel van het Fransch bestuur in 1795 opgemaakt (zie boven blz. 252, noot) : daar wordt nr 46 beschreven als een *Manuscript inhoudende een epistel die Gerardus den grooten gezonden heeft aen eenen kranken broeder*. 1482.

(2) Naar dit handschrift uitgegeven door W. MOLL in de *Studiën en Bijdragen* III, 430 vlgg.

S (52) *hoeren verganclíken dinghen. Deser ewigher blijsscap wil ic verwachten.* »

bl. 105*a*-106*b* overwegingen in de inhoudstafel aldus vermeld :

Hoe men Gode ende den weelden der werlt niet dienen en mach. Ende wat warachtich berouwe is.

bl. 106*b*-107*a* aanbevelingen aangaande het bidden, met het opschrift *Vanden ghebede.*

bl. 107*a*-114*b* allerlei « dicta », eerst meestal uit S. Jheronimus; verder, bl. 112*a*-113*a*, uittreksels, o. a. nagenoeg het geheele 14[de] caput, uit het aan S. Augustinus toegeschreven traktaatje *De vita christiana,* in de inhoudsopgave vermeld als *Wie dat een kersten mensche hietet te wesen.*

Begin : « *Sente Augustijn zeit in een boecsken, dat gheheten is vander kersteliker lere of vanden kerstenliken leven : Dat is een kersten mensche, die den wech Cristi volghet, die Cristum in allen dinghen navolghet* » enz.

bl. 113*a*-114*b* een uittreksel uit Cesarius, *Vander gheesteliker ridderscap;* ten slotte dergelijke uit SS. Ambrosius en Clymacus.

bl. 114*b*-117*b* een traktaaktje *Vander oetmoedicheit,* met talrijke reminiscenties uit Ruusbroec, en waarvan het tweede gedeelte woordelijk getrokken is uit de *Gheestelike Brulocht,* t. w. uit het twaalfde hoofdstuk, overeenkomende met dl. 6, blz. 26, regel 3 tot 27, 11 (*Als die oetmoedighe mensche — tot allen dinghen. God gheve ons dit wel al te voldoen. Amen.*)

Daarop volgt, bl. 117*b*-118*a*, wat men in de middeleeuwen noemde eene « guldene ketene ».

« *Dit heet een gulden ketene.*

« *Soe wie tot rechter bescheydenheit comen wil, die vlie der werlt wijsheit. Also veel als in mi*

S (52) *bescheydenheit is, also veel bin ic ghehoersam. Also veel als ic ghehoersam bin, also vreedsam is mijn herte. Also vreedsam als mijn herte is, also wijs is mijn zin. Also wijs mijn zin is, also claer is mijn verstaen. Also claer als mijn verstaen is, also veel ken ic God.* » enz. (1)

bl. 118*a*-128*a* worden ingenomen door een afschrift van Jan van Ruusbroec's werk *Van den vier Becoringhen,* met het opschrift : *Broeder Johan Ruysbroec van vierderhande becoringhe.*

Aan het einde niets.

bl. 128*a*-130*b* bevatten dan nog een vijftal gebeden, waarvan het laatste onvolledig is, daar er blijkbaar een paar bladen verloren gegaan zijn.

Dit handschrift, dat er eenmaal zeer mooi zal uitgezien hebben, is door een meester in het vak vervaardigd. De tekst is geschreven in een fraaie rotunda; tot het einde toe is het schrift even verzorgd; talrijke goedgeteekende, beurtelings roode en blauwe hoofdletters, welke aan 't begin van elk nieuw werk zeer fraai met de andere kleur versierd zijn, wisselen met elkander af; aan het hoofd van bl. 3 heeft er blijkbaar een rijk versierde gehistorieerde V gestaan : ze is echter uitgesneden. Alle opschriften zijn door de(n) kopiïst(e) zelf met robrik geschreven; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; hoofdletters op den eersten regel van 't blad, en onder den regel uitstekende letters op den laatsten zijn zwart versierd met lijnornamenten en grappige gezichten. Het gewone

(1) Ook te vinden in een hs. op de Bodleian Library te Oxford, nl. in codex Junianus 78, f. 132*a* vlgg. (verg. PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* I, 153), waar deze « guldene keten » aan St. Bernardus wordt toegeschreven.

S
(52)

leesteeken is de punt, óók voor hoofdletters; een enkele maal komt voor, met de waarde van een punt, het teeken bestaande uit een punt met daarboven iets dat ongeveer den vorm heeft van een averechts staande vraagteeken, soms ook van een schuin staande *c*, of van een omgekeerde komma (1).

Oorspronkelijk heeft de codex toebehoord aan het klooster der Elfduizend Maagden te Utrecht, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op bl. *2b*, geschreven even over het midden der 15de eeuw :

Dit boec hoert den [besloten] (2) nonnen regularissen totten heilighen elfdusent meechden bynnen utrecht.

Deze aanteekening zal zeker niet vóór 1458 geschreven zijn, ofschoon ook niet veel later : dit klooster van S. Ursula en hare gezellinnen werd in 1412 gesticht, en volgde den regel van S. Franciscus (3); maar in 1458 verzochten de zusters tot de Augustijner orde te mogen overgaan, wat hun werd toegestaan (4). Daar nu gewaagd wordt van « nonnen regularissen » in de aanteekening, kan deze niet vóór 1458 geschreven zijn; dat het niet lang daarna geschied is, mag opgemaakt worden uit het schrift. Naderhand werd er nog aan toegevoegd, door eene andere hand :

na Christi geboorte seven hondert dri en twintigh.

---

(1) Dit zijn de vormen van het leesteeken, dat HIRSCHE in zijne *Prolegomena* het « Hakenpunkt » genoemd heeft en dat hij in de handschriften van Thomas a Kempis meende ontdekt te hebben, terwijl het, ofschoon vooral in prozahandschriften, toch ook reeds in rijmhandschriften uit de 14[de] eeuw voorkomt. Verg. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 17, 201 noot.

(2) Dit woord werd naderhand uitgekrast.

(3) Zie MATTHAEI *Fund. eccles.* p. 290 ss. en H. v. H[EUSSEN en] H. v. R[IJN], *Historie van 't Utrechtsch Bisdom*, blz. 108 der folio-uitgave; voor de latere lotgevallen van 't gesticht : *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden* II, 378 en 409.

(4) Zie ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim* 3, 258.

S
(52)

In de 18de eeuw heeft de codex toebehoord aan Is. Le Long (1); na hem aan de familie Enschedé te Haarlem, waarschijnlijk aangekocht door Johannes Enschedé, den vader. Toen deze bibliotheek in 1867 onder den hamer kwam, werd het handschrift voor *f* 12 aangekocht door W. Moll (2), uit wiens nalatenschap het overging naar de universiteitsbibliotheek van Amsterdam (3).

De codex is voorzien van een eenvoudigen hoornen band, niet afkomstig van Moll (4); bij het verbinden zijn voor- en achteraan telkens twee witte bladen aangebracht. Op *Ia* en op het witte blad, dat tegen het omslag geplakt is, staan aanteekeningen van Moll, den inhoud van het handschrift betreffende, en waarin deze ook vermeldt, dat hij het op de veiling der Enschedé's aangekocht heeft.

---

t
(53)

Handschrift op papier, uit het laatste vierde der 15de eeuw, gedeeltelijk geschreven in 1481, gedeeltelijk in 1498, gedeeltelijk niet nader gedateerd; berustende op de universiteitsbibliotheek te Amster-

---

(1) M. i. althans laat de volgende beschrijving van hs. in quarto 49 uit zijne verzameling omtrent de identiteit geen twijfel over : *Sente Bernaerts Gedachten, van des Menschen Onsalicheyt; als meede eenige Epistelen van Meester Gerrit de Groot, omtrent 1394. Item Broeder Johan Rhuysbroec van Vierderhande Becoringhen, etc. op Perkement geschreven.*

(2) Zie den *Catalogue de la Bibliothèque ... formée pendant le 18e siècle par...* IZAAK, IOHANNES *et le Dr.* IOHANNES ENSCHEDÉ (Amsterdam, Fr. Muller et La Haye, Martinus Nijhoff, 9 déc. 1867), onder n[r] 508, benevens de na de verkooping verschenen lijst van koopers en prijzen (MOLL liet zijne belangen behartigen door den boekhandelaar DE VRIES).

(3) Zie boven blz. 349. In den catalogus van MOLL's handschriften wordt het hier besprokene onder n[r] 31 vermeld.

(4) Zooals men boven aan de beschrijving van dit hs. in den catalogus van LE LONG zien kan, wordt daar nog geen band vermeld; wel echter in den catalogus der ENSCHEDÉ's:

t (53)

dam, n° I G 12 (= *hs. Moll 38*). Het bestaat uit drie gedeelten, samen 328 bladen, 207 mm. hoog bij 143 breed. Bij verdere beschrijving is het wenschelijk, de drie gedeelten uit elkander te houden.

I. Dit eerste, geschreven in 1498, bestaat uit : een dubbel blad, 5 sexternen, 1 sextern plus 1 blad ; 4 sexternen waarvan het laatste één blad mist ; 1 quintern en weer een sextern min één blad; alles samen 143 bladen, met inkt afgeschreven, maar niet gelijnd. De afschrijving is zeer ongelijkmatig : de hoogte varieert van 123 tot 135 mm., de breedte van 78 tot 90, zoodat ook het getal regels zeer uiteenloopt : de uiterste getallen zijn 20 en 29. De katernen zijn voorzien van signaturen, bestaande uit kleine letters met Romeinsche cijfers, welke echter bij het afsnijden meestal weggevallen zijn. Van het eerste sextern zijn ook het zevende en het achtste blad gesigneerd, nl. met aj en aij, waarschijnlijk bij vergissing. Van custoden zijn geene sporen meer aanwezig.

Bl. 1*a*-5*a* zijn onbeschreven, behoudens met aanteekeningen, waarover beneden nader; op bl. 5*b* staat de volgende monorime :

Jhesus

Stedich in { *Groter vlitich* / *Starker verduldic* / *Vaster volherdic* } *heit*

Vreetsam in { *Gotlicker verenich* / *Geistelicker rustlic* / *Lieflicker eindrachtic* } *heit*

Sober in { *Der spisen matic* / *Der woerde behudich* / *Tijtlicker begeerlich* } *heit*

Truwe in { *Vuriger ynnich* / *Williger gehoersam* / *Gemeyne orberlic* } *heit*

t (53)

Einvoldic in { *Der cleider sympel* / *Uutwendiger sedich* / *Inwendiger octmoedic* } *heit*

Reyn in { *Lijflicker kuis* / *Der gedancken luter* } *heit*
Bescouwinge gotlicker sueticheit }

Maria
In desen spiegel sult ghi scouwen
Waer op ghi u leven sult bouwen.

Bl. 6*a*-138*b* bevatten een middelfrankisch gekleurden tekst van Henric Suso's welbekend *Horologium* (1); eerst, bl. 6*a*-*b*, de tafel ; daarna, bl. 8*a* vlgg., het werk zelf, met het opschrift :

Hier beghint een wtnemende schoen boeck vander mynnentlicher ewiger schoenre wonnentlicher wijsheit.

Aan het einde :

Bidt vor die schrivers dattem Got ewich leven geve na. Geeindet op sancte Gregoriusdach int jaer van xcviij.

Het afschrift werd dus den 12 Maart (2) 1498 ten einde gebracht. Hoe echter het eerste gedeelte der aanteekening dient begrepen te worden : of men *schrivers* moet opvatten als het meervoud van *schriver*, of als de geapocopeerde vorm van 't vrouwelijke *schriverse*, zoodat *schrivers* te lezen is met den klemtoon op de tweede lettergreep (welke geapocopeerde vorm overigens zeer gewoon is), is twijfelachtig. Tegen de eerste opvatting is dit bezwaar, dat het

(1) De handschriften waarin de Middelnederlandsche vertaling van 't *Horologium*, geheel of gedeeltelijk, voorkomt, zijn te talrijk om ze hier op te geven; men telt ze bij tientallen. Ze behooren echter niet alle tot dezelfde vertaling, en 't zou de moeite loonen, daar nader onderzoek naar in te stellen.

(2) Zie GROTEFEND, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* 1, 77, op het woord *Gregorientag*.

t
(**53**)

geheele werk in één hand schijnt geschreven te zijn, en wel degelijk door eene vrouw. De kleine verschillen, die men kan waarnemen, zijn te verklaren door het gebruik van verschillende pennen; terwijl men er overigens in alle schriften dergelijke aantreft. Met de tweede opvatting strijd het mannelijk pronomen in *dattem* : dit is wellicht fout, en misschien te wijten aan een dergelijke aanteekening in het voorbeeld.

Bl. 139-143 zijn onbeschreven.

Het schrift is niet mooi, maar toch zeer duidelijk; alleen enkele bladzijden zijn goed verzorgd; de meeste zijn met een grove pen geschreven. Er zijn talrijke roode, en enkele blauwe hoofdletters, met roode versieringen. De blauwe H, waarmede het *Horologium* op bl. 8*a* aanvangt, is ongeveer 55 mm. hoog en breed naar advenant; in den beugel staat het Christuskind, met den wereldbol in de linkerhand, terwijl het met de rechter de wereld zegent. De teekening heeft geene artistieke waarde.

Bl. 5*b* en 8*a* zijn verder geheel omgeven met randversieringen in vier kleuren : rood, blauw, geel en groen. De hoofdletters zijn nog zuiver van stijl; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Opschriften zijn steeds met robrik geschreven. Op de i's staan stippen, geene schreefjes. Als leesteeken komen voor de punt en de dubbele punt, ook vóór hoofdletters, vaak rood op zwart, maar niet zelden ook rood boven zwart. De verkortingen leveren niets buitengewoons op; vermeld mag worden dat in het opschrift *Antworde der ewiger wijsheit* het bijvoeglijk naamwoord vaak afgekort is tot *E*, *e* of *ew'*.

Het papier van dit gedeelte van den codex is zeer fijn geribd; de volgende watermerken komen er in voor :

t
(**53**)

1° Eene kleine Gothische P, met een bloem er boven op en een klein krulletje aan den dwarsbalk. Hetzelfde merk komt voor in hs. **M**^{6} (1); nagenoeg geheel overeenstemmende teekeningen vindt men bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, n^{r} 333 en n^{r} 335, het eerste uit archiefstukken te La Fère uit het jaar 1491, het tweede uit dergelijke te Soissons uit de jaren 1497-1498.

2° Een Gothische P van middelbare hoogte, met een bloem er boven op en een dwarsstreep los door het been, hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **M**^{10}, **m** en **p** en daar besproken werd (2).

3° Een kleine Gothische P, met een bloem er boven op en door het been een dwarsstreep welke de verlenging is van den dwarsbalk. Hetzelfde merk komt voor in de hss. **M**^{1}, **X** en **m** (in deze beide laatste echter wat grooter), en is daar besproken (3).

4° Een zeemeermin met een spiegel in haar linkerhand, hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **M**^{7} en **M**^{10}, en daar besproken is (4); behalve op de daar aangehaalde plaatsen komt het ook voor bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, n^{r} 8, uit archiefstukken te Laon en te Soissons uit de jaren 1470-1481. In dit hs. **t** komt er nog iets bij : half boven, half naast den spiegel staat een bloem, een vierblad. Dit bijvoegsel schijnt nog nergens elders aangetroffen te zijn.

5° Het wapen van Frankrijk, met, boven op de kroon, een stangje met een bloem (een vierblad), hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **M**^{10} en **g** en daar besproken is (5).

---

(1) Zie boven blz. 137.
(2) Zie boven blz. 160, 328 en 348.
(3) Zie boven blz. 108, 238 en 329.
(4) Zie boven blz. 143 en 159.
(5) Zie boven blz. 159 en 305.

t (53) 6° Een gekroonde star, hetzelfde merk dat in hs. **M**^{6} voorkomt, en daar besproken is (1). Behalve op de daar genoemde plaatsen vindt men het ook bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, n^{r} 241, 242, 243 en 245, uit archiefstukken te Laon en te Soissons uit de jaren 1479-1497.

7° Eene hand, met den duimnagel duidelijk geteekend.

8° Eene dergelijke hand, maar daarenboven met een bloem op den middenvinger.

Het merk « de hand » is, zooals bekend, op het einde der 15de en in 't begin der 16de eeuw zeer verspreid; mét den duimnagel, zonder bloem, schijnt het echter zeldzaam te zijn; mét den duimnagel en mét de bloem wordt het vermeld bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, n^{rs} 121, 122, 124 en 126, uit archiefstukken te Laon en te Soissons uit de jaren 1488-1489, 1496 en 1500-1501; men vindt het ook in 't papier van 't *Bienboeck*, in 1488 te Zwolle gedrukt door Peter van Os.

9° Eene Gothische P, van middelbare grootte, met een bloem er boven op.

10° Eene Gothische P, met een bloem er boven op en een dwarsstreep, verlenging van den dwarsbalk, door het been; een variante van het merk onder 3° vermeld.

11° Een kleine wereldbol, met een Malthezer kruis er op. Een dergelijk merk komt voor bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, n^{r} 227, uit archiefstukken te La Fère uit het jaar 1494, en bij DE STOPPELAAR, plaat I, n^{r} 13, uit de stadsrekening van Middelburg over hetzelfde jaar (2).

---

(1) Zie boven blz. 136.
(2) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 25.

t (53) II. Het tweede gedeelte van den codex, ongedateerd, maar ongetwijfeld omstreeks hetzelfde tijdstip als de twee andere geschreven, bestaat uit 7 sexternen en 1 quatern, samen dus 92 bladen, omvattende bl. 144 tot en met 235 van het geheel. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven, maar niet gelijnd; daar ook hier de afschrijving zeer ongelijkmatig is, de hoogte varieerende van 132 tot 139 en de breedte van 83 tot 93 mm., is het geen wonder dat het aantal regels zeer uiteenloopt : 25 a 29. De signaturen, waarvan de meeste bewaard zijn, bestaan uit kleine letters met Romeinsche cijfers, en zijn niet aan den rechterbenedenhoek geplaatst, maar aan den linkerkant van de bladen, op een paar centimeter afstand van de vouw; alleen bl. 144 en 145 hebben te gelijk een signatuur in den rechterbenedenhoek. Ook de meeste reclamen zijn bewaard : ze zijn te vinden op het tweede, het vierde en het laatste blad van elk sextern; het quatern, waarmede dit gedeelte sluit, heeft er alleen een op het tweede blad.

Dit tweede gedeelte bevat :

Bl. 144*a*-200*a* een afschrift van het traktaat *Vanden vier oeffeninghen der zielen*, of, zooals het opschrift hier luidt :

Van vierderhande inwendige oeffeninge der zielen

hetzelfde werk dat reeds ter sprake gekomen is bij hs. **c** (1), hier echter zonder den prologus. Aan

---

(1) Zie boven blz. 269. Het traktaat is geene vertaling, zooals men zou kunnen meenen en dan ook in de handschriften een enkele maal gezegd wordt, van S. BONAVENTURA's *Soliloquium de quatuor mentalibus exercitiis*. Behalve in de blz. 269 genoemde codices, komt dit traktaat ook nog voor in de volgende, te : Bamberg, Königl. Biblioth., n^{r} Lit. 174; Darmstadt, Hofbibliothek, n^{r} 1848; Düsseldorf, Landesbiblioth., n^{r} C 93; Den Haag, Koninkl. Biblioth., n^{r} L 52 (fragment); Oudenaarde, Stadsbiblioth., n^{r} 13; Trier, Dombiblioth, n^{r} 64. — Uit dit vrij

het einde schreef de kopiïst(e) de vrome bede : *Bidt om Gods wil voer die dit screef een Ave Maria.*

Daarop volgt, bl. 200*b*-232*b*, een afschrift van Jan van Ruusbroec's werk *Vanden seven Sloten*, zonder opschrift; aan het einde :

Hier eyndet dat boeck her Johannes Ruy[s]broeck (1) *vanden seven sloten.*

Bl. 233-235 zijn onbeschreven.

Dit tweede gedeelte is geschreven door een andere(n) kopiïst(e), ofschoon zeker wel in hetzelfde klooster en omstreeks hetzelfde tijdstip als de twee andere; het schrift behoort tot de soort, die tegen het midden der 16de eeuw het gewone wordt. Aan 't begin der groote afdeelingen van *Dboec vanden vier oeffeningen* en aan 't hoofd van Ruusbroec's werk staan leelijke roode hoofdletters, op de laatste na met zwarten inkt zoogenaamd « versierd ». Er zijn verder kleine roode hoofdletters; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; op- en onderschriften zijn met rooden

groot getal handschriften mag men opmaken, dat *Dat boec vanden vier oeffeningen* een geliefd werk is geweest; met zekerheid blijkt dit uit een plaats uit het leven van « *suster Salome van den Wiel die Oelde* », uit het klooster te Diepenveen. Daarin wordt nl. vermeld, dat haar broeder, een devoot monnik, haar uit Zwolle toezond « drie boecken, daer si hoer in oefenen solde. Dat ene was van der reynicheyt, dat ander die vier *Utersten*, dat derde die vier oefeningen » (zie *Vita ... Elisabethae van Heenvliet et quarundam aliarum in coenobio de Diepenveen*, blz. 257, door MATTHÆUS met veel slordigheid [zie ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim* 2, 186, noot 1] achter zijn *Anonymi ... Chronicon Ducum Brabantiae*, Lugd. Bat. 1707, uitgegeven naar het oorspronkelijk hs. dat thans in het familiearchief van Baron Van Rhemen van den Gelderschen Toren te Spankeren berust). Met het laatste der genoemde boeken wordt zeker het hier besprokene traktaat bedoeld; met het eerste, het *boec vander Reinicheit* of *der Maechden boec* van HENRIC VAN GENT; met het tweede, het *boec vanden vier Utersten* van GERARD VAN VLIEDERHOVEN, twee werken die nog in een vrij groot getal handschriften bewaard gebleven zijn.

(1) Hs. *ruybroeck.*

inkt geschreven. Als leesteeken is bijna uitsluitend gebruikt de dubbele punt, ook vóór hoofdletters; een enkele maal de punt, en hier en daar het schuine streepje. De afkortingen geven geen stof tot opmerkingen; er is weinig verscheidenheid in.

Het papier van dit gedeelte is grover en zwaarder dan dat van het eerste; de volgende twee watermerken komen er in voor :

1° een anker met een Latijnsch kruis boven op den ring, een merk dat de geheele 15de eeuw door veel gebruikt werd.

2° Een eenhoorn, met vrij korten hoorn, en wiens pooten bijna kaarsrecht staan. Een geheel overeenstemmende teekening kan ik nergens aanwijzen.

III. De overige bladen, 236-328, maken het derde gedeelte van den codex uit. Het werd in 1481 geschreven, en bestaat uit : een quatern; 2 sexternen; 1 septern; 1 sextern; 1 octern waarvan het eerste blad (tusschen bl. 293 en 294), dat waarschijnlijk wit was, weggescheurd is; 1 quintern; één half sextern en één half quatern. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven, maar niet gelijnd; ook hier is de afschrijving zeer ongelijkmatig : de hoogte varieert van 122 tot 145, de breedte van 81 tot 91 mm.; vooral op de laatste bladzijden is er al heel weinig zorg aan besteed; op verschillende bladzijden is ze onder- en bovenaan met verscheidene regels overschreden; tot bl. 197 incluis varieert het getal regels van 24 tot 31; daarna van 22 tot 26. De katernen zijn gesigneerd met kleine letters en Romeinsche cijfers; bij het afsnijden zijn vele signaturen weggevallen, evenals de meeste reclamen.

Dit gedeelte bevat :

bl. 236*a*-243*b* eene levensbeschrijving van S. Huibrecht, met het opschrift :

Hier beghint dat leven van sinte Hubrecht den werdigen busscop.

Begin : « *Sinte Hubrecht waert geboren van edelen alderen. Hij was overvloedich in tijtlicken rijcheiden, in eren, in steden ende in dorpen. Hij was inder stat van Turonen ein hertoghe ende was ein heiden.* » enz.

Einde : « *Soe welck minsche gebeten were van einen rasenden honde of van einen rasenden diere, sueet hi hulpe aen sinte Hubert, hij woert gesont sonder enige medicine. Alle die onsynnige minschen die tot sijnre kercken comen, worden te hants gesont. Oech ein yegelicke crancke onsynnige beeste, als ein peert, off koe, off verken, woert si tot sinte Huberts kercke gebracht, sy woert gesont. Amen.* »

Bl. 244*a*-293*b* een levensbeschrijving van S. Martinus, die uitgegeven wordt voor een vertaling van Sulpicius Severus' *De vita beati Martini liber unus* (1), maar veeleer een vrije bewerking schijnt te zijn, met allerlei aanvullingen van elders; vooraf gaat de volgende belangrijke inleiding :

« *Dijt is ein beghinsel in desen boecke van sinte Merthens leven.*

Synte Merthens leven heet ons bescreven eyn groet wael geleert man, geheiten Severus Sulpicius. Ende her nam te hulpen eynen anderen discipel sinte Merthens, die geheiten was Gallus. Nochtans seet hee, dat he dat leven niet ganss en hebbe gescreven, om tweerleye saken wille. Die eyn was, want sinte Merthen altijt vliende was tijtlicke eer. Ende daer om en liet hij niet lichtelick der gemeynten gewaer werden wat hi in geistelicken saken dede. Die ander is, want die werken sinte Merthens alsoe

(1) Bij Migne, *Patrol. Lat.* XX, 159 seqq.

voel waren, dat het voel minschen eyn verdroet weer dat al te lesen. Ende daer om heet hi ewenich vanden vernoempsten punten bescreven ende die ander onderwegen gelaten, op datmen ouch tijt heb anderen heiligen leven te lesen. Voert soe spriect hi, dat hij niet en heeft gescreven van sinte Merthen dan daer hij seker contscap van sinte Merthens munde off van anderen geloufflicken luden gehat heeft. Anders soe wolde hij liever geswegen hebben dan van onsekeren dingen getugenisse gegeven. Ende daer om bid hij dat men sijnre scrijft wille gelouven. Men sal ouch weten dat hij onder wijlen seet Gallus woert, als off sij weren sijn eygen woert. Ende sijn doch Gallus. Ende dat is inden lathijn wael onderscheiden, mer niet inden duitschen, want het den leyen inden verstentenisse ‖ eghein hindernisse en brengt. Voert eest bl. 244*b* *te weten dat alle heilige doctoer ende leere die bennen dusent jaeren inder kerstenheit geleeft hebben, die hebben sinte Merthen in eeren gehat ende hebbent voer waerachtich gehalden. Ende daer om salmen des te meerderen neerst daer toe hebben om dat te mercken ende te behalden.* »

Daarop volgt dan de levensbeschrijving zelf :

« *Hier begint sinte Merthens leven.*

Sinte Merthens leeffde doe sinte Jheronimus, sinte Hylarius, sinte Ambrosius, sinte Augustinus ende sinte Jan Crisostimus leefde, ende doe sinte Anthonus was hondert ende vijff jaer alt ende sold balde sterven. Doe was sinte Merthen noch redelicken jonck. Hij was geboren uut Sabarien in Ungeren ende waert opgetogen in weltschen lande tot Papien » enz.

Einde : « *Men sal weten dat sinte Merthens leven heet die eigenscap, soe wee dat met ynniger begeerden liest, dat he daer van woert ontfenct inder liefden Gods. Ende al lese ein minsche dat leven* C

werff nae eyn (1), *her vonde nochtan alle dage meer ende meer genaden daer in. Daer om salment decke lesen ende met vlijtiger neersticheit behalden. Ende alsoe wilt he ouch Got gheern voer ons bidden, op dat wij mogen comen bi hem tot den ewigen leven, daer hij is. Des ons Got wille gonnen. Amen. Amen. Amen.* » (2)

Daarop volgt dan nog de volgende aanteekening van de(n) kopiïst(e) :

Hij endet sich dit boeck van sinte Merthens leven. God wil sich hem selven ons geven. Geeyndet inden jaer ons heren M cccc. ende lxxxj, op sinte Arsenius dachs, des heiligen altvaders. Bidt Jhesum voer my etc.

S.-Arseniusdag valt den 19 Juli (3).

Bl. 293 en 294 zijn onbeschreven.

Bl. 296*a*-308*a* bevatten een vertaling van de in de middeleeuwen aan S. Bonifacius toegeschreven « legende » van S. Lieven (4), met het opschrift :

Hier beghint die legende vanden heiligen busscop ende martelaer sinte Lieven seer schoen.

Begin : « *Die heilige eertssche busscop ende maertelaer sinte Lieven was van edelere geboerten, wies vader hiet Teaginus, scotte wesende ende ein hoech*

---

(1) In het hs. oorspronkelijk *nae eyn ander*, maar *ander* is doorgehaald.

(2) Andere afschriften van dit werk zijn te vinden in hs. 33 op de bibliotheek te Deventer en in hs. 466 der verzameling der ENSCHEDÉ's (zie den reeds genoemden catalogus dier veiling, op dat nummer), aangekocht door M. NIJHOFF; waarschijnlijk ook in een hs. op de stadsbibliotheek te Arnhem (zie den *Catalogus van de openbare Bibliotheek te Arnhem* (2de druk, Arnhem 1883), blz. 346).

(3) Zie GROTEFEND, *Zeitrechnung des Mittelalters und der Neuzeit*, b. II, abth. 2, 166.

(4) Zie het oorspronkelijke bij MIGNE, *Patrol. Lat.* t. LXXXVII, p. 327-344 en LXXXIX, p. 871-888.

prince onder die edele des conincx van Scotlant, doe genaemt Colomagnus, ende sijn moeder was geheiten Agalmia, docchter sijnde vanden coninck van Hierlandt, ghenaent Ephigenius » enz.

Einde : « *Men mach op elc jaer wel besinnen ende weten, ho dat dese heilige martelaer sinte Lieven bi sijnre verdienten, bedingen ende micraculen tvolc menichsijns bewarende is. Ende alle die micraculen die hi binnen acht hondert jaren gedaen heeft, en waren om die grote menichte niet wel bescrivelijc, al waren si tot claere kennissen comen. Amen.* » (1).

Bl. 308*b* is wit. Bl. 309*a*-324*b* worden ten slotte ingenomen door eene naar het Latijn van een ongenoemde (2) vertaalde levensbeschrijving van S. Rochus, met dit opschrift :

Hier beghint die legende ende dat leven des gloriosen confessoers sint Rochus, ende ierstwerf van sijnen lantscap ende geboerte.

Begin : « *Het was in die tijt een edel heer ende ridder, bi naem geheiten heer Jan, die welc was here van een sunderlinge stat geheiten Mompilier, welke stat gelegen is onder die croen van Vranckrijck, in eenre provintien in latijn geheiten Horitane en* (sic) *in duytschen Hoecmoort, welc een seer vruchtbaer lant is* » enz.

Einde : « *Ende hebben hem mitten gemeinen volc vander stat eerlic ende seer devoetelick begraven. Ende is cortelick daer na seer glorieoslick te Romen verhaven. Ende si hebben in sijnen gloriosen naem ende tot sijnre eren een schoen herlike kerke getimmert. Deo gracias. Amen.* »

---

(1) Een ander afschrift dezer vertaling is te vinden in hs. 18230 der Koninkl. Biblioth. te Brussel.

(2) Zie het oorspronkelijke in de *Acta Sanct. Boll.*, 16 Aug., III, 407.

t (53)

Bl. 325-328 zijn onbeschreven.

Dit derde gedeelte van den codex is geschreven door twee kopiïsten. De levensbeschrijvingen van S. Hubertus en van S. Marten, alsook de drie eerste bladen van die van S. Lieven (bl. 295-297) en het recto van het vijfde (bl. 299*a*) min den eersten regel, zijn geschreven door de(n)zelfde(n) kopiïst(e) die het eerste gedeelte van den codex vervaardigde; het overige, bl. 298*a* en *b*, de eerste regel van 299*a*, en dan bl. 300*a* tot het einde, is in een andere hand. Uit het feit, dat de eerste kopiïst(e) nog eene bladzijde geschreven heeft nadat de tweede reeds begonnen was, mag men besluiten, dat dit geheele derde gedeelte ongeveer op hetzelfde tijdstip vervaardigd werd.

De ordonnantie van het werk van de(n) eerste(n) kopiïst(e) is dezelfde, als in het eerste gedeelte. Het valt echter onmiddellijk in het oog, dat het schrift hier veel krachtiger en vaster is dan dáar: men ziet heel duidelijk dat beide niet op hetzelfde tijdstip geschreven werden. De roode hoofdletters (S), waarmede de beide eerste levensbeschrijvingen beginnen, zijn met groen versierd; in de eerste, de grootste, is een lint geteekend, waarop te lezen staat: *Jhesus, Maria, Hubertus.*

Het schrift van de(n) andere(n) kopiïst(e) is minder mooi; de ordonnantie blijft dezelfde, maar er zijn geene leesteekens, afgezien van de roode rubriceeringteekens.

Ook in dit derde gedeelte leveren de verkortingen geen stof tot opmerkingen; vermeld dient het gebruik van afkortingen voor *bescreven* en *gescreven* (ongeveer *beβ* en *geβ*), welke in litteraire handschriften niet vaak voorkomen

Het papier behoort tot dezelfde soort als dat van het eerste gedeelte; de volgende watermerken komen er in voor:

t (53)

1e Een eenhoorn, hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **D**, **M**9, **U**, **X** en **m** (1), alle behoorende tot dezelfde type als nr 80 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw.

2° De Sint-Jacobsschelp, geheel hetzelfde merk als nr 6 van plaat IV bij DE STOPPELAAR, uit eene akte in 1481 te Middelburg voor schepenen verleden (2), en als nr 207 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon uit de jaren 1475-1480.

3° Eene kleine Gothische P, met een dwarsstreep los door het been; hetzelfde merk dat voorkomt in het eerste gedeelte, en daar onder 3° bedoeld wordt (3), maar hier wat kleiner.

4° Eene gekroonde lelie, waaronder links eene 𝕴 en rechts eene 𝔥, hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **I** en **M**7, en daar besproken is (4).

5° Een gekroonde star, hetzelfde merk dat voorkomt in het eerste gedeelte van den codex, en boven onder 6° vermeld wordt (5).

6° Het wapen van Champagne met een Malthezer kruis boven op het schild, dat ook voorkomt in de hss. **M**7 en **M**10, en daar besproken is (6). Behalve op de daar genoemde plaatsen, kan men afbeeldingen van hetzelfde merk vinden bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, nr 293, 294 en 295 uit archiefstukken te Laon en te Roucy uit de jaren 1475-1481, 1475-1477 en 1481.

7° Het gekroonde wapen van Dauphiné, ook

(1) Zie boven blz. 42, 154, 223, 238.
(2) Zie DE STOPPELAER, *Het Papier in de Nederlanden*, 40.
(3) Zie boven blz. 377.
(4) Zie boven blz. 87 en 143.
(5) Zie boven blz. 378.
(6) Zie boven blz. 143 en 158.

t
(53)

voorkomende in de hss. **G**, **M**[10], **l** en **q**, en daar besproken (1).

8° Het wapen van den « Bâtard de Bourgogne », drie lelies met een balk er door, een bloem (vierblad) boven op de kroon, en onder het schild eene **s**; hetzelfde wapen dat voorkomt, met een lichte variante, in hs. **M**[3], en daar besproken is (2).

In het handschrift zijn, jammer genoeg, geene aanwijzingen aangaande de oorspronkelijke bezitters aanwezig. Dat het uit de gewesten, waar onze oostelijke taalgrens loopt, afkomstig is, ziet men duidelijk aan de taal. Door een zeventiendeeuwsch bezitter werd op bl. 236*a*, bovenaan, het jaartal 1651 en op bl. 309*a* het jaartal 1542 geschreven, alsook, op bl. 325*a*, het volgende :

Het leven van St Hubrecht 1651
Het leven van Ste Rochus 1542.

Daaronder staat dan nog de handteekening van een later bezitter, welke ik lees als

Petrus beau

maar die lezing is niet boven allen twijfel verheven.

Het handschrift kwam op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam uit de nalatenschap van Willem Moll (3); in eene door hem onderteekende aanteekening, gedagteekend *Amsterdam 26 Maart 1855*, op bl. 1*a*, leest men o. a. :

« Dit merkwaardig handschrift werd door den Boekhandelaar Fr. Muller alhier in 1854 gekocht op eene publieke auctie te Maastricht, en vervolgens aan mij overgedaan ».

(1) Zie boven blz. 66, 159, 324 en 358.
(2) Zie boven blz. 116 vlg.
(3) Verg. boven blz. 349; in den catalogus van MOLL's handschriften wordt het hier beschrevene onder nr 38 vermeld.

t
(53)

Fr. Muller zal den codex wel op geen andere verkooping gekocht hebben dan op die der boeken van H. Defresne, in leven kapelaan der O.-L.-Vrouwkerk te Maastricht : in den catalogus dier veiling staat nl. onder nr 33 der handschriften de volgende beschrijving te lezen :

Een uitnemende schoen boeck van der ewiger Wijsheit. — Van vierderh. inwendige oeff. der zielen door Joh. Ruisbroeck. — Dat leven van St-Hubrecht. — St-Merthensleven 1481.—Legende van den H. bisscop ende martelaer St-Lieven, seer schoen. — Legende van St-Rochus, s. l. n. d. Manuscr. in 4° (1).

Dat is duidelijk de beschrijving van dit hs. **t**.

In Moll's hand staan op de door de kopiïsten wit gelaten bladen nog andere aanteekeningen den tekst betreffende, alsook op enkele plaatsen bij den tekst, in margine, maar thans zonder belang.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin kalfsleer op eiken borden met koperen sloten. Die band is zeer mooi : in het midden een paneel, 87 mm. breed bij 142 hoog, met ruiten (34 × 60), waarin fraaie bloemen; aan de buitenzijden verder nog randversieringen, en in de hoeken cirkelvormige stempels, t. w. in den linkerbovenhoek van den voorkant **Jhs** (diameter : 18 mm); in de beide rechterhoeken van den voor- en in de beide linkerhoeken van den achterkant een wapenschild, waarop de letters M A boven vier notenbalken, waarop een C-sleutel en de noten re en la (diameter : 18 mm.); in den linkerbenedenhoek van den voor-

(1) *Catalogue d'une belle et riche collection de livres théologiques, historiques, scientifiques, etc., de feu Monsieur* H. DEFRESNE, *de son vivant Vicaire de l'église Notre-Dame, à Maestricht, dont la vente aura lieu le 11 Oct. et jours suivants, ... à la maison mortuaire, rue du Pont, n° 1036, à Maestricht* (sic, zonder jaartal), blz. 63.

t (53) kant en in de beide rechterhoeken van den achterkant eene fraaie bloem, waarschijnlijk een roos (diameter : 23 mm.).

De belangwekkendste dezer stempels is natuurlijk het wapenschild, dat ongetwijfeld den naam van den binder of van den oorspronkelijken bezitter te lezen geeft. Misschien is die naam *Marcla*. Geheel dezelfde stempel komt voor op den band van een getijdenboek, dat thans als hs. 24332 in het British Museum te Londen bewaard wordt (1). Daaruit blijkt de gemeenschappelijke herkomst der beide codices.

Een bezitter uit deze eeuw heeft op den rug een vergulden titel : MANUSCRIPTA | ST-HUBERTUS | LIVINUS ROCHUS, | en het jaartal 1484 laten zetten. Dit is gebeurd vóór de codex in 't bezit van Moll kwam (waarschijnlijk door Defresne, wien hoofdzakelijk de heiligenlevens zullen aangetrokken hebben), want in een aanteekening op bl. 1*a* heeft de Amsterdamsche kerkgeschiedvorscher geschreven dat hij, die het liet doen, « een onkundige dilettant » was.

---

u (54) Handschrift op papier, geschreven in de allereerste jaren der 16de eeuw, berustende op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam, nr I G 40 *(hs. Moll 39)*. De codex bestaat uit : een half quatern ; 5 quaternen ; weer een half quatern ; 17 quaternen; een half sextern; vier quaternen; een half quatern en 13 quaternen, waarvan het tweede met twee bladen vermeerderd is; alles samen 332 bladen, 195 mm. hoog bij 140

(1) Zie bij W. H. JAMES WEALE, *Bookbindings and Rubbings of Bindings in the National Art Library South Kensington Museum* (London, 1894-1898), p. 184, nr 379. Een korte beschrijving van dit getijdenboek vindt men bij DE FLOU en GAILLIARD, *Tweede Verslag*, 103.

u (54) breed, met inkt afgeschreven en, behalve bl. 89-128 en bl. 137-185, ook gelijnd. De afmetingen der afschrijving zijn vrij regelmatig 135 mm. hoogte bij 90 mm. breedte; alleen hier of daar is er een millimetertje afwijking. Op de gelijnde bladzijden staan er gewoonlijk 30, soms 29 regels schrift; op de ongelijnde varieert het getal van 30 tot 33.

De wijze, waarop deze codex gesigneerd is, is opmerkenswaardig; in dit opzicht is hij in verschillende gedeelten te splitsen. In het eerste draagt het eerste en derde blad van elk quatern een signatuur, bestaande uit een kleine letter en Romeinsche cijfers, met dit buitengewone, dat de telling in elk katern niet opnieuw begonnen wordt, maar doorloopt.

Zoo is blad 5 gesigneerd met *b ij;* bl. 7 met *b iij;* bl. 13 met *c iiij;* bl. 15 met *c v;* bl. 21 met *d vj;* bl. 23 met *d vij;* bl. 29 met *e viij;* bl. 31 met *e ix;* bl. 37 met *f x;* bl. 39 met *f xi;* bl. 45 met *g xij*. Daar bl. 45 in een half quatern valt, volgt *niet : g xiij;* en daar met bl. 49 een nieuw werk begint, is daar met het signeeren ook opnieuw begonnen. Ongelukkiglijk is er ten gevolge van het afsnijden weinig van de thans volgende signaturen overgebleven : alleen *a j, a ij, e ix* en *e x* bleven behouden.

Het gedeelte van den codex, volgende op bl. 184, is anders behandeld. Met dit blad eindigt een katern; het volgende, bl. 185, dat onbeschreven is, begint er dus een, en op bl. 186 begint dan een tekst. Deze tekst is gepagineerd met Romeinsche cijfers. Tot *xxx*, d. i. bl. 200*b*, gaat alles goed; er zijn wel fouten gemaakt, maar die zijn op één na verbeterd; verder echter loopt de telling in het honderd, de kopiïst vergist zich telkens om een of meer tientallen. Daarenboven is de pagineering niet vol gehouden : na bl. 212*b*, dat het cijfer *xliiij* (in plaats

u (54) van *liiij*) draagt, komen er in dien tekst geen cijfers meer voor.

Met bl. 227*a* begint weer een nieuwe tekst, en van daar af tot bl. 323*a* is het handschrift vooreerst gefolieerd met Romeinsche cijfers : 1 tot 97; bl. 324, het laatste dat beschreven is, heeft geen nummer. De cijfers zijn juist tot *lxxxix* (bl. 315*a*): 90-93 zijn geschreven : *ic*, *ici*, *icii*, *iciij*; daarop volgen *xciiij*, *xcv* en *xcvj*; het laatste cijfer is bij vergissing *xvij*. Daarenboven is elk katern gesigneerd, naar een systeem verwant met dat in het eerste gedeelte van den codex gevolgd: de signaturen bestaan uit kleine letters, en staan weer op het eerste en derde blad van elk katern; maar elk katern heeft niet meer zijn eigen letter : reeds te beginnen met het derde blad van het eerste gesigneerde katern loopt het alfabet door, zoodat men heeft op bl. 227*a* : *a j*; op 229*a* : *b ij*; op 235*a* : *c*; op bl. 237*a* : *d*; op bl. 239*a* (we zijn hier in het quatern waarvan de eerste helft met twee bladen vermeerderd is) : *e*; op bl. 245*a* : *f*; op bl. 247*a* : *g*; enz. tot bl. 311*a* : *z* (*i* doet natuurlijk dienst als *i* en *j*; *v* als *u* en *v*; *w* komt niet voor, als bestaande uit twee *v*'s). Na de *z* is er met het signeeren niet verder gegaan; na de *b* zijn er ook geen cijfers meer aan de letters toegevoegd.

Nergens zijn er sporen van reclamen.

Het handschrift bevat :

Bl. 3*a*-48*b* een traktaat met dit opschrift :

Hier beghint een boeck van guder leringhe, ghescreven tot eenre gheesteliker verghaderinge ende beghint aldus :

Begin : « *Ghemindc brueders in Cristo ! want i[c]* (1) *uwen voertganc in doechden ende in vreden*

(1) Hs. *in*.

u (54) *seer mijn, daer ic seer grote begherte toe hebbe om meniger hande saken, ende ic ju niet teghenwoerdich wesen en mach ende ju* (1) *teghenwerdelike niet vermanen en mach, soe dwinghet mi die mynne van ju, dat ic van myn ghevolen sal ju scrieven dat ic ju segghen soude, had ic daer stede ende stonde toe. Ende ic beghere dat ghit van myn ontfangen wilt sympelic, sonder vercallenge ofte oerdelinghe* » enz.

Einde : « *Ghelijc een jonc kint eerst gheboren is, en heeft ghien ghelove noch ghienne goede werken, mer het wort ontfanghen ende ghesalicht inden ghelove ende verdienstes synre ghevaders, alsoe mede een mensche die van hem selven enen quaden wille hevet ende enen quaden natuer, die hi niet besturen en mach, laet hi hem selven ende blivet staen op die wille sijns oversten, overmit[s]* (2) *syn goede wille sel hi beholden blieven. Al daer om ist alle groten dinc ghehoersam te wesen ende op een ander te staen. Want dat hi in hem selven niet en is noch en vermach, dat vercrighet hi overmits ghehoersamheit ende wort rijc van eens anders doechden ende verdiensten. Deo gracias.* »

Daarop volgt, bl. 49*a*-77*a*, een fragment van Henric van Herp's *Spieghel der Volcomenheit* (3), met dit opschrift :

Dit is een boec dat is [een] (4) *spieghel der volcomenheit der giesteliker mensch[en]* (5).

Het bestaat uit het geheele eerste boek en een

(1) In het hs. *iu* tweemaal.

(2) Hs. *Oūm*ₛ; vier regels verder staat er *oūmits*, met het tweede lid voluit.

(3) Zie, voor dit werk, beneden de beschrijving van hs. **Dd**, onder nr 63.

(4) Niet in het hs.

(5) Hs. *mensch*.

u (54) gedeelte van den prologus van het tweede. Plotseling wordt deze afgebroken, en volgt er een afschrift van Ruusbroec's traktaat *Vanden xij Dogheden*, met dit opschrift (dat onmiddellijk achter den voorgaanden afgebroken tekst staat, alsof het daartoe behoorde) :

Van xij doechden van den drijer prijnsipael beloften die sie volbrenct.

Deze tekst, evenals de hss. **M**[6], **O**, **P**, **Y**, **h** en **l** met een tafel vooraan (1), loopt tot bl. 127*b*. Aan het einde niets.

Bl. 128 is onbeschreven.

Bl. 129*a*-136*b* bevatten een verklaring van het Pater Noster, hoofdzakelijk bestaande uit uittreksels uit kerkvaders bij elk woord van het gebed, met dit opschrift :

Dit is die beduedin[ghe] (2) *vander pater noster mitter gloz.*

Begin : « **Vader**. *Sinte Tomas van Aquinen seit: Niet heer, want hi begheert ghemint te werden, niet ghevreest. Crisostimus seit: Hi woude meer een vader ghenoemt sijn dan een heer* » enz.

Einde : « *Augustinus seit :* **Amen**, *dat is waerachtelic ofte trouwelic ; trouwelic totter werc, waerachtelic totter verstant. Hie heft die here int eijnde gheseit* « *Amen* », *want dit ghebedt alre meest uut dat verstant ende begherten te segghen is. Amen. Deo gracias* » (3).

Bl. 137*a*-160*a* een traktaat met het opschrift :

Hijr beginnet den palmboem die men opclymmen sal mit doechden ende gueden werken.

---

(1) Zie boven blz. 132, 163, 165, 239, 306, 318.

(2) Hs. *beduedin.*

(3) Dezelfde tekst komt voor in hs. Theol. 58 der stadsbibliotheek te Hamburg; waarschijnlijk ook in hs. 8 der stadsbibliotheek te Deventer, waarin een traktaat staat getiteld : *Die exposicie op het pater noster ghenomen wt ander lerninghen* (zie [J. C. VAN SLEE,] *Catalogus der handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer*, Deventer, 1892, blz. 7).

u (54) Begin : « « *Ascendam in palmam et apprehendam fructus ejus.* » *Dese woerden synt inder minnen boke gescreven, ende oeck sprcket sie die mynnende siele, de Godes love begerende is. Sie vermeten hem dat sie hem vliten ende scicken wolden an die volcomenheit, op dat sie Got begripe* » enz.

Einde : « *Here, gif oec allen den die dat truwelike leren willen, ende bernen inden herten in dynre minnen ende de verstandelicheit tot dynen love, dat ic mit hem ende in hem dij sonder eynde loven moge ende kunne. Des helpe ons, hemelsce vader, dor dyne guede. In Godes namen, Amen. Hijr eyndet sick die palmboem mit den doechden* » (1).

Daarop volgt een korte godsdienstige overweging; de rest van bl. 160 is wit.

Bl. 161*a*-182*a* bevatten een traktaat zonder opschrift, handelende over de H. Drievuldigheid.

Begin : « *Gelovet sij die ewige ende die hillige drivoldicheit ende ongetcelde ewicheit, wante sie barmherticheit tegen ons gedaen heft; verwaer* (2) *wij sullen alle tijt willichlike loven der hillige drivoldicheit der personen ende die ongetcelde ewicheit oerre naturen* » enz.

Einde : « *Oeck van der werckinge der ewigen ende hilligen drivoldichcit sal sick die siele dar vrou-*

---

(1) Hetzelfde traktaat komt voor te : Brussel, Koninkl. Biblioth., nr II, 2349; Den Haag, Koninkl. Biblioth., in het hs. vermeld onder nr 77 in het *Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1897*, blz. 46; waarschijnlijk ook te Utrecht, Universiteitsbibliotheek, nr 1025 (zie [P. A. TIELE,] *Catalogus Codicum Manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*, p. 250).

(2) Vóór *verwaer* staat in het hs. : *voer* met, na de *r*, nog een stokje met een haal, blijkbaar het eerste been eener *w*, alles zwart onderstreept, waarmede een doorhaling bedoeld wordt. Op andere plaatsen gaat het met zwart onderstrepen vergezeld met rood doorhalen; hier is dit laatste, zeker bij vergissing, verzuimd (verg. beneden blz. 400).

u (51) *wen onsprekelike, wanne alle dat guet ende occ lijflijc is, des* (1) *sij ic begeerte ofte ic begeren mochte in die clene creature, ewich ende onmetich, dar vindet also dat it ir enigen were an eener itliken personen sonderlinge ende an iii allen to male. Eya wel hilge God, nu haeste ende begere an ons to werken op eertrike wo du drivalldich bist inden personen ende een ander nature, ende geruche of begeerte hijr ander drivoldicheit onser siele to werkene alle dijne dinc die du an ons ewelicke werken wilt in hemelrijcke. Amen.* »

Bl. 183*b*-185*b* zijn onbeschreven.

Bl. 186*a*-224*b* bevatten een afschrift van nagenoeg geheel het eerste boek van het bekende, in de middeleeuwen aan S. Bonaventura toegeschreven werk *De profectu religiosorum* (2), nl. van kap. 1-29 en de eerste zinnen van kap. 30, met dit opschrift :

Hier beghint dat eerste boeck van profectus religiosorum [van] (3) *voertganghen gheesteliker menschen.*

Begin : « *Mine collacie dien ic bi tiden plach te spreken tot onsen nuwen broederen om hoer stichtinge ende tot anderen ghesteliken menschen, heb ic een deel vergaerdert ende ghelijc eenre formen gheestelikes voertganghes gheoerdeniert in een ghcheellen materie omme drier handen saken* » enz.

Einde : « *[H]et* (4) *sint drierhande toern. Die*

(1) In het hs. tweemaal.

(2) Verg. boven blz. 293, noot 3. Behalve in de daar genoemde codices, vindt men nog afschriften in de volgende, te : Brussel, Koninkl. Biblioth., nr 5144; Hamburg, Stadsbiblioth., nr theol. 2194 (fragment); Strassburg, Universiteitsbiblioth., nr L 179; Trier, Stadsbiblioth., nr 811. De teksten in die verschillende handschriften behooren echter niet alle tot dezelfde vertaling. Zie het oorspronkelijke b. v. in S. BONAVENTURAE *Opera*, Lugduni 1668, t. VII, p. 557.

(3) Hs. *na*, foutief voor *uā*.

(4) De plaats voor de roode hoofdletter *H* is opengebleven. Wel staat er eene kleine *h*, ten behoeve van den rubricator (in casu den kopiist zelven).

u (54) *eerste is als een mensche haestelic van eenre lichtiliker sake doernic wort, als van enen slechte woerde, of van eenre ijdelre vermoedinghe beweghet wort ende somtijts teghens stenen ende hout ende onbevoelicke materien ende teghens onredelicke dieren, daer ghijen bescheit* ‖ *in en is, wort die mensche beroerct ende recht* bl. 224*b*
ontsijnnet sonder enighe reden. Die ander manier van toern is druustelike ontsteken te worden inder herten : somtyt soe wort dat aensicht ontsteken ende ontferwet, somtyt soe worden alle die leden rydende ende scuddende (1)

Daar breekt het afschrift af; de rest van bl. 224*b*, bl. 225 en 226 zijn onbeschreven.

De overige bladen van den codex, 227*a*-324*b*, worden ingenomen door een niet volledig traktaat, t. w. een commentaar op het Hooglied, met dit opschrift :

Hier beghint dat ander van Sante Baernaerdus ckandyka.

Begin: «« ***[S]iet*** (2) **tsestich starken vanden alre stersten van Israhel omme ghaen Zalomons beddekin, die alle zwee[r]den** (3) **hebben ende si sijnt die alder gheleerste den strieden. Eens ijeghelix zweert is op sijn dije, omder nacht vresen willen.** » *Beda seit : Salomonz beddeken is der heilighen vredelicke wandelijnghe in desen leven, die alrede den striet teghen dij sijnden* (4) *eensdeels verwonnen hebben, ende volghen den ewyghen vrede der salighen die inden ewyghen leven sijn. Ende daerom so mach die heilyghe kerke wel segghen : Bekenne dat ic minen le[v]en* (5) *Salomons beddeken bin,*

(1) Hs. *scudedende*.

(2) De ruimte voor de hoofdletter *S* is opengebleven.

(3) Hs. *zweenden*.

(4) D. i. *synden* = *sinden* < *senden* < *sunden* < *sonden*.

(5) D. i. *lieven;* hs. *leden*.

daer in salstu die ierste sake mijnre gheestelikcr opclymmynghe hebben. Mer want dat lichtelike ghehindert wort als ment nijet vlitelicke en bewart, daer om soe volget daer na : Dattet tsestich sterke mannen vanden stersten van Israhel bewaren » enz.

Bl. 324*b* eindigt aldus :

« *Want alse Sante Baernardus seit : Die tribulacien volghet dicwilen ene bekeringhe,... ene verlossinghe volghet ene dancberheit* (1), *ende alsoe beghint die mensce Gode te mynnen, niet allene om sin selves wille, mer oec mede om Gods wille selve. Die achten[de]* (2) *reden is een leringhe des medelidens van eyghenre besochter droefheit. Ende daer so seit die wijse man : Wat weet die niet becoert en heeft ghewest. Hier of seit Sante Gregorius : Die almachtighe God verhenceghedt dat Sante Peter becort ende verwonnen wort, op* ‖

Daar breekt het werk af : bl. 325-332 zijn onbeschreven.

Afgaande op het opschrift, zou men geneigd zijn in dit traktaat een vertaling te zien van S. Bernardus' *Sermones in Cantica*, of althans van de voortzetting door Gilbertus de Hoilandia. Maar dit is niet het geval. Wel worden S. Bernardus en S. Gilbertus, naast S. Augustinus, Beda, Richard van S. Victor, S. Gregorius, de bijbel en andere « auctoriteiten » druk aangehaald. De commentaar

(1) In het hs. staat er eigenlijk : *Die tribulacien volghet dicwilen ene bekeringhe volghet ene verlossinghe volghet ene dancberheit.* Vermoedelijk is hier door den kopiïst iets overgeslagen, en moet de zin ongeveer luiden : *Die tribulacien volghet dicwilen ene bekeringhe; ene(r) bekeringhe volghet ene verlossinghe; ene verlossinghe volghet ene dancberheit.* In S. Bernardus' werken heb ik te vergeefs naar 't oorspronkelijke van 't citaat gezocht.

(2) Hs. *achtē*, misschien ook out voor *achte.*

loopt van Hooglied 3, 7 tot en met 4, 16. Ieder vers wordt tweemaal behandeld; de tweede maal wordt dit steeds aangewezen door het opschrift : *Na enen anderen sijn.*

Dit handschrift is geschreven in twee handen, nl. bl. 3*a*-88*b*, 129*a*-136*b* en 186*a*-324*b* in de eene; het overige, bl. 89*a*-127*b* en 137*a*-182*a* in de andere. Door den tweeden kopiïst is dus dat gedeelte beschreven, dat niet gelijnd is. De eene hand is loopend schrift, waarin *w* vaak met de waarde eener *v* en *u* met die eener *w* gebruikt wordt; de andere is zoogenaamd bastaardschrift, klein en dik, en veel mooier dan de eerste. In het gedeelte, dat door den eersten kopiïst vervaardigd is, zijn vrij veel fouten; waarschijnlijk heeft hij onder dictaat geschreven. Ieder kopiïst heeft zijn werk voorzien van roode opschriften en hoofdletters; over 't algemeen zijn die van den tweeden beter geteekend en zuiverder van stijl dan die van den eersten. In het werk van dezen komt een enkele, goed gemaakte en met robrik versierde blauwe hoofdletter voor, nl. op bl. 186*a*, aan het hoofd van het *Profectus religiosorum;* in een gedeelte van dit werk, t. w. van bl. 207*a* af, zijn de ruimten voor de roode hoofdletters oningevuld gebleven; eigennamen zijn steeds met robrik onderstreept. In de « expositie » op het Hooglied ziet men onder de roode opschriften nog de voorbeelden met potlood. Beide kopiïsten gebruiken als leesteekens de punt en natuurlijk ook het rubriceeringteeken, dat door den tweeden kopiïst steeds zuiver en sierlijk, door den eersten echter alleen in de verbasterde, eenigszins wigvormige gedaante gemaakt werd. Geen van beiden gebruikten afkortingen, die veel stof geven tot opmerkingen. In het werk van den eersten vindt men

u (54)

S', *Sā* en *Sā* met de waarde *Sante*, niet *Sinte*, zooals uit de voluit geschreven plaatsen blijkt; het bekende teeken voor *er* doet af en toe ook dienst voor *r* alleen. In het werk van den tweeden zijn overtollige woorden rood *door*streept en zwart *onder*streept; een enkele maal werd het eerste verzuimd (1).

Een der beide kopiïsten, nl. de tweede heeft zich bekend gemaakt in de volgende aanteekening, geschreven op het perkament dat achter tegen het bord van den band is geplakt :

Dit boeck hoert toe die selbroeders binnen Campen in betanien. Daer ist oeck ghescreven van broeder Evert, die eerste broeder int convent geprofessyt.

Het papier van dit handschrift is zeer fijn geribd; de volgende watermerken komen er in voor :

1° Een kleine Gothische P, met een bloem op een vrij hooge stang, t. w. 11 mm.; nagenoeg geheel hetzelfde merk komt voor in hs. **p** en is daar onder 2° bedoeld (2).

2° Een Gothische P met een bloem er boven op, met deze eigenaardigheid dat de schacht niet door den dwarsbalk getrokken is, zoodat het oog alleen aan den bovenkant de andere lijnen raakt. Een overeenstemmende teekening kan ik nergens aanwijzen.

3° Een kleine Gothische P met een bloem er boven op, in twee varianten.

4° Een kleine, smalle Gothische P zonder bloem; dergelijke merken, ofschoon met afwijkende teekening, komen voor in de hss. **f** en **g** (3).

5° Eene hand, vrij groot, met den duimnagel duidelijk geteekend; een overeenstemmende teekening

(1) Zie boven blz. 395, noot 2.
(2) Zie boven blz. 348.
(3) Zie boven blz. 300 en 304.

u (54)

kan ik niet aanwijzen, daar het onderstel van het gewone type afwijkt.

6° Een gekroonde kleine kan met oor en deksel, en boven op de kroon nog een bloem, hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **Z** en daar onder 1° besproken is (1).

7° Een variante van het voorgaande merk; o. a. wordt de afscheiding van het deksel door eene dubbele streep aangeduid.

8° Een kleine kan met oor en deksel, en daar boven op een Latijnsch kruis; weinig verschillende van een dergelijk merk in hs. **q**, en daar onder 1° bedoeld en besproken (2).

9° Een gekroond wapenschild, waarop, tusschen twee lelies in, een gekroonde K zooals men die aantreft op den Karolusgulden, boven op de kroon een bloem en onder het schild een **r**. Geheel hetzelfde merk vindt men bij WIENER, plaat XXIII, nr 5, uit registers uit de jaren 1502-1503.

10° Een kleine Gothische P, met een bloem er boven op en een klein krulletje aan den dwarsbalk, herzelfde merk dat voorkomt in hs. **M⁶** en in het eerste gedeelte van hs. **t**, 1°, en daar besproken is (3).

11° Een groote hand, hetzelfde merk dat voorkomt bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, nr 117, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1500.

12° Een hand, met den duimnagel duidelijk geteekend, een variante van het merk boven onder 5° vermeld, beide merken van hetzelfde slag als dat voorkomende in het eerste gedeelte van hs. **t**, en daar onder 7° bedoeld en besproken (4).

(1) Zie boven blz. 253.
(2) Zie boven blz. 357.
(3) Zie boven blz. 137 en 377.
(4) Zie boven blz. 378.

u (54) De herkomst van den codex blijkt uit de bovenvermelde aanteekening van den kopiïst, broeder Evert. Op bl. *1a* leest men den naam en de kenspreuk van een bezitter uit de laatste jaren der 17de eeuw, t. w.

I. Brandt
Arde Amore.

Waarschijnlijk is dat de handteekening van Johannes Brandt, den jongsten zoon van Geraert. In het handschrift ligt verder een prentje met bijbelteksten, wellicht een « doodbeeldje », waarop twee handteekeningen : op de voorzijde Jacomina van Wynbergen, op de achterzijde Arent Brant, waarschijnlijk bloedverwanten van Johannes Brandt, misschien zijn zoon en schoondochter.

In deze eeuw heeft de codex toebehoord aan J. J. Nieuwenhuyzen. Op een blad papier, tusschen bl. 2 en 3 in geplakt, heeft deze een inhoudsopgave en enkele opmerkingen geschreven, gedagteekend *Amsterdam 28 Maart 1852*; tegen bl. *2b* heeft hij nog een ander strookje papier geplakt, met een korte aanteekening over Hendrik van Herp en zijn *Spieghel der Volcomenheit,* en een paar regels over Ruusbroec's *Vanden xij Dogheden.* Toen Nieuwenhuyzen's bibliotheek na zijn overlijden onder den hamer kwam (1), werd het handschrift aangekocht door W. Moll, uit wiens nalatenschap het overging naar de universiteitsbibliotheek te Amsterdam (2).

In Moll's hand staan enkele aanteekeningen op op bl. *2b* en op het ingevoegde blad; zijne handteekening staat op bl. *1a*.

---

(1) Zie *Catalogue d'une belle collection de Manuscrits... et de Livres rares... provenants principalement de feu...* J. J. NIEUWENHUIZEN *à Amsterdam* (Amst., Fr. Muller, 28 Oct. 1861), onder nr 46.

(2) Verg. boven blz. 349; in den catalogus van MOLL's handschriften wordt het hier beschrevene onder nr 39 vermeld.

u (54) Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin kalfsleer, met eenvoudige ingeprente ruiten, op eikenhouten borden met koperen sloten, die echter nagenoeg geheel verdwenen zijn.

V (55) Handschrift op papier, uit de eerste helft der 15[de] eeuw (± 1430), berustende op de bibliotheek der hoogeschool te Amsterdam, nr. I G 5 (= *hs. Moll 49*), bestaande uit : een sextern ; 3 gemonteerde bladen ; tweemaal een half quatern, elf sexternen en een quintern waaraan twee bladen ontbreken, alles samen 173 bladen, 203 mm. hoog bij 127 mm. breed, met inkt afgeschreven op 142-146 mm. hoog bij 80-83 mm. breed, en gelijnd, met 24 tot 29 regels. Er zijn geene sporen van signaturen; wel zijn de meeste reclamen bewaard gebleven.

Het handschrift bevat :

bl. 1 tot 19*a* een sermoen van een ongenoemde over het lijden van Jezus Christus, zonder opschrift.

Begin : « « *Venite, occidamus cum et habebimus hereditatem illius.* » *Ita scribitur Mathei xxi°. Die heylighe lerer Gregorius die scrivet over den prophete Ezechiel inder vij. omelien aldus :* « *Den almachtighen Gode en is gheen groter noch ghenamer offer dan daer is die minne ende liefte ter zielen der menschen salicheit* ». . *Waer omme so bin ic beweghet overmits bede [...]* (1) *devoten personen, te maken ende te setten een werc ende een liden der passien ons heren, also als dat dient op die voersproken woerden :* « *Venite, occidamus* » *etc., dat so veel is te segghen in duytsche :* « *Coemt, laten ons hem doden op dat wy moghen*

---

(1) Hier is blijkbaar door den kopiïst een woord overgeslagen, waarschijnlijk *sommigher*.

V (55) *hebben sijn erve. » In desen liden, mijn alre liefste brueder ‖ ende susteren in Cristo, so behoert sonderlinghe een yghelic mensche drierhande punten aen te sien. Dat erste is dat werc. Dat ander is die manier. Dat derde is die zake.* » enz. bl. 1b

Einde : « *Dit is die kelc daer God van sprac int ewangelium Mathei : « Moechdi drincken den kelc die ic drincken sal? Si seiden : ja, wy moghen. Doe sprac onse heer : voer waer gy sult minen kelc drincken.» Daer so meende hi die seven sacramenten der heiligher kerken. Aldus dan op dat wy alle gader werdich moeten werden te drincken desen kelc mit onsen lieven heere Jhesum Cristum, dat moet ons gonnen die vader mitten zoen ende die heylighe gheest. Amen.* »

Daarachter is, in eene andere hand, met robrik geschreven : m cccc xv, waarover beneden nader.

Bl. 19*b* is onbeschreven.

Bl. 20*a*-23*a* een kort overzicht van het leven van Jezus, met dit opschrift :

Vander boetscap die [die] (1) *enghel Gabriel an Marien dede.*

Begin : « *Doe die vollicheit des tijts gecomen was, dat die voerseide figuren vervullet souden werden, ende het Goede behaghelic was die begheerten der heiligher vaderen te vervullen, doe wort die enghel Gabriel toter maghet Marien ghesent* » enz.

Einde : « *Hier merke die oetmoedicheit Cristi, hoe dat hi, die een coninc is, op den ezel reet, hoe hi daer op sat, mit wat habite hi versiert was, hoe sulken ghesinde hi bi hem hadde. Merke oec mede, doe hi Jherusalem ghenaecte ende sach, hoe hi daer op weende ende screyede. Mer alre meest beweende hi die sondighe zielen. Deo gracias. Et sic est finis.*

(1) Niet in het hs.

V (55) *Hier eyndet vanden leven ons heren Jhesu Cristi mit cortheden over ghegaen.* »

Bl. 23*b* is onbeschreven.

Bl. 24*a*-81*b* bevatten een verhaal van de passie, zonder eigenlijk opschrift, maar op bl. 23*a* aldus aangekondigd :

Sequitur. Hier volghet na vander passien, pine ende lyden ons heren Jhesu Cristi.

Begin : « *Des eersten daghes als der joden feestdach anstont, doe quamen die jongheren tot Jhesum ende seiden : « Here, waer wilste dat wy di bereiden dat pasche lam teten?* » *Ende doe sende Jhesus twe van sinen jongheren en* (sic) *seide : « Gaet in de staet* (1) *tot anden berghe van Sion, daer seldi een knecht sien draghen een vat mit water. Ende daer he in gaet, segget den wert van dien huse : Onse meyster sent ons totti, dattu ons wisen souste een camer, daer hi mit sinen jongheren mach eten dat paesch lam, eer hij lidet.* » » enz.

Einde : « *Ende wie dit wil overdencken van beghin der passien totten eynde toe mit medeliden sijns herten, recht of hi daer bi ‖ ghewest hadde, die sel hem tot goeden dinghen ende tot ynnighen ghebede gheven. Want Bernardus die van groter contemplacien was, die hadde Jhesus liden in sijn ghedachten ende in sijn verrisenisse, ende sijn openbaringhe ende sijn opvaert ende sijn wedercomen totten [...]* (2). *Ende hi hadde den soeten naem Jhesus oec altoes in sijn ghedachten. etc.* bl. 81b

Hier eyndet die passie ons heren Jhesu Cristi, also die ewangelisten ende ander heilighen bescreven hebben. »

(1) D. i. *stat* : zie Luc. 22, 10.

(2) Hier heeft de kopiïst blijkbaar een woord overgeslagen, waarschijnlijk *menschen* of *vaderen*.

V
(**55**)

Daarop volgt, bl. 82*a*-114*b*, een fragment van denzelfden commentaar op het Hooglied, die ook in hs. **u** voorkomt (1); de behandelde verzen zijn : 4, 5; 4, 9; 5, 6 en 4, 1.

Begin : « **Dijn twe borsten sijn** (2) **als twe hynde, als twe twilinghe der gheiten die onder die lelyen ghevoet worden totter tijt dat die dach opgaet ende die sceme dalen.**» *Die prelaten [sijn sculdich]* (3) *te hebben .ij. borsten, als ontfermherticheit ende godertierenheit, daer si den ondersaten mede sellen gheven te drinken.* » enz.

Einde : « *O hoe weel hadde Ancelmus dit haer bescoeren ende gheordineert, doe hi in sinen heilighen begheerten sprac ende seide :* « *O goede Jhesu! dijn ghehucchenisse is suet boven dat honich; van di te deyncken versadet meer dan suete spise; van di te spreken is een volle vermakinghe. Di te kennen is*
bl. 114*b* *die alre overste hoechste* ‖ *troest, ende di aen te hanghen is ewich leven. Amen.* » »

Bl. 114*b*-117*a* bevatten een exempel *van twee priesteren ende die molenarinne*, hetzelfde dat in hs. **K** voorkomt, en gebleken is zeer verspreid te zijn (4).

(1) Zie boven bl. 397.

(2) In het hs. tweemaal.

(3) Niet in het hs.; aangevuld met behulp van den tekst in hs. **u**.

(4) Zie boven bl. 92 vlg. Behalve in hs. **K** en in het hier beschreven hs. **v** komt dit exempel ook voor in de volgende codices, te : Brussel, Koninkl. Biblioth., nrs 1956, 11150 en II 112; Gent, Universiteitsbiblioth., nr 1293; Den Haag, Koninkl. Biblioth., nr X 105, in dit werk als hs. **Aa** onder nr 60 beschreven, en X 106; Hamburg, Stadsbiblioth., ms. theol. 2058; Heidelberg, Universiteitsbiblioth., nr 232; Karlsruhe, Herzogl. Biblioth., nrs LXXVIII en C; München, Hofbiblioth., nrs 411, 466, 766 en 782; Nürnberg, Stadsbiblioth., nr VI, 91; Parijs, Bibliothèque Nationale, ms. néerl. 37 (verg. HUET, *Cat. des Manuscrits néerlandais* etc., op dat nummer); Weenen, Hofbiblioth., nr 2969. Al deze afschriften behooren niet tot dezelfde redactie; schrijver dezes hoopt binnen kort een vergelijkende uitgave te bezorgen.

V
(**55**)

Bl. 117*a*-125*b* volgt een fragment, ongeveer de twee derden, van Ruusbroec's traktaatje *Vanden kersten Ghelove*, overeenkomende met dl. 3, blz. 239, 1 tot blz. 253, 11 der uitgave; daarna, bl. 125*b*-128*b*, twee hoofdstukken uit zijne *Gheestelijke Brulocht*, t. w. het 48ste en het 49ste van het tweede boek (= dl. 6, blz. 122 tot 126 der uitgave).

Bl. 128*b*-136*b* volgt een sermoen voor Driekoningendag, zonder opschrift.

Begin : « « **Omnes de Saba veniunt** », *Ysaie sexagesimo capitulo. Saba is een riveer in Arabien, daer al dat lant Saba of ghehetene is ende beduut een bekeringhe of een ontstekinghe, dae[r]* (1) *die minne bi betekent is. Daer om sellen alle die bekeerde toten ghelove van Saba comen van minnen ontfonct. Als Lucas seit · si sellen van oesten, van weesten, van noorden ende van suden comen ende besitten dat rike Gods. Dat is si sellen rusten in dat ghelove Cristi ende offeren gout, wirooc ende mirre. Dat ghesciede huden doe die coningen van Tharsis ende des eilants ende van Arabien quamen, als die prophete seit, ende brochten gave ende offerande.* » enz.

Einde : « *Hier om, ghi dochteren van Syon, gaet uut ende siet uwen coninc mit hoe menichgherhende croon dat hi ghecroont is. Ende ist dat ghi inder bescreven cronen begheert mit hem te deilen, so en wilt die eerste cronen mit clagheliken [...]* (2) *niet wedder segghen. Want sinte Pauwels seit : Ist dat wi mede liden, wi sullen mede regneren. Des help ons God. Amen.* »

Bl. 136*b*-143*b* volgt een ander traktaat zonder opschrift, blijkbaar ook een sermoen.

(1) Hs. *dae*.

(2) Blijkbaar is hier door den kopiist iets overgeslagen, waarschijnlijk : *woerden*.

V (55)

Begin : « *Job seit : des menscen leven opter eerden is een strijt. Al onse leven, also langhe als wi leven, is also vol temptacie ende becoeringhen, dat onse leven selve van den helighe temptacie gheheten is, ende so wanneer die een temptacie henen gaet ende ons beghevet, sonder twivel so sijn wij dander verwachtende.* » enz.

Einde : « *Dit sijn te waerachtighe [ghe]tughe* (1), *dat wi Cristum in sijnre overforminghe in dat hoghestc op ten berch van Thabor, oft gheviel, vrilic sonder alle verleidinghe moghen ontfanghen; want so waer al sulke ghetughe sijn, daer en mach die quade bose enghel Sathanas niement bedrieghen. Des helpe ons die almachtighe God, Jhesus Cristus. Amen.* »

De overige bladen van den codex, bl. 144*a*-173*a*, bevatten een reeds eenigszins bekend traktaat *Van den drien mylen* of *Vanden drien dachvaerden*, met het opschrift :

Hier beghinnen die drie dachverde.

Begin : « « *En dale nyet neder in Egypten, meer rust in[t]* (2) *lant dat ik dy wysen sel ende wes pelgrim aldaer. Ic sel mytti wesen ende dy ghebenedyen.* » *Dyt sin ons heren woerde tot Ysaac den patriarch. Ysaac is also vel te seggen als een vroechde of een blyscap, ende beteykent enen mensche die overmids penitencien weder keert, ende sinen hemelschen vader een vroechde is, als die verloren soen was.* » enz.

Einde : « *Dese drie dachvaerde aldus over te wanderen elc mit haren drien milen, daer toe woerden wi vermaent in dien woerden daer icket mede begaen :*

(1) In het hs. *waerachtighetughe*, ááneén. De kopiïst heeft blijkbaar eenmaal *ghe-* overgeslagen.

(2) Hs. *in*. Dezelfde bijbelplaats wordt verderop en in het explicit nog eens, en daar telkens zonder het foutje, aangehaald.

V (54)

« *En dael niet neder in Egipten, mer ruste dy int lant dat ic di wisen sel, ende wees daer pelgrijm. Ic sel mitti wesen, ende di gebenedien* », *welker benediccie u ende my gonne die vader, die soen ende die heilige gheest. Amen etc.* » (1)

Onder dit traktaatje heeft een met robrik geschreven jaartal gestaan, dat naderhand uitgekrast is. Toch zijn de vijf eerste cijfers *M CCCC* nog duidelijk te onderkennen, de overige echter niet; na de laatste *C* moeten er nog ten minste drie andere, gevolgd door een of ander krulletje, of wel nog vier andere gestaan hebben : in het eerste geval zal het geweest zijn *XIX* of *XXX;* in het tweede een getal van voren in de dertig. In geen geval heeft er gestaan *M CCCC XV,* zooals op bl. 19*a*, en dit verschil tusschen de twee jaartallen zal voor een later bezitter, die het handschrift gaarne voor zoo oud mogelijk uitgaf, wel de aanleiding geweest zijn om het jongste getal uit te krassen. Wat nu dit jaartal *m cccc xv* betreft, het is eenigszins twijfelachtig of het wel van den kopiïst zelven afkomstig is; zijne cijfers, die hier en daar in den voorafgaanden tekst voorkomen, en zijn schrift over 't algemeen, zien er wel wat anders uit. Aan den anderen kant is dit schrift echter niet in strijd met die tijdsbepaling : al is een gedeelte van den codex vermoedelijk enkele jaren later vervaardigd (1419 zal daarvoor de terminus a quo zijn), het eerste gedeelte kan heel goed in 1415 geschreven zijn, en wellicht is dit jaartal

(1) Uittreksels uit dit traktaat zijn medegedeeld door VAN VLOTEN, in zijne *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken, van 1229-1476*, blz. 200 vlgg., naar een hs. op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Het komt ook voor in een ander hs., nl. nr X 28, derzelfde boekerij, en in hs. 145 op de Universiteitsbiblioth. te Leuven.

V
(54)

van een medekloosterbroeder van den kopiïst afkomstig.

De tekst is geschreven in eene vaste, regelmatige hand, zijnde een sierlijke rotunda, en is voorzien van eenvoudige roode hoofdletters; zwarte hoofdletters zijn met robrik doorstreept. Opschriften, voor zoover aanwezig, zijn echter met zwarten inkt geschreven; alleen de enkele Latijnsche woorden op bl. 23*a* : *Et sic est finis* en *Sequitur*, met robrik. De zwarte opschriften, bijbelteksten en eigennamen zijn rood onderstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, zwart of rood op zwart, en een vrij dik rood loodrecht streepje, dat ook vaak over de punt getrokken is. De verkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

Het papier van bl. 1-143 is fijner geribd en dunner dan dat van bl. 144 vlgg.; in beide soorten zijn de roedjes vrij onduidelijk. In de eerste komt als watermerk voor de zoogenaamde drieberg, met een Latijnsch kruis op den middelste, zoogoed als hetzelfde merk als nrs 9 en 10 van plaat I bij DE STOPPELAAR, uit de rekeningen van den rentmeester bewesten Schelde, het eerste uit die over het jaar 1410, het andere uit die over de jaren 1425-1428 (1); HERMANS heeft hetzelfde merk aangetroffen te 's-Hertogenbosch in stukken uit het jaar 1414. In de tweede soort papier staat een anker, met lange schacht, sterk gebogen lepels en een Latijnsch kruis op den ring, blijkbaar hetzelfde merk als nr 5 van plaat VII bij DE STOPPELAAR, aangetroffen in het schutblad der rentmeestersrekening beoosten Schelde over 1428 (2).

Daarenboven ziet men in bl. 15 een fragment van

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 27.
(2) Zie DE STOPPELAAR, t. a. p. 56.

V
(54)

een ander watermerk, waarvan de wederhelft ontbreekt. Vermoedelijk is het geheel een Malthezer kruis in een cirkelomtrek.

Het handschrift is op de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek gekomen uit de nalatenschap van Willem Moll (1); hoe het in zijn bezit kwam, blijkt, in strijd met zijne gewoonte, uit geen enkele aanteekening, maar is toch van elders te weten. Onmiddellijk vóór hem heeft het behoord tot de beroemde verzameling der Van Voorst's (2); toen deze boekerij onder den hamer kwam, werd de codex door Moll aangekocht voor *f* 4. — (3). Vóór Van Voorst is het handschrift in bezit geweest van Jacob Koning: het is én op de eerste én op de tweede verkooping van diens boeken ter tafel gekomen (4). In den catalogus der tweede veiling wordt vermeld, dat het handschrift afkomstig is van den geschiedvorscher P. vander Schelling († 1751), den medewerker van K. van Alkemade.

(1) Verg. boven blz. 349; in den catalogus van MOLL's handschriften wordt het hier beschrevene onder nr 49 vermeld.

(2) Zie den *Catalogue raisonné de la précieuse collection de Manuscrits et d'Autographes de MM.* D.-C. VAN VOORST, *père et* J.-J. VAN VOORST, *fils* (Amst., Fr. Muller, 27 Jan. 1860), nr 182.

(3) Deze inlichtingen ontleen ik aan het exemplaar van VAN VOORST's auctiecatalogus op de Koninkl. Bibliotheek te Brussel, dat in margine van namen en prijzen voorzien is.

(4) Zie den *Catalogus van eene Aanzienelijke Verzameling van... Boeken, ... Voorts Eenige kostbare zeer oude Latijnsche, Nederduitsche en Oostersche Handschriften, benevens eenige zeer belangrijke Brieven ... Alles gedurende vele jaren met vlijt en naauwkeurigheid bijeenverzameld door een voornaam liefhebber der Nederlandsche Geschiedenis en Oudheden* (nl. J. KONING; Amst., P. den Hengst en Zoon, 22 Sept. 1828), blz. 106, nr 36 : « De passie en het lyden J. C. En uitlegging op het Hooglied. 1415. Op papier geschreven »; verder den *Catalogus der Letterkundige Nalatenschap van wijlen* JACOBUS KONING. *Eerste Deel. Handschriften* (Amst., J. de Vries en cons., 29 April 1833), blz. 21, nr 145 : « De Passie en Leven Jesu Christi. Octavo. (Geschreven op papier, A° 1415, en gekomen uit de Bibliotheek van P. van der Schelling.) ».

V (54) Tusschen Koning en V. Voorst heeft het handschrift waarschijnlijk toebehoord aan Jan Schouten te Dordrecht : nr 29 zijner verzameling getijde- en passieboeken wordt beschreven als « Godsdienstige Oefeningen, op papier geschreven in de XIV eeuw. Oude band. Afkomstig uit de Bibliotheek van P. van der Schelling » (1), en werd gekocht door Jan Jacob van Voorst, den zoon, voor *f* 3.50 (2). In die beschrijving is dit hs. **V** zeer zeker alleen met veel goeden wil te herkennen, maar in den catalogus van Schouten's verzameling zijn alle handschriften op zeer onvoldoende wijze beschreven, zoodat de bijvoeging « afkomstig uit de bibliotheek van P. Van der Schelling », en het feit dat het boek juist door J.-J. van Voorst gekocht werd, wel vrijheid geven om aan de identiteit te gelooven.

Het handschrift is gevat in een geheel karmijnen maroccoband, uit de eerste helft der 18de eeuw, verguld op 't plat en op den rug, met den titel : DE PASSIE ‖ EN 'T LYDEN ‖ JESU CHRISTI ‖ M. S. S. 1415 ‖

Blijkbaar heeft Moll het handschrift, dat van de vocht geleden had, laten restaureeren : een groot getal bladen zijn opgezet; vooraan zijn 4, achteraan twee bladen wit papier aangebracht; op bl. I*a* staat een aanteekening van Moll over den ouderdom van het hs., dat hem toescheen « omstr. het laatst van de 15de eeuw geschreven te wezen », en over het op

(1) Zie den *Catalogus van eene kunstkeurige en wetenschappelijke Verzameling... nagelaten door wijlen den ... Heer* JAN SCHOUTEN (Amst., C. Weddepohl, 22 Nov. 1852), blz. 70, nr 29.

(2) Naar de lijst van koopers en prijzen in het exemplaar van SCHOUTEN's catalogus in de boekerij van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

V (54) bl. 19*a* staande jaartal *m cccc xv*, dat hij « het werk van een bedriegelijke hand » achtte; op bl. II*a* eene door hem geschreven korte inhoudsopgave.

W (55) Handschrift op perkament, gedeeltelijk uit het midden, gedeeltelijk uit de latere jaren der 14de eeuw (ca. 1360-1385), berustende op de Mazarijnsche Bibliotheek te Parijs, nr 920. De codex bestaat uit onderscheiden gedeelten die door verschillende kopiïsten omstreeks hetzelfde tijdstip geschreven en daarna samengevoegd werden, en bevat alles samen 158 bladen, ± 133 mm. hoog bij ± 102 breed, waarvan de 6 eerste en de 6 laatste onbeschreven zijn, behoudens aanteekeningen uit later tijd, waarover straks nader. De verschillende gedeelten zijn :

I. Bl. 7-50, zijnde 5 quaternen en een half quatern, met potlood afgeschreven en gelijnd (een en ander nagenoeg uitgewischt) op eene hoogte van 107 bij eene breedte van 73-78 mm., met 19 regels op iedere bladzijde. Signaturen zijn niet meer aanwezig; reclamen echter wel.

Dit gedeelte bevat Ruusbroec's traktaat *Vanden seven Sloten*, met dit opschrift, bovenaan in het midden, in loopend schrift, waarschijnlijk in dezelfde hand als een straks te vermelden aanteekening:

Vanden .vij. sloten

Bij het afsnijden van den codex werd dit opschrift echter dwars doorgesneden, zoodat alleen het onderste gedeelte der letters nog zichtbaar is. Aan het einde staat niets.

De eerste bladzijde is in een hoekig Gothisch schrift; op de tweede wordt de hand echter onmiddellijk ronder, en met de zesde, d. i. bl. 9*b*, grover en

W (55)

gaandeweg ook grooter. Er zijn grootere en kleinere roode hoofdletters; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, óók voor hoofdletters. De eerste bladen schijnen naderhand « gecorrigeerd » te zijn : er komen enkele verbeteringen voor met bleekeren inkt.

Op bl. 50*b* staat, onmiddellijk onder den tekst, in een hand van omstreeks 1400 :

Dich wil v Hic est ...s

De drie eerste woorden zijn reeds onder 't schrijven met den vinger uitgeveegd; de laatste *s* is blijkbaar de eindletter van *finis*, waarvan de eerste vier uitgekrast zijn.

Onder die woorden, in eene hand uit de eerste helft der 15de eeuw (± 1430) :

Desen boec es der broedere van Sente pauwels in zonien geheeten te roodendale.

De laatste letter van *zonien* staat op ratuur en de *e* is overgedaan : *zonien* is blijkbaar verbeterd uit *zoninghen* (verg. beneden blz. 416). De geheele aanteekening heeft er een tweede maal gestaan, onmiddellijk er onder, maar werd uitgekrast. Tegen het einde der 15de of in 't begin der 16de eeuw begon iemand ze in 't midden van 't blad nog eens te schrijven, zonder te voleinden :

Desen boec es broeder sente

Onder aan 't blad is iets uitgekrast, blijkbaar de aanhef derzelfde aanteekening, die ook daar gedeeltelijk schijnt gestaan te hebben.

II, zijnde bl. 51-69, waarschijnlijk geschreven vóór 1383 (zie beneden), bestaande uit twee quaternen en een half quatern, van welk laatste er evenwel een blad uitgesneden is, zonder schade voor den tekst, blijkbaar dus door den kopiïst. De bladzijden zijn met pot-

W (55)

lood afgeschreven en gelijnd, maar met weinig zorg. De hoogte der afschrijving varieert tusschen 100 en 90 mm.; de breedte is ± 62 mm. De kopiïst heeft zich om de voorgeschreven grenzen weinig bekommerd. Het getal regels varieert van 13 tot 18. Onder het afsnijden van den codex zijn signaturen en reclamen weggevallen, — zoo die er geweest zijn.

Dit gedeelte bevat :

bl. 51*a*-65*b* een vertaling van *Cantica Canticorum*.

Begin : « *Dit es de prologhe opder minnen bocc. Dit bocc heet sanghe der sanghe, want dese sanghe sijn beter ende boven alle die sanghe die her Moyses oft Maria in exodo, ochte Ysayas, ochte* (1) *Abbacuc ocht die andere propheten ghesonghen oft gheprophetcert hebben. Want alle dese vorghenoemde, onsteken in hare moede ende in hare ghedachten, hebben Gode love ghescyt* (2) *ochte* (3) *om die verloestinghe haers volcs, ocht om de bekeeringhe haers volx, ocht om die redenen godleker ‖ werke. Maer* bl. 51*b*
hier in dit boec werdt (4) *ghehoert* (5) *de stemme Cristi ende der kerken, singhende om dat hier in die godleke dinghe ende die menscheleke dinghe versament ofte te gadere ghevoeghet werden. Ende hier omme sanghe der sanghe, dats al soe vele te segghenne als die betere dinghen werden ghenoemt metten dinghen die noch beter sijn.*

Hier es ute die andere prologhe, ende hier beghint cantica canticorum te dietsche.

De stemme der ‖ kerken tot Cristum, ofte de bruut bl. 52*a*
toten brudegoem. I.

---

(1) *ochte* door den kopiïst verbeterd uit *ocht*.
(2) *y* door den kopiïst verbeterd uit *i*.
(3) Eerst *Ofte*, doch doorstreept en daarnaast in margine *ochte*, waarschijnlijk door den kopiïst.
(4) *werdt* uit *wertt*, als voren.
(5) *ghehoert* uit *ghehort*, als voren.

W (55) *Cusse mi metten cussenne sijns monds, want dine borste sijn beter dan wijn, bat riekende dan die alder beste salven. Dijn name* [es een] (1) *ute ghegotenne olie. Daer omme hebben di lief ghehadt die joffroukene.*

Die stemme der kerken tot Cristum.

Trecke mi na di, [ende] (1) *wi selen loepen inden roeke dijnre zalven.* » enz.

Einde : « *De kerke tote Cristum. Vlie mijn ghe-minde ende werde ghelijc der ree, ocht der gheet, ende den hinde kenne der herte op de berghe van specien.* » (2)

bl. 66 is onbeschreven, behalve met een dergelijke aanteekening, op de keerzijde bovenaan, als op bl. 50, en in dezelfde hand, alleen met een lichte variante :

Desen boec es der broedere van Sente pauwels in zoninghen gheheeten te roedendale.

Bl. 67*a*-69*b* bevatten een sermoen op Lucas 10,42, zonder opschrift.

Begin : « « *Een* (3) *es noet* », *alsoe es* (4) *dwort des words. Mine alderliefste merct : In velen es verstorvinghe, arbeit ende pininghe des gheests. In een es raste der ghedachten, ledecheit ende vieringhe des gheests. In velen es anxt, in een es sekerheit. In velen es luttel, in een vele. Maer want wi af kerende van enen, neder ghevloyt sijn dore vele dinghen, ghe-stooert* (sic) *dore vele* (5), *velen aenhanghende, soe heeft*

(1) Door een corrector ingevoegd; zie beneden blz. 418.

(2) Verg. over de vertalingen van het Hooglied in 't Middelnederlandsch H. VAN DRUTEN, *Geschiedenis der Nederlandsche Bijbelvertaling* (Leiden 1895 vlgg.), I, 107 vlgg.

(3) *Een* uit *Eene* : de laatste *e* is uitgekrast.

(4) Tusschen *alsoe* en *es* een ratuur; blijkbaar is daar *als* uitgekrast : de kopiïst was op het punt ten tweeden male *alsoe* te schrijven.

(5) Hier tusschen in bijgevoegd : dingen, door den corrector, als voren.

W (56) *ons velen ghevisenteert een* ¦*middeleere, op dat wi ontladen van velen, hem ons eneghende ende toe een vergaderende, een souden verkiesen, een minnen, enen medevormech werden, tot enen weder gheleidt werden, eenen aenhanghen, een ghebruken, een bliven, want eens es noet, ocht es noedorstech. Welc een?* » enz.

Einde : « *Dar omme sal hi allene ghesocht werden, in wien alle dinge vri sijn; hi sal allene ghemerct ocht aensien werden, in wien alle dinghe seker sijn. Want hi es een daer alle dinghe in sijn, welc een alle dinghe vervult, ende alle dinghe begherent* (1). *Om dit een selen wi alle dinghen laten. In dit een* (2) *alle dinghe te besittenne* (3), *want sonder* (4) *dit een en sijn* (5) *alle dinghe* (6) *niet* (7) *ghenoech* (8), *ja oec enen, want eens es noet* (9). *O wach, volghen wi dan* (10) *een* (11) *daer alle dinghe* (12) *in sijn, op dat wi in enen alle dinghe* (12) *hier* (13) *volghen, alsoe dat een si in alle dinghe* (12) *al God, die ghe-* bl. 69*b*
‖ *benedijt* (14) *es eweleec. Amen.* »

(1) *-erent* van *begherent* is overgedaan door den corrector.

(2) Hier heeft de corrector ingevoegd : *selen wi.* Door den kopiïst moet hier inderdaad iets overgeslagen zijn.

(3) Door den corrector is *te* doorgehaald en *-ne* van *besittenne* uitgekrast.

(4) *want sonder* is door den corrector doorgehaald.

(5) *en sijn* is door den corrector uitgekrast en daarop heeft hij geschreven : *es.*

(6) *alle dinghe* is door den corrector gewijzigd in *allē dinghē.*

(7) Door den corrector doorgehaald.

(8) Hierachter staat een verwijzing van den corrector om in te voegen : *Maer alle dingen en souden desen enen niet genoech sijn.*

(9) Van *ia* tot *noet* door den corrector doorgehaald.

(10) Door den corrector verbeterd in *dat.*

(11) Door den corrector overgedaan.

(12) Door den corrector gewijzigd in *dinghē.*

(13) Hs. *h'*; het verkortingsteeken ' door den corrector overgedaan.

(14) Hs. *ghēbenedijt.*

W
(56)

De rest van bl. 69*b* is wit.

Dit gedeelte is in een nog al hoekige hand geschreven, met rossen inkt; het opschrift van de vertaling van 't Hooglied met rooden inkt; elk der beide stukken begint met een roode hoofdletter; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. In het eerste stuk komen opschrifttitels voor, nl. op bl. 51*a*, 59*a*, 60*b* en 65*b*: *Der Minnen boec;* op de andere bladen is het opschrift over de twee zijden verdeeld : *Der minnen* ‖ *boec*, op bl. 51*a* en 59*a* in dezelfde hand als de tekst; op de andere in een cursief schrift, blijkbaar de *gewone* hand van den kopiïst.

Dit gedeelte van den codex is « gecorrigeerd » door een medebroeder van den kopiïst, nl. door den schrijver der handschriften n^rs^ 1805, 2849, 2905, 3067 en 3093 der koninklijke bibliotheek te Brussel en n^r^ 1374 der universiteitsbibliotheek te Gent, alle codices die, evenals dit hs. **w**, uit 't Rooklooster afkomstig zijn en waarvan het eerste in 1395 geschreven werd (1).

Als leesteeken is gebruikt de punt, en een paar malen, nl. bl. 67*a* en *b*, het teeken bestaande uit een punt en daar boven op ongeveer een schuin-staande *c* (2).

III, zijnde bl. 70*a*-96*b*, wordt gevormd door een half quatern, een half sextern, een quatern en een quintern min één blad; van afschrijven en lijnen is er nog nauwelijks hier en daar een spoor; de regels zijn zeer breed, t. w. ± 92-95 mm., zoodat er bijna geen wit op zijde is. De regels staan nu eens meer dan eens minder dicht op elkander; hun getal varieert van 20 tot 25; de hoogte van alle regels samen van 91 tot 105 mm.

---

(1) Verg. ook *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.* 17, 221.
(2) Verg. boven blz. 372.

W
(56)

Dit gedeelte bevat een vertaling van het bekende *Soliloquium de arrha animae* van Hugo van Sint-Victore (1), zonder opschrift.

Begin : « *Ic spreke heimeleke mire zielen toe, ende sal eischen van hare met eere vriendeleker onderspraken dat ic van hare te wetene beghere. Daer toe en sal nieman vremders sijn, maer wi selen allene spreken ons worde met eere openbaerre conscientien, also dat mi gheen vreese en sal sijn hare te antwerdene, noch hare gheene scaemte. — Ic bidde u, segt mi mine ziele, wat eist dat ghi boven alle dinc mint; besiet, ic weet dat u leven minne es, ende dat ghi sonder minne niet sijn en moecht. Maer ic wille dat ghi mi sonder scaemte belijt wat ghi kiesen sout onder alle dinghe die te minne sijn. Dit segghic noch om dat ghi cleerleker selt verstaen dat ic vraghe.* ... ‖ ... bl. 70*b*
Anima. *Ghelijc dat ic niet minnen en mach dat ic noit en sach, also en hebbic* (2) *niet moghen minnen van alden dinghen die men sien mach, want ic van al dien dinghen niet vonden en hebbe wat boven al te minnene es. Ic hebbe gheleert met vele experimenten dat de minne deser werelt es bedriechlec ende te vliene, welke minne, alse icse vercoren hebbe, ocht ic ben altoes in anxte die te verliesene, ocht eist dat een ander dinc quame dat mi meer behaechde, dat ic worde ghedwonghen mi selven te verwandelene. Aldus so vloey ic noch in* ‖ *begherten in dese werelt,* bl. 71*a*
want ic sonder minne niet sijn en mach ende ic niet en can vinden ghewareghe minne. **Hugo.** *Ic verblide mi doch dat ghi in die minne der tideleker dinghe*

---

(1) Het oorspronkelijke b. v. bij MIGNE, *Patrol. Lat.*, t. CLXXVI, p. 951 ss. Eene andere vertaling komt voor in hs. I D 6 (= *hs. Moll 36*) op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam.
(2 *En hebbic* twee maal ; de eerste maal rood doorgehaald.

niet te male ghesteken en sijt, maer ic bedruve mi dat ghi noch niet en rust in die minne der ewegher dinghe » enz.

Einde : « *Wi hebben vele dinghen ghesecht; ic biddu, mijn ziele, dat ghi na alle dese eenen bekint, enen mint, enen navolcht, eenen begrijpt, enen besit.* **Anima.** *Dat wenschenic, daer na lanct mi, ende dat begheric met alle miere herten ghepeise. Laus Deo.* »

Het overige van bl. 96*b* wordt ingenomen door een Latijnsche bijbelplaats, waarop volgt :

God en mint niement dan die metter wijsheit wonachtich es. Cristus dili...

Het overige, vermoedelijk de Latijnsche vertaling van 't geen eerst in 't Dietsch staat, ontbreekt : een hoek van 't perkament is weggesneden.

Deze tekst is met vaste, regelmatige hand geschreven in een kleine, vette rotunda. Er zijn geene andere versieringen dan roode hoofdletters; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. *Anima* en *Hugo* zijn meestal met robrik geschreven. Als leesteeken is gebruikt de punt.

IV, zijnde bl. 97-108, bestaat uit een quatern en een half quatern; met (thans nagenoeg verganen) inkt afgeschreven op eene hoogte van 94 bij eene breedte van 82 mm., en gelijnd, met regelmatig 17 regels. Op bl. 97*a* onderaan, in 't midden, een signatuur : ii; aan het einde van het quatern, bl. 104*b*, een reclame, met rooden inkt omraamd.

Dit gedeelte bevat eerst, bl. 97*a*-101*b*, een gedeelte van een biechtboek, t. w. een handleiding tot het gewetensonderzoek aangaande de tien geboden, zonder opschrift.

Begin : « « *Wiltu comen toten euliken levenne, soe hout die .x. gebode.* » *Dese waert andwerde* (1) *onse*

(1) In het handschrift voluit.

here den jonclinc die hem (1) *vraegede hoe hi ten euliken levene mochte comen. In desen warden toget onse here, dat en gheen andren wech en es te comene dan dat men houde die .x. gebode. Dit sijn die .x. gebode. Dat irste gebod es, dune salt genen vremden God hebben sonder mi ende ane beden. Dander es* » enz.

Einde : « *Die dese redene ende dese punte met gerechter herten wille anesien, hi sal gewarelike wel verstaen sonder allen twiffel dat die gene, die dese tien gebode niet en houden, dat si noch Gode en minnen noch heren* (2) *evenkersten* ‖ *ende dat si nemmer-* bl. 101*b*
meer en comen ter eweliker glorien van hemelrike. »

Daarop volgen, bl. 101*b*-102*a*, de *seven gave des heilech geest*, met de « bedudenisse »; het einde luidt :

« *Die geest der verstannessen hi verdrivet de onnutheit ende gulade, ende maket den menschen ghetimpert ende suver van herten. Die geest der smakelecheit hi verdrivet alle oncusheit* ‖ *ende maket den mens-* bl. 102*a*
sche volcome[n] (3) *reine van lichamen* ».

Daarop volgt onmiddellijk, op een nieuwen regel, het volgende gebed :«

« *Hi es salech* (4) *dies Gods lichame sine spise es, Gods pine sine sause es, Gods wonde sine bat es, Gods doet sijn leven es, Gods tonge sijn recke es, Gods ogen sijn leideren es, Gods anscijn sijn spigel es. Gods herte sijn begerte es, Gods minne sijn bedde es, Gods minne sijn raste es, Gods cruce sijn scilde es, Gods name sijn halsberch es, Gods gerechtecheit sijn anxt es, Gods go[e]teit* (5) *sijn troest es, Gods comen sijn*

(1) In het handschrift voluit.
(2) In het handschrift voluit; verg. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 13, 73 vlg.
(3) Hs. *volcome.*
(4) Hs. *salechs*, blijkbaar onder den invloed van het volgende *dies.*
(5) Hs. *goteit.*

W (56) *langere es, Gods henen gaen sijn wenen es, Gods rike sijn erve es, God selve sijn troest es. God es .i. lichte in der demsterheit, God es .i. troest in dere bedroeffenessen, God es .i. meester in der scolen, God es .i. soete wint in der zielen, God es .i. kimpe in der becoringen, God es .i. cortingen inder wandelingen, God es .i. salve in der cranckeiden, God es .i. raste inden arbeiden, God es .i. spise indere hongere, God es .i. dranc in den dorste, God es .i. staf in den weghe, God es .i. ghelove inden outare, God es .i. spighel*
bl. 102*b* *in den ogen.* ‖ *God es ene melodie in den oren. God es .i. balsame inden roke, God es .i. honnech inden monde, God es .i. jubilatio inder herten, God es .i. minne inder begerten, God es .i. vronisse inder gebrukenessen, God es .i. leven in der doet, Got* (sic) *es .i. seker toeverlaet in al onser noet. Ay lieve Jhesus, ontfaerme mijns, al hebbic dick[er]e* (1) *dijns vergheten dan ic sculdech was te doene. Coninginne vanden trone, bidt uwen vader, uwen kinde, dat hi ons in dit ellinde sine gracie moete geven, dat wi verdienen deusche leven met sente Francisse te samene. Nu segt alle gader amen.* »

Bl. 102*b*-106*a* worden ingenomen door een traktaat zonder opschrift, maar dat na onderzoek bleek te zijn een andere redactie van *Dboec vanden boemgaerde*, dat ook onder de *Limburgsche Sermoenen* voorkomt (2).

Daarop volgt een exempel.

Begin : « *Ene joncfrouwe lach in hare ghebede ene werf ende dochte hare ochte die viant van alle*

(1) Hs. *dicke*, waarschijnlijk fout voor *dick'e*.

(2) Zie de uitgave der *Limburgsche Sermoenen* door Dr. J. H. Kern Hz., blz. 538. Dezelfde redactie komt voor in hs. 11730 op de koninklijke Bibliotheek te Brussel. Eene vergelijkende uitgave heb ik bezorgd in den *Biekorf*, 11[de] jaargang (1900).

W (56) *goede vor hare stonde. Doe sprac si hem ane ende besworne ende seide aldus :* « *O viant alre heilighen, oftu best alse mi dunct, so gebiedic di in den name ons heren, dat du mi openbare seges welc dalre gherechste wech es daer ic alre* (1) *hastelix in moge vercrighen thogesten leven mire zielen* » enz.

Het antwoord luidt : *gerechte minne.*

Daarop het volgende berijmde gebed :

‖ « *Here, vaderlike troest, want du mi selve heves* bl. 108*b*
verloest met dijns selves bloede, soe houdt mi in ure hoeden, mine herte ende minen sin; sende mi, soete God, daer in des heilechs geests minne, reynege mi daer inne van alre hande mesdaet daer ave mi die viant haet (2) *verleit tallen stonden. Here, dor dine heilege vijf wonden, here, soe moetstu mi mine sonden vergeven ende geversten mi mijn leven, dat ic mine sonden gebetren moge ende dat hemelrike vercrigen moge, amen, amen, amen.* »

Dit gedeelte is geschreven in eene kleine hoekige hand, niet tusschen, maar op de regels; er zijn enkele roode hoofdletters, en zwarte hoofdletters zijn rood doorstreept; er is geen ander leesteeken dan de punt. In het exempel komt een verbetering voor van den reeds genoemden corrector, door wien ook enkele woorden overgedaan zijn.

V, zijnde bl. 109-124, gevormd door twee quaternen, zonder signaturen noch reclamen; van 't afschrijven en 't lijnen is zoogoed als niets meer zichtbaar. De breedte der regels is ± 69 mm.; er zijn er regelmatig 21 op iedere bladzijde; alle regels samen zijn ± 82 mm. hoog.

Dit gedeelte bevat een afschrift van de tweede

(1) Hs. *allre.*

(2) Boven *haet* staat : *heeft.*

W (56) redactie van den *Spieghel der sondaers* (1), zonder opschrift.

Begin : « *O alre liefste broeder, want wi sijn in den weghe deser vliender werelt, ende onse daghe voirliden alse die scade der sonnen, daer omme es ons noot met sorchvoldegher herten dicwile over te peynsen, dat onse crancheyt ons dicwile doet vergheten Gods* » enz.

Einde : « *Allehants hevestu ghelesen in den spieghel des sondaers wattu smaken salt, wattu verstaen salt, wattu voorsien salt, op dattu der eeweghcr doot ontgaen moghes ende met Jhesu Cristo ewelike leven, datti moet verleenen die in eewecheyden es ghebenendijt. Amen.*

Hier int die spieghel der sondaren. Ghemaect uten latine, alsmen naest conste gheraken. »

Naderhand, in de 15de eeuw, is boven aan bl. 109*a*, in 't midden, de titel geplaatst :

Spiegel des sonders.

Bl. 124*b* is wit, behoudens weer de aanteekening :

Dit boec es des cloesters van Sinte pauwels in zonien gheheeten ten rooden dale.

Het schrift is aanvankelijk, op de eerste bladen, zuiver Gothisch en nogal groot; maar na een blad of vier gaat het meer en meer in de rotunda over. Aan 't begin staat een leelijke roode hoofdletter H; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken komt alleen voor de punt.

---

(1) Verg. boven blz. 188 vlg. Behalve in de daar genoemde codices, komt de *Spieghel der Sondaers* ook nog voor in de volgende, te : Düsseldorf, Landesbiblioth., nr C 93; Gent, Universiteitsbiblioth., nr 1635 (fragment); Lübeck, Stadsbiblioth., nr 114; Weenen, Fidei-Commis biblioth., nr 7954. Het handschrift uit de Bibliotheca Phillippica te Cheltenham, boven blz. 188 in de noot vermeld, is sedert overgegaan naar Brussel, Koninkl. Biblioth., nr II 2334.

W (56) **VI**, zijnde bl. 125-152, bestaat uit 1 sextern en twee quaternen, met inkt afgeschreven en gelijnd, waarvan echter maar weinig sporen meer over zijn. De regels zijn zeer breed. Het sextern is afgeschreven op ± 105 mm. hoogte bij ± 79 breedte; het getal regels is regelmatig 29. De twee quaternen zijn afgeschreven op 110 mm. hoogte bij 81 mm. breedte, met regelmatig 30 regels. Dit gedeelte is het oudste van den geheelen codex : het dagteekent waarschijnlijk uit de jaren 1360-1370; het bevat :

Bl. 125*a*-129*b* en 129*b*-131*a* twee uittreksels uit de werken van zuster Hadewijch, telkens met het opschrift :

Dit es ene Epistele ute Hadewighen.

Het eerste uittreksel is het zesde kapittel, het tweede is het tiende kapittel in de volledige handschriften der *Epistole Haywigis* (1).

Bl. 131*b*-136*b* het zoogenaamd sermoen van 't laatste avondmaal, zonder opschrift.

Begin : « *Vorden feestedach van paschen wetende Jhesus dat sinen wile quam, dat hi lieden soude van deser werelt ten vader, also hi gemint hadde de sine die in die werelt waren, int inde so minde hise. Ende daventmaeltijt gedaen was, als die duvel hadde int herte geset dattene Judas Symon Scarioth verraden soude. Wetende dat hem die vader alle dinc heft gegheven in handen ende dat hi van Gode uteghinc ende te Gode gaet, hi staet op vander avontmaeltijt, ende leget neder sine cleder. Ende als hi ghenomen hadde een lininscledt, hi gorde hem. Dar na dede hi water in een beckijn, ende begonste te dwane de voe-*

---

(1) In de uitgave van Prof. J. VERCOULLIE respectievelijk blz. 15-27 en 30-34.

W (56)

ten sire jongheren ende te droeghene metten linine clede dar hi mede was gegort » enz.

Daarop volgt, bl. 137*a*-149*b*, een concordantie van 't leven van Jesus naar Mattheus, Marcus, Lucas en Johannes, zonder opschrift.

Begin : « *Doe Jhesus dit ghesproken hadde, doe ghinc hi met sinen jongheren in een dorp dat heet Getsemani* » enz., tot aan de zeven werken van barmhartigheid.

Bl. 150-152 bevatten allerlei uittreksels uit den bijbel en gebeden in 't Latijn. Merkwaardigerwijze ook eenige in 't Middelhoogduitsch, b. v. bl. 150*b* onderaan :

« *Sanctus Gregorius sprichet : Eins verloszens priesters gesang in toͤtlichen sunden und der die do unkuscheit pfliget und frosheit und gictikeit, dez ampt ist Got als unmer als daz lutten und daz prussen eines ochsen.* »

Bl. 151*a-b* een gebed, Middelhoogduitsch en Latijn door elkander, met het opschrift :

« *Swer dis gebet einen manot sprichet alle tag nuͤhterlingen in sante Johannes ere ewangelisten, in swas noͤten der mensch ist an lib und an sele, und swa uber er bittet mit rehter andaht, des wirt er erhoͤret von Got und von dem guͤten herren sant Johansen.* »

De uittreksels uit Hadewijch zijn geschreven in eene kleine, zeer fijne, fraaie rotunda, niet tusschen, maar op de regels; het opschrift is telkens rood, ieder epistel begint met een zuiver geteekende roode hoofdletter, en zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Boven aan bl. 125*a* staat, in dezelfde hand als de andere malen, maar wat grover :

Dit boec es der monecke van den rooeden (*sic*) dale uut zoninghen.

W (56)

Bl. 131*b*-149*b* zijn het werk van een anderen kopiïst; ook dit schrift is rond, maar grooter en zwaarder, en mooi. In 't *Sermoen van 't avontmael* zijn er blauwe en roode hoofdletters; in de concordantie alleen roode; de kapittelopschriften en de namen der evangelisten zijn met robrik geschreven; in beide stukken zijn zwarte hoofdletters in den tekst rood doorstreept.

Wat dan verder op bl. 150-152 nog volgt, is in verschillende handen uit de 15de eeuw geschreven.

Men mag zich afvragen, hoe die brokjes in een betrekkelijk ver afgelegen dialect in dit handschrift gekomen zijn. Is er in 't Rooklooster een broeder uit Duitschland geweest, of werd de codex eens aan een Duitsch klooster geleend?

Een opgave van den inhoud van het handschrift vindt men volgenderwijze op bl. 6*b* :

Dit boeck hoor *(sic)* toe den broederen van den Roodencloostere in zonien bij Bruessel.

In desen boeck staet yerst

.j. Van den vij sloten, Ruysbroeck.
.ij. Der minnen boec dat men noempt Cantica canticorum.
.iij. Een collatie beghint : Een is noot.
.iiij. Hugo van Sinte Victoer, van aensprekinghe tsijre zielen datmen noempt de arra anime.
.v. Van den x ghebode, etc.
.vj. Spieghel der sundaren.
.vij. Twee epistelen uut Hadewijghen.
.viij. Sermoen die ons heere dede int leste avontmael.
.ix. Die concordantien der .iiij. evangelisten vander passien ons heeren Jhesu Cristi.

Deze inhoudsopgave is geschreven in dezelfde hand als diegene van het boven beschreven hs. **c**, dat ook uit het Rooklooster afkomstig is (1). Waar-

(1) Zie boven blz. 271.

W
(56)

schijnlijk is dit het werk van den kloosterbroeder, die met het bestuur der bibliotheek belast was.

De verkortingen zijn in de onderscheiden gedeelten van het handschrift zeer talrijk; het gebruikte systeem is hetzelfde als in andere geschriften uit de 14de eeuw (1).

Uit de verschillende medegedeelde aanteekeningen blijkt de herkomst van den codex. Op de bekende lijst der Dietsche boeken van 't Rookklooster (2) wordt dan ook o. a. vermeld : *Item vanden vij sloten;* ongetwijfeld slaat dat op het eerste gedeelte van dit handschrift **W**. Waarschijnlijk is het tweede gedeelte hetzelfde als hetgeen verder bedoeld is met : *Item Salomons boeke uter bybelen in dietsche.* Voor de andere gedeelten vindt men op die lijst niets, dat er op betrekking hebben kan.

Op bl. 157 is, in eene hand uit het einde der 15de eeuw, nog een andere aanteekening begonnen, maar niet voleindigd :

diit buuch hoer

Het handschrift is een dergene, die door de Franschen in 1795 hier overal geroofd en naar Parijs gezonden werden; het kwam op de Mazarijnsche Bibliotheek in 1796, met eenige andere (samen ongeveer 35), die de toenmalige bestuurder kon machtig worden nadat de groote Nationale Bibliotheek het leeuwendeel had genomen. In strijd met wat aan deze overkwam, moest de Mazarijnsche Bibliotheek, evenmin als die van het Arsenaal, in 1815 terug-

(1) Zie voor eenige bijzondere eigenaardigheden van het Middelnederlandsche verkortingssysteem uit de 14de eeuw, de beschijving van de hss. **A** en **B**, boven blz. 16, 17, 19.

(2) Zie boven blz. 272.

W
(56)

geven wat ze ontvangen had, en zoo is deze codex er gebleven (1).

Het handschrift is thans gebonden in een half zwijnsleeren band, uit de laatste jaren, ter vervanging van den oorspronkelijken die geheel versleten was.

X
(57)

Handschrift op papier en enkele bladen perkament, uit de tweede helft der 15de eeuw (± 1470), berustende op het Stadsarchief te Keulen, nr G B 8° 71. De codex bestaat uit onderscheiden gedeelten die door verschillende schrijfsters omstreeks hetzelfde tijdstip in hetzelfde klooster geschreven en daarna samengevoegd werden, en bevat alles samen 217 bladen, 145 mm. hoog bij 102 breed, waarvan de twee eerste en de twee laatste, eigenlijk perkamenten schutbladen, onbeschreven zijn, behoudens met aanteekeningen waarover straks nader. De verschillende gedeelten zijn :

I, zijnde bl. 3-46, gevormd door vijf quaternen waarvan de twee laatste als middelste blad een vel perkament hebben, zoodat ze eigenlijk quinternen zijn. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven, maar niet gelijnd. Tot bl. 18 is de afschrijving ± 102 mm. hoog bij 68 mm. breed; bij gelijke hoogte is ze op bl. 19 tot 26 maar 64 mm. breed; op de overige bladen

(1) Men vindt thans in de *Histoire de la bibliothèque de l'Arsenal*, door den heer Henry Martin, bestuurder dezer inrichting, zeer belangrijke inlichtingen aangaande de « Belgische » handschriften die door de Franschen werden geroofd. Te recht zegt den heer Martin, blz. 538 : « Les quelques manuscrits de cette origine qui furent abandonnés aux Bibliothèques Mazarine et de l'Arsenal ne valaient peut-être pas la peine qu'on eût dû prendre pour les retrouver; ils furent donc laissés dans leurs retraites. »

X
(57)

zijn de afmetingen : ± 106 mm. hoog bij ± 72 breed. Het getal regels is afwisselend : zie beneden.

Dit gedeelte bevat:

bl. 3*a*-10*b* een uittreksel uit Henric Suso's *Horologium* (1), met dit opschrift:

Een capittel uutter wijsheit.

Daarachter, bij wijze van bladvulling :

Bernardus : is yemant droevich onder u, die ontdoe sijn herte ende laet Jhesum in comen ende hi sal hem troesten.

bl. 11*a*-18*b* worden ingenomen door verschillende uittreksels uit Ruusbroec's tractaat *Vanden seven Sloten*, beginnende met : *Ruysbroec scrivet*, en overeenkomende met de volgende gedeelten der uitgave : 1) dl. 4, 69, r. 13 tot 4, 70, 20; 2) 4, 98, 16 tot 4, 99, 8; 3) 4, 100, 15 tot 4, 103, 12, waarbij echter 4, 103, 11 is overgeslagen; 4) 4, 108, 10 tot 4, 108, 16; 5) 4, 113, 1 tot 4, 121, 11. Tusschen het vierde en het vijfde uittreksel staat nog een ander brokje, dat ook aan den prior van Groenendaal toegeschreven wordt met de woorden *Rusebroec scrivet*, maar 't is mij niet mogen gelukken het stukje ergens in de uitgave terug te vinden; waarschijnlijk is de toeschrijving verkeerd.

Bl. 19*a*-26*b* bevatten korte gebeden met het opschrift :

Sancte Ancelmus des bisscops ghebede.

Bl. 27*a*-37*b* een traktaat, gecompileerd uit allerlei kerkvaders, met het opschrift :

Vander hemelscher glorien.

Begin : « *Paulus secht:* « *Jherusalem die daer boven is ende vrie is, die is onse moeder.* » *Dese woerde sullen*

(1) Verg. boven blz. 375.

X
(57)

wi merken an dat hemelsche Jherusalem. Dat ierste is dat die stat hoghe is ende daer om is sie seker. » enz.

Einde : « *Die overvloedicheit des goedes deses stat wort openbaer uutter groetheit des vreden, die die sachtmoedighe menschen besitten sullen in hoerre erffenisse. Och hoe groete overvloedicheit des vreden sal daer wesen die inder* || *ewicheit niet eynden en sal. Amen.* » bl. 37*b*

Daarop volgt, bl. 37*b*-43*a*, een dergelijk traktaatje met het opschrift :

Vander glorien des cruces.

Begin : « *Vele menschen sin dien duncket, dat dese woerde hart sin te horen die Cristus onse lieve here hevet ghesproken inden heilighen ewangelio :* « *Verseke di selven ende boer op dijn cruce ende volch mi nae.* » *Mer vele harder salt te horen sijn dat leste verveerlike woert, dat Cristus spreken sal als hi ten oerdele comet* » enz.

Einde : « *Hier om les over die heilighe scrift ende ondersueke ende ondervijnde die, soe sal dit sijn dat eynde ende dat slot daer of, want ons gheboert overmits vele tribulacien te gaen int rike Godes. Amen.* »

De overige bladen van dit gedeelte, bl. 43*a*-46*b*, worden ingenomen door een uittreksel uit een der werken van Hubertinus de Casali.

Begin : « *Hubertinus seit in arbore crucifixi, dat gheen ghescapen verstant mach die bangicheit ende pine begripen, die onse lieve here in sinen sinnen droech vander tijt, dat hi in sijnre moeder buuc ontfanghen waert al totten eynde daer hi inden cruce starf, ende hi brencter suete redene toe* » enz.

Einde : « *Ach het is noch vele ellendigher, als in Machabeorum staet ghescreven :* « *Die glorie des sonders is alse dreck ende wormen. Huden verheffet hi hem ende morghen en vintmen hem niet, want hi is weder*

X (57) *ghekiert in sijn eerde ende sine ghedachten sinnen vergaen.* »

Bl. 1-18 zijn geschreven met een kleine letter; daar de regels niet altijd even dicht bij elkander staan, varieert het getal van 28 tot 34. Op bl. 19-46 is het schrift grooter, vooral na bl. 26, maar de regels staan zeer dicht op elkander, zoodat hun getal nog afwisselt van 26 tot 29. Er zijn roode hoofdletters, nogal primitief, en de opschriften zijn met robrik geschreven. Zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, ook vóór hoofdletters. De verkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

Dit gedeelte bestaat uit twee soorten papier: dat van bl. 11-18, het lichtste, is zeer dicht geribd; als watermerk komt er in voor een druiventros, hetzelfde merk als nr 23 van plaat QII bij SOTHEBY, door wien het aangetroffen werd in eene uitgave van Caxton uit het jaar 1468 (1).

De andere bladen bestaan uit vrij zwaar papier, breed geribd; daarin komen de volgende watermerken voor:

1° Een Gothische P, zonder bloem, maar met een licht gebogen dwarsstreep door de schacht; een geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen. Een soortgelijk merk komt voor bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, nr 340, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1469.

2° Eene vrij groote Gothische P, zonder bloem, met nogal wijde spleet in de schacht; een geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen.

3° Verder de onderste helft van nog een andere

(1) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 87*b*.

X (57) Gothische P, met een onderaan wijde schacht en een krulletje aan den dwarsbalk.

II, zijnde bl. 47-58, bestaat uit één sextern, met inkt afgeschreven op eene hoogte van ± 107 mm. bij ± 72 mm. breedte, maar niet gelijnd; het getal regels varieert van 26 tot 31. Er zijn geene signaturen.

Dit gedeelte bevat twee sermoenen van Tauler, nl. eerst, bl. 47*a*-52*b*, dat op den tekst Lucas 18, 10: *Duo homines ascenderunt in templum* enz., met het opschrift: *Vanden heilighen sacrament* (1); daarna, bl. 52*b*-57*a*, een fragment van zijn eerste sermoen op den heiligen Sacramentsdag (2), op den tekst Johan. 6, 54: *Qui manducat carnem meam* enz., met dit opschrift:

Hier beghij[n]t (3) *een schoen sermoen vanden heilighen sacrament. care.*

Begin: « « *Mijn vleysch is een ghewaer spise ende mijn bloet is een ghewarich dranc* (4), *ende die mi etet die blivet in mi ende ic in hem.* » *Hier is te merken die afgrondicheit ons heren ende sine oetmoedicheit, dat hi secht vanden mennesten ende swighet vanden meesten* » enz.

Einde: « *Ende des sal die mensche begheren doer alle priesterlicke oefeninghe dat brenghet grote vrucht inden werkelicken toekier mit mynnen. Dat wy nu dat heilighe sacrament also ontfanghen moeten, ende dat wy in hem verwandelt werden, des help ons God. Amen.* »

(1) Zie incipit en explicit in de beschrijving van hs. Q, boven blz. 171; het komt ook apart voor in hs. I G 30 der universiteitsbibliotheek te Amsterdam (= *hs. Moll 18*).

(2) In zijn geheel komt dit sermoen o.a. voor in hs. Q; verg. boven blz. 172.

(3) Hs. *beghijt*.

(4) Hs. *darnc*.

Daarop volgen eenige dicta patrum, o. a. uit Hubertinus en S. Bernardus, en uit den bijbel.

Dit gedeelte is geschreven met een kleine, vette hand. Het eerste opschrift is rood; aan het hoofd van elk sermoen staat een leelijke roode hoofdletter; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Het tweede opschrift, eigennamen en woorden als *sacrament, cruce, Amen* zijn rood onderstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, soms rood op zwart. De verkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

Het watermerk van het papier is een groote Gothische P, met een bloem met langen stengel er boven op, geheel hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **U**, en daar onder 2° besproken is (1).

III, zijnde bl. 59-177, bestaat uit 15 quaternen, waarvan het negende zijn zevende blad mist : aan het overschot kan men zien dat het uitgesneden werd toen het reeds volgeschreven was; er is echter geen gaping in den tekst : het zal dus door den kopiïst zelf verwijderd zijn. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven, maar niet gelijnd. De afmetingen der afschrijving zijn zeer onregelmatig : de grootste hoogte is 107 mm., de kleinste 95; de grootste breedte is 69 mm., de kleinste 67. Het getal regels varieert van 24 tot 28. Van signaturen noch custoden zijn sporen overgebleven.

Dit gedeelte bevat :

bl. 59*a*-117*a* een afschrift van de vertaling van Jan van Scoonhoven's bekend *Tractatus de passione Domini* (2), met dit opschrift :

(1) Zie boven blz. 223.

(2) Andere afschriften van deze vertaling zijn ook te vinden in de volgende codices : Amsterdam, Universiteitsblioth., *hs. Moll 14* (door MOLL aangekocht op de auctie-SCHOUTEN; verg. den catalogus

Hier beghint ene devote epistel ghescreven tot enen carthuser bi Uutrecht, vander passien ons heren.

Begin : « *Enen religiosen man, broeder W[i]lhelmo* (1) *vander cartuhuser oerde bi Uutrecht, minen lieven ende seer gheminneden* (2) *neven, Broeder Johannes, u medebroeder ende knecht inden heren, dat metalen serpent int cruce te scouwen ende inden herteliken smerten ende rouwen des oversueten Jhesu suetelic ende inderlic overformet ende ghetoeghen te werden, voer gruet ghescreven. Gheminnede broeder in Cristo. Doe ic laets bi di was, badestu mi ende beghcerdes oetmoedelic ende ynnichlic dat ic di wat minlikes ende smakelikes ende datter devocien verweckelic waer, vanden liden ende vander pinen des gheminneden Jhesu scriven wolde* » enz.

Einde : « *Eya, nu laet ons dan volghen* ‖ *alsoe vele als wi moghen die weghe ende die voetstappen* (3) *der passien Cristi, ende temme wi onses vleisches lust, op dat wi zoe om Cristo onsen heren ende om ons selvens yets wat liden, als hi voer ons gheleden hevet. Soe Cristus dan inden vleysche ghepassijt is, zoe* bl. 117*a*

dier veiling, blz. 40, nr 12) en *hs. Moll 18* (door MOLL aangekocht op de auctie der VAN VOORST's en vóór deze in 't bezit van J. KONING : verg. den catalogus der auctie-VAN VOORST, blz. 27, nr 168); Deventer, Stadsbibliotheek, nr 29 (zie den *Catalogus*, op dat nummer); Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland (zie den *Catalogus* 5, blz. 1883); Leiden, Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, nr 312 en 313 (zie den *Catalogus*, blz. 18*a*); Londen, Brit. Museum, nr Add. 11487 (zie b. v. DE FLOU en GAILLIARD, *Eerste Verslag*, 96); Utrecht, Seminarie van het Aartsbisdom (zie *De Katholiek*, dl. 91, 294); Zwolle, Emanuelshuizen, nr 6 (verg. SPITZEN, *Thomas a Kempis*, 59); er was er ook een in hs. nr 40 der verzameling van J.-J. VAN NIEUWENHUIZEN (zie den catalogus dier auctie op dat nummer).

(1) Hs. *wlhelmo.*

(2) *gheminēden.*

(3) Hs. oorspronkelijk *voetstappe stappen*, maar *-ppe* van *-stappe* is met robrik doorgehaald.

X
(57)

wordet ghi oec inden selven ghepeynsen ghewapent. Ay, tis nu die leste tijt ende tis tijt dat wi ons die leste ende die nederste maken, ende ons setten alre leste nae ghelijcheit ons here Jhesu Cristi, die sprect doer die prophete : « Ic bin die alre uuterste van allen mannen. » Deo gracias. Amen. »

Daarop volgt, bl. 117*a*-122*a*, een vertaling van het tweede hoofdstuk uit het tweede boek van S. Bonaventura's *Stimulus Amoris* (1), met het opschrift :

Hoe een mensche hem sal oefenen in die minne Godes, ende is ghenoemen uut die prekel der minnen.

Bl. 122*b*-137*b* een afschrift der vertaling van het sermoen in 1413 door Jan van Scoonhoven op de vergadering van het generaal kapittel te Windesheim gehouden (2), met het opschrift :

Hier beghijnt een schoen sermoen op dit heilich ewangeli : « Ic bin een guet hierde, » van vierehande coyen daer een yeghelic religioes van Cristo toe ghenoedet wort.

Begin : « « *Het sal werden ene coye ende een hierde », het is te weten dat vierrehande coye is daer elc religioes van Cristo toe ghenoet wort, daer die guedertierene hierde zine scape in voedet mit overvloedicheit der wallusten. Die eerste coye is dat inwendighe huskijn ons herten, als hem een mensche kiert tot inwendicheit sijnre ghedachten* » enz.

---

(1) Zie b. v. S. Bonaventurae *Opera*, Lugduni 1668, t. VII, p. 210*b*.

(2) Zie Acquoy, *Het Klooster te Windesheim* 2, 19 en 89; voor de literatuur over Jan van Scoonhoven in 't algemeen : 2,318, noot 3. — Dit sermoen komt ook voor in hs. 312 der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden en in hs. 6 der Emanuelshuizen te Zwolle, welke beide codices ook de twee andere kapittelredenen van Jan van Scoonhoven bevatten.

X
(57)

Einde : « *Hier omme te besluten dat sermoen, laet ons Cristum bidden, den guedertieren hierde, dat hi ons inder woestinen deser verganckeliker werelt gheestelike spise gheweerdighen te ghevene, op dat*
wi niet en ghebreken, segghende dese twe ‖ leste versen bl. 137*b*
vander sequencien die men singhet vanden heilighen sacramente : guede hierde, ghewarige broet, ontferme di onser, voede ons, beschirme ons, doe ons zien dat guede int lant der levender. Du die alle dinghe kenneste ende vermoegheste, die onsterflike menschen hier voedeste, make daer dine medewerscappers medeerfghename der burgers, der heilighen daer die zalighe drivoldicheit levet ende regniert, almachtich God, een inden wesen ende drivoldich inden persoen : vader, zoen ende heilighe gheest. Amen. »

Bij wijze van bladvulling volgt daarop een kort gebed.

Bl. 138*a*-145*b* bevatten verschillende godvruchtige overdenkingen en uittreksels uit kerkvaders en ascetische schrijvers, waaronder :

Bl. 138*a*-142*a* een klein traktaat, denkelijk een sermoen, met het opschrift :

Ene [s]coen[e] (1) *lere.*

Begin : « *Laet ons nemen van die hant Godes wat dat God op ons verhenghet, want daer niet opter eerden en gheschiet sonder seker ende rechtverdighe saken. Laet ons ons bueghen onder sine heilighe gloriose moeghentheit, want wi stof ende eerde sijn* » enz.

Einde : « *Du die hoepeste tot die blijscap te comen, waer om bedroefstu di als di tribulacie toe comen, ende mijn leven vol tribulacien was. Daer om [ghe]denck* (2) *Gregorius woerden daer hi seit : « Wie*

---

(1) Hs. *coen*.

(2) Hs. *denck*.

X (57) *tribulacie of becoringhen van hem werpet, die loghent sijns selves zalicheit.* » »

Bl. 144*a*-145*b* de *Seven woerden Christi* door Beda, met dit opschrift :

Dit is [t]ghebet (1) *des heilighen mans Beda, priester, vanden vij woerden Jhesu Cristi, die hi sprac in die galge des cruces. Ende wie dit ghebet alle daghe leset op sine knyen, die en mach die bose geest niet scaden ende en mach onghebiecht niet sterven, ende hi sal Maria die moeder sien voer sijnre doet, bereit hem te helpen.*

Bl. 146*a*-161*b* bevatten een afschrift van de gulden woorden van S. Egidius, met dit opschrift :

Hie beghinnen die guldene woerde die sante Egidius ghemaket hevet ende sint seer stichtich (2).

Een paar bladzijden zijn gevuld met uittreksels uit kerkvaders, t. w. uit S. Bernardus, S. Franciscus, Hugo van S. Victoer, waarop volgt, bl. 162*b*-164*a*, een fragment uit de psalmen met dit opschrift :

Dit sijn achte versen uutten salter, die sante Bernardus plach te lesen, die die viant benide ende sijn seer guet ghelesen mit devocien.

---

(1) Hs. *ghebet.*

(2) Ook voorkomende in hs. **M**^{6} : zie boven blz. 135. Behalve in alle handschriften der *Legende van S. Franciscus gesellen*, waaruit de *Guldene Woerde* van S. EGIDIUS getrokken zijn, en behalve in den boven blz. 135 genoemde codex, komen ze nog apart voor te : Amsterdam, Bibliotheek van de Koninkl. Academie van Wetenschappen, nr XXVI (zie den *Catalogus*, blz. VII); Amsterdam, Universiteitsbiblioth., nr I G 30 (= *hs. Moll* 18); Brussel, Koninkl. Biblioth., nr II 2334 (voorheen te Cheltenham, hs. Phillips 4022 : verg. PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* I, 85); Düsseldorf, Landesbibliothek, nr C 22; Gent, Universiteitsbiblioth., nr 965; Den Haag, Koninkl. Biblioth., nrs K 53, K 54, O 25, X 112 en in het hs. onder nr 77 vermeld in het *Verslag over den Toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1897*, blz. 47; Weenen, Kais.-Königl. Hofbiblioth., nr 13880.

X (57) De overige bladen van dit gedeelte worden ingenomen door allerlei godvruchtige overwegingen, uittreksels uit kerkvaders en enkele korte exempelen.

Het schrift van dit derde gedeelte is op het eerste gezicht niet hetzelfde als dat van het tweede, maar bij nader onderzoek bespeurt men naast het verschil zooveel overeenkomst, dat men niet meer kan twijfelen, of een en ander is het werk van dezelfde kopiïste : in dit derde gedeelte hebben we haar schoon –, haar kunstschrift, in het tweede haar loopende hand. Ook de ordinantie is dezelfde : de meeste opschriften zijn met zwarten inkt geschreven en rood onderstreept, enkele maar zijn met robrik geschreven; overigens is alles hetzelfde.

In het papier van dit gedeelte komen de volgende watermerken voor :

1° Een Gothische P, zonder bloem, met een krulletje aan den dwarsbalk; een geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen.

2° Een Gothische P, met een bloem met langen stengel er boven op, hetzelfde merk dat in het papier van het tweede gedeelte voorkomt (1).

IV, zijnde bl. 178-199, bestaat uit een sextern en een quintern, zonder zorg afgeschreven met inkt, maar niet gelijnd. De hoogte der afschrijving varieert van 104 tot 114 mm., de breedte van 67 tot 76 mm., terwijl de gestelde grenzen daarenboven regelmatig overschreden zijn; het getal regels per bladzijde wisselt af van 23 tot 26. Er zijn reclamen noch signaturen.

Dit gedeelte bevat :

Bl. 178*a*-189*b* bovenaan het bekend sermoen van

---

(1) Zie boven blz. 434.

Henric Suso op den tekst *Lectulus noster floridus est*, dat ook in de hss. **M**⁹, **W**, **o** en **Ee** voorkomt (1); bl. 189*b* is verder gevuld met een drietal dicta patrum.

Bl. 190*a*-199*b* een traktaatje, blijkbaar een uittreksel uit een ander werk, zonder opschrift.

Begin : « *Onse lieve here secht int ewangelien : « zucket ende ghi sult vijnden.* » *God, die onghemetene afgront alre minli[c]heit* (2), *alre ghenoechlicheit ende alles goedes, die wert inden beghinne sonder beghijn vander overvloeyentheit sijnre edelre angheborenere afgrondigher vrendelicheit, mildicheit ende guetheit, onsprekelic zeer ghedronghen ende ghedwonghen sinen ontelliken ende onghemetenen schat van allen guede ende begheerlicheden mildelic uut te storten, mede te delen ende omme te deylen alle sinen creatueren* » enz.

Einde : « *Ten xij male salstu weten, O uutvercoren bruut Cristi, dat al dat hier of voer in enighen scrijften of boeken inder werelt totten love ende totten prise dijns overghe[m]in[n]eden* (3) *brudegoms ghesproken of ghescreven is, al hoe groet dattet is, ten is nochtant niet weerdich mede te prisen ende te loven die schoenheit, ghenoechlicheit, edelheit ende weerdicheit dijns ghemynneden brudegoms* ».

Dit vierde gedeelte is geschreven in dezelfde hand als het tweede; de ordinantie is dezelfde.

In het papier komen twee watermerken voor : 1° dezelfde Gothische P als in het derde gedeelte en daar onder 1° bedoeld; 2° een anker, met korte,

---

(1) Zie boven blz. 152 vlg., 232 en 337. Verder staat het sermoen nog in de hss. nrs 3045 en 10765 op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel en in hs. nr 110 der Stadsbibliotheek te Lübeck.

(2) Hs. *minliheit*.

(3) Hs. *overghenineden*.

dikke lepels en een Latijnsch kruis op den ring, een soortgelijk merk als nr 160 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te La Fère uit de jaren 1466-1467, en nr 14 van plaat VII bij DE STOPPELAAR, genomen uit het register van de kamer van schepenen te Sluis over het jaar 1470 (1).

V. Als vijfde gedeelte is al het overige, bl. 200-215, te beschouwen, nl. een sextern, waarvan het eerste blad weggesneden is, een half quatern en een bijgevoegd blad, op dit laatste na alle met inkt afgeschreven, maar niet gelijnd. Het sextern is afgeschreven op eene hoogte van ± 103 mm. bij eene breedte van ± 70; het eerste en het laatste blad van het half quatern op 108 mm. bij 77; het tweede en het derde op 100 en 102 mm. bij 63 en 67. Er zijn signaturen noch reclamen.

Dit gedeelte bevat :

Bl. 200*a*-210*b* een reeds bekend sermoen over de Emausgangers (op den tekst Lucas 24, 32), met dit opschrift met rooden inkt :

Hier beghint een schone sermoen. Nonne cor nostrum (2).

Tot bl. 209*b* is dit sermoen geschreven in een andere hand dan al het overige, nl. in eene leelijke, nagemaakte Gothische letter; de ordinantie is als gewoonlijk, alleen het leesteeken verschilt : als zoodanig is uitsluitend gebruikt de dubbele punt. Het overige, nl. de laatste regel van bl. 209*b* en bl. 210*a-b*,

---

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 57.

(2) Dit sermoen komt ook voor in hs. 330 der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (zie den *Catalogus*, blz. 29*a*), en in hs. L 29 op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Naar dit laatste handschrift werd het uitgegeven door F. H. G. VAN ITERSON in zijne *Stemmen uit den Voortijd* (Leiden 1857), blz. 155 vlgg.

X (57) is geschreven in dezelfde hand als het tweede en het vierde gedeelte.

Bl. *211a-b* bevat, geschreven in eene andere hand dan al het overige, een reeks godvruchtige rijmspreuken in Ruusbroekiaanschen trant :

« *Wildi Gode edelike leven,*
soe suldi ju selven overgheven.
Set ju herte daert wesen sal,
so hebdi vrede overal.
Set altoes dat swaerste voer,
soe coemdi metten lichtste doer. » enz.

De laatste :

« *Vertijt uwes selves in allen dinghen,*
Nemet waer uwes grondes van bynnen
Ende leert u natuer myt redenen dwynghen.
Hanghet aen Gode myt rechter mynnen.
Meent Godes eer in allen dinghen.
Leert alle dinghe ten besten brenghen.
Selden spreken, luttel onderwynden,
Ende mytter weerlt luttel menghen,
Gode vresen sonderlinghe,
Dit doet den menschen vrede vinden. »

schijnen een berijming te zijn van het slot van het tweede gedeelte van Hendrik Mande's *Boecskijn van drien Staten eens bekierden mensche,* of wel, omgekeerd, is dit slot een paraphrase in proza dezer rijmspreuken (1).

Bl. *212a-214b* zijn verder nog beschreven door de kopiïste van het eerste gedeelte met kleine stukjes « *vanden heilighen sacramente* », waaronder een dat ook op bl. *17b* staat.

Het ingevoegde blad, 215, was oorspronkelijk

(1) Zie den tekst van HENDRIK MANDE bij MOLL, *Johannes Brugman* I, 276.

X (57) grooter, maar werd met het formaat van het handschrift in overeenstemming gebracht. Op de voorzijde staat een leelijke, met rood, geel, blauw en groen gekleurde teekening : Maria en Christus in een cirkel, naar het schijnt geknield. De cirkelomtrek is dubbel getrokken, en daarin staat een met robrik geschreven legende, waarvan ruim een vierde gedeelte bij het afsnijden weggevallen is :

Jhesus, Maria, Agnus, Soe wie voer dese figura leest... en dient xviij dusent jaer aflates.

In dit gedeelte komen de volgende watermerken voor :

1° Dezelfde Gothische P, zonder bloem, maar met een licht gebogen dwarsstreep door de schacht, die ook in het eerste gedeelte aangetroffen wordt en daar onder 1° bedoeld is (1).

2° Een andere Gothische P, waarvan alleen iets meer dan de onderste helft aanwezig is.

3° Een anker, waarvan alleen een gedeelte van de schacht aanwezig is; waarschijnlijk hetzelfde merk als in het vierde gedeelte (2).

De herkomst van den codex blijkt niet met volkomen zekerheid; wel zijn er verschillende sporen van vroegere bezitsters. Zoo leest men op bl. *214b* in eene hand uit de laatste jaren der 15de eeuw of uit de eerste der 16de :

Dit boeck hoert toe suster [...] van Wynbarghen (3); die dat vynt (4), die ghevet hoer weder (5) om Goedes willen, of die duvel smyt hem daer neder daer.

(1) Zie boven blz. 432.
(2) Zie boven blz. 440 vlg.
(3) Hs. *vynbarghen.* De schrijfster gebruikt *v* als *w* en omgekeerd.
(4) Hs. *wynt.*
(5) Hs. *veder.*

X (57) De voornaam is uitgekrast. Lager staat nog een andere aanteekening, die doorgehaald en haast geheel onleesbaar gemaakt is :

Dit boeck hoert sustere Marten Scijeen (?) toe; diet nae hoer ghebruket, die lese hoer een innich cort ghebet voer hoer arme siele omme Godes willen.

Deze laatste aanteekening is waarschijnlijk iets ouder dan de voorgaande.

Waarschijnlijk heeft er ook nog een of meer aanteekeningen van vroegere bezitsters op bl. 1*a* of *b* gestaan, want de bovenste helft is weggesneden.

Verder staat op bl. 2*a* bovenaan, in een hand uit de 17[de] eeuw :

Dit boeck hoert toe Marij Joosten; die vint brenckt weder om Gods wijl int maechd huijs nae mijn doet te Aemsterdam.

Op dit tijdstip was het handschrift dus te Amsterdam, en het is waarschijnlijk dat het ook daar in een of ander klooster geschreven werd. De codex is blijkbaar nooit in het Maagdenhuis, d. i. het Roomsch-Catholiek meisjesweeshuis (1), beland, want in eene niet veel jongere hand staat op bl. 3*a* bovenaan :

Conventus Coloniensis ad Olivas. Bibliotheca

Er volgt nog een afgekort woord, dat ik niet kan ontcijferen. Uit deze aanteekening blijkt dus, dat de codex omstreeks het jaar 1700 naar Keulen verhuisd was en wel naar het Minderbroederklooster aldaar. Hoe het handschrift daar gekomen mag zijn, is niet duidelijk; het is er gebleven tot 1802, toen de kloosters door het Fransch bestuur afgeschaft en hunne bezittingen nationaal goed verklaard wer-

(1) Zie daarover b. v. WAGENAAR, *Amsterdam* 2, 345*a* vlgg.

X (57) den. Wat van de Keulsche kloosterbibliotheken overbleef, werd vereenigd met de later zoogenaamde Gymnasial-Bibliothek, waarvan de stempel op bl. 3*a* onderaan staat. In 1885 werd deze boekerij eigendom der stad Keulen : de gedrukte boeken gingen toen naar de stadsbibliothek en de handschriften en oorkonden werden overgebracht naar het stadsarchief (1), dat sedert 1889, onder den naam van « Historisches Archiv », een zuiver wetenschappelijke instelling is. Aan het verblijf bij de Keulsche Minderbroeders herinnert een op den rug van den band geplakt strookje papier, waarschijnlijk uit den Franschen tijd, waarop gedrukt staat : BIB. des Recoll.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin leder op eikenhouten borden met sloten, waarvan de haken verloren gegaan zijn. Het leder is door den ouderdom zwart geworden; de rug is gerestaureerd. In het plat is een paneel geprent, 66 mm. hoog bij 47 breed; in de vier hoeken staan ronde stempels met de zinnebeelden der vier evangelisten; in 't midden een cirkel, waarin Christus, met het Lam Gods in zijn linkerhand; aan zijn rechterzijde een boom; om het geheel de inscriptie :

Agnus dei ‖ qui ‖ tollis ‖ peccata mundi

(1) Een en ander volgens inlichtingen welwillend verstrekt door het bestuur van het Historisch Archief te Keulen. Verg. ook *Minerva, Jahrbuch der Gelehrten Welt*, III, 319.

y (58) Handschrift op papier, uit de eerste helft der 15de eeuw, berustende op het Historisch Archief der stad Keulen, nr G B 8° 55. Het bestaat uit : tien sexternen, waaronder het eerste één bijgevoegd blad heeft, terwijl uit het zesde en het zevende respectievelijk één blad is weggesneden; verder : twee quinternen, één quatern, drie sexternen en twee quaternen, terwijl daarenboven bij het inbinden vóóraan één en achteraan twee bladen werden bijgevoegd, alles samen 202 bladen, 148 mm. hoog bij 106 breed, met inkt afgeschreven maar niet gelijnd. De afmetingen der afschrijving loopen buitengewoon uiteen. Het schrift is op het eene blad veel kleiner, fijner en dichter dan op het andere en op de afschrijving is geen acht geslagen, zoodat ook het getal regels zeer ongelijk is. De negen eerste katernen zijn op het eerste blad gesigneerd met kleine letters : *a* tot *i*; de katernen *e* en *f* hebben daarenboven een tweede signatuur op ieder blad der eerste helft : *a i* tot *a vj* en *a i* tot *a v*; het tiende, het elfde en het twaalfde katern zijn gesigneerd met Arabische cijfers : *1* tot *6*, *1* tot *4* en *1* tot *5*; het dertiende katern is niet gesigneerd. De volgende katernen zijn gefolieerd met Romeinsche cijfers, met robrik geschreven en staande in 't midden van elk blad : *j* tot *xlvj* (= bl. 149-194), en gesigneerd met kleine letters en Arabische cijfers; deze signaturen zijn beurtelings met rooden en met zwarten inkt geschreven. Slechts enkele reclamen zijn bewaard.

Het handschrift is een rapiarium, een bloemlezing uit alle ascetische schrijvers, kerkvaders en andere, zooals Geert Groote en Gerlach Peters, in den oorspronkelijken tekst, d. i. in 't Latijn. Daaronder zijn echter ook enkele uittreksels uit Dietsche geschriften, t. w.

y (58) Bl. 25*b*-26*b* de twee eerste hoofdstukken van Jan van Ruusbroec's traktaatje *Vanden blinckenden Steene*, telkens met de aanwijzing, midden in 't blad bovenaan : *Ruysbroec*.

Bl. 43*b*-44*b* leest men het volgende, waarin verscheidene zinnen voorkomen die uit de werken van Gerlach Peters bekend zijn :

« *Wat die anderen doen, of woet myt oen geet, ic wil des mijns denken, ende dat ic alleen reden geven sal van mynen werken. Ic wil swighen, wiken ende duken, ende wesen in allen dinghen die mynste, ende laetent altoes over mijn syde gaen : so gebruke ic grotes vredes van binnen* (1), *want ic weet ende gevuele wael dat ic nummermeer tot vreden des herten comen en mach, also lang als ic nyet blynt, doef ende gheck en werd, om des genen wil die sijn edel duerber bloet gestort hevet om mynen wil, want hi dat hert des menschen puer ende reyn hebben wil ende myt genen dynghen bekummert, eer hi daer in wonen wil, of eer wi sijnre gebruken mogen.*

Daer om die wijsheit ende grote dinghen bevele ic den wisen ende den groten (2), *ende wil sunderlinghen daer om arbeyden boven alle dingen myt der hulpen ons lieven heren Jhesu Cristi ende sijns gebenedide lidens, dat ic lijdsam sy, als my wat thoe coempt dat my swaer is, op dat ic nyeman swaer en sy of last. Want anders al myne dingen nyet en sijn, want anders en bin ic nyet dan als een wolf in een laems huyt, ende ‖ als een scorpioen die sijn* bl. 44*a*

(1) Tot hier toe komt deze aanhef letterlijk voor in het 8ste hoofdstuk van Gerlach Peters' tweeden brief aan zijn zuster Lubbe : zie Moll's uitgave in zijn *Kerkhistorisch Archief* 2,227.

(2) Ook dit zinnetje komt bij Geslach Peters voor : het volgt in zijn brief onmiddellijk op de andere, die den aanhef van dit fragment uitmaken.

venijn nyet en apenbaert, ende toent een suet aensicht also langhe alsmen hem nyet en ruert.

Soe is een ypocrijt: als men hem ruert myt enigher vermanynghen, so wort hy to hans ontsteken myt dien venijn der hoverdien, ende stickt sinen brueder myt den prekel der onwerdicheit of myt lasterigen worden, ende hem dunket dat hi daer voel te heilich toe sy dat hi in enigen dingen vermanet solde werden, of oen dunket dat yt die ander van geenre mynnen en doet.

Des wil ic my, of Got wil, wachten, ende vraegen daer nyet na wen dat come of wie my oefent, weer hi guet si of quaet, want die sicke mensche nyet en vraecht waer die medicine af gemaket sy, mer alleen acht hi dat hi gesont werden mach ».

Bl. 60*a*-62*b* bevatten uittreksels uit Ruusbroec's werk *Van den xij. Dogheden*, overeenkomende met de volgende gedeelten van de uitgave:

a) onder het opschrift : *Ruysbroec de humilitate*, 3, 20, 6 tot 3, 20, 13;

b) onder het opschrift : *Ruysbroec van verlijnghe eyghens willen*, 3, 44, 5 tot 3, 45, 19; daarna 3, 47, 10 tot 3, 47, 20 en 3, 50, 11 tot 3, 50, 18.

c) onder het opschrift : *Item de paciencia*, 3, 59, 16 tot 3, 62, 2.

d) onder het opschrift *De penitencia*, 3, 106, 18 tot 3, 107, 3 en 3, 107, 9 tot 3, 107, 14.

Bl. 64*a*-74*a* bevatten het *Breviloquium* van Gerlach Peters, zoodat bl. 73*b* de Dietsche gebedekens staan, die daar in voorkomen; de lezing van dit handschrift verschilt eenigszins van de reeds bekende :

Ach lieve suete heer,
of ic bi u weer,
zo en begeerden ic nyet meer,
want so hedde ic al guet ende al eer.

Och alre suetste heer, vervullet al mijn begeerten, want mi geen dinc op ertrike genoech en is dan ghi alleen.

Vel

Och lieve suete vader,
wanneer soelen wi comen to gader (1).

Bl. 77*a*-79*a* bevatten een paar exempelen, godsdienstige overwegingen en dicta patrum, t. w.

bl. 77*a*-77*b* : « *Een geleert man vraechden eenre heyliger joncfrouwen, mit wat staet van leven si tot so hoghen staet des levens komen weer. Si antworden myt tyen punten. Dat irste, dat ic mi altoes leet daer ic my vant des mijns icht suekende* (2). *Dat ander, dat ic mi niet onschuldichden wat men op mi sprack, mer ic liet mi die waerheit ontschuldigen.... Dat tyende, dat ic my heb geoffert inwendich ende uytwendich tot allen dogheden op dat alre hoechste.*

Die clerck seyde: Got si ghelaeft, bidt voer my. »

Daarop volgt :

« *Onse lieve here spreket : « Also ducke als du gedenckes aen my, so bin ic in dy ende du in my. Ic wil comen to dy ende maken een woninghe in di, also ducke als du denckes aen mijn pine ende doet... Ende also ducke als du sprekes : « Here ontbarme* (3) *dy over my », dat hoer ic liever van dy dan alle den sanck der enghelen ». Got si gelaeft, amen.* »

Thans weer een kort exempel, bl. 78*a*-78*b* :

« *Et waeren vijf meisters by een, ende worden to*

(1) Verg. MOLL's uitgave van GERLACH PETER's *Breviloquium* in zijn *Kerkhistorisch Archief* 2, 197.

(2) Hier schijnt door den kopiïst geknoeid te zijn.

(3) Ik vestig de aandacht op dit woord *ontbarmen*. Verg. Dr. J. H. KERN, *Klankleer der Limburgsche Sermoenen*, § 85 (blz. 64) en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* 10, 1842 op *Ontfermen*.

y (58) *raede wat sy van Gode spreken wolden. Die irste sprac van geduldighen liden, ende segede : wer yet beters geweest dan liden, Got en hed sinen enighen gheboren soen nyet gegeven to den liden.... Die vijfte sprac : eer dat Maria, die suete maget ende moeder ons heren, of die heylighen in den ewigen leven des mynsten loens wolden ontberen dat si van liden hebben, si wolden liever Godes aensicht ontberen, ende in den vegevuer sijn tot aen den junxten daghen toe.* »

Ten slotte overwegingen van 't Lijden Christi :

« *Het spreket oec een leerre, dat nyeman lidens wert en is, dan onse lieve here alleen, want hy alleen sonder scout leet.*

Liden is also edel dat et verdrivet voele sunden aen den menschen. Liden brenget den menschen toe sunderlinghe heylicheit. Liden maket manighe doghet
bl. 79a. *aen den minschen. Als dat goilt in den* ‖ *vuer wort gepruevet, also wort de mensche ghepruevet myt liden... Waerom moeghen wy dan so luttel liden? Dat is drieerhande scout. Dat irste is, dat wy cleyne mynne tot Gode hebben, ende grote mynne tot ons selven. Dat ander is, dat wy nyet en bedencken die grote nutticheit ende salicheit die ons daer af comen mach. Dat derde is, dat wy so selden bedencken dat groete liden ende versmaetheit dat ons lieve here Jhesus Cristus om onsen wil heft gheleden. Die gelovet ende gheeert mocte sijn in ewicheyt. Amen. nota bene.* »

Ten slotte komt bl. 111*a-b* nog een klein uittreksel voor uit Ruusbroec's traktaat *Vanden .vij. Trappen der minnen*, als zoodanig aangewezen met *Ruysbroec*, overeenkomende met 4, 87, 1 tot 4, 87 15. Aan het einde staat dan nog eens : *haec Ruysbroeck*. En daarop volgt :

« *Item. Also voel als gi nyet gheacht ende ghesien noch gheprijst en wilt wesen, also voel is in u heylicheit van Gode ende nyet meer. nota* ».

y (58) Het geheele handschrift is geschreven in een duidelijke cursieve hand. De Middelnederlandsche stukken hebben meestal zwarte opschriften rood onderstreept, enkele zijn met robrik geschreven; geene roode hoofdletters (die ook in de Latijnsche stukken niet zeer talrijk zijn), maar zwarte hoofdletters, rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, en een enkelen keer ook het teeken bestaande uit de punt, en daarboven op iets dat gelijkt op een kleine schuinstaande *u*, met de waarde van een vraagteeken. De afkortingen zijn, vergeleken met die in de Latijnsche stukken, zeldzaam.

In het papier van dezen codex komen de volgende watermerken voor :

1° Een op zijn achterdeel zittende leeuw. Eene geheel overeenstemmende teekening kan ik niet aanwijzen (te meer, daar ze hier moeilijk op te nemen is), maar soortgelijke merken komen voor bij MIDOUX-MATTON, afd. 15[de] ceuw, n[rs] 65, 66, 67, 69, 70 en 383, alle uit archiefstukken uit de jaren 1410, 1411 en 1412 te Soissons, St. Quentin, Laon, Roucy.

2° Een paar gekruiste sleutels, hetzelfde merk als n[r] 12 van plaat III bij DE STOPPELAAR, door wien het aangetroffen werd in de rekening van den baljuw te Goes over het jaar 1433 (1).

3° Eene kroon, met in 't midden een Latijnsch kruis met een ring aan elk uiteinde. Een soortgelijk merk kan ik niet aanwijzen.

4° Een drieberg, zonder meer, weinig verschillende van een dergelijk merk in hs. **n** en van n[r] 471 bij BRIQUET, uit het jaar 1434 (2).

---

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 37.
(2) Zie boven blz. 333.

y (58)

5° Een engel met een stang, waarop een Malthezerkruis, in de handen, hetzelfde merk dat ook voorkomt in hs. **R**, en daar onder 1° besproken is (1).

6° Een Romeinsche hoofdletter T, met lange, omgekrulde zijkanten en een Latijnsch kruis, met ringen aan ieder uiteinde, er boven op : hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **n**, en daar onder 3° besproken is (2).

7° Een paar gekruiste sleutels in een cirkel : hetzelfde merk als n^r^ 11 van plaat III bij DE STOPPELAAR, door wien het aangetroffen werd in een schutblad der rekening van den rentmeester van Zeeland bewesten Schelde over het jaar 1424 (3).

8° Een druiventros : hetzelfde merk als n^r^ 349 bij KEINZ, die echter geen bepaald jaartal opnoemt (4).

9° Een watermerk, waarvan de eenige aanwezige helft moeilijk op te nemen is. Het geheel is een kleine os, waarschijnlijk hetzelfde merk als n^r^ 243 bij KEINZ, door wien het o. a. aangetroffen werd in een handschrift uit het jaar 1425 (5), welk merk weinig verschilt van n^r^ 3 op blz. 115 bij SOTHEBY, uit de rekeningen van Zuid-Holland over het jaar 1439-1440

Het handschrift werd geschreven in het klooster der Keulsche kruisbroeders, zooals blijkt uit de volgende aanteekening door den kopiïst zelven boven aan bl. *2a* geschreven :

fratrum sancte crucis in Colonia.

(1) Zie boven blz. 185 vlg.
(2) Zie boven blz. 333.
(3) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 37.
(4) Zie F. KEINZ, *Die Wasserzeichen des XIV. Jahrhunderts in Handschriften der k. bayer. Hof- und Staatsbibliothek* (München 1895), s. 44.
(5) KEINZ, t. a. p., s. 36.

y (58)

Op bl. *1a* staat een dergelijke aanteekening in een andere, eenigszins jongere hand, onder een bibliotheeksmerk :

F. XXIX.

pertinet fratribus Sancte ✠ in Colonia.

Evenals hs. **x**, behoort dit hs. **y** tot de codices die, nadat de kloosters te Keulen in 1802 afgeschaft en hunne bibliotheken rijksbezit waren geworden, later werden overgebracht naar de zoogenaamde Gymnasial-bibliothek, waarvan de stempel nog op bl. *2a* voorkomt. Aan de oorspronkelijke bezitters herinnert een strookje papier, waarop gedrukt staat : BIB. des Croisiers. en, blijkbaar in den Franschen tijd, op den rug geplakt is. Toen de Gymnasial-bibliothek in 1885 eigendom der stad Keulen werd, ging dit hs. **y** naar het stadsarchief over (1).

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band : kalfsleer op eikenhouten borden met een slot, waarvan de haak verloren is. Het plat is voorzien van met weinig zorg getrokken fileetjes, en met stempels : aan den voorkant viermaal het gezicht van Jesus Christus (diameter : 16 mm.), twaalf lelien en een aantal kleinere bloemen; aan den achterkant dertien maal het lam Gods (diameter : 9 mm.), vijf lelien en een aantal andere bloempjes.

In bl. 1, 201 en 202, die blijkbaar bij het binden bijgevoegd zijn, komt als watermerk voor een schild met een lelie er boven op, en er in geschreven : **lile**, hetzelfde merk dat voorkomt bij SOTHEBY, plaat Q, n^r^ 4, uit het door Jan Veldener in 1480 gedrukte *Fasciculus Temporum*, en plaat Q^A^, n^r^ 6, uit drukken van Caxton, maar zonder jaartal (2).

(1) Verg. boven blz. 443.
(2) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 85*a* en 87*a*.

Z
(59)

Handschrift op papier, uit het jaar 1468, berustende op het Historisch Archief te Keulen, nr. G B 8° 53, bestaande uit : twee sexternen; één half quatern; acht sexternen waaronder het vierde één bijgevoegd blad heeft; een half quatern; twee quaternen; één quintern; één quatern, achteraan vermeerderd met een blad perkament; een octern; 2 bladen en een quatern, alles samen 190 bladen, 141 mm. hoog bij 104 breed. Bl. *2a* is met inkt, bl. *2b* tot en met 113*a* zijn met de griffel afgeschreven op eene hoogte van ± 99 mm. bij eene breedte van ± 68 mm.; de twee eerste katernen zijn ook met de griffel gelijnd; bl. 113*b*-129 zijn noch het een noch het ander. Bl. 130-164 zijn weer met de griffel afgeschreven op een hoogte van ± 107 mm. bij eene breedte van ± 75 mm. Bl. 166-186 zijn met inkt afgeschreven op gelijke hoogte, met eene kleine speling, bij eene breedte varieerende tusschen 68 en 75 mm. Tot bl. 127 is het getal regels gewoonlijk 18 a 20, bij uitzondering 16; daarna, tot bl. 164, zijn er gewoonlijk 24, soms 25 of 26; te beginnen met bl. 166, gewoonlijk 22, soms 23. De tien eerste katernen zijn gesigneerd met kleine letters en Romeinsche cijfers : *a i, a ij* enz. tot *k vj;* daarenboven is de letter, zonder cijfer, nog eens geplaatst op het laatste blad, in den linker benedenhoek, boven de reclame. Met bl. 130 begint een nieuwe reeks signaturen, bestaande uit kleine letters met Arabische cijfers; de meeste zijn echter bij het gelijksnijden van het papier weggevallen. Dit is ook het geval met de meeste custoden.

Het handschrift bevat hoofdzakelijk werken van Jan van Ruusbroec, en wel in Keulsch dialect, t. w.

bl. *2a*-127*b* het traktaat *Vanden .xij. Dogheden,*

Z
(59)

evenals de hss. **M**[6], **O**, **P**, **Y**, **h**, **l** en **u** met een tafel vooraan (1), met dit opschrift :

Van tzweylff doechden van den synnen der hilger schrijft : Ruysbroich.

Aan het einde : *Ave Maria, gracia plena.*

bl. 128 en 129 zijn onbeschreven.

bl. 130*a*-164*b* bevatten Ruusbroec 's boek *Vanden .vij. Trappen,* met dit opschrift :

Her Johan Rusbroich, van den seven trappen der mynnen.

Aan het einde :

Biddet vur den de it dicht, ind lesen ende beleven. Amen 1468.

bl. 165*a* is in wit; op de keerzijde, bovenaan, staat het opschrift voor het volgende traktaat : *Her Johan Ruysbroich, de fide catholica.*

Dit werkje, *Vanden kersten ghelove,* volgt dan op blad 166*a*-185*a*, doch zonder de laatste alinea van den tekst bij David (3. 260, 16-21). Aan het einde :

Et sic est finis; sit laus et gloria trinitatis.

bl. 185*b*-186*b* bevatten gebeden tot de heilige Maagd, zonder opschriften.

bl. 187-190 zijn onbeschreven.

Aan dit handschrift hebben verschillende kopiïsten gewerkt. Door een eersten is beschreven bl. *2a*-112*a*, in een cursieve hand; door een tweeden, bl. 112*b*-119*b* en 156*a*-164*b*, in zoogenaamd bastaardschrift; door een derden het overige, evenals de eerste in cursief schrift. De eerste kopiïst heeft zijn werk voorzien van roode opschriften en roode hoofdletters, waaronder enkele bijzonder zuiver van teekening zijn. Zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood door-

(1) Zie boven blz. 132, 163, 165, 239, 306, 318, 394.

Z (59) streept; eigennamen zijn rood onderstreept. De verkortingen zijn betrekkelijk weinig talrijk. Als leesteeken is gebruikt een fijn schuin streepje, soms rood overgedaan.

De tweede kopiïst gebruikt minder robrik; de roode hoofdletters en opschriften in het door hem geschreven gedeelte van *Vanden .xij. Dogheden* zijn afkomstig van den eersten kopiïst, die verder een aantal correcties heeft aangebracht, eveneens met robrik. Het opschrift op bl. 130*a* is zwart, maar rood onderstreept; de tekst zelf begint dan met een vrij primitieve roode hoofdletter. De ordinantie is verder dezelfde; alleen zijn de verkortingen talrijker en is als leesteeken gebruikt, naast het rubriceeringteeken, de punt, gewoonlijk zwart, soms rood op zwart, soms rood alleen.

De ordinantie van het werk van den derden kopiïst is dezelfde als van dat van den eersten.

Het handschrift is, evenals het voorgaande, afkomstig uit het klooster der Kruisbroeders te Keulen, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op bl. 1*a*, die zeker op hetzelfde tijdstip als de tekst geschreven werd :

Dit boich hoirt tzo den crutzbrodere binnen Colen. Ind is Ruysbroich van dem tzweleff dogeden.
Item die self van den seven trappen der mynnen.
Item van der kyrsten gelove.

Onmiddellijk daarboven staat een bibliotheeksmerk : Q .xxv.; naast de letter Q is uitgekrast : lxi. Onmiddellijk onder die aanteekening staat er nog een andere, uit de laatste jaren der 17[de] eeuw :

Johannes Rusbrochius, belga, prior Regularium prope Bruxellas vallis Viridis, floruit 1380.
Scripsit plura opuscula.

Z (59) Evenals de twee voorgaande handschriften, behoort dit hs. **z** tot de codices die, nadat de kloosters te Keulen in 1802 afgeschaft en hunne bibliotheken rijksbezit waren geworden, later werden overgebracht naar de zoogenaamde Gymnasial-Bibliothek, waarvan de stempel nog op bl. 2*a* staat, en vandaar op het stadsarchief kwamen (1). Aan de oorspronkelijke bezitters herinnert nog een op den rug geplakt strookje papier, waarop gedrukt staat : BIB. des Croisiers.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een Gothische P, middelbaar, zonder bloem er boven op, nu eens met, dan eens zonder krulletje aan den dwarsbalk.

2° Een Gothische P, middelbaar, zonder bloem er boven op, maar met een krul aan den dwarsbalk, en verder van het gewone type op dezelfde wijs afwijkende als n[r] 1 van plaat F bij SOTHEBY.

3° Een groote Gothische P, met een bloem er boven op (maar onmiddellijk, zonder verbindingsstangje), en een krul aan den dwarsbalk.

4° Een groote Gothische P, waarvan de schacht niet den dwarsbalk doorsnijdt, maar door dezen doorsneden wordt; een soortgelijk merk komt voor in hs. **T**, en is daar onder 7° besproken (2). Dergelijke P's komen in Keulsche incunabelen veelvuldig voor (3).

---

(1) Zie boven blz. 443 en 453.
(2) Zie boven blz. 210.
(3) Zie C. DE LA SERNA Y SANTANDER, *Catalogue des livres ... de feu Don* SIMON DE SANTANDER, waar, onder n[r] 303, 388, 442, 461, 464, 663, 665, 674, 677, 695, 700, 776, 1491, 1580 en 2790, Keulsche drukken beschreven worden waarin het bedoelde merk voorkomt, alle uit de jaren 1470-1480; verder *Supplément au Catalogue des livres de la Bibliothèque de M. C. de la* SERNA SANTANDER (Bruxelles; an XI (1803)), i. v. *Cologne*, merk n[r] 33 en 34.

Z (59) 5° Een paar ruggelings tegen elkander staande sleutels, waarvan de oogen elkander doorsnijden. Hetzelfde merk treft men aan bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, nr 231, uit archiefstukken te Soissons uit de jaren 1467-1468; bij HERMANS, te 's-Hertogenbosch, uit het jaar 1463; bij DE STOPPELAAR, plaat III, nr 13, uit de rekeningen van Middelburg over het jaar 1456 en uit die van den rentmeester van Krabbendijke over 1458 (1); bij SOTHEBY, plaat Q^B, nr 39, uit verschillende drukken van Caxton (2); verder komt ook dit merk in talrijke Keulsche wiegedrukken voor (3).

6° Een merk dat waarschijnlijk een hamer voorstelt; het kan niet goed opgenomen worden, en schijnt ongeveer overeen te komen met nr 16 bij KEINZ.

7° Een eenhoorn, wien de hoorn bijna loodrecht op het voorhoofd staat, en met een in drien gesplitsten staart. Een geheel overstemmende teekening kan ik niet aanwijzen, maar soortgelijke merken zijn te vinden bij SOTHEBY, plaat B, nr 3; plaat C, nr 1 en 2; blz. 74, nr 1 en 2.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, kalfsleer op eikenhouten borden met een slot, waarvan de haak ontbreekt. Het plat is effen.

---

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, 37 vlg.
(2) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, 85*b* en 86*b*.
(3) Zie den zooeven aangehaalden *Catalogue* van DE LA SERNA SANTANDER, waar, onder nr 74, 303, 767, 770, 2790 en 3241, Keulsche drukken met dit merk beschreven worden, en verg. het *Supplément*, i. v. *Cologne*, merk nr 38.

9. **Kalender en Gezondheidsregels** getrokken uit het handschrift der boekerij van de hoogeschool te Loven, getiteld « *Liber orat. Fland. M. S.* » door P. ALBERDINGK THIJM (1893) 66 blz. 1,2

10. **De Keure van Hazebroek**, door EDW. GAILLIARD (1894-1899), 4 deelen, elk 5,00

11. **Middelnederlandsche geneeskundige Recepten en Tractaten, Zegeningen en Tooverformulen**, uitgegeven door Dr W.-L. DE VREESE (1894), XII-144 blz. 2,00

12. **Beschrijving van Middelnederlandsche en andere handschriften die in Engeland bewaard worden**, door K. DE FLOU en EDW. GAILLIARD (1895 en 1896), 3 bd., elk 2,00

13. **Beowulf**, Angelsaksich volksepos, vertaald in stafrijm en met inleiding en aanteekeningen voorzien, door Dr. L. SIMONS (1896) 355 bl. . . . 4,00

14. **Hennen van Merchtenen's Cornicke van Brabant** (1414), uitgegeven door GUIDO GEZELLE (1896), 235 blz. 3,00

15. **Jehan Froissart's Cronyke van Vlaenderen**, getranslateert uuten Franssoyse in Duytscher tale bij Gerijt Potter van der Loo, in de XVe eeuw, uitgegeven en toegelicht door Jhr. Mr. NAP. DE PAUW (1898), VIII-580 blz. Eerste deel. 5,00

16. **Ypre jeghen Poperinghe**, Gedingstukken der XIVe eeuw nopens het laken, uitgegeven en toegelicht door Jhr. Mr. NAP. DE PAUW (1899), XLVI-320 blz. 4,00

IVe REEKS. — UITGAVEN DER COMMISSIE VOOR GESCHIEDENIS, BIO- EN BIBLIOGRAPHIE.

1. **Alphabetische lijst van de voorloopig verzamelde namen der in België geboren Nederlandsche schrijvers, dienende tot het samenstellen van de Biographie der Zuidnederlandsche schrijvers**, door FR. DE POTTER, 524 blz. (*niet in den handel*).

2. **Vlaamsche Bibliographie** (**1830-1890**), door FR. DE POTTER (1893-1897), 1ste, 2e en 3e aflev., ieder. 5,00

3. **Catalogus van de Bibliotheek der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde te Gent** (1898), door FR. DE POTTER.

Ve REEKS. — UITGAVEN DER COMMISSIE VOOR NIEUWERE TAAL- EN LETTERKUNDE.

1. **Prudens van Duyse**, door J. MICHEELS. (Met portret des dichters) (1893), 352 blz. 4,00

2. **Rederijkersgedichten der XVIe eeuw**, door J. BROECKAERT (1893) . . . 1,25

3. **Vak- en Kunstwoorden** (**Nr 1 Steenbakkerij**) bezorgd door TH. COOPMAN (1894), X-94 blz. 1,25

4. **Plaatsnaamkunde. Gemeente Bilsen**, door JEF CUVELIER en CAM. HUYSMANS (1897), 316 blz. 3,00

5. **Onkruid onder de Tarwe.** Proeve van Taalzuivering, door H. MEERT (1ste aflevering) 1,00

6. **Inleiding tot de studie der Analytische Scheikunde**, door Dr. A.-N.-H. BILTRIS en Dr. A.-J.-J. VANDEVELDE (1899), 107 blz. 1,50

VIe REEKS. — BEKROONDE WERKEN.

1. **Bibliographie der Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde**, door L. PETIT (1888), XVI-300 blz. (*Uitverkocht.*)

2. **Verhandeling over de verbinding der volzinnen in het Gotisch**, door P.-H. VAN MOERKERKEN (1888), 104 blz. 1,50

3. **Het voornaamwoord DU**, door H. MEERT (1890), IX-98 blz. 1,25

4. **De klank- en vormleer van het Middelnederlandsch dialect der St.-Servatius legende van Heynrijck van Veldeken**, door FELIX LEVITICUS (1892), 172 blz. 2,50

5. **De Belgische Taalwetten** toegelicht door Mr. A. PRAYON-VAN ZUYLEN, (1ste deel) (1892), 476 blz. 3,00

6. **Historisch en Critisch overzicht van het Vlaamsch tooneel in de 17de eeuw**, door OSC. VAN HAUWAERT (1893), 102 blz. 1,50

7. **De rol van het « booze beginsel » in het middeleeuwsch drama,** door ERNEST SOENS, pr. (1893) 144 blz. 2,00
8. **Gebruik der naamvallen, tijden en wijzen in den Heliand,** door J. VAN DE VEN, pr. (1893), VI-238 blz. 3,00
9. **Antwerpen in de XVIIIe eeuw,** door EDW. POFFÉ (1895), 328 blz. . 3,00
10. **Bastaardwoordenboek,** door J. BROECKAERT (1895), XXIII-439 blz. . . 5,00
11. **Vak- en Kunstwoorden** (Nr 2. Ambacht van den smid), bezorgd door JOZEF VUYLSTEKE (1895), 178 blz. (Met platen) 2,25
12. **Klank- en Vormleer van het gedicht van den VII Vroeden van binnen Rome,** door E. DE NEEF (1896), 85 blz. 1,25
13. **Vak- en Kunstwoorden** (Nr 4. Ambacht van den Metselaar), bezorgd door ALFONS VAN HOUCKE en JOZEF SLEYPEN (1896), X-486 blz. (met platen) 5,00
14. **Proeve van Oudnederfrankische Grammatica,** door Dr P. TACK (1897), XXVI-116 blz. 1,50
15. **Vak- en Kunstwoorden** (Nr 3. Ambacht van den Timmerman) bezorgd door J. en V. VAN KEIRSBILCK (1898), X-547 blz. (met platen) 5,00
16. **De Moedertaal, eenig doel- en redematig voertuig der gedachte in Opvoeding en Onderwijs,** door H. TEMMERMAN (1898), 60 blz. . . 1,25
17. **Eene vreemde spraak als voertaal van 't onderwijs,** door A. en TH. VAN HEUVERSWYN (1899), 180 blz. 2,00
18. **Vak- en Kunstwoorden** (No 5. Ambacht van den Metselaar), bezorgd door J. en V. VAN KEIRSBICLK (1899), X-406 blz. (met platen) . 4,00
20. **De Gallicismen in het Zuidnederlandsch.** Proeve van Taalzuivering, door W. DE VREESE (1899), LXVIII-662 blz. 6,00
21. **Idioticon van het Antwerpsch dialect,** opgesteld door P.-JOZEF CORNELISSEN en J.-B. VERVLIET (1ste en 2de aflevering), elk 2,50
22. **De verouderde woorden bij Kiliaan,** door J. JACOBS (1899), X-244 blz. . 3,00
23. **De Fransche Overheersching in België,** door F. VAN DEN BERGH (1900), 528 blz. 4.00
24. **De Handschriften van Jan van Ruusbroec's werken,** door WILLEM DE VREESE (1900), 458 blz. 4,00

TER PERS OF IN VOORBEREIDING.

Klankleer van de taal van Jan van Ruusbroec, door WILLEM DE VREESE.
Nederlandsche werkwoorden door samenstellende afleiding gevormd, door WILLEM DE VREESE.
Gallicismen in het Nederlandsch, met aanwijzing van de zuiver Nederlandsche uitdrukkingen, door H. MEERT.
Vormleer van de taal van Jan van Ruusbroec, door H. MEERT.
Onkruid onder de Tarwe. Proeve van Taalzuivering, door H. MEERT.
Vlaamsche Bibliographie (1830-1890), door FR. DE POTTER (4de aflevering).
De Belgische Taalwetten toegelicht door Mr A. PRAYON-VAN ZUYLEN (2e deel).
De vormen van het werkwoord in het Oudfriesch, door J. JACOBS.
Idioticon van het Antwerpsch dialect, opgesteld door P. JOZEF CORNELISSEN en J. B. VERVLIET (3de aflevering).
Middelnederlandsche Gedichten en Fragmenten, uitgegeven door Jhr. Mr. NAP. DE PAUW (4de aflevering).
Die eerste Bliscap van Maria, opnieuw uitgegeven en toegelicht door Dr. WILLEM DE VREESE.
Vocabulario para aprender Franches Espannol y Flaminco (ao 1520), opnieuw uitgegeven en toegelicht door Dr. WILLEM DE VREESE.
Noël van Berlaimont's Vocabulare (ao 1536), opnieuw uitgegeven en toegelicht door Dr. WILLEM DE VREESE.
Jehan Froissart's Cronyke van Vlaenderen, getranslateert uuten Franssoyse in Duytscher tale bij Gerijt Potter van der Loo, in de XVe eeuw, uitgegeven en toegelicht door Jhr. Mr. NAP. DE PAUW (2e deel).
Bibliographisch Woordenboek van de Geschiedenis der Belgische gemeenten, door FR. DE POTTER.
Sunte Augustijns Regule, uitgegeven door K. DE FLOU.
De Fransche Overheersching in België (van 1792 tot 1815), door C. CORTEBEECK.
De Rederijkkamers in België, door PRUD. VAN DUYSE, uitgegeven door FR. DE POTTER en FL. VAN DUYSE.
De Keure van Hazebroek, door EDW. GAILLIARD (5e en laatste deel).

VOLUME 2

KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- & LETTERKUNDE

DE HANDSCHRIFTEN

VAN

JAN VAN RUUSBROEC'S WERKEN

DOOR

WILLEM DE VREESE

TWEEDE STUK

EERSTE AFLEVERING

GENT
A. SIFFER
Drukker der Koninklijke Vlaamsche Academie
1902

BESCHRIJVING DER HANDSCHRIFTEN

VAN

JAN VAN RUUSBROEC'S WERKEN.

Aa (**60**) Handschrift op perkament, uit de tweede helft der 14de eeuw (waarschijnlijk ca. 1370), berustende in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, nr X 105. Het bestaat uit 18 quaternen, waarvan het laatste echter maar 6 bladen inhoudt, en verder nog één blad vóóraan, overblijfsel van schutbladen, alles samen dus 143 bladen, 137 mm. hoog bij 99 breed, met inkt afgeschreven en gelijnd, 92 mm. bij 72, met regelmatig 21 regels per bladzijde. Van signaturen zijn er geene sporen : blijkbaar zijn er geene geweest, want het handschrift is niet of zeer weinig afgesneden, zooals aan de gaatjes die bij 't afschrijven dienst gedaan hebben, te zien is. De reclamen zijn alle, op een viertal na, bewaard.

Het handschrift bevat bl. 2*a*-139*b* Ruusbroec's werk *Vander gheesteliker Brulocht*, met dit opschrift :

Van eenre gheesteliker bruloft tuischen Gode ende onser naturen.

De tekst van het derde boek komt overeen met dien der uitgave. Aan het einde schreef de vrome kopiïst :

Gode lof, danc ende eer
Wil ic gheven emmermeer.

Het overige gedeelte van het handschrift wordt ingenomen door een afschrift van het ook in de hss. **K**

en v voorkomende exempel van de *Molenarinne* (1), dat op het eerste gezicht bovenaan op bl. 140 schijnt te beginnen; dit is echter niet zoo: op den aanhef:

Twe priesters vander prediker orden die quamen voer eens arms moelnaers huus ende vonden .ij. kinderkijn

volgt nl. zonder eenige waarschuwing het volgende, eenigszins berijmd gebed:

Here, doer die here ende waerdicheit dijns heilighen lichams ende diner minnentliker spisen, so moet dijn heilich lichaem mijn leste spise sijn. Here, doer die here ende waerdicheit dijns soete[n] (2) *namen, so moet dijn soete name [m]ijn* (3) *leste waert sijn. Here, doer die ere ende waerdicheit* (4) *dijns lidens ende dijns bitteren doots, so moet dijn bitter doot mijn leste pijn sijn. O Jhesus soeter naem ende heylant, ghif mi anders niet te denken dan mi in dinen wonden sencken; drucke, here, in mijn harte* (5) *alle dijnre wonden smarte. Amen. Die dese .vijf. waert* (6) *alle daghe spreect met innicheit sijns herten, die is des geen doets versekert ende hi en can niet ersterven, Gods lichaem en come tot sinen eynde.*

Daarop volgt dan het exempel, dat loopt tot bl. 143*a*; bl. 143*b* is onbeschreven.

De tekst van de *Gheestelike Brulocht* is in een zeer fraaie hand geschreven, van de eerste bladzijde tot de laatste altijd even mooi, met donkeren inkt;

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 406.

(2) Hs. *soete*.

(3) Hs. *dijn*.

(4) Hs. *w'dicheit*, gelezen als *waerdicheit*, omdat het woord de twee voorgaande keeren aldus voluit staat.

(5) Hs. *h'te*, gelezen als *harte*, omdat het rijmwoord *smarte* aldus voluit staat.

(6) Hs. *w't*, gelezen als *waert*, omdat het woord op regel 5 aldus voluit staet.

opschriften met rooden inkt; aan 't begin van elk hoofdstuk staat een kleine roode hoofdletter; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; als leesteeken komt voor de punt, ook vóór hoofdletters. Het exempel van de *Molenarinne* en het gebed zijn in eene andere, maar gelijktijdige hand geschreven, met bleeken inkt. De afkortingen zijn het geheele handschrift door nog al talrijk, maar geven geen stof tot opmerkingen.

De herkomst van den codex blijkt uit twee aanteekeningen. De eene, de oudste, uit de eerste jaren der 15de eeuw, staat bl. 143*a*, in loopend schrift:

Dit boec hoirt toe den begijnhove binnen Delff.

de andere staat bl. 1*b*, in Gothisch schrift:

xlviij
Desen boec hoirt toe den beghijn hoff binnen delf
Ende hiet die gheestelike bruloft.

waaraan in de 16de eeuw nog toegevoegd werd:

ende diet heeft salt eens sjaers laeten sien die
scrijster (*sic*) van thof ontrent S. Jans.

Deze tweede aanteekening werd dus waarschijnlijk in 1448 geschreven (1).

In later tijd heeft het handschrift toebehoord aan den bekenden bibliograaf C. G. Hultman, den schrijver der *Bibliographische Zeldzaamheden*, wiens boekerij in 1821 werd verkocht: in den auctiecatalogus

(1) Er zijn te Delft twee begijnhoven geweest, het groote en het faliebegijnhof. Tot welk dezer twee de codex toebehoord heeft, is niet uit te maken. Zie over de beide gestichten [V. HEUSSEN en] H.V. R[IJN], *Oudheden en Gestichten van Delft en Delfland, mitsgaders van 's Gravenhaghe* (Leiden 1720), blz. 202 vlgg.

Aa (60) wordt dit hs. **Aa** vermeld onder n[r] 25 (1); bij die gelegenheid werd het eigendom der Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Het handschrift zit in een vollen kalfsleeren band, verguld op snee, waarschijnlijk afkomstig van Hultman, in wiens catalogus een dergelijke band vermeld wordt.

Bb (61) Handschrift op perkament, geschreven in 1460, berustende op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, n[r] 129 G 4. Het bestaat uit 26 quaternen, alleen is van het laatste het laatste blad weggesneden, derhalve 207 bladen, ± 196 mm. hoog bij ± 144 breed; iedere bladzijde is verdeeld in twee kolommen, die nu eens met potlood, dans eens met inkt afgeschreven en gelijnd zijn, 151 of 152 mm. hoog bij 46 of 47 breed, met regelmatig 33 regels per kolom. Signaturen en reclamen zijn bij het afsnijden weggevallen, op één na, t.w. de reclame van het voorlaatste quatern.

Het handschrift bevat, bl. 1*a*-207*a*, een afschrift van Ruusbroec's *Tabernakel*, met het opschrift:

Hier beghint Ruusbroec, van Moyses tabernakel ende vander archen.

De tekst is geschreven door verschillende kopiïsten, waarover straks nader. Aan het hoofd staat eene groote versierde letter in twee kleuren, rood en blauw; verder is de eerste bladzijde voorzien van randversieringen in 't rood, blauw en groen, die kleuren zijn echter vergaan, evenals de inkt, blijk-

(1) Zie *Bibliotheca Hultmanniana sive Catalogus Librorum ... quos... congessit vir eruditus Carolus Gerardus Hultman ... Quorum auctio fiet Sylvaeducis,...* per H. Palier et Filium, *Bibliopolas. die 9 Julii 1821 et sequentibus,* blz. 6.

Bb (61) baar door de vocht. Aan 't begin van ieder hoofdstuk staat verder een gekleurde kleinere hoofdletter, rood of blauw, hier en daar rood *en* blauw. In strijd met de gewoonte, wisselen roode en blauwe letters *niet* regelmatig af: gewoonlijk volgen verschillende blauwe hoofdletters, tot 4 en 5, achter elkander. Zwarte hoofdletters zijn rood doorstreept. Er zijn geene leesteekens, wel veel rubriceeringteekens; de afkortingen zijn zeer gering in getal en geven geen stof tot opmerkingen.

De herkomst van den codex blijkt uit de volgende aanteekeningen, te vinden achter aan den tekst:

Dit boect hoert toe den nonnen regulierissen van sinte Augustijns oerde tot sinte Margrieten binnen der Goude, after die kerc.

waarop volgt in een andere hand en met bleekeren inkt

Ende is ghescreven uut minnen des heilighen daghes ende buten die tijt des ghemenen arbeyts, totter eeren Gods ende salicheit der sielen alle der gheenre diet lesen ende horen lesen, int jaer ons heren .M. [...]*ccc. ende lx., van suster Aef* ‖ *Dircs dochter,* bl. 207*b*
suster Jacob Gherijts dochter, suster Aechte Claes dochter, suster Maria Martijns dochter ende suster Maria Gherijts dochter, nonnen, haren gheminden susteren tot een testament, ende een ewighe ghedenckenisse na haerre doot, welker namen ghescreven moeten wesen inder herten Gods. Amen.

Inderdaad zijn er vijf verschillende handen in den codex te herkennen (1), drie reeds dadelijk op het eerste gezicht, de twee andere bij nadere studie, wat te zeggen is, dat drie van de vijf groote gelijkenis, althans geen in 't oog vallende verschillen, met elkander vertoonen; ze trekken te minder de aandacht, daar

(1) Verg. beneden, blz. 464, noot 2.

Bb
(61)

de eene kopiïste soms midden in een regel het werk der andere voortgezet heeft. Deze aanteekening en de geheele codex heeft een meer dan gewoon belang, daar wij er duidelijk uit zien kunnen, hoe sommige handschriften werden vervaardigd.

Blijkbaar met de bedoeling, het handschrift voor ouder te doen doorgaan dan het is, werd door een later bezitter in de aanteekening iets uitgekrast, nl. de eerste *c* der dagteekening.

In deze eeuw heeft het handschrift toebehoord aan Prof. Doedes te Utrecht (1); toen diens verzamelingen na zijn overlijden geveild werden, werd het aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (2).

Het handschrift is gebonden in een rood marokijnen band, verguld op snee en op het plat, uit de tweede helft der voorgaande eeuw; voor en achteraan zijn bij het inbinden twee witte bladen aangebracht; op de voorzijde van het eerste heeft Doedes bij wijze van titel geschreven :

Jan van Ruusbroec, Dat boec vanden Gheesteleken Tabernacule

---

(1) Zie J. I. Doedes, *Collectie van Rariora, inzonderheid Godsdienst en Theologie*, 1e uitg. (Utrecht z. j. [1889]), blz. 122, 2de uitg. (ibid. z j. [1892]), blz. 134, waar het hs. staat aangegeven onder **k**, en *Collection of Rariora consisting of printed Books and Manuscripts, Portraits and Historical Plates, from the Library of the late* Dr. J. I. Doedes ... *which will be sold by auction by* J. L. Beyers ... *Utrecht on Wednesdag and Thursdag, May 4th and 5th, 1898*, blz. 120, waar het staat aangegeven onder **u**.

(2) Zie het *Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1898* ('sGravenhage, Algemeene Landsdrukkerij 1899), bl. 21, nr 19. — Daar wordt ten onrechte gezegd, dat « aan het Hs. volstrekt niet te zien (is), dat het door vier handen is geschreven, zoodat deze dateering (*nl.* 1360) waarschijnlijk uit het Hs. waarnaar dit gecopieerd is, is overgenomen » (er is in dit verslag bij het overschrijven van de aanteekening der kopiïste een naam overgeslagen, en ook het uitkrassen van de eerste *c* der dagteekening bleef onopgemerkt : vandaar de *vier* handen en de overbodige opmerking over de dateering).

Bb
(61)

op de keerzijde van het tweede, bovenaan, staat zijn handteekening, en tegen de binnenzijde van den band vooraan, is zijn ex-libris geplakt.

Cc
(62)

Handschrift op papier, waarschijnlijk geschreven in 1479, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, nr. 133 F 17. Het bestaat uit 35 quaternen, waarvan het eerste en het vijftiende als eerste vel een vel perkament hebben, terwijl het twintigste één bijgevoegd blad heeft, omdat er juist nog één blad noodig was om den daar loopenden tekst ten einde te brengen; alles samen 281 bladen, 203 mm. hoog bij 137 breed, met twee kolommen op elke bladzijde, iedere kolom met inkt afgeschreven, 135 mm. hoog bij 37 a 42 breed, en gelijnd, met regelmatig 29 regels per kolom. Signaturen en reclamen zijn bij het afsnijden weggevallen : aan het einde van een tweetal quaternen, t. w. bl. 56 en 96, zijn er nog kleine sporen van de laatste te zien. Bl. 1-90 en 240-250 zijn gefolieerd met Romeinsche cijfers, die met robrik geschreven zijn en in 't midden van elk blad bovenaan staan; daarenboven is er eene tweede folieering, met zwarten inkt geschreven Romeinsche cijfers, staande in den rechterbovenhoek van elk blad, van bl. 3 tot het einde, welke tweede folieering blijkbaar niet van den kopiïst afkomstig is, maar naderhand aangebracht is, waarschijnlijk omdat de kopiïst zijn eigen folieering niet voltooid had.

Het handschrift bevat :

Bl. 1*a*-112*d* een gedeelte van Ruusbroec's werk *Vanden gheesteliken Tabernakele*, t. w. van cap. 81 af tot het einde, behalve het onderschrift en het versje, met dit opschrift :

Cc (62) *Hier beghint* (1) *dat ander stucke van Moyses tabernakel, Rusbroec.*

De inhoud komt dus overeen met dien van hs. **k** (2).

De woorden *ander* en *rusbroec* zijn naderhand uitgekrast, het tweede meer dan het eerste, maar toch nog niet zoo, of men kan wel zien wat er gestaan heeft.

Bl. 113*a*-161*c* een afschrift van de vertaling van het traktaat *de interiori domo seu de conscientia aedificanda*, dat voorheen aan S. Bernardus werd toegeschreven, met dit opschrift :

Dit boec hevet sinte Bernaerdus ghemacct ende spreect hoe een mensce sijn consciencie ondersueken ende bewaren sal.

Begin : « *Dit huus daer wy nu in woenen dreyghet aen allen syden dattet wil vallen. Wanttet doch corttelic vallen sal, so is ons noet een ander huus te tymmeren. Laet ons daer om wedergaen tot ons selven, ende laet ons ondersoeken onse consciencie. Want also als onse lichaem een tabernakel hiet te wesen daer wi in striden ende in vechten sullen, also is onse consciencie onse huus daer wi in rusten als onse strijde gheeynt is* » enz.

Einde : « *Want God te bekennen, dat is volheit alre consten. Ende volheit der consten is volmaecte glorie, ende volmaecte gracie, ende ewicheit des levens. Mer tot volheit der consten te comen, daer dient bet toe ynnighe compunxcie dan diepe ondersueken; oetmoedige suchtinghe, dan veel argumenten; jam-*

---

(1) Vóór *beghint* eene *d*, blijkbaar de eerste letter van 't volgende *dat*, te gauw geschreven.

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 316.

Cc (62) *merlike te screyen dan veel dispentacien* (1); *[mit]* (2) *ynnicheit te bidden dan veel boeken te lesen; die gracie der tranen dan grote consten; dye hemelsche dinghen te scouwen dan mit eertschen dinghen veel becommert te wesen. Deo gracias* » (3).

Bl. 161*d* : een paar godsdienstige overwegingen, waarvan de laatste berijmd is :

Onse lieve here seyt: O mensce, mynt my ende besith my, ende veronwaerdyge alle solaes der creatueren, ende ic sal di mi selven gheven.

Een heilich leerre seyt: die hem selven verwint, die verwynt alle (4) *sijn vianden mede.*

Die natuer te sterven ende eyghen wille te derven, dat gaet boven martelaren leven. Onbekent ende onghe-acht, dats wel inden wijngaert Cristi gewracht.

Bl. 162*a*-185*c* drie stukken uit de « legende » van Maria Magdalena, t. w.

bl 162*a*-168*b* : *Hier beghynt die historie van die bekeringhe der heiligher vriendynnen ende apostelynne*

---

(1) Sic; er wordt natuurlijk bedoeld *disputacien;* verg. *visentatie.* Lat. *opus est potius... crebris lamentationibus quam copiosis argumentationibus* (S. Bernardi *Opera*, ed. Mabillon, Paris. 1690, vol. II, p. 368).

(2) Niet in het hs.; lat. *oratione, quam lectione.*

(3) Andere handschriften zijn : Amsterdam, Koninklijke Academie v. Wetenschappen, nr xxx, fol. 141-126 (zie den *Catalogus*, 2e druk, blz. VIII); Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, nr AA 232, afkomstig uit de boekerij der abdij van Bern te Heeswijk (zie *Catalogue d'une précieuse Bibliothèque... provenant d'une ancienne abbaye, dont la vente aura lieu le. . 13 décembre 1887 à Leide ... sous la direction de* J. W. Van Leeuwen, *nr* 7), hetzelfde handschrift dat vermeld wordt in den *Catalogus van eene uytmuntende Bibliotheek,... Nagelaten door Wylen de... Heeren* Van Westphalen, Meyerus, Chiflets, Butkens, Le Roy... 8 Oct. 1764, dl. II, nr 1868; verder in een hs. uit de boekerij der Enschedé's (zie *Catalogue de la Bibliothèque. . formée pendant le 18e siècle par Messieurs* Izaak, Iohannes *et le Dr* Iohannes Enschedé (Amsterdam et La Haye, 1867), nr 525, benevens de naderhand verschenen lijst van koopers en prijzen).

(4) Hs. *allle.*

Cc
(62)

Gods, sinte Maria Magdalena, also als Ysidorus bescreven heeft (1).

Begin : « *Maria was gheboren van edelen gheslachten ende stamme ende eerliken gheboerten der stat van Iherusalem; haer vader hiete Cyrus, haer moeder hiete Eucharia, ende si hadde[n]* (2) *twee dochteren ende enen zoen. Die een dochter hiete Martha, die ander Maria.* » enz.

bl. 168*b*-178*b* : *Dit is die historie van haerre doot, als ynt passynael is bescreven.*

bl. 178*c*-185*c* : *Hoe onse here Maria Magdalena openbaerde niet veer vanden grave.*

Thans volgen verschillende stukken Jezus en Maria betreffende :

bl. 185*c*-188*d* : *Dit is vanden rouwe ende wee onser liever vrouwen ende haer grote claghen onder den cruce.*

Begin : « *Die ewangeliste sinte Johannes seit, dat onder den cruce stont Maria, die moeder Jhesu, ende veel ander heiligher vrouwen, die uut Galileen Jhesum waren na ghevolcht ende van hare haven ende goeden Jhesum dienden, die hem oec seer bescreyden* » enz.

bl. 188*d*-191*c* : *Dit is vanden seven droefnisse onser liever vrouwen.*

bl. 191*c*-196*b* : *Dit is vanden seven woerden die God sprac anden cruce.*

Begin : « *Die heilighe leres spreken dat op dien dach dat onse heer Jhesus Cristus inden cruce stont, geschieden seven wonderlike teykenen tot elken woerde dat hi sprac inden cruce, want een yghelic woert is*

(1) Ook in de volgende andere handschriften : Den Haag, Koninkl. Bibliotheek, nr T 351; en in hetzelfde hs. der ENSCHEDÉ'S, zooeven vermeld.

(2) Hs. *hadde.*

Cc
(62)

mit sonderlingher godliker duecht begavet teghen een vanden seven dootliken sonden, die verdreven werden duer die cracht des godliken woerts » enz.

Einde : « *Voert alstu seidste : « vader, in dinen handen beveel ic mynen gheest* », *soe verleen* ‖ *my dat ic in die ure mijns doots sekerliken moghen spreken : « vader, ontfanghe in dijnre hoeden mynen gheest, dien du mit dinen bloede hebste verlost!* » *O heer, dat moet my gheschien. Amen* ». bl. 196*b*

bl. 196*b*-201*c* : *Dit is hoe die vrouwen totten grave quamen ende versochten die vrienden Gods.*

bl. 201*c*-202*c* een exempel : *van enen rebaut.*

Begin : « *Item dat quam een rebaut voer eenre clusen ende hi sprac totten clusenaer : God gruetti, brueder* » enz.

Einde : « *Ende mijn leven dat is also, dat alle heilighen een nuwe vrouwede ontfaen van mynen goeden leven, ende des so sullen si my een ghetuuch sijn inden jonxsten daghen, als ic van enen ygheliken heilich ene* (1) *nuwe vroechde ontfaen sel; des gonne ons God. Amen* ».

bl. 292*d*-203*a* een drietal « dicta patrum ».

bl. 203*a*-207*b* een episode uit de passie, met het opschrift :

Dit is van cedersbers tabernake[l] (2) *in cantica.*

Begin : « *Ic bin swart als ceders tabernakel, nu sich an dinen Jhesum, ende en wil di niet verwonderen dat hi bleec brun is, want die sonne der vuerigher mynnen heeft hem verbrant* » enz. (3).

(1) Hs. *enen.*

(2) Hs. *tabernake.*

(3) Ook te vinden in hs. 237 der Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden, fol. 40-49 (de aanwijzing in den *Catalogus*, blz. 22*a*, dat dit hs. den *Spieghel der Maechden* zou bevatten, is verkeerd), en in het boven reeds meermalen genoemd hs. 525 der ENSCHEDÉ'S.

Cc (62) bl. 207*c*-208*b* : *Vanden aernen vlucht.*

Begin : « *Die aern vliecht hoeghen tegen den sueten somer, als dye lucht opclaert ende gesuvert wert van verpuerringhe der sonnen* » enz.

bl. 208*b*-211*b* : *Vanden ackerman.*

Begin : « *Die ackerman des lants ende saeyer des weyten coerns is die hemelsche vader, die van aenbeghin alle somer beelden ende ghedaente der werlt, alle creatueren, sterren ende teykenen, loveren ende gras in hemel ende in eerde ghesacit hevet* » enz.

bl. 211*b*-214*d* : *Vanden stervenden leven.*

Begin : « *Die gloriose apostel sinte Paulus die [seit]* (1) : *leert sterven ende hout u doot der werlt, mer levet Gode in heilicheiden* » enz.

Bl. 214*d*-216*c* volgen eenige voorschriften van « wellevenskunst », met het opschrift :

Hier beghynnen sommighe devoete oefenynghe.

Bl. 216*c*-219*b* volgt een vertaling van eenige der *Quaedam notabilia verba domini Florentii* (Radewijnsz), voorkomende achter zijn *Vita* door Thomas a Kempis, met dit opschrift :

Uut heer Florys oefenynghe.

Begin : « *Weset altoes wacker teghen uwen passien ende becoringhen : ist dat ghijse voelt ende thant van u settet, soe en scaden si niet* » enz.

Einde : « *Daer om scuwe onrusticheit ende doet alle dynck mit aendacht[igh]er* (2) *merkinghe ende niet van ghewoenten; pijnt u altoes mit wat goets te be-*
bl. 219*b* *commeren ende en merket niet ‖ uwe fantasien. Inden ghemenen arbeit stact in hoeden ende scuwet veel woerden.* »

(1) Niet in het hs.
(2) Hs. *aendacht'*.

Cc (62) bl. 219*b*-222*c* bevatten een vertaling van een gedeelte van Geert Groote's *Conclusa et Proposita* (1), nl. het einde van kapittel 19 en kapittel 20, zonder eenig opschrift.

Begin : « *Die mensche en sel om gheen dync vander werlt bedrovet werden. Die doet dat hi weet, die verdient meer te weten. Mer die niet en doet dat hi weet, die coemt in blintheit* » enz.

bl. 222*c*-228*d* een traktaat met het volgende onvolledig opschrift :

Hoe een mensche om tranen bidden sel uut ghedenckenisse sijnre sonden of om der ghee...

Na de tweede *e* van *ghee* staat nog een loodrecht streepje; het woord zal dus wel zijn *gheestelikcn*; er is twee en een halve regel wit gelaten (2).

Begin : « *Die ghenade van besceiden tranen te hebben is totten rechten ghebede een groete hulpe, want ghebet smeect mit onsen here God. Mer die tranen dwinghen hem dat hi ontfarmen moet* » enz.

Einde : « *Ende wie soude alle dit sonder rouwe ende mededoghen an mogen sien, dien die boese geesten daer ic my mede ver‖sellet hebbe of dye van* bl. 228*d*
haerre pertien mijns ghelijc geworden sijn. Deo gracias ».

bl. 228*d*-242*d* een gedeelte van den *Rosengaert Jhesu ende Marien*, met het opschrift :

Een devoete oefenynghe ende is ghenomen uut enen boeke ende is ghehieten dien roesengaerde Jhesu.

Begin : « *Een buskelkijn van mirren is myn mijn ghemynde; tusschen mynen bursten daer sal hi wonen.*

(1) Zie over dit werk van Geert Groote, ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim* I, 26 vlg.
(2) Dit traktaat staat ook in hs. K 57 der Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (= hs. Maastricht 462). Daar luidt de titel aldus : *Hoe ene minsche omme tranen bidden sal uut ghedenckenyssen syner sonden of der geestliker doet daer sijne ziel in ghestorven is.*

Cc (62) *Seer ghemynde yn Cristo, des welken naem die noet my niet en dwinghet te scriven. Naden ghevolen des eerwaerdighen mans broeder Ubertynus vander mynre broeders oerden, des hoghen doctoers, den welken na mynen ordel onder alle den doctoers deser tijt die godlike verlichtinghe meest verlichte ende die hemel-*
bl. 229a *sche devocie overvloedelic||ste ontsteken hevet, so en moghet ghi niet gracioser noch dancbaerliker doen Gode den vader, noch den zoen, noch den heiligen gheest, dan dat ghi in onsen ghebenediden here Jhesum, God ende mensche, alle uwen tijt overbrenghet ende dat ghi daer of maket een buskelkijn van mirren, twelke alle tijt wone tusschen uwen bursten* » enz.

Einde : « *O wanneer sal ic di hartelic begheren, wanneer sal ic altoes doen dinen wil, wanneer sal ic mi selven volcomelic versaken? als dijn hert verwildet, dan segghe : « keer weder, mijn ghemynde* » » (1).

bl. 243*a*-249*d* een handleiding om godvruchtig mis te hooren, met het opschrift :

Dit is vander missen.

Begin : « *Totter wyinge des ghebenediden wywaters salic bidden ghereynicht te werden van allen vlecken*

(1) Het werk in zijn geheel is te vinden : Den Haag, Koninkl. Bibliotheek, hs. K 39, uit het jaar 1445, afkomstig uit de boekerij van het St.-Agnesklooster te Maaseik (zie den *Catalogus van de boeken en handschriften* van dit klooster bij FLAMENT, *Catalogus der stadsbibliotheek van Maastricht* I, XVI, onder nr 71; den *Catalogus van boeken en handschriften gevonden op het Provinciaal-Gouvernementshotel te Maastricht in 1839* [bij FLAMENT, *t. a. p.* I, XL vlgg.] onder nr 438, en de *Lijst van boekwerken uit Maastricht ontvangen en in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage geplaatst in October 1840* [bij FLAMENT, *t. a. p.* I, LVI vlgg.], ook onder nr 438); Berlijn, Königl. Bibliothek (= hs. *V. Arnswaldt* 3144); Katwijk, R.-C. Gymnasium, hs. nr 6; misschien ook Londen, British Museum, hs. Add. 29985 (zie DE FLOU en GAILLIARD, *Derde Verslag*, blz. 21). Er was ook een handschrift in de boekerij van het Sint-Barbaraklooster te Delft : zie MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4, 243.

Cc (62) *der sonden, overmits die besprenghinghe des oetmoedighen levens Jhesu Crist[i]* (1) » enz.

Einde : « *Nymmermeer en liden wi so cleynen dinc om die ere Gods, ten is orbaerliker dan of men ons gave alle die werlt. Deo gracias* ».

bl. 250*a*-270*a* : *Dit is die hystorie des pynxster daechs, als hoe die apostelen den heilighen gheest ontfenghen inden huse.*

Begin : « *Die historie van pynxteren, dat die apostelen den heilighen gheest ontfinghen inder salen daer Cristus mit hem hadde ghegheten sijn avontmael, die heeft ix. articulen an haer daer si is mede bescreven* » enz.

Einde : « *Aldus dede David, doe hi seyde : Ic hebbe assche als broet ghegheten, wel||ke conste doet* bl. 270a
den heilighen gheest ontfangen. Men mach weten ende vernemen [...] (2) *ende wil verlenen die constenaren van allen die gheesten Gods onghemeten. Amen.* »

bl. 270*a*-270*d* eenige beschouwingen over het verkeerde te wanhopen, met het opschrift :

Dit is teghen wanhope en (3) *troestinge.*

Begin : « *En wilt niet wanhopen noch mistroestich wesen om veel groter sonden willen, die ghi bedreven hebt* » enz.

bl. 271*a*-272*a* bevatten dergelijke raadgevingen en eenige dicta patrum :

272*a*-272*b* : *Van vier orbaerlike punten diemen vercrijcht vander passien ons heren.*

272*b* : *Item onse lieve heer doet vijf dinghen den menschen die mit sijnre droefheit tot hem coemt.*

272*b*-272*d* weer eenige dicta.

(1) Hs. *xpē*.
(2) Hier is in het hs. blijkbaar iets overgeslagen.
(3) Aldus in het hs; te verstaen als *een*.

Cc (62) bl. 272*d*-273*c*, voorschriften tot het behoorlijk ontvangen van het H. Sacrament:

Vanden heilighen sacrament.

bl. 273*c*-274*a* een allegorisch gebed, in gebrekkige verzen, met het opschrift:

Van een lepelkijn.

Begin: « *Een fonteyn heb ic gevonden, daer alle sueticheit uut vloeit: Jhesus passie ende sijn wonden; wie daer toe gheraect, hi groeyt altoes in duechden* bl. 273*d* *ende in mynnen, so dat* ‖ *hi dicwijl mach ontsynnen. Hier uut soe wil ic daghelix sceppen vanden levenden water drie lepelkijns* » enz.

Einde: « *Die dese drie lepelkijns daghelics om hem niettet in eertrijc, die verwachtet sijn croen in hemelrijc. Amen* ».

Daarop volgt, na eenige korte mystieke overdenkingen, een Marialegende, bl. 274*c*-275*c*, zonder opschrift.

Begin: « *Het is te weten datter een devoet persoen was, die onser liever sueter vrouwen Maria langhe tijt ghebeden hadde, dat sy haer woude gheweerdighen te openbaren die gheboert ons heren Jhesu Cristi* » enz.

Aan dat verlangen wordt voldaan, en de « devote persoon » verneemt dan ook welk gebed ter eer van « *die alre heilichste leden van dien nuwen gheboren kijndekijn* » het geschikste is. Het slot is dan:

« *Hier mede so had elc lit van desen nuwen gheboren kijndekijn een pater noster, ende soude sijn hemelschen vader bidden dat haer versumenisse vergheven worden, in dien dat si altoes stonden vol* bl. 275*c* *te* ‖ *doen bi rade haers priesters mit biechten haer versumenisse; ende des ghelijcs alle die gheen die dit ghebet mit devotien ende mit ynnicheden lesen,*

Cc (62) *die sal des ghelijcs gheschien; ghelovet dat volcomelic ende houtet vast.* »

bl. 275*c*-276*b* twee gebeden tot den H. Joseph en een paar « dicta patrum »; bl. 276*b*-277*c* een traktaatje zonder opschrift, waarin zeven middelen aangewezen worden om zich van zijn gebreken te genezen.

Begin: « *Het sijn sommighe ghemeen medicinen, die ghebreken mede te verwynnen ende die duechden mede te vercrighen. Die sommighe maken den menschen haestelic ghesont inden ghemoede, ende sommighe traechlic ende onvolcomelic* » enz.

Na eenige andere « dicta patrum » volgt, bl. 278*a* tot het einde, een fragment eener samenspraak van Jezus Christus met de « minnende ziel », zonder opschrift.

Begin: « *Onse lieve here sprect van bynnen ynwendelic totter sielen of ten mensche: « Die ghedenckenisse mijnre passien en sal des menschen herte nymmermeer verdrieten, want nye en vercierde also seer een costelic hecsel enighe joncfrouwe voer die burste ghedraghen als die oefenynghe mijnre passien verciert die devoete ziel* » » enz.

Einde: « *Ist dattu di mit trouwen ende mit suchten misdadich kenste, my en is gheen melodie sueter van gheluut, dan dat die sondaer sijn stemme beghiet mit tranen ende breket mit herteliken versuchten.* »

Waarop nog volgt, maar zonder, naar 't mij toeschijnt, daar toe te behooren:

Sinte Bernaert seit: die tijt is ghecomen dat nyemant sijn hert behouden en mach, na dien dat God van mynnen gestorven is. Deo gracias.

Daaronder staat ten slotte:

bidt voer den armen scriver om Gods willen.

Het geheele handschrift is met vaste hand zorg-

Cc
(62)

vuldig geschreven. Het is versierd met goed gemaakte gekleurde hoofdletters, beurtelings blauw en rood; het werk van Ruusbroec op bl. 1*a* en dat van St. Bernardus op bl. 113*a* beginnen met eene grootere hoofdletter in drie kleuren: blauw, rood en groen, met eenige roode randversieringen; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; de medegedeelde opschriften zijn met rooden inkt geschreven; als leesteekens komen voor roode rubriceeringteekens en de punt, gewoonlijk zwart, maar niet zelden ook rood op zwart. Op vele plaatsen zijn er verbeteringen, ook vaak met rood op zwart. De afkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

Onder de laatste kolom is door een andere hand dan de kopiïst met zeer bleeken inkt geschreven: M CCCC LXXIX. Deze dagteekening schijnt er in 't begin der 16de eeuw bijgevoegd te zijn, en berust zeer zeker op een ware overlevering, want als zij er niet stond, zou men geneigd zijn het handschrift voor twintig jaar ouder te houden.

Omtrent de geschiedenis van den codex wordt men ingelicht door de volgende aanteekening, op het derde van vier voorgevoegde bladen, uit de 18de eeuw, waaruit blijkt dat het handschrift heeft toebehoord aan een bekend Amsterdamsch vrouwenklooster, in de wandeling *Bethanien* genoemd (1):

(1) Zie over dit gesticht WAGENAAR, *Amsterdam*, folio-uitgave, dl. I, blz. 24; LELONG, *Reformatie der stadt Amsterdam*, 415, 416, 562; RÖMER, *Kloosters en Abdijen... in Holland en Zeeland* 1, 671 vlg.; N. DE ROEVER, *Uit onze oude Amstelstad*, 3e stuk (Amst. 1891), blz. 56 vlgg. Het klooster van S. Maria Magdalena « bij den Bervoeten Broeders » of « bi den Minrebroeders staende », uit welks librij mij een klein dozijn handschriften bekend zijn, is wel te onderscheiden van een ander, gelijknamig, « op het Spuye », vanwaar afkomstig is hs. *Moll 16* op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam; het leeft nog voort in het R. K. Maagdenhuis, aldaar. Het eerste lag in den nabijheid van de Nieuwmarkt, alwaar de Bethanienstraat er nog altijd den naam van bewaart; oorspronkelijk was het een klooster voor bekeerde gevallen meisjes; later werd het een Latijnsche school, nog later een herberg of logement; ten slotte werd het in woonhuizen veranderd.

Cc
(62)

Dat Stuk van Moses Tabernakel, en St Bernardús, van van de Conscientie etc. — Zeer oúd op Pargament geschreven 1479. dit Boek hoert toe Sinte Maria Magdalena, te Bethanien, bij den Bervoeter Broeders te Amsterdam.

Het is blijkbaar, dat een vroeger bezitter een oude aanteekening, die hij aantrof op een blad dat bij het verbinden van het boek is weggevallen, heeft overgeschreven. Wie en wanneer dat is geweest, is niet met zekerheid te zeggen, maar toch bij benadering te bepalen: in 1764 kwam deze codex onder den hamer op de bekende veiling der boeken van P. Van Damme, die vele handschriften, afkomstig van Van Westphalen, Meyerus, Chiflets, Butkens, Le Roy, van de abdij van Egmont enz., bezat, en in den auctiecatalogus werd de bovenstaande aanteekening, behoudens eene enkele verbetering, onveranderd overgenomen (1). Het is dus zeer waarschijnlijk, dat P. van Damme die aanteekening heeft geschreven, wat niet zoo heel veel jaren vóór 1764 zal geschied zijn. In deze eeuw kwam het boek in handen van den Leidschen boekhandelaar J. W. van Leeuwen, die het in 1883 voor 20 gulden te koop stelde (2). Zoo kwam de codex in 't bezit van Prof. A. G. R. Acquoy te Leiden, en uit diens nalatenschap ging hij in 1897 over naar de

(1) Zie den *Catalogus van eene uytmuntende Bibliotheek,... Gedeeltelijk geborgen uit de befaemde Abdtdye van Egmond en uit andere Oude Gestichten, als ook by een verzameld uit de Vermaerdste Bibliotheeken, Nagelaeten door... Van Westphalen, Meyerus, Chiflets, Butkens Le Roy, etc. etc... Welke publicq Verkogt zal worden in den Hage... den 8 October 1764, en volgende dagen*, deel 2, nr 1881.

(2) Zie J. W. VAN LEEUWEN'S *Catalogus* nr 31, Maart 1883, onder nr 643.

Cc (62) Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, die door onderhandsche aankoop bezitster werd van Acquoy's manuscripten (1).

Het papier van dit boek is nogal sterk gelijmd; de volgende watermerken komen er in voor :

1° Het wapen van Champagne, met een Latijnsch kruis er op;

2° Een zeemeermin, met een spiegel in de rechterhand;

3° Eene gekroonde lelie, waaronder links een Gothische J, rechts eene dergelijke b.

Merkwaardigerwijze komen deze drie merken te gelijk voor in hs. **M**[7]; de twee eerste te gelijk in **M**[10]; het derde o. a. ook in hs. **I**. Bij de beschrijving dezer codices zijn deze merken besproken (2).

Het handschrift is voorzien van een halfleeren band, blijkbaar afkomstig van den laatsten bezitter in en vóór 1764, P. van Damme. Aan een vouw in den rechterbovenhoek van bl. 156 is te zien, dat het papier bij het verbinden van boven 4 mm. en op zijde 8 1/2 mm. afgesneden werd. Voor- en achteraan werden toen ook acht witte bladen ingevoegd.

Dd (63) Handschrift op papier, uit de laatste jaren der 15de of de eerste der 16[de] eeuw, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, nr 128 G 18, bestaande uit 28 quaternen, twee dubbele quaternen en 1 blad perkament, alles samen, daar op drie plaatsen een blad is uitgesneden (echter zonder bezwaar voor den inhoud), 262 bladen, 140 mm. hoog bij 102 breed. Elke bladzijde is met inkt afgeschreven

(1) Zie het *Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1897* ('s-Gravenhage 1898), blz. VI vlg. en verder eene korte beschrijving van het handschrift, blz. 30, onder nr 61.

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 87, 143, 158 en 159.

Dd (63) op 97 mm. hoogte bij 69 breedte, en gelijnd, met 22, soms 21 regels. De meeste signaturen zijn bewaard gebleven : de zes eerste quaternen zijn geteekend met hoofdletters en Romeinsche cijfers met zwarten inkt : *Ai-Aiiij* tot *Fi-Fiiij*; te beginnen met het zevende quatern zijn kleine letters gebruikt : de vijf eerste (*a-e*) met roode letters en zwarte cijfers; maar daarna zijn ook de letters met zwarten inkt geschreven; de signatuur *r* is twee maal herhaald, eenmaal voor ieder der twee manieren waarop die letter gemaakt werd (en wordt); evenzoo de signatuur *s* : eenmaal de lange en eenmaal de korte *s*; daarenboven staat bl. 69*b*, 70*b* en 71*b* onderaan wederzijds *A*, *B*, *C*, welke letters dan op bl. 70*a*, 71*a* en 72*a* bovenaan herhaald zijn. Daarentegen zijn meest alle reclamen verdwenen : alleen aan het einde van de twee eerste quaternen zijn er nog, de eerste met rooden, de tweede met zwarten inkt geschreven.

Het handschrift bevat :

bl. 1*a*-244*a* een afschrift van Henric van Herp's *Spieghel der Volcomenheit* (1), met dit opschrift :

(1) Andere afschriften van dit werk zijn te vinden in de volgende codices, te : Amsterdam, Bibliotheek der Koninklijke Academie van Wetenschappen, nr XXX (zie den *Catalogus*, 2de uitg., blz. VIII); Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, nr I G 40 (= hs. MOLL 39), hier beschreven als hs. **u** onder nr 54 (zie boven, 1ste stuk, blz. 390 vlgg., vooral blz. 393) en nr I G 24 (= *hs. Moll 51* : verg. boven blz. 350 vlg.); Berlijn, Königl. Biblioth., hs. *V. Arnswaldt 3145* (zie eene beschrijving in het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung*, 10, 30); Brussel, Koninklijke Bibliotheek, nr 2136 en II 1278; Deventer, nr 57 (zie den *Catalogus* op dat nummer); Gent, Universiteitsbiblioth., nr 1351 (fragment); Keulen, Historisches Archiv, G B 8° 73 en G B 4° 120; Leiden, Biblioth. van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, nr 340 (zie den *Catalogus*, blz. 21*b*) en nr 1129, afkomstig uit de bibliotheek van J. ALBERDINGK THIJM (zie *Collections scientifiques et artistiques formées par feu Monsieur le Dr* J. A. ALBERDINGK THIJM, Amst., Fr. Muller en Co, 10 April 1890, I, nr 1364); Münster, Königl. Pauli-

Dd (63)

Hier beghint dat spyeghel der volcomenheit, dat een devoet minrebroeder screef tot eenre maget.

Begin : « *Die gracie ons heren Jhesu Cristi ende die minne des vaders, ende ghemeenscap des heiligen gheest ende der heiligen sij mit ons allen, Amen. In Cristo geminde dochter, om u grote oetmoedicheit ende devote begheerten ghenoech te sijn na mijn vermoghen, daer ghi menychvoudelijc in ghebeden hebt van mi te ontfanghen een corte leer ende onderwijs, hoemen comen mach tot rechter volcomenheit van leven, daer men God alre ghelijcste mede mocht worden, ende inden gheest alre meest verenycht, hier*
bl. 1*b* *om weet dat daer toe twee dinghen* ‖ *principalijc noot sijn* » enz.

Einde : « *Ende so wort onse gheest gheneycht in*
bl. 244*a* *den gheest Gods, ende daer heel* ‖ *in ghesmouten, op dat hi so voort mach vloeyen in die onghemeten afgront, daer hi altoos in wort nywe ende salichlic verboren, so dat die hemelsche vader tot hem segghen mach :* « *Du biste mijn zoen. Ic heb d[i]* (1) *huden ghewonnen.* » *Dat ons in deser tijt ende inden toecomenden wil gonnen te horen die moghentheit des vaders, die wijsheit des zoens, die goetheit des heilighen gheests, Amen.*

Hier eynt dat spieghel der volcomenheit. »

Bl. 244*a*-248*a* bevatten verschillende uittreksels uit Jan van Ruusbroec's *Spieghel der ewigher Salicheit,* overeenkomende met de volgende gedeelten der uitgave : *a*) 3, 125, 9 tot 3, 126, 19; *b*) 3, 139, 3

nische Bibliothek : zie AL. REIFFERSCHEID in het *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 10, 30, noot 48; Utrecht, Universiteitsbiblioth., nr 1022 (zie den *Catalogus* op dat nummer); Utrecht, Seminarie van het Aartsbisdom (zie *De Katholiek,* dl. 91, blz. 295); Weert, klooster der E. P. Recolletten (zie *De Katholiek,* dl. 92, blz. 210); ten slotte ook in den codex hier als hs. **Ee** onder nr 64 vermeld.

(1) Hs. *du.*

Dd (63)

tot 3, 139, 20; *c*) 3, 121, 6 tot 3, 123, 12; *d*) 3, 123, 18 tot 3, 124, 4; *e*) 3, 156, 16 tot 3, 157, 19, dit alles met hier en daar een gaping of een toevoeging van enkele woorden, en onder het opschrift :

Hier beghint uutten spieghel der salicheit; Ruusbroec.

Aan het einde :

Al dit is uutten spyeghel der salicheit ende bescrijft Johannes Ruusbruuck.

Bl. 248*b*-256*a* bevatten een afschrift van het bekende *Spieghelkijn van bekeering* (1), met dit opschrift :

Dit is dat spyeghel der gheestelicheit.

Bl. 256*a*-258*b* een ander kort godvruchtig traktaatje, blijkbaar een uittreksel uit een grooter werk (2), met dit opschrift :

Van drie punten die horen tot een volcomen leven.

Begin : « *Wilt ghi waerlijc wijs sijn in Gode, so moet ghi te mael sot sijn in u selven; wilt ghi u ziele sekerlijc be*‖*houden, so moet ghise te mael verlyesen.* bl. 256*b*
Ende diese hier verlyest om Gode, hi behoutse in dat ewyge leven » enz.

Einde : « *Hier om leert laten, lijden ende minnen. So moechdi Gode inder ewicheit ghewinnen.* »

Bl. 258*b*-259*b* een traktaatje in denzelfden aard als het voorgaande (3), met dit opschrift :

(1) Uitgegeven door W. MOLL in zijn *Johannes Brugman* 1, 242 (verg. ook 1, 27 vlg.) naar een hem destijds toebehoorend handschrift, dat thans berust op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, nr I G 25 (= *hs. Moll* 52 : verg. den *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van wijlen* ... WILLEM MOLL, op nr 52). Een derde afschrift van het *Spieghelkijn* staat in het hieronder beschreven hs. **Ee**.

(2) Het komt ook voor in het hs., waarnaar MOLL het *Spieghelkijn van bekeering* heeft uitgegeven, en volgt daar, evenals hier, op dat traktaat.

(3) Ook dit traktaatje komt voor in het hs., waarnaar MOLL het *Spieghelkijn van bekeering* heeft uitgegeven, en volgt daar, evenals hier, op het voorgaande traktaatje.

Dd
(63)

Dese drie punten horen tot enen scouwenden leven.

Begin : « *Wilt ghi leren scouwen die waerheit van al dat u noot is te weten tot uwer salicheit, so moet ghi dese drie punten aen u hebben* » enz.

Einde : « *Siet, hebdi dese ses punten in u, so hebdi alle goet. Want al datmen mach begheren van volmaecten doechden, dat hanct hier an, ende comt hier uut. Als ghi al dit hebt vercregen met kennis ende smaec, so ghedenct mijnre in u innicheit.* »

Bl. 259*b*-261*b* een excerpt (1) met het opschrift : *Uut non sum.*

bl. 260*a* Begin : « *Die mensche is een heilich ‖ tempel Gods. Die coepluden moeten met al horen cramen ende wisselbancken uut verdreven worden uut onser sielen tempel, selt wesen een huus des ghebeeds* » enz.

Einde : « *Ghi en selt uwen mont nymmermeer op doen, ghi en bedenckt drie werf, of u woorden sellen sijn ter eren Gods of tot stichtinghe uwes naesten, ende oft u vrede in sel brenghen, binnen of buten.* »

Op bl. 261*b*-262*a* staat dezelfde samenspraak tusschen Sint-Jan Evangelist en Christus, welke ook in $\mathbf{M}^6$ voorkomt (2), zonder opschrift, en van het voorgaande alleen gescheiden door een rubriceeringteeteeken.

De laatste bladzijde van 't handschrift wordt ingenomen door het volgende uittreksel uit een werk van Albertus Magnus, zonder opschrift :

bl. 262*b* Begin : « *Magnus ‖ Albaertus scrijft, dat die mensche die die passie ons heren daghelix oeffent, sympelijc nader letter, of uut een boec leest, als men bonen leest : i, ij, iij, die verdient meer, dan of hi lase*

---

(1) Waaruit kan ik niet aanwijzen; niet echter uit het eerste sermoen van TAULER op den vierden Zondag van den advent, op den tekst *Joan.* I, 19-21 (zie boven, eerste stuk, blz. 192).

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 133.

Dd
(63)

een Davids souter ten eersten ; ten anderen of hi een discyplijn ten bloede toe naem ; ten derden of hi vaste alle daghe sonder vleys. Voort seit hi, dat een mensche die die passie ons heren daghelix oeffent met aendacht, so dat hi tot tranen beweecht wort, al en stort hise niet uut, hem worden vergheven al sijn sonden. Ende hevet hi een puer consiencie sonder sonden, so verlost hi daer mede die zielen uutten veghevyer. Mer wie datse met ynnicheit oeffent, dat hi daer veel tranen stort uut beweechlijcheit, die en verhaelt nymmermeer sijn ademtocht, hi en haelter in een sonderlinghe gracie van Gode. Deo gracias. »

Het handschrift is met eene wel niet fraaie maar toch zeer duidelijke hand geschreven, waarschijnlijk door eene vrouw ; de medegedeelde opschriften zijn, meest alle met robrik, door de(n) kopiïst(e) zelf gemaakt. Aan 't begin der hoofdstukken staan eenvoudige roode hoofdletters ; de allereerste, wat grooter, was oorspronkelijk verguld : van het goud zijn nog sporen zichtbaar. De schutbladen voor- en achteraan zijn verloren, en daarmede mogelijkerwijze ook aanteekeningen van vroegere bezitters. Op de eerste bladzijde bovenaan staat in een ovaal, met inkt getrokken kringetje :

Anno 1424

Doch dit is klaarblijkelijk een bijvoegsel uit later tijd, waarschijnlijk pas uit de 18de eeuw : men ziet duidelijk dat het nagemaakt schrift is. Wellicht is het jaartal ontleend aan eene nu verdwenen aanteekening — zeer zeker zijn er achteraan, en waarschijnlijk ook vooraan, een paar bladen verloren gegaan — waarin het jaartal 1474 voorkwam (een dagteekening die goed zou passen bij het schrift) : men weet dat een Arabische cijfer 7 in de middel-

Dd
(63)

eeuwen soms vrij sterk op een 2 kon gelijken; in geen geval zal het jaartal 1424 ontleend zijn aan een aanteekening waarin b. v. 1525 zou gestaan hebben, zoodat de twee vijfjes voor vieren zouden aangezien zijn, want juist de oudere vorm der vier, t. w. 4, is hier gebruikt, niet 4.

Het handschrift werd in het jaar 1898 (1) aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage bij den bekenden Leidschen boekhandelaar J. W. van Leeuwen (2), die het op zijne beurt aangekocht had in 1889 op eene veiling bij den boekhandelaar Eeltjes te Rotterdam (3).

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor (de meeste konden niet volkomen opgenomen worden, daar het papier, zooals bij dit formaat vaak voorkomt, van boven nogal sterk afgesneden is):

1° Eene kleine Gothische P, met een klaverblad er boven op, in de gewone gedaante.

2° Eene kleine Gothische P, met een klaverblad er boven op en eene dwarsstreep door de schacht, blijkbaar hetzelfde merk dat in hs. **M**[10] voorkomt en daar onder 9° besproken is (4).

3° Eene kleine Gothische P, met een klaverblad er boven op, met een klein krulletje links : hetzelfde

(1) Zie het *Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1898*, blz. 21, nr 20.

(2) Zie diens *Catalogus van Boeken over kerkelijke en wereldlijke Geschiedenis van Nederland*, Oct. 1898, nr 1798. — Toen het handschrift nog in zijn bezit was, heeft de heer Van Leeuwen het met de meeste welwillendheid te mijner beschikking gesteld, waarvoor ik hem hier openlijk mijn dank betuig.

(3) Zie *Catalogue d'une collection intéressante de Manuscrits et de livres rares et curieux provenant de diverses successions* (Rotterdam, A. Eeltjens, 17 Jan. 1889), nr 2.

(4) Zie boven, eerste stuk, blz. 160.

Dd
(63)

merk dat ook in hs. **M**[6] voorkomt en daar onder 7° bedoeld wordt (1).

4° Een gekroond wapenschild met drie lelies er in, eene f er onder en op de kroon een stangje met eene bloem; volmaakt hetzelfde merk dat ook in hs. **M**[10] voorkomt, en daar onder 4° besproken is (2).

5° Eene hand met een bloem er boven op, in drie verschillende afmetingen; twee daarvan stemmen ongeveer overeen met nrs 3 en 4 van plaat XIII bij DE STOPPELAAR; de derde is veel grooter. Het was bijzonder moeilijk deze merken op te nemen.

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, leder op eiken houten borden, met sloten, waarvan de haken verdwenen zijn. De rug, die nog al beschadigd was voor de codex op de Koninklijke Bibliotheek kwam, is thans gerestaureerd; daarbij zijn voor- en achteraan een paar witte bladen ingevoegd.

Ee
(64)

Handschrift op papier, uit de tweede helft der 15de eeuw, nog in 1887 toebehoorende aan Mgr. Spitzen (3) en door hem in dat jaar in *De Katholiek*, dl. 91, blz. 292 vlg., volgenderwijze beschreven :

« Uit den rijken schat ... van boeken, wiegedrukken en oude handschriften, door wijlen den heer F. Ph. A. Heerkens, raadsheer aan het gerechtshof alhier (*d. i. te Zwolle*), nagelaten, ontving ik in der tijd ten geschenke een zeer merkwaardigen codex, naar allen schijn van de tweede helft der 15de eeuw. Hij bevat 342 klein-quarto bladen van stevig papier met

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 137.

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 159.

(3) Zie boven, eerste stuk, blz. 314.

het watermerk van Filips den Goede (1), en is, naar mij toeschijnt, zoo niet geheel althans grootendeels door vrouwenhanden geschreven, en heeft dan ook blijkens enkele bijzonderheden wel ongetwijfeld oorspronkelijk toebehoord aan een « huys » of eene « vergaderinge » van geestelijke zusters, volgens den Derden Regel van St. Franciscus levende, en dat wel naar het dialect te oordeeleu, dunkt mij, in Holland. Later schijnt een Protestant er bezitter van te zijn geweest, want achteraan is op een wit blad door eene zeventiendeeeuwsche (*sic*) hand aangeteekend : « Vremde geschiedenissen en wonderdingen staan in dit boek » (2).

« Op het eerste blad leest men : « *Hier beghynnen die gheestelike thien gheboden* », een zeer uitvoerig, belangwekkend, met blad 120 eindigend tractaat, bij wijze van samenspraak tusschen « meester » en « jongher », kenlijk door een Franciscaan, geheel in den geest van Ruysbroek, en, zoo niet alles bedriegt, oorspronkelijk Dietsch geschreven. — Daarop volgt bl. 121-142 : *Ene seer schone vermaninge tot doechden bisonder verweckende tot paciencie,* beginnende met « *Al onse geestelike voerganc* » enz. door schrijver « in duutsche geset », gelijk hij ten slotte

(1) Daarmede bedoelde SPITZEN de P, blijkbaar op gezag van J. KONING (zie zijne *Verhandeling over de uitvinding der Boekdrukkunst*, bl. 83 vlgg. en zijne *Bijdragen tot de geschiedenis der Boekdrukkunst*, blz. 17 vlgg.), daarin gevolgd door SOTHEBY (zie zijne *Papermarks*, 75 vlgg.). Doch die verklaring van de P als watermerk is onjuist, reeds alleen hierom, om dat ze ook voorkomt in landen waarover Philips de Goede nooit geheerscht heeft, en dat reeds bijna een geheele eeuw vóór zijne geboorte (zie b. v. BRIQUET, *Papiers e Filigranes des Archives de Gênes*, p. 99). Verg. ook DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 71 vlgg.

(2) Ook voorin heeft dezelfde hand zoogoed als hetzelfde geschreven. (Noot van Mgr. SPITZEN).

getuigt. — Dan komt, na twee blanco bladen, op blz. 144-171 : *Hubertus meyster der predicaers oorden van den dreyen substanciael geloften der geestelike menscheit.* — Vervolgens, bl. 171, « *beghint dat boec der ynniger bedinge van S. Augustyn* », loopende tot bl. 193, en daar gevolgd tot bl. 203 door eenige kleinere opstellen. — Bl. 203 « *beghint een boecsken, dat die prior van Gruenendael* [Ruysbroek] *gemaect heeft, hoe men geestelike becoringe wederstaen sal* », en bl. 211 een sermoen van den (ongenoemden) Zaligen Suso met de tekstwoorden : « *Lectulus noster floridus* enz. dat op blz. 228 eindigt. — Bl. 229-291 vindt men een allermerkwaardigst, zeer uitgebreid tractaat getiteld : *Een corte leer ende onderwys hoe men comen mach tot een recht volcomen leven,* gevolgd door allerlei brokstukken en excerpten uit kerkvaders en andere kerkelijke schrijvers o. a. « *Dat neghende boeck* » eener samenspraak tusschen « Pelgrim » en « Theodora » over het *Hooge lied* en een stuk *Van der edelre doecht der ghehoersaemheit, sancti Barnaerdi,* waarop de codex wordt besloten met : *Een sonderlinghe guet onderscheit van bekeringhe der menschen, gheheyten een spiegelken* . »

Wat er sedert van dezen belangrijken codex geworden is, heb ik, niettegenstaande zeer ijverige nasporingen in alle richtingen, niet kunnen ontdekken. Toen de chef der firma C. L. VAN LANGENHUYSEN, die na Mgr. SPITZEN's overlijden zijne geheele bibliotheek en bloc aankocht, deze in 1889 te Zwolle in ontvangst nam, was het handschrift nier meer aanwezig (1). Het is sedert spoorloos verdwenen; toch is de inhoud grootendeels nader te bepalen.

(1) Volgens een vriendelijke mededeeling van den heer J. F. M. STERCK zelf.

Ee
(64)

1. Dit eerste traktaat is een werk waarvan de volledige titel naar een ander handschrift luidt :

Hier beghinnen die x gheboden, ende wye die werdege moeder Gots ende die liefste vriende Gods ghehouden hebben, soe die meester ende die jongker te saemen daer van spreken (1).

Dit traktaat is niets anders dan het tweede gedeelte der samenspraak tusschen een meester en zijn leerling over Israëls uittocht uit Egypte, beschouwd als een symbool van de reis door de wereld naar den hemel, in sommige handschriften getiteld *Wechwiser totten hemelschen Jherusalem*, welk werk ook in de hss. **M**[6] en **M**[10] voorkomt (2). Dit tweede gedeelte treft men in verschillende handschriften afzonderlijk aan.

2. Dit tweede traktaat kan ik niet nader bepalen.

3. Dit derde traktaat is een afschrift der vertaling van Hubertus of Humbertus de Romanis' *Epistola de tribus votis substantialibus religionis* (3), waarvan de volledige titel naar een ander handschrift luidt :

---

(1) Naar hs. 133 F 5 op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, hetzelfde dat in het *Verslag over den toestand van de Koninklijke Bibliotheek in 1897*, blz. 33 onder nr 49 vermeld wordt.

(2) Zie boven, eerste stuk, bl. 131 en 156. Behalve in de daar genoemde codices, komt het complete werk ook voor in de volgende, te : Düsseldorf, Landesbiblioth., nr C 24; Gent, universiteitsbiblioth., nr 1514 (fragment van het eerste gedeelte, en het tweede geheel); Den Haag, Koninkl. Biblioth. (zie *De Oranje Nassau boekerij ... in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*, nr 7); Leiden, Biblioth. van de Maatschappij der Neder. Letterk., nr 1032 (fragment; zie den *Catalogus*, 81*a*); Lübeck, Stadsbiblioth., nr 110. Er was ook een handschrift in het Sint-Barbaraklooster te Delft : zie MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4, 267. Afzonderlijk komt het tweede gedeelte nog voor, behalve in dit hs. **Ee** en in het zooeven genoemde hs. 133 F 5 op de Koninkl. Bibliotheek in Den Haag, in hs. I F 51 op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam. Zie ook *De Vrije Fries* 1890, blz. 237.

(3) Zie over Humbertus de Romanis QUÉTIF ET ECHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. 1, p. 141*b* seqq., en over zijne *Epistola* in 't bijzonder p. 147*b*.

Ee
(64)

Hier beghynt die epistele des eersamen vaders brueder Hubertus, des vijfsten (1) meesters vander predicare ordenen, die hi ghescreven heeft van dien drie gheloeften daer dat geestelyc leven op staet, ende van anderen doechden hem aenghecnocht, ende dese epistele sende hi alle die oerdene doer tot elker provincien (2).

4. Dit vierde werk is een afschrift van eene der vertalingen van het aan Sint-Augustinus toegeschreven traktaat *Soliloquiorum animae ad Deum liber unus* (3).

5. Dit vijfde traktaat kán zijn Jan van Ruusbroec's werk *Vanden vier becoringhen*, gelet op de waarschijnlijkheid, dat SPITZEN het als zoodanig zal erkend hebben; maar volkomen zeker is het niet, want er bestaat een traktaatje van Jan van Scoonhoven, dat, evenals zijne andere werken, in het Dietsch vertaald werd, onder den titel :

Hier beghint een boecsken dat die prior van Gronendale ghemaect hevet, hoemen gheesteliken becoringhen wederstaen sal ende overwinnen (4).

Men ziet dat deze titel, op de twee laatste woor-

---

(1) Hs. *wijfsten*.

(2) Naar hs. 888, bl. 188*c*, op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Een derde afschrift is te vinden in hs. V 47 op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

(3) Dit werk komt voor in het boven beschreven hs. **h** : zie het eerste stuk, blz. 307, waar ook andere handschriften vermeld worden. Behalve in de daar genoemde, komt het traktaat ook nog voor in de volgende, te : Bonn, universiteitsbiblioth., nr 752; Leuven, universiteitsbiblioth., nr 24 en nr 62; Weenen, Fidei-Commisbiblioth., nr 7912.

(4) Naar hs. 8 in de bibliotheek der Emanuelshuizen te Zwolle; uittreksels, ongeveer van denzelfden omvang als het traktaatje in dit hs. **Ee**, komen voor in hs. I G 30 op de universiteitsbibliotheek te Amsterdam (= hs. *Moll 18*) en in hs. C 93 op de Landesbibliotheek te Düsseldorf, hier met het opschrift : *Eyn schoen sermoen tot den die eyn gheistlick leven beghinnen.*

Ee
(64)

den na, precies dezelfde is als die in dit hs. **Ee**; het is zeer wel mogelijk dat SPITZEN, die in de Middelnederlandsche godsdienstige literatuur veel minder te huis was dan men gewoonlijk meent, zich door de aanwijzing : *dat die prior van Gruenendael gemaect heeft* op een dwaalspoor heeft laten brengen, en het traktaat zonder nader onderzoek voor het werk van Jan van Ruusbroec heeft genomen.

6. Dit is het bekende sermoen van Henri Suso (1).

7. Het werk, dat hier getiteld is *Een corte leer ende onderwys hoe men comen mach tot een recht volcomen leven*, waarin SPITZEN aanvankelijk een traktaat van Henric Mande meende teruggevonden te hebben, nl. dat hetwelk door Busch, in zijn *Chronicon Windesemse*, genoemd wordt *De perfecta amoris altitudine et de viis ad eam perveniendi, tredecim habens capitula*, is niets anders dan Henric van Herp's *Spieghel der volcomenheit*, zooals SPITZEN zelf kort nadien erkend heeft (2).

8. Wat daar genoemd wordt als behoorende tot « brokstukken en excerpten uit kerkvaders en andere kerkelijke schrijvers », is het negende boek van den *Spieghel der Maechden* of *der Joncfrouwen* (3).

(1) Zie boven, eeste stuk, blz. 152 vlg., 232, 337 en 439 vlg.

(2) Zie SPITZEN's twee artikelen : *Hendrik Mande's « Spiegel der volcomenheit teruggevonden »*, in *De Katholiek* 91, 289 vlgg. (zie vooral blz. 296, waar het incipit medegedeeld wordt) en *Nogmaals « De Spiegel der Volcomenheit »*, in *De Katholiek* 92, 209 vlgg.

(3) Zie boven, eerste stuk, blz. 107 en 156. Behalve in de daar genoemde handschriften, komt de *Spieghel der Maechden*, geheel of gedeeltelijk, ook nog voor in de volgende, te : Darmstadt, Hofbiblioth., nr 466; Den Haag, Koninkl. Biblioth., hs. Weesp. 21 (zes boeken) en 22; Hamburg, Stadsbiblioth., nr Theol. 1935; Nijmegen, Gemeente Museum, nr 10, XIV*a* (zes boeken; zie G. VISSER, *Hendrik Mande, Bijdrage tot de Kennis der Noord-Nederlandsche Mystiek*, 's-Gravenhage, M. Nijhoff 1899, blz. 42).

Ee
(64)

9. *Van der edelre doccht der ghehoersaemheit, sancti Bernardi* is natuurlijk een uittreksel uit de werken van den H. Bernardus, dat niet nader is aan te wijzen met zoo luttel gegevens.

10. Dit laatste traktaatje is het werkje bekend onder den titel van *een spiegelkijn van bekeering* (1).

Ff
(65)

Handschrift op papier, uit het midden der 16de eeuw, berustende op de Universiteitsbibliotheek te Utrecht, nr 5 L 8, vroeger nr 527 der scriptores ecclesiastici, in den *Catalogus* beschreven onder nr 1035 (2). Het bestaat uit : veertien quaternen; een quintern; tien quaternen; een quintern; een quatern; weer een quintern; vijf quaternen; een half quatern en ten slotte nog een blad, alles samen 285 bladen, 146 mm. hoog bij 100 mm. breed, afgeschreven noch gelijnd. Toch is er niet erg veel afwijking in het getal regels : gewoonlijk 20, 21 of 22; bij uitzondering 19 of 23. Tot bl. 229 is de breedte der regels 75 tot 80 mm., alle samen ± 115 mm. hoog; op bl. 230*a* tot 251*a* is de breedte, bij gelijke hoogte, 65 tot 70 mm.; op de overige bladen neemt de tekst haast de geheele oppervlakte van het papier in. Er zijn nog veel sporen van signaturen, bestaande uit kleine letters met Romeinsche cijfers; er zijn er geene van reclamen.

Het handschrift bevat :

Bl. 1*a*-47*b* een aantal kortere en langere uittreksels uit de schriftuur, in den ruimen zin, waarin

(1) Zie boven blz. 481.

(2) Zie [P. A. TIELE,] *Catalogus Codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*, p. 253.

Ff (65) dit woord in de middeleeuwen werd opgevat, dus uit den bijbel, uit kerkvaders en andere kerkelijke, natuurlijk meestal ascetische schrijvers, o. a. uit Tauler en Hubertinus de Casali. Bij een aantal is er, zooals vaak, geen bron aangewezen. De uitvoerigste stukken daaronder zijn:

Vooreerst twee excerpten, die ook in hs. **Dd** voorkomen (1):

bl. 15*a*-17*b* « *Hoemen totten goede waere geestelic leven comen mach.* ‖ *Wilt ghi waerlicke wijs wesen in Gode, soe moet ghi altemael dwaes werden in ju selven* » enz. bl. 15*b*

Aan het einde staan er een paar zinnetjes meer:

« *Hier om leert laten, liden ende minnen, soe mocchdi God inder ewicheit ghewinnen, niet alleen nae desen leven, mer oec nu tegenwoerdich sijns versekert te werden* ».

bl. 18*a*-19*a*, zonder opschrift: « *Wilt ghi leren scouwen die waerheit van al dat u noot is tot uwer salicheit, soe moet ghi dese drie punten an u hebben* » enz.

Ook hier verschilt het einde:

« *An dese ses punten voer ghenoemt hanget alle duechden der volcomenheit, ende alle duechden ende goet coemt hier uut.* »

Daarop volgt, bl. 19*a*-26*b* een traktaatje met het opschrift:

Hoe God sijn uutvercoren sonders bekeert.

Begin: « *Overmits onbekentheit sommiger herten hoeren bekeringe, dat si selven hoeren gront ende dat begin ende sake niet en bekennen, soe sullen si weten dat alle die bekeringe der menschen, die waerachtich*

(1) Zie boven blz. 481.

Ff (65) *bekeert* ‖ *warden, die spruut uut één wortele, dat is die gelove der kerstenheit, dat wi geloven datter is een here, een God, die alle dingen gescapen heeft, ende wi geloven oec dat hi gerecht ende ontfarmhertich is, ende dat hi die sonden wreken sal mit pijnen nae desen leven, ende duechden lonen mit glorien* » enz. bl. 19*b*

Einde: « *Siet, soe daelt hem God weder in desen mensche, ende besit sijnen gront mit hem selven, dan mach dese mensche wel seggen: « Ic en leve nu niet, mer Cristus levet in mi » ».*

Er is ook een stukje, bl. 28*b*-37*b*, dat, zoo niet alles bedriegt, oorspronkelijk werk is, met het opschrift:

Van die memorie der passien ons heren.

Begin: « *Ick en studierde nye ander boec dan dat minnende open herte ons liefs heren Jhesu Cristi, of sijnre liever moeder Marien; noch nye en ginc ick om troost noch om raet tot yemant ... dan tot Gode, want die raet diende mi best totter hoechster salicheit* » enz.

De schrijver (of de spreker?) zet uiteen hoe hij er toe gekomen is, om, met Gods hulp, het best de passie van Christus te « oeffenen »; daarna verhaalt hij, dat hem ook werd ontdekt « *wat die wegen sijn daermen Gode in dit leven mochten begripen, die nochtans een onbegripelic wesen heeft* », en gewagende van de moeilijkheden, welke dat « begripen » oplevert, zegt hij (bl. 34*b*):

« *Mer Cristo gelijc te werden inden geest ende inder waerheit, ... daer een mensche oec soe veel alst mogelic is toe comen mach, dat en bekentmen noch en verstaelmen niet, noch en begrijpt men niet, God betert! Och, hoe luttel hebter geweest op aertrijcke, van beginne tot nu toe, die dit verstaen te rechte ende mit den leven begrepen hebben, alst in hem selven te beleven is. Och, alleen ken ic één*

Ff (65) *meester inder godheit die daer of leert: die devote Thauler, die gaet hem naere dan ic ye hoerde in enigen scriften. Nochtans en verclaert hi niet hoemen*
bl. 35a *daertoe coemt. Want dat was hem onmogelic* ‖ *mit woerden der letteren te verclaren. Mer hi wist die wegen alre naest daert properlic ende eygentlic in staet. Ende heer Jan Ruusbrueck ende sijn cock comen hem oec seer nae. Ende Augustinus, Barnardus, Rychardus, Dyonisius* » enz.

Op bl. 47*b*-54*b* staan verschillende gebeden; bl. 55 en 56 zijn onbeschreven.

Bl. 57*a*-72*a* bevatten een excerpt uit Ruusbroec's werk *Van den Rike der Ghelieven*, zonder opschrift. Het begint met den wezenlijken aanhef van het werk:

Die here hevet weder geleit dien gherechtigen doer die gerechtige weghe, ende hevet hem getoont dat rijc Gods.

Waarop dan volgt een gedeelte van het twintigste hoofdstuk, overeenkomende met dl. 4, blz. 180, r. 4 tot blz. 183, r. 3 der uitgave; daarna het geheele vijfentwintigste en nagenoeg het geheele zesentwintigste hoofdstuk, overeenkomende met dl. 4, blz. 200, r. 5 tot blz. 214, r. 18 der uitgave.

Het overige van bl. 72 is gevuld met godvruchtige rijmspreuken van dezelfde soort als die welke in hs. **x** voorkomen; sommige zijn blijkbaar zelfs varianten:

Legt of alle ongelijcheit ende allc middel;
vertyet uwes selfs in allen dingen.
Bekent u selven ende hout u binnen
Ende clevet an Gode mit rechter minnen enz. (1)

(1) Verg. boven, eerste stuk, blz. 442.

Ff (65) Bl. 73*a*-86*b* bevatten weer een aantal uittreksels uit verschillende kerkvaders; daarop volgt, bl. 87*a*-106*b*, een uittreksel uit eene « expositie » op *Cantica Canticorum*, nl. uit dezelfde waaruit ook in de hss. **u** en **v** excerpten voorkomen (1), zonder opschrift. De behandelde verzen zijn: 4, 9; 4, 10 en 11; 5, 3; 5, 6 en 7 en 5, 8. Daarop volgen weer, tot bl. 121*b*, een aantal uittreksels, waaronder, bl. 106*b*-111*a*, een uit het in de middeleeuwen algemeen aan S. Bernardus toegeschreven traktaat, *Epistola seu liber ad Fratres de Monte Dei*, blijkens den aanhef:

Sinte Barnaert bescrijft inder epistolen totten broederen vanden berghe Gods drierehande staet van geestelicken menschen, als der begin‖*nender, der* bl. 107a
voertgaender ende der volcomenre menschen » enz.

welk uittreksel genomen is uit het vijfde hoofdstuk van het oorspronkelijke werk (2); verder nog een uit de zooeven vermelde expositie op het Hooglied, nl. de verklaring van vers 4, 9, met het opschrift *Uut Cantica;* een uit het *Profectus Religiosorum*, met het opschrift: *Uut perfectus* (3) *genomen*, enz.

Bl. 122 en 123 zijn onbeschreven.

Bl. 124*a*-228*b* worden ingenomen door een uitvoerig traktaat, met dit opschrift:

Dit boeck is hoe men min ende geestelic doden sterven sal.

Begin: « *Inden naem des vaders, des soons ende des heiligen geests, Amen. Die levendige levende sullen di belien. Dit woert sprack tot God die coninc Ezechyas:* « *dien levenden God sal sijn creatueren loven ende*

(1) Zie boven eerste stuk, blz. 397 en 406.
(2) Zie b. v. S. Bernardi *Opera*, ed. Mabillon, Paris. 1690, vol. II, col. 205.
(3) Hs. *perfectg* : *per-* voluit.

Ff
(65)

belien. » *Bernardus :* « *die gene die niet alleen inden vleysche levet, mar oec inden geeste, die sel di belien, want God en is niet der doder, mar der levender, want hi is dat leven selven* » enz.

Einde : « « *Ic bin* », *seit hi* (nl. Jezus), « *die daer is die weerde brudegom, op dat si dat leven hebben* ». *Dit*
bl. 228*b* *is die uuterste sake sijnre coemste in menschelicker* || *natueren, dat daer aen te nemen die uutvercorene in een levende minlicke oeffeninge. Ende op dat si noch daer toe meer toenemen in een stervende minne ende in minlic sterven, ende op dat si vander levender oeffeninge een leven ontfaen hier in gracien, ende inder stervender gelatenheit volcomelicker mogen leven dan si deden in een werclicke leven, op dat si vander doot Cristi meer vruchten ontfaen als si mit hem in gracien bliven leven, op dat si hier een leven der gracien crigen, ende noch rustelicker in glorien,* « *op dat si nae mijnen leven oec leven, ende mit mi van hoger minnen sterven. Ic bin hem gecomen om haer vruechden te vermeren, om levende te maken, om troost ende vrede, want om leven ende om meere leven dat ic hem voer liden wil gheven* ». *Amen.*

Hier eyndet (1) *dat boec van die stervende minne.* »

Bl. 228*b*-229*b* bevatten een kort gebed.

Bl. 230*a*-242*a* een beknopte expositie op de zeven psalmen, met dit opschrift :

Hier beginnen die seven psalmen mit die glose.

Begin : « « *Here, in dijnre verboltgentheit en straffe mij niet, ende in dinen toerne en berispe mi niet* ». *Hier spreect David in eender gelikenisse eens menscen persoens, die anxte hevet voer dat vreselicke oerdel, dat God oerdelen sal over een igelicke ziel,*

(1). Hs. *eeyndet.*

Ff
(65)

ende dat mach wel spreken elcker mensce die penitenci doen wil voer sinen sonden. » enz.

Einde : « *Ende om dijnre groeter ontfarmherticheit salstuse al verderven, alle die ander creatueren die mi bedroeft hebben, want sijt mi ghedaen hebben, om dat ic dijn eigen ben ende altoes wesen wil. Mer salich zijn die gene die versmaetheit doegen om Goids wil* ».

Daarop volgt de litanie van alle heiligen met enkele andere gebeden, wat alles nog bij het voorgaande behoort, want aan het einde, bl. 250*a*, staat :

Hier einden die seven psalmen metter gloese.

Daarachter komt, bl. 250*a*-251*a*, een uittreksel uit S.-Jan's evangelie, t. w. 1, 1-14, met dit besluit :

« **Versikel.** *Doer dese heilige evangelisce woerden moet ons God vergeven alle onse sonden. Amen.* »

Daaronder staat dan, in eene hand uit het einde der voorgaande of uit het begin dezer eeuw, het jaartal 1335. Het is niet onmogelijk dat op een der thans verdwenen schutbladen het jaartal 1554 voorkwam in Arabische cijfers, die door een later bezitter begrijpelijkerwijze verkeerd gelezen konden worden.

Bl. 251*b*-268*b* een traktaat, blijkbaar een sermoen, zonder opschrift.

Begin : « *Die heiligen geest hadde u veel uutvercoren, schoon dochteren, die hi met groter liefte besceten had, ende doen hy sach dat dese uutvercoren jonckvrouwen op woessen in alle duechden, daer hy groete behagen in had, des wart hy te rade mitten soen, die die eewige wysheyt is des vaders, dat men dese waerdige dochteren een clooster timmeren soude daer sy den vader inder ewicheit tot alle tyt dienen mochten* » enz.

Einde : « *Dese godlicke vreed verderven ende beroeven ons van die gracie, waer duer wy vercoren*

Ff (65) *kinderen Gods bennen, daer van staet Mathei, int v capittel : « salich bennen die in hoer selven ende tusschen andere menschen godlike vreed maken, want sy sullen kinderen Gods hieten ». Amen. »*

De overige bladen van den codex worden ingenomen door afschriften van drie sermoenen van Jan Tauler, t. w.

1, bl. 268*b*-272*a*, zijn eerste (1) sermoen op Driekoningendag : « *Een sermoen op [tw]oert* (2) *Ysayas, int lx capittel : « Stant op, Ierusalem, ende wert verlicht ». God begeert noch en behoeft niet in alle die werlt dan alleen een dinge; dat begeert hy also uutnemende seer, of al syne salicheyt ende vlieticheit daer an lage : dat is dat enige een, dat hy den edelen gront, die hy in die edele geest des menscen geleit heeft, dat hy die blot ende bereet* (3) *vint dat hy syn werck daer in werken mach* » enz.

Einde : « *Ende menen van al horen gronde : « Fiat voluntas tua, dy wille die gescien! » ende wachten hoer dat sy nergent op cleven, op dat die heer daer niet en vint dat synen ogen mishagen ende dat syns minlike werckens yet behinderen mach. Dat wy nu alle also op moeten staen, dat wy inder waerheit verlicht moeten werden, des help ons die minnentlike heere. Amen.* »

2, bl. 272*a*-279*b*, zijn tweede (4) sermoen op

(1) Volgens andere Middelnederlandsche handschriften; in de uitgave van BARTHOLT FRANCOIS (Antw. z. j. [1592]), blz. 57*c*, en in de vertaling van JOANNES DE LIXBONA (Antw. 1647), blz. 90*b*, is dit sermoen het derde.

(2) Hs. *voert*.

(3) Hs. *bereert*.

(4) Als boven; in de uitgave van BARTHOLT FRANCOIS, blz. 53*a*, en in de vertaling van JOANNES DE LIXBONA, blz. 84*a*, is dit sermoen het eerste,

Ff (65) denzelfden feestdag : « *Een sermoen op heilige drieconingen dach : « waer is hy die geboren is coninck der joden? wy willen hem aenbidden ende eeren met mirre ende met wieroeck ende met gout. » Marcus int x capittel.* ‖ *Die siel weet wel dat God is ya oec van* bl. 272*b*
natuerliken lichte, mer wie hy is of waer hy is, dat is haer alheel onbekent ende verborgen » enz.

Einde : « *An hem wert volbrocht dat teiken dat huden gesciede, dat dat water wert hier wine gemaect ende die creaturen, dorst ict seggen, God. Sy werden ganselyck godlyck, ende daer en blyft niet noch en is niet dan een blote siel ende een blote louter God. Dat wy nu alle dese geboerte also met dese coningen moeten soecken, dat wy dese inder waerheyt* ‖ *moeten [v]inden* (1), *des help ons God. Amen.* » bl. 279*b*

3, bl. 279*b*-283*a*, zijn tweede (2) sermoen op Palmzondag : « *Opten palmsondach dat anderde sermoen. « Het is van node dat een mensce stervet, op dat alle dat volck niet en vergaen. » Dan so is die mensce een, als die inwendige mensce staet gekeert in God ende die uutwendige mensce volcht die inwendige mensce; voert so sullen alle die crachten des menscen verenicht wesen, also dat die wille niet tegen sal staen tegen die rechte rede* » enz.

Einde : « *Aldus so ist noet dat die mensce sterft; wil die mensce syn een, so ist van noed dat die mensce aldus stervet in een van dese vier manieren. God geve ons den doet die ons brenge in die ewyge glorie met Christo* (3) *te leven. Amen* ».

(1) Hs. *winden*.

(2) Volgens andere Middelnederlandsche handschriften; in de vertaling van JOANNES DE LIXBONA, noch in de uitgave van BARTHOLT FRANCOIS komt dit sermoen voor.

(3) In het hs. aldus voluit.

Ff (65) Ten slotte volgt op bl. 283*b* en 284*a* nog een gebed, met dit opschrift, dat nog op bl. 283*a* onderaan staat:

Dit is dat lof datmen sint (1) *voer die crus.*

Een gedeelte van bl. 284*a*, bl. 284*b* en 285 zijn onbeschreven.

Aan dit handschrift hebben drie kopiïsten gewerkt. De eerste heeft bl. 1-229 beschreven met bleeken inkt, in eene verbasterde rotunda, namaaksel van het schrift uit vroeger tijd; er zijn roode opschriften en gebrekkig geteekende roode hoofdletters; zwarte hoofdletters in den tekst zijn vrij ruw rood doorstreept; eigennamen zijn meestal rood onderstreept. Als leesteeken is gebruikt de dubbele punt.

De tweede kopiïst heeft bl. 230-251*a* beschreven, met denzelfden inkt, maar in de cursieve hand die in 't midden der 16de eeuw voor handschriften gewoon was. De ordinantie is ongeveer dezelfde als die van den eersten scribent; de roode hoofdletters zijn nog onbeholpener; *versus* en *psalmus* zijn met robrik geschreven; het opschrift, eigennamen en bijbelteksten zijn rood onderstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt.

Het overige gedeelte van het handschrift is geschreven op hetzelfde tijdstip (2) door een derden schrijver, aanvankelijk met vrij bleeken inkt, die echter gaandeweg door zeer zwarten vervangen wordt,

(1) D. i. *singt*. Die spelling *n* voor *ng* komt in het gedeelte van het hs. vaak voor.

(2) Ten onrechte wordt in den *Catalogus Codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*, p. 253, gezegd dat dit derde gedeelte (er staat eigenlijk : van bl. 247 af, maar dat getal berust blijkbaar op een foutieve telling, want ik heb het hs. moeten folieeren) in de 17de eeuw zou geschreven zijn. Dat schijnt alleen zóó op het eerste gezicht.

Ff (65) in de cursieve hand die reeds in de eerste helft der 16de eeuw gewoon is voor oorkonden, maar eerst in de tweede helft ook voor ander schrijfwerk algemeen wordt om de geheele 17de eeuw door in gebruik te blijven. Deze kopiïst heeft heelemaal geen robrik gebruikt. Er zijn geene leesteekens.

De eerste kopiïst gebruikt haast geene verkortingen : *m*, *n* en *er* zijn meer geschreven dan afgekort; een enkele maal wordt de *m* afgekort boven medeklinkers, b. v. *ontfa̅rhertich;* alleen *ende* en *-heit* worden regelmatig afgekort, soms ook *dat* en *-us*. De tweede kopiïst gebruikt er meer : *m* en *n* worden gewoonlijk niet geschreven; *niet* en *met* worden vaak afgekort. De derde kopiïst kort alleen *ende* af en de slot-*n*.

In het handschrift zijn geene sporen van vroegere bezitters meer aanwezig; aan de taal blijkt echter duidelijk, dat het uit de Hollandsche gewesten afkomstig is. Het kwam op de Universiteitsbibliotheek te Utrecht van het archief dier stad (1).

In het papier komen de volgende watermerken vóor :

1° Een kleine kan met oor en deksel, waarop een kroon en daarboven nog een vierblad, precies hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **Z**, en daar onder 1° besproken is (2). Hetzelfde merk komt voor in hs. 58 op de universiteitsbibliotheek te Gent, dat in 1557 geschreven werd.

2° Een gekroond wapenschild, waarin eene P op een soort van een voet die veel op een A gelijkt, en daaronder een lint waarop de naam van den papierfabrikant : P PRICARS, hetzelfde merk als

(1) Zie den zooeven genoemden *Catalogus*, t. a. p.

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 253.

Ff (65) nr 19 van plaat XV bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in de Middelburgsche rekening over het jaar 1555 (1).

De codex zit in een half perkamenten band uit de laatste jaren.

Gg (66) Handschrift op papier, uit het midden van de tweede helft der 15de eeuw, behoorende tot de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, nr 222, bestaande uit twee en dertig quaternen, samen dus 256 bladen, 145 mm. hoog bij 105 breed, met inkt afgeschreven op een hoogte van ± 94 mm. bij eene breedte van ± 64 mm. Het getal regels per bladzijde is vrij regelmatig 29 of 30, bij uitzondering ook 28. Er zijn geene sporen van signaturen; daarentegen zijn meest alle custoden bewaard. Daar het eerste blad van het eerste quatern en het laatste blad van het laatste quatern respectievelijk tegen het voor- en achterberd van den band geplakt zijn, levert de folieering maar 254 bladen op.

Het handschrift bevat :

Bl. *2a-84b* een uitgebreide verzameling dicta patrum, waaronder, bl. *47a-51a*, een reeks aanhalingen uit de geschriften van Jan van Ruusbroec, met het algemeen opschrift :

Van Johannes Ruusbroec.

Eerst een enkel zinnetje van twee regels; dan de volgende stukken uit de *Gheestelike Brulocht*, naar de uitgave : *a*) dl. 6, blz. 24, r. 17 tot 6, 25, 18; *b*) 6, 25, 23 tot 6, 26, 26; *c*) 6, 27, 6 tot 6, 28, 6; *d*) 6, 39, 4 tot 6, 40, 17; ten slotte nog vijf andere

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 99.

Gg (66) uittreksels, waarvan de vier eerste slechts enkele regels beslaan, zoodat het zeer moeilijk is die in de uitgave terug te vinden. De bron wordt telkens aangewezen door : *Johannes Ruusbroec*, een enkele maal voluit geschreven, anders afgekort *Johannes r'*, en één keer *Johannes ruus'*. Vóór het allereerste excerpt staat alleen *Johannes*.

Op die excerpten uit Ruusbroec volgen, bl. *51a-52a*, de bekende fragmenten van een of meer sermoenen van Jan Brugman (1), met dit opschrift :

Johannes Brugman, mijnre broeder, heeft dit na- ‖ bl. 51*b*
volgen[de] (2) *gepredict in die capelle van Sinte Elijsabetten* (3) *cloester inden Hage, int jaer ons heren M cccc ende lviij.*

Bl. *74a-b* komen weer een viertal zeer korte aanhalingen uit Ruusbroec voor.

Onder de andere excerpten zijn er vele uit de collacien der vaderen; enkele uit den *Spieghel der Maechden* en uit *Profectus*.

Bl. *84b-110b* bevatten een traktaat in 12 hoofdstukken, met dit opschrift :

Hier beghinnen zeer merkelic cappittelen van een volcomen leven.

Begin : « *Die gracie ons heren Jhesu Crist[i]* (4) *ende die minne ende gemeenscap des heiligen geest si mit ons allen, Amen. In Crist[o]* (5) *gemint, ghi selt weten dat daer sijn twie dingen die principalic noot sijn. Dat*

(1) Eerst uitgegeven door VAN VLOTEN, *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken van 1229-1476*, bl. 257 vlg.; daarna door J. M. SCHRANT, *Oud-neêrlandsch Rijm en Onrijm*, bl. 225 vlg., en ten slotte door W. MOLL, *Johannes Brugman* 1, 240 vlg.

(2) Hs. *navolgē*.

(3) Hs. *elijsabetteten*.

(4) Hs. *xp̄e*.

(5) Hs. *xp̄i*.

Gg (66) *een is, dat een mensche doen moet een volcomen sterven of sceyden van allen dingen die enigen hinder doen mogen Gode te genaken ende daer mede verenicht te worden. Dat ander is, dat wi hebben moeten een bekennen hoe dat wi vercrigen mogen een minlic biblivende verenigen sonder alle middel tusschen Gode ende den crachten onser sielen* » enz.

Einde : « *O salige siel, die aldus haer selven sterft! Hoe puer wort si van vreemden begeerten, hoe gerust van harten, hoe reyn van sonden, hoe vri van pinen, hoe vreemt van allen vresen, verciert mit allen deuchden, verclert inden verstande, verheven inden geest, mit Gode verenicht ende ewelic gesalicht.* »

Bl. 110*b*-130*a* een traktaat met het opschrift :

Dit is van enen overweselicke scouwende leven.

bl. 111*a* Begin : ‖ « *Dat hoechste leven des menschen, dat men hiet een overweselike leven, beteikent bi Maria Magdalena die dat beste deel vercoren hadde, so is te weten dat die menschen in allen scrijften [sijn]* (1) *gescapen om gevoget te worden mitten engelen inder glorien, so sellen si oec worden hoech verheven in die coeren der engelen, na dat si hier toe genomen hebben in waerachtige volcomenheit der duechden* » enz.

Einde : « *Dat is in dat overste des gedencke[n]s* (2) *ende so wort onsen geest voert geneycht inden geest Gods ende daer geheel in gesmolten, op dat hi so voert mach vloeyen in die ongemeten afgront daer hi* ‖ *altoes*
bl. 130*a* *in vernyewet ende verboren wort, also dat die hemelsche* (3) *vader tot hem seggen mach : « Du biste mijn soen, ic heb di huden gebaert ». Dat ons in deser tijt*

(1) Hs. *in allen scrijften sijn als scap gescapen*, maar *sijn als scap* is rood doorgehaald, *sijn* natuurlijk ten onrechte.
(2) Hs. *gedenckems*, voluit.
(3) Hs. *hemelschē*.

Gg (66) *ende inder toecomender tijt gonnen wil die minlike mogentheit des vaders, die wijsheit ende goetheit des soens ende die minne des heiligen geests. Amen.* »

Bl. 130*a*-134*a* een traktaatje met het opschrift :

Een goede leringe.

Begin : « *Het is te weten hoe wi mijn gevoelen ende groteliker geloven, hoe onse gelove loveliker is, ende hier om en ist geen noot als die mensche totten heiligen sacrament wil gaen, dat hi dan grote gevoelike gedachten hebben, mar tis genoech datmen sonder dootsonde si* » enz.

Einde : « *Een mensche die voer sijn siel stadelic hoede heeft, dien behoert niet te vragen. Mar van heymelicken gedachten selmen raet onder die oude geproefde soecken. Mar van openbaren sonden en ist geen noot raets te begeren, mar* (1) *rechtevoert of te sniden* ».

Bl. 134*a*-142*b* een traktaat met het opschrift *Vander lijdsamicheit*, samengesteld uit een groot getal dicta patrum.

Bl. 143*a*-147*a* een samenvatting van het leven van Christus in dertig punten, met aanwijzing hoe iedere gebeurtenis in de solemnele mis verbeeld wordt, met dit opschrift :

Hier beghinnen xxx principael punten der werken, die Jhesus Cristus gebenedijt gedaen heeft op dese werelt, beteykent inder missen mit vollen dienste.

Begin : « **Dat eerste punt.** *Inden eersten dat God aen genomen heeft die menschelike natuer, ende hem gecleet heeft mit onser menscheit inden heiligen lichaem der maget Marien; dat wort beteykent inder missen*

(1) Hs. *M'*, de andere keeren *mar* voluit.

Gg
(66)

in dien dat [die] (1) *priester hem aen doet ende clede[t]* (2) *inder sacristien* ».

Einde : « **Dat xxx punt.** *Dat Jhesus is opgevaren ten hemel daer hi uut gecomen was, so heeft hi sijn gebenedide moeder Maria, die apostelen ende sijn discipulen mit opgerechten handen gebenedijt; dat beteykent die benedixie die die priester geeft int ende vander missen, ende dan gaet die priester weder omme inder sacristien daer hi uut gecomen was* ».

Bl. 147*a*-152*b* zijn gevuld met verschillende kleine stukjes over het H. Sacrament, t. w.

bl. 147*a* : *Dit is vander waerdicheit des heiligen sacraments vergadert van een meester inder godheit.*

Bl. 149*a* : *Een exempel*, waarin verhaald wordt dat een duivel, door een toovenaar in menschengedaante op de wereld geroepen, bij het voorbijgaan van het H. Sacrament neerknielt en bidt, omdat hij erkent niet anders te kunnen.

bl. 149*b* : *Vander vruchten der sacramenten.*

bl. 150*b* : *Vanden sacrament.*

bl. 151*b* : *Dit sijn twalef vruchten vanden heiligen sacrament.*

bl. 152*a* : *Sinte Augustijn seit* (een dictum).

Bl. 152*b*-253*b* worden ingenomen door een reeks uittreksels uit het bekende werk van DIRC VAN DELFT, *Die Tafel des kersten geloves* (3), met dit opschrift :

---

(1) Niet in het hs.
(2) Hs. *cleden.*
(3) Zie over DIRC VAN DELFT en zijn werk b. v. MOLL's *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, II, II, 304 en 382; II, III, 12; II, IV, 154. Het werk in zijn geheel komt voor in de volgende codices : Amsterdam, Universiteitsbibl., nr I H 36; Den Haag, Koninkl. Bibliotheek, nrs V 55, V 56, X 53 en verder in het hs. dat in het *Verslag over den toestand van de Koninklijke Bibliotheek in 1897*

Gg
(66)

Hier volgen sommyge capittelen genomen uten boec datmen hiet den tytel (1) *des kersten geloves, ende heeft gemaect broeder Dirc van Delf, meester inder heiliger scrijft ende regent inder universiteyten van Arfors ende van Colen. Dat eerste capittel is van Gode, der heiliger drievoudicheit.*

Bl. 253*a*-254*a* bevatten eenige rijmspreuken.

Bl. 254*b* is onbeschreven.

Het handschrift is geschreven in eene nogal fraaie, vaste Gothische hand, versierd met talrijke, grootere en kleinere, roode en blauwe hoofdletters, waaronder vele zeer zuiver van stijl zijn. De grootere zijn met rood of blauw verder versierd. Kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Alle opschriften zijn met robrik geschreven. De kopiïst gebruikt geen ander leesteeken dan het roode rubriceeringteeken. De afkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

De herkomst van het handschrift blijkt niet; er zijn geene andere sporen van vroegere bezitters aanwezig dan de volgende inhoudsaanwijzing boven aan bl. 1*a*, in eene hand uit de eerste jaren dezer eeuw, ja wellicht nog uit de laatste der vorige :

Verscheijde Leringen van Aúgústinús, Ambrosiús, en andere Oúdvaders.

De codex werd door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde aangekocht in 1841, uit de nala-

---

vermeld wordt onder nr 62; Londen, Brit. Museum, nr Add. 22288 (zie b. v. DE FLOU en GAILLIARD, *Eerste Verslag*, blz. 80). Fragmenten komen voor in hs. 220 op de Universiteitsbiblioth. te Gent en in hs. Add. 25042 in het British Museum te Londen (hier als hs. **Kk** onder nr 69 beschreven : zie beneden blz. 519). Naar een der Haagsche handschriften heeft VAN VLOTEN proeven medegedeeld in zijne *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken van 1229-1476*, blz. 107 vlgg.
(1) In het hs. verbeterd uit *teytel* : de *e* is doorgehaald.

Gg (66)

tenschap der familie Van Winter te Amsterdam (1).

In het papier komen twee watermerken voor :

1° Een groote Gothische P, met een bloem met langen stengel er boven op en een krulletje aan den dwarsbalk, hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **U**, en daar onder 2° besproken is, en in het tweede gedeelte van hs. **X** (2). In enkele vellen is er een variante aan het onderste gedeelte van de schacht en aan het krulletje.

2° Een middelbare Gothische P, met een bloem er boven op en een dwarsstreep door de schacht, precies hetzelfde merk als n^r^ 338 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te La Fère en te Laon uit de jaren 1473-1475.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin kalfsleer op eikenhouten borden, waarvan de haken verloren gegaan zijn. Op het plat is met fileetjes een paneel met ruiten getrokken, waarin stempeltjes met rosacen en lelien.

Hh (67)

Handschrift op papier en enkele bladen perkament, geschreven in 1497, berustende in het British Museum te Londen, n^r^ Add. 11487, bestaande uit : een half quatern; een tusschengevoegd blad perkament; een sextern, waarvan het eerste vel, dus het eerste en het twaalfde blad, perkament is; nog twee sexternen; een quatern; weer een ingevoegd blad

(1) Zie den (ouden) *Catalogus van de Bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, te Leiden* (Leiden 1847), dl. 1, blz. 45, waar volgenderwijze verwezen wordt naar den catalogus der veiling-Van Winter : « Catal. 2 April, 1841, No. 19 ». Een exemplaar van dien catalogus heb ik niet te mijner beschikking gehad.

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 223 en 434.

Hh (67)

perkament; acht sexternen; een septern; weer een sextern waarvan het eerste vel perkament is; vijf sexternen; voor de derde maal een ingevoegd blad perkament; een septern, waarvan het eerste vel perkament is; zes sexternen en een half sextern, alles samen 325 bladen, 170 mm. hoog bij 126 breed. Volgens de door de beambten van 't British Museum aangebrachte folieering zijn er 327 bladen, maar men heeft medegeteld drie strookjes papier, respectievelijk ingevoegd tusschen bl. 170 en 171, 182 en 183 en 265 en 266, terwijl daarentegen niet medegeteld zijn twee witte bladen, een vóór- en een achteraan. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd, op eene hoogte van 117 mm. bij eene breedte van 80 mm.; op bl. 2 en 3 zijn er 20 regels, overal elders 27 regels. Bij het afsnijden zijn alle reclamen en de meeste signaturen weggevallen : alleen na bl. 234 zijn er nog enkele zichtbaar, waaruit blijkt dat de katernen gesigneerd waren met kleine letters en Romeinsche cijfers.

Het handschrift bevat :

bl. 1 is niet beschreven, behoudens met een aanteekening waarover beneden nader.

bl. 2*a*-47*b* een traktaat met het volgende opschrift :

Hier beghint die tafel van desen boeke.

Dit boecxkijn is een dyalogus vander gheesteliker kijntscheit Jhesu, hoe die ynnighe siele dat kijndekijn begheert, gheestelic(1) *in haer ontfaet, baert ende opvoet in hare minnen gronde, tot sijn gheestelike wasdom in haer, soe die tafel hier onder gheset dit uut wijst, ende heeft vele ander goede puntkijns ende gheestelike leren ende ducchden begrepen, daer van bisonder een tafel gheordineert is ende gheset int eynde des boecs.*

(1) Hs. *gheestestelic.*

Hh (67) Volgt de tafel, die loopt tot bl. 4*a* bovenaan; de rest van bl. 4 is wit. Op bl. 6*a* begint de tekst zelf.

Begin : « **Maria.** *Transite ad me, omnes qui concupiscitis me et a generacionibus meis in plenum, spiritus enim meus super mel dulcis.* **Bruerken.** *O der ynnigher herten verlichtster, Maria, dijnre oetmoedigher ghebeden ynnicheit aenghesien daer mi altijt wel in behaecht, wil ic van den voerseiden latijnschen woerden mitti spreken, want mijn wanderinghe ende sprake is altijt mitten eenvoudighen menschen, ende dat latijn daer om eerst duutschen, segghende : Gaet tot mi al die mi begheert ende van mijnre gheboerten wort vervult, want mijn gheest boven honich suet is* » enz.

Einde : « **Maria.** *God die almachtighe vader, die wil nae sijn grondelose ontfermherticheit ende goedertierenheit dijnre ontfermen, ende ghebenedien doer sinen een gheboren soen Jhesum Cristum ende den heilighen gheest die in di rust, ende overmits meerre overvloedigher gaven ende gracien in di toecomende is. Daer om soe ganck nu nae mijn woert in vr[e]den* (1), *want mijn benedictie oeck altijt op di bliven sel ende in die wesende nu ende sonder eynde, Amen. Deo Gracias.* »

Bl. 48*a*-49*b* de bij het voorgaande werk behoorende tafel, waarnaar in de boven aangehaalde inleiding verwezen wordt, met het opschrift :

Hier nae is gheset een ander tafel van sommyghe puntkijns in dit boexkijn begrepen.

Bl. 51*a*-110*a* een traktaat met dit opschrift :

Een ynnich suverlijc ghebet des mynnenden siels, die haer mynnekijn gheestelic in haer ontfaet, welck men oec lesen mach alsmen ten heilighen sacrament

(1) Hs. *vrden.*

Hh (67) *sel gaen mit die navolghende leren, want nae dat die ynnighe siel hem waerachtelic in den sacrament ontfaen heeft, sel si hem in voertganghe der duechdeliker werken baren ende hem gheestelic pinen te doen dat den gheboren kijnderkijns wort ghedaen lichamelike.*

Begin : « **Bruerken.** *O een gheboren Jhesu Criste, mijns herten troest, tlicht mijnre oghen, tleven mijnre sielen! laet mi di vijnden, mijns herten bliscap, laet mi di omhelsen, mijn hemelsche brudegom, com in mi, mijn suete troeste, laet mi di besitten int myddel mijns herten. O mynlike, o suete heer, segt mi waer du biste ende waer ic di vijnden sel, op dat ic mi selven ontblivende salichlijc in di ende duer di mach leven,* » enz.

Einde : « *Ende ic segghe di nu int eynde ende int' ghesceiden, dat hi seer wel geleert ende wijs is, die God vreest ende oetmoedich is, want salich is hi diet ghegheven is te hebben die ‖ vrese Gods, die die siel* bl. 110*a*
doet haer vercreghen salicheit der gheesteliker gaven behouden, ende die oec overvloedigher haer toe ende in vloeyen. Dese wil in di die moeder minne mit alle haer eerbaer jofferscap in eren ende in vreden doen wesen ende altijt bliven, Amen. Deo Gracias. »

Bl. 110*b* is wit.

Bl. 111*a*-160*b* bevatten een afschrift van de vertaling van Jan van Scoonhoven's *Epistola ad Wilhelmum Vrimam, continens tractatum de passione domini*, met dit opschrift :

Hier beghint een seer devote epistel die broeder Johannes, regulier te Groenendale, sende synen neve bi Uuttrecht in die Cathusers oerde. Hier beghint dat prologus.

Deze prologus is hier echter eenigszins verkort.

Begin : « *Die minne heeft mi aen ghestoten mit oetmoedighen ende devoten bidden nader daghen doe ic bi di was, dat ic di wat woude scriven dat mynlic*

Hh (67) *ende verweckelic waer tot devocien, vanden drucke ende passien des ghemynden Jhesu* » enz. (1).

Het overige gedeelte van den codex wordt ingenomen door afschriften van verschillende werken van Jan van Ruusbroec, t. w.

bl. 161*a*-211*a* *Die Spieghel der ewigher salicheit*, met dit opschrift :

Hier beghint dat boeck vanden waerden heilighen sacrament heer Jans van Ruuschbroeck.

Het is een tekst zonder de zes eerste verzen.

bl. 211*a*-232*b* het traktaat *vanden seven Sloten*, op het laatste hoofdstuk na (dat verder in 't handschrift staat : zie beneden), met dit opschrift :

Hier beghint dat boec vanden seven sloten.

Aan het einde : *Deo gracias.*

bl. 234*a*-321*a* *Die gheestelike Brulocht* met het opschrift :

Hier beghint die Cierheit der gheesteliker Bruloft, die heer Jan van Ruschebroec, priester te Groenendale bi Bruesel, maecte in duutsche.

Aan het einde vindt men de volgende belangrijke aanteekening :

Gheeynt int jaer ons heren m cccc ende xcvij, op sinte Katrinen dach, ghescreven ende wel ghecorrigiert uut twee oude perfecte boecken, daer dat een of was ghescreven int jaer ons heren doemen screef m ccc ende lxiij.

Het handschrift werd dus « volscreven » den 25sten November : op dien datum valt S.-Katharinendag (2). Naar welken codex de hier beschrevene werd afgeschreven, is niet uit te maken.

(1) Zie den completen aanhef boven bij de beschrijving van hs. **x**, eerste stuk, blz. 435, waar ook andere handschriften van dit werk van JAN VAN SCOONHOVEN vermeld zijn.

(2) Verg. GROTEFEND, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* I, 106*b*.

Hh (67) Bl. 321*b*-325 bevatten ten slotte, zonder eenige aanduiding, het laatste hoofdstuk van het traktaat *Vanden . vij . sloten.*

Het handschrift is geschreven met eene vaste, fraaie hand, de medegedeelde opschriften met rooden inkt; de tekst is versierd met hoofdletters, beurtelings rood en blauw, aan het begin van ieder traktaat met eene grootere hoofdletter in de beide kleuren, verder met drie miniaturen, die niet zeer fraai zijn.

De eerste, op bl. 5*b*, hoort bij het eerste werk dat in het handschrift staat : links staat Onze Lieve Vrouw met het Jezuskind op haren linkerarm ; rechts een geknield « broerken », die zijn gevouwen handen tot haar opheft. Op het onglet van dit blad leest men de volgende aanwijzing voor den verluchter, in cursief schrift :

hier in sel die suete vrou staen

De tweede miniatuur staat op bl. 50*b*; ze behoort bij het *Gebet des minnenden siels.* In den linkerbovenhoek God de Vader; in het midden de H. Geest, die in den vorm eener witte duif nederdaalt op een geknield « broerken. » Ook hier leest men op het onglet van het blad, in cursief schrift, een aanwijzing voor den verluchter :

hier in sel die minnelijcke siel staen.

De derde miniatuur staat op bl. 233*b*; in 't midden van 't blad een hart van Jezus, in 't rood, doorstoken met twee gouden pijlen met blauwe veeren; daar boven, met groote blauwe letters : IHECUS, en er onder met dergelijke roode letters : MARIA; verder drie bijschriften, geschreven met blauwen inkt, de twee eersten op een met robrik geteekend lint, nl. links :

mitten scutte dijnre mynnen bin ic ghewont

rechts :

ende mit sterker begheerten beghere ic di te sien : Jhesus

van onderen :

Hh
(67)

Die minne is een sueticheit des ynresten smaecs. Ende hoe een bernentliker mint, alsoe vele sueteliker smaect hi. Nota.

Zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Als leesteeken is gebruikt de punt. De afkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

Het is me niet vergund geweest de watermerken die in 't papier van dezen codex voorkomen, op te nemen.

Er zijn geene sporen van bezitters uit het tijdperk toen het handschrift geschreven werd. In 't begin der 18[de] eeuw was de codex reeds over het kanaal verzeild geraakt: vooraan in het omslag is een ex-libris geplakt, blijkens het onderschrift van « John Lord Percival, Baron of Burton, in the county of Cork in Ireland, 1715 ». Achteraan in den band staat: £ 1-4-0 en daaronder: 14/7/34 (129); waarschijnlijk dus de prijs den 14 September 1834 op een verkooping voor het boek betaald. Op bl. 1*b* bovenaan staat met potlood:

See Cochran's Catal. for 1837. N° 129

Ik ben niet in de gelegenheid geweest deze verwijzing te controleeren. In 1838 kwam de codex in 't bezit van 't British Museum, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op bl. 1*a*:

Purchased at Evans's 27 July 1838 Lot 1326

Bij onderzoek is deze aanwijzing gebleken juist te zijn (1).

---

(1) De titel van den catalogus der bedoelde veiling luidt:
Catalogue of a very valuable portion of a gentleman's library to which is added another very valuable collection. ... Also a collection of manuscripts sold by order of the executors of the Bishop of Durham, ... which will be sold by auction by Mr. EVANS ... *On Saturday, July 21, and Five following Days ... 1838.* Onder n[r] 1326 wordt het hs. volgenderwijze beschreven:

Buschebroec on the Spiritual Knowledge of Jesus, in Dutch. Quarto. S. Bernardino Confessio pro Salute Fidelissimorum. Quarto. And 1 more ».

Uit eene in den catalogus liggende rekening blijkt, dat het British Museum het handschrift kocht voor £ 2.

Hh
(67)

Het handschrift steekt nog in zijn oorspronkelijken band, bruin kalfsleer op eikenhouten borden, met sloten, waarvan de haken verloren gegaan zijn. Op het plat zijn fileetjes getrokken.

Het bestaan en de inhoud van den codex kwamen voor het eerst aan het licht bij de nasporingen der heeren De Flou en Gailliard naar Nederlandsche handschriften in het British Museum (1).

Ii
(68)

Handschrift op perkament, uit het begin van de tweede helft der 15[de] eeuw (ca. 1460), berustende in het British Museum te Londen, n[r] Add. 18164, bestaande uit: een half sextern; een quatern plus 1 blad; acht quaternen en een quintern, alles samen 89 bladen, 154 mm. hoog bij 108 breed, met inkt afgeschreven en gelijnd op eene hoogte van 114 bij eene breedte van 75 mm., met regelmatig 31 regels per bladzijde. Voor- en achteraan zijn bij het verbinden telkens twee witte bladen bijgevoegd, en de in het British Museum aangebrachte folieering begint op het tweede der voorgevoegde bladen, zoodat bl. 89 het cijfer 90 draagt. Signaturen en reclamen zijn door het afsnijden weggevallen; van de laatste is slechts op een enkel blad een spoor te zien.

Het handschrift bevat Ruusbroec's werk *Vander gheesteliker Brulocht,* met dit opschrift:

---

(1) Zie DE FLOU en GAILLIARD, *Eerste Verslag*, blz. 94 en vlgg., en verg. Dr. H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, in 1892 op last der regeering ingesteld* ('s-Gravenhage 1895), blz. 409 vlg.

Ii
(68)

Hier beghint die cierheit der gheesteliker brulocht, die haer Jan van Ruschebroec, pape te Groenendale bi Bruesele, maecte in duytscher tale.

Aan het einde :

Hier eyndet die cierheit der gheesteliker brulocht.

De tekst is geschreven in eene vaste, nogal fraaie Gothische hand, de opschriften boven de drie boeken met robrik, alsook de eerste hoofdletter van elk hoofdstuk; kleine zwarte hoofdletters zijn rood doorstreept. Behalve roode rubriceeringteekens is als leesteeken gebruikt de punt. De verkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

Het handschrift heeft oorspronkelijk toebehoord aan en werd zeer waarschijnlijk geschreven (want meer Nederlandsche handschriften werden daar vervaardigd) in het bekende Tertiarissenklooster van Sint-Cecilia te Amsterdam (1), zooals blijkt uit de volgende aanteekening boven aan bl. 1*a*, uiterlijk uit het einde der 15de eeuw :

Dit boec echt die susteren tot Aemsterdam int covent van sinte Cecilien over die graft.

Achteraan in het omslag, in den rechterbovenhoek, staan de initialen van een bezitter uit de 17de eeuw : J. M, waaronder met potlood het jaartal 1500 geschreven is.

In de 18de eeuw heeft de codex toebehoord aan Is. Le Long, die dat o. a. vermeldt waar hij in zijne *Beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam* over het St-Cecilienklooster spreekt (1). In wiens bezit

(1) Zie over dit klooster Le Long, *Historische Beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam* (Amst. 1729), blz. 417*b* vlg., 562 en 576; Wagenaar, *Amsterdam*, folio-uitgave, 1, 23*a*; Römer, *Kloosters en Abdijen in ... Holland en Zeeland* 1, 222, 534 vlgg.; 2, 81 en 260.

Ii
(68)

het handschrift na Le Long's dood overging (1), is me niet gebleken. Op de keerzijde van het tweede bijgevoegd blad vooraan is een uitknipsel uit een catalogus uit de tweede helft der 18de eeuw geplakt, waarin het handschrift aldus beschreven wordt :

* * Hier Beghint die Cierheid des Gheisteliher Brulocht die haar Jan van Russchebroer Pape, te Gronen Dale, in Bruesele maakte in Duytscher Tale van enen beghinnenden werbelichen Leuen, (dit Boec echt die Susteren, in 't Conuient van Sinte Cecilien over die Graft tot Aemsterdam,) netjes op pergament geschreven, h. b. *zeer raar.*

Het is me niet mogen gelukken den catalogus, waaruit dit uitknipsel genomen is, te ontdekken.

In deze eeuw heeft het handschrift toebehoord aan den bekenden Amsterdamschen boekhandelaar T. B. Groebe (2); in wiens bezit het na zijn dood, toen zijne verzamelingen geveild werden, overging, is me niet gebleken. Op de voorzijde van het eerste der achteraan bijgevoegde bladen staat, bovenaan, de volgende boekhandelaarsaanteekening : « m. mr. — Cat. B. b. N. buyten Cat. » In 1850 was het handschrift in handen van den bekenden Berlijnschen boekhandelaar Asher, die het den 12den Juni van dat jaar ver-

(1) In den auctie-catalogus van Le Long's boeken (Amsterdam, S. Schouten, 17 Augustus 1744), wordt dit handschrift volgenderwijze beschreven onder de *Libri Manuscripti, in Quarto*, nr 14 : « Die Cierheit der Gheesteliker Brulocht, die Haer Jan uan Ruschebroec, Pape te Groenedale bi Bruesel maecte/ op Perkement seer cierlyk geschreven/ voor 't Jaar 1300, en alzoo indien niet het origineele/ doch kort daar na geschreven/ en gekomen uyt het Klooster van St. Cecilia te Amsterdam. Seer net gebonden. Extra Raar. »

(2) Zie den *Catalogus van eene zeer kostbare en aller belangrijkste Verzameling ... voortreffelijk geconditionneerde Boeken, ... vervolgens de kostbaarste Prentwerken ... en eindelijk allerbelangrijke, voortreffelijk uitgevoerde Handschriften, ... nagelaten door wijle den Heer* Thomas Balthazar Groebe, *in leven voornaam boekhandelaar ... alhier* (Amst., Wed. T. B. Groebe, 23 Oct. 1837), blz. 145, nr 72.

Ii
(68)

kocht aan het British Museum, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op de voorzijde van het tweede bijgevoegd blad vooraan :

Purch^d. of M. Asher of Berlin
12th June 1850.

Het handschrift is voorzien van een hoornen band uit het begin der achttiende eeuw, waarschijnlijk afkomstig van Le Long; op den rug staan titels die er door het British Museum opgebracht zijn.

Het bestaan en de inhoud van den codex kwamen voor het eerst aan het licht bij de nasporingen der heeren De Flou en Gailliard naar Nederlandsche handschriften in het British Museum (1).

Kk
(69)

Handschrift op perkament, uit de tweede helft der 15[de] eeuw, berustende in het British Museum te Londen, n[r] Add. 25042. De codex is zoo hard gebonden, dat het niet mogelijk is na te gaan uit welke soort van katernen hij samengesteld is. Er zijn in 't geheel 79 bladen, 175 mm. hoog bij 125 breed, met inkt afgeschreven op een hoogte van 122 mm. bij een breedte van 80 mm., en gelijnd met 17 regels per bladzijde. De signaturen zijn bij het afsnijden weggevallen, maar van de reclamen zijn nog enkele, een viertal, overgebleven, zoodat het dadelijk in 't oog valt dat het handschrift verkeerd is ingebonden : bl. 21-28 behooren na bl. 14 en bl. 15-20 na bl. 28 te staan.

Het hanschrift bevat :

bl. 1*a*-28*b* een fragment van den regel der Kar-

(1) Zie DE FLOU en GAILLIARD, *Eerste Verslag*, blz. 103 vlg., en verg. Dr. H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia* enz., blz. 410.

Kk
(69)

tuizers, voorafgegaan door een kort verhaal van den oorsprong dezer orde (1), met dit opschrift :

Dit es dbeghin vander sartroysen ocrdenen.

Begin : *Als ons segghen de oude vaders, ende men occ vint inden coroniken, hoe van beghintsel die ordene van sartroysen begonste, doen men screef .M. ende .lxxxiiij.* (2) *jare, in deser manieren. In dien tiden so was een meester inder godheyt selve regerende ende canonec van onser vrouwen te Parijs, een man van groten name ende van sonderlinghen predekene, die van siecten quam toter doot. Ende doemen den doden lichaem ghedraghen hadde inder kerken; ende die vigilien nader manieren ghedaen waren, ende die misse des anders ‖ daghes ghesonghen was, ende men* bl. 1*b*
de bare daer de dode op lach, draghen soude te grave, doen riep de dode met groten bevene : « *Ic ben ghewrocht.* » enz.

Op bl. 20*b*, dat eigenlijk bl. 28 behoorde te zijn, breekt de tekst af; de signatuur van het volgend katern luidt : *Eest dan dat*. Verder in het handschrift komt nog een fragment van dit werk voor, maar het sluit niet onmiddellijk met het einde van bl. 20*b* aan (zie beneden).

bl. 29*a*-37*b* volgt een verklaring welke zonden men hetzij den pastoor, den bisschop of den paus moet biechten, zijnde hoofdstuk 28, 29 en 30 van 't winterstuk van Dirk van Delft's *Tafel des kersten geloves* (3), met de volgende opschriften :

(1) Ik ben niet in de gelegenheid geweest om na te gaan, of er ook eenig verband bestaat tusschen dit traktaat en HENRIC VAN CALCAR'S *De ortu et decursu* (var. *progressu*) *ordinis carthusiensis.*

(2) Door DE FLOU en GAILLIARD, *Eerste Verslag*, blz. 122, wordt gezegd dat dit cijfer « doorgehaald » is. Dit is minder juist. Er is eene roode streep doorgetrokken, maar dit is geen doorhaling, maar behoort tot het versieringsysteem der middeleeuwsche rubricators en kopiïsten : niet alleen hoofdletters, ook cijfers werden rood doorstreept.

(3) Verg. boven blz. 506 vlg.

Kk
(69)

bl. 29*a*-32*a* : **Capitulum**. *Van vierderhande manieren van sonden, daer wi ute moeten biechten de prochiaen.*

bl. 32*b*-35*b* : **Capitulum**. *Vanden sonden, daer alleen die bisschop afloest ende absolveert, ocht sijn ghewaerde penitencier.*

bl. 36*a*-37*b* : **Capittelum**. *Vanden sonden, daer alleen die paeus ocht sijn penitencier af lost ende absolveert.*

bl. 38*a* is wit, op de keerzijde leest men in eene andere, misschien wat jongere hand :

Drie dinghen hebben mij tot noch toe verleyt. Dat yerste is een goet opset sonder beghinnen. Willen sonder wercken. Een goet beloven sonder voertgaen. Och morghen, du hebst mij bracht in sorghen.

bl. 39*a*-49*b* bevatten een traktaat dat ook in hs. **R** voorkomt (1), zonder opschrift :

Begin : « *Onse heere leerde sinen jongheren inder ewangelien, in wat huse dat si quamen, dat si metten eersten souden spreken : « vrede si in desen huse. » Dat onse here sinen jongheren leerde, dat leefde hi selve. Daer omme sprac onse here selve, doen hi beslotender doren quam tot sinen jongheren : « Pax vobis ! » dats : « vrede si met u ». Dat es die salichste leere diemen inder tijt leeren mach. Want vrede es een camer des heilichs gheests ende een camer der drievoldicheyt. Vrede es een beghin der ewegher salicheit* » enz.

Einde : « *Vrede es een boogaert die in hem selven levende es ende daer de ziele ewelic in levet sonder verganc, ende daer de ziele alle salicheit ende alle soete ghenoechlicheit ewegher vrouden in mach smaken.*

---

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 182. Een derde afschrift van dit traktaat vindt men in hs. nr 20105 op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

Kk
(69)

ken. Vrede es .i. moeder ende .i. camere der ewegher minne ende .i. ewege raste, inden welken de heilege geest hem hevet gevredet. Vrede es .i. stole ende .i. mantel der heilicheit, ende der vrouden crone ewegher glorien, ende hi es gemint van Gode, als .i. wel gesierde bruyt behagelic es haren brudegom. Nu laet ons Gode bidden, dat hi ons also vervolle met sijnre godliker genaden, dat wi den ewegen vrede met hem besitten moeten daer boven. Des onne ons de vader, de sone, de helige geest. Amen ».

bl. 50*a*-56*a* bevatten eene menigte dicta patrum betrekking hebbende op de armoede.

bl. 56*b* is wit.

bl. 57*a*-67*a* de vertaling van een uittreksel uit een werkje dat aan S. Eusebius wordt toegeschreven, met dit opschrift :

Sente Eusebius, die overste discipel des heileghen vaders sinte Jheronimus, bescrijft dese dinghen in eenre epistolen, vanden ellendegen leven der riker ende der machtegher lieden deser werelt, ende hoe luttel datter int einde behouden bliven.

Begin : « *Ghi en sult niet meer eeren den riken dan den armen, ten si dat hi beter es ; nader waerheit te spreken so suldi meer eeren den armen, want inden armen mensche so licht dat beelde ons heeren Jhesu Cristi. Inden riken licht dat beelde der werelt. Wi sijn al gheboren uut eenre wortel des vleeschs. Wi sijn alle lede in ‖ eenen lichaem, welcs hooft is onse here Jhesus Cristus. Hier omme wat verdient die rike ende die machteghe man meer eeren dan die arme.* » enz. bl. 57*b*

Einde : « *Dat houde ic, dat meyne ic dat waer es, dat hebbe ic met menigher experiencie gheleert, dat hem gheen goet eynde en is, die sijn leven altoos quaet gheweest heeft, die niet ghevreest en heeft te sondeghen, maer altoos gheleeft heeft in die ydelheiden der werelt.*

Kk (69) *Die prophete seit: « die doot der heiligen is pretiose, dat is dierbaer inden anscine ons heeren, ende die doot der sondaren is alre quaetste. Nota.* »

bl. 67*b*-71*b* bevatten een gedeelte van cap. CXXIII van Ruusbroec's werk *Vanden gheesteliken Tabernakele*, overeenkomende met blz. 171, r. 28, laatste woord, tot blz. 177, r. 15, vijf eerste woorden, van het 2de deel van David's uitgave, met dit opschrift :

Broeder Jan van Ruysbroec bescrijft dese dingen in sinen boec vanden tabernakel.

Aan het einde : *Nota.*

Bl. 72*a*-78*a* bevatten nu weer een hoofdstuk uit den regel der Kartuizers; waar zijne plaats is met betrekking tot de gedeelten vooraan, is niet met zekerheid te zeggen; ik ben althans niet in de gelegenheid het na te gaan. Ik vermoed dat het daarop moet volgen, met dien verstande, dat er tusschen het einde van bl. 20*b* en 't begin van bl. 72*a* één blad ontbreekt.

Het handschrift is geschreven in een fraaie Gothische hand, met groote letters. Het is versierd met twee en twintig miniaturen, waarvan negentien behooren bij *Dbegin vander sartroysen oerden* en drie bij het uittrekseksel uit Dirc van Delft's *Tafel des kersten gheloves* (een voor 't biechten bij den « prochiepape », een voor 't biechten bij den bisschop en een voor 't biechten bij den paus). Door 't verkeerd inbinden zijn vier der miniaturen, die bij *Dbegin vander sartroysen oerden* behooren, tusschen den tekst van Ruusbroec's Tabernakel terecht gekomen. Zeer mooi zijn ze, over 't algemeen, niet; sommige zijn blijkbaar niet afgewerkt. Verder zijn er enkele roode initialen, waaronder één niet afgewerkt is; voor een ander is de ruimte opengebleven. Zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken is

Kk (69) gebruikt de punt. De verkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

De herkomst van den codex blijkt niet; wel zijn er enkele sporen van vroegere bezitters. Zoo staan er hier en daar kantteekeningen uit de 17de eeuw. Op de keerzijde van het schutblad vooraan staat bovenaan : Ex libris ..., maar de naam is uitgekrast; daaronder is nog een andere naam met inkt doorgehaald, en op die doorhaling is het volgende uitknipsel uit een catalogus uit de 18de eeuw geplakt.

Het beghin der carthuyser oerdenen, MSS sur parchemin avec belles miniatures.

Het is mij niet gelukt den catalogus, waaruit dit uitknipsel genomen is, terug te vinden. Als vingerwijzing bij verdere nasporingen kan dienst doen hetgeen op de keerzijde van 't uitknipsel staat (daar het strookje papier niet heelemaal vastgeplakt is, is die keerzijde nog gedeeltelijk te lezen) :

622 Salmasii de ... Lugduni-Bat. 1657. rel.

In deze eeuw heeft het handschrift toebehoord aan Th. de Jonghe, wiens ex-libris vooraan in het omslag geplakt is, en daarboven het uitknipsel van nr 3720 uit den auctie-catalogus zijner bibliotheek, onder welk nummer het hier beschreven handschrift bij die gelegenheid verkocht werd (1), nl. aan den bekenden bibliograaf Th. J. I. Arnold, die destijds nog boekhandelaar te Brussel was, voor 140 fr. (2).

(1) Zie den *Catalogue des livres et manuscrits formant la bibliothèque de feu* M. J. B. TH. DE JONGHE (Bruxelles, F. Heussner, 5 Nov. 1860), t. II, p. 33.

(2) Naar een exemplaar van DE JONGHE's catalogus, met de prijzen en de namen der koopers, op de universiteitsbibliotheek te Gent.

Kk (69) Arnold handelde voor rekening van of deed zijn koop over aan de bekende Londensche boekhandelaren T. en W. Boone, die op hunne beurt het handschrift den 14 Febr. 1863 overdeden aan het British Museum, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op het eerste bijgevoegd witte blad vooraan :

Purch[d] of Mess[rs] Boone
14 Febr. 1863
[De Jonghe sale, 1860. Cat. 3720.]

De codex is gebonden in een vollen kalfsleeren band uit het einde der 17[de] of uit het begin der 18[de] eeuw. Van binnen is het omslag beplakt met gemarmerd papier.

Het bestaan en de inhoud van den codex kwamen voor het eerst aan het licht bij de nasporingen der heeren De Flou en Gailliard naar Nederlandsche handschriften in het British Museum (1).

Ll (70) Handschrift op papier met enkele bladen perkament, uit de laatste jaren der 15de eeuw, berustende in het British Museum te Londen, n[r] 677 van het Egerton-fonds. Het bestaat uit : twee quaternen, waarvan het tweede een blad perkament bij heeft; een quintern; drie en twintig quaternen, waaronder het derde en het twaalfde elk een blad perkament bij hebben, terwijl het laatste één blad minder heeft, alles samen 212 bladen, 143 mm. hoog bij 105 breed, met inkt afgeschreven op eene hoogte van 91 bij eene breedte van 63 mm., en gelijnd met 28 regels op iedere bladzijde. Bij het afsnijden zijn meest alle

(1) Zie De Flou en Gailliard, *Eerste Verslag*, blz. 121 vlgg., en verg. Dr. H. Brugmans, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia* enz., blz. 410 vlg.

Ll (70) signaturen en reclamen weggevallen; van de eerste zijn nog hier en daar sporen te zien ; van de laatste zijn er een vijftal bewaard gebleven in de tweede helft van het boek; ze zijn met rooden inkt geschreven.

Het handschrift bevat :

bl. 1*a*-5*a* de litanien van O. L. Vrouw, met dit opschrift :

Hier beghi[n]ne[n] (1) *devote letanien ter eere der zaligher moeder ons heeren, welke die werdeghe maghet Maria selve gheopenbaert heeft eenen haren devoten dienaer, ghenoemt Aernoldus, segghende, soe wie datse alle daghe leest oft sonderlynghe des saterdaechs, die sal groote verdinte vercrighen, ende die ghebenedyde moeder sal hem sonder twifel sonderlinghe vertroesten voer sijn doot, ende in dye ure van synder doot sal sy ons bij staen.*

bl. 5*b*-7*a* gebeden ter eere van de H. Barbara, met dit opschrift :

Hier beghint den deinst der glorioser maghet sinte Berbelen, welcke men beghi[n]nen (2) *sal op sinte Clemens dach tot op onser liever vrouwen dach concepcie, ende dat es den lesten dach dat men lesen sal.*

bl. 7*b*-8*a* weer een paar gebeden tot Maria; onder het laatste nog, op 8*a* :

Eest datstu die ghene, die achtersprekende tale [spreket] (3), *met blijder herten ende aensiechte aenhoores, du gheves hem voedsel ter mesdaet; hordijse met droeve ae[n]ghesiechte* (4), *du selens hem leeren niet gheren spreken dat men gheleert heeft niet gheeren hooren.*

(1) Hs. *beghine* (in plaats van *beghīnē*).
(2) Hs. *beghinē*.
(3) Niet in het hs.
(4) Hs. *aeghesiechte*.

Ll (70)

Op bl. 8*b* twee dergelijke dicta, het eene uit Seneca, het ander uit S. Chrysostomus.

Daarop volgen, bl. 9*a*-37*b*, eene reeks gebeden ter eere van Onze Lieve Vrouw, bekend als het *Croonkijn des loefs der glorioser coninghinnen Maria* (1), met dit opschrift :

Hier beghint een croene des loofs der salegher maghet Marien, dicwile haer devotelijc offerende haer devote vrienden meest in haren feesten.

Begin : « *Ghewerdeghe my di te loven, o gheheylichde maghet, metter ghebenedider vrucht dijns lichaems, ons heren Jhesus, die welcke in goeden dinghen mijn begherte vervult, dats di te loven uut alle der inwindicheit mijns herten. Salich es hi, o ghebenedide maghet, den welcken du gheves begherte di te mynnen, di te eeren, van di te spreken, di te grueten, segghende* » enz.

Einde : « *Nu in dat ynde mijns ghedichs soe groete ic di! Ave, moeder Gods ende des menschen, weerdich huys des godlijken lichts! ontfanct doch die gave van desen cranssen. Jhesus, die dic heyleghen solaes ende vroude gheven sal, als du, rechter, dichten selst dijn ordeel, soe ontfanck van my die boetscap des loefs, ende voer dit loen soe weder gheeft mi di selven te loene. Amen* ».

bl. 37*b*-41*b* : *Dit sijn die letanien vander hoegher*

---

(1) Het *Croonkijn des loofs der coninghinnen Marien* komt in talrijke, ja haast in alle Middelnederlandsche gebedenboeken voor (*niet* in de *getijden*boeken). Zie b. v. *hs. Moll 47* op de universiteitsbiblioth. te Amsterdam (zie den *Catalogus van Handschriften uit de bibliotheek van ...* WILLEM MOLL, bl. 10); Cambridge, hs. Add. 2876 (zie PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* 1, 29); Londen, Brit. Mus., nr Add. 29985 (zie DE FLOU en GAILLIARD, *Derde Verslag*, blz. 34 en Dr. H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia* enz., blz. 420).

Ll (70)

glorioser coninghinnen, der weerden moeder Gods Marien.

bl. 41*b*-43*a* : *Dit es den Te deum van onser liever sueter vrouwen, der moeder Gods ghebenedijt* (1).

bl. 43*b* een gedichtje :

In Jhesus name nemt contfoert,
Als u beyeghent eenich wort
Daer af beroert woert uwen moet.
Dinct toch op Jhesus verdraghen soet,
Alsmene sloech soe menichfout,
Ende hoe hij sterf aent crucenhout.
Tes dbequaemste sijnre min[n]en (2)
Datmen leert om hem verwin[n]en (3).
Pijnt te lijden verduldichlijck :
Hets naest den wech tot hemelrijck.

Bl. 44*a*-76*b* een afschrift der vertaling van een bekend werk, nl. het aan S. Augustijn toegeschreven *Manuale*, in het Dietsch gewoonlijk geheeten *Hantboecxkijn* (4), met dit opschrift :

Hier beghint sinte Augustin, des hoegen doctoers, Vermaninghe oft manuael.

---

(1) In zijn geheel medegedeeld door DE FLOU en GAILLIARD, *Tweede Verslag*, blz. 22 vlgg.

(2) Hs. *minen*.

(3) Hs. *verwinen*.

(4) Andere afschriften van dit werk zijn te vinden in de volgende codices, te : Bonn, Universiteitsbiblioth., nr 752; Brussel, Koninkl. Biblioth., nrs 3005, 3093, 15110 en II, 1278; Cheltenham, Bibliotheca Phillippica, nr 4082 (zie PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* 1, 85); Gaesdonck, R. K. Priesterhuis (zie DE BAZEL, *Een verloren geacht werkje van Hendrik Mande*, blz. 6); Keulen, Historisches Archiv, nr G B 8o 73; Leuven, Universiteitsbiblioth., nr 24; Oxford, Bodleian Library, *cod. misc. liturgy* 217 (verg. PRIEBSCH, t. a. p., blz. 187). Deze handschriften bevatten twee van elkander onafhankelijke vertalingen. Er waren twee afschriften van dit werk in het Sint-Barbaraklooster te Delft (verg. MOLL in het *Kerkhistorisch Archief* 4, 255) en ook A. IJPEY bezat er een (zie zijne *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale*, Utrecht 1812, blz. 381), dat zeer waarschijnlijk een ander is dan een der zooeven genoemde.

Ll
(70)

Begin : « ***Die voirsprake.*** *Quoniam in medio la[q]ueorum* (1) *positi sumus, facile a celesti desiderio refrigessimus. Want wi gheset sijn in die middeweert van stricken, daer bi vercouden wi lichtelijc vander hemelscher begherten. Hier omme behoeve wi eenpaerlijc behuetheit, omdat, als wi verwect werden te onsen Gode, weder loepen selen ten uppersten goede. Hier bi soe hebbic, niet mids overdadegher verwaentheit mer in Gods groeter minnen, te sinen love mijne ernsticheit ghegheven te desen wercskene, om dat ic uter voirbarichster vaderen woirden altoes met mi hebben soude van mijnen Gode een cort waert voer die hant, uut welcs lessen viere, soe waer dat ic vertraghet werden, sal* (2) *werden berrende in sijner minnen* » enz.

Einde : « *O warechteghe God, ic bidde di op dat ic ontfanghen moet werden, op dat alsoe mijn vroude vol si, hier en binnen moet mijn herte ghedincken, ende mijn tonghe daer af spreken. Mijn herte moet dat minnen. Mijn ziele moet daer na hongheren. Mijn vleesch moet daer na dorsten. Alle mijn wesen moet daer na begheren, tot dat ic mach gaen in die vroude mijns heeren. Amen* ».

Bl. 77*a*-80*a* vijf exempelen, met deze opschriften :

77*a* : *Van eender sueter ende corter contemplacien die eens op eenen tijt hadde onse lieve vader Augustinus.*

77*b* : *Hoe blidelic si van hier sceyden die Cristum in eenen doeghdelijken leven navolghen.*

78*a* : *Hoe quaet dat es te dansen ende ander lieden daer toe te trecken.*

(1) Hs. *laaueorum.*

(2) De kopiïst punctueert : *waer dat ic vertraghet werden sal. werden* enz., doch wel ten onrechte ; verg. het oorspronkelijke ; *ex cujus lectionis igne, quoties tepesco, in ejus accendar amorem* (zie b. v. S. Augustini *Opera Omnia*, Par. 1837, t. 6, pars altera, p. 1386*a*).

Ll
(70)

79*a* : *Hoe anxtelijc het es dat een mensche willens eenen quaden biechter kiest.*

79*b* : *Hoe quaet het es overvloedichlijc te eten ende te drincken.*

Bl. 80*a*-81*b* een reeks antithesen tusschen de minne tot God en de minne tot den mensch, met het opschrift :

Merct een onderscheet van tweerande minne.

Aan het einde : *Hoc est verum.*

bl. 81*b*-82*b* een gedicht, zonder opschrift, in 62 verzen, over 't geen er toe noodig is om een zaligen dood te verwerven :

O mensche, peyst datstu moet sterven,
Ende daer toe selstu menichwerven
Voer oeghen hebben dijn groete sunden,
Hoe swaerlijc si di hebben ghebonden,
Daer du mede, lieve vrient,
Die doncker helle hebst verdient
Ende verloren eewelijke
Die blijscap Gods van hemelrijke, enz.

Daarop volgt :

Nemmermeer en es hi ghetrouwe, dien ghi van eenen vrient viant crijght. Ende al eest dat hi weder omme wilt versoenen, en gheloeft hem niet.

Rouwe te maten dat dunct mi goet
Den ghenen, die hem selven troesten moet.

‖*Job. Die mensche als hi doot es, naect ende* bl. 83*a*
verteert, ic biddu, waer es hi dan?

Het es seker dat ghi sterven selt, mer het es onseker, wanneer oft hoe, oft waer. Want die doot verwacht uws (1) *alomme, ende eest dattu wijs best, du selse oec alomme verwachten.*

(1) Hs. *ws.*

Ll (70)

Memorie moet versi[n]nen (1),
Verstennesse wil bekynnen,
Wille moet hoechlijc minnen.
Versinnen dat al moet vergaen,
Bekinnen waer die sinnen op staen,
Willen die eeweghe dinghen omvaen.

Thans een nieuw gedicht, tot 83*b*, 26 verzen in 't geheel :

Petrus Alfuncius doet ons bekant :
Ghi en selt met uwen viant
Niet ghesellen daer hijt versint,
Op dat ghi ander gheselscap vint enz.

Daarna, tot 84*a* bovenaan, een uittreksel uit Origenes :

Origenes seet op dat woirt dat ghescreven staet in cantica : « *Trahe me post te* », *ende seet : Ic werde ghesocht, ende scule. Ic werde ghevonden ende bedroeve* enz.

Het overige van bl. 84 is wit.

Bl. 85*a*-125*b* eene reeks mirakelen van de H. Katherina en talrijke gebeden te harer eer.

Bl. 126*b*-172*b* een vertaling van het Hooglied, met glossen, met dit opschrift :

Dit es der minnen boec metter gloesen, die die wijse Salomon maecte.

Begin : « « *Osculetur me osculo oris sui* ». *Die sin van desen boeke es, hoe dat die saleghe ziele, die es als bruyt, ende die hemelsche brudegoem Jhesus Cristus die gheven hem onderlinghe te bekinnen haer begherten, ende si beghint aldus te spreken vanden ghenen die si mint :* « *Hi sal mi cussen met eenen cussene sijns monts* ». *Gheestelijc gheseet, soe es in dit woirt die hey-*

(1) Hs. *versinen* (in plaats van *versīnen*).

Ll (70)

leghe drievuldicheit te verstane, dat es die vader, die die bruyt beghert te cussene; die sone, dat es die mont diese beghert te cussene; ende dat cussen dat si eyscht, dat es die heyleghe gheest » enz.

Aan het einde :

Hier gaet ute dat boec der minnen dat welcke ghemaect heeft die alder wijste Salomon, ende het es dat een deel, ende het beghint : « *Osculetur me osculo oris sui.* » »

bl. 173 is onbeschreven.

bl. 174*a*-203*b* een vertaling van het *Speculum animae seu soliloquium* van Hendrik Langensteyn van Hassia (1), met dit opschrift :

Hier beghint die spieghel der zielen Heynric van Hassia, ende ierst hoe die ziele oerspronc heeft vander woestinen des nyets.

Begin : « *O mijn ziele, ic bekinne datstu coringhechtich* (2) *best, ondersuekende die dinghen die buten sijn, ende datstu eenpaerlijc aensiest vanden veynsteren dijnre woeninghen alle dinghen die omtrint di sijn. Maer di selven selden bescoust, ende dat oec met swaericheyden, ghelykerwijs dat* (3) *oghe dat die dinghen die buten sijn siet, maer hem selven niet en siet, ende die mensche die die aenschijne der ander menschen metter ghedachten bekint, maer sijn selfs aenschijn niet ghesien en can, het en si dat hi eenen*

(1) Zie over HENDRIK LANGENSTEYN VAN HASSIA en zijne werken FABRICIUS, *Biblioth. Latina mediae et infimae aetatis* 3, 216*b* vlgg.; ROMMEL in ERSCH u. GRUBER, *Allgemeine Encyklopädie*, 2te Sekt., 5, 6*b*; HERZOG, *Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* 5, 731; vooral de *Allgemeine Deutsche Biographie* 17, 672 en de daar genoemde bronnen.

(2) Dit woord *coringhachtich* was tot nu toe nog niet opgeteekend; in het oorspronkelijke : *Anima mea novi quod curiosa sis.* Verg. VERDAM, *Mnl. Wdb.* op *Coringhe.*

(3) *dat* in het hs. tweemaal.

Ll (70) *spieghel voir hem selven wederboeghe. Daer om soe neme oec voir di eenen spieghel, op datstu somwijle dijn selven oec bescoust. Slaet in die spieghele dijn aenschijn ende wederboeghe dijn ghesichte op dij. Dijn*
bl. 174*b* *doen ende dijn werken ende alle ‖ sinlijke creatueren selen sijn dijn spieghelen* » enz.

Einde : « *Nu dan mijn ziele, vlie vanden venstren dijnre eertscher woeninghen ende sluyt toe alomme ent omme die porten ende die gaten dijns tabernakels, ende gaet in die binnenste dijnre rastcameren ende di selve sette als eenen spieghel voir di selve, op datstu di selve aenscouwende als eenen cnoep der dinghen die die lichaemlijke dinghen cnoept aen die onlichaemlijke dinghen; verstant dien oirspronc der dinghen ende die ordene ende die wonderlijke wederleidinghe der dinghen in dat uterste eynde met middele van di selven. Explicit.* »

Bl. 204*a*-210*b* bevatten twee uittreksels uit Jan van Ruusbroec's werkje *Vanden kersten Ghelove*, met het opschrift : *Die goede prior van Groenendale, Ruysbroeck,* het eene overeenkomende met dl. 3, blz. 249, r. 3 (met een paar woorden meer : *Des menschen volmaecte salicheyt* enz.) tot dl. 3, blz. 258, r. 2 der uitgave; het andere met dl. 3, blz. 258, r. 6 (*Ghi selt weten* enz.) tot blz. 260, r. 8 (*sonder ynde*). Daarop volgt dan een slot, sterk afwijkende van Ruusbroec's tekst :

« *Ende hier om segghic u allen die noch hier sijt inder tijt der gracien, dat ghi dat beste kiest ende dat archste vliet, want een van beyden moet u gheboren na desen tijt. God gheve ons allen dat beste te gheraken. Amen.* »

Bl. 210*b*-211*b* worden ten slotte ingenomen door twee korte exempelen : *Een gruwelijc exempel van eenen yongheline* en *Noch een gruwelijc exempel.*

Ll (70) Het handschrift is geschreven in eene duidelijke Gothische hand. De medegedeelde opschriften zijn met robrik; er zijn een aantal roode hoofdletters; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt. De verkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

Het is me niet vergund geweest, de watermerken, die in het papier van dezen codex voorkomen, op te nemen.

Uit de taalvormen blijkt, dat dit handschrift in Brabant geschreven werd, misschien wel te Brussel. Althans later in de 16de eeuw heeft het aan een lid eener Brusselsche adellijke familie toebehoord, zooals blijkt uit de volgende aanteekening, op bl. 1*a* bovenaan :

Maria van Locquenghien tot Jhericho.

Deze Maria van Locquenghien, dochter van Jan van Locquenghien, den met roem bekenden burgemeester en amman van Brussel (1), was non in het klooster der Augustinersen « van onzer liever vrouwen der Rozen gheplant in Jherico » te Brussel (2), en heeft meer handschriften bezeten (3).

Over de verdere lotgevallen van den codex is me niets bekend; hij kwam den 29 Mei 1838 op het British Museum, zooals blijkt uit de volgende aanteekeningen van binnen op het voorste « berd » van den band :

Purchased of Baynes
29 May 1838

(1) Zie over Jan van Locquengien de *Biographie Nationale* 12, 303 en de daar genoemde bronnen. Hij stierf in 1574.

(2) Zie over dit klooster HENNE et WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles* 3,504.

(3) Zie *Catalogue ... de la bibliothèque de ...* JEAN-FRANÇOIS VAN DE VELDE (Gand 1832), t. 2, p. 676, n° 15039.

Ll
(70)

die met inkt geschreven is op deze andere, die met potlood is :

Purchased at Sothebys
29 May 1838 Lot 34.

Ik ben niet in de gelegenheid geweest deze aanwijzingen te controleeren. Het bestaan en de inhoud van den codex kwamen aan het licht door de nasporingen van de heeren De Flou en Gailliard naar Nederlandsche handschriften in het British Museum (1).

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin kalfsleer op eikenhouten borden, met sloten, waarvan de haken verloren zijn.

Mm
(71)

Handschrift op perkament, uit het eerste kwart der 15de eeuw, berustende in de Bodleian Library te Oxford, n^{r} Addit. C 118 (= *Ms. Marshall 25*), bestaande uit : negen sexternen, een quatern en een schutblad, alles samen dus 117 bladen, ± 264 mm. hoog bij ± 180 breed; te beginnen met bl. 2 is elke bladzijde verdeeld in twee kolommen, met inkt afgeschreven op eene hoogte van 187 mm. bij een breedte van 61 mm., en gelijnd met 41 regels per kolom.

Het handschrift is heelemaal niet afgesneden, zoodat signaturen en reclamen overal bewaard zijn : de eerste bestaan uit een kleine cursieve letter met Romeinsche cijfers : *a j, a ij, a iij, a iiij, a v, a vj* enz. tot *k j, k ij, k iij, k iiij*. Op de eerste na, zijn ook alle reclamen in cursief schrift. Het handschrift is

(1) Zie DE FLOU en GAILLIARD, *Tweede Verslag*, blz. 21 vlgg., en verg. Dr. H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia* enz., blz. 420.

Mm
(71)

met veel zorg « gecorrigeerd » door den kopiïst zelf, zooals blijkt uit de identiteit van 't schrift der correcties met dat der reclamen.

Het handschrift bevat bl. *2a-117b* Ruusbroec's *Tabernakel*, met dit opschrift :

Hier begint die exposicie vanden tabernacule des orcondscaps, ende van datter inne was, die her Jan van Ruusbroeck maecte.

In den tekst zijn op vele plaatsen kortere of langere « glosen » ingevoegd ter verduidelijking; aan het einde ontbreekt het versje, maar staat

Deo laus et honor Deo.

De keerzijde van het bl. 117 is wit.

Het handschrift is geschreven met eene vaste, regelmatige hand in Gothisch schrift. Het aangehaald opschrift is met rooden inkt, alsook de woorden *Textus* en *Glosa*, die telkens de aanhalingen uit den bijbel en Ruusbroec's verklaringen aanwijzen, alsook nog enkele andere opschriften. Er zijn grootere en kleinere roode hoofdletters, alle zeer eenvoudig; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken komt zeer veel voor de punt, ook vóór een hoofdletter. Overal waar *textus* of *glosa* behoort te staan, is dit in margine met kleine cursief aangewezen, maar niet overal is de daartoe opengelaten ruimte ingevuld.

Het verkortingsysteem is nog dat uit de 14de eeuw : *r, er, aer* en *ier* worden afgekort met hetzelfde teeken ('); *tabernakel* wordt afgekort *tab'* en *tab'nak'*.

Sporen van vroegere bezitters zijn de volgende aanteekeningen uit de 17de eeuw, te lezen op de keerzijde van bl. 1, te weten

a) bovenaan links, in klein, gewoon Latijnsch schrift :

In quodam exemplari recentiore titulus hujus libri sic concipitur :

Mm (71) en daarnaast rechts in Hollandsch schrift :

Hier beghint die expositi op Moyses Tabernakel ende die dinghen die daer toe behoerde (*sic*), dien Heer Jan van Rúúsbroec, Prior van Groenen dale bi Bruesel in Brabant, maecte.

b) iets lager, ongeveer in 't midden, in een grootere, maar toch dezelfde hand :

Heer Jan van Rúúsbroeck is geweest Prior van Groenen dale bij Bruesel in Brabant. ende is gestorven in 't jaar 1381. zijnde het 61ste jaar sijnes Priesterschaps.

c) waaronder dan weer in gewoon Latijnsch schrift, maar ook wat grooter dan zooeven :

Hæc notavit nonnemo, ex vet. Chronico Brabantino, &.

d) onderaan, rechts : pret. f. 1 : 11st.

De codex is vóór 1685 in 't bezit gekomen van Thomas Marshall, D. D., Rector of Lincoln College te Oxford, Dean of Gloucester, die den 18 April van genoemd jaar overleed en aan de Bodleian Library eene verzameling van 159, meest oostersche, handschriften en een groot aantal boeken vermaakte, waaronder ook den hier beschreven codex (1). Waarschijnlijk echter is Marshall reeds veel vroeger bezitter van het handschrift geworden, althans vóór 1672, daar hij immers eerst te Rotterdam, ongeveer van 1650 tot 1656, en daarna te Dordrecht, van dit laatste jaar tot 1672 (2), gewoond heeft. Na vergelijking met *Ms. Bodl. Addit. B 34* (= *Marsh.* 105), een notaboekje van Marshall zelf, door hem in Holland ge-

(1) Zie W. D. MACRAY, *Annals of the Bodleian Library Oxford* (2d ed., Oxford 1890), p. 154.

(2) Zie *Dictionary of National Biography, edited by* SIDNEY LEE, i. v. *Marshall*, t. XXXVI, p. 247*b*.

Mm (71) bruikt (1), schijnt het me zoogoed als zeker dat die aanteekeningen van Thomas Marshall afkomstig zijn. Voor de prijsopgave is twijfel onmogelijk.

De codex steekt in een harden hoornen omslag. Het bestaan van het handschrift was bekend uit Bernard's *Catalogi Librorum Manuscriptorum Angliae et Hiberniae*, I, 272*b*, waar het aldus beschreven staat :

5262. 30. Expositio Tabernaculi Belgice. fol.

Doch de codex en zijn inhoud werden eerst recht bekend door de nasporingen van Prof. P. J. Blok, Dr. H. Brugmans en Dr. Priebsch naar archivalia en « duitsche » handschriften in Engeland (2).

Nn (72) Handschrift op papier, geschreven in het jaar 1475, berustende op de Bodleian Library te Oxford, nr Addit. B 43 (= *hs. Marshall 119*), bestaande uit : 17 quinternen, waarvan uit het tweede één blad weggesneden is; 1 half sextern; zes quaternen, waarvan uit het tweede één blad uitgesneden is; één sextern, waaruit twee bladen weggesneden zijn; weer een half sextern, en dan nog een quatern, alles samen 246 bladen, 140 mm. hoog bij 102 breed (volgens de folieering van 't bestuur der Bodleian maar 245) waarvan het eerste in later tijd tegen het « berd » van den band werd geplakt, nadat het blad perka-

(1) Vooraan in het omslag leest men : *Rotterdam, Feb. 14den 1650 stijl. nov. prijs — vj st.*

(2) Zie Dr. P. J. BLOK, *Verslag aangaande een voorloopig onderzoek in Engeland naar Archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland* ('s-Gravenhage 1891), blz. 27; Dr. H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia* enz., blz. 476; Dr. R. PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* 1, 56 vlg.

Nn ment, dat er eerst tegen geplakt was, uitgescheurd was; thans is dit eerste blad grootendeels weer los.
(72) De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd, tot bl. 175 op een hoogte van 89-94 bij eene breedte van 64-69 mm., gewoonlijk met 17, een enkele maal met 18 regels, daar dan boven de afschrijving begonnen is; maar te beginnen met bl. 176 (175 in het hs.) zijn de afmetingen minder, t. w. 89 bij 59 mm.; het getal regels per bladzijde is dan 16, 17 of 18; een enkele maal 21. Er is ook wel eenig verschil in het schrift van bl. 2-175 (1-174) en dat van bl. 176 vlgg., maar dat verschil is niet groot genoeg, om aan te nemen, dat bl. 176 vlgg. door een andere(n) kopiïst(e) geschreven zijn dan bl. 2-175. Dat met bl. 176 de signaturen van meet af aan beginnen, bewijst niets. Alle reclamen zijn door het afsnijden weggevallen, alsook de meeste signaturen; aan diegenen daaronder die hoog genoeg stonden om geheel of gedeeltelijk bewaard te blijven, blijkt, dat ze bestaan uit eene Gothische letter gevolgd door een middeleeuwsch Arabisch cijfer.

Het handschrift bevat:

bl. *2a*-*112a* Ruusbroec's tractaat *Vanden twalef Dogheden*, evenals de hss. **M**[6], **O**, **P**, **Y**, **h**, **l**, **u** en **z** met vooraan eene tafel (1), met het opschrift:

Hier beghinnen (2) *die twalef duechden die heer Jan Ruusbroec ghemaect heeft.*

Aan het einde:

Hier eyndet sich Ruysbroecks boec vanden twalef duechden. Deo gracias.

---

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 132, 163, 165, 239, 306, 318, 394 en 454.

(2) Onmiddellijk verbeterd uit *beghint*: van de *t* is een *e* gemaakt.

Nn Bl. *113b* is wit.

(72) Bl. *114a*-*163a* een traktaat genoemd *Die gulden Muscate*, zijnde een handleiding ter overweging van Jezus' Passie en van de menschelijke « keitivicheit », onder den vorm van een gesprek van den « uitwendigen mensch » met zijne « inwendige ziel » (1), met dit opschrift:

Hier beghint een cleyne ende seer devote materie, sprekende vanden mynliken liden ende sware passie ons heren Jhesu Cristi van Nasareth, ende dit boexkijn wort int ghemeen ghenoemt of gheheten die gulden musschate. Deum tyme.

Begin: « *Die uutwendighe mensche spreket tot sijnre inwendigher sielen:* « *segghe my, mijn siele, wat bedudet dat ic onder wilen van buten gevoele, dattu alsoe seer vervult wortste van binnen mit droefheiden ende jammerheiden, dat ic daer of van buten mit menighen heten tranen mijnre ogen* ‖ *worde begoten.* bl. 113*b*
Die siel. *Wanttu mijnre droefheit deelachtich biste, soe wil ic di wat segghen vander saken mijns jammers. Dat heylige liden ende die pijn ons heren Jhesu Cristi is die sake alle mijnre truericheit, want als ic te recht overdencke wat ende waer om Jhesus Cristus geleden heeft, soe worden al mijn crachten verscricht mit jammer ende mit drierhande droefnisse* » enz.

Einde: « **Die mensche.** *Mit corten woerden hebstu my gegeven die materie ende een form der langher oefeninghe vander passien ende liden ons heren Jhesu Cristi, ende sijnre saligher moeder ende maghet Maria, ende oec van mynen eyghenen ghebreken te bekennen een sonderlinge merkelike bedudenisse. Die heer*

---

(1) Daarmede weten we thans wat bedoeld wordt onder nr 94 van den catalogus van het Sint-Barbaraklooster te Delft: *Die gulden musscate*. Verg. Moll in *Kerkhistorisch Archief* 4, 270.

si ghebenedijt nu ende in alre tijt. Amen. Deo gracias. »

Bl. 163*a*-175*a* bevatten eene reeks gebeden met het opschrift :

Dit is een devote oefeninge vanden liden ons heren Jhesu Cristi.

Begin : « *O moghende godheit ende ontsprekelike mynnentlike ontfarmharteghe suete Jhesu. Hoe sel ic, arme snode stinckende worm der aerden, uwer hogher*
bl. 163*b* *moghentheit ummermeer* ‖ *te vollen moghen dancken ende loven, dat ghi u mit soe groter ootmoedicheit ende uut soe heter barnender mynnen gekeert hebt uut dat moch* (sic) *uwes godliken vaders harte, ende ghedaelt sijt in dit ellendighe dal der tranen om my, arme snode sondighe mensche, te verlossen vander ewigher doot* » enz.

Einde : « *Mar lieve heer, u mynne is altijt meer-*
bl. 175*a* *rende ende was*‖*sende; wilt dan een cleyn dropelkijn uwer vuerigher mynnen in mijn vercoude hart laten drupen, waer mede ic ontfunct moet worden, op dat ic verdienen mach die grote bliscap uwer ewigher glorien. Amen. Deo gracias.* »

Bl. 175*b* is wit.

Bl. 176*a*-246*a* een traktaat met het volgende opschrift :

Dit is onser liever vrouwen lering, die si sprac tot een regulier die ghenoemt was broeder Willem Vos, na dat jaer ons heren dusent cccc ende xxxiij, doe die salighe maghet Liedewij van Sciedam ghestorven was, Tiburcius ende Valerianus dach (1).

Begin : « *Dat eerste capittel.* **Maria.** *Ic weet hoe*

(1) D. i. den 14[den] April : zie b. v. GROTEFEND, *Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, 1, 193*a*. — De hier aangegeven datum van het afsterven van Lidwina van Schiedam is juist : zie b. v. MOLL, *Johannes Brugman* 2, 127.

ic mijn dienres sel vanden ende troesten minen knechten ende dienstmaechden : nu bi minen enghelen, nu bi minen heilighen ende nu bi mi selven. Die gheen die mi eeren, die mi grueten ende die mi glorificieren en (sic) *die mi loven, die ic aldus vande, dat sijn die*
gheen die ‖ *hier in deser werelt smaken dat ewighe* bl. 176*b*
leven » enz.

Einde : « *Ic begeer van di dattu noch bi di selven noch bi enich anders gebeden also lange als dijn adamtoch* (1) *in di is, dattu geen hoecheit en suechste, mer maect* (2) *di liever onledic ende becommert mit minen soen, mit mijn persone ende mit mijn dienst. Maech Liedwi, dijn vriendi*[*n*]*ne* (3) *ende patrone van al u lant, west daer om ons getrou ende dancber totter doot toe; ende doet na mijn leringe, ende du en selste niet dwalen. Welke leer leest ende overleest dicwil ende leve daer na, op dat als dat eynde van dinen leven comt, dattu dan bi mi moste comen, die mit minen soen sel regneren ewelic. Amen. Explicit anno M cccc lxxv.* »

Bl. 246*b* is wit.

Het handschrift is geschreven in een duidelijke, ofschoon niet fraaie hand. De medegedeelde opschriften, het onderschrift op bl. 112*a* en alle kapittel-opschriften zijn met robrik gedaan. Er zijn grootere en kleinere roode hoofdletters, die niet zeer goed gemaakt zijn; op bl. 2*a*, 113*a* en 176*a* zijn ze in twee kleuren, rood en blauw, met randversieringen in verbleekten zwarten inkt die niets beteekenen. Als leesteeken is gebruikt de punt en de dubbele punt,

(1) Verg. b. v. VERDAM, *Mnl. Wdb.* op *Adaem*.

(2) Verbeterd uit *macht :* de *h* is doorgehaald; de *e* is boven in bijgeschreven.

(3) Hs. *vriendine*.

Nn
(72)

zwart en rood. Het verkortingsteeken voor *er* heeft den vorm eener kleine *n*; naast *gaern* voluit komt voor *gaēr; Maria* wordt afgekort *Ma'*.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een middelbare Gothische P, met een stang met een bloem er boven op. Ten gevolge van het afsnijden van 't papier is dit merk niet meer geheel aanwezig.

2° Een groote Gothische P, met een bloem met langen stengel er boven op en een krulletje aan den dwarsbalk, hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **U**, in het tweede gedeelte van hs. **x**, en in hs. **Gg** (1).

3° Een gekroond wapenschild met drie lelies er in en een **t** er onder, hetzelfde merk dat ook in de hss. **M**[10] en **m** voorkomt (2). In dit hs. **Nn** is er een enkele maal een variante aan de **t**.

Er zijn verschillende sporen van vroegere bezitters overgebleven. Zoo is achteraan in den band een strookje papier geplakt, waarop geschreven staat in eene hand uit de eerste helft der 16de eeuw (maar meer naar 't midden dan naar 't begin) :

> Draecht die soete Jhesus in u hart verborghen
> so en dordi voer den doot niet sorghen.

In eene andere hand uit hetzelfde tijdperk leest men onder aan bl. 239*a* :

> Niement en laet mi ... waer di gaen bid voer mi om gods wil.

Tusschen mi en waer is iets uitgekrast.

---

(1) Zie boven bl. 508.
(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 158 en 328.

Nn
(72)

In dezelfde hand is bl. 246*a* onderaan het jaartal aldus herhaald

M CCCC lxxv

en op bl. 246*b* staan nog enkele alleenstaande letters.

Uit de volgende aanteekening op bl. 1*a* blijkt, dat het handschrift in 't begin der 17de eeuw toebehoorde aan zekere Maria Reyers Deym, die er blijkbaar meer bezeten heeft (1) :

> Dit bouck hoort toe Sophia Maria Reijers Deijm
> Godt is mijn Troost. Anno 1614.

Daarboven staat, in eene hand uit de tweede helft der 17de eeuw :

Meditationes Belgice.

Sedert kwam de codex in 't bezit van Thomas Marshall (ongetwijfeld evenals hs. **Mm** gedurende zijn verblijf in Holland), en werd hij door dezen aan de Bodleian Library vermaakt. Misschien is de zooeven vermelde Latijnsche inhoudsaanwijzing wel door Marshall geschreven. Door de nasporingen van Dr. H. Brugmans en Dr. Priebsch naar « duitsche » handschriften in Engeland kwamen de codex en zijn inhoud weer aan het licht (2). Volgens de aanteekeningen in het exemplaar van BERNARD's *Catalogi Librorum manuscriptorum Angliae et Hiberniae* op de Bodleiana,

---

(1) Althans één meer, nl. hs. Addit. B 29 der Bodleiana, nr 123 van het Marshall-fonds : daarin staat dezelfde aanteekening als in dit hs. **Nn**. Dit hs. B 29 wordt door PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* niet beschreven, maar alleen genoemd : zie I, 187. Het wordt uitvoeriger vermeld door Dr. H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland* enz., blz. 479. Ik heb persoonlijk kunnen nagaan dat de beide aanteekeningen dezelfde zijn en in dezelfde hand geschreven.

(2) Zie Dr. H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland enz.*, blz. 478 en Dr. R. PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* I, 161 flgg.

Nn (72) is dit hs. **Nn** identisch met het volgende nummer, in dat werk dl. I, bl. 273*b* vermeld :

5037-75 Liber lingua Belgica.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin kalfsleer op eikenhouten borden, met twee koperen sloten. Op het plat zijn ruiten met dubbele fileetjes getrokken.

Oo (73) Handschrift op perkament, uit het midden der 15de eeuw, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 388. Het bestaat uit : twee bladen, waarvan het eerste oorspronkelijk tegen het « voorberd » van den band geplakt was; een half quatern; 38 quaternen, het eerste en het laatste min één blad; verder nog twee bladen, waarvan het tweede oorspronkelijk tegen het « achterberd » van den band geplakt was; alles samen 310 bladen, ± 306 mm. hoog bij ± 202 breed. Te beginnen met bl. 3*a* is elke bladzijde verdeeld in twee kolommen, elk 213 mm. hoog bij 64 breed, bl. 7, 8 en de drie vierden van bl. 9*a* uitgezonderd, die van breede regels voorzien zijn; alles met inkt afgeschreven en gelijnd. Tot bl. 197*d* is het getal regels regelmatig 40; van bl. 198*a* tot 303*d* regelmatig 41; voor de overige bladen zie beneden.

Bl. 8*a* tot 303*a* zijn gefolieerd met roode Romeinsche cijfers : *.I.* tot *.CC xcvi.*, staande in den rechterbovenhoek. Een vrij groot getal reclamen zijn bewaard; van de signaturen zijn slechts hier en daar sporen te zien : ze bestaan eerst uit een kleine letter met Romeinsche cijfers; daarna, nadat het geheele alfabet had dienst gedaan, uit tweemaal dezelfde letter met middeleeuwsch Arabische cijfers. Op het recto van elk blad staat een opschrifttitel

Oo (73) met rooden inkt : tot bl. 181 incluis staat boven de eerste kolom de naam der maand, boven de tweede de naam van den heilige wiens leven daar verhaald wordt; te beginnen met bl. 182 wordt alleen den naam van den heilige aangegeven, staande in 't midden van 't blad.

Het handschrift bevat, bl. 8*a*-304*b*, de eerste helft der vertaling van de *Aurea Legenda* van Jacobus de Voragine, voorafgegaan, bl. 3*a*-7*a*, door een tafel en een kalender. Deze tafel heeft het volgende opschrift :

Hier volcht die tafele vander guldender legenden vervolghende vanden advente tot sint Jansmesse.

Het opschrift van den tekst zelf luidt aldus :

Hier na volcht die prologhe, dats een voerredene, die ghemaect es op een boec datmen heet om sijnder werdicheit aurea legenda, dats in dietsche gulden legende.

Begin : « *Langhen tijt hebbic versocht ghewcest ende ghebeden, om uut den latine in dietsche te makene een boec datmen heet in latine Aurea legenda, dat es te dietsche gulden legende. Ende wel te rechte machmen desc alsoe heten, om die goede exempelen ende heyleghe leeringhen die daer in bescreven sijn vanden sancten. Want corttelec soe bescrijft si der zanten ende der marteleren doot, hoe si ghemaertelijt ende ghestorven sijn om die minne van Gode. Elc salich mensche ende alle sunderen, willense, die moghen groetelec in desen boecke haer zalicheit sceppen, in dien dat si merken willen ende die woerden cnuwen die men hier in vinden sal* » enz.

Dit handschrift biedt nu dit merkwaardigs, dat er verschillende stukken ingelast zijn die niet tot de *Gulden Legende* behooren, blijkbaar omdat ze voor

het klooster voor hetwelk het geschreven werd, van belang waren. Zoo b. v. voor den drievuldigheidsdag, bl. 278*b* :

Vander heylegher drivuldicheit, uten sermoene meester Jacobs van Vitry, die eerst was canonic regulier te Oegnies, in Brabant, daer na bisscop van Achon over die zee, int heyleghe lant. Ende ten lesten cardinael in die werdeghe stat van Rome wel bekint.

Op Sacramentsdag komt eerst een uittreksel uit Albertus Magnus, met dit opschrift, bl. 281*d* :

Hier na volcht een merkelike leere van vijf dinghen, die men ontfeet int ontfaen vanden weerdeghen heyleghen sacramente. Merct met devocien.

Waarop dan, bl. 282*b*-284*a*, een ander uittreksel volgt, dat in het opschrift aan Jan van Ruusbroec toegeschreven wordt :

Dese orborlike leere bescrijft her Jan Ruysbroec, vanden heyleghen sacramente in een sermoen.

Het is mij echter niet mogen gelukken dit fragment in de uitgave weer te vinden. Wellicht is het uittreksel verkeerdelijk aan Jan van Ruusbroec toegeschreven.

Daarop volgt, bl. 284*a*-286*d*, een kort verhaal van het bekende sacramentsmirakel te Brussel, met dit opschrift :

Dit es die gheschiedenesse vanden werdeghen heyleghen sacramente van miraculen, dat te Bruecel in sinte Goedelen kerke rustende es, ende oec de infirmacie (1) *oft ondersuec dat daer af ghedaen werdt*

(1) Het is niet noodig *infirmacie* zoogenaamd te verbeteren in *informacie*. Evenmin als het vreemd is, naast *fer-*, *firmerie* een vorm als *informarie* te vinden (zie Verdam, *Mnl. Wdb.* op *Infirmeren*), evermin is het vreemd naast *informeren* ook *infirmeren* (*MLoep* III 964 : zie Verdam, *Mnl. Wdb.* op *informeren*) en naast *informatie* ook *infirmatie* aan te treffen.

bi her Janne van Sinte Gorricx, deeken der kerstenheit, int jaer ons liefs heren doemen screef dusentich [vier](1) *hondert ende twee, den sesten dach vander oexchst maent, welcke gheschiedenesse es een deerelec aensien voer alle god minnende herten.*

Bl. 3-304 zijn geschreven in een zeer fraaie hand. Op het eerste gezicht zou men licht meenen dat meer dan één kopiïst er aan gewerkt heeft, maar bij nader onderzoek blijkt dat alles het schrift van denzelfden man is. De tekst is opgeluisterd met talrijke prachtige groote hoofdletters, beurtelings rood en blauw, waaronder de grootere verder versierd zijn. Een paar zijn in vier kleuren : rood, blauw, geel en groen. De talrijke opschriften zijn met robrik geschreven.

Met bl. 304*d* was het werk echter niet af; later heeft een andere kopiïst iets meer dan drie en een halve kolom geschreven, waarna een derde het overige heeft geschreven, d. w. z. de laatste 13 1/2 regels van bl. 304*d*, en bl. 305*a* tot bl. 308*d*. Deze aanvullingen dateeren uit de eerste helft der 16de eeuw, en zijn niet *tusschen*, maar *op* de regels geschreven. Bl. 304 heeft 40 regels per kolom; de overige bladen hebben er 35.

Kleine hoofdletters in den tekst zijn het geheele handschrift door rood doorstreept. Als leesteekens gebruikt de eerste kopiïst hoofdzakelijk het rubriceeringteeken, en hier en daar ook de punt, waarvan hij alleen in den proloog druk gebruik maakt, en dan meestal rood. De beide andere kopiïsten gebruiken doorloopend de punt. In het werk van

(1) In het hs. staat eigenlijk : *dusentich drie hondert ende twee*, maar vóór *drie* staat *vier*, dat doorgehaald is. Toch is 1402 het juiste jaartal. Zie b. v. Henne et Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles* 1, 130 suivv.

Oo (73) den tweeden komt éénmaal het teeken voor dat ongeveer den vorm heeft van een omgekeerd vraagteeken, en dan ook met de waarde daarvan. Deze kopiïst heeft zijn arbeid begonnen met een allergekste hoofdletter (A), waarin twee hazen geteekend zijn.

De derde kopiïst heeft onder aan bl. 308*d* met rooden inkt geschreven :

Hier eyndt dat leven vander heiliger moeder sinte Veronen; bidt voer den aerbeyt des scrivers.

Daaronder staat, in een andere, waarschijnlijk 's mans gewone, loopende hand : scrijvers aerbaeijt.

De verkortingen leveren niet veel bijzonders op; in de zooeven aangehaalde aanteekening is *moeder* afgekort tot *.m.* en *scrivers* tot *s'*.

Het handschrift heeft toebehoord aan het Rooklooster, zooals blijkt uit de volgende aanteekening, in later tijd met drukletters geschreven op bl. *2a* :

Desen Boeck hoort toe de leecken-broeders Van Roo-clooster.

Op bl. 5 is, boven de eerste kolom, een stukje papier, een centimeter vierkant groot, geplakt, waarop gedrukt staat : $\frac{\text{R. C.}}{96}$

Naar den druk te oordeelen, dateert het uit de 17[de] eeuw. Waarschijnlijk heeft het cijfer betrekking op de plaats welke de codex in de librij van het Rooklooster had.

Blijkbaar kwam dit handschrift bij de opheffing der kloosters in 1783 naar de toenmalige Bourgondische Bibliotheek te Brussel; in 1794 ging het, als zoovele andere, naar Parijs : op bl. 3*a* en 308*b* staat nog de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar. In 1815 werd het met zijn lotgenooten aan de Bourgondische Bibliotheek teruggegeven (1).

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 54, noot 1, en blz. 299, noot 4.

Oo (73) Van den oorspronkelijken band is alleen het leder van het plat overgebleven : bij een herstelling zijn de eikenhouten borden weggenomen en door bordpapier vervangen, en is de rug overgeplakt. Er zijn twee sloten geweest.

Pp (74) Handschrift op papier en perkament, geschreven in de jaren 1471-'76, berustende op de koninklijke bibliotheek te Brussel, n[r] 1086-1115. Het handschrift bestaat uit : een vel perkament, dat oorspronkelijk tegen het voorberd van den band geplakt was; drie niet samenhangende bladen, waarschijnlijk overblijfselen van een half sextern; een half sextern, waarvan het eerste blad thans verkeerdelijk vóór de zooeven vermelde drie bladen geplakt is, d. i. onmiddellijk achter het perkamenten schutblad, thans bl. 1; een sextern; een alleenstaand blad; een sextern, waarvan het middelste vel perkament is; drie sexternen; een half sextern; een quintern; een septern, plus een ingevoegd blad; een quatern; een quintern; twee quaternen; een dubbele quintern, waaraan 4 bladen ontbreken; een sextern plus vooraan een blad; een sextern plus een blad perkament in het midden; een sextern waarvan het middelste vel perkament is; een sextern waarvan het eerste en het zesde vel perkament zijn; een half quatern, waarvan het eerste vel perkament is, terwijl de wederhelft van de drie vellen papier weggescheurd is; daarenboven is op zeven verschillende plaatsen een strook papier of perkament, kleiner van afmetingen dan het handschrift zelf, ingevoegd; deze stroken zijn als bladen geteld, zoodat de codex alles samen bevat 214 bladen, ± 296 mm. hoog bij ± 214 breed, gedeeltelijk met potlood, gedeeltelijk met inkt afgeschreven en gelijnd. De geheele

codex is met Arabische cijfers gepagineerd (zie ook beneden). De meeste katernen zijn met dergelijke cijfers gesigneerd : *1* tot *6* of *1* tot *4*; alleen de allerlaatste heeft een kleine letter met een cijfer, nl. *v .1.* tot *v .4.* Reclamen zijn nog hier en daar aanwezig.

We hebben hier te doen met een codex miscellaneus, waarin een menigte grootere en kleinere traktaten geheel of gedeeltelijk overgeschreven zijn, en wel, naar het schijnt, door Jan van Meerhout, den bekenden regulieren kanunnik uit de abdij te Korsendonk (1), zooals blijkt uit de volgende aanteekening uit de 17de eeuw welke men leest op bl. 1*b* :

Scriptus et compilatus est hic liber per fratrem Joannem Merhout.

De man heeft de grootste helft van zijn codex tot driemaal toe zelf gepagineerd. Uit die paginatuur blijkt dat Jan van Meerhout de volgorde zijner afschriften verschillende malen veranderd heeft en dat er stukken uit den codex verloren gegaan zijn.

Jan van Meerhout begon zijn verzameling aan te leggen waarschijnlijk in 't begin van 't jaar 1471 : aan het hoofd van den kalender, welken hij vooraan in het handschrift geplaatst heeft, staat nl.

Januarius anno 1471.

Daar hij in den loop van het jaar 1476 gestorven is, moet de geheele codex uiterlijk voor 1 Januari 1477

(1) Zie over hem L. GOEMANS in de *Biographie Nationale publiée par l'Académie royale ... de Belgique* 14, 257 suiv., en ACQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed* 2, 206, 207 en 223, die door GOEMANS tot zijne schade niet onder zijne bronnen opgenoemd wordt. Het schijnt wel dat Jan van Meerhout's biographen, de laatste niet uitgezonderd, hem een aantal werken toekennen welke hij niet geschreven, maar alleen *af*geschreven heeft. Een door hem vervaardigd handschrift is ook dat, beneden als hs. **Uu** onder nr 79 beschreven : zie verder aldaar.

« volscreven » zijn. Op bl. 134 vlgg. staan Latijnsche voorzeggingen, waarvan in het opschrift medegedeeld wordt dat ze in het jaar (14)76 aan den bisschop van Luik, Lodewijk van Bourbon, gezonden zijn (verg. beneden). Na 31 December 1475 heeft Jan van Meerhout dus nog aan dit zijn handschrift gewerkt.

De inhoud van den codex bestaat uit allerlei werkjes in 't Latijn; het bestek van dit werk brengt niet mede, daaromtrent uitvoerig verslag te geven : het zij voldoende te verwijzen naar den catalogus der handschriften der Brusselsche boekerij (al zijn de daar gegeven opgaven nogal gebrekkig) en naar de zooeven vermelde levensbeschrijving van Jan van Meerhout. Zijn codex heeft voor ons alleen belang, omdat hij er o. a. verschillende uittreksels uit de werken van Jan van Ruusbroec in opgenomen heeft, t. w. :

Bl. 36*a*-39*b* grootere en kleinere fragmenten van kap. 13 tot en met kap. 38 van *Dat boec vanden rike der Ghelieve,* met een opschrift dat bij het afsnijden van den codex middendoor weggesneden werd en alleen nog gedeeltelijk te raden is :

Beatissimus pater Ruusbroec in libro : justum deduxit dominus.

Tusschen *pater* en *ruusbroec* staat een teekentje (**٨**) waaruit blijkt dat er boven deze woorden iets bijgeschreven was, dat tusschen de beide ingeschoven moest worden. Waarschijnlijk de voornaam *Johannes.*

Deze uittreksels, die soms maar uit één zinnetje, ja één regel bestaan, volgens losweg op elkander een paar keeren heeft Jan van Meerhout er een overgang bijgedicht. Ze komen overeen met de volgende gedeelten van den gedrukten tekst in 't vierde deel van David's uitgave (bladzijde en regel) :

Pp
(74)

155, 23 — 157, 16	174, 9 — 174, 14	206, 14 — 207, 7
158, 1 — 158, 2	174, 22	214, 21 en 22
158, 6 — 158, 10	174, 24 — 175, 11	215, 6 — 218, 15
158, 16	176, 3 — 176, 5	220, 8 — 221, 17
158, 24	177, 3 — 178, 16	227, 5 — 228, 1
159. 4 — 159, 15	178, 19 — 179, 12	228, 9 — 228, 18
160, 21 — 160, 23	179, 16 — 180, 1	230, 2 — 230, 13
162, 19 — 163, 2	180, 9 — 181, 4	230, 17 — 230, 24
163, 10 — 163, 20	181, 8 — 182, 15	231, 1 — 231, 11
164, 1 — 165, 2	183, 4 — 183, 20	232, 24 — 233, 1
165, 18	184, 16 — 184, 18	233, 9 — 234, 5
165, 21 — 166, 2	186, 19 — 187, 13	235, 8 — 235, 11
166, 9 — 166, 11	187, 17 — 188, 12	235, 25 — 236, 7
166, 13 — 166, 19	189, 8 — 189, 12	236, 11 — 237, 18
166, 22 — 166, 24	189, 17	237, 22 — 239, 7
167, 1	189, 20 — 190, 2	239, 10 — 240, 7
168, 7 — 168, 10	190, 4 — 190, 6	245, 20 — 246, 12
168, 11 — 168, 15	190, 17 — 190, 20	247, 9 — 248, 10
168, 18 — 169, 2	191, 12 — 192, 9	249, 23 — 251, 10
169, 6 en 7	192, 12 — 192, 16	252, 1 — 252, 17
170, 7 — 170, 24	198, 24 — 200, 5	252, 20 — 254, 17
171, 1 — 172, 15	200, 18 — 201, 3	254, 22 — 254, 24
173, 10	201, 6 — 201, 17	256, 6 — 256, 10.
173, 12 — 173, 24	202, 10 — 204, 8	

Aan het einde staat :

Hier eyndet dat ic uut ghenomen hebbe vanden boeke des rijcs der ghelieve, mijns vaders her Jan Ruusbroec.

Bl. 40*a-b* bevat dergelijke uittreksels uit *Dat boec vanden vier Becoringhen,* met dit opschrift :

Idem beatissimus pater in libro : qui habet aures audiendi, audiat.

Deze uittreksels komen overeen met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, vierde deel :

271, 21 — 271, 24	277, 12 — 278, 2	282, 6 — 282, 8
272, 15 — 272, 23	278, 15 — 278, 18	282, 10 — 282, 15
273, 7 — 273, 9	279, 8 — 279, 17	283, 7 — 283, 14
273, 12 — 273, 13	279, 19 — 280, 2	283, 15 — 285, 3
274, 9 — 274, 13	281, 12 — 281, 13	285, 14 — 285, 19
274, 15 — 275, 6	281, 17	286, 4 — 287, 22
275, 25 — 276, 1	282, 1 — 282, 2	287, 24 — 288, 9
276, 17 — 277, 8	282, 4 — 282, 5	288, 14 — 288, 17.

Pp
(74)

Aan het einde staat :

Hier eyndet dat ic nam uten boeke der becoringhen.

Bl. 41*a-b* bevat uittreksels uit *Dat boec vanden kersten Ghelove,* met dit opschrift :

Isdem devotissimus pater in libro de fide et judicio qui incipit : quicumque vult (1) *salvus esse.*

De uittreksels komen overeen met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, derde deel :

239, 5 — 239, 8	254, 9 — 254, 14	258, 6 — 258, 11
249, 11 — 249, 18	254, 17 — 254, 19	259, 7 — 259, 13
249, 22 — 252, 18	254, 23 — 255, 19	260, 3
254, 3 — 254, 7	255, 20 — 258, 2	260, 5 — 260, 8.

Aan het einde staat :

Hier eyndet dit uutscrift.

Bl. 42*a-b* bevat eene « expositie » op het Onze Vader, dat in het volgende opschrift aan Jan van Ruusbroec toegeschreven wordt :

Ex libro ejusdem felicissimi patris de oratione, in quo exponit dominicam orationem scilicet pater noster.

Aan het einde staat :

Explicit excerptum istud.

Merkwaardiger wijze echter is deze expositie in de werken van Ruusbroec niet te vinden (2).

Begin : « *Soe wanneer dat die ziele met haren oversten crachten, dat es verstannesse ende gedenckenisse ende wille, in enicheiden vergadert wert ende af gekeert van titeliken dinghen ende allene in God gekeert es, dan sijn wi geraect inden geest ende in onse camere. Als wi geraect sijn inden geeste zelen*

---

(1) Hs. *wlt*; de gewone Latijnsche verkorting is *wt*.

(2) Dit wordt ook getuigd door AUGER, *Étude sur les mystique des Pays-Bas au Moyen-Age*, p. 339.

Pp
(74)

wi zegghen : Vader onse, du best inden hemelen, gheheilich werde dijn name. Nieman en mach dit wort gherechteliken spreken tot Gode : « vader », dan die draghet die gelijcheit Gods in sijnre zielen ende bestect inder gracien Gods » enz.

Einde : « *Want God wille dat van ons, dat wi al onsen troost ende al ons solaes ende al onse genoechte soeken in hem; ende en wil oec niet, dat wi eneghen mensche noch eneger creaturen geven die minne van onser herten ende van onser zielen, want si es alsoe edel, dat gene creature werdech en es dat wise heme geven souden. Ende dus en eest gheen wonder dat ons God ontrect sine soetecheit. Willen wi dan dat hi ons troest si ende dat hi ons doe ghevoelen sijn suete tegenwordicheit, soe moeten wi ons af keren ende ontsegghen dien troost ende dat solaes van creaturen.* »

Bl. 43*a*-74*b* bevatten uittreksels uit *Dat boec vanden gheesteliken Tabernakele*, met dit opschrift :

Idem discretissimus pater in libro de tabernaculo, qui incipit : sic currite ut comprehendatis.

Deze uittreksels komen overeen met de volgende gedeelten van den gedrukten tekst :

in het eerste deel

2, 21 en 22	10, 17 — 10, 26	28, 18
3, 15 — 3, 18	11, 17 — 12, 14	28, 20 — 36, 16
4, 4 — 4, 8 begin	12, 23 — 14, 13	37, 5 — 41, 4
4, 8 einde — 4, 12	14, 16 — 14, 25	41, 10 — 41, 23
4, 15 — 16	15, 4 — 18, 26	42, 2 — 42, 9
4, 18 — 5, 13	19, 14 — 19, 17	42, 11 — 43, 7
5, 15 — 6, 2	20, 6 — 21, 12	44, 2 — 44, 18
6, 6 — 6, 15	21, 16 — 22, 27	44, 21 — 45, 2
6, 17 — 7, 2	23, 1 — 25, 11	45, 3 — 45, 7
7, 8 — 8, 8	26, 7 — 27, 1	45, 10 — 45, 14
8, 10 — 8, 19	27, 6 — 27, 7	46, 23 — 47, 4
8, 20 — 9, 16	27, 15	60, 6 — 60, 25
9, 19 — 10, 2	27, 16 — 27, 18	62, 6 — 62, 24
10, 6 — 10, 15	27, 23 — 28, 17	69, 25 — 69, 28

Pp
(74)

70, 3 — 75, 12	97, 9 — 97, 13	238, 2 — 239, 10
76, 15 — 85, 8	100, 4 — 100, 7	241, 14 — 241, 16
90, 16 — 91, 3	102, 19 — 120, 26	242, 10 — 244, 6
92, 2 — 92, 24	124, 13 — 178, 20	246, 8 en 9
93, 19 — 94, 4	179, 21 — 193, 21	247, 8 — 247, 19
94, 9 — 94, 15	202, 19 — 204, 5	249, 13 — 255, 12
95, 9 — 95, 17	205, 5 — 205, 13	256, 1 — 271, 13
95, 26 — 96, 8	206, 16 — 218, 8	271, 24 — 274, 22
96, 17	218, 14 — 234, 7	279, 17 — 280, 9.

In het tweede deel :

1, 1 — 2, 19	26, 25
2, 22 — 3, 6	27, 9 — 27, 14
3, 8/9; 13/14; 19/20	27, 25 — 29, 7
4, 4 — 4, 6	30, 24 — 31, 15
6, 13 — 7, 20	32, 8/9
22, 28 — 24, 19	32, 22 — 33, 10
24, 23 25, 23	33, 15 — 34, 11.

Deze uittreksels eindigen juist daar, waar ook hs. **B** eindigt, en aangezien de tekst, waar hij afwijkt van hs. **A**, ook met **B** overeenkomt, lijdt het geen twijfel of Jan van Meerhout heeft hs. **B** of een afschrift daarvan gebruikt. Hier en daar heeft Jan van Meerhout den Latijnschen tekst van Ruusbroec's aanhalingen uit den Bijbel tusschen zijne uittreksels ingelascht, omdat Ruusbroec de volgorde der bijbelverzen niet altijd strikt in acht neemt : « *quia pater sanctus in expositione sua nequaquam ordinem servat textus nostri, volo quantum possum textum variis ex locis extractum congruis inserere sedibus* », zooals hijzelf vooraf verklaart; een paar keeren ook geeft hij de Latijnsche vertaling van Ruusbroec's eigen woorden, zonder het oorspronkelijke Dietsch op te nemen, b. v. 41, 5 tot 41, 10; 44, 18 — 44, 21 en 45, 7 — 45, 9 uit het eerste deel. Daarenboven verwijst Jan van Meerhout doorloopend naar een werk waarvan hij boek en bladzijde aanwijst; welk werk dat is, blijkt echter niet.

Bl. 74*b*-75*b* bevatten fragmenten van Ruusbroec's

Pp
(74)

brieven, t. w. een van den vijfden, een van den zesden en een van den vierden brief (1), zonder opschrift; alleenlijk staat er in margine : *Idem in epistolis*.

Thans volgt weer, bl. 75*b*-77*a*, een gedeelte van het traktaat *Van den kersten Ghelove*, in margine aangewezen door de kantteekening: *de libro de fide*, en in den tekst zelf door : *2a rubrica de fide*. Het uittreksel komt overeen met blz. 240, 3 — 249, 3 van het derde deel der uitgave. Aan het einde leest men de volgende verwijzing naar het eerste excerpt uit dit werk :

Vide supra ulterius post librum de 4. temptationibus, post librum de regno am[o]rosorum (2).

Bl. 105*a*-106*b* bevatten uittreksels uit *Dat Boec vanden twaelf Beghinen*. Boven aan bl. 105*a* staat : *De 12 beghinis*. Deze uittreksels komen overeen met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, vijfde deel :

bl. 105	bl. 106
82, 17 — 83, 9	114, 5 — 115, 3
83, 15 — 83, 17	115, 14 — 117, 14
83, 22 — 84, 5	117, 18 — 118, 23
86, 22 — 88, 17	119, 1 — 119, 3
88, 18 — 88, 22	120, 3 — 120, 12
89, 2 — 89, 3	122, 27 — 122, 29
89, 6 — 89, 8	123, 1 — 123, 4
89, 17 — 89, 23	122, 25 — 122, 27
90, 1 — 90, 17	126, 20 — 127, 1
90, 19 — 91, 5	129, 4 - 129, 9.

Bl. 107*a*-109*a* bevatten een tekst, blijkbaar ook een uittreksel, zonder eenige aanwijzing. Het stuk is in Ruusbroekiaanschen trant, maar in zijne werken

(1) Voor het eerst uitgegeven door AUGER, *Étude sur les mystiques des Pays-Bas au Moyen Age*, bl. 340 vlgg.; daarna opnieuw in mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC (Gent 1896), blz. 69 vlgg.

(2) Hs. *amarosorum*.

Pp
(74)

is het niet te vinden; en het zal ook wel niet van hem zijn : er komen verschillende woorden in voor die hij heelemaal niet gebruikt.

Begin : « *Alsoe vroech als wi Gode j. stede in ons laten maken als wi idel sijn, staphans moet hi comen, niet van verre, mer van voere, want hi clopt [an]* (1) *die dore. Hi coempt ierst in, want wi gevoelen hem inder eenvoudicheit der zielen, ende doetse hem leven met sinen gaven, ende daer coempt hi selve alleen na sinen simpelen eenvoudegen wesen* » enz.

Einde : « *Soe behoert alle creaturen hem haer selfs te rumen ende laten hem doen in hen* (2) *wat hi wil, ende niet voer hem selven te zorghen, noch sijn goet te begheren na rechten art der minne van haren weghen. Mer also alssi altoes in wil storten, soe souden wi* »

Daar breekt het stuk af; er volgt een verwijzing : *Vide p. 72*. Nu is *p. 72* = bl. 60*a*, waar men midden in de excerpten uit het *Tabernakel* terecht komt, en nergens in het handschrift is er iets te vinden dat het vervolg van dit fragment zou kunnen zijn; blijkbaar is het verdwenen.

Bl. 109*b*-110*b* bevat uittreksels uit *Dat boec vanden seven trappen*, met de aanwijzing : *Vanden 7. trappen*. Deze uittreksels komen overeen met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, vierde deel :

5, 17 — 6, 2	9, 23 — 9, 25	23, 21 — 23, 22
8, 6 — 8, 9	11, 10 — 12, 6	24, 1 — 24, 9
8, 11 — 9, 2	12, 15 — 12, 21	25, 5 — 25, 10
9, 4 — 9, 10	20, 7 — 22, 27	25, 15 — 25, 18
9, 14 — 9, 17	23, 4 — 23, 11	26, 17 — 27, 10
9, 20 — 9, 22	23, 14	

(1) Niet in het hs.

(2) In het hs. voluit.

Pp (74)

Bl. 111*a-b* bevat, zonder eenige aanwijzing, nieuwe uittreksels uit *Dat boec vanden twaelf Beghinen*, overeenkomende met de volgende gedeelten van David's uitgave, vijfde deel : 196, 4 — 198, 6 en 194, 17 — 195, 27. Dit laatste uittreksel eindigt op den derden regel van bl. 111*b*, en nu worden de uittreksels uit *Dat boec vanden seven Trappen* voortgezet. Dit wordt den lezer van het handschrift duidelijk gemaakt door een verwijzingsteeken op bl. 110*b* onderaan, dat op bl. 111*b*, onmiddellijk naast het laatste uittreksel uit *Dat boec van den twaelf Beghinen*, herhaald is. Hetgeen nu nog volgt komt overeen met blz. 27, 10 — 30, 5 van het vierde deel van David's uitgave. Aan het einde staat een verwijzing : *vide* gevolgd door een teeken, dat echter nergens in den codex terug te vinden is.

Bl. 112*a-b* bevat een derde reeks uittreksels uit *Dat boec van den twaelf Beghinen*, zonder eenige aanwijzing; ze komen overeen met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, vijfde deel :

92, 24 — 93, 8
108, 12 — 109, 2
109, 12 — 110, 11
110, 14 — 111, 20
111, 23 — 114, 5

Aan het einde staat de volgende verwijzing :

Vide Q supra 177.

Blz. 177 is thans bl. 106*a*; bij het begin van den tekst staat daar inderdaad *Q* (1), en die tekst sluit dan ook aan met dien eindigende op bl. 112*b*.

(1) Er wordt eigenlijk bedoeld *Venus* : in het hs. staat het teeken waarmede deze planeet wordt aangeduid; daar dit teeken op de drukkerij ontbreekt, heb ik een *Q* laten zetten, als met het vereischte teeken het meest nabijkomende.

Pp (74)

Het handschrift is geschreven met een ronde letter, verre van sierlijk, maar toch duidelijk leesbaar, voorzien van talrijke grootere en kleinere roode hoofdletters. Zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. De medegedeelte op- en onderschriften zijn met gewonen, zwarten inkt geschreven, maar meestal rood onderstreept, evenals bijbelteksten, belangrijke woorden enz. Bij sommige uittreksels staan roode of zwarte kantteekeningen. Als leesteeken is meestal gebruikt de punt, ook vóór hoofdletters, alsmede het schuine streepje (/). Het gebruik van Romeinsche cijfers is zeer beperkt : Jan van Meerhout had blijkbaar een voorliefde voor Arabische cijfers. Merkwaardig is het gebruik van verkortingen op zulke groote schaal als in dit handschrift het geval is : alle mogelijke verkortingen, welke ooit in het middeleeuwsch schrift in gebruik zijn geweest, vindt men in dit handschrift, niet alleen in de Latijnsche, maar ook in de Nederlandsche gedeelten. Dit is, op het tijdstip toen de codex geschreven werd, een zeldzaamheid. De namen der planeten en der teekenen van den dierenriem (*Sonne, Saturnus, Mars, Venus, Libra, Crecft* enz.) worden aangeduid door de bekende teekens, niet door woorden. *Een-, twee-, drievuldich-(eit), drieheit* worden geschreven *j-, 2-, 3vuldich(eit), 3heit* (*heit* daarenboven meestal afgekort tot *ht.*), een enkele maal met een Romeinsch cijfer vooraan, b. v. *ijvoudelijc*. Ongewoon, in Nederlandsche teksten althans, is het gebruik van het teeken ʒ aan het einde eener afkorting met de waarde eener *n*, b. v. *neʒ* = *naturen; grēʒ* = *gracien;* evenzoo afkortingen als *sbē* = *substancie; d'* = *daghe; dt.* = *dat; eindt.* = *eindet; h̄* = *her; mēorie* = *memorie*. Het gewone teeken voor *er* en *ir* is boven een *r* vaak gebruikt voor *c* of *i* alleen, b. v. *r'dene* = *redene* enz. Alleen

Pp (74) in handschriften met recepten en geneeskundige traktaten vindt men afkortingen als *h.* = *heet; c.* = *cout; d.* = *drooch; v.* = *versch; p̄le* = *planete,* welke Jan van Meerhout doorloopend gebruikt in zijne excerpten uit het *Tabernakel* en de *Twaelf Beghinen.* Daarin vindt men ook reeds $7^{b'}$ = *September;* 7^{bri} = *Septembri. Ruusbroec* is afgekort tot *ruusb*ᵒ.

Het handschrift draagt geen andere sporen van vroegere bezitters dan de reeds vermelde aanteekening op bl. 1*b*, waarboven een bibliotheeksmerk staat, nl. X. I. Toch is er omtrent de geschiedenis van den codex wel iets uit te vorschen. Het feit dat hij door Jan van Meerhout heet geschreven te zijn, leidt reeds tot de gevolgtrekking, dat hij eenmaal aan het klooster te Korsendonk moet toebehoord hebben. Daar was hij nog, toen Valerius Andreas in 1641, ten behoeve van de *Bibliotheca Belgica Manuscripta* van zijn vriend Antoon Sanderus, een catalogus opstelde van de handschriften welke die beroemde abdij destijds bezat. In dien catalogus leest men de volgende beschrijving :

Canones Astronomici ad inueniendum Aureum Numerum, Indictiones et Bissextum, incip. *Notum sit omnibus Astronomis.*

Item multa Excerpta ex Libris P. *Ioannis Ruysbroechij*, & Aliis.

Item Prognosticationes futurorum eventuum *Ioannis Laet* de Loscastri missae Episcopo Leodiensi Ludouico De Bourbon De Futuris rebus anno 1476. incip. *Annus iste vniuersaliter in initio.* Ioannes iste habitabat tunc temporis Louanii.

Item Compendium Grammaticae IOANNIS A MEERHOVT Libris quatuor, incipit primus : *Agressurus opus praesens.* Volumen in folio et charta, script. per manus F. *Ioannis à Meerhout* (1).

(1) Zie A. SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta* (Insulis 1641 & 1644), t. II, p. 56.

Pp (74) Deze beschrijving is volmaakt toepasselijk op dit handschrift **Pp** : al wat door Sanderus genoemd wordt, komt in den codex voor. Het eerste der vermelde traktaten begint bl. 26*a*; de excerpten uit Ruusbroec zijn boven uitvoerig beschreven; de *Prognosticationes* beginnen bl. 134*b* en het *Compendium grammaticae* bl. 160*a*. De bij Sanderus opgegeven aanhef komt telkens precies uit; de excerpten uit andere auteurs dan Ruusbroec zijn zeer talrijk; de boven aangehaalde noot vermeldt dat de codex geschreven werd door Jan van Meerhout zelf, en een ander handschrift, dat denzelfden inhoud en dezelfde eigenaardigheden heeft, bestaat niet. Geen twijfel dus, of we hebben hier met het Korsendonksche handschrift te doen.

Toen de abdij van Korsendonk in 1784 werd opgeheven, kwam het handschrift op de Bourgondische Bibliotheek; in 1794 ging het, als zoovele andere, naar Parijs : op bl. 2*a* en 213*b* staat nog de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar. In 1815 werd het met zijn lotgenooten aan de Bourgondische Bibliotheek teruggegeven (1).

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een Gothische P, met een vrij groote bloem er boven op.

2° Een gekroond wapenschild met drie lelies er in en een t er onder, hetzelfde merk dat ook in de hss. **M**[10], **m** en **Nn** voorkomt (2). Evenals in die handschriften, vertoont de t ook in dit verschillende varianten.

3° Een eenhoorn, in vijf verschillende, ofschoon weinig van elkander afwijkende teekeningen, alle

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 54, noot 1, en blz. 299, noot 4.
(2) Zie eerste stuk blz. 158 en 328, en hier boven blz. 542.

Pp **(74)** behoorende tot dezelfde type als de merken die voorkomen in de hss. **D**, **M**^{9}, **U**, **X**, **m** en **t** (1).

4° Een Gothische P, waarvan de onderste schacht zeer kort is, en daarboven op iets waarmede wellicht de een of andere bloem bedoeld is, maar dat veeleer op een kruis of op een korten dolk gelijkt. Dezelfde type vertoonen n^{r} 3, 4 en 5 der merken, welke SOTHEBY op plaat B mededeelt uit de « Spencer-copy » van hetgeen hij de 4de uitgave der *Apocalypsis* noemt, en dat hij voor veel ouder aanziet dan het werkelijk is (2).

5° Een anker met langen schacht en kort omgebogen lepels, met een Latijnsch kruis er boven op.

6° Een ossenkop met, niet omhoog stijgende, maar plat omgebogen hoornen, en één oog in 't midden. Een overeenstemmend merk heb ik nog nergens elders aangetroffen.

7° Een paar ruggelings tegen elkander staande sleutels, waarvan de oogen elkander doorsnijden, hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **z** en daar besproken is (3).

8° Een zeemeermin met een spiegel in haar linkerhand, hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **M**^{7}, **M**^{10} en in het eerste gedeelte van hs. **t**, en daar besproken is (4).

9° Een kroon, hetzelfde merk als n^{r} 7 bij DE LA SERNA (waar het echter verkleind is), door hem aangetroffen in Straatburgsche en Keulsche wiegedrukken uit de jaren 1469-1470 (5).

---

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 42, 154, 223, 238, 387.
(2) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, p. 78.
(3) Zie boven, eerste stuk, blz. 458.
(4) Zie boven, eerste stuk, blz. 143, 159 en 377.
(5) Zie C. DE LA SERNA Y SANTANDER, *Catalogue des livres... de feu Don* SIMON DE SANTANDER (Brussel 1792), onder n^{r} 75,

Pp **(74)** 10° Een Gothische Y met een Latijnsch kruis er boven op, dezelfde type als n^{r} 345 en 347 bij MIDOUX-MATTON, afdeeling 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon, te La Fère en te Roucy uit de jaren 1463-1466; en als n^{r} 18 van plaat XII bij DE STOPPELAAR, voorkomende in de stadsrekeningen van Middelburg over de jaren 1462 en 1469 (1). Bij HERMANS vindt men dit merk in stukken uit de jaren 1456 en 1462.

11° Een middelbare Gothische P, met een bloem er boven op en een dwarsstreep los door de schacht; dit merk behoort tot dezelfde type als die voorkomende in de hss. **M**^{10}, **m**, **p**, **t** en **Gg** (2).

12° Een ossenkop met een stang en St.-Andrieskruis er boven op, in twee verschillende teekeningen :

a) de lijnen die den neus aangeven loopen ongeveer evenwijdig; dezelfde type komt voor in de hss. **L**, **M**^{5} en **Q** (3).

b) die lijnen loopen schuin naar elkander toe, en onder aan de muil is er een cirkeltje (tip der tong?)

13° Een kleine ossenkop, zonder neus en zonder stang.

14° Een groote ossenkop, zonder neus, met hooge hoornen en een stang waarop een bloem (waarschijnlijk is een roos bedoeld). Hetzelfde merk vindt men bij SOTHEBY, plaat U, n^{r} 4, uit Duitsche wiegedrukken.

---

402 en 650, alsook zijn *Supplément au Catalogue des livres de la Bibliothèque de* M. C. DE LA SERNA SANTANDER, i. vv. *Strassbourg* en *Lubecq*.
(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 76.
(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 160, 328, 348 en 377, en hier, tweede stuk, blz. 508.
(3) Zie boven, eerste stuk, blz. 101 vlg., 129 vlg. en 181.

Pp **(74)**

15° Een smalle, langwerpige ossenkop; het merk is niet geheel aanwezig.

16° Een anker met een Latijnsch kruis er boven op, kleiner dan het merk onder 5° vermeld.

17° Een anker, nog kleiner dan het voorgaande merk, zonder kruis; op weinig na overeenstemmende met nr 140 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Roucy uit de jaren 1455-'56.

18° In een enkel blad, dat veel ouder is dan al het overige papier, en dan ook niet tot een katern behoort, maar ingevoegd is, staat een weegschaal, precies hetzelfde merk als nr 177 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1420; en als nr 3 van plaat III bij DE STOPPELAAR, door hem aangetroffen in het schutblad der rekening van den rentmeester van Zeeland bewesten Schelde over 1429 (1).

Verder zijn er nog een paar watermerken die niet kunnen opgenomen worden, én vanwege hun eigen onduidelijkheid, én vanwege de dichtheid van het schrift.

Van den oorspronkelijken band is alleen nog het leder van het plat over: met fileetjes zijn er ruiten in getrokken, waarin kleine rosacen geprent zijn. In de allerlaatste jaren werd de codex opgeknapt: de eikenhouten borden werden door bordpapier vervangen, rug en hoeken met nieuw leder overgeplakt. Bij het verbinden is een blad verkeerd geplaatst, nl. bl. 5, dat bij vergissing vooraan werd geplakt. Dit blijkt niet alleen uit den samenhang van den tekst, maar ook hieruit: dat de stempel der *Bibliothèque Nationale* te Parijs, die altijd op de eerste bladzijde

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 34.

Pp **(74)**

gedrukt werd, niet op de voorzijde van dít blad staat, maar op die van het blad papier dat thans feitelijk het tweede is, maar het eerste diende te zijn.

Er zijn twee sloten geweest, die heelemaal verdwenen zijn. Op het plat is er blijkbaar koperen beslag geweest, alsook een rechthoekig raampje met een titel onder hoorn er in.

Qq **(75)**

Handschrift op papier, met enkele bladen perkament, gedeeltelijk uit het begin van de tweede helft (verg. beneden), gedeeltelijk uit de latere jaren der 15de eeuw, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 2559 2562. De codex bestaat uit onderscheiden gedeelten die door verschillende kopiïsten geschreven en naderhand samengevoegd werden, en bevat alles samen 240 bladen, ± 202 mm. hoog bij 143 breed; daarvan zijn het eerste en het laatste perkament, en waren oorspronkelijk tegen de « berderen » van den band geplakt; het tweede blad, dat kleiner van afmetingen is dan de codex zelf, werd in 1573 ingevoegd: zie daaromtrent beneden.

De onderscheiden gedeelten zijn:

I. Bl. 3*a*-175*b*, zijnde: één blad; twee quinternen; een dubbel quintern, waarvan het middelste vel perkament is en waaraan twee bladen ontbreken, zonder bezwaar voor den tekst; een quintern; twee bladen; een quintern waaraan 4 bladen ontbreken; een quintern; vijf sexternen; een half quatern; een septern; een quatern waaraan twee bladen ontbreken; 2 bladen; een sextern; 6 bladen, waarvan het niet meer te zien is welke de samenhang is geweest; ten slotte twee ingevoegde stroken, die als een blad geteld worden. Te beginnen met bl. 3 is dit gedeelte door den kopiïst gefolieerd met Romeinsche cijfers: *j* tot

Clvxxxj. Hier en daar zijn de bladzijden afgeschreven, en dan op zeer ongelijke afmetingen, maar nergens zijn ze gelijnd. Van signaturen noch reclamen zijn er sporen.

Dit gedeelte bevat hoofdzakelijk een groot aantal, meestal korte uittreksels uit Jan van Leeuwen's en uit Jan van Ruusbroec's werken. Daar de geschriften van den kok van Groenendaal nog niet uitgegeven zijn (1), is het niet mogelijk de uittreksels daaruit nader te determineeren, noch schijnt het noodzakelijk die elk in 't bijzonder hier op te noemen : gewoonlijk worden ze aangeduid door opschriften als *vanden coc, dit secht die coc, dit secht die coc van hem selven, dit seit die goede coc van Gruenendael* en dergelijke, en meestal staat er een *C*, een verkorting voor *Coc*, in margine; alleen voor de lofredenen op Jan van Ruusbroec dient een uitzondering gemaakt te worden.

Bl. 27*a*-28*a* : *Hoe brueder Jan de coc van Gruenen-*

(1) De complete werken van Jan van Leeuwen, waarvan men de titels kan lezen bij AUGER, *Etude sur les mystiques des Pays-Bas au moyen âge*, p. 177, zijn te vinden in de hss. 667 en 888 op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel; afzonderlijke traktaten, vooral grootere of kleinere fragmenten staan, behalve in dit hs. **Qq**, in de volgende codices : Amsterdam, Universiteitsbibl., hs. I G 34 (= *hs. Moll 23*), in dit werk als hs. **q** onder nr 50 beschreven (zie boven, eerste stuk, blz. 355); Brussel, Koninklijke Bibliotheek, nrs 11859, 11988-11990, II 138 (= *hs. Serrure* 3061), II 297 (= *hs. Serrure* 2056 en *hs. Della Faille* 315), II 469; Deventer, Stadsbiblioth., nr 55 : *Een boec van vijf manieren van bruederliker minnen;* Gent, Universiteitsbibl., nr 1359 en G 12055; Leiden, Universiteitsbibl., cod. Voss. var. ling. quarto n°12, in dit werk als hs. **Q** onder nr 25 beschreven (zie boven, eerste stuk, blz. 174); Leuven, Universiteitsbibl., nr 185; München, Hofbibliothek, nr 447. Er waren twee handschriften met traktaten van Jan van Leeuwen in het Sint-Barbaraklooster te Delft (zie MOLL, *Kerkhistorisch Archief* 4, 261, maar verg. mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC, blz. 38), en er was er een in het klooster te Groenendaal (zie den door Andreas Valerius in 1640 opgemaakten catalogus bij A. SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta* 2, 141), waarschijnlijk niet identisch met een der beide groote hss. die thans te Brussel zijn.

dale, priemus cokus, den iersten prioer prijnst ende loeft.

Bl. 28*b*-30*a* : *Dit scrijft brueder Jan de coc vanden goeden prioer van Gruenendale, den iersten prioer van Gruenendaele.*

Bl. 143*a*-*b* : *Vanden prioer hebbic ghehoert segghen in ghewarecheiden.*

Bl. 144*a* : *Vanden goeden prioer van Gruenendale, her Janne van Rusbroec* (1).

De uittreksels uit de geschriften van Jan van Ruusbroec zijn minder talrijk; de meeste zijn onmiddellijk herkenbaar aan een afkorting voor het woord *prioer* die in margine staat : gewoonlijk een *p*, die soms tusschen twee punten staat; hier en daar is die afkorting wat duidelijker : dan staat er op de *p* een punt (verbastering van de *i* = *ri*), en boven het geheel soms een platte streep (*p̄*), soms een naar boven omgekrulde pennetrek; soms zijn punt en trek uit één stuk.

Die uittreksels zijn :

Bl. 8*a* een kort excerpt uit *Dat boec van den seven Trappen*, aangewezen door een *p* in margine links, met het opschrift :

Vander ghieregher vrechcheit.

Het komt overeen met dl. 4, blz. 4, r. 1 tot 7 van David's uitgave.

Bl. 18*b*-19*b* een uittreksel uit *Dat boec vanden blinckenden Steene*, zonder opschrift, overeenkomende met dl. 6, blz. 195, 1 tot blz. 198, 24 der uitgave. Aan het einde :

in steenken steet dit op dierste blaet.

Bl. 21*a*-*b* een ander excerpt uit hetzelfde werk,

(1) Deze lofredenen zijn uitgegeven en toegelicht in mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC, blz. 31 vlgg. De eerste en de laatste waren reeds medegedeeld door J. F. WILLEMS in zijn *Belgisch Museum* 1845, blz. 221 vlgg.

Qq (75)

een gedeelte nl. van het vijfde hoofdstuk, met dit opschrift :

Dit es van vijf paertijen van sonders.

Rechts in margine staat de volgende kantteekening, waarvan door het afsnijden enkele letters weggevallen zijn :

Dit steet in s[teen]ken op iij blat scrijft die prioer.

En aan het einde :

Dit steet int steenken op derde blaet.

Het excerpt komt overeen met blz. 204, 14 tot en met blz. 206, 15 van den bij David gedrukten tekst, vijfde deel.

Bl. 24*a*-*b* verschillende uittreksels uit *Dat boec vanden twaelf Beghinen,* zonder andere aanwijzing dan een *p* in margine links, overeenkomende met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, vijfde deel :

165, 13 — 165, 23
157, 23 — 158, 1
173, 18 — 173, 23
253, 18 — 254, 18

Tusschen de beide laatste staat er nog een excerpt van een drietal regels, dat de moeite van het nasporen niet loont.

Bl. 43*a*-49*b* een uittreksel uit den *Spiegel der ewigher Salicheit,* aangewezen door een *p* in margine en door dit opschrift :

Dit is ghenomen uuten spieghel der ewegher zalijcheit begh[in]nende o[pt] derde bl[aet] (1).

(1) Wat tusschen rechte haakjes staat is in het hs. door 't afsnijden weggevallen. Ik lees *blaet* en niet *blat*, omdat de kopiïst ook elders zoo schrijft, b. v. 18*a* en 21*b* (zie boven blz. 567). Een bewijs dat er wezenlijk *blaet* gestaan heeft, ligt hierin : op verschillende plaatsen zijn in een gelijktijdige hand, waarschijnlijk door den binder, opschriften die door het afsnijden dreigden weg te vallen, iets lager of in margine geheel of gedeeltelijk gecopieerd; dat is ook hier gedaan, en er staat : *bloet*. Er moet dus wezenlijk een woord met een *e* in gestaan hebben. De fout *bloet* voor *blaet* is te wijten aan de onduidelijkheid van de hand van den kopiïst zelf : er is vaak weinig onderscheid tusschen zijn *a*'s en *o*'s.

Qq (75)

Het uittreksel komt overeen met blz. 129, 1 tot en met blz. 144, 20 van den bij David gedrukten tekst, derde deel.

Bl. 74*b* drie korte uittreksels uit het *Tabernakel,* de twee eerste met geen andere aanwijzing dan *p̄* in margine; het derde daarenboven ook met de inleiding : « *her Jan van Ruusbroec seit int tabbernakel* » enz. Ze komen wederzijds overeen met blz. 14, 19 tot 14, 25; 34, 14 tot 34, 18 en 20, 19 tot 21, 3 van het eerste deel van David's uitgave.

Bl. 75*b* staat nog een dergelijk, zeer kort excerpt, nauwelijks een paar regels groot, dat de moeite van het nazoeken niet loont.

Bl. 80*b* staat nog een excerpt uit den *Spieghel der ewigher salicheit,* aangewezen door een *p* in margine, en overeenkomende met blz. 206, 5 — 207, 2 van het derde deel van David's uitgave.

Daaronder nog een ander, slechts een paar regels groot, met een *p̄* in margine.

Bl. 84*b*-88*a* verschillende excerpten uit *Dat Rike der Ghelieve,* op het eerste na alle aangewezen door een *p* in margine links, overeenkomende met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, vierde deel :

165, 1 — 165, 17	198, 21 — 200, 4
163, 7 — 164, 15	220, 8 — 221, 17
179, 13 — 180, 3	229, 23 — 230, 29
170, 25 — 172, 9	237, 19 — 238, 22
186, 19 — 188, 11	249, 20 — 251, 10

Qq
(75)

Bl. 88*b*-90*b* een nieuwe reeks uittreksels uit *Dat rike der Ghelieve,* ditmaal met het opschrift :

Dits ghenomen uuten rike der ghelieve, ende is vanden .vij. godleken gaven ende ho datse de mensche besitten mach inder hoe[ch]ster (1) *volcomenheit met haren doechden.*

Aan het einde :

Hier eindet van den .vij. godleken ghaeven uten rike der ghelieve.

Deze excerpten komen overeen met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, vierde deel :

162, 4 — 163, 6	219, 1 — 220, 7
169, 12 — 170, 24	228, 21 — 229, 22
177, 13 — 178, 16	236, 11 — 237, 18
185, 12 — 186, 18	248, 14 — 249, 19

Bl. 91*b* een kort excerpt uit *Die gheestelike Brulocht,* zonder eenige aanwijzing, overeenkomende met dl. 6, blz. 109, r. 5 tot en met 17 van David's uitgave, met het opschrift : *Vander drievoldicheit.*

Bl. 91*b* en 92*a* nieuwe uittreksels uit *Dat Rike der Ghelieve,* met een *p* in margine, overeenkomende met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, vierde deel :

169, 12 — 170, 24
144, 18 — 145, 12
159, 8 — 159, 13

Bl. 92*b*-95*b* nog twee andere hoofdstukken uit hetzelfde werk, nl. cap. 37, op de eerste alinea na, en geheel cap. 38 (= dl. 4, 251, 20 tot en met 257, 22), zonder eenige aanwijzing, met dit opschrift :

(1) Hs. *hoester.*

Qq
(75)

Dit is waer ende hoe dat dat ordel sijn sal, en (sic) *den vier gloriosen gaven die God den glorificerden lichame gheven sal naden lesten daghe. Ende hoe God die elementen cieren sal na den oerdele in chlaerheiden.*

Aan het einde :

Hier eindet vanden ghes[ci]enissen (1) *des oerdeels, dat sijn sal ten lesten daghe over alle menschen in dat dal van Yosephat.*

Bl. 96*a* een zinnetje met een *p* in margine :

Die prioer seyt : uutwendech werc es zeere ghepriist inder heylegher scriifturen. Maer sorghe es ghelastert.

Bl. 101*b*-102*a* een uittreksel uit den *Spieghel der ewigher Salicheit,* met dit opschrift :

Een epistele die Rusbroc maecte.

In margine staat daarenboven een *P.* Het excerpt komt overeen met dl. 3, blz. 191, 4 tot en met 192, 25 van David's uitgave.

Bl. 108*a*-*b* vijf excerpten uit het *Tabernakel,* aangewezen door *p̄* in margine rechts en den aanhef *Rusbroec seyt int tabbernakel* en derg.; de drie eerste bestaan maar uit 3 a 5 regels; de twee laatste zijn langer en komen overeen met de volgende gedeelten der uitgave :

1, 143, 14 — 1, 144, 21; 1, 152, 15 — 1, 152, 24.

Bl. 116*a*-119*a* andere excerpten uit hetzelfde werk, met dergelijke aanwijzingen als de voorgaande, overeenkomende met de volgende gedeelten van den bij David gedrukten tekst, eerste deel :

151, 4 — 151, 17
86, 14 — 88, 2
214, 21 — 215, 2
270, 3 — 271, 9
120, 26 — 124, 14

(1) Hs. *ghesenissen.*

Qq (74)

Bl. 137*b* een paar zinnen uit Ruusbroec's zevenden brief :

« *R[uu]sbroec* (1) *die goede prioer seyt in een epistele tot eenre sinre vriendinnen, met vele leringhen ende voel goeder ponten, soe seyt hi haer ende raet dat si altoes sal behouden die gheordende vrese ons heren. En sijt niet also bloede dat ghij onthoept sinre ghenaeden, noch oec soe coene dat ghij sondicht voer sijn oghen.* »

Bl. 155*a-b* een grooter fragment van dien zelfden brief (2), met het opschrift :

Een epistel die Rusbroec sant.

Behalve de excerpten uit de geschriften van Jan van Leeuwen en Jan van Ruusbroec, bevat dit gedeelte van het handschrift nog een groot getal stukken en vooral stukjes zonder eenige aanwijzing, die blijkbaar ook excerpten zijn uit ascetische geschriften, en waaronder er misschien nog wel enkele zijn, die uit Jan van Ruusbroec's werken getrokken zijn. Vooralsnog is het niet mogelijk ze te determineeren; ook moet er van afgezien worden, ze hier nader aan te geven, daar ze meest alle slechts enkele regels groot zijn, zoodat men ze wel in hun geheel zou moeten mededeelen, waartoe een ruimte zou noodig zijn buiten alle verhouding met hun belang.

Dit gedeelte van den codex bevat verder :

Bl. 57*b*-58*a* een gedicht van 25 regels, met dit opschrift :

Wat huwelijc in brinct ende wat vrede reynicheit den menschen geeft.

---

(1) Hs. *rensbroec.*

(2) Voor het eerst uitgegeven in mijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC, blz. 60 vlg.

Qq (75)

Begin :

« *Merct hier, ghi mechden, wie ghi sijt :*
Van eerschen banden te sijn quit,
Dats sente Pauwels raet » enz.

Bl. 58*a* verder nog de 18 eerste regels van het gedicht, dat bekend is onder den titel van *Den A B recht ende averecht* (1), hier met het opschrift :

. *Den A B C D E.*

Bl. 88*a* een vertaling van den lofzang *Ave maris stella* (2), met dit opschrift :

Dits ave maria (sic) *stella in dietsche.*

Begin :

« *Ave sonder wee, sterre der zee,*
Gods moeder, niet ontwee,
Maer maget eweliken !
Saelghe porte van hemelrike » enz.

Bl. 97*a*-100*b* een gedicht op het *Te Deum laudamus,* waarvan ieder vers in een stroof geglosseerd wordt.

Begin :

« **Te deum laudamus, Te domine confitemur.**
Nu laet ons Gode loven
Met groeter werdicheit !
Hi sal sijn onse loen daer boven
Al inder eweger salicheit » enz.

Op bl. 100*b* verder nog :

a) een kort gedichtje, 20 verzen, met dit opschrift :

Merct dit herde wel
ende hulpt uwer zielen snel.

---

(1) Uitgegeven door BLOMMAERT, naar het zoogenaamde groote Hulthemsche handschrift, in zijne *Oudvlaemsche Gedichten* 3, 143.

(2) Zie, voor een andere vertaling, MONE, *Uebersicht,* blz. 159, nr 180.

Qq
(75)

Begin :

« *Een ieghelijc si op sijn hode altoes,*
Want die werelt die es loes » enz.

b) een bericht omtrent een te Leuven gehouden sermoen, met het opschrift :

Van onser liever vrouwen gheboerten.

Het berichtje is van belang voor de chronologie van het handschrift.

Begin : « *Int jaer xiiij*c *lij inden advent, predick[t]e* (1) *meester Rolant van Bernighem te Loven in sente Jacobs kerke op sente Berbaren dach* (2), *dat enighe ghepredict hadden, en hadde ons lieve suete vrouwe niet ghewecst, dat onse lieve here Jhesus Cristus van sente Cathelinen gheboeren soude ghewecst hebben* » enz.

Bl. 102*b* twee andere dergelijke berichtjes, waarvan het belang van denzelfden aard is. Boven aan de bladzijde staat : *Merct dit wel;* het eerste bericht heeft het opschrift : *van ziecheyden.*

Begin : « *Anno xiiij*c *xlvij op alre heyleghen dach, soe predicte broeder Weemmer van Brakel een exempel van sente Fransciscus* » enz.

Het tweede bericht is zonder opschrift.

Begin : « *Item anno xlix opten sinxsen dach, predicte ons pater dat die minne des heylegen geests waer den gods penninc, daer men ewich leven met coep[t]* (3) » enz.

Bl. 103*a*-105 een geestelijk lied, met de melodie, met dit opschrift :

Dit lieken maecte een ridder die convers was van onser oerdenen in Hollaent; bidt vor hem.

---

(1) Hs. *predicke.*

(2) D. i. 4 December. Zie GROTEFEND, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* 1, 15*a* en 2², 69*a*.

(3) Hs. *coep.*

Qq
(57)

Begin :

« *Jhesus in desen stonden*
So comt te helpen mi !
Al ben ic besmet met sonden,
Noch hopic te loven di » enz.

Bl. 109*a-b* een gedicht met het opschrift :

Dits vander werelt loeser onsekerheit.

Begin :

« *O ghi alle die hier lijt*
ende anescouwet dese figure,
hebse vor ogen tot alder tijt,
ende haet de werlt tot elker ure » enz.

Bl. 121*a* een gedicht, niet veel meer dan berijmd proza, zonder opschrift.

Begin :

«*Die haers selfs ende Gode cleine waernemen van binnen*
Ende der andere gheb[re]c (1) *meer dan haer eyghen ver-*
Haer scadelijc ontbliven selden bekennen (sic) [*sinnen,*
Ende haren tijt roekeloes overbringhen » enz.

Bl. 132*a*-135*b* een excerpt uit een bekend werk van S. Jheronimus, met dit opschrift :

Dit bescrijft sinte Jheronimus in den boec van sinen sterven van den leven der werelt.

Bl. 137*a* een andere redactie van het gedicht dat op bl. 109 staat, reeds bekend onder den titel *Ene figure* (2), maar hier zonder opschrift.

Begin :

« *O alle menschen die hier lijt,*
aen siet ende merct wel dese figure;
versmaet de werelt, wie ghi sijt
Ende mijns ghedenct in elker ure » enz.

---

(1) Hs. *gheberc.*

(2) Naar het zoogenaamde groot Hulthemsche handschrift uitgegeven door BLOMMAERT in de *Dietsche Warande* 3, 242.

Qq (75) Bl. 139*a*-140*b* een kort traktaatje, met dit opschrift :

Dit is die leeder des hemels met xxx sproe[t]en (1).

Begin : « *Dese leedere van hemelrijc is hoeghe ende heeft xxx sproten, daermen met op cleemt van deser werliken staete in hemelrijc. Dierste sproete is dat die devote ziele al haere meininghe, alle haer begherte, alle haer ghepeinse stelle inden eweghen brudegom.* »

Einde : « *Die xxx sprote is dat men in gheenen dinghen onder hemele blisscap, glorie of ghenoechte en sueke, dan te merkene hoe grondeloeselijc dat ons God ghemint heeft, die omme ons ter ewigher glorien te bringhene met soe dieren coepe sinre ghebenedider passien ghecoech[t]* (2) *heeft.*

Explicet (sic). *Hier hebdy de leeder van hemelrike.*»

En daaronder staat dan een primitieve teekening, die een ladder met 30 sporten voorstelt.

Bl. 141*a*-142*a* een gedicht met dit opschrift :

Vander crancker broescher werelt.

Begin :

« *Ach waeromme mach blide wesen*
dese werelt so ydeleec,
Der welker voerspoet, als wij lesen,
Es alte male verganke leec » enz.

Bl. 142*a-b* een geestelijk lied zonder opschrift.

Begin :

« *Minnen natuere*
gheneest quetsure
ende alle pine.
Sijt in rueren
daer in te dueren
ende vroem te sine » enz.

---

(1) Hs. *sproeken.*
(2) Hs. *ghecoech.*

Qq (75) Bl. 142*b* nog een berichtje, zonder opschrift, aldus beginnende :

« *Item die supprioer seyde int capittel, des vridachs voer onser vrouwen gheborte anno xiiij*[c] *lx, dat een uuere blijsscappen te hebben inden eweghen [levene]* (1), *waer meerder vroude ende blisscap, dan te hebben alle die blisscap ende ghenoechte die nooyt in die werelt was* » enz.

Bl. 145*a*-147*b* een kort levensbericht van St. Jheronimus, met dit opschrift :

Dit es van sente Jero[nimus le]v[en] (2).

Begin : « *Jheronimus was Eusebius sone, die een edel man was, gheboren uut eenre stat of port, heet Stridonen, die leit by Dalmacien ende Pannonien. Doen Jheronimus een kint was, so ghinc hi te Romen. Ende daer waert hi volmaectelijc gheleert in griexe, ende in ebreusche, ende in latinen. In grammarien so was Donaet sijn meester, in philosophien* (3) *Victorinus* » enz.

Bl. 148*a*-154*b* een korte levensbeschrijving van den H. Franciscus, met dit opschrift :

Dits sente Francissicus leghende dat hier na volghende is.

Begin : « *[F]rancisicus* (4) *was ons heren ghetrouwe knecht. Ende hi was gheboren indie stede van Assijs. Ende hi was coeman tote sinen xx*[sten] *jare. Hi hadde sinen tijt idelijc overleden. Maer onse here castieden met siecheden ende verwandelende in enen anderen man* » enz.

Bl. 159*b* staat een satyrisch gedicht tegen de « papen », dat grootendeels door doorhalingen en

---

(1) Niet in het hs.
(2) De letters die tusschen haakjes staan zijn uitgekrast.
(3) Hs. *philosophiēn.*
(4) De hoofdletter *F* is niet ingevuld.

Qq (75)

uitschrappingen onleesbaar gemaakt is (1), en een berijmd raadsel, dat reeds van elders bekend en uitgegeven is (2).

Bl. 162*a-b* korte fragmenten van oorkonden, niet gedateerd.

Bl. 162*b*-163*b* een traktaatje over het zwijgen, zonder opschrift.

Begin : « *Miint swighen, want also Sente Ysidorus seyt, swigen is een hoede alre doechden. Al moedi spreken, hebt liever te swigen, op dat ghi vrede van herten hebben wilt* » enz.

Bl. 163*b* verder nog een (duitsch gekleurd) zedekundig gedicht, zonder opschrift.

Begin :

« *Dat rat van aventuren is so wonderlic,*
Die loep der werlt is onstedelijc.
Nu klimpt die arme, nu valt die rijke,
Daer om en verhef sich nyemant haesteli[ke] (3).
Woud dit mennich mensche versynnen,
Hie sold hem selven bad bekennen » enz.

Bl. 164*a* een ander zedekundig gedicht volgens het alfabet, met het opschrift :

Den a b c d e is dit.

Begin :

Aensiet wan ghi comen sijt,
Besiet ghi hoe cort es den tijt:

(1) MONE heeft het zoo goed zoo kwaad het ging ontcijferd en in zijn *Uebersicht* s. 299 ff. medegedeeld. Sedert heeft iemand, die blijkbaar geen oud schrift kon lezen, op ettelijke plaatsen de geheel of gedeeltelijk verdwenen letters met inkt zeer slecht overgedaan, en het ontcijferen daardoor nog moeilijker gemaakt.

(2) T. w. door J.-F. WILLEMS in zijn *Belgisch Museum* 1851, blz. 101, nr IV.

(3) Hs. *haestelic.*

Qq (75)

Condy dat wel leeren kennen,
Dan bewaert u ziele van binnen » enz. (1).

Bl. 165*a-b* een gedicht zonder opschrift, maar reeds bekend uit het zoogenaamde groote Hulthemsche handschrift (2), over de trouweloosheid der menschen.

Begin :

« *Die creatueren geloeft*
met eniger trouwen,
proefse hi hem in eniger noet,
sijn herte blijft in rouwen
hi salse vinden inder trouwen doot » enz.

Bl. 165*b* een gedicht, blijkbaar een lied, zonder opschrift.

Begin :

« *Van minnen binnic dus gewont!*
Gheef mi dijn herte, ic worde gesont.
Ay gedenc wel, lieve kint,
Hoe zere dat ic di heb gemint » enz.

Bl. 166*a* een gedicht zonder opschrift.

Begin :

« *Eene fonteine hebbic vonden*
Daer alle zueticheit uut vloyt :
Jhesus passie ende sine wonden.
Soe wie daer toe gheraect, hi groyt
Altoes in doechden ende in minnen » enz.

(1) Dit gedicht komt ook nog voor in de volgende codices : Oxford, Bodleian Library, hs. misc. 278 (zie b. v. PRIEBSCH, *Deutsche Handschriften in England* 1, 175); Parijs, Biblioth. nationale, suppl. franç. 1329 (zie HUET, *Catalogue des manuscrits Néerlandais* enz., nr 37, blz. 42).

(2) Naar dit hs. uitgegeven door SERRURE in zijn *Vaderlandsch Museum* 2, 152 vlgg.

Op bl. 166*b* staat eerst de aanhef — een zevental regels — van het traktaatje van elders bekend met den titel : *Van een gheestelijc convent*, dat ook in de hss. **M**[3] en **M**[7] voorkomt (1). Daaronder volgt dan een waarschijnlijk onvolledig afschrift van een oorkonde waarbij het convent van Groenendaal eenige bunders afstaat aan zekeren Heinryc van Hoeberghen; het stuk is niet gedateerd.

Verder bevat het handschrift nog een aantal dicta patrum, een paar exempelen, verschillende kleinere zedekundige gedichten en een aantal rijmspreuken, die niet zelden onder en boven aan den rand der bladzijden staan (2).

Dit gedeelte van den codex is geschreven in rond schrift, nu eens vrij groot en grof, dan eens fijn en klein, blijkbaar met een vlugge hand, waarin *a, o* en *e, n* en *u, c* en *t* vaak van elkander niet zijn te onderscheiden. Soms staan de regels heel dicht bij-, soms staan ze wijd vaneen. Ook de inkt is niet altijd dezelfde : hier zeer zwart, daar minder, elders weer zeer bleek. Alles wijst er op dat we te doen hebben met een codex die niet in eenmaal werd geschreven, maar waarin een of ander vroom broeder gedurende een reeks van jaren, ongeveer van 1420

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 116 en 138. Het traktaatje komt verder nog voor in hs. *Germ. oct. 371* van de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn; in hs. 56 van de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer; in hs. AA 254 op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

(2) Al de berijmde stukken, welke dit hs. bevat, zijn op een na (nl. de vertaling van het *Ave Maris Stella*) vermeld door MONE, *Übersicht der Niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit*, onder de volgende nummers : 165, 166, 168, 169, 202, 225, 226, 234, 245, 247, 248, 398, 399, 400, 401, 453, 470, 486, 490, 529. Men lette er op, dat MONE het hs. altijd noemt *B. H. 728*; dit is een oud nummer. Eéns staat er 828, maar dat is ongetwijfeld een drukfout. Alle stukken zijn thans opnieuw uitgegeven door schrijver dezes in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, dl. 19, 4de aflevering (1900).

tot 1460, al datgene heeft geschreven dat hem onder 't lezen trof en dat hij bij de hand wenschte te hebben. Het was hem allerminst te doen om een mooi handschrift te hebben : wilde hij nog iets opteekenen, dan zocht hij ergens een open ruimte in zijn boek en stopte het er in, zoo goed en zoo kwaad als hij kon. Wellicht zag hij er zelfs niet tegen op een fragment van een anderen codex in den zijnen op te nemen : het is nl. niet volkomen zeker, of bl. 132-135 wel door den kopiïst geschreven zijn. Het schrift is daar regelmatiger, vaster, zeer verzorgd; het is een heel ander, ouder soort. Aan den anderen kant is er weer zeer veel overeenkomst tusschen de beide schriften, zoodat het vermoeden gewettigd is, dat die bladen wel degelijk door den kopiïst geschreven zijn, maar lang vóór de andere, in zijn « jongen tijd », en dat hij ze later in dien codex opnam en dan mede folieerde. Hoe weinig onze kopiïst er ook naar streefde fraai werk te leveren, toch heeft hij, naar de mode des tijds, gepoogd zijn handschrift op te sieren. Er zijn talrijke roode hoofdletters en opschriften. Deze laatste zijn meest alle door den kopiïst zelf geschreven; enkele zijn kennelijk in een andere, veel mooiere hand. Of de hoofdletters ook van den kopiïst afkomstig zijn, schijnt twijfelachtig : op verschillende plaatsen is een andere hoofdletter ingevuld dan die welke door een kleine letter in margine was aangeduid, en op eene plaats, nl. bl. 27*a*, staat er een op haar kop : M in plaats van W. Kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

Als leesteeken is gebruikt de punt, soms rood op zwart; en hier en daar ook het schuine streepje (/), nu eens rood, dan eens zwart. De verkortingen zijn over 't algemeen niet zeer talrijk. Er komen

er nog enkele voor die na 1400 zeldzaam worden : *spct* = *sprect*, en *spc* = *sprac* (praet.) beide op bl. 115*a*; *pnnc* = *penninc*, bl. 102*b*; *h* = *her*, bl. 74*b*; *b* = *broeder*, 143*a*; *ihero9* = *Jheronimus*, bl. 145*a*. Slechts enkele malen wordt de *r* vervangen door het bekende teeken voor *(e)r*; b. v. *tabbenakel* = *tabbernakel*, bl. 108*a*.

In het papier van dit gedeelte van den codex komen de volgende watermerken voor :

1° Een klein anker met een Latijnsch kruis er boven op, precies hetzelfde merk als n^{r} 148 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon en te Saint-Quentin uit het jaar 1429. Ook de stand ten opzichte der roeden is dezelfde, zoodat we zeker zijn dat het papier uit dezelfde fabriek afkomstig is.

2° Een ossenkop met een stang en St-Andrieskruis, met wenkbrauwen boven de oogen. Dit merk behoort tot dezelfde type als n^{r} 39 en 40 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon en te La Fère uit de jaren 1409-1410.

3° Een eenhoorn, wiens hoorn met den kop een zeer scherpen hoek maakt. De kop verschilt van alle bekende typen.

4° Een gespannen handboog met een pijl er op; op weinig na hetzelfde merk als dat voorkomende in hs. **R** en de merken bij MIDOUX-MATTON, die daar vermeld zijn (1).

5° Een hert met opgeheven kop, zoodat het gewei bijna plat ligt; precies hetzelfde merk als n^{r} 47 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1413. Tot dezelfde type

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 186.

behooren het merk voorkomende in hs. **H** en n^{r} 49 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1427.

6° Een groote windhond met opgekrulden staart en met een halsband en een bel, behoorende tot de zelfde type als n^{rs} 9, 10 en 11 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon, het eerste uit het jaar 1412, de twee andere uit het jaar 1418. Het eerste daaronder komt het meest overeen met het merk in dit hs. : de vorm der bel is dezelfde, terwijl die bij de beide andere verschilt.

7° Een eenhoorn, met gebogen kop. Dit merk behoort tot dezelfde type als n^{rs} 1 en 2 bij SOTHEBY, blz. 73, uit de rekeningen van Rijnland over het jaar 1405 (1); een dergelijk merk komt voor in hs. 444 op de universiteitsbibliotheek te Gent, geschreven in 1405.

8° Een geopende schaar, hetzelfde merk als n^{r} 9 van plaat II bij DE STOPPELAAR, aangetroffen in de rekeningen der O.-L.-Vrouwenkerk te Sluis over het jaar 1417 (2).

9° Een soort van een kruis samengesteld uit twijgen (?); hetzelfde merk als n^{r} 3 op blz. 117 bij SOTHEBY, door hem aangetroffen in de grafelijke rekeningen van Holland over het jaar 1408-1409 (3); tot dezelfde type behoort ook n^{r} 68 bij KEINZ, uit een ongedateerd handschrift.

10° Een dolfijn. Het merk behoort tot dezelfde type als de n^{rs} 108 en 109 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, het eerste uit archiefstukken te Laon en te Saint-Quentin over de jaren 1417-1422; het tweede uit archiefstukken te La Fère uit het jaar 1418;

(1) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, p. 72.
(2) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 32.
(3) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, p. 117.

Qq (75)

als nr 9 van plaat VIII bij De Stoppelaar, uit de rekeningen van den rentmeester van Zeeland bewesten Schelde over 1428 (1); ook in de thesauriersrekening te Haarlem over 1418 treft men dit merk aan (2).

11° Ten slotte dient vermeld te worden dat twee maal een klein anker voorkomt, echter niet hetzelfde merk als dat onder 1° vermeld. Deze merken zijn slechts gedeeltelijk aanwezig.

12° Ook het watermerk van bl. 132-135 is slechts gedeeltelijk aanwezig; toch is er genoeg om te kunnen bepalen, dat het geheel een R is, met een Latijnsch kruis er boven op. Tot dezelfde type behooren nr 414 bij Briquet, uit het jaar 1388; nr 127 bij Keinz, uit het jaar 1375, en nrs 1 en 2 van plaat XII bij De Stoppelaar, uit de rekeningen van den rentmeester van Zeeland bewesten Schelde, het eerste uit die over 1386 en 1396, het tweede uit die over 1424 (3).

II. Het tweede gedeelte van den codex bestaat slechts uit vier bladen, nl. bl. 176-179, een fragment van een anderen codex uit de laatste jaren der 15de eeuw. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd op 142 mm. hoogte bij 100 breedte; er zijn 21 regels per bladzijde. Er zijn geene signaturen noch reclamen; blijkbaar zijn het de twee middelste vellen van een katern. Ze zijn beschreven met een grove Gothische letter, meer op de regels dan er tusschen.

Tot welk werk de tekst behoort, is niet te zeggen; het blijkt alleen dat de bladen behooren tot een codex die in Vlaanderen geschreven werd.

---

(1) Zie De Stoppelaar, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 59-60.
(2) Zie J. Koning, *Verhandeling over den oorsprong... der boekdrukkunst*, blz. 81.
(3) Zie De Stoppelaar, *a. w.*, blz. 70.

Qq (75)

Begin : « *ende dit es haer werc daer boven, ende dit en wert nommermeer voldaen, want zij ontfaen allen tijt ende hueren nyewen troest ende nyewe vruechden vanden heleghen gheest drievuldicheit, alzoe vernyewet allen tijt haren lof* » enz.

Einde : « *Dat vierde (poeynt) es dat hij ons ghesiert hevet met meneghérande gaven, den eenen mijn den anderen meer, als scoenheit, bevallicheit, wel zijnghen, stercheit, ghezonde, hoe dat wijse dicwille qualic besteden, ende dienen der weerelt daer mede ende den duvel, daer wij Gode mede zouden dienen. Dat vste es dat wij* ».

Er is één roode hoofdletter; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, steeds rood; de verkortingen leveren niets bijzonders op. Het watermerk van het papier is een kleine Gothische P met een bloem er boven op.

III. Het derde gedeelte van den codex, zijnde bl. 180-253, is een fragment van een ander handschrift uit de tweede helft der 15de eeuw. Het bestaat uit vijf dubbele quaternen, waaronder er aan een één blad, aan een ander vijf bladen ontbreken, zonder bezwaar voor den tekst. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven op een hoogte van 130 mm. bij een breedte van 75 mm., maar niet gelijnd. Het getal regels is meestal 22, een enkel maal 23 of 24. De katernen zijn gesigneerd op elk blad met kleine Romeinsche cijfers : *.j.* tot *.xvj.*, respectievelijk *.j.* tot *.xv.* en *.j.* tot *.xi.* Het handschrift is daarenboven gefolieerd, ook met kleine Romeinsche cijfers, staande bovenaan in 't midden der bladzijden.

Het handschrift bevat een zeer groot getal excerpten uit de bijbelboeken en uit haast alle kerk-

Qq (75) vaders, zonder andere aanwijzing dan *Sinte Bernaert seit* en dergelijke, benevens een aantal exempelen. Het is geschreven in een regelmatige hand, met roode hoofdletters en dito opschriften. Eigennamen en belangrijke woorden zijn rood onderstreept. Zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt het rubriceeringsteeken; de verkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

Dit gedeelte van den codex bestaat geheel uit een enkel soort van papier, waarvan het watermerk is een ossenkop met stang en Sint-Andrieskruis, behoorende tot dezelfde type als de merken vermeld onder nr 12°, *a*) in hs. **Pp** (1).

Waar het handschrift vandaan komt, stond vermeld in een aanteekening onder aan bl. 180, waarvan echter alle woorden waar het net op aan komt, uitgekrast zijn.

De codex in zijn geheel hoorde in het midden der 16de eeuw toe aan Jan Stevens, rector van het Windesheimer vrouwenklooster Galilea te Gent (2), waaraan de bezitter het in 1573 ten geschenke gaf met nog andere handschriften, zooals blijkt uit de volgende aanteekening op een blijkbaar op dat tijdstip ingevoegd blad, thans bl. *2a* :

Desen boeck behoort toe de Canonickers Reguliers der Clooster van Galileen binnen Ghendt. die ons ter eeren Godts ghegheven es met anderen by B. Jan Stevens alhier Rector Anno xvc. lxxviij.

Bidt voor syn ziele.

(1) Zie boven blz. 563.
(2) Zie over dit convent J. G. R. Acquoy, *Het klooster te Windesheim*, 3, 218-219.

Qq (75) Boven aan het blad staat met groote Gothische letters :

Mijn hope. God.

Dit is waarschijnlijk het devies van broeder Jan Stevens.

Het watermerk van dit blad is een gekroond wapenschild, waarin een groote letter B. Dit is het merk van den bekenden papierfabrikant Nicolas Lebé. Hetzelfde merk, maar met een lint er onder waarop de namen van dien fabrikant staan, komt voor in de rekeningen van Middelburg over de jaren 1567 en 1577 (1), en wordt door Wiener vermeld uit een archiefstuk uit het jaar 1566; geheel hetzelfde merk als in dit hs. **Qq**, maar wat grooter, vermeldt Wiener uit stukken uit het jaar 1577 (2).

Tegen bl. *254a* is een stukje perkament geplakt, anderhalve centimeter vierkant groot, waarop met een jongere hand geschreven staat : Gallil. Gand.

Bij de afschaffing der kloosters in 1784 kwam het hs. op de Bourgondische bibliotheek; in 1794 ging het mede naar Parijs : de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar staat nog op bl. *3a* en *253b*. In 1815 werd het met zijne lotgenooten aan de Bourgondische Bibliotheek teruggegeven.

De codex steekt nog in overblijfselen van den oorspronkelijken band, welke waarschijnlijk uit de tweede helft der 16de eeuw dagteekent, vermoedelijk uit het jaar toen de codex aan het klooster van Galilee geschonken werd. Omstreeks dat tijdstip is het boek nl. verbonden geworden, wat hier uit

(1) Zie De Stoppelaar, *Het Papier in de Nederlanden*, bl. 99, plaat XVI, nr 3.
(2) Zie L. Wiener, *Étude sur les filigranes des papiers lorrains* (Nancy 1893), pl. 14, nr 2 en 3, blz. 47.

Qq (75) blijkt dat van talrijke opschriften bovenaan en in margine een of meer woorden door 't afsnijden zijn weggevallen, terwijl hetgeen zoodoende verloren dreigde te gaan door een andere hand uit dien tijd is bijgeschreven.

Bij een in de laatste jaren noodzakelijk geworden verstelling zijn de oorspronkelijke eikenhouten borden door bordpapier vervangen en is de rug met nieuw leder overtrokken, maar het oorspronkelijk leer van het plat is behouden. Daarin zijn zinnebeeldige voorstellingen van het geloof (een vrouw met het kruis in de rechter- en een kelk in de linkerhand), de hoop (onherkenbaar) en de liefde (een vrouw met een kind op den arm) geprent, met onderschriften, waarvan niet veel meer dan de woorden *fides, spes, caritas* nog te onderscheiden is. Er zijn twee sloten aan den band geweest.

Rr (76) Handschrift op papier, met een enkel vel perkament, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 2805-2809. De codex bestaat uit onderscheiden, door verschillende kopiïsten op verschillende tijdstippen in de 15de en in de 16de eeuw geschreven gedeelten, die naderhand samengevoegd werden, en be vat alles samen 227 bladen, 208 mm. hoog bij 140 mm. breed.

Die onderscheiden gedeelten zijn :

I. — Bl. 1*a*-96*b*, zijnde twaalf quaternen, met inkt afgeschreven op eene hoogte van 152 tot 156 mm., bij eene breedte van 91 tot 100 mm., maar niet gelijnd; het getal regels varieert dan ook van 28 tot 33. Ieder quatern is gesigneerd met een kleine letter, waaronder *a, e, h* en *m* thans ontbreken. Dit gedeelte, wellicht nog

Rr (76) in de allerlaatste jaren der 15de, maar waarschijnlijker in de eerste tien der 16de eeuw geschreven, bevat bl. 1*a* tot 94*a* een ascetisch traktaat, in den vorm van een gesprek tusschen een geestelijken vader en een geestelijke dochter, over den « binnensten » mensch, allegorisch uitgaande van de parabel van den barmhartigen Samaritaan, met dit opschrift :

Hier begint een boexken van goeder leeren ende vermaninghen, ghemaect op maniere eens leerliken dialogus, na dwoert der heilegher ewangelien vanden goedertiernen ontfermherteghen samaritaen, welke den mensche ghewont vant inden weeghe, die ghevallen was onder die mordeneers; ende dit ghelijct bi onsen lieven heere ende der sundegher zielen (1).

Begin : « *Die prologhe.*

Lange jaren ende vele daghen sijn voer den oeghen des ynnichs rechters, inden welken ic vander weerelt ghesceiden, van vrienden ende maghen, ghelaten stae, gheboecht onder dlast vander beslotender religien. Ende aldaer met traghen gange pinende, vindic ach leider den wech mijnre pelgrimagien beleit vanden vianden ende roevers der zielen, welke, want si my ommachtich (2) *ende verladen sien metten ghecruysten levene, scieten haer ghescutten onversiens beide in minen inwindeghen ende uutwindeghen mensche, want ghebrec es inden sprekene, inden gheswighe, inden siene, inden hoerne* » enz.

Er volgt een schildering van de verzoekingen waaraan een kloosterling bloot staat, waarop de schrijver aldus voortgaat :

---

(1) Dit traktaat is ook te vinden in hs. 354 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (zie den *Catalogus*, blz. 24*a*); een fragment staat in hs. II 2349 der Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

(2) *om-* in *ommachtich* in het hs. voluit.

Rr
(76)

« Dus leit die heel mensche in geest en natuere doerquetst, half doot ghevallen onder dlast en bordene des crucen vanden religione. Wat es dit el dan tverclaren der ewangelien : « Een mensche ghinc op van Jherusalem in Iherico ende viel onder die mordeneers ». Desen opganc wert hier verstaen een afganc van doechden tot onduechden. Soe wert dan bediet die mensche bi elken religioes welke vanden eertschen vigore der viericheit valt in een verlauwende traecheit ende recht als inden handen der vianden
bl. 2a *wesen||de.... Aldus dan den mensche ghewont sijnde, comt die goedertieren samaritaen, dats die stadhouwer Gods, staende over des ghewonden menschen conciencie. Ende hi heft den mensche op, ende draechtene in sinen stal; dat bediet : hi stelt hem inden staet van penitencien. Hi ghiet hem oec wijn in sijn wonden; dat es : berespinghe ende wroeghen stort hi in sijn overste cracht ».*

Deze vergelijking verder uitwerkende, komt de schrijver tot de conclusie dat men elkander helpen moet; in een bittere klacht zet hij uiteen hoezeer hij zelf behoefte aan hulp heeft, en laat het dan voorkomen alsof « een barmhartige samaritaan » hem die verleent :

« Welke droeveghe claghe een van God ghesonden inden weeghe, ende den goedertiernen samaritaen ghelijct, horende ende siende dallende des sieken,
bl. 3a *| antwort uut ontfermhertigher caritaten aldus. »*

Waarop de eigenlijke tekst aldus begint :

« Hier beghint die ierste aenspra̱ke. **De samaritaen.** *Die gracie ons heeren Jhesu Cristi si met u, gheminde dochter, welke gracie om te vercrighene soe dunct mi di noet wesende dattu biddes, want het es ons heeren woert : « Bidt ende ghi selt ontfaen. » Sonder bidden en sal di gracie noch hulpe oft troest*

Rr
(76)

ghescien, hout dat van mi. Alleen es dit die reme dietsgeens die bestoeten wert met drucke oft temptacien, dat hi hem gheve tot ghebeede, want eenperlike beeden metter herten, meer dan metten monde, bluschen daenvechten van sonden » enz.

Het werk bestaat uit twee deelen.

Einde : *« Siet, dochter, daer vinden wi dat olijfrijsken van gracien. Dit draghende in onsen monde altijt dancbaerheit ghevende den heere, soe vlieghen wi tot sijnder minliker ontplokender herten. Want met dier wonden heeft hi ghenesen alle onser zielen smerten. Om in dwelke suetelic te contempleren, soe sal ic u dese arke sticken ende ordineren, alsoet God sal verleenen. Bidt den heere om sijn gracie, set u hope ende betrouwen in sijn ghenade, legt u hoeft in sinen scoet; en mi[s]t* (1) *niet goets te doen oft ghebrec te laten, als uut uws* (2) *selfs cracht. Maer soe ic u int ierst ende talder tijt gheleert hebbe : « Petite et accipietis. Querite et invenietis. Gheloeves ende het sal ghescien. Omnis spiritus laudet dominum, quia exaltatum est nomen ejus solius.*

Hier yndt den anderen tractaet des goedertiernen samaritaens ende ghewonden zieken, sprekende vanden binnensten mensche. Alle die dit selen studeren biddic, dat si den heere bidden voer den sayer ende den mayer, want in herteliker begeerten eest ontfaen ende uut minnen der zielen salicheit. »

Bl. 94*b*-96*b* zijn onbeschreven.

Deze tekst is met veel zorg geschreven in zoogenaamd bastaardschrift, en kwistig met nogal goed gemaakte roode hoofdletters voorzien; alle opschriften zijn door den kopiïst zelven met robrik geschreven;

(1) Hs. *mict.*
(2) Hs. *vus.*

Rr (76) kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept, aangehaalde bijbelteksten zijn rood onderstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt. De afkortingen leveren geen stof tot opmerkingen. Het watermerk van het papier is een groote geopende hand, met een bloem zonder stengel op den middenvinger en een nagel aan den duim. Er zijn twee variëteiten : de eene wat smaller dan de andere. Dit merk is van hetzelfde slag als nrs 119 en 127 bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, respectievelijk uit archiefstukken te Laon uit de jaren 1482-'84 en 1500-1501.

II. — Het tweede gedeelte van den codex, zijnde bl. 97 tot en met 127, bestaat uit vier quaternen, waarvan het tweede een blad mist, doch zonder schade voor den tekst. Elke bladzijde is met inkt afgeschreven en gelijnd : 169 a 171 mm. hoog bij 101 breed, met regelmatig 33 regels. Signaturen zijn niet meer aanwezig ; reclamen echter wel. Dit gedeelte, geschreven in het midden van de tweede helft der 15de eeuw (c. 1470), bevat bl. 97*a*-125*a* een liturgisch werk (1), met het opschrift :

Een tractaet vander professen der regularessen.

Begin : « *Enen hoghen wech willic u wijsen.* « *Waert sake dat ic sprake met eens menschen tonghe ende met enghelscher tonghen, ende en hebbic ghene minne, soe ben ic ghemaect ghelijc den ghelde ludende ofte als den clavicordium* (2) *tingende.* » *Dit sijn des apostels woerden tot den Chorintheen in den iersten* (3) *capittel. Ende dits die sin daer af : al*

(1) Hetzelfde werk komt voor in hs. 3026 op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, hier onder nr 78 als hs. **Tt** beschreven.

(2) Boven dit woord staat tusschen de regels een glosse van de(n) kopiïst(e) : *cymbel.*

(3) Deze opgave is fout : de aangehaalde tekst is het eerste vers van 1*Cor.* 13. Heeft de kopiïst(e) *iersten* gelezen uit *.xiij.sten?*

Rr (76) *esset sake datic sprake met alder werelt tonghen, ghelijc den apostelen was verleent de ghiften der tonghen die welke sij ghebructen, ende waert dat ic oec sprake met gheesteliken tonghen der ynghelen, ende en hebic gheen minne mijns heren Gods ende mijns evenmenschen, enen ydelen luut soe soudic laten uut mijnen mont gaen* » enz.

Het werk bestaat uit twee en twintig hoofdstukken, waarvan het laatste, dat handelt over de plichten der oversten, aldus eindigt :

« *Siet dat ghij u scapen wel vergadert ende niet en versprayet. Nedervellet die hoverdeghe halsen. Jheronimus seit : wachte di wel, die voer sijt, dat ghij uute den dienste, u bev[o]len* (1), *niet en vlieghes toe der ydelder glorien, want sij en wandelen in des conincs weghe niet die haers selfs eer sueken. Du en best ghene vrouwe ghemaect, maer een dienstbode, want alle die sorghe des cloesters woert di bevolen, ende op dattu sals altoes waken als die andere hem toe* ‖ *der rusten hebben ghegheven, om alle oerberlike* bl. 125*a* *dinghen des huys te besorghen. Alle dese poenten sal die stringe mater na harer macht volbringhen, ende alle die ghene die voer es, ende sinen dienst soe te oerdineren toe den love ende blijscapen des oversten die boven al een God es, ghebenedijt hogelijc inder ewicheit. Amen, Deo gracias semper* ».

De rest van bl. 125*a* en 125*b*-127*b* zijn onbeschreven, behalve dat op bl. 125*a* nog een paar regelen staan, blijkbaar het begin van een afschrift dat niet voortgezet werd.

Dit gedeelte is met een vaste hand in klein rond schrift geschreven. Alle opschriften zijn met robrik; ieder hoofdstuk begint met een eenvoudige roode

(1) Hs. *bevelen.*

Rr (76) hoofdletter; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; de talrijke eigennamen der aangehaalde kerkvaders en namen van bijbelboeken zijn rood onderstreept; ook woorden als *apostel,* ofschoon niet altijd.

Als leesteeken is gebruikt de punt. De verkortingen leveren geen stof tot opmerkingen; de *y* is altijd voorzien van twee stipjes, behalve wanneer er een verkortingsteeken voor *m* of *n* boven staat.

Het watermerk van het papier is het wapen van Champagne met een Malthezer kruis boven op het schild, dat ook voorkomt in de hss. **M**[7], **M**[10] en **t**, en daar besproken is (1).

III. — Het derde gedeelte, zijnde bl. 128-175, geschreven in de eerste jaren der 16de eeuw, bestaat uit zes quaternen. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven, maar niet gelijnd, en doordien de afmetingen der afschrijving mede zeer ongelijk zijn, wisselt het getal regels per bladzijde af van 27 tot 32. Alleen in het eerste quatern zijn nog sporen van signaturen: op bl. 128 en 130 eene *A*.

Dit gedeelte bevat:

Bl. 128*a*-147*a* uittreksels uit sermoenen, met het opschrift:

Hier beghinnen sommighe punten ghepredict vanden heileghen sacramente.

Begin: « *Die helighe prophete Ysayas heeft ghesproken : « Hoort horende mij, ende etet dat goet, ende ghij sult wellustich werden in uwer sielen in vetticheiden.* » *Uutvercoren herten in Cristo, ter eeren Gods hebbic voer mij ghenomen .v. poenten vanden*

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 143, 158 en 387.

Rr (76) *weerdeghen heileghen sacramente : dat ierste vander weerdicheit des namen; dat ander vander figuren; dat derde vander insettinghen; dat iiij.de vander bereydinghen; dat .v.ste vander nutticheit. Vanden iersten, als vanden name, soe bediet den name des heileghen sacraments een heilich teeken een[s]* (1) *heilich dincks ende een gave der goeder gracien, want desen name heeft in hem alle goede gaven besloten* » enz.

Einde: « *Want nyemant en siet ons siele dan God. Ende alsoe en mach nyemant God sien alsoe hij es inden heileghen sacramente, dan hij hem selven. Het es een vraghe onder die doctoren oft Maria, die moeder Gods, niet sien en mach, aenghesien dat niemant en wiste hoe sij God ontfinck dan God ende sij. Die doctoren segghen : met die werke hadde sy een medewerken metten heileghen gheest. Maer doen die sone Gods dat heileghe [sacrament]* (2) *in sette, doen wrachte dat hoghe werck nyemant dan hy alleene. Daerom eest redene dat nyemant en siet dan God alleene. Maer wilt God sijnder liever moeder voerdeel doen, dat es hij wel machtich* ».

Bl. 147*a*-156*a* een uittreksel over 't zelfde onderwerp uit de collacien van Hendrik van Santen, met dit opschrift:

Hier volcht noch een deel vanden hoghen weerdeghen ende edelen sacramente, pater Heynrick van Santen.

Begin: « *Op dat ghij weten muecht die edelheit ende weerdicheit die inden heileghen sacramente besloten is, dat willic u bewijsen met .x. poenten. Ten iersten soe is daer in besloten dat alder suverste* ‖ *lichaem dat vander reynder maghet Marien* blz. 147*b*

(1) Hs. *een.*
(2) Niet in het hs.

Rr (76) *ontfanghen is ende vanden heileghen ghecst gheformeert is. Ten anderen is daer die alder glorioeste siele die oyt ghescapen was. Ten derden* » enz.

Einde : « *Ten anderen hij wilt ons een wroeghen gheven dat alle dinc in ons niet en es alsoot behoort te sijn. Ende wij en selen niet rusten ten sij al claer uutgheseit. Ende dit werct dit heilich sacrament. Ende dit es den mensche vele profiteliker, nochtan mach hij den heere wel bidden om een broxken sijnder sueticheit, op dat hij sijn ghebreken te bat mach verwinnen ende oec den lieven God dancbaer sijn. Deo gracias, Jhesus, Maria, Anna* ».

Bl. 156*b*-162*a* : *Hier beghinnen xij. plaghen die comen alle den ghenen die onwerdelijc ontfaen dat heilich sacrament.*

Begin : « *Het en es gheen periculoser dinc dan datmen qualijc gaet ten heileghen sacramente. Nu mocht yemant segghen : « aenghesien dat soe periculoes es ende ic in mij niet en vindc dat bereytsel dat voerscreven es, soudi ons dan niet raden gheestelijc dat sacrament te ontfaen? dat en is niet soe periculoes.* » *Neen lieve kint* » enz.

Als twaalfde plaag die hen, die het H. Sacrament « onwerdelijc ontfaen », overkomt, wordt genoemd : « *dat sij van God verstoten worden ende worde[n]* (1) *ghedaen uuten boeck slevens* », waarop dan uiteengezet wordt wat daaronder te verstaan is; waarna dan nog zeven punten volgen waarbij men « *proeflijc* » kan weten, of men voldoende voorbereid is om het H. Sacrament te ontvangen.

Einde : « *Siet, lieve vrienden, hebdij dese .vij. punten in u, soe gaet met goeden betrouwen ten heileghen sacramente op die goetheit Gods, ende hier*

(1) Hs. *worde.*

Rr (76) *binnen soe eest al besloten dat die mensche hebben moet. Maer wij mocten alle orsaken der sonden scouwen, al en doen wij die sonden nemmermeer. Deo gracias* ».

Bl. 162*a*-171*a* : *Hier beghinnen .xij. vruchten die ons comen vanden heyleghen sacramente.*

Begin : « *Sint Augustijn seit : die zee en es niet soe vol druppelen waters, noch dat wout soe vol loveren, noch die zonne en is niet soe vol ghescins, als dat heileghe sacrament vol vruchten es. Wat sal men daer af segghen? Mer, lieve kinder, een weynich daer af te spreken, soe willic u verclaren* » enz.

Einde : « *O hoe wonderlijc ende milde heeft hem onse God ghetoent inden heileghen sacramente! Want die daer offert, die is selve die offerande ende die ghever is selve die gave. Ons lieve heere wil ons verleenen grote dancbaerheit van deser onbegripelijker gaven die ons God ghegheven heeft inden heyleghen sacramente. Amen* ».

Bl. 171*a*-175*b* : *Hier beghint een scoon sermoen van sente Pauwels bekeeren.*

Begin : « « *Cristus* (1) *is ghecomen in deser werelt om den mensche salich te maken. Daer af ben ic die ierste* ». *Dit woert heeft die apostel sente Paulus ghescreven sijnen discipel Thimotheum, in die ierste epistole die hij hem screef, inden iersten cappittel. Dit woert heeft dri punten in hem besloten. Dat een punt is die toecomst ons heeren in desen dale der tranen. Dat ander, die sake waer om dat hij ghecomen is. Dat derde punt, hoe* » enz.

Einde : « *Laet ons hem volghen ghetrouwelijc, ons na sijn exempel scickende begheerlijc, op dat sijne bekeeringhe ons ghewinne eewelijc. Dat gheve ons*

(1) In het hs. voluit.

Rr (76)

gracioselijc Cristus Jhesus, coninc der glorien barmhertelijc. Amen. »

Dit gedeelte is geschreven in een onsierlijk, vaak moeilijk te lezen schrift; de ordinantie is overigens dezelfde als in de twee voorafgaande gedeelten. Er komen echter heelemaal geen leesteekens in voor. Onder de afkortingen dienen vermeld te worden *s't = seit*; *s'te = sente; heilich* wordt meer dan eens verkort tot *h*, o. a. in het opschrift op bl. 156, waar uit ruimtenood staat : *d' h s = dat heilige sacrament.*

In het papier komen de volgende watermerken voor :

1° Een gekroond hart, en daaronder twee Gothische letters, t. w. links 𝔍, rechts 𝔥, precies hetzelfde merk als n^r 250 bij Midoux-Matton, afd. 15de eeuw, uit archiefstukken te Laon uit het jaar 1497. Daar ook de stand van dit merk ten opzichte der roeden van den vorm dezelfde is als in dit hs. **Rr**, hebben wij volkomen zekerheid dat het papier hetzelfde is. Hetzelfde merk komt voor in het schutblad van de rekeningen van den rentmeester van Zeeland bewesten Schelde over 1487 en 1491, en verder in het papier van het register der publicatien enz. te Sluis, aanvangende met het jaar 1497 (1).

2° Eene kan met een vierblad boven op het deksel. Hetzelfde merk, maar zonder de bloem, komt voor bij Hermans, uit het jaar 1500.

3° Het wapen van den « Bâtard de Bourgogne », hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **M³** en **t**, en daar besproken is (2).

4° Een kleine kan met oor en deksel en een Latijnsch kruis er boven op, hetzelfde merk dat

(1) Zie De Stoppelaar, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 48.
(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 116 vlg. en 388.

Rr (76)

voorkomt in hs. **q** en daar onder 1° besproken is (1).

5° Het wapen van het hertogdom van Alençon, met een 𝔥 er onder; dit merk komt ook voor in het boek der rekeningen van het gilde van Onze-Lieve-Vrouw van der sneeuw te Sluis, aanvangende in 1526; met een P, in plaats van een 𝔥, komt dit wapen ook voor bij De Stoppelaar, plaat XIV, n^r 9, uit registers te Sluis over de jaren 1523-1525 (2).

6° Een kleine kan, met twee ooren en een deksel, waarboven een kroon en dáárop nog een bloem, blijkbaar hetzelde merk als n° 15 van plaat XIII bij De Stoppelaar, uit de rekeningen van Middelburg over het jaar 1523 (3).

7° Een kleine geopende hand, zonder nagel aan den duim, een merk dat in de eerste jaren der 16de eeuw veel gebruikt werd.

IV. Dit vierde gedeelte bestaat uit slechts één blad, nl. fol. 176, uit het laatste kwart der 15de eeuw, afgeschreven noch gelijnd. Dit blad is een overblijfsel van een half quatern : tusschen bl. 176 en 177 zijn er drie bladen weggescheurd, zooals nog duidelijk te zien is. Het blad bevat een kort excerpt betreffende S. Paulus, met dit opschrift :

Van sente Pauwels den apostel, ghenomen uuter coroniken von Roeme.

Begin : « *Paulus die apostel was een heerlijc ende vermeert predichere, sere verheven in die opheffinghe inden derden hemel, daer hi leerde dat ewangelium niet vanden mensche, maer doer die oppenbaringhe Jhesu Cristi.* »

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 357.
(2) Zie De Stoppelaar, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 86.
(3) Zie De Stoppelaar, *a. w.*, blz. 80.

Rr
(**76**)

Einde : « *Dese wonderlicke dinghen heeft hij voer die senatoers ghedaen. Sijn lof ende sijn heerlicke wercken bescrijft Johannes Crisostimus* ».

Het opschrift is rood; er zijn twee roode, goed geteekende hoofdletters; kleine hoofdletters zijn rood doorstreept; de meeste eigennamen, en alle, met Romeinsche cijfers geschreven getallen, die nog al talrijk zijn, zijn rood onderstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt. De afkortingen zijn talrijk, wat op een oud handschrift als voorbeeld wijst. Het teeken voor *er* in *maer, daer* staat niet achter de laatste letter van den afgekorten vorm, maar tusschen de beide in : *m'a, d'a,* niet *da', ma'*. *Jhesu Cristi* is afgekort i^v x^i, wat in Nederlandsche handschriften zeldzaam is.

Uit de laatste overblijfselen der weggescheurde bladen blijkt, dat het watermerk van het papier een Y is.

V. Het vijfde en laatste gedeelte van den codex, zijnde bl. 177-220, geschreven in het laatste vierde der 15de eeuw, bestaat uit : één sextern, waarvan het eerste vel perkament is; nog een sextern en twee quinternen. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven op 162 mm. hoogte bij 98 breedte, maar niet gelijnd. De regels staan dan ook op ongelijken afstand vaneen; hun getal varieert van 27 tot 34. Van signaturen noch reclamen zijn sporen te zien.

Dit gedeelte van den codex bevat, bl. 177*a*-219*a*, een afschrift van Jan van Ruusbroec's traktaat *Van den twaelf Dogheden,* met dit opschrift :

Hier beghint dat boecsken van den .xij. doechden.

't Is een tekst zonder inhoudsopgave vooraan; aan het einde :

Explicit liber de xij. virtutibus.

Rr
(**76**)

Bl. 219*b* en 220 zijn onbeschreven, behoudens een aanteekening, waarover beneden nader.

Dit gedeelte is geschreven in een verzorgde hand, een rotunda die al eenigszins naar de fractura overgaat. Alle opschriften zijn rood; ieder hoofdstuk heeft een roode hoofdletter, die nogal primitief van teekening is. Kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; eigennamen zijn rood onderstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, soms ook het roode rubriceeringsteeken. De verkortingen leveren niets bijzonders op.

Merkwaardigerwijze is het papier veel ouder dan het schrift : het is zwaar, met breede ribben, en dateert uit het eerste vierde der 15de eeuw, zooals blijkt uit de watermerken, die zijn :

1° Eene groote Romeinsche P, met een Latijnsch kruis er boven op, hetzelfde merk dat voorkomt bij MIDOUX-MATTON, afd. 14de eeuw, n^{rs} 39, 40 en 41, uit archiefstukken te Laon en te St.-Quentin uit de jaren 1399 en 1397-1401; afdeeling 15de eeuw, n^{rs} 313, 314, 315, 316, 317 en 318, uit archiefstukken te Soissons uit de jaren 1401 tot 1413; n^r 319, uit stukken te Laon uit het jaar 1428. HERMANS heeft het aangetroffen te 's-Hertogenbosch in stukken uit het jaar 1412; SOTHEBY vond het in Hollandsche rekeningen uit de jaren 1387 tot 1393 (1); n^r 3 van plaat XII bij DE STOPPELAAR komt voor in de rekeningen van den rentmeester van Zeeland beoosten Schelde over 1396 en 1403 (2); op het stadsarchief te Gent vindt men het in papier uit het jaar 1425.

2° Een gespannen boog met een pijl er op; geheel hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **R** en **Qq** en

(1) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, p. 77.
(2) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 70.

Rr
(76)

daar besproken is (1). Ook de stand van 't merk ten opzichte van de roeden van den vorm is dezelfde, waardoor we met zekerheid weten dat het papier hetzelfde is, wat zich hier proefondervindelijk liet nagaan.

Slechts één vel, nl. het eerste van het laatste quintern, dagteekent uit den tijd toen het handschrift geschreven werd. Daarin komt als watermerk voor een geopende hand, zonder duimnagel.

Op dit gedeelte volgt nog een quatern, geheel en al onbeschreven, papier uit de 16de eeuw. Het watermerk is een kan met langen hals, met een lelie op het deksel en in den buik de letters E C. Een overeenkomende teekening kan ik nergens aanwijzen.

Waar de codex vandaan komt, blijkt uit niets; alleen in het laatste gedeelte, nl. op bl. 219*b* bovenaan, staat een aanteekening van een vroeger bezitter, uit de eerste helft der 16de eeuw. Men leest daar nl.:

Item myn vader heeft gecoch jegen enen man van over mase .ij. paer gelase ende elc paer gelas om

En een centimeter lager :

Item myn vader hee sen vercoch

De laatste aanteekening is niet verder voortgezet.

De codex is een dergene, die in 1794 naar Parijs werden gevoerd : op bl. 1*a* en op bl. 219*b* staat nog de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar. In 1815 werd het met zijne lotgenooten teruggegeven en kwam het vanzelf op de toenmalige Bourgondische Bibliotheek.

Het handschrift is voorzien van een half lederen band uit de allerlaatste jaren.

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 186, en hier tweede stuk, blz. 582.

Ss
(77)

Handschrift op perkament, uit de eerste helft der 15de eeuw, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 2883. Het bestaat uit : een half quatern; 14 quaternen; een half sextern; drie quaternen, waaronder het laatste een blad mist; alles samen 145 bladen, 106 mm. hoog bij 122 breed, met inkt afgeschreven en gelijnd, 106 mm. bij 81, met regelmatig 20 regels per bladzijde. Alle reclamen en meest alle signaturen zijn bewaard: deze laatste bestaan uit een letter met Romeinsche cijfers. Van elk quatern zijn de vier eerste bladen gesigneerd, en wel zoo : *A, aj, aij, aiij; B, Bj, Bij, Biij* enz.; alleen het laatste quatern heeft alleen cijfers : *j-iij*. Te beginnen met bl. 5, tot bl. 144, is het handschrift gefolieerd met roode Romeinsche cijfers : *.I.* tot *Cxl*, staande bovenaan in 't midden van de voorzijde van elk blad.

Het handschrift bevat bl. 3*a*-126*a* een afschrift van het bekende werk *Des Coninx Summe* (1). Bij wijze van bladvulling volgt dan nog op bl. 126*a* het volgende vers :

Sente Augustijn.

O Maria, seer der ic mi verbliden van di,
Want groote bliscap, veel betrouwens maecti mi.
Wonderer sprekic, maer het es alsoe :
Met u sijn wi vereenicht van noe.
Dat wi sonder u sijn te male niet,
Ende gi oec so groot sijt, is mids ons gesciet.
En waer nye in ons voerleden mestorden,
Moeder des behoude[.]ren (2) en waerdi nye geworden.
Waer om soudi moeder des behouderen wesen,

(1) Zie over dit werk D. C. TINBERGEN, *Des Coninx Summe*, Proefschrift. Groningen, 1900. Dit hs. **Ss** wordt daar blz. 200 kort beschreven.

(2) Hs. *behoudeeren*.

Ss
(77)

En hadden wi niet behoeft te sine genesen?
Hier omme sidi gehouden seere
Voer ons te bid[.]dene (1) *onsen heere,*
Want gi mids ons hebt ontfaen dese groote eere.
Merct wel.

Bl. 126*b*-128*a* een uittreksel met het opschrift : *Hoe hem een geesteleec mensce hebben sal.*

Begin : « *Een iegelic mensce sal daer om arbeiden dat hi hebbe reinicheit des herten ende des lichamen, ende stadege ogen ende niet verheven, die oeren besloten[...]* (2) *tot fabulen ende tot nyemaren te horene; ende hoert hise, dat hise niet haestelic en geloeve noch anderen menscen en vertelle* » enz.

Op bl. 128*b* staat eerst een dictum van Hugo de S. Victore; daarop volgt, loopende tot bl. 134*b*, een uittreksel uit Jan van Ruusbroec's traktaat *Vanden seven Sloten,* aldus overeenkomende met de uitgave : dl. 4, blz. 112, r. 7 tot het einde van het werkje, met dit opschrift :

Deerste prior van Gruenendale seet inden boeke vanden sacramente.

De kopiïst heeft zich blijkbaar vergist : alleen *De Spieghel vander ewiger Salicheit* wordt ook *vanden Sacramente* genoemd.

Op bl. 134*b* verder nog de volgende bladvulling :

Die wise man :
Ic sach alle dinc onder der sonnen
Ende sich : het es gevonden
Altemale ydelheit.
Maer ontsiet Gode

(1) Hs. *bidedene.*
(2) *besloten* in het hs, tweemaal.

Ss
(77)

Ende hout sine gebode,
Daer om is alle menscelicheit.
Merct wel.

Bl. 135*a*-143*b* bevatten ten slotte nog een korte handleiding tot zelfbeschouwing, met het volgende opschrift, dat nog op bl. 134*b* onderaan staat :

Dit is een cortte oefeninge om den mensce sijn herte dagelijx in goeden gedachten te houdene, ende ierst dat prologus.

Deze proloog luidt aldus :

« *Alle die werelt is in eenen quade geset. Dat is in een vier der begeerlicheit deser nederster dingen, also dat tgedachte des menscen ongestadich is ende bereet uut te lopen ende sinen scepper niet aen te dinken. Hier om ist noot, dat de mensce alle dage eenen voerworp der oefeningen vore neme daer sijn herte mede gevangen werde, dattet in eenvuldicheiden bliven moge.*»

Einde : « *Siet aen die apostelen, marteleren, confessoren ende alle heiligen, ende verblijdi met een yegeliken dinck ane die gaven die dijn siele ende lichame daer ontfaen selen. Daer seldi versekert sijn uut dier blijscap nemmermeer te sceiden, tot welker bliscap ons bringen moet die almechtige vader, sone ende heilige geest. Amen.* »

Bl. 1, 2, 144 en 145 zijn onbeschreven, behoudens met aanteekeningen, waarover straks nader.

Het handschrift is geheel in Gothisch schrift, met een vaste, gelijkmatige hand geschreven, en versierd met afwisselend blauwe en roode hoofdletters die voortreffelijk gemaakt zijn. De hoofdletter op bl. 5*a*, aan 't begin van den tekst van *Sconinx Summe,* strekt zich over acht regelen uit en is in de beide kleuren. In den tekst zelf zijn er dan nog kleine gekleurde hoofdletters, terwijl de zwarte rood doorstreept zijn. Alle opschriften

Ss (77)

zijn door den kopiïst zelf met robrik geschreven. Als leesteeken is gebruikt de punt gewoonlijk zwart, soms rood op zwart, en hier en daar roode rubriceeringsteekens. De afkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

Het handschrift is afkomstig uit het eigen klooster van Jan van Ruusbroec; op bl. *2b* bovenaan staat in een cursieve hand, uit denzelfden tijd waarin het geschreven werd, de volgende aanteekening :

Dit boeck hoort toe den clooster van Gruenendale in zonien gheleghen.

en in dezelfde hand staat op bl. *3a* onderaan

gruenendale

Op bl. 144*a*, bovenaan, staat dan nog een andere aanteekening, uit de tweede helft der 16de eeuw :

Desen boeck hoort toe den leecken broeders in den Reefter; es gheteekent met die letter g.

Toen het klooster van Groenendaal in 1784 werd opgeheven, kwam de codex op de Bourgondische Bibliotheek; in 1794 ging hij mede naar Parijs : op bl. *3a* en 144*a* staat nog de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar. In 1815 werd het handschrift met zijn lotgenooten aan de Bourgondische Bibliotheek teruggegeven (1).

Het handschrift steekt nog in de overblijfselen van zijn oorspronkelijken band uit de 15de eeuw. Bij een in de laatste jaren noodzakelijk geworden verstelling zijn de eikenhouten borden door bordpapier vervangen en is de rug met nieuw leder overtrokken, maar het oorspronkelijke leer van het

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 54, noot 1, en blz. 299, noot 4.

Ss (77)

plat is behouden. Op de voorzijde is tweemaal een paneel geprent, bestaande uit een boord waarin 16 medaillons, dieren en vogels, en uit een middenstuk, waarin drie grootere medaillons. Op het achterplat een loodrecht paneel in tweeën verdeeld, en in iedere afdeeling vier vogels in een medaillon, het geheel gevat in een boord met dezelfde kleine medaillons (waarschijnlijk 26) als op de voorzijde. De band is ongelukkiglijk zoo afgesleten, dat de details der inprentingen verdwenen zijn.

Er waren twee sloten, die ook verdwenen zijn.

Tt (78)

Handschrift op papier, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, n^{r} 3026-3030. De codex bestaat uit onderscheiden, door verschillende kopiïsten op verschillende, maar toch dicht bij elkaar liggende tijdstippen in de tweede helft van de 15de eeuw geschreven gedeelten, die naderhand samengevoegd werden, en bevat alles samen 336 bladen, 147 mm. hoog bij 100 breed, plus vóór- en achteraan telkens een blad perkament dat oorspronkelijk tegen het bord van den band was geplakt.

Die onderscheiden gedeelten zijn :

I. — Bl. 1*a*-112*b*, zijnde veertien quaternen, met inkt afgeschreven en gelijnd op een hoogte van 91 tot 94 mm., bij eene breedte van 69 tot 71 mm.; het getal regels is op de twaalf eerste bladen : 15; daarna meestal 17, soms 18. De quaternen zijn gesigneerd met kleine letters en Romeinsche cijfers : *aj, aij, aiij, aiiij,* tot *oj*. Reclamen zijn er niet of althans niet meer aanwezig.

Dit gedeelte, geschreven in 't midden van de tweede helft der 15de eeuw, bevat :

Tt
(78)

Bl. 1*a*-91*b* een afschrift van hetzelfde liturgisch werk over de professie der regularissen dat ook in hs. **Rr** voorkomt, met hetzelfde opschrift:

Een tractaet vander professien der regularissen.

Begin: «« *Enen hoghen wech willic u wijsen. Waert sake dat ic spraeke met eens menschen tonghe ende met engelschen tonghen, ende en hebic gheen mijnne, soe ben ic ghemaect ghelijc den ghelde ludende of als den cymbel* (1) *als den clavicordium tingende.* » *Dit sijn des apostels worden toet den chorintheen inden iersten capittel. Ende dits den sin daer af : al isset dat sake dat ic sprake met alder werelt tonghen, ghelijc den apostelen waes verleent die ghiefte der*
Bl. 1*b*. *tonghen die welke sij ghebructen, ende waert* ‖ *dat ic oec spraeke met geesteliken tonghen der enghelen, ende en hebic ghen mijnne mijns heren Gods ende mijns even menschen, enen idelen luut* (2) *soe soudic laten uut mynen mont gaen* » enz.

Einde: « *Syet dat ghi u scapen wel vergaede[.]rt* (3) *ende nyet en versprayet. Nedervellet die hoverdige halsen. Jheronimus seyde toet die gheestelijcke moeder : Over wachte dij wel, die voer sijt, dat ghi ute den dienste, u bevoelen, nyet en vlieges toet ydelder gloryen, want si en wandelen indes conincks weghe niet die haer selfs eer sueken. Du en bist gene vrouwe ghemaect, maer een dienstboede, want alle die sorghe des cloesters wort dij bevoelen, ende op dattu sals*
Bl. 91*b*. *altoes* ‖ *waken als die andere hem toet der rusten hebben gegeven, om alle orburlijcke dinghen des huus te besorghen. Alle dese punten sal die stringe mater*

---

(1) *als den cymbel*: blijkbaar een in den tekst geraakte glosse. Verg. den tekst in hs. **Rr** (boven blz. 592).
(2) *luut*: door een jonghere hand veranderd in *gheluijt*.
(3) *vergaede[.]rt*: hs. *vergadeert*.

Tt
(78)

na harer macht volbringhen, ende alle die gene die voer es, ende sinen dienst soe toe ordineren toet den love ende blijscapen des oversten die [bo]ven (1) *al een God es, ghebendijt hogelijc inder ewijcheit. Amen* ».

Daarop volgt bl. 91*a*-109*b* een traktaatje dat aldus begint :

« *Een beschouwinghe van gheestelijcker vermaninghen* (2) *der wonden Jhesu Cristi, met Marien Magdalena inden gheestelijcken huse ons herten ende inder gheestelijcker taffelen der meeghedelijcken schoet der maget Marien, sonder wroeghinghe Symonis des leprosi, over*‖*een draghende met den hochtijt Marie Magda-* Bl. 92*a*.
lenen. Jhesus ende Maria worden u voer .i. saluyt ende gruete, Aemen. Ic hebbe mijnne ende begeerte u nu te scrivene eenen brief die ghi bat weet dan ic selve, maer ic scriven u om meer daer op te ghedinckene, want een mensche es verghetelijc bij wijllen. »

Einde: « *Nu comt, lief boven alle lieven ende lief boven alle creaturen : comt, ic begheer u, doer u, met u te vervullene die seven werken der ontfermhertijcheit. Ic wijl u herberghen. Ic wijl u schincken mijns herten bloet. Ic wijl u spisen met my selven. Ic wijl u cleen, ic wijl u verlossen. Ic wijl u in [u]wer* (3) *groeter crancheit ende in uwer groeter pinen selve besueken, op dat ghi selt herberghen in u herberghe des eweghen levens. Amen.* »

Bl. 109*b*-111*a* : *Item dese na volghende worde leerde ons lieve here sijnder liever bruyt sinte Brigitte.*

Begin : « *Drie dinghen ghebiedic u te doene, drie dinghen verbiede ic u te doene* ‖ *ende drie dinghen* Bl. 110*a*.
radic u te doene. Ten yersten ghebiede ic u te doen als nyet te begheeren dan God alleene » enz.

---

(1) hs. *leven*.
(2) hs. *vermaminghe*.
(3) hs. *wer*.

Tt
(78)

Einde : « *Daer toe dwinghe ic u dat ghi niet anders en doet, want ic u heer ben* (1). *Dat ghehenge ic u, want ic u brugoem bem* (1). *Dat radic u, want ic u vrient ben* (1). *Amen.* »

Volgen nog, bl. 111*a-b*, enkele regels met godsdienstige overwegingen en ten slotte een aanteekening, welke men zie beneden. Bl. 112*a-b* zijn onbeschreven.

Het handschrift is geschreven in een nogal fraaie zware hand, nogal rond, meer op dan tusschen de regels, met sterk zwarten inkt, die niet zonder invloed gebleven is op het papier. Alle opschriften zijn rood; aan het begin van elk hoofdstuk van het eerste traktaat staat een groote roode hoofdletter; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteekens zijn gebruikt de punt en roode rubriceeringsteekens. De verkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

Aan 't slot van den tekst, op bl. 111*b*, leest men de volgende aanteekening, welke over vroegere bezitters van den geheelen codex gewenscht licht verspreidt:

Item dijt boec hoert toe den jonfrouwen Bockaerts (sic) *wonende in cloester te Vorst. Item bit voer diet screef, want* (2) *sij aerm van duchden bleef. Ave Maria.*

Het « cloester te Vorst » is natuurlijk de bekende abdij aldaar (3).

In het papier van dit gedeelte van den codex komen de volgende watermerken voor :

1° Een kleine ossenkop met neus en stang met St.-Andrieskruis, hetzelfde merk als nr 4 bij SOTHEBY, blz. 49, waarvan echter niet duidelijk de herkomst opgegeven wordt (4).

(1) In het hs. aldus voluit.
(2) Hs. *vant.*
(3) Zie WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles*, p. 568 vlgg.
(4) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, p. 49-50.

Tt
(78)

2° Een groote Gothische P, met een bloem met langen stengel er boven op en een krulletje aan den dwarsbalk, behoorende tot hetzelfde slag als het merk dat voorkomt in hs. **U**, in het tweede gedeelte van hs. **x** en in de hss. **Gg** en **Nn** (1).

3° Het wapen van Champagne met een Malthezer kruis boven op het schild, dat ook in de hss. **M**[7], **M**[10], **t**, derde gedeelte, en **Rr**, tweede gedeelte, voorkomt en daar besproken is (2). In dit hs. **Tt** is alleen de kleine bovenste helft van 't merk aanwezig.

4° Een Gothische Y met een Latijnsch kruis er boven op; hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **M**[1], **M**[10], **h** en **k** en daar besproken is (3).

II. — Dit tweede gedeelte van den codex bestaat slechts uit één sextern, en omvat derhalve bl. 113*a*-124*b*; de bladzijden zijn onregelmatig afgeschreven met inkt, maar niet gelijnd. Het aantal regels varieert dan ook van 20 tot 23. Signaturen zijn niet aanwezig; reclamen verwacht men natuurlijk niet.

Dit gedeelte, geschreven omstreeks het midden van de tweede helft der 15de eeuw, bevat bl. 113*a*-114*b* een gebed tot de H. Katharina, met dit opschrift : *Van sinte Katherinen een oratie.*

Begin : « *God gruetu, alder edelste maghet ende gloriose martelersse Katherina, een uutvercoren dochter Gods van hemelrike, een reyne gheminde brut ons heere Jhesu Criste* (4). *O alder liefste maghet, wilt u goedertieren oghen op my slaen ende ontfaen oedmoedelic mijn gebet* » enz.

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 223 en 434, en hier blz. 508 en 542.
(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 143, 158 en 387; tweede stuk, blz. 594.
(3) Zie boven, eerste stuk, blz. 108, 159, 310 en 317.
(4) Hs. *xpe.*

Einde : « *Ghecroent met ‖ glorien ende met eeren inden hemelschen paleyse van onsen heere Jhesum Cristum, die u uutvercoren heeft van beginne der weerelt ende u verheven in sijn ewich ryke met allen gebenediden heylegen ende uutvercorenen. Amen.* » Bl. 114*b*.

Daarop volgt, bl. 114*b*-115*a*, een dergelijk gebed tot de H. Barbara, met dit opschrift:

Een ghebet vander heileger maget sinte Barbelen.

Begin : « *O hoeghe maertelersse ende edele bruyt* (1) *Cristi, gloriose ende suver maghet Barbara. Ic val u te voeten met begheerten des herten ende bidde u oetmoedelijc dat ghy my wilt nemen in uwer hoeden alle de dage mijns levens* » enz.

Thans volgen, tot bl. 117*a*, een drietal dicta « ons heeren »; bl. 117*a*-120*a* een drietal exempelen, waaronder dat *Van een vroukijn van xxi jaren* (2); bl. 120*a-b* negen « punten » : « *Een goet mensche begeerde te wetene van Gode onsen heere waer mede datti* (3) *hem meest oefenen mochte* »; bl. 121*a-b*, een korte samenspraak tusschen Jezus en St.-Jan : « *Sente Jan vraechde onsen heere: « wat suldi den ghenen geven d[i]e* (4) *sonden laten te doene om uwen wille* » » (5); ten slotte, bl. 123*b*-122*a*, een dictum van S. Bernard. Bl. 122*b*, 123 en 124 zijn onbeschreven.

Dit gedeelte is geschreven in een niet zeer sierlijke, dicht ineengedrongen, maar toch duidelijke hand, met rossen inkt. Alle voorkomende opschriften zijn rood; de roode hoofdletters zijn vrij onbeholpen; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept.

---

(1) Hs. *bruyt edele*, met aanwijzing dat het eene woord na het andere moet komen te staan.

(2) Waarover zie voorloopig C. G. N. DE VOOYS, *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen* (Den Haag 1900), blz. 335 vlgg.

(3) *datti:* door een jongere hand veranderd in *dat hy*.

(4) Hs. *de*.

(5) Ook voorkomende in hs. **M⁶** : zie boven, eerste stuk, blz. 133.

Als leesteeken is gebruikt de punt, gewoonlijk rood op zwart, ook vóór hoofdletters; alsook enkele rubriceeringsteekens. Door een jongere hand is de tekst op sommige plaatsen « gecorrigeerd ». Onder de verkortingen komt voor *met allen ... uutvercoreñ*, toch wel te lezen als : *met allen uutvercorenen*; anders leveren ze geen stof tot opmerkingen.

Het watermerk van dit sextern is een gekroond wapenschild met drie lelies er in en een f er onder, hetzelfde merk dat ook in de hss. **C** (1), **M¹⁰**, **m**, **Nn** en **Pp** voorkomt en daar besproken is (2).

III. — Dit derde gedeelte, zijnde bl. 125 tot en met 147, bestaat uit twee sexternen, waarvan het laatste blad is weggesneden. De bladzijden zijn met de griffel afgeschreven en de zeven eerste ook gelijnd, op 103-106 mm. hoogte bij 64-66 breedte; maar om die afschrijving heeft de kopiïste zich weinig bekommerd. Het getal regels is meestal 20; soms 18, 19 en 21. Van signaturen noch reclamen zijn sporen te zien.

Dit gedeelte, geschreven in het laatste vierde der 15ᵈᵉ eeuw, bevat een uittreksel uit de bekende *Revelationes Sanctae Brigittae,* met dit opschrift :

Dit es die passie ons heeren, also hijse sinte Brigitten oppenbaerde (3).

---

(1) Zie de Nalezing op dit werk.

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 158 en 328, en hierboven blz. 542 en 561.

(3) De handschriften, waarin volledige of gedeeltelijke vertalingen van de *Revelationes S. Brigittae* voorkomen, zijn nog al talrijk, t.w. een dertigtal. Het excerpt dat in dit hs. **Tt** staat vindt men ook in de volgende : Brussel, Kon. Bibl. nʳ 4905 en 20105; Düsseldorf, Landesbibl. nʳ C 93; Gent, universiteitsbibl. nʳ 1365; Keulen, Stadsarch. nʳ G B 8° 129; Münster, Paulinische bibl. nʳ 527; Leiden, Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. nʳ 223; Weenen, Fideicommisbibl. nʳ 7942.

Tt (78)

Begin : « *Ons lieve heere Jhesus Cristus die sprac der heilegher vrouwen sinte Brigitta aldus toe, in eender revelatien daer hij haer in openbaerde alle sijn heileghe passie, ende seyde: « dochter, ghij sult weten, doen die tijt alder mijnre salijchster passien ghecomen was, sprac ic toet minen jongheren : « Mijn ziele es bedrueft toeter doot toe. » Doen sprac Symoen Peeter : « niet en bedrueft di : Ic sal mijn ziele setten vor di. » Ende hij seide noch vele, also die ewangelisten bescriven* » » enz.

Einde : « *Daer aene selense bekennen mijn groote minne, welc vele menschen niet ter herten en nemen, ende en willen my niet bekennen met gheloove ende met minnen. Hier omme worden si*
Bl. 144*a*. *eeuwelijc ver||doemt* (1). *Waer af ons allen behoeden ende beschermen moet ons lieve heere God, onse sceppere ende salichmaker, Jhesus Cristus, onse heere. Amen.* »

De rest van bl. 144 en bl. 145, 146 en 147 zijn onbeschreven.

Deze tekst is geschreven in een duidelijke, ofschoon niet fraaie bastaardletter, met bleeken inkt. De opschriften zijn rood; er zijn enkele nogal goed gemaakte roode hoofdletters; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteekens zijn gebruikt : de punt, zwart en ook rood op zwart; een streepje en soms twee kleine evenwijdig loopende streepjes; doch een en ander niet doorloopend. De afkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

Het watermerk in dit gedeelte is hetzelfde als in het voorgaande; beide bestaan dan ook uit een-

(1) Hs. *verdoent*, voluit : er is een been der *m* in de pen gebleven.

Tt (78)

zelfde soort papier, zooals ten overvloede uit den stand der roedjes blijkt.

IV. — Het vierde gedeelte omvat al de overige bladen van den codex, dus bl. 148 tot en met 336, en bestaat uit drie en twintig quaternen en vijf losse bladen, waarschijnlijk overblijfselen van een quatern. De bladzijden zijn met potlood afgeschreven en gelijnd, op 92 mm. hoogte bij 62 breedte. Het getal regels is regelmatig 21. Signaturen en reclamen zijn meest alle bewaard. De eerste bestaan uit kleine letters met Romeinsche cijfers, en staan niet in den rechter-, zooals gewoonlijk, maar in den linkerbenedenhoek, op het eerste en het derde blad van elk quatern, terwijl twee opeenvolgende quaternen dezelfde letter hebben, d. w. z.

eerste quatern, bl. 148*a* : *[aj]* (1)
» » , bl. 150*a* : *aij*
tweede quatern, bl. 156*a* : *aiij*
» » , bl. 158*a* : *aiiij*
derde quatern, bl. 164*a* : *bj*
» » , bl. 166*a* : *bij*
vierde quatern, bl. 172*a* : *biij*
» » , bl. 174*a* : *[biiij]* (1)

De signaturen op bl. 180*a* en 182*a* zijn niet goed leesbaar; er schijnt telkens te staan *ai;* maar met bl. 188*a* wordt het reeds begonnen alfabet verder voortgezet.

Dit gedeelte, in het midden van de tweede helft der 15[de] eeuw geschreven, bevat :

Bl. 148*a*-159*b* een traktaatje, « een schoon leeringhe » zooals in een jongere hand naast den titel staat, over het H. Sacrament, met dit opschrift :

Dit es vanden heyleghen sacramente.

(1) Deze signatuur is weggesneden.

Tt
(78)

Begin : « *Als ghi tot den heyleghen sacramente gaen wilt, soe seldi des daghes te voren u biechten ende u silencie pinen te houdene, ende des daghes dat ghi ten heyleghen sacramente gheweest hebt; ende dincken van dier werdegher toecompst dijns ghe-minden, met menegher begheerten sijns verbeydende, dij pijnende werdelijc daer toe te bereyden* » enz.

Einde : « *Ende als ghi en* (t. w. « *dinen ghe-minden* ») *dan teghewordich ghevoelt in die camer uws* (1) *herten, soe legten tusschen die arme uwer zielen overmits een uutslutinghe alder eertscher din-ghen, ende een inslutinghe uws* (1) *gheminden brude-goems* (2). *Dan sal my die devote ziele doen hooren haer stemme ende sal my singhen vanden liedeken van Syon, der welker melodie overmits drie manieren gheleghen sijn. Die eerste es een volcomen verghetenghe der eertscher dinghen ende een berrende begheerte der*

Bl. 159*b*. *ewigher dinghen, dat een beghin es des* ‖ *levens der heylegher gheeste. Amen.* »

Bl. 159*b*-160*a* een traktaatje dat aan S. Ber-nardus wordt toegeschreven, met dit opschrift :

Item dit es sinte Bernaerts testament (3).

Begin : « *Doen sinte Bernaert in sijn eynde lach, doen liet hij sinen jongheren dit testament ende sprac :* « *O lieve broeders, doen ic een gheestelijc mensche wert, doen werdic* (4) *van my* (5) *allen weerliken*

---

(1) Hs. *vus*.

(2) Hier heeft een jongere hand in margine bijgeschreven : *slaet over iij blaederen* met een + als verwijzingsteeken.

(3) Hetzelfde stukje komt voor in een hs. op de Kon. Biblioth. te 's-Gravenhage, nl. in het Weesper-hs. 34 (zie b. v. F. H. G. van Iterson, *Stemmen uit den Voortijd*, blz. 182), en in hs. suppl. franç. 3989 op de Biblioth. Nationale te Parijs (zie Huet, *Catalogue des Manuscrits Néerlandais* enz., nr 40, blz. 46).

(4) Hier is in de zoo even vermelde jongere hand in margine bijge-schreven : *verre*.

(5) Hs. *my van*, met aanwijzing dat het eene woord na 't andere moet gelezen worden.

Tt
(78)

dinghen ende nam minen scepper in mijnder zielen als een bondelkijn van miren » enz.

Einde : « *Dese ghepeynsen waren alsoe vaste in mijn herte, dat noyt ander ghepeys stede daer in vinden en mochte noch en conste, ende dies es God mijn orconde dat ic niet en begheerde te peysen dan van aldus*‖*daneghen materien. Den alderliefsten wille* Bl. 161*a*.
Gods gheschie in my. Amen. »

Bl. 161*a*-162*a* staan een drietal dicta van Jezus, en dan volgt, bl. 162*a*-164*b*, weer een stukje over 't H. Sacrament, dat aan Jan van Ruusbroec wordt toegeschreven, met dit opschrift:

Brueder Jan van Ruysbroec bediet ons vanden heyleghen sacramente (1).

Het stuk schijnt echter in de bekende werken niet te vinden te zijn.

Begin : « *Die zee en es niet soe overvloeyende van druppen noch die sonne van rayen, noch die bosch van loveren, als dat heyleghe sacrament es overvloyende van godliker gracien. O mensche, als du ontfaes werdelijc den lichame Cristi, soe ontfaetstu .v. groote dinghen* » enz.

Einde : « *Onse heere seyt :* « *meer ghenuechten hebbic metten goeden menschen dan ic doe met minen vader in hemelrijc. Ic hebbe hem ghegheven minen lichame tot eender spijsen ende mijn bloet tot eenen drancke. Ende ic en keerde niet mijn aenschijn vanden joden om die minne die ic hadde totten mensche.* »

Vermoedelijk zijn deze beschouwingen bij vergis-sing aan Jan van Ruusbroec toegeschreven.

Bl. 164*a*-167*a*: *Hier na volghen sonderlinghe gaven ende vruchten die den mensche comen vanden toe-*

---

(1) Naast dit opschrift staat in margine het verwijzingsteeken +, beantwoordende aan dat op bl. 159*a*, boven, blz. 616, noot 2), vermeld.

Tt *ghen* (1) *des heylichs sacraments den gheenen die daer weerdelijc toe gaen.*

(78) Begin : « *Ten eersten male werden hem alle sijn sonden vergheven. Ten anderen male wort hij voer*
Bl. 165a. *sunden verhuet, daer hij weder om* ‖ *in sunden vallen soude, en dade die ghebenedide cracht des heylichs sacraments, die den mensche daer voer bewaert* » enz.

Einde : « *Die .xii. gave es die mensche die den lichaem Gods ontfaet, dat hij meer wijsheyden ontfaet* (2), *dan alle die meesters van Parijs mochten ontfaen binnen dusent jaren. Des ghelijc sprect die minlike leereer Sinte Jheronimus, dat des ghelijc* (3) *ontfaet elc mensche met Gods lichame aender sielen, maer het*
Bl. 167a. *es ver*‖*borghen tot dat die ziele henen scheyt. Ghebenedijt si God ende die suete maghet Maria altijt. Amen.* »

Bl. 167*a*-168*a* volgen korte beschouwingen naar aanleiding van deze vraag :

« *Nu mocht iement vraghen, na dat dese toeganc des heyleghen sacraments dus orborlijc es den mensche die daer weerdelijc toe gaet, hoe sal die mensche weten, oft hire weerdich es toe te gane. Hier op raet die minlike leereer Sint Augustijn : Die mensche die hem vri kint van dootsonden* » enz.

Bl. 168*a-b* dergelijke beschouwingen :

« *Hier na volghet wanneer ende hoe men tot deser hogher gaven des heyleghen sacraments gaen sal. Want nu den alder naesten wech ende nutsten es tot alder doecht te gherakene dat heyleghe sacrament, soe sal die mensche proeven hoe ende wanneer hij daer toe gaen sal* » enz.

---

(1) *toeghen* is door de reeds meer vermelde jongere hand doorgehaald en in margine vervangen door *ontfanghen*.

(2) Door de meer vermelde jongere hand veranderd in *ontfāct*.

(3) Door diezelfde hand veranderd in *ghelijcx*.

Tt Daarop volgt, bl. 168*b*-171*a*, nog een stukje over 't zelfde onderwerp, met het opschrift :

(78) *Vanden selven.*

Begin : « *Sente Pauwels seyt : « yeghelijc sal hem selven proeven ende alsoe eten vanden broode ende drincken van dien kelct ». Dat es : die men*‖*sche moet* Bl. 169a.
hem keeren van sijn selfs ghevoelen ende proeven oft hij in al sinen levene die eer Gods ende sinen lof meynt » enz.

Einde : « *Want ghij al dies behoevende sijt, ende dit werdeghe heyleghe sacrament een spijse es diet al vermach, soe en suldi u niet af keeren daer af te bliven, maer altijt alst behoerlijc es ende met beschedenheyden bestaen mocht* (1), *daer toe keeren met vlite ende met begheerten; ende met voerspreken der biechten dat ontmoeten, op dat ghij hier daer af in uwer zielen ghespijst moghet werden, ende in minnen ontfunct moet werden, dat ghij uter gracien Gods moet commen totter glorien Gods, die noch oere ghehoeren* (2) *en can* (3) *noch in der herten des menschen comen en can.* »

Thans volgt, bl. 171*a*-183*b* een uitgebreider traktaat over hetzelfde onderwerp, in den vorm eener samenspraak tusschen den mensch en zijn ziel, zonder eenig opschrift, niet eens aan 't begin van een nieuwen regel.

Begin : « **Die Mensche.** *O siele, al dat u u vrient*(4) ‖ Bl. 171b.
ghedaen heeft, al dat hij om dinen wille gheleden

---

(1) Door de reeds meer vermelde jongere hand veranderd in *moecht*.

(2) Door dezelfde hand veranderd in *ghehoert* : de slot-*n* is uitgekrast en boven op de *e* een *t* geschreven.

(3) Door dezelfde hand is daar boven op geschreven : *heeft*.

(4) Door dezelfde hand veranderd in *bruydegoem* : boven op *vrient* is *bruyde* geschreven en daaronder *goem*.

Tt (78) *heeft, dat heeft hij in minnen vervult. Waer bij ic* (1) *vermoede dat ghij niet bat dan met minnen hem betalen en moghet. Want als die leeraer Sinte Augustijn seit: Onse lieve heere es allen menschen teghenwordich ende alre menschen sorghe draghet, ende nochtan eenen iegheliken als allen menschen voersiet, alsoe sie ic hem in mijnre hoeden becommert, eest dat ic*
Bl. 172*a*. *selve mijns waer neme* »... ‖ « **Die ziele.** *Ach heere, want dan aldus es, dat ic di niet dan met minnen dancken oft ghelden en mach, al eest dat ic niet verdient en hebbe alsoe seer di te minnen als ic di sculdich ben, nochtan begheeric dij alsoe zeer te minnen als oyt creatuere di gheminde. Och heere, voer di es alle mijn begheerte ende van di es al wat goets ic begheere... Maer lieve menschen, wat helpt mi van sunden ghevrijt te sine, ten si dat ic staende blive, oft na den val vromelijc weder op sta? Daer om begheer ic* (2) *van u, want ic soe cranc ben te stane in minnen ende soe lichtelike valle, dat ghij my segghet, als ic ghevallen bin, war ic* (3)
Bl. 172*b*. *mi weder* ‖ *mede* (4) *verlossen mach ende in die minne ons heeren mi als te voren verenighen mach* » enz.

Einde: « **Die siele.** *Och hoe troestelijc es mi dat woort dat ic, onsaleghe, mach gaen totten heere der moghentheyt. Nu segt mi, ic bids u, noch eens dat ic u vraghen sal: Oft een mensche, als hij den priester dat heyleghe sacrament saghe handelen ende dat heyleghe sacrament seere begheerde te ontfaen, ende die priester en mocht hem [op]* (5) *die tijt niet gheven,*

(1) In het hs. *ic bij*, met aanwijzing dat het eene woord na het andere moet komen te staan.
(2) Door de meer vermelde hand veranderd in *jc*.
(3) Door dezelfde hand is *war* veranderd in *waer* en *ic* uitgekrast; ter vervanging is onder de ratuur, met verwijzingsteeken, bijgeschreven : *mede ic*.
(4) Door dezelfde hand uitgekrast.
(5) Door dezelfde hand tusschen de regels bijgeschreven.

Tt (78) *oft hijt dan voer Gode ontfaet? Sinte Augustijn seet: gheloefts* (1) *ende du hebs ontfanghen. Wanneer dan eenich mensche die in gracien es, ende wetelijc in gheen dootsonde en es, ende in gherechten ghelove begheert dat heyleghe sacrament te ontfane, soe ontfaet hijt gheestelijc na sine* ‖ *begheerte. Maer vele* Bl. 183*b*.
salichliker eest hem dat heileghe sacrament te ontfane. Ende hier mede endic dese oefeninghe vanden heyleghen sacramente. »

Bl. 184*a*-187*b* zijn onbeschreven.

Bl. 188*a*-213*a* bevatten een afschrift van Gerard van Vliederhoven's bekend traktaat *Van den vier Utersten* (2), zonder opschrift.

Begin : «« *Memorare novissima tua et in eternum non peccabis.* »

Dit leert ons die wise man, ende bediet in onser talen : « *Mensche, ghedincke dijn uterste ende inder ewicheyt en seldi niet sondeghen.* » *Hier af spreet sinte Augustijn aldus : Meer es te scuwen alleen die onreynicheyt der sonden dan alle grootheyt der pinen. Ende want ghedinckenesse der lester dinghen den mensche trecken vanden sunden tot doechden*

(1) Door de meer vermelde jongere hand is de slot-*s* uitgekrast.
(2) Zie over dit traktaat C. M. VOS, *De Leer der vier Uitersten* (Amsterd. 1866) en verg. C. G. N. DE VOOYS, *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, blz. 57. Andere handschriften zijn : Berlijn, Kon. Biblioth. Ms. germ. fol. 90 (fragment op het voorbord) en ms. germ. oct. 371; Brussel, Kon. Bibl. 1172 (verkorte tekst), 3030, 19549, II 469; Deventer, Stadsbibl. 60; Düsseldorf, Landesbibl. C 93; Gent, universiteitsbibl. 1400; Den Haag, Weesper. hs. 33 ; Hamburg, Stadsbibl. Theol. 1001; Leiden, Bibl. v. de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 268 (zie den *Catalogus*, blz. 22*a*); Leuven, universiteitsbibl. 63; Oudenaarde, Stadsbibl. 13 (zie een beknopte beschrijving bij VERDAM, inleiding op den *Spiegel der Sonden*, blz. LXXX vlg. en een uitvoeriger, maar veelszins onjuiste beschrijving door DE PAUW in de *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Acad.* 1891, blz. 471 vlgg.); Weenen, K. K. Hofbiblioth. 2725.

ende houden ende vesteghen in goeden werken. Daer omme, bider gracien Gods, meyne ic wat te segghen uter heylegher scriftueren welke dese leste dinghen sijn » enz.

Einde : « *Want als sinte Pauwels seet, soe en sijn alle die pinen van deser tijt niet weerdich gherekent te werden bij der toecommender glorien die in ons gheoppenbaert sal werden. Aldus eest claerlijc openbaer dat dese cleyn verganckelijcke pine ende*
Bl. 213*a*. *corten aerbeyt alte grooten ‖ eweghen loon maect, ende aldus soe helpen den mensche dese uterste dinghen : die doot, dat oordel, die helle ende die eweghe glorie, sonden te latene ende penitencie te doene, ende doechdeliken werken te hantieren ende die eweghe glorie te vercrighen, tot welker glorien ons moet bringhen die vader, die sone ende die heyleghe gheest. Amen.* »

Bl. 213*a*-214*a* staat een « geestelijke » (= *spiritualis*) toepassing der zeven werken van barmhartigheid, met dit opschrift :

Hier na volghen die vij. werken der ontfermherticheyt, gheestelijc, die ons seer van noode sijn.

Begin : « *Wij selen onse siele spijsen met vasten gheloeve aenden sacramenten der heylegher kerken, dat broot des levens. Dat ander es, wij selen onse siele drincken gheven tranen des rouwen, om dat wij onsen heere met sonden verbolghen hebben* » enz.

Bl. 214*a* staat dan de volgende opsomming der zeven werken van barmhartigheid in eigenlijken zin :

« *Hier na volghen die .vii. werken van ontfermherticheyden. Dat eerste es cibo, dat es den hongherighen spisen. Dat ander es poto, dat es den dorsteghen drinken. Dat derde es colis, dat es den pelgrimen ende den ellendeghen herberghen, ende den verdoolden oft den ongheleerden den wech der salicheyt wijsen. Dat vierde es tego, dat es den naecten cleeden. Dat*

vijfste es visito, dat es den sieken visenteren. Dat seste es redimo, dat es den ghevanghen verlossen. Dat sevenste steet in Tobias boec, tende. Dat es den doden begraven. »

Bl. 214*a*-246*a* worden ingenomen door verschillende uittreksels uit het *Boec der Consciencien* of *Cancellierboec* (1), nl. de hoofdstukken VI, VII, VIII en IX, eenigszins verkort, en zonder de Latijnsche formules, aldus verdeeld :

bl. 214*a*-220*a* : « *Hier na volghen die .x. ghebode met corten bediedenessen; nochtan machmen verstaen alle dies noot es eenen verstandeghen mensche, die hem keerende es in die minne Gods om hem ‖ dicwile daer in te spieghelen* » enz. Bl. 214*b*.

bl. 220*a*-226*a* het hoofdstuk over de doodzonden : « *Die andere partie vanden boeke der consciencien heeft ane die .vij. dootsonden die hier ghenoemt staen* » enz.

bl. 226*a*-238*a* het hoofdstuk over de zeven werken van barmhartigheid : « *Die derde partie der consciencien heeft ane die .vij. werken ‖ der ontfermherticheit,* Bl. 226*b*.
daer onse heere in den daghe des oordeels segghen sal, den mensche hem beloven ende beclaghen sal » enz.

Bl. 238*a*-246*a* het hoofdstuk over de « recapitulatie » :

« *Nu volghet der biechten een poent ende heet Recapitulatio, dat es een overspellen oft een over-*

---

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 213 vlgg., en sedert ook D. C. TINBERGEN, *Des Coninx Summe*, blz. 81 vlgg. en blz. 153 vlgg. Sedert ik hs. **U** beschreef, is de Brusselsche Bibliotheek in 't bezit gekomen van nog twee andere handschriften, nl. nr II 2047, dat het geheele werk bevat, en nr II 2252, dat o. a. de hoofdstukken II, III, IV en V bevat. Er was een handschrift van 't *Cancellierboec* in de boekerij van het Sint-Barbaraklooster te Delft (zie b. v. MOLL in het *Kerkhist. Archief* IV, blz. 277), zoogoed als zeker niet identisch met een der thans bekende.

Tt (78) *dincken datmen hebben sal der sonden die men ghedaen heeft ende ghebiecht heeft* » enz.

De uittreksels worden besloten met het slot van 't complete werk (1) :

« *Nu bidden wij onsen heere, dat hij ons gheve int boec der consciencien alsoe wiseleec te studeerne ende met alsoe grooten rouwe in ghewaregher biechten te levene, ende onse sonden hier te beterene, also dat wij na dit corte leven moeten vanden wisen cancellier Jhesu Cristo oorlof mueghen hebben te lesene* (2) *metten saleghen int boec des ewichs levens. Amen. God verleene ons sinen peys ende na dit leven dat ewelike leven. Amen.* »

Bl. 246*a*-255*b* bevatten het traktaatje, waarschijnlijk een sermoen, over « vrede en onvrede », dat we reeds kennen uit de hss. **R** en **Kk** (3), zonder eenig opschrift :

« *Ons heere leerde sinen jongheren in der ewangelien, in wat huyse dat si quamen, dat si metten eersten spraken : « vrede sij in desen huse* » » enz.

Daarop volgen, bl. 255*b*-256*a*, twee dicta, een van den H. Bernardus en een ander van den H. Gregorius; daarna :

bl. 256*a*-257*a* : *Dit sijn die seven sacramenten der heylegher kerken*, een korte verklaring.

bl. 257*a*-259*a* een dito van de tien geboden :

« *Dit sijn die .x. gheboden Gods ghetughet met vele worden der heylegher kerken ende metter scrifturen. Wie datse hout, hij wert behouden, ende wijse brect, hij wert verdoempt, sterft hij daer inne. Onse*

(1) Verg. boven, eerste stuk, blz. 215.
(2) Hs. *te lesene hebben*, met aanwijzing dat *hebben* vóór *te lesene* hoort te staan.
(3) Zie boven, eerste stuk, blz. 182, en hier, tweede stuk, blz. 520.

Tt (78) *here seghet inder scrifturen ende inder bibelen : « eest dattu mijn gheboden hout, ic sal u goet doen* » » enz.

Bl. 259*a* : *Dit sijn die vii. gaven des heyleghen gheests*, een bloote opsomming.

bl. 259*a*-260*a* : *Hier na volghen de vii[i].* (1) *salicheden*, bloote opsomming met enkele woorden opheldering voor de derde en de achtste zaligheid.

bl. 260*a*-261*a* : *Dit sijn die .xij. articulen vanden heyleghen kersten ghelove.*

Bl. 261*a* : *Dit sijn die sonden in den heyleghen gheest.*

Bl. 261*a*-*b* : *Dit sijn die ix. vremde sonden.*

Bl. 261*b*-272*a* bevat een handleiding tot zelfonderzoek voor elken dag der week, dezelfde die ook voorkomt in hs. **Ss** (2), zonder opschrift.

Begin : « *Alle die werelt es gheset in eenen quade, dat es in eenen viere der begheerlijcheit deser nede[r]ster* (3) *dinghen, alsoe dat ghedachte des menschen onghestedich es ende bereet uut te lopene, ende op sinen scepper niet te dinckene als hij doen soude. Hier omme eest noot dat een mensche alle daghe eenen voerworp der oefeninghen voer neme, daer sijn herte mede ghevanghen werde, daert bij Gode in eenvoldicheiden bliven mach* » enz.

Einde : « *Noyt oeghe en sach, noch oere en hoorde, noch en mochte menschelike herte begripen* [...] (4) *die blijscap die God bereet heeft den ghenen die hem minnen ende ghetrouwelike dienen, ende haer ordene wel houden ende Jhesum volghen. Amen.* »

Bl. 272*b*-281*b* worden ingenomen door een aantal dicta patrum en kleine overwegingen, waaronder :

(1) Hs. *vii.*
(2) Zie boven blz. 605.
(3) Hs. *nedeste.*
(4) Hs. *noch en mochte menschelike herte begripen. noch noyt en mochte begripen die blijscap die god* enz.

Tt (78) Bl. 272*b* : *Het sijn vier dinghen die den mensche beletten dat hij niet godlike sijn en mach.*

Bl. 273*a-b* : « *Een goede leere. Die ghene die suver leven leyden willen, die moeten dicke biechten spreken ende gheerne in bedinghen sijn* » enz.

Bl. 275*b* : « *Het comen vijferhande* (1) *nutscapen van te sprekene vanden vernoye ons heeren* » enz.

Bl. 277*b*-278*b* : « *Onse heere leerde eenen mensche .viii. poenten hoe dat hij leven soude* » enz.

Bl. 281*a-b* : « *Van vele sprekens comen .x. scaden* » enz.

Bl. 282*a*-295*b* bevatten een traktaatje zonder opschrift.

Begin : « *Onse suete ende minlike heere Jhesus Cristus, die brudegoem es der minnender zielen, die roept ende vermaent die gheminden zielen altoes van binnen ende seet : O dochteren van Jherusalem, gaet uut ende siet den coninc Salamoen inder croenen, daer hem sijn moeder mede ghecroent heeft inden daghe sijnder brulocht ende die bliscap sijns herten* » enz.

Einde : « *Hier om gaet uut, o dochter van Jherusalem, siet den warachteghen Salamoen, onsen lieven heere Jhesum Cristum, uwen brudegoem, die leeft ende regneert met Gode sinen vader in eenicheit des heyleghen gheest, een God inder ewicheit der ewicheyden. Amen. Hier eyndet een devote epistel ghescreven u lieden* ».

Bl. 295*b*-298*b* een « geestelike leere », zonder opschrift :

Begin : » *Ghij selt u wapenen metten wapenne*
Bl. 296*a*. *ons heeren Jhesu Cristi, daer ‖ hij ons mede verlost heeft van al onsen sonden ende vianden ende vanderewigher doot* » enz.

(1) Hs. *vijfh'ande.*

Tt (78) Einde : « *Alsoe die bloeme voer die vrucht gaet, alsoe gaet ellendicheit voer ghehoersamheit, met welken tween duechden als met gulden vloghelen een mensche ‖ sonder enighen hinder vlieghen mach inden hemel.* Bl. 298*b*.
Hier eyndet een gheestelike leere. »

Bl. 298*b*-306*b* verschillende beschouwingen over de zonde, zonder opschrift.

Begin : « *Nu verstaet als ghij op die beelden lettet met ghenoechten, het ghevalt somwilen dat vele goede gheestelike menschen dat sij ghevoelen ghenoechte in den beelden die hem voer comen tegen haren wille* » enz.

Bl. 306*b*-307*b* overwegingen over de gehoorzaamheid :

« **Vander heylegher ghehoersamheit.** *Hoe een gheordent mensche meer verbonden es onder dat joc der ghehoersamheit, hoe hij meer vruchten werct* » enz.

Bl. 307*b*-308*a* enkele regelen over goede gewoonte en goed gezelschap.

Bl. 308*a*-314*a* een opwekking om zich met gebeden tot Jezus Christus te wenden, met voorschriften en voorbeelden.

Begin : « *Al dede een mensche alleene alle die goede werken die alle menschen van eerterike doen, ende oec alle die penitencie alleene die allen menschen doen, soe en sijn nochtan dese duechden van deser penitencien niet soe verdienlijc noch soe werdich, dat dese mensche ... sal connen ghecomen ten ewe‖ghen leven* » enz. Bl. 308*b*.

Einde : « *Een luter consciencie es, als Hugo seet, die vander tijt die leden es gheen gherecht wroeghen en heeft, noch inder teghewordegher tijt gheen onrechte ghenoechte, noch totter toecommender tijt gheenen valschen wille. Amen.* »

Tt (78)

Bl. 314*a*-331*a* worden ingenomen door een traktaat zonder opschrift, maar uit den tekst blijkt te heeten de *Bogaert des lidens ons heeren.*

Begin : « *Lieve ende gheminde, dit sendic u om* Bl. 314*b*. *dat ghij u ‖ vromelijc oeffenen soudt in dat minlike liden ons heeren Jhesu Cristi, want wie dat Cristus doeghen met innegher trouwen oeffent, hem steeter groote vrucht af te comen. Want wat menschen die ghestadich blijft in die passie des crucen ons heeren Jhesu Cristi, ende die godheit ende die mensheit alle beide te samen aensiet met minnen, die moet emmer een vroem heylich mensche werden* » enz.

Einde : « *Nu dan, dat wij desen weldeghen weerdeghen edelen bogaert, dat werde liden ons heeren Jhesu met vreden ende ghenuechten besitten moeghen, ende met solaes inder tijt oeffenen moeten, soe dat ons een ghenoechlijc leven si in deser tijt ende een ewich volcomen ghebruken na deser tijt inder ewicheit. Amen.* »

Bl. 331*a*-*b* : « *Op een tijt soe vraechde sinte Bernaert onsen lieven heere welc sijn heymelijckste* (1) *ende onbekinste liden was* », waarop Jezus antwoordt : « *Ic hadde een wonde drie vingher diep op mijn scouder, daer ic mijn cruce op droech; dat was mi alte bitteren pine. Si dede mi weeder dan ander wonden ende si wort luttel bedocht vanden menschen, want si onbekent es.* » Wie die wonde « *werdicheit bewijst* », dien zullen « *vele gracien* » gegeven worden.

Daarop volgt een reeks gebeden. in de eerste plaats een op die weinig bekende wonde :

Bl. 331*b*-332*b* : « **Oracie**. *O lieve heere Jhesus Cristus, saechtmoedich lam Gods! Ic dijn aerme snoede*

(1) Hs. *heymelijchste*.

Tt (78)

deerne gruete ‖ die heyleghe wonde (1) *die op dijn* Bl. 332*a*. *ghebenedide scouderen stont* » enz.

Bl. 332*b* : « *Die dese drie poenten seghet oft hoort segghen in sinen inde, hij en mach niet lichtelijc verloren bliven oft werden. Heere Jhesus Cristus, ic ben die arme mensche die du heves ghescapen van dijnre vaderliker godheit cracht tot die selven* » enz.

Bl. 332*b*-333*a* : « *Item die dit poent seit met goeder herten in sine eynde : ‖ « lieve heere, ic bidde u dat* Bl. 333*a*. *ghij mi die selve ontfermherticheit bewisen wilt die ghij int cruys brwijst hebt, ende oec canict metten monde niet ghesegghen, soe segghet metter herten* », *inder uren sijnre doot hem en derf niet twifelen hij en salse vinden; ic hebt van eenen warachteghen gheesteliken persoen ghehoort ende het es oec wel te gheloeven, niement en derf daer aen twifelen.* »

Bl. 333*a*-334*b* : « *Dese oracie salmen lesen des avons voer dbedde met devocien, als een mensche slapen gheet, na alle sijn werken ende ghetiden.*

O Heere Jhesu Criste, ter werdicheit van dien saleghen heyleghen worden dat ghij aldus aen den cruce spraect » enz.

Bl. 334*a*-335*a* : « *Dit hoedeken es van .l. bloemen, daer die meechdelike bloeme Maria mede verciert was; laet ons herte mede vercieren, want niet en es dat wij ‖ begheeren* (2) *te vercieren dan ons herte. Ende .v.* Bl. 334*b*. *pater noster den heyleghen .v. wonden ons heeren, voer die vijf scoen rosen dit hoedeken mede te vercieren.* »

Bl. 336*a*, aan het slot :

(1) Hs. *wonde heyleghe*, met aanwijzing dat het eene woord na het andere moet komen te staan.

(2) Boven dit woord staat, geschreven door den kopiïst zelf : *behoeven*, wat dan ook beter in den samenhang zou passen.

Tt (78) *Lof ende danc den hemelschen vader, ende voer hem wilt bidden van minnen om Jhesus wille die dit screef, want hij arm van duechden bleef.*

Bl. 336*b* is onbeschreven.

Dit derde gedeelte van den codex is geschreven met een vaste hand, in een zeer fraaie rotunda. Sommige opschriften zijn met robrik geschreven, de meeste met gewonen zwarten inkt, maar dan rood onderstreept. Aan 't begin van een nieuw traktaat of hoofdstuk is de tekst versierd met eenvoudige, maar zorgvuldig geteekende roode hoofdletters, zuiver van stijl; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteekens zijn gebruikt : roode rubriceeringsteekens, de punt, vaak ook vóór hoofdletters, en af en toe ook het schuine streepje. Onder de afkortingen zijn er nog al vele die in het tijdperk, waarin het handschrift geschreven werd, niet meer van algemeen gebruik waren : waarschijnlijk is het dus gekopieerd naar eèn voorbeeld uit de 14de eeuw.

In het papier van dit gedeelte komen de volgend watermerken voor :

2° Een Gothische Y met een Latijnsch kruis er boven op, hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **Pp** en daar onder 10° besproken is (1).

2° Een smalle ossenkop, met gesloten neus en een stang met St.-Andrieskruis. Er zijn twee lichte varianten waar te nemen. Het merk behoort tot dezelfde soort als dat voorkomende in hs. **h**, en daar onder 2° besproken (2). Bijna zonder verschil komt het voor in papier uit de jaren 1468 en 1469 op het stadsarchief te Gent.

3° Een van tinnen voorziene toren, met drie

(1) Zie boven blz. 563.
(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 310.

Tt (78) dergelijke torentjes er boven op, en een poort met een rondboog, waarboven staat : **nay**, een zoogenaamd « sprekend » merk eener papierfabriek te Doornik (*Tour-nay*). Hetzelfde merk komt voor bij MIDOUX-MATTON, afd. 15[e] eeuw, n[r] 131, uit archiefstukken te Laon uit de jaren 1470 tot 1474; en bij DE STOPPELAAR, plaat V, n[r] 3, uit de stadsrekening van Middelburg over het jaar 1470 (1).

Uit de aanteekening aan het einde van het eerste gedeelte weten wij, dat de codex afkomstig is uit de abdij van Voorst; waarschijnlijk is hij op de Bourgondische Bibliotheek gekomen toen dit gesticht in 1783 werd opgeheven. De codex is blijkbaar niet naar Parijs geweest, want de stempel der Bibliothèque Nationale aldaar is er niet in te vinden.

De « correcties » die in de verschillende gedeelten van het handschrift voorkomen, schijnen van dezelfde hand te zijn.

De codex steekt nog in de overblijfselen van zijn oorspronkelijken band uit de 15de eeuw. Bij een in de laatste jaren noodzakelijk geworden verstelling zijn de eikenhouten borden door bordpapier vervangen en is de rug met nieuw leder overtrokken, maar het oorpronkelijke leer van het plat, dat echter ook zeer versleten is, werd behouden. Men kan nog zien dat er één slot en in 't midden van 't voorbord koperen beslag geweest is.

(1) Zie DE STOPPELAAR, *Het Papier in de Nederlanden*, blz. 44, waar het merk echter onjuist verklaard wordt.

Uu
(79)

Handschrift op papier, met enkele bladen perkament, uit het midden van de tweede helft der 15de eeuw, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 3037.

De codex bestaat uit: een blad perkament, dat oorspronkelijk tegen het voorbord van den band geplakt was; een dubbel blad; een enkel blad; een half quatern; een blad perkament; een sextern; een enkel blad; een quintern; negen en twintig quaternen; een sextern; een dubbel blad; een blad perkament; een half quatern; twee bladen waarvan het laatste uit een ander handschrift genomen is; een vel perkament dat oorspronkelijk tegen het achterbord van den band geplakt was; daarenboven zijn op elf verschillende plaatsen stroken perkament, kleiner dan het handschrift zelf, tusschengevoegd; alles samen 297 bladen, 143 mm. hoog bij 107 breed. Te beginnen met bl. 23*a* tot en met bl. 287*a*, is iedere bladzijde verdeeld in twee kolommen gelijk van hoogte maar ongelijk van breedte, met potlood afgeschreven, maar niet gelijnd; de eene kolom is 54 mm., de andere 18 mm. breed; de hoogte is 88 mm. Uit den aard der zaak is het getal regels per bladzijde bijzonder ongelijk. Te beginnen met bl. 23 is het handschrift regelmatig voorzien van signaturen, bestaande uit letters met Arabische cijfers. Bl. 23 tot en met 32, een quintern uitmakende, zijn *alle* gesigneerd, nl. *1a*, *a2* enz., tot *a10*; bl. 33 tot en met 40, een quatern uitmakende, zijn ook *alle* gesigneerd op elke zijde, uitgezonderd op de laatste : *b1*, *b2* enz. tot *b15*; van de volgende quaternen zijn gewoonlijk de vier eerste bladen, nu en dan de drie eerste, en een enkele maal alleen het allereerste gesigneerd. Toen het alfabet (waarbij als laatste letter gebruikt is het bekende verkortingsteeken, in den vorm eener door-

Uu
(79)

streepte lange *z*, voor lat. *est*) uit was, zijn de signaturen als volgt : *1ab; ac1; ad; ae1, ae2, ae4, ae5* (bij vergissing is *ae3* overgeslagen); *af1, af3, af4*; het daaropvolgende quatern is niet gesigneerd, maar van het daaropvolgende sextern zijn de zes eerste bladen alleen met Arabische cijfers gesigneerd : *1* tot *6*. Daarna komen geen signaturen meer voor. Meest alle reclamen zijn aanwezig. Te beginnen met bl. 4*a* tot bl. 296*a* is het handschrift gepagineerd met Romeinsche cijfers staande in een met zwarten inkt getrokken vierkantje : *.ij.* tot *.dlxx[vij]* (1). Enkele getallen zijn met Arabische cijfers geschreven; één bestaat uit vijf Romeinsche en één Arabisch : *cccxx9* = 329. De getallen waren eerst met potlood in Arabische cijfers aangeteekend; onder 't overbrengen met inkt zijn er heel wat fouten ingeslopen. Onder de getallen die ontbreken zijn ook *cccclxxxj* en *cccclxxxij*, maar dit is slechts schijnbaar; er is geen leemte in den tekst, maar de commentaar die bij bl. *cccclxxxij* behoorde is op twee bladen afzonderlijk geschreven, thans bl. 288 en 289, welke de nummers *cccclxxxj* en *cccclxxxij* dragen, terwijl bovendien boven aan bl. *cccclxxxij* = 244*a* de volgende verwijzing staat : *vide infra post dlxxxj* π, een verwijzing die op hare beurt weer fout is: de bedoelde bladen zitten achter 287*b*, d. i. *dlxv*.

Bl. 276 tot het einde hebben nog een andere pagineering met Arabische cijfers : *85* enz., welke meest altijd doorgehaald is.

Bl. 2 en 3 zijn onbeschreven, behoudens met eene aanteekening, waarover straks nader.

Het handschrift bevat :

---

(1) *-vij* is door 't afsnijden weggevallen.

Uu
(**79**)

Bl. 4*a*-22*b* een aantal Latijnsche excerpten, voor ons doel van geen belang.

Bl. 23*a*-275*b* een verhaal van het leven en de passie van Jezus Christus, zonder opschrift, voorafgegaan door een proloog.

Begin : « **Prologus. Hier begint die voersprake**
onser verlossinghen. *Onse lieve gheminde here Jhesus*
Cristus sprect clachlec tot ons : « Ic ben die ierste
ende die leste ». Die dese woorde te gronde verstaen
can, en sal niet twivelen vanden dinghen die hier
in dit boec gescreven staen. Hets oppenbaer dat
Cristus, die levende Gods sone, God ende mensche,
na sijnre godheit es die ierste in hoecheit, ende na
bl. 23*b* *sijnre menscheit die ne||derste in versmedtheit. Sijn*
heilicheit es hoechst oec na sijnre menscheit; sijn
nederheit sunder sunde es nederre dan iemans ne-
derheit. Dit selenwi ter herten nemen ende met groter
innegher devocien merken dat Cristus, die Gods sone,
hem selven oetmoedechde ende verniette, ende nam
ane eens knechs forme, om dat hi ons dienen wouwe,
ende was saechtmoedech ende goedertieren, ende
bl. 24*a* *gehoor||sam totter doot sinen hemelschen vader om*
onsen wille. » enz.

Het werk eindigt aldus :

« *Ende also Isaias voerseit hadde, so was sijn*
begravinge glorioes. Doen dat vernamen die princen,
bl. 275*b* *quamen si met orlof van Pila||tus ende beproefden*
often lichame daer lage ende besegelden den steen,
ende lieten daer ridders diten hoedden. Mer des
derden dages stont hi op ende vertoende hem ierst
sijnre werdeger moeder, die meest bedroeft hadde
gheweest, ende nu verblijdt dat siten sach leven, ende
niet meer sterven en sou ende ons verlossinge vol-
bracht was, ende alle goede menschen met sijnre
verdienten verrisen souden.

Uu
(**79**)

Hier eindet dboec der passien ons liefs heren Jhesu Cristi, daer Gode (1) *sije af ewech lof ende ere. Amen.* »

We hebben hier te doen met een eigenaardig, ja merkwaardig oorspronkelijk werk : het is geschreven onder den invloed der Brabantsche mystiek uit de 14[de] eeuw. Vooreerst wordt Jan van Ruusbroec er in geciteerd, t. w. in cap. 31, dat aldus aanvangt :

« *Her Jan, prior van Gruenendale, seit dat die*
persone Gods inder godheit iets wat meer ontfaende
sijn of ontfaen moghen in ghebrukeliker enicheit,
overmits den blooten wederslach harer drier enicheit,
danse met onderscede in persoenliken eighenscape
hebben souden. Dits || den sin van sinen woorden, ende bl. 85*a*
oec en twivelt niet, het en es waer also hijt meint. »

Maar die invloed blijkt vooral hieruit :

De tekst gaat vergezeld van een doorloopenden commentaar in den vorm van kantteekeningen, geschreven in de smallere der beide kolommen waarin de bladzijden verdeeld zijn. Die commentaar bestaat uit allerlei excerpten uit den bijbel, uit kerkvaders en uit andere mystieke schrijvers en geschriften, o. a. ook uit Jan van Leeuwen, Jan van Ruusbroec en Hadewijch. Die kantteekeningen geven de plaatsen aan, waarop de schrijver steunt om in zijn werk zus of zoo te spreken. Hadewijch wordt zes maal aangehaald (2), de beide andere echter meer. Ruusbroec komt dertien maal voor; de verwijzingen en aanhalingen betreffen of zijn getrokken uit : *Die gheestelike Brulocht, Vanden seven sloten, Vander*

---

(1) De *e* van *Gode* op ratuur van *af*.

(2) Zie voor die verwijzingen naar en aanhalingen uit HADEWIJCH, de inleiding van Prof. VERCOULLIE op zijne uitgave der *Epistelen en Visioenen*.

Uu (79) *hoechster Waerheit*, vooral den *Spieghel der ewigher Salicheit* en de brieven.

Bl. 276*a*-280*b* een excerpt uit Ruusbroec's traktaat *Vanden seven Sloten*, nl. uit het een en twintigste hoofdstuk, overeenkomende als volgt met den gedrukten tekst : dl. 4, blz. 117, r. 13 tot blz. 120, r. 13. Het excerpt begint, zonderlingerwijze, midden in een zin : « *onlidelic* (1) *ende snellere dan dat ghepeins, ende lichter dan die locht* » enz.

Daarop volgt een ander excerpt uit Ruusbroec, t. w. uit zijn werk *Vanden .xij. Beghinen*, met dit opschrift :

Ex libro ejusdem sancti prioris de 12. beghinis post 13 folium.

Het excerpt bestaat uit een reeks zinnen over 't zelfde onderwerp, die in Ruusbroec's werk niet onmiddellijk op elkander volgen; het komt overeen met de volgende gedeelten van David's uitgave, dl. 5 :

66, 1-2	68, 24-26	71, 18-72, 4
66, 22-67, 5	69, 5-13	72, 5-6
67, 27-28	69, 21-22	72, 11-16
68, 5	69, 23-24	72, 22-73, 8
68, 9-10	70, 7-71, 2	73, 25-74, 1
68, 10-18	71, 4-71, 16	44, 9-45, 1 (sic)

Daarop volgen, tot en met bl. 296, weer Latijnsche excerpten, en één Grieksch, maar met ons schrift geschreven, met enkele Latijnsche interlineaire glossen.

Bl. 296 is wit, behoudens enkele sporen van schrift, dat vergaan is.

Merkwaardigerwijze is dit handschrift geschreven door denzelfden kopiïst als hs. **Pp**, waarschijnlijk dus

(1) *Onlidelic* is een variante; andere handschriften, en daaronder David's teksthandschrift, d. i. hs. **D**, hebben hier *ondoechleec*.

Uu (79) door Jan van Meerhout, en in dat geval vóór 1476 (1). De tekst staat in de breede kolom, de kantteekeningen in de smalle. Al wat boven, blz. 559, over de ordinantie van dat hs. **Pp** is medegedeeld, geldt ook voor dit hs. **Uu**, met dien verstande : 1° dat de opschriften der hoofdstukken en het onderschrift aan 't einde van *Dboec vander Passie* hier rood zijn; 2° dat op elke bladzijde, aan den linkerbovenhoek van den tekst, steeds het nummer van het loopend hoofdstuk staat, met Arabische cijfers met rooden inkt geschreven, in een rood vierkant; 3° dat behalve de punt, het schuine streepje en 't rubriceeringsteeken, als leesteeken ook voorkomt het bekende teeken bestaande uit een punt en daarboven op iets als een omgekeerd komma (2), nu eens met de waarde van een komma, dan eens met die van een vraagteeken. *Ruusbroec* is afgekort tot *R*, met een streep door de krul der R.

Het handschrift heeft toebehoord aan en is misschien opzettelijk geschreven voor het klooster van Sint-Margaretha te Bergen-op-Zoom, zooals blijkt uit de volgende aanteekening, staande op bl. 3*b* bovenaan :

> Dat boec hoert toe den ghesloten regularissen cloester te berghen opten zoem sente mergrieten.

Deze aanteekening is geschreven in dezelfde hand als die in hs. **G** (3). Bij de afschaffing der kloosters in 1784 kwam het hs. waarschijnlijk op de Bourgondische Bibliotheek; in 1794 ging het althans mede naar Parijs : de stempel der Bibliothèque Natio-

(1) Verg. boven blz. 550.
(2) Verg. boven, eerste stuk, blz. 372.
(3) Verg. boven, eerste stuk, blz. 65.

Uu
(**79**)

nale aldaar staat nog op bl. 4*a* en 296*a*. In 1815 werd het met zijne lotgenooten aan de Bourgondische Bibliotheek teruggegeven.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor :

1° Een middelbare Gothische P, met een bloem er boven op en een dwarsstreep los door de schacht; dit merk behoort tot dezelfde type als die voorkomende in de hss. **M**^{10}, **m**, **p**, **t**, **Gg** en **Pp** (2).

2° Een gekroond wapenschild met drie lelies er in en een t er onder, hetzelfde merk dat ook in de hss. **M**^{10}, **m**, **Nn** en **Pp** voorkomt (3). In sommige vellen vertoont de t een variant : men kan duidelijk zien dat de koperdraadjes op een gegeven oogenblik een deuk gekregen hebben.

3° Een dergelijke Gothische P als onder 1° vermeld is, met een breedere schacht onderaan en een anderen stand der dwarsstreep.

4° Nog een dergelijke Gothische P, als onder 1° en 3° vermeld is, met deze verschillen : de stang waarop de bloem staat is veel korter; aan den dwarsbalk is een krulletje, de stand der dwarsstreep en het uiteinde van de schacht verschillen.

5° Eenmaal, nl. in bl. 2, komt een Gothische Y voor, doch slechts gedeeltelijk : de bovenste helft is niet aanwezig. Hetzelfde merk komt voor in de hss. **M**^{1}, **M**^{10}, **h**, **k** en **Tt**, eerste gedeelte, en is daar besproken (3).

Van den oorspronkelijken band is alleen nog

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 160, 328, 348 en 377, en hier, tweede stuk, blz. 508 en 563.
(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 158 en 328, en hier boven blz. 542 en 561.
(3) Zie boven, eerste stuk, blz. 108, 159, 310, 317 en 611.

Uu
(**79**)

het leder van het plat over, waarin met fileetjes ruiten getrokken zijn. In de allerlaatste jaren werd de codex opgeknapt : de eikenhouten borden werden door bordpapier vervangen, rug en hoeken met nieuw leder overtrokken. Er zijn blijkbaar twee sloten geweest, die heelemaal verdwenen zijn.

Vv
(**80**)

Handschrift op perkament, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, n^{r} 3067-3073. De codex bestaat uit onderscheiden, door verschillende kopiïsten omstreeks denzelfden tijd geschreven gedeelten die naderhand samengevoegd werden, en bevat alles samen 182 bladen, ± 130 mm. hoog bij ± 95 breed.

Die onderscheiden gedeelten zijn :

I. — Het eerste, geschreven in de eerste helft der 14de eeuw (± 1340), wordt gevormd door bl. 1 tot en met 14, en bestaat uit : één los blad, oorspronkelijk schutblad; 1 quatern; 1 half sextern waaraan het laatste blad ontbreekt, zonder schade voor den tekst. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd, op een hoogte van 94 mm. bij 65 breedte, met regelmatig 21 regels per bladzijden. Signaturen zijn niet aanwezig, wel een reclame aan het einde van het quatern.

De inhoud van dit gedeelte is als volgt :

bl. 1 is onbeschreven, behoudens een aanteekening waarover beneden nader.

bl. 2*a*-9*b* bevatten een mystiek traktaat, misschien een sermoen, zonder opschrift.

Begin : ι *Sente Dyonisius sprect dat God in hem selven si alle dinc, dat es dat hi alre dinge beelde dreegt. Daer es God helle ende hemelrike ende alle dinc. Hier op sprect sente Dyonijs : God die es niet.*

Vv (80) *Dat es dat hi heme dreegt in een niet, dat es in een bekinnesse alre creaturen, ende dat niet trect die ziele dore alle dinc ende over alle dinc ende buten alle dinc* » enz.

Het stuk, dat alles behalve helder is, bestaat hoofdzakelijk uit aaneengeregen citaten uit S. Dionysius.

Einde : « *Eya dat hoge bekinnen dat die ziele heft vander verborgenre heimelijcheit Gods, dat es daer af Job sprect : inder gruwelijcheit des genadenlike gesichte comt hi ende runct toten oren der mannen wat meine die gruwelecheit, dat es die sorchsamheit in desen bekinnesse, daer af hier bescreven[es]* (1). *Dat genadelike gesichte es die openbaringe der heimeliker waerheit. Dat runen es die vervloten eenneiginge, daer dat bekinde bekinnen ende dat bekinnen een sijn. Daer oec met hem verenecht werden, dies helpe ons die vader, die sone, die heilege geest. Amen.* »

Bl. 9*b*-13*a* een ander dergelijk traktaat :

Begin : « *Dat ongeborne wesen en heeft en genen vorspronc, ende het es oec niet vorspronc. Ende die vader en heeft genen vorspronc in dien ongheborne wesene, want hi es wesenlike in dien wesene. Ende hi es vorspronc in dien gheborne wesene Gods ende*
bl. 10a *alre godheide. Also verre alse hem die ‖ vader neyghet op hem selven, also verre es sijns selves vorspronc* » enz.

Einde : « *Datse* (t. w. *die siele*) *ne gene genoemde dinc an hare bidden mochten, ende soude also bloet sijn ave hore selven alse God alre namen es, want die ziele en es heme niet meer gelijc dan also vele*

(1) *[es]* : niet in het hs.

Vv (80) *alsi hore gewerpen mach boven alle namen ende dat gescapen es. Dat wi daer toe comen mochten, des holpe ons God amen.* »

Bl. 13*a*-14*a* een derde dergelijk stuk, waarschijnlijk een uittreksel.

Begin : « « **In omnibus requiem quesivi.** » *Dese word staen gescreven inden boec der wijsheit ; die willen wi te desen male bedieden, also die ewelike wijsheit sprect metter zielen. Ende sprect : ic hebbe raste gesocht in allen dingen ende in al dat es in allen werken* » enz.

Einde : « *Die vader soect raste ane sinen sone, dat hi alle creaturen in hem gebeelt heeft. Ende si soeken raste beide ane den heilegen geest, dat hi van hen* (1) *beiden uut gegaen es alse ene oetmoedege minne. Ten derden male soect die ziele raste in al horen crachten ende begeringe. Die minsche were ochte hi en wete niet.* »

Bl. 14*b* is onbeschreven.

Dit gedeelte is geschreven in een fraaie, zware, nogal rondachtige hand. Aan het hoofd van ieder stuk staat een eenvoudige roode hoofdletter ; het eerste heeft er daarenboven nog een tweede.

Kleine hoofdletters in den tekst zijn *niet* rood doorstreept, op een paar na op bl. 1*a*. Als leesteekens zijn gebruikt : het roode rubriceeringteeken ; de punt, ook vóór hoofdletters ; de punt, met een fijn krulletje er boven op, met dezelfde waarde als de punt ; ten slotte : een klein, fijn schuin streepje, wat in het midden der 14de eeuw zeker nog een zeldzaamheid is. De verkortingen zijn betrekkelijk weinig talrijk.

(1) *hen* in het hs. voluit.

Vv
(80)

Boven aan bl. *2a* staat in eene andere, eenigszins jongere hand dan de tekst zelf:

quidam sermones.

Op bl. *1a* bovenaan staat de volgende aanteekening uit het begin der 15de eeuw:

Dit boec hoort to den broederen van den Roodencloostere canonc reguliers in zonien.

II. — Het tweede gedeelte van den codex omvat bl. 15 tot en met 41. Het is geschreven in 't midden der 14de eeuw en bestaat uit drie quaternen en een half quatern, waaraan het eerste blad ontbreekt, zonder schade voor den tekst. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd, op een hoogte van 99 mm. bij eene breedte van 70 mm. Het getal regels is steeds 18, uitgezonderd op bl. 15*a*, waar er 17; op bl. 40*b* en 41*a*, waar er 20; en op bl. 41*b*, waar er 21 staan. Van signaturen noch reclamen zijn sporen te zien.

De inhoud is als volgt:

Bl. 15*a*-19*b* een Dietsche vertaling van Eckarts traktaat *Diu zeichen eines warhaften grundes* (1), zonder opschrift.

Begin: « *Een meester sprect: het comen wel onderwilen vele menschen te claren verstannesse ende te vernufteghen onderschede, beelden ende formen. Maer dier vintmen vele luttel die daer comen over verstandeleke scouwingen ende onvernufte begripingen, beelden ende formen. Ende een mensche ware doch Gode bequame, die stonde sonder alle begripeleke for-*

(1) Zie het oorspronkelijke in de uitgave van F. PFEIFFER, *Meister Eckhart*, s. 475 vlgg. (*Deutsche Mystiker des vierzehnten Jahrhunderts*, Zweiter Band, Leipzig 1857). De vertaling van dit stuk komt ook voor in hs. Brussel 19565, bl. 20*b* vlgg. Over vertalingen van andere stukken van ECKART zie beneden.

Vv
(80)

minghen, hoe vernuftech die beeldinge ware, dan .c.M die hare selven gebruken in vernufteghe wise » enz.

Einde: « *Dit sijn tekine eens vernuftechs gronts, daermen wel ane houden mach; ende so wie deser niet enheeft, van sier vernufticheit endarfmen niet houden, noch hine darfer selve twint af houden.* »

Bl. 19*a-b* een gezegde uit Eckart:

« *Meester Eggaert sprect van menschen die comen selen teenen volcomenen levene, want si hem gheoefent hebben op dat leste, so datsi haren beelde daer inne nemmeer te volgene enhebben, ende si staen in deser bloetheit; so werden hem vore gehouden .iij. valle, dier moeten si emmer* (1) *enen vallen: Die ierste es Lucifers val. Dander es Adams val. Die derde es Cristus val, die daer viel in den cruce in den wille sijns hemels vader. Die Lucifers val vallen, die worden begrepen met enen valschen lichte: haers enwert nemmermeer raet. Die den andren val vallen, Adams val, die vallen int licht haerre bloeter naturen: haers es nauwe raet. Die derde die daer vallen Cristus val, die vallen in die arme ons heren Jhesu Cristi ende vallen in diepe oetmoedicheit. Si gheven Gode ‖ den lof ende die ere van al haren werken. Amen. Amen.* » bl. 19*b*

Bl. 19*b*-22*a* een traktaatje, waarschijnlijk ook van Eckart, over « *seven dode hier neder in goeden lieden* », zonder opschrift.

Begin: « *Die stat daer boven es vri, si es wale gelegen ende vredelec; volheit es daer van allen goede ende vrieheit ende sonderlinge minne. Vierderande gesontheit es daer boven: daer en es noch doet noch screien, noch wee noch wedermoede. Seven dode sijn*

(1) Hs. eigenlijk *enmer*: een been der eerste *m* is in de pen gebleven.

Vv (80) *hier neder in goeden lieden. Een es machteloes in doene ende in dogene dat te Gode behort* » enz.

Einde : « *Die .vij. doet es sterven van waelheiden :*
bl. 22a *alse sere ‖ wertmen ghepijnt van niede als van nieute, men can hier Gods te vollen gebruken niet. Dit es .i. sware doet* ».

Bl. 22a-24a een stukje, dat misschien bij het voorgaande behoort, zonder opschrift.

Begin : « *Sinte Johan sprect in apocalipsi : in hemelrike en es noch doet noch carmen; hier neder in die menschen es .i. hemelrike, daer in es sesterande tranen. Salich sijn die screyen, want si selen ghetroest werden. David sprect : mijn trane sijn mijn broet in den dage ende in der nachte* » enz.

Einde : « *Tranen van live ende van zielen ende van herten, dit es broet daert metten vloeden die eene over den andren comen, dit es water te wine ghewandelt. Wee in wale, dit es nacht ende die dach, stedech ende staerc ende heilich met live ende met zielen ende met herten.* »

Bl. 24a-b volgt een gedicht in den trant van zuster Hadewijch.

Begin : « *Ay edele minne,*
In minen beginne
So gavic di wijsheit
Minen sinne.
Alsic uwer goetheit
Wart an inne,
So volchdic hare dach ende nacht;
Alsic hare diende buten, binnen,
Doe wart verloren mine cracht. » enz.

Bl. 25a-40b een traktaat met dit opschrift :
bl. 25a *Van seven ‖ manieren van heileger minnen.*

Begin : « *Seven manieren sijn van minnen die*

Vv (80) *comen uten hoegsten, ende werken w[e]der* (1) *ten oversten. Die ierste es ene begerte die comt werkende uter minnen : si moet lange regneren int herte eer si al die wedersake wale mach verdriven, ende si moet met crachte ende met behendicheiden werken ende vromelike toe nemen in dit wesen* » enz.

Einde : « *Daer wert die siele geenicht met haren brudegome, ende wert al een geest met heme in onscedeliker trouwen ende in eweliker minnen; ende die hem geufent heft in den tijt der gracien, die sal sijns gebruken in eweliker glorien, daermen niet anders ensal plegen dan* (2) *loven ende minnen. Daer moete God ons allen toe bringhen. Amen.* » (3)

Bl. 40b-41b zijn gevuld met een reeks dicta van den heiligen Augustijn, met het opschrift *Augustinus;* aan het einde : *Amen.*

Dit tweede gedeelte in een duidelijke, maar niet altijd even mooie hand. Opschriften, voor zoover aanwezig, zijn met robrik geschreven; aan het begin van ieder stuk of kapittel staat een roode hoofdletter; in het stuk van Eckart en in het gedicht staan zelfs kleine roode hoofdletters in den tekst. Kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn regelmatig rood doorstreept. Als leesteekens zijn gebruikt : de punt, meestal zwart, enkele malen rood op zwart, soms tusschen twee roode punten; enkele malen twee kleine, evenwijdig loopende schuine streepjes, en daar dan boven op twee roode punten. De verkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

(1) Hs. *w'der.*

(2) Tusschen *plegen* en *dan* : *daer* rood doorgehaald en zwart geëxpungeerd.

(3) Dit traktaat komt ook voor in den codex bevattende de zoogenaamde *Limburgsche Sermoenen*, op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, nr K 6, bl. 190c vlgg. Zie de uitgave van J. H. Kern, blz. 570 vlgg. Het stuk zal wel geen sermoen zijn.

III. — Het derde gedeelte van den codex, zijnde bl. 42 tot en met 49, werd geschreven in 't midden der 14de eeuw, en bestaat uit één quatern. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven, op 97 mm. hoogte bij 69 mm. breedte; of ze ook gelijnd geweest zijn, is niet met zekerheid te zeggen. Op bl. 42 is het getal der regels 21, op de volgende 26, 27, 28, 29 of 30. Er zijn geene signaturen.

Dit gedeelte bevat :

Bl. 42*a*-45*b* een Dietsche vertaling van een sermoen van Eckart op den tekst *Luc.* 10, 38 (1), zonder opschrift.

Begin : « *Ihesus ghinc in een borgelijn ende waert ontfaen van eenre joffrouwen die en wijf was; nu mercht dese worde. Het moeste van node sijn ene joffrouwe daer Jhesus wart af ontfaen. Joffrouwe bediet also vele als een mensche die van allen vreemden beelden ledich es, ja also ledich als doe hi niet en was.* » enz.

Einde : « *Siet, als God al dus es een ende eenwoldich, al so comt hi in dat een dat ic hete een borghelijn in der zielen, ende anders met gheenre wise en comt hi daer in; met dien dele es die ziele Gode ghelijc ende anders niet dan ic u ghesegt hebbe. Dat dat waer es, dies settic u die waerheit tenen ghetughe. Deo gracias.* »

Bl. 46*a*-49*a* een Dietsche vertaling van nog een ander sermoen van Eckart, op den tekst *Hand.* 12, 11 (2), zonder opschrift.

(1) Zie het oorspronkelijke in de uitgave van PFEIFFER, blz. 42 vlgg. Een andere Dietsche vertaling staat in hs. Berlijn Ms. germ qu. 1084, hier als hs. M5 beschreven : zie boven, eerste stuk, blz. 123.

(2) Zie het oorspronkelijke in de uitgave van PFEIFFER, bl. 97 vlgg. Onze vertaling is blijkbaar naar een andere redactie gemaakt, want ze is veel langer dan de tekst bij PFEIFFER.

Begin : « *[A]ls men beghaet sente Peters dach. Als hem God sinen enghel sende die hem verloeste vander ghewout Herodes ende vanden handen der viande, doe sprac Peter : « God heeft mi sinen enghel ghesent, nu wetich waerleke die mi verledicht heeft ende ghevoert uten kerkere ende van allen banden.* » *Nu kerich dat wort omme, ende duncht mi beter, ic spreke daer Petrus sprach : « God heeft mi sinen inghel ghesent die mi verloeste vander ghewout ende van allen banden : nu kennich waerleke* »» enz.

Einde : « *Die alle dinch gheterden heeft onder sine voete, die woent in Jacoppe, dat es in God, ende die minsche die alre neders es ane oetmodicheit, die es alre hoges ane werdecheit ende boven alle dinghe ende in Israel; dat es hem meer ane gheboren ende in gheboren ende mede gheplant naturlike, ende also benich behaght te Syon : daer vindich raste ende toene mine minne ende mijn ghewout in Jherusalem. Deo gracias* ».

Bl. 49*b* is onbeschreven.

Dit gedeelte is geschreven in een kleine, nogal loopende hand. Aan 't begin van het eerste sermoen staat een roode hoofdletter; aan 't begin van 't tweede is de er voor bestemde ruimte opengebleven; alleen op bl. 42*a* zijn kleine hoofdletters in den tekst rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt; de verkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

IV. — Het vierde gedeelte, zijnde bl. 50 tot en met 55, werd geschreven tezelfder tijd als het eerste. Het bestaat uit een half sextern. De bladzijden zijn afgeschreven en gelijnd geweest, maar de afschrijving en lijnen zijn heelemaal afgesleten. De afmetingen zijn vermoedelijk geweest : ± 107 mm. hoog bij ± 70 breed; het getal regels is regelmatig 23. Er zijn geene signaturen.

Vv
(80)

Dit gedeelte bevat :

Bl. 50*a*-51*a* een traktaatje zonder opschrift.

Begin : « *Men mochte vragen wat die eygenste sake ware, daer omme dat onse here Jhesus Cristus bi heme wandelen liet Judase. Dat machmen verstaen in seven poenten. Dat ierste poent es : Die lieve gods sone die woude tallen tiden vore sinen minscheliken ogen hebben dien miensche die heme soude geven in die doet* » enz.

Einde : « *In desen worde so leerde heme die lieve gods sone ute den afgronde sire eweger minnen toe te keerne ende heme te latene in dat getruwen, ende in die afgrondege ontfarmhertecheit sire goetheit, ende in diere selver minnen heft ons Cristus geleert te minnen onsen vient alse onsen vrient* ».

Bl. 51*b*-53*b* een traktaatje dat wellicht slechts het vervolg is van het voorgaande :

« *Hier vaen an .xvi. poente die ons eygenleke wisen te minne onsen viant alse onsen vrient. Dat ierste poent es, want ons God gescapen heeft naden ewegen godleken belde sire heileger drievoldecheit* » enz.

Nadat in het zestiende punt gezegd is, dat wij « *onsen geest niet nare met Gode gheeeneghen en mogen, dan met gewaregere godliker minnen* », eindigt het stuk aldus, gedeeltelijk berijmd :

« *Die nu der godliker minnen vraget : « waer omme mind hi?* » *sie antword: « omme dat ic di minne bin.»* — « *Wat mint hi in uwer minnen?*» — « *in mire minnen minne ic al, in mire minnen en min ic niet, ic minne dar omme dat ic minne. Ach, o, min wrake sie vermaledijt, want ewech salechleke es die strijt die in minnen wert verwonnen, daer indie geest heeft also wijt, want heme purheit heeft ingenomen. Want ons die lieve gods sone leret, dat wi van onser wraken*

Vv
(80)

keren. Ende insire minnen wesen ene den viant alse den vrient ghemeene sin, ende volcomen werden alse onse hemelsche vader es. In Gods minnen Gode sterven ‖ *es in salecheit verplicht. O du weseleke ontsinken, ewech sonder weder winken, wie es dien segenwoerp* (1) *also wilde, daer dies afgronde des afgronde ruerct, daer sit iet in, niet verlieset afgrondeleke in dien ontbelde.* » bl. 53*b*

Daarop volgt, bl. 53*b*-54*a*, het *Te Deum laudamus* (de oorspronkelijke Latijnsche tekst), en ten slotte, bl. 54*a*-55*a*, een gebed :

Begin : « *Heilegher ghenadegher ontfaermhertegher vader, inden afgronde dire heileger gottelecher ontfaermhertecheit ende indien inminnenden* (2) *heilegen levende dode dijns eengheborens soens ons heren Jhesu Cristi, so clagic di, ende geve mi sculdech des sondegens beginnens mijns bedruvedes levens* » enz.

Einde : « *Ghenade hebbe te ons, vader, ghenade hebbe te ons, indire ghenadecheit confirmere ons, alse gi ons ertoent hebt indien die gi ons gesent hebt, ende met sinen heilegen dode erloest hebt, Jhesu Cristi. Amen.* »

Bl. 55*b* is onbeschreven.

Dit gedeelte van den codex is geschreven door denzelfden kopiïst die het eerste schreef. De ordinantie is dan ook geheel dezelfde, op dit verschil na : hier staan bl. 50-54*a* talrijke kleine roode hoofdletters in den tekst, terwijl daarnaast zwarte hoofdletters in den tekst rood doorstreept zijn.

---

(1) *segenwoerp* = *tsegenwoerp*, uit *tjegenwoerp*, en dit uit *jegenwoerp*.

(2) *inminnend*, een der afleidingen met het versterkend praefix *in*-, welke in de taal der mystieken zeer talrijk zijn. Verg. De Vooys in het *Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterk.* 20, 248.

Vv (80)

V. — Het vijfde gedeelte van den codex, omvattende bl. 56 tot en met 79, is geschreven in het midden der 14de eeuw, en bestaat uit : twee quaternen en tweemaal een half quatern. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd, op 101 mm. hoogte bij 69 mm. breedte. Het getal regels is regelmatig 22 tot bl. 75*b*; daarna regelmatig 21. Er zijn geen signaturen, wel reclamen.

Dit gedeelte bevat bl. 56*a*-79*a* een afschrift van Jan van Ruusbroec's werkje *Vander hoechster Waerheit*, zonder opschrift. Aan het einde :

.I. pater noster vore die dit screef om god.

Bl. 79*b* is onbeschreven, behoudens met de volgende aanteekeningen. Ongeveer ter halver hoogte van het blad, in een hand uit de eerste jaren der 15de eeuw, niet dezelfde echter als op bl. 1*a* in 't eerste gedeelte, maar dezelfde waarmede de gelijkluidende aanteekeningen geschreven zijn in de hss. **B**, **C** en **W** (1) :

Dit boec es der broedere van Sente pauwels in zonien gheheeten te rooden dale.

Vlak daarboven, in eene andere, gelijktijdige hand, met bleekeren inkt :

Dit boec hoert die van roden dale.

VI. — Het zesde gedeelte van den codex, geschreven in 1361, omvat bl. 80 tot en met 133 en bestaat uit zes quaternen en een half sextern. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd. De afschrijving is meestal 93 mm. hoog bij 74 breed;

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 18, 268, 272, 414, 416, 424.

Vv (80)

soms 89 bij 70; het getal regels is steeds 16. Er zijn geen signaturen, wel reclamen.

Dit gedeelte bevat :

Bl. 80*a*-95*b* een verklaring van de tien geboden Gods, zonder opschrift.

Begin : « *Dit sijn die heileghe .x. ghebode Gods* (1), *die hi gaf Moysesse ghescreven in .ij. steinen tafelen. Also als ghescreven es in exodo, in dander boec der bibelen, in dien daghe sprac God te Moysesse : « ganc op te mi op ten berch ende si daer, ende ic sal di gheven .ij. steenen tafelen, ende de wet ende de ghebode die ic ghescreven hebbe, dat ghise leert den kinderen van Israel ». Baruch die propheete seit : « hoert, Israel, die ghebode* (2) *tslevens. Die .iij. ierste gebode ende die meeste waren ghescreven in een tafele : want si behoren Gode allene toe. Ende die andre .vij. ghebode waren ghescreven in dandre tafele : die behoren Gode toe ende* ‖ *den mensche* » enz. bl. 80*b*

Einde : ‖ « *Dit sijn die heilege tien gebode Gods,* bl. 94*a*
vervult met vele worden der heileger scrifturen. Wie datse hout, die wert behouden; ende diese breect, wert verdoemt, sterft hi daer in... ‖ *...Jhesus segt inde ewan-* bl. 95*a*
gelie : die sonde doet, es knecht der ‖ *sonden. Sente* bl. 95*b*
Jan bescrijft inde ewangelie : wi weten dat God den sonderen niet en hoert. Maer die Gode dient ende sinen wille doet, dien hoert God der werelt. Daer omme, lieve broedere ende sustere, laet ons houden Goods gebooden (3). *Want dat es sine wille, want die heilege gebode Gods sijn regele ende fundament alles geestelecs levens.* »

(1) Verbeterd uit *goeds :* de *e* is uitgekrast.
(2) Verbeterd uit *gheboede :* de *e* na de *o* is uitgekrast.
(3) *Goods gebooden :* verbeterd uit *goeds geboeden :* van de *e* is telkens een *o* gemaakt.

Bl. 95*b*-103*b* volgt een dergelijk traktaat als het voorgaande, zonder opschrift, hetzelfde dat voorkomt in het vierde gedeelte van hs. **w** (1).

Begin : « « *Wiltu comen ten eweghen levene, soe hout die ghebode.* » *Dese worde antworde onse here den jonghelijnc die hem vragede, hoe hi ten eweghen levene soude comen. In desen worden toget onse here dat gheen ander wech en es te* (2) *hemelrike mede te comene, dan dat men houde de .x.* ‖
bl. 96a *ghebode. Dit sijn de .x. ghebode. Dat ierste es : dune salt ne ghenen vremden god hebben. Dat ander es* » enz.

Aan het slot :

Explicit anno domini .M°. c°c°c°. lxi°.

Explicit hic totum, pro pena da michi potum (3).

Bl. 103*b*-105*b* een korte verklaring der zeven hoofdzonden :

Begin : « *Dierste hoeftsonde es hoverde, dat een beghin es van allen sonden. Vier dinghen sijn in*
bl. 104a *hoverden, na die* ‖ *woert die bescrivet sente Gregorius in dat boec der sunden : dat eerste es, dat hem die mensche ane dregt dat goet Gods, gelijc oft hijt van hem selven hadde* » enz.

Daarop volgt, blz. 105*b*-106*a*, een opsomming der zeven sacramenten en der zeven werken van barmhartigheid.

Bl. 106*a*-113*a* korte gebeden tot de H. Moeder Gods en overdenkingen van Jezus' passie;

Blad 113*a*-117*a* bevatten het bekende sermoen

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 420 vlg.

(2) *te* verbeterd uit *ten* : de *n* is geëxpungeerd.

(3) Zie dergelijke beden om een hartigen dronk bij WATTENBACH, *Das Schriftwesen im Mittelalter* (Dritte Auflage, Leipzig 1896), S. 506 en 516.

van den Leesmeester van Straatsburg, dat ook in hs. **o** voorkomt (1).

Daarop volgt het *Salve Regina*, in het oorspronkelijk Latijn.

Bl. 117*b*-119*b* een handleiding voor de biecht, met het opschrift :

Dit es de biechte.

Begin : « *Benedicite dominus. Here, ic come Gode te ghenaden ende u te biechten van al den sonden die ic noit dede. Ic gheve mi sculdech van hoverdecheiden, dat ic hebbe gheweest hoeverdech in minen gane, in minen stane, in minen sprekene* » enz.

Einde : « *Hoe dat ic noit sonde dede, die sijn mi leet ende diere begheric aflaet. Amen.* »

Bl. 119*b*-123*a* worden ingenomen door het begin van Jan van Ruusbroec's traktaatje *Vanden blickenden Steene*, nl. de proloog en de twee eerste hoofdstukken volgens David's uitgave (dl. 6, blz. 195, 1 tot en met 6, 198, 17). Aan deze twee hoofdstukken over de eigenschappen van een « goeden » mensch en over die van een « innigen » mensch is nu een derde over die van een « godschouwenden » mensch vastgeknoopt, dat, zonderling genoeg niets te maken heeft met het derde hoofdstuk bij Ruusbroec.

Bl. 124*a*-125*b* een soort van exempel :

Begin : « *Het waren .v. meesteren vergadert ende spraken van Gode. Die ierste spraect van verduldeghe[..]n* (2) *liden ende seide : hadde iet beters*

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 340. Behalve in de daar genoemde handschriften, komt dit sermoen ook nog voor in de volgende : Aken, Stadtarchiv; Bremen, Stadtbibliothek, hs. C 27; Düsseldorf, Landesbiblioth. hs. C 96; Gent, universiteitsbibl. nr 1353; Den Haag, Koninkl. Biblioth. hs. K 53; Hamburg, Stadtbibl. hs. Theol. 2194; Leiden, Maatsch. der Nederl. Letterk. hs. 349; Londen, British Mus. hs. Egerton 2188; Parijs, Bibl. de l'Arsenal, hs. 8221; Trier, Stadtbiblioth. hs. 1196.

(2) Hs. *verduldeghedē*.

gheweest dan liden, God en hadt sinen eneghen ghebornen sone niet ghegeven » enz. (1).

Bl. 125*b*-127*b* worden ingenomen door een reeks dicta patrum.

Bl. 127*b*-129*b* : « *Dit sijn .xxx. poente der volcomender oetmoedecheit. Dat ierste poent es, dat hem die minsche over den alder slecsten enten aermsten minsche houden [sal]* (2) *die op al erterike es. Dat ander poent es, hi sal dicke wile sijn gebreke vor sijn ogen hebben. ... Dat .xxx. poent es, hi sal gehoersam [sijn]* (2) *ewelike ende geweldechlike ende*
bl. 129*b* *gesta||dichlike. Dat wi hier toe moeten comen, dies onne mi die vader, ende die sone, ende die heilege geest, in Gods namen. Amen.* » (3)

Bl. 129*b*-131*a* een exempel :

Begin : « *Een geleert man vraechde eer joffrouwen hoe dat si comen ware te desen groten stale van levene. Ende si antwerde hem ende seide : « over midts .x. poente ». Ende hi sprac : « segt mi die .x. poente », ende si seide : « ic doet gerne. Dat ierste poent es, dat ic mi altoes liet daer ic mi vant, des mi iet genoechde* » enz. (4).

Bl. 131*a*-133*b* bevatten een kort traktaatje over twaalverlei nut van het Sacrament des Altaars, zonder opschrift.

Begin : « *Tweleve vromen mach men merken van-*

(1) Het stukje komt ook voor in de volgende handschriften : Amsterdam, universiteitsbibl. nr I F 13 (= *hs. Moll* 33); Brussel, Koninkl. Bibliotheek II, 297, hieronder beschreven als hs. **Yy**; Zwolle, Emanuelshuizen nr 13, boven als hs. **o** beschreven : zie eerste stuk, blz. 336; Munster, Paulinische Biblioth. nr 527.

(2) Niet in het hs.

(3) Dit stukje komt ook voor in hs. 348 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

(4) Hetzelfde exempel komt voor : te Parijs, Biblioth. Nationale, supplém. franç. 3989 (zie HUET, *Les Manuscrits Néerlandais* enz. p. 40), en te Weenen, Fidei-commisbiblioth. nr 7957.

den sacramente in dien outare. Die ierste vrome, datter die ziele met geganst || werdt. Ende oec gesu- bl. 131*b*
vert. Daer af scrijft sinte Gregorius : die offerande die men sakereert inden outare ontbint ons » enz.

Einde : « *Die .xij. vrome es gerechtenesse der glorien ende die ewelicheit te besittene met God, daer af segt sente Jan inder ewangilien : « die van desen broede eet, hi sal ewelike leven », ende die arme selen dat broet eten ende selen daer ewelike gesaet werden. Ende met Gode in hemelrike leven ende hem sunder ende leven. Dat wi daer alle moeten comen, des moet ons onnen die vader, ende die sone, ende die heylege geest. Amen.* » (1)

Dit gedeelte van den codex is geschreven in zuiver Gothisch schrift, met een vaste hand. Aan 't begin der traktaatjes en der hoofdstukken is de tekst voorzien van roode hoofdletters; in sommige zijn er ook kleine roode hoofdletters in den tekst; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Alleen op bl. 80*a* is de hoofdletter in twee kleuren : rood en blauw, met roode randversieringen, waarin een grappig gezicht geteekend is. Als leesteeken is gebruikt de punt, ook vóór hoofdletters. De verkortingen zijn niet talrijk; op bl. 127*b* komt voor *aer̄-|sten* (2).

Op bl. 133*b* onderaan is het begin eener aanaanteekening uitgekrast; als men scherp toekijkt kan men nog wel zien dat er gestaan heeft :

Dit boec hoert

Daaronder staat :

qui seipsum commendat, probatus est. sed quem deus commendat

Het overige ontbreekt.

(1) Het stukje komt ook voor in hs. 1330 op de universiteitsbibl. te Gent.

(2) Vergelijk boven, eerste stuk, blz. 342.

Vv (80) **VII.** — Dit zevende gedeelte, geschreven in 't midden der 14de eeuw, omvat bl. 134 tot en met 142, en bestaat uit één quatern plus een blad. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd, op 105 mm. hoogte bij 68 breedte. Het getal regels is 28. Er zijn signaturen noch reclamen.

Dit gedeelte bevat het bekende sermoen op St.-Stephanusdag, dat ook in de hss. **M⁵** (1) en **X** voorkomt (2), zonder opschrift.

Begin : « ***Stephanus autem plenus gratia.*** *Dese woert spreect sente Lucas in der epistelen. Ende die woert spreken aldus : Stephanus was vol gratien ende staercheiden ende dede grote tekene aen den volke* ».

Het sermoen is geschreven met een vaste regelmatige hand, in eene fraaie rotunda. Aan 't begin staat een roode, slecht geteekende *S*. Kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Op bl. 140*a* staat op den eersten regel een *D*, waaraan een grappig gezicht geteekend is. Als leesteekens zijn gebruikt : roode rubriceeringteekens, de punt (niet zelden óók voor hoofdletters), en een enkele maal de punt met een omgekeerde komma er boven, met de waarde van een punt. De verkortingen zijn zeer talrijk.

Op bl. 124*b*, langs de snede van het boek, heeft de kopiïst geschreven, blijkbaar om zijn geheugen ter hulp te komen :

Daeeer (sic) *na comt die oefeninghe.*

VIII. — Het achtste gedeelte van den codex, geschreven in het midden der 14de eeuw, omvat bl. 143 tot en met 154 en bestaat uit een quatern en een half quatern. Tot bl. 151*a* zijn de bladzijden

(1) Namelijk onder de boven, eerste stuk, blz. 123, vermelde sermoenen.

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 236 vlg.

Vv (80) met inkt afgeschreven en gelijnd, 109-102 mm. hoog bij 69 breed. Er zijn regelmatig 25 regels. Signaturen noch reclamen zijn aanwezig.

Dit gedeelte bevat bl. 143*a*-151*a* een « expositie » op het Onze Vader van zekeren broeder Gheraert Appelmans, met dit opschrift :

Dit es de glose op den pater noster broeder Gheraerts Appelmans die lee... bi ere w... die rijck... re heet... dect daer sw[aer] penitencie een wou... (1)

Begin : « *Jheremias sprect : ghi selt mi heten vader, sprect die here. Hier om leert ons onse here Jhesus Cristus tanebedene ende te biddene den vader in den pater noster. Dat eerste wort sprect : Vader. Hoe versta wi dat wort? Die vader es hem selven in vrochtberecheit sijnre naturen, ende van vrochtberecheit sijnre naturen sprekende dat wort, gheberende den sone in alre volcomenre ghelijcheit sijns selfs* » enz.

Einde : « *Wat verstaen wi in Marien ghebede? Rechte oedmoedecheit herten ende gheests, dat si hare alre dire wondere, die God in hare ghewondert hadde, alsoe lettel anenam alse die armste sondere op erderike, want si een luterre bekinnen hadde met den eweghen worde dan ye luter creature hadde in der tijt. Si vervolghde oec in minnen sine lere luterlikerre dan ye creature in der tijt. Dat wi Gode den vader anebeden ende bidden, alsoet sijn eengheboerne sone bekint ende mint, den vader eerlijc ende ons salechlijc : dies helpe hi ons dore sine ontfarmechede. Amen.* »

Daarop volgt :

« *Luter weten ende wa||nen es onghelijc. Weten* bl. 151*b*

(1) De woorden die op den naam *appelmans* volgen zijn door den kopiïst in margine geplaatst, daar er anders geen ruimte was. Nu zijn bij het afsnijden verschillende woorden en lettergrepen verloren gegaan.

Vv (**80**) *es in den hemel. Wanen es in der tijt. Dese redene versta ic alsus : wanende, ende late ende beslute algader mijn wanen ende dese redene in den onwandelbaren wetene Gods, ende in der ghemeinsamheit sijnre heylegher kerstenheit.* »

De rest wordt ingenomen door een vertaling van een klein traktaat van Eckart, t. w. van *Meister Eckehartes Wirtschaft* (1), zonder opschrift :

Begin : « *[H]et* (2) *quam een aerm mensche te Coelne, armoede te soekene ende der wareit te levene. Doe quam ene joffrouwe te hem daer hi op der straten ginc ende sprac te hem : « goede kint, du salt noch heden mijn gast sijn ». Hi sprac : « gerne ». Ende die joffrouwe hadde genoet enen meester vander diviniteit, ende si sprac toten armen mensche : « et ende en scame di niet* »» enz.

bl. 155*b* Einde : « *Die arme mensche sprac : « dats* || *goet, maer dats vele beter dat men van Gode also vele hebbe ontfaen, dat hi metten worde niet uut gebringen en can.* » *Die meister sprac : « hier mede, kinder, genoege ons wale; nu laet ons eten ende vroylec sijn van binnen* »».

Het eerste dezer traktaten is geschreven in een fraaie vaste hand, met een smalle, nogal afgeronde Gothische letter, met zwarten inkt. Het opschrift en de eerste hoofdletter zijn rood; de tekstwoorden zijn rood onderstreept; zwarte hoofdletters zijn rood doorstreept. Als leesteekens zijn gebruikt : roode rubriceeringteekens; de punt, niet zelden ook vóór hoofdletters; de punt met een omgekeerd komma

(1) Zie het oorspronkelijke in de uitgave van PFEIFFER, blz. 625 vlgg. De vertaling komt ook voor in het volgende gedeelte van dit handschrift **Vv**. en in *ms. germ. fol.* 248 op de Koninkl. Bibliotheek te Berlijn.

(2) De hoofdletter *H* is niet ingevuld.

Vv (**80**) er boven op, met de waarde van een punt of van een punt-komma; verder een teeken met de waarde van een uitroepteeken, bestaande uit een gedeelte dat ongeveer den vorm eener *c* heeft en daar bovenop een krul die nagenoeg met ons uitroepteeken overeenkomt (1). De verkortingen zijn gering in getal.

Het tweede traktaat is geschreven door een anderen kopiïst, met rossen inkt, in een duidelijke, maar lang niet mooie hand. Het was den man niet te doen om fraai werk te leveren. Er is niet de minste versiering; de hoofdletters zijn *niet* met robrik doorstreept. Slechts een enkele maal is een leesteeken gebruikt, nl. de punt. De verkortingen zijn zeer talrijk.

Op bl. 154*b* staat een dergelijke aanteekening als op bl. 79*b*, met dezelfde hand geschreven :

Desen boec es der broedere van sente pauwels in zoninghen gheheeten te roodendale.

De schrijver dezer aanteekening heeft daarenboven de zes regels die op bl. 154*b* staan, en blijkbaar geheel onleesbaar dreigden te worden, nog eens overgedaan.

IX. - Het negende gedeelte van den codex, geschreven in de tweede helft der 14[de] eeuw, omvat bl. 155 tot en met 163, en bestaat uit een half quatern en een half sextern, waarvan het laatste blad weggesneden is. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en waarschijnlijk met de griffel gelijnd : de inkt der afschrijving is geheel weggesleten, zoodat het onmogelijk is de afmetingen vast te stellen.

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 372.

Vv (80)

Het getal regels is steeds 18. Er zijn signaturen noch reclamen.

Dit gedeelte bevat :

Bl. 155*a*-158*b* een allegorisch gedicht, zonder opschrift.

Begin : « *Mijn lichame es een eselcrage* (1),
Ic hebbe vele op hem ghedaen.
Mi vernoy soe dat ic drage,
Ic soude gerne ledech gaen.
Waert dat ic met ere ogen sage,
Soude den esel laten staen ». enz.

Bl. 159*a*-163*a* bevatten de vertaling van hetzelfde stukje van Meester Eckart dat in het voorgaande gedeelte van den codex voorkomt (2), zonder dat het eene een afschrift van het andere is. Er is geen opschrift.

Begin : « *Het quam een aerm mensche te Coelne, armoede te suekene ende die waerheit te hoerne ende dier te levene. Doen quam een joffrouwe te hem daer hi op der straten ghinc, ende seide te hem : « Goet kint, du salt heden mijn gast sijn. » Hi sprac : « gherne ». Si sprac : « eet ende en scaemt u niet. »* » enz.

Bl. 163*a* : « *Dit sijn de x. ghebode die God Moyses gaf* », een bloote opsomming.

Bl. 163*b* is wit.

Dit gedeelte is geschreven in een kleine, nogal zware letter, die veel gelijkenis vertoont met die van het vierde gedeelte, zonder van dezelfde hand te zijn. Ieder stuk, behalve het laatste, begint met

(1) Lees *een esel trage?*

(2) Behalve in de in deze beschrijving van dit hs. **Vv** vermelde handschriften, vindt men ook stukken van Eckart in de volgende : Berlijn, königl. Biblioth. *ms. germ. oct.* 188; Brussel, koninkl. biblioth. n^rs 890 en 22006; Gent, universiteitsbiblioth. n^rs 1330, 1339, 1344, 1761.

Vv (80)

een roode hoofdletter. Zwarte hoofdletters zijn overal rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, ook vóór hoofdletters. De verkortingen zijn nogal talrijk.

x. — Het tiende en laatste gedeelte van den codex, geschreven in de tweede helft der 14de eeuw, omvat bl. 164 tot en met bl. 178, en bestaat uit twee quaternen. Daarvan is het laatste blad weggesneden, maar op het overgebleven strookje is er een ander geplakt. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd : 109 mm. hoog bij 68 breed; tot bl. 171 zijn er 22 regels; te beginnen met bl. 172 zijn er 23. Bl. 178 draagt in den rechterbovenhoek het cijfer *.clxxvj.* Er zijn signaturen noch reclamen.

Dit gedeelte bevat :

Bl. 164*a*-171*b* de legende van den H. Alexis, met het opschrift :

Dit es sente Alexis legende.

Begin : « *Te dien tiden dat Honorius ende Archadius de keysers regneerden, soe was te Rome een groet edel man die Eufemianus hiet, die herde rijc was ende dierste in sconings palays. Ende hi hadde .iij^{m}. manne van wapinen te cnapen, die met guldinen gurdelen ghegort waren* » enz.

Aan het slot :

Dit es dinde van Alexis legenden.

Bl. 172*a*-176*a* de legende van den H. Marinus, met het opschrift :

Dit es dleven van Marinen.

Begin : « *Een weerlec man was, die een cleen eneghe dochter hadde. Ende om dat hi bekeren woude, soe beval hise enen sinen naesten vrient, ende hi ghinc wech te enen cloestere* (1) *die verre was van sijnre*

(1) Hs. *cloestē* : een verkeerd afkortingsteeken.

Vv (80) *poert, omtrent .xvi. milen, ende hi ghinc daer in ende vuldede al dwerc vanden cloestere* » enz.

Einde : « *Ende si ghinghen in de kerke daer Marinen lichame lach ende loefden Gode. Ende daer soe doet noch God om deser maghet bede vele wonders.*»

Daarop volgen, zonder eenige aanwijzing, de proloog en de twee eerste hoofdstukken van Jan van Ruusbroec's traktaat *Vanden seven Trappen in den graet der Minnen.*

Twee en een half blad uitgezonderd, is dit gedeelte geschreven in een hoekig Gothisch schrift, met zwarten inkt. De opschriften zijn rood; elke legende begint met eene roode hoofdletter. Zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteekens zijn gebruikt : de punt, ook vóór hoofdletters, en het vraagteeken, bestaande uit een punt en daar boven een teeken dat ongeveer den vorm eener *c* heeft (1). De verkortingen zijn weinig talrijk. Enkele letters op den eersten regel en de meeste *g*'s op den laatsten zijn spaarzaam versierd.

Van het uittreksel uit Ruusbroec's *Seven Trappen* is een groot gedeelte, t. w. van 't begin op bl. 176*a* tot het einde van bl. 177*a*, in een andere hand, nl. met rond schrift en met rossen inkt geschreven. Het heeft een roode hoofdletter, en de kleine zwarte hoofdletters zijn rood doorstreept. Het leesteeken is hier de punt. Er zijn geen andere verkortingen dan die voor *n, m, er* en *ende.*

Op bl. 178*b* staat, in een andere hand dan al de reeds vermelde aanteekeningen van dien aard :

Dit boec hoert den roeden cloester toe.

En in 't midden van bl. 179*a*, met nóg een

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 372 en hier blz. 659.

Vv (80) andere hand, maar toch ook uit 't begin der 15de eeuw :

Iste liber pertinet monasterio rubeevallis.

Uit de aanteekeningen in de verschillende gedeelten blijkt voldoende de herkomst van den codex. Op de bekende lijst der Dietsche boeken van 't Rooklooster (1) wordt o. a. vermeld : *Item een sermoenboec ende beghint Stepha* | ... *sprect scte Lucas.* Dit is blijkbaar de aanhef van het sermoen op Sint-Stephanusdag, dat in het zesde gedeelte van dit handschrift **Vv** voorkomt. Maar dit zesde gedeelte kan in de lijst niet bedoeld zijn, daar er gesproken wordt van een *sermoenboec,* terwijl in dit zesde gedeelte op het bewuste sermoen niets volgt : een gedeelte van bl. 142*b* is wit. Daarenboven heeft de lijst *sprect scte Lucas,* terwijl dit hs. **Vv** heeft *spreect sente Lucas,* al is het natuurlijk lang niet onmogelijk dat de samensteller dezer lijst de verschillende incipit's nu niet precies afschreef zooals ze in de handschriften stonden.

Het handschrift is een dergene, die in 1795 door de Franschen geroofd werden : de roode stempel der Bibliothèque Nationale te Parijs is nog te zien op bl. 2*a* en op bl. 178*b*. In 1815 werd het met zijne lotgenooten aan de Bourgondische Bibliotheek teruggeven.

Het is gebonden in een modernen half marokijnen band; op den rug staat het koninklijk naamcijfer met een kroon er boven op.

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 272, waar echter ten onrechte gezegd is dat STALLAERT'S uitgave de eerste was. Vóór hem werd die lijst der Dietsche Boeken van 't Rooklooster medegedeeld in een opstel van K. VAN SWYGENHOVEN, *Aanmerkingen op een handschrift van ascetischen inhoud uit de XVe eeuw berustende in de Burgundische bibliotheek te Brussel* (nl. hs. 2905), verschenen in de *Bulletin et Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique* 4 (1847), 215 vlgg.

Ww (81) Handschrift op papier en perkament, berustende op de koninklijke bibliotheek te Brussel, n[r] 14069-14088. De codex bestaat uit onderscheiden gedeelten die door verschillende schrijvers op verschillende tijdstippen der 14de en der 15de eeuw geschreven (1) en naderhand samengevoegd werden, en bevat alles samen 311 bladen, ± 212 mm. hoog bij ± 146 breed. Daar die gedeelten, een enkel uitgezonderd, uitsluitend Latijnsche teksten bevatten, is alleen dit eene voor ons doel van belang. Het is het vijfde in de rij, omvat bl. 64 tot en met bl. 101, en bestaat uit : twee quaternen, een sexternen, een quintern, alles perkament. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd, op 152 mm. hoogte bij 96 tot 108 breedte. Het getal regels varieert van 26 tot 30. Er zijn signaturen noch reclamen.

Bl. 64*a*-100*a* bevatten een Latijnsche vertaling van Jan van Ruusbroec's traktaat *Vanden twaelf Dogheden*, waarvan de bewerker onbekend is, met deze voorafspraak :

« *Libellus hic subscriptus de quarundam virtutum exercicijs olim editus est in vulgari lingua Brabantie a venerabili viro domino Johanne de Ruusbroec, primo priore monasterij vallis viridis, ordinis beati Augustini, juxta Bruxellam in Brabantia. Sed postea ut plures homines aliarum provinciarum et eciam alterius lingue possent legere et intelligere, atque ex eo in virtutibus proficere, per quemdam alium, cujus nomen*

(1) De dateeringen in het *Extrait de l'Inventaire général* der Brusselsche handschriften zijn niet geheel juist : de n[rs] 14071, '72 en '73 zijn alle drie geschreven in de tweede helft der 15de eeuw, ca. 1460-1470 ; n[r] 14076 is geschreven door dezelfde hand als n[r] 14075, en blijkbaar op 't zelfde tijdstip, dus in 1424; n[r] 14079 is geschreven in de eerste helft der 15[de] eeuw, ca. 1430-1435; n[r] 14081 is niet in 1419, maar in 1367 geschreven; n[r] 14082 niet in 1378, maar in 1398.

Ww (81) *sit in libro vite, ad honorem dei et edificatione animarum simplici et rudi stilo in latinum est translatus* » enz. (1)

Aan het slot :

Explicit hic libellus de quarundam virtutum exercicijs. Deo gracias.

Deze Latijnsche vertaling is geschreven in de 14[de] eeuw; daarop volgt dan anderhalve bladzijde met een Middelnederlandsch excerpt, dat in het opschrift aan Jan van Ruusbroec wordt toegeschreven, maar in de bekende werken niet voorkomt :

Om die becoringhe die God opte mensche ghestaedt wiselike te draghen, soo dient hier toe dat Ruusbroec seecht.

Als die mensche hier inder tijt op weech is om te wandelen te Jherusalem, ende hij in sinen weghe drie coepluede vijnt die hem gheerne souden hinderlic sijn in sinen voortghanc in doochden, dat sijn : die viant, dat vleesch, ende die werelt, soe sel dese mensche nauwe toesien (al eest dat hijs niet en kan verbij gaen, hij en moet dese dinghen na sijnre menschelike crancheit ymmer sien) dat hij hem nochtan huede dat hijse niet en aensie. Oft al macht oic somwile ghevallen, dat hijse aensiet, soe sel hij hem ymmer hueden dat hij ghene van desen dinghen en besie. Want laet hij hem daer toe verleiden, dat hij op die (2) *dinghen let, om te besien, dat is een teyken dat hise copen wille. Gheestelic is dit aldus te verstaen. Sien is dat eerste ontmoet vander be-*

(1) Dezelfde vertaling komt ook voor in de volgende handschriften : Brussel, koninkl. biblioth. n[rs] 1620, 9323 en II 2113 (excerpten); Darmstadt, Hofbiblioth. n[r] 400; Keulen, Stadtarchiv, n[r] GB 4° 173; Reckheim, Franciscanerklooster; Utrecht, universiteitsbiblioth. n[r] 204.

(2) *die*, in margine, met verwijzingsteeken.

W W (81) *coringhen, dat even ghelijc goede ende quade menschen liden* (1) *moeten alst God ghestaet, ende dit en is nemmermeer sonde, mer het is dicwile een behulp van groter verdienten, alsmen dat dinc niet aen en siet, dat is datmen daer toe maect* (2) *enighen toekeren mit delectatien, die een mensche is sculdich te scuen* (3), *alsoe verre alst in hem is. Dat ic daer om segghe : want al ijst dat een mensche als hij enich dinc siet, des hi niet wel ledich alsoe en can ghesijn hi en moet ute sijnre menscheliker crancheit daer in wat sinliker ghenuechten ghevoelen, zoo dat schijnt dat hijt aensiet, soo en is hem nochtant dat ghevoelen sijnre sinliker ghenuec[h]licheit* (4) *niet* (5) *scadelic te sijnre salicheit, mer meer behulpich te meerder verdienten alsoe verre als hi in die selve ghenuecht mit sinen vrien ‖ wille ghene consent en gheeft, mer na sine redene meer verdriet daer in heeft dan ghenuecht. Want als sinte Augustijn seecht : Die sonde es alsoe willich, dats alsoe volbracht metten wille, dat, waert dat ghenen wille en ware, het en soude gheen sonde wesen. Mer als die mensche ute sijnre gheneichtheit hem alsoe verre laet verleiden om die ghenuechelicheit die hi ghevoelt, dat hi daer sijn consent toe gheeft, dan is hij den ghenen ghelijc, die dair omme een dinc besiet, want hi dat willens copen wil. Ende dit consent maect* (6) *die sonde, al en quaemt nemmermeer tot die wercke, ende soe den voirworp, of dat voircoop quader is, soe dat consent meerder is, want het wort alsoe besien, dattet mitten*

(1) *liden* in margine, met verwijzingsteeken.
(2) Verbeterd uit *maecht* : de *h* is doorgehaald en geëxpungeerd.
(3) Vóór *scuen* : *scuwe* zwart doorgehaald.
(4) Hs. *ghenueclicheit*.
(5) Vóór *niet* : *nit* zwart doorgehaald.
(6) Vóór *maect* : *maech* zwart doorgehaald.

W W (81) *vrien wille ghecooft wort, ghelijken dat een coepman, die een boec soude willen coepen, niet ghenoech en soude sijn, dat hijt saghe oft aensaghe, mer hi soudt oic* (1) *nemen willen in sijn hant om wel te besien, eer hijt coepen soude willen.*

Hec Ruusbrooch tusschen onderscheit van sien, aensien ende besien (2).

Dit excerpt is met eene andere hand geschreven dan de er aan voorafgaande vertaling van de *Twaelf Dogheden*, in de eerste helft der 15de eeuw, in nogal groot Gothisch schrift. Het is waarschijnlijk bijgevoegd, omdat de ruimte er toe beschikbaar was. Er is geen gebruik gemaakt van robrik. Als leesteekens zijn gebruikt de punt, ook vóór hoofdletters, en een paar maal het schuine streepje.

De herkomst van den codex blijkt uit de volgende aanteekeningen :

Bl. 23*b*, achter in het eerste gedeelte :

liber domus capelle juxta Angiam.

Bl. 146*b*, aan het slot van het zesde gedeelte (n^{r} 14078) :

Iste liber pertinet ad domum capelle ordinis carthusiensis.

Bl. 195*a*, aan het hoofd van het achtste gedeelte (n^{r} 14081) :

Liber domus capelle beate Marie juxta Angiam.

(1) Verbeterd uit *ooic* : de eerste *o* is doorgehaald en geëxpungeerd.
(2) Het is niet onwaarschijnlijk dat het bovenstaand excerpt verkeerdelijk aan Ruusbroec is toegeschreven, en eigenlijk genomen is uit een werkje van Jan van Scoonhoven, die o. a. een traktaatje geschreven heeft *Hoe men gheestelike becoringhen wederstaen sal ende verwinnen*. Een hs. daarvan is te Amsterdam, universiteitsbibl. I G 30 (= hs. Moll 18) en twee te Zwolle, Emanuelshuizen, n^{rs} 1 en 8. In het laatste luidt de titel : *Hier beghint een boecsken dat die prior van Gronendale ghemaect hevet hoe* enz. : een dergelijk opschrift kon aanleiding geven tot de meening dat de bedoelde prior Jan van Ruusbroec was.

Ww (81) Bl. 241*a*, aan het einde van het negende gedeelte (nr 14082) :

Liber domus capelle beate Marie juxta Angyam.

Deze aanteekeningen, elk door een andere hand geschreven, dateeren alle uit den tijd waarin de gedeelten, waarin ze voorkomen, respectievelijk vervaardigd werden.

Dit handschrift **Ww** heeft dus toebehoord aan het bekende Kartuizerklooster te Herne nabij Edingen (Enghien), het gesticht waar, zooals wij weten uit den bekenden proloog van her Gerardus, Ruusbroec en zijn werken hoogelijk vereerd werden (1). Blijkbaar is het op de Bourgondische Bibliotheek terecht gekomen, toen de kloosters der Kartuizers in 1783 opgeheven werden.

De codex is voorzien van een heel bruinleeren band uit de 18de eeuw.

Xx (82) Handschrift op papier, gedeeltelijk uit het midden, gedeeltelijk uit latere jaren der 15de eeuw, berustende op de koninklijke bibliotheek te Brussel, nr II 112. De codex bestaat uit twee gedeelten die door verschillende kopiïsten geschreven werden, en bevat alles samen 133 bladen, 145 mm. hoog bij 105 breed.

(1) Zie mijne *Bijdragen tot de kennis van het Leven en de Werken van* JAN VAN RUUSBROEC, blz. 6 vlgg. Een geschiedenis van het klooster te Herne bestaat nog niet ; de handschriften nr 13753, 18202 en 21536-'40 der koninklijke bibliotheek te Brussel bevatten respectievelijk een kronijk, een cartularium en een obituarium van dat gesticht. Zie J. VAN DEN GHEYN, *Notes sur quelques manuscrits de la Chartreuse de Herinnes-lez-Enghien*, in het *Compte-rendu du Congrès archéologique et historique d'Enghien* (Enghien 1899), p. 353 vlgg.

Xx (82) I. – Het eerste gedeelte omvat bl. 1 tot en met 109, en bestaat uit : een vel perkament, bij wijze van schutblad, en negen sexternen papier. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven en gelijnd : 92-98 mm. hoogte bij 64-69 mm. breedte. Het getal regels is zeer ongelijkmatig : het varieert van 22 tot 26. Signaturen zijn er niet, reclamen echter altijd.

Op bl. 1 staan aanteekeningen, waarover beneden nader.

Bl. 2*a*-14*b* bevatten een traktaatje in den vorm eener samenspraak tusschen Jezus en een zondaar, met het opschrift :

Eyn samen spreken Jhesu ende des sondaers.

Begin : « **Die sondaer.** *Ich hebbe eyn wort totty, O gecruyste Jhesu voer mij.* **Jhesus.** *wie bistu?* **Die sondaer.** *Eyn sondich mensche, in onreynicheit ende stanck mengherhande sonden ghevallen, werdich daeromme hier nae te vallen in die ewige droefheit der hellen.* **Jhesus.** *Den helschen yamerlicken vall en wille niet ontsien, soe verre als du weder comen wilste inden wech der doochden. Want ich, die die alre vrolickste ende die alre weeldichste in mijnre godlicheit ende die den enghelen schinck den dranck der blijtscap ende glorien, hier beneden geclommen ben vanden coninckliken troon mijnre hogher glorien in die onbegrijpelike bitterheit des mennichfuldighen lijdens, dat ich in mijnre zielen ende in mijnen lichame ende in allen mijnen leden ende synnen willichlick geleden hebbe, waer om anders dan dattu verloost soudste werden vander ewiger pijnen der hellen, ende gebruken soudste der onsprekeliker glorien alre engelen ende heiligen in mijn rijck des ewighen levens. Hier omme vander grootheit dijnre sonden en wille nyet mishopen* » enz.

Einde (Jezus spreekt) : «« *Dan sall gewarichlick*

Xx (82) bl. 14*b* *dat bielde mijnre doot ende pijnen in u luchten, ende oeck suldi, nae dat exempel mijnre getrouwer moeder ende mijns liefs jonghers, in u altoes draghen. Die memorie ‖ mijnre passien sij in uwen gebeden, in uwen worden ende in allen uwen wercken* ». *Soe wie dat dit doet, dats eyn gewarich naevolgher Jhesu Cristi, ende hi sall hem overvloedelick mit alre ghenoechten dyenen. O! wie seer sall dan die hiemelsche vader mit aldusdanighen discipel glorieeren, die dit cruce op sijnen hals hevet ghenomen. O! wie seer sall hem die heer verblijden van aldusdanighen discipel, die hem aldus heeft sijnre passien gelijckt ende aldus om sijnen heer steerft. Dese sall in hem gevoelen dat hij in Cristo Jhesu ghevoelt. Mit wie groter glorien, waendi, sall hij inden ewigen leven verhaven sijn. Ende mit wie groter eeren verhoecht hi, want hi een geselle was groter tribulacien! soe sall hij een ghesele sijn ongemetenre glorien* ».

Daarop volgt, bl. 14*b*-15*b* een kort excerpt uit een traktaatje dat uit andere handschriften bekend is als *Dboec van den palmboeme* (1), waaraan een paar dicta van S. Augustinus en Hugo de S. Victore vastgeknoopt zijn.

Bl. 16*a*-18*a* bevatten ook verschillende uittreksels uit ascetische geschriften en eenige dicta.

Bl. 18*a*-19*a* het grootste gedeelte van het achtste hoofdstuk van Jan van Ruusbroec's traktaat *Vanden twaelf Dogheden*, overeenkomende met dl. 3, blz. 83, r. 11 tot dl. 3, blz. 85, r. 12 der uitgave van David.

(1) Dit traktaat komt o. a. voor in hs. **M**[8], nl. het zeventiende der boven, eerste stuk, blz. 144 bedoelde sermoenen (verg. de *Beschreibung der Handschriftensammlung des Fr.* Aug. von Arnswaldt ... *von* Al. Reifferscheid, s. 34), en onder de zoogenaamde *Limburgsche Sermoenen*, nr XXXI. Het excerpt in dit hs. **Xx** komt overeen met blz. 456, r. 10 tot en met blz. 457, r. 12 van de uitgave van J.-H. Kern.

Xx (82) Bl. 19*a*-22*b* bevatten drie uittreksels : over de gratie Gods, over vier « godlijke krachten » welke den mensch door de gratie van den H. Geest geschonken worden, en over het « *onderscheit van gracien ende van natueren* ».

Bl. 22*b*-27*a* een traktaatje, waarschijnlijk een sermoen, over een slecht geweten.

Begin : « *Een verworren consciencie is eyn quaet cleynoet inden menssche. Hier omme hebt onderscheit in allen ‖ uwen werken ende oec in uwen gedachten : soe en moechdi niet lichtelijck dootsonde doen* » enz. bl. 23*a*

Bl. 27*a*-31*b* drie exempelen (1).

Bl. 31*b*-34*a* korte uittreksels en dicta.

Bl. 34*a*-35*b* een excerpt : *Uut sinte Bernarts gedachten, die honychvloyende leeraer, vander glorien der ewigher salicheit.*

Bl. 35*b*-36*b* enkele dicta.

Bl. 36*b*-39*a* een tweede excerpt uit het zooeven genoemde werk van S. Bernardus :

Vanden anxtelicken ende vreyseliken lesten ordel Cristi : hoe vervaerlick dattet is : uut sinte Bernarts gedachten.

Bl. 39*a*-43*b* weer verschillende korte uittreksels en dicta.

Bl. 43*b*-47*a* een excerpt uit de werken van Jan van Leeuwen (2) :

Hoert wat Ruysbroeck kock seyt enz.

Bl. 47*a*-50*a* allerlei dicta, bl. 50*b*-52*a* gevolgd door een klein traktaatje :

« *Item twelff ‖ scaden comen van sonden. Dierste scade is, dat die mensche woert bevlecket ende verduystert aender zielen* » enz. bl. 51*a*

(1) Respectievelijk besproken bij De Vooys, *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, blz. 81, 164 en 308 vlg.

(2) Verg. boven blz. 566.

Xx
(82)

Bl. 52*a*-61*b* talrijke dicta en korte exempelen uit het Vaderboek.

Bl. 63*a*-64*b* excerpten uit Ruusbroec, met deze inleiding :

« *Drie poenten leerde Ruysbroeck eynen gheysteliken manne, ende seide : « kint, ic sall u drie poenten leeren, neempt diere waer ende daer mede hebdi genoech te doen om te volbrenghen alle die dage urs levens* ». *Ruysbruyck was doe soe out, dat hij niet en conste ghegaen, maer hij sat op sijn bedde, ende dese gheistelike man was doe noch jonck* » enz.

Daarop volgen dan verschillende zeer korte uittreksels uit het traktaat *Vanden blickenden Steene*, een daarvan met het opschrift : *Ruysbroeck seet inden boeck vanden steynken, dat wij* enz.

Deze uittreksels komen overeen met de volgende gedeelten van David's uitgave :

dl. 6, 233, 19	tot en met	6, 233, 24
6, 206, 12	»	6, 206, 22
6, 204, 17	»	6, 204, 20
6, 205, 1	»	6, 205, 4
6, 205, 23	»	6, 205, 26

Ze zijn meest alle door pasklaar gemaakte overgangen met elkaar verbonden.

Bl. 64*a*-65*a* een stuk berijmd proza, geheel in den trant van Ruusbroec.

Begin : « *Die mensche die te male bynnen blijft mit Gode, het is sijn sede dat hij altoes heeft eenpaerlinghe rust ende vrede. Voele dinghen mocht ic u beschrijven, mar dat alre sekerste is binnen blijven, ende oeck alle ander dingen* (1) *laten varen, die van Gode groot off cleyn yet moeghen ontparen* » enz.

(1) Hs. *alle dingen ander*.

Xx
(82)

Bl. 65*a*-67*a* korte uittreksels.

Bl. 67*a*-71*b* een reeks uittreksels uit Jan van Ruusbroec's werk *Vander gheesteleker Brulocht*, zonder eenige aanwijzing overeenkomende met de volgende gedeelten van David's uitgave :

dl. 6, 5, 23	tot en met	6, 6, 11	dl. 6, 9, 24	tot en met	6, 10, 11
6, 7, 1	»	6, 7, 7	6, 13, 11	»	6, 14, 17
6, 7, 9	»	6, 8, 3	6, 15, 9	»	6, 16, 14
6, 8, 8	»	6, 9, 7	6, 16, 20	»	6. 16, 23
6, 9, 15	»	6, 9, 18	6, 16, 27	»	6, 17, 4

Deze excerpten leveren vaak ver afwijkende varianten met den uitgegeven tekst op en zijn evenals de voorgaande met pasklaar gemaakte overgangen met elkaar verbonden.

Bl. 72*a*-79*a* een nieuwe reeks uittreksels uit allerlei andere ascetische geschriften.

Bl. 79*a*-87*a* een reeks exempelen.

Bl. 87*a*-89*b* een stukje met het opschrift :

De locucione.

Begin : « *Item drie dinghen sijn te merken inden spreken. Dat eerste is, dat die mensche traghe sij te spreken. Daer aff seet die wijse man : jonghelinck, spreke in dijnre saken, nauwe wanneer dattet noet is* » enz.

Bl. 89*b*-91*a* het exempel « *van eynen vrouken dat decke ten heiligen sacramente plach te gaen* » (1).

Bl. 91*a*-93*a* het exempel van het *vroukijn van .xxi. jaren*, dat o. a. ook in hs. **Tt** voorkomt (2), met dit opschrift :

Hier beghint een devote oeffenynghe van eynen gheisteliken vrouken, die drie uutwendighe ende drie

(1) Zie De Vooys, *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, blz. 336 vlgg., waar het exempel naar dit handschrift medegedeeld wordt.
(2) Zie boven, blz. 612.

inwendige oeffenynghen plach te hanteren dagelix.

Bl. 93*a*-93*b* twee uittreksels uit Jan van Ruusbroec. Het eerste, met het opschrift : *Ex dictis Ruysbroeck*, is genomen uit het traktaatje *Vanden blickenden Steene* en komt overeen met dl. 6, blz. 237, r. 7 tot r. 20 der uitgave; het andere, met het opschrift : *Ruysbroec dicit* bestaat uit een reeks op zich zelf staande zinnetjes, welke de moeite van 't nazoeken niet waard zijn.

Bl. 94*a*-97*b* een reeks uittreksels en dicta, waaronder enkele uit Hendrik Mande's *Boeckskijn van drien staten eens bekierden mensche* en een uit Ruusbroec met het opschrift : *Dit seet Rusbroc.*

Bl. 98*a*-*b* een reeks rijmspreuken.

Bl. 98*b*-99*a* een geestelijk gedicht over de ure des doots.

Begin : « *O mensche, o edele creatuer,*
Als die tijt compt ende die ure
Dat ghi van hier scheiden moet,
Hebstu dan gheen beter guet
Dan hoghe huyse, lant ende ghelt,
Soe eest swaerlick mitti gestelt » enz.

Bl. 99*a*-108*a* een nieuwe reeks rijmspreuken en kleine gedichtjes.

Bl. 105*a*-106*a* het bekende lied van Johannes Brugman (1), met het referein *Och ewelick is so lanc!* althans de drie eerste en de vier laatste strofen.

Bl. 106*a*-108*b* een eenigszins afwijkende redactie van het bekende gedicht *Vant ander lant* (2) :

(1) Zie vooral MOLL, *Johannes Brugman* 2, 206 vlgg. Het liedje komt in talrijke liederhandschriften voor.

(2) Uitgegeven door G. KALFF in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 4, 188 (verg. 5, 90). De in dit hs. **Xx** voorkomende redactie hoop ik weldra, samen met de andere gedichtjes en de rijmspreuken, in het *Tijdschrift* mede te deelen.

Begin : « *Ten is altoes gheyn vastelavont!*
Die doot mach comen morgen off tavont,
Als God wilt : si is sonder bant,
Soe moeten wij in dander lant. » enz.

Bl. 109 is onbeschreven.

Dit gedeelte van den codex is geschreven door denzelfden kopiïst die hs. **V** heeft vervaardigd; het is voorzien van eenvoudige roode hoofdletters; de opschriften zijn met zwarten inkt geschreven, maar rood, soms rood op zwart, onderstreept, evenals talrijke andere woorden. Kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept, evenzoo de meeste b's, h's, k's en l's op den eersten regel eener bladzijde. Als leesteekens zijn gebruikt : talrijke roode rubriceeringteekens, betrekkelijk zelden de punt (soms rood op zwart), en het schuine streepje, waarvan een ruim gebruik is gemaakt. De verkortingen zijn niet talrijk; meldenswaard is $\overline{M}$ = *mensche* dat verschillende malen voorkomt.

Het watermerk van het papier bestaat uit twee ruggelings tegen elkander geplaatste sleutels, waarvan de oogen elkander doorsnijden, hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **z** en **Pp** en daar besproken is (1). Men vindt het ook in papier op het stadsarchief te Gent uit het jaar 1458.

II. — Het tweede gedeelte van den codex omvat bl. 110 tot en met 133 en bestaat uit drie quaternen. De zijden van bl. 110 tot en met 129 zijn met de griffel afgeschreven geweest, op ± 104 mm. hoogte bij 74 mm. breedte, maar daarvan is haast niets meer te zien. Gelijnd zijn die bladzijden echter niet;

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 458; en dit tweede stuk, blz. 562.

Xx (82)

het getal regels is dan ook zeer ongelijk : het varieert van 33 tot 41. De bladzijden van bl. 129 tot en met 139*a* zijn met inkt afgeschreven, op 97 mm. hoogte bij 61 breedte, maar niet gelijnd; het getal regels is regelmatig 20. Er zijn geene signaturen, wel reclamen.

Dit gedeelte van het hs. bevat :

Bl. 110*a*-113*b* een traktaatje over de pijnen der hel, zonder opschrift :

Begin : « *Het es te weten dat x pynen sijn in der hellen. Die eene ende die ierste es onghematc hitte, die es boven all dat vier dat in die werelt sijn mach. Want dat vier der hellen doergaet ende bernt ziele ende lijf* » enz.

De verschrikkingen der hel worden duidelijk gemaakt met behulp van verschillende exempelen (1).

Daarop volgt, bl. 113*b*-114*a*, een uittreksel uit het sermoen van Jan Tauler op den tekst : *Miserunt judei ab Jerosolimis sacerdotes* enz. (2)

Bl. 114*a*-115*a* een reeks dicta patrum.

Bl. 115*a*-121*a* bevat een gedeelte van een traktaat dat van elders bekend is als *Der minnen Regule* (3), zonder opschrift.

Begin : « *[I]tem* (4). *Allen die ghene die van den geest Gods ghedreven werden tot eenen inghekeerden leven, die sullen diese reygele houden. Dat ierste, datmen Gode sal mynnen boven all : dat es eene ghemeyne reyghel allen kerstenen mynschen* » enz.

Einde : « *Die mynne, daer die werelt mede becoemert es, brynct den mynsche in swaren verdrict*

(1) Een daarvan wordt vermeld door DE VOOYS, *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, blz. 289, tweede noot.
(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 192 en 231.
(3) Zie boven, eerste stuk, blz. 152.
(4) De hoofdletter is niet ingevuld.

Xx (82)

ende in groter onghestadicheit, ende allen weghen ghebrict hem ende hem dunct dat men hem altoes te cleyne doet, ende dat haer mynne niet in antwort haere mynnen, ende dit es die ongestadicheit der mynnen. Maer dieghene die Gode mynnen, die weten dat wael te voeren dat sy van Gode meer ghemynt werden dan sy haren scepper mynnen ende lief hebben. Amen. Deo Gracias ».

Bl. 121*b* een dictum van S. Augustinus.

Bl. 121*b*-122*b* een uittreksel uit de collacien der oudvaders : « *[A]braham* (1) *sprack tot Germanum : Met liechter bewysynghen ende ondervyndyngen sullen wy proeven, dat ons heren ende ons behalders sententien waerachtich es daer hy seit* : « *Myn zout es zuete ende myne boerden es, liecht* » » enz.

Bl. 122*b* eenige korte dicta en zedekundige voorschriften.

Bl. 122*b*-123*b* een uittreksel uit een of ander sermoen.

Begin : « *[I]tem* (1). *Het es gescreven* : « *die niet in arbeit, in sal niet eten. Dats aldus vele te seggen : Die heir op ertrike niet heylichlicken in leeft, in sal int eweghe leven niet werden ghesaet mitter eweghe[.]r* (2) *glorien ende blytscap des eweghen levens* » enz.

Einde : « *Eenen ieghelicken wercman die op ertricke wael ghewracht heeft* ‖ *diese vj dage die heir* bl. 123*b*
voer ghescreven sijn, die sal opten sevenden dach rusten in Gode, ende werden ghespijst ende versaedt mitter ewegher glorien. Tot wilker glorien ons allen moet bryngen die vader, die zone ende die heilge geest. »

Bl. 123*b*-124*b* bevatten het exempel van de *Mole-*

(1) De hoofdletter is niet ingevuld.
(2) Hs. *ewegheer*.

narinne, dat ook in de hss. **K**, **v** en **Aa** voorkomt (1).

Bl. 125*a*-128*b* bevatten een reeks uittreksels uit ascetische geschriften, dicta patrum en een exempel (2). Daaronder zijn de voornaamste:

Blz. 127*a*: *Dit es wie een mynsche slapen gaen sal.*

Begin: « *Altoes als ghy te bedde sult gaen, soe ontledicht u te voeren van alre onleeden. Ende neemet eenen tijt daer toe ende eene heymelicke stede, ende gaet in u selver* » enz.

Bl. 128*b*: *Het sijn vier dyngen die den mynsche bryngen tot onsen here. Dat ierste es die vreese Gods: dat es dat die mynsche Gode sal ontsien ende sijn ordele vresen* » enz.

Ten slotte deze rijmspreuken:

« *O Broeder, soe wat wij nu sayen*
heir in dieser tijt ofte stont,
Dat sullen wy dan mayen
als men seit: « *gaet ende coemt* »
Waer dat ghy gaet
ofte wat dat ghy doet,
Peyset altoes dat ghy sterven moet.
Eene quode tonghe
es haeste ontspronghen
alsmense roert,
Het en bate[n] (3) *gheen lappen:*
sy moet quoet clappen,
All waer sy ghebonden
ofte oec ghecuert. »

Dit alles is geschreven in een zeer kleine cursieve hand. Aan 't begin van elk nieuw stuk of

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 92, 406, en hier blz. 459 vlg., alsook De Vooys, *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, blz. 343.
(2) Zie over dit exempel De Vooys, *a. w.* blz. 153.
(3) Hs. *batete.*

hoofdstuk staat een onbeholpen geteekende hoofdletter; kleine hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; opschriften, voor zoover aanwezig, zijn met robrik geschreven. Van bl. 115*b* tot en met 125*b* is het rubriceeren echter niet geschied. Er is geen ander leesteeken gebruikt dan roode rubriceeringteekens; overal waar er een diende te staan, had de kopiïst twee evenwijdige streepjes gezet, hetzij recht, hetzij schuin. Alleen op bl. 128*a* zijn die streepjes enkele malen met robrik overgedaan. De verkortingen zijn nogal talrijk.

Een ander kopiïst heeft de overgebleven ruimte benuttigd om op bl. 129*a*-131*a* een gebed te schrijven, genoemd *de acht verzen van Sint Bernardus*, zonder opschrift; ten behoeve van den rubricator echter staat onder aan blad 129*a*: *van viii verse van sinte Bernart.*

Begin: « *O almechtighe coninck, vader des ewighen rijcks, overmidts dat teycken des heylighen cruys verluchte mij mijn oghen, dat ic nummer en slaep inden doede* » enz.

Dit gebed is geschreven in rondachtig duitsch schrift. Aan 't begin van elk « vers » staat een roode *O;* kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Het gebruikte leesteeken is de punt, ook vóór hoofdletters. De verkortingen zijn gewoon.

Bl. 131*b*-133*b* zijn onbeschreven.

In het papier van dit tweede gedeelte is het watermerk een smalle ossenkop, met gesloten neus en St.-Andrieskruis, precies hetzelfde merk, met dezelfde waterlijnen, als dat in hs. **Tt, IV**, 2°, en daar besproken (1).

(1) Zie boven, blz. 630.

Xx **(82)** De codex is afkomstig uit het klooster der tertiarissen te Maastricht (1), evenals de hss. **T** en **V**, zooals blijkt uit de volgende aanteekening uit het begin der 16de eeuw op bl. *1a* :

Dit boech hoert toe den bruederen der derder ordenen bynnen der stat Maestriecht te sinte Bartholomeus.

Dit is geschreven in dezelfde hand als de ongeveer gelijkluidende aanteekeningen in de hss. **T** en **V** (2). Daarboven staat, in dezelfde hand :

Dit is eyn samen sprekinghe Jhesu ende des sonders, mit vele andere materien.

Op bl. *1b* staat dan nog de volgende uitvoeriger inhoudsopgave, geschreven in eene andere, eenigszins jongere hand :

Eyn samensprack Jhesus ende der sonder
Van gracie ende van natuier
Item iij exsempelen
Van sinte Bernardus ghedachten van der glorien Gods ende oec vanden ordel
Noch viii leringhe of pont letter
Noch voel poenten vanden leres ende vaders
Oec van Ruisbroeck
Wy hem een mensche oefenen sal in goden werken
Noch iii leeren; noch iiii exsempelen
iij ponten van spreken
vanden sacrament tonfanghen
iii uutwindighe ende iii inwendighe oefeninghe van Ruysbroeck
Dat rijck Gods is in u
Oec van rijmen ende van leissen
Van x pijnen der hellen ende noch meer al cleyn
ghescrift ende viii vers van Bernardus etc.

---

(1) Zie over dit klooster [SAUMERY], *Les délices du Pays de Liège* 4, 106; VON GEUSAU, *Korte Geschiedenis der kloosters te Maastricht*, in de *Publications de la société histor. et archéol. dans le duché de Limbourg*, t. XXXI.

(2) Zie boven, eerste stuk, blz. 208 en 225.

Xx **(82)** In deze eeuw heeft het handschrift toebehoord aan C. P. Serrure, wiens handteekening achter in den band staat, met het jaartal : 1863. Serrure heeft het dus waarschijnlijk in dat jaar gekocht. Bij de veiling zijner bibliotheek (1) werd het voor de geringe som van 8 fr. aangekocht door de koninklijke Bibliotheek te Brussel.

De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin kalfsleer op eikenhouten borden, met een slot. Op elk plat een vierkant gevormd door drie filets en daarin drie overhoeksche strepen.

Yy **(83)** Handschrift op papier, uit de tweede helft der 15de eeuw, berustende op de koninklijke bibliotheek te Brussel, nr II 297. Het bestaat uit : een dubbel blad; een quintern; twintig quaternen en weer een dubbel blad, alles samen 174 bladen, 215 mm. hoog bij 148 breed. De bladzijden zijn verdeeld in twee kolommen; ieder kolom is met inkt afgeschreven en gelijnd op 139 mm. hoogte bij 45 breedte voor de eene en 40 voor de andere : op het recto staat de breedste kolom rechts, de smalste links; op het verso is het omgekeerd. Het getal regels is regelmatig 27 per kolom. Van signaturen zijn geene sporen aanwezig; daarentegen zijn de meeste reclamen bewaard : sommige zijn gedeeltelijk weggesneden.

Bl. 1 en 2 zijn wit.

Het handschrift bevat :

---

(1) *Catalogue de la Bibliothèque* de M. C. P. SERRURE. Bruxelles, Fr. J. Olivier, 1872 et 1873, nr 2089.

Yy (83) Bl. 3*a*-12*d* bevatten den regel van Sint-Augustinus (1), met dit opschrift :

Hier beghint ons heilichs vaders sinte Augustijns regule.

Daarop volgt, bl. 13*a*-86*b* de verklaring van den regel door Hugo de Sancte Victore, met dit opschrift :

Hier beghint die bediedenisse van Sinte Augustijns regule off de glose.

Aan het einde :

Hier gaet uut die glose van Sinte Augustijns regule.

Bl. 86*c*-*d* een Marialegende.

Begin : « *Onse lieve suete vrouwe Maria, die moeder Gods, die troostede enen horen uutvercorenen vrient, die langhe in tribulacien gheweest hadde, op enen tijt aldus tot hem segghende* » enz.

Bl. 87*a*-100*c* bevatten een vertaling van de statuten der Windesheimsche conversen, (2) met dit opschrift :

Hier beghinnen der conveersen statuten, die onder dat capittel van Windesem sijn. Dit es deerste : van haren ontfanghen ende cleedinghe, hoe si hem bereyden sellen.

Begin : « *Den leeken die men ter oerdenen ontfanghen sal, doet men veel na dat selve datmen den clercken doet, want ghelijc leydtmen hem herde*

(1) Verg. boven, eerste stuk, blz. 266 vlg. Sedert is het werk in zijn geheel uitgegeven door K. DE FLOU : *Die Bedudinghe na den sinne van Sunte Augustijns Regule* (Gent 1901). Behalve de in de inleiding dezer uitgave en de hier boven t. a. p. genoemde handschriften, bestaan nog de volgende : Darmstadt, Hofbiblioth. n[rs] 734 en 983; Den Haag, Koninkl. Bibl. : zie het *Verslag over den toestand der Kon. Bibl. in het jaar 1897*, n[r] 80; Weenen, Fidei-Commisbiblioth. n[r] 7944; er waren twee handschriften in de verzameling der ENSCHEDÉ'S : n[rs] 732 en 733 van den catalogus der veiling (1867), en een in die van VERGAUWEN: n[r] 304 van den catalogus der veiling (1884).

(2) Zie ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim* I, 112 vlgg.

Yy (83) *ende scerpe dinghen te voren, ende bi na vraechtmen hem dat men den claricken vraghet. Voertmeer lijdsamheit, uutwendighe wercken salmen hem voerlegghen. Want haren staet sonderlinghen tot des huys dienst ingheset* ‖ *es* » enz. bl. 87*b*.

Einde : « *Die conveersen eeren hem onderlinghen. Si noemen malckanderen brueders. Sellen ende dienst-huysen der conveersen worden bi wijlen oversien van prijoer ende proccurator* (1), *alst hem goetduncl. Den welcken die conveersen sijn schuldich uut te setten wat si hebben, alsment hem eyscht. Deo gracias etc.* »

Bl. 101*a*-110*c* een reeks uittreksels uit de werken van Jan van Leeuwen (2), met opschriften als : *Dit bescrijft brueder Jan die goede koc van Gruenendale. — Dit seit noch die heileghe koc van Gruenendale. — Een ander goede leere des selfs goets kocs van Gruenendale* en dergelijke.

Bl. 110*d*-115*b* een traktaatje met dit opschrift :

Een marckelijke leere vander godlijker konselacien in trijbulacien.

Begin : ‖ «« *Bi es onse heere den ghenen, die daer* bl. 111*a*
bedrueft van herten sijn, » *seit die propheet Davit inden soute[re]* (3). *Een leeraer seit datmen niemant en vint soe goet oft soe devoet, wien en ontmoet ende toecomt yet lastichts ende swaerheit. Hierom, alstu sijste in tribulacien ende in druefheiden des herten, soe bestu met Jhesu inden cruce* » enz.

Einde : « *Ende en hebt ghijse niet* (t. w. *verduldicheit*), *soe bitter Gode ende sijnen heileghen omme, ende si sal u ghegheven worden. Ende niet alleene ditte, mer oec alle tghene daer wi omme bidden dat*

(1) Hs. *proccaratur.*
(2) Verg. boven, blz. 566.
(3) Hs. *soute* ; het verkortingsteeken is in de pen gebleven.

ons salich es. Ende dit tuycht onse heere wel inder ewangelien bi Sinte Lucas, daer hi seit : « Bidt ende u sal ghegeven worden. Clopt ende u sal opghedaen worden. »»

Bl. 115*b*-116*b* het exempel van de vijf leesmeesters, dat ook in de hss. **o** en **Vv** voorkomt (1), met dit opschrift : *Hoe oerberlic dat het es te sijne in doeghene om Gods willen.*

bl. 115*c* Begin : « *Het waren .v. leesmeesters te gader ende* ‖ *bereyden hem wa[n]t*(2) *si wat[...]* (3) *van Gode spreken wouden. Die eerste sprac van verduldighen doeghene ende seide : « Hadde yet beters gheweest dan doeghen, God hadde dat sijnen eengheborenen sone ghegeven* » enz.

Bl. 116*b*-116*d* eenige beschouwingen over hetzelfde onderwerp, met het opschrift :

Dit es vanden viertuyten des doeghens.

Begin : « *Doeghe[n]* (4) *heeft veel virtuten in, want doeghen blusschet veel sonden inden mensche.*
bl. 116*c* *Doeghen* ‖ *bereydt den mensche tot sonderlingher heimelicheit Gods. Doeghen doet den mensche hem selven bekinnen* » enz.

Bl. 116*d*-119*b* weer een excerpt uit Jan van Leeuwen, met dit opschrift :

Dit bescrijft ons die heileghe koc van Gruenendale.

Bl. 119*b*-121*b* een reeks excerpten uit Jan van Ruusbroec, met het opschrift :

Dit bescrijft ons die heileghe vader Ruysbroec, deerste prijor van Gruenendale.

---

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 336, en hier blz. 654.

(2) Hs. *wat.*

(3) Hier heeft de kop. willen invoegen : *si*, dat hij daartoe in margine heeft bijgeschreven met een verwijzingsteeken; doch blijkbaar ten onrechte.

(4) Hs. *Doeghēe.*

Deze excerpten zijn genomen :

het eerste uit *dat boec vanden vier Becoringhen*, overeenkomende met dl. 4, blz. 285, r. 16 tot blz. 286, r. 17 der uitgave;

het tweede en het derde uit *dat boec vanden blickenden Steene*, overeenkomende met dl. 6, blz. 237, r. 5 tot en met r. 20 en met blz. 210, r. 21 tot en met blz. 211, r. 5 der uitgave;

het vierde en vlgg. uit *dat boec vanden Tabernakele*, overeenkomende met dl. 2, blz. 75, r. 4-8; dl. 2, blz. 84, r. 9-22; dl. 2, blz. 85, r. 6-14.

Bl. 121*b*-133*a* een nieuw excerpt uit Jan van Leeuwen, met dit opschrift :

Dit bescrijft die koc van Gruenendale.

Bl. 133*a*-161*a* een traktaat, uit andere handschriften bekend als *Dat boecskijn vander edeler doghet der verduldicheit* (1), hier met dit opschrift :

Dit es een markelijke leere van enen yeghelijken mensche om voert te gane in allen daechden.

Begin : « *Al onse gheestelijke voertganc* (2) *ende onse fundament gheestelics levens is, dat wi goedertieren ende saechtmoedich sijn van binnen. Ende dat ons gheen dinc ontsaten noch ontvreden en mach. Maer alle dat ons toecomt* ‖ *van wederspoet, dat wi* bl. 133*b*
dat nemen ende ontfaen vander hant Gods ende voerwaer gheloeven dat ons God dat toe sent om ons besten wille. Ende dattet alsoe voersien es van Gode op ons te comen, ende daer moghen wi alleene rust in vinden » enz.

---

(1) Andere handschriften zijn b. v. te : Amsterdam, Kon. Acad. van Wetenschappen, nr XXXVII; Amsterdam, Universiteitsbibl. hs. I G 19 (= *hs. Moll* 32) en I G 23 (= *hs. Moll* 42); Brussel, Koninkl. Bibl. 3041, 4328-30, 21634; Darmstadt, Hofbibl. nr 1848; Gent, Universiteitsbibl. nr 258; Den Haag, Koninkl. Bibl., nr K 40 en K 51; Lübeck, Stadtbiblioth. nr 110; Utrecht, Universiteitsbibl. nr 1026.

(2) Hs. *voortgant.*

Yy (83) Einde : « *Sinte Gregorius sprect : « ofte Cristus, die sonder sonde was, sonder pijne niet en schiet van eertrijc, hoe wanen wi, die vele sonden hebben ghedaen, sonder pijne onse leven te leyden?* » *Jhesus, Maria, Johannes.* »

Bl. 161*a*-172*d* een traktaatje, wellicht een sermoen, met dit opschrift :

Dit es een minlijke voergruete wel te leven.

Begin : « *Troest ende vroude inden heileghen gheest ende Gode te minnen alre meest, voer minlijke gruete. Lieve ende gheminde brueder in Cristo.*
bl. 161*b* *Ic begeer ende rade u dat ghi u con||siencie suver houdt van quader begheerten ende quade wercken, ende oefent u selven ende u begheert te Gode ende te onsen here Jhesum Cristum, ende te goeden heileghen doechsamen dinghen die ewich blijven* » enz.

Einde : « *Dat es een menschelijc mensche, die alle doecht met loste werct. Ende dat es een ynghels mensche, die alle dinc sonder ghenuechte besit die gheschapen sijn. Ende dat es een gotlijc mensche, die alle tijt Gode aenscout sonder middel nae sijn vermoghen, etc.* »

Bl. 173 en 174 zijn onbeschreven.

Het handschrift is geschreven met een niet zeer fraaie, maar toch regelmatige en duidelijke hand, in af en toe nogal rondachtig Gothisch schrift. Het is voorzien van talrijke roode hoofdletters; kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept; alle opschriften zijn door den kopiïst zelven met robrik geschreven. Er is geen ander leesteeken dan het roode rubriceeringteeken. De verkortingen zijn weinig talrijk en leveren geen stof tot opmerkingen.

De herkomst van den codex blijkt uit geen enkele aanteekening; wel is er op bl. 173*a*, bovenaan, een begonnen : daar staat in een hand uit de 17de eeuw :

Desen boek hoort

maar de rest ontbreekt.

Yy (83) In deze eeuw heeft het handschrift toebehoord aan C.-P. Serrure, na wiens dood het werd aangekocht door den bekenden Antwerpschen boekhandelaar P. Kockx, voor de som van 48 fr. (1); het werd door dezen overgedaan aan René della Faille, het kwam alhans op de veiling van diens bibliotheek onder den hamer, en werd toen het eigendom der Brusselsche Bibliotheek voor 140 fr., zonder de kosten (2).

In het papier van dit handschrift komt als watermerk voor een groote Gothische Y met een Lorreinsch kruis er boven op, hetzelfde merk dat voorkomt bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, n^{r} 358, uit archiefstukken te St-Quentin uit de jaren 1473-74; bij SOTHEBY, plaat I, n^{r} 9; plaat L, n^{r} 11; plaat O, n^{rs} 6 en 16; plaat P, n^{rs} 2, 4 en 5, alle uit verschillende uitgaven en exemplaren van het *Speculum humanæ Salvationis*, en ook voorkomende in de grafelijke rekeningen in Den Haag van 1468 tot en met 1473 (3).

Het handschrift is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band : bruin kalfsleer op eikenhouten borden, met twee sloten, waarvan de krappen verloren zijn. De schutbladen waarmede de borden van binnen beplakt waren, zijn verloren; in de vouw van het voorbord is het leer gescheurd. Op de platten zijn met fileetjes vierkanten en ruiten getrokken, waarin lelies en starren geperst zijn.

---

(1) Zie *Catalogue de la Bibliothèque de M.* C. P. SERRURE. Seconde partie. Bruxelles, Fr. J. Olivier, 1873, n^{r} 2056, en *Catalogue d'une grande et belle vente de livres... qui aura lieu à Anvers, le lundi 11 décembre 1876 ... sous la direction du libraire* PIERRE KOCKX, n^{r} 290.

(2) *Catalogue des Livres et Manuscrits composant la collection de M.* RENÉ DELLA FAILLE (25 Mars 1878), n^{r} 351.

(3) Zie SOTHEBY, *Paper-marks*, p. 80.

Zz
(84)

Handschrift op papier, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr II 469. Het bestaat uit verschillende gedeelten, op verschillende tijdstippen der 15de eeuw geschreven, alles samen 203 bladen, 144 mm. hoog bij 105 breed.

I. — Het eerste gedeelte is geschreven in de eerste helft der 15de eeuw; het omvat bl. 1 tot en met 104, en bestaat uit : een septern, een sextern, drie septernen, een octern, een quatern, en een septern waarvan het twaalfde en het veertiende blad weggesneden zijn. De bladzijden zijn zeer slordig afgeschreven, op ± 98 mm. hoogte bij ± 67 mm. breedte, maar niet gelijnd. De kopiïst heeft zich dan ook aan de afschrijving niet gehouden, vooral niet in de breedte. Het getal regels varieert van 19 tot 23. Signaturen zijn er niet; reclamen echter wel.

Dit gedeelte bevat :

Bl. *1a*-*85b* een afschrift van Gerard van Vliederhoven 's traktaat *Van den vier Utersten*, dat ook in hs. **Tt** voorkomt (1), met dit opschrift :

Hier beghinne de vier uterste.

Begin : « « *Memorare novissima tua et in eternum non peccabis* ». *Dit leert ons de wiseman, ende bedudet dus in onser tale :* « *Gedenc dijn uterste. Ende inder ewicheit en saltu niet sundegen.* » *Hier af sprect sente Augustinus aldus : Meer es te scuwen alleen de onreynicheit der sonden, dan alle groetheit der pinen. Ende want kennisse ende gedenkenisse der uterster dinghen den menschen trecken van sonden tot doechden ende houden ende vesteghen in goeden werken. Daer om, bider gracien Goeds, meyn ic te segghen uutter leer der heiligher scrijft welc dese uterste sijn.* » enz.

(1) Zie boven, blz. 621.

Zz
(84)

Einde : « *O ewighe God, wat es de ‖ sake deser* bl. 65*b*.
crancheit, ende wat es de redene deser groeter sotheit ende onvroetscap, dat de mensche met alre bereetheit sijns herten soect den doot sijnre zielen, ende begheert allent dat hem dat leven benemen sal. Voerwaer, voerwaer, het es een volc sonder raet ende sonder wijsheit· Och, of sy smaecten ende verstonden, ende de leste dinghe voersaghen ! »

Op bl. 86*a* bovenaan staat de aanhef van een traktaatje dat in zijn geheel voorkomt in hs. **Ss** (1) : « *[A]lle* (2) *desse werlt is in enen quaden gheset. Dat is in enen vuer der begherlicheit desser nederster dinghen, also dat ghedach des menschen onghestadich is ende bereit toe lopen ende sinen scepper niet an toe denken, als hi doen solde. Hier ome ist noet, dat de mensche alle daghe [...]* (3) *enen vorworp der offeninghe vorneme dar sin herte mede bevanghen worde, dattet eenvoldich bliven mach. [T]en* (2) *eersten, dat is des so[n]nendaghes* (4), *salstu dencken an dinen scepper dat hi is onghemeten.* »

Het overige ontbreekt.

Bl. 86*b*-88*a* berijmde gebeden voor de kanonieke uren.

Begin : *Te mettenen*

O ziele! de bes van beghinne
een niet ende ydelheit,
legt dijn herte ende dijn minne
Aen God, de es in ewicheit,
die alre hoechste majesteit,
drie perzone in een natuere,

(1) Zie boven blz. 605.

(2) De hoofdletter is niet ingevuld, wel staat er het kleine lettertje ten behoeve van den rubricator.

(3) Hs. *alle daghe hebbe enen vorworp : hebbe* is te veel.

(4) Hs. *sonendaghes.*

Zz
(84)

die in hem es edelheit,
volmaect boven creaturen » enz.

Bl. 88*b*-92*b* zijn onbeschreven.

Bl. 93*a*-102*a* bevatten een uittreksel uit Heinrich Suso's *Horologium*, met dit opschrift :

Een capittel uuter ewiger wijsheit.

Begin : « *Alsoe also de dienre metter ewiger wijsheit sprac vanden verduldigen liden. Die dienere sprac : « Here, du hebbes mi dicke geseget vanden ewigen leven, welc es de naeste wech tot di ende doer di te comen in dijn rike?* » enz.

Einde : « **Die dienere.** *O [e]wighe* (1) *wijsheit, gheeft mi dat ic dit volbrengen moghe, want ic sonder di niet en vermach. Geloeft ende gheert ende gebenedijt moet hij wesen ewelike ende ummer, dattu dy hebbes veroetmodiget in arme creaturen liden te leerene. Amen.* »

Bl. 102*b*-104*b* zijn onbeschreven.

Dit gedeelte is geschreven in cursief schrift. Het opschrift op bl. 1*a* is rood; dat op bl. 93*a* is zwart, maar rood onderstreept. Er staan roode hoofdletters aan 't begin van elk traktaat of hoofdstuk; kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Eigennamen en aangehaalde teksten zijn rood onderstreept. Als leesteeken is op ruime schaal gebruik gemaakt van de punt, ook vóór hoofdletters; een enkele maal komt het roode rubriceeringteeken en het schuine streepje voor. De verkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

In het papier van dit gedeelte komen twee watermerken voor : een anker met een Latijnsch kruis er boven op, en een ossenkop. De codex is echter

(1) Hs. *wighe*.

Zz
(84)

zoo hard gebonden, dat het onmogelijk is deze watermerken op te nemen.

II. — Het tweede gedeelte, geschreven in 1453, omvat bl. 105 tot en met 152 en bestaat uit vier sexternen. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven op 99 mm. hoogte bij 64 breedte, maar niet gelijnd. Het getal regels is steeds 18 of 19. Alle katernen zijn gesigneerd met middeleeuwsch Arabische cijfers : *1, 2, 3, 4, 5, 6,* en alle hebben reclamen.

Dit gedeelte bevat, bl. 105*a*-151*a*, een groot excerpt, het zoogenaamd *boec vanden voghelen*, uit Jan van Ruusbroec's werk *Vanden gheesteliken Tabernakele*, zonder opschrift. Het komt overeen met dl. 2, blz. 165, r. 19 tot en met blz. 191, r. 15; daarna dl. 2, blz. 197, r. 15 tot en met blz. 222, r. 18 van David's uitgave. Aan het slot : *Amen Nota.*

Bl. 151*b*-152*a* een berijmd recept tegen de jicht, nog wel een monorime :

Tegen die artiscuylsche pine.
Weest blide van geeste sonder grisen.
Wacht u maghe van grover spisen.
Scout coude visschen, als alle pladisen.
Neempt goede voetsel van colysen.
Vell hinnen, conine ofte pertrisen :
Die braet oft maecter op goede assisen.
Te winter u waermt, loept niet ten ysen.
Oeffent die bade, si sijn te prisen.
Scync reynschen bay, laet inwert risen
Meiaen (1) *van xx parazisen.*
Niet en slaep des daechs, gaet al omme bisen :
Rust snaechts : die medecine dat wisen.

(1) Lees *Meieraen?*

Zz
(84)

En climpt op grieten noch op lysen.
Wildi scouwen die hulten trisen,
Neempt suker in plate confite anysen.
Vele het sijn gesonden ghisen.
bl. 152a. *Verduldicheit hoert* ‖ *der paralysen,*
Wilt men besitten Gods paradisen. Nota. »

Bl. 152*a-b* de volgende aanwijzingen aangaande hetgeen men op zekere dagen van het jaar liefst doen of laten zal :

« *Draecht sperwerwen Sixti. Vanct vincken Bertholomei. Plant colen Urbani. Werpt uut raepsaet Kiliani. Craect noten Lamberti. Pluct mispelen post Severini. Vult worsten Martini. Coept kase ad vincula Petri. Graeft rapen adipe. Sult colen Vidi dominum se. Plant greffen Gregorij. Coept ossen ende soutse Huberti. Bact tarten Gorgonii. Vladen omni tempore, seck. Suypt most Calixti. Pigt rog Jacobi vel Donati. In carnisp[r]ivo* (1) *bact struven. Suypt eyer heer soe.* bl. 152b *Laedt Philippi, Blasij, Martini ende Bertholomei, post* ‖ *asdach, cruysdach, na Lucien spiritus dach. Vast quatuor tempora, des goensdachs die volgen daer nae. Scuet salm dum* (2) *tsindael tidich is, alias niet, dat weet wael.* »

Daaronder ongeveer in 't midden der bladzijde, met robrik :

Dit is dat boeck vanden voegelen ende wat dat si bedieden.

Onder aan de bladzijde :

Anno xiiij^{C} *liij*^{o} *mensis Septembris, die vicesima septima.*

Dit gedeelte is geschreven in een duidelijke hand, met zeer puntig uitloopend schrift. Er zijn

(1) Hs. *carnispivo.*
(2) Aldus te lezen? Hs. *dū.*

Zz
(84)

een paar roode hoofdletters; kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Het opschrift op bl. 151*b* en de dagteekening op bl. 152*b* zijn rood onderstreept. Er is geen ander leesteeken dan de punt, ook vóór hoofdletters. De verkortingen leveren geen stof tot opmerkingen.

Het watermerk in het papier van dit gedeelte is een anker; het kan echter niet opgenomen worden.

III. — Het derde gedeelte van den codex is geschreven in de tweede helft der 15de eeuw; het omvat bl. 153 tot en met bl. 169, en bestaat uit: een quintern, waarvan het tiende blad weggesneden is, en een quatern. Bl. 154*a*-169*b* zijn met inkt afgeschreven en gelijnd, op 95 mm. hoogte bij 70 breedte. Het getal regels is steeds 19 of 20; alleen op bl. 154*a* staan er 21. Er zijn geen signaturen, wel een reclame. Bl. 153*a* is wit.

Dit gedeelte bevat bl. 154*a*-169*b* een reeks gecommenteerde gebeden, waarvoor op bl. 153*b* het volgende opschrift staat :

Hier volghet ene devote oeffeninghe vanden love Goods, gheordineert in .xij. particulen, inden welken begrepen sijn alle de gracien, gaven ende genaden, die hij ons gedaen heeft na onse menschelike natuere, beide aen zyele ende live. Ende oic de grote caritate ende minne, die hijs ons bewesen ende gedaen heeft in sinen properen persoen, als in sinen ontfangenisse, geboirten, in sinen levene, in sijnre passien ende doot, na sijnre doot hier in ertrike ende doen [hij] (1) *opvoer te hemele ende doen hij quam bij sinen vader.*

Begin : « ‖ *.Xij. particulen vanden love Gods. Die hem oeffenen wilt inden onderscrevenen xij particulen* bl. 154a.

(1) Niet in het hs.

Zz
(84)

vanden love Gods, die sal alle eertsce dingen also verre alst hem moghelec es uuter herten setten met allen sinen binnensten crachten, ende spreken metten monde tot onsen lieven here Jhesum, oft sal met ynnegher herten devotelec dencken een yeghelic partikel bi haer selven » enz.

« *Dierste partikel vanden love Gods.*

Ic dancke di, lieve here Jhesu Criste, M du sentfout uut allen crachten mijns herten van dijnre goetheit, dat ghi mi, armen ende snoeden ‖ *worm, die*
bl. 156b *niet en was, onder andere creaturen alsoe edel gemaect ende ghescapen hebt na dinen beelde ende ghelikenissen* » enz.

Einde : « *Ende een ander leeraere seit opten souter : dat de ghene die onsen here in deser tijt niet en lovet ende dancket, niet loven en sal noch werdich sijn en sal hem te loven inder toecomender tijt. Jhesus, Maria, Ave Maria.* »

Dit gedeelte is geschreven in een niet fraaie, maar duidelijke hand. De *ſ* en *s* hellen sterk naar rechts over. Alle opschriften zijn rood, en alle commentaren rood onderstreept. Aan 't begin van elk partikel staat een roode hoofdletter; kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Als leesteeken is gebruikt de punt, ook vóór hoofdletters. De verkortingen geven geen stof tot opmerkingen.

In het papier van dit gedeelte is het watermerk een gekroond wapenschild met drie lelies er in, precies hetzelfde merk dat voorkomt bij MIDOUX-MATTON, afd. 15de eeuw, n^r 258, uit archiefstukken en handschriften te Laon, Roucy en Soissons, uit het jaar 1460.

IV. — Het vierde gedeelte van den codex, omvattende bl. 170 tot en met 179, is geschreven in

Zz
(84)

de eerste helft der 15de eeuw (ca. 1430). Het bestaat uit een quintern. De bladzijden zijn met inkt afgeschreven, op 102 mm. hoogte bij 75 breedte, maar niet gelijnd. Het getal regels is steeds 23 of 24. De vijf eerste bladen zijn gesigneerd met een kleine letter en een Arabische cijfer : *a1, a2, a3, a4, a5* (de tweede en de derde signatuur zijn bij het afsnijden weggevallen).

Dit gedeelte bevat, bl. 170*a*-177*a* een soort van beschrijving, met de opgave der aflaten die er te verdienen zijn, van de zeven kerken van Rome, de geschiedenis hünner instelling met een legendarische geschiedkundige inleiding, zonder opschrift.

Begin : « *Merket : vander tijt dat God die werelt sciep, tot dat die stede van Romen ghesticht was, waren .iiij^{M}. iiij^{C}. xxiiij. iiij jare. Ende voert dat Romen ghesticht was, soe dat Jhesus Cristus gheboren was, waren vij^{C}. jaer ende vijftich. Die persone die Romen stichten, waren vanden Troyen ende waren gheboren van Enease, die leidsman was vanden Troyen* » enz.

Bl. 177*a*-178*b* : « *Dit sijn die stacione van Romen. Inden yersten die yerste sondach van advente te onser vrouwen te major. Den anderen sondach des crucen van Jherusalem. Den derden sondach te sente peters* » enz.

Bl. 178*b*-179*a* het volgende :

« *Soe wat mensche die van sinen sonden ghebiecht es ende berouwe heeft, ende ane siet dese wapenen ons heren Jhesu Cristi, die heeft .m. jaer aflaets : dat gaf die paus Peter. Noch van anderen xxx. pausen, elc van hem gheeft .C. daghe aflaets. Noch hondert ende xxxviij. pausen elc van hen gheeft xl. daghe aflaets. Noch die vierde paus Innocencius heef[t]* (1) *al*

---

(1) Hs. *heef.*

Zz (84) bl. 177a.

dit voorseide aflaet gheconfirmeert ende deder toe .cc. jaer aflaets. Voort meer dreghet op : soe wat mensche dat siet dese voorseide wapene ane, oft draghet over hem dies daghes, en mach ‖ hi niet sterven quader doet noch in gheen vernoy verderven. Ende oec soe wiet over hem draghet tot int eynde van sinen levene, en sal niet verdoemt werden, op dat hi in ghenen doot-sonden en wort vonden. Voort meer soe wat vrouwen die arbeit heeft ende dit ane siet, sal verloest werden, ja op dat Gods wille es. Ende dese teghenwordeghe wapene selen wi met groter devocien ende met groter reverencien in onse herte draghen. Ende haer boven Veronica vanden voerseyden pausen weghen gheeft elc .xl. daghe aflaets. Die somme van allen desen aflate es xxv^{C}., dat es seker waer, op dat niet anders en is. »

Daaronder heeft de kopiïst dan nog geschreven :

Hujus scriptorem ducat deus hinc ad honorem eternum.

Femina demonio tribus assibus est mala pejor.

Bl. 179*b* is wit.

Dit gedeelte is geschreven in een klein puntig schrift, met zeer bleeken inkt. Er zijn eenvoudige roode hoofdletters, goed van stijl; kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Het eerste onderschrift op bl. 179*a* is met robrik doorstreept, het tweede met robrik geschreven. Als leesteeken is gebruikt de punt, ook voor hoofdletters. Onder de verkortingen is te vermelden *afl'*= *aflaets*.

Het watermerk in het papier van dit gedeelte is een klein anker met een Latijnsch kruis er boven op, precies hetzelfde merk dat voorkomt in hs. **Qq**, eerste gedeelte, en daar onder 1° besproken is (1).

---

(1) Zie boven blz. 582.

Zz (84)

Op bl. 170*a* onderaan staat de volgende aanteekening van een bezitter uit de latere jaren der 15de eeuw :

Dit boec es ghert brunen die meldre
diet vint de gheeft hom weder om goeds welle.

V. — Het vijfde en laatste gedeelte van den codex is geschreven door denzelfden kopiïst en blijkbaar op hetzelfde tijdstip als het eerste. Het omvat bl. 180 tot en met 203 en bestaat uit drie quaternen. Bl. 180*a* tot en met 195*b* zijn met inkt afgeschreven op 95 mm. hoogte bij 64 breedte, en met potlood gelijnd. Bl. 196*a* tot en met 203*b* zijn wel afgeschreven ter rechter- en ter linkerzijde, t. w. op 74 mm., alsook van boven, doch niet van onder. Daar slechts enkele bladzijden geheel volgeschreven zijn, is het getal regels zeer ongelijkmatig. Er zijn signaturen noch reclamen.

Dit gedeelte bevat :

Bl. 180*a*-181*b* drie excerpten uit de werken van Jan van Leeuwen, als zoodanig telkens in margine aangewezen met : *de koc.*

Bl. 182*a*-187*b* excerpten uit Jan van Ruusbroec's werken, t. w. :

Bl. 182*a*-183*b* een uit *Dat boec vander hoechster Waerheit,* overeenkomende met dl. 6, blz. 250, r. 11 tot en met blz. 253, r. 10 van David's uitgave.

Bl. 184*a*-*b* twee excerpten, telkens met het opschrift : *Ruysbroec inde brulocht,* maar verkeerdelijk : ze behooren tot het traktaat *Vanden blickenden Steene* en komen volgenderwijze met de uitgave overeen : het eerste met dl. 6, blz. 197, r. 5 tot en met r. 22; het tweede met dl. 6, blz. 237, r. 5 tot en met r. 20.

Bl. 184*b*-187*a* drie uit den *Spieghel der ewigher Salicheit,* met het opschrift : *Ruysbroec inden boeke*

Zz (84) *vanden sacramente.* Ze komen volgenderwijze overeen met David's uitgave :

dl. 3, blz. 190, r. 21 tot en met blz. 192, r. 25
3, blz. 128, r. 19 » » 129, r. 22
3, blz. 144, r. 8 » » 144, r. 13

Bl. 187*b* een kort excerpt uit de *Seven Trappen,* met het opschrift : *Ruysbroec inden .vij. trappen,* overeen komende met dl. 4, blz. 17, r. 11 tot en met r. 20 van David's uitgave.

Bl. 188*a*-189*a* drie uittreksels uit het *Profectus religiosorum,* met de aanwijzing in margine : *in profectus*; bl. 189*b* een uit Suso's *Horologium,* met de aanwijzing in margine : *Orloy der wijsheit*; bl. 190*a* een uit het *Passionael* van Jacobus de Voragine, met de aanwijzing : *in passionael;* bl. 190*b*-191*a* drie andere uit Suso, met de aanwijzing, op bl. 190*b* . *int orloy der wijsheit*; op bl. 191*a : int orloy.*

Bl. 191*b*-193*a* een nieuw excerpt uit Ruusbroec's *seven Trappen,* met het opschrift : *Ruysbroec in die .vij. trappen,* overeenkomende met dl. 4, blz. 34, r. 19 tot en met blz. 37, r. 12 van David's uitgave.

Bl. 193*b*-195*a* twee excerpten uit de werken van Jan van Leeuwen, het eerste met het opschrift : *De koc van Gronendale,* het tweede met de aanwijzing in margine : *die selve koc.*

Bl. 195*a*-*b* enkele dicta.

Bl. 196*a*-*b* gebeden ter eere van de H. Maria Magdalena.

Bl. 197*a* een excerpt uit Ruusbroec's *Brulocht,* t. w. het twintigste hoofdstuk van het tweede boek (dl. 6, blz. 75 vlg. der uitgave van David), zonder opschrift.

Bl. 197-*b*-198*b* zijn onbeschreven.

Bl. 199*a* twee excerpten met het opschrift : « *int vierde boec van sentencien* ».

Bl. 199*b* twee excerpten uit Jan van Ruusbroec's

Zz (84) *Brulocht.* Het eerste, met het opschrift *Ruusbroec in de brulocht,* komt overeen met dl. 6, blz. 142, r. 23 tot en met blz. 143, r. 1 der uitgave; het tweede, met de aanwijzing *Ruusbroec* in margine, met r. 24-25 van blz. 143 van 't genoemde deel.

Daarna drie uittreksels uit « *Salomons parabelen* ».

Bl. 200*a* een excerpt met het opschrift : *Ruysbroec in sijn boec vander minnender zielen,* waarschijnlijk verkeerdelijk aldus betiteld.

Bl. 200*b*-202*a* twee excerpten uit Jan van Ruusbroec's *Brulocht,* telkens met het opschrift *Ruysbroec inde brulocht.* Het eerste is het geheele twee en zestigste hoofdstuk van het tweede boek (dl. 6, blz. 144-146 der uitgave); het tweede komt overeen met blz. 156, r. 16 tot en met blz. 157, r. 5 van datzelfde deel.

Bl. 202*a*-203*b* bevatten verder nog eenige dicta en excerpten, o. a. een met de aanwijzing : *in compendium theologie in xxxi. capittel,* en een ander met het opschrift : *inden boec vanden ghetale.*

De drie laatste zijn :

Een wolf herte ende een lamps ghelaet, es velere menschen staet.

Hercules die gygant liep .l. screden in enen adem, ende daer bleef hi staende, ende daer af hetet stadium, ende elc screde was .v. voete wijt, ende .viij. stadien maken een mile.

Want die arbeit salmen den penninc gheven, ende die loept den prijs, ende die verwint die crone.

De ordinantie van dit gedeelte is dezelfde als in het eerste. De naam *Ruusbroec* is tweemaal verkort tot *Ruysbr4* en twee maal tot *R4*, (d. i. telkens met een verkortingsstreep er aan); *brulocht* is een enkele maal verkort tot *brul̄.*

De watermerken in 't papier van dit gedeelte zijn :

Zz (**84**) 1° Een gespannen boog met een pijl er op, hetzelfde merk dat voorkomt in de hss. **R**, **Qq**, eerste gedeelte, en **Rr**, vijfde gedeelte (1).

2° Een (waarschijnlijk) zittende leeuw : het is niet mogelijk het merk op te nemen.

In deze eeuw heeft het handschrift toebehoord aan ridder J. Camberlyn; bij de veiling zijner bibliotheek (2) werd het aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek te Brussel voor 40 fr., zonder de kosten.

Het is blijkbaar in de laatste jaren voorzien van een modernen halfleeren band; daarbij zijn echter ongerechtigheden gebeurd. Volgens den catalogus der auctie-Camberlyn bevatte de codex 210 bladen, dat is dus zeven meer dan thans; blijkbaar stonden op die bladen aanteekeningen, de herkomst van het handschrift betreffende, aangezien in dienzelfden catalogus gezegd wordt : « il (*d. i.* « le manuscrit ») provient des Réguliers de Tongres, où Sanderus n'en a relevé que les parties principales dans son catalogue. »

Het is intusschen niet met zekerheid te zeggen, welke opgaven van Sanderus op dit hs. **Zz** betrekking hebben; waarschijnlijk de volgende (3) :

Iohannes Rusbrochius de calculo spirituali, cum aliis.
Horologium aeternae sapientiae.
De Horis Canonicis.
Tractatus de ... 4 Novissimis.

---

(1) Zie boven, eerste stuk, blz. 186; tweede stuk, blz. 582 en 601.

(2) *Catalogue des Livres et Manuscrits... formant la bibliothèque de feu M. le Chev.* J. CAMBERLYN (Bruxelles, Fr. J. Olivier, 16 février 1882), nr 188.

(3) SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, pp. 192, 200, 201, 205.